

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

tarih

MARIANNA YERASIMOS

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü

Yorumlar ve Sistematik Dizin

YKY

YAPI KREDİ YAYINLARI

EVLYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDE YEMEK KÜLTÜRÜ Yorumlar ve Sistematik Dizin

Marianna Yerasimos 1947 yılında İstanbul'da doğdu. Liseyi Zapyon Rum Kız Lisesi'nde okudu, ardından İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü'nü bitirdi ve çocuk eğitimi alanında uzmanlaştı. Gözlem Yayınları'nın kurucuları arasında (1973-1984) yer aldı ve yayınevinin özellikle eğitim ve çocuk kitapları editörlüğünü yaptı. Ali Özdamar'la birlikte İstanbul'un ilk uzmanlaşmış gravür galerisi olan Galeri Alfa'yı kurdu ve Osmanlı toplumunun gündelik yaşamını betimleyen gravürlerle ilgili sergi ve yazı çalışmalarını sürdürdü.

2002'de Osmanlı mutfağının gelişim ve değişim sürecini inceleyen ve Osmanlı belgelerinden seçilerek çağdaş mutfağa uyarlanmış 99 yemek tarifini de içeren *500 Yıllık Osmanlı Mutfacı* kitabını yazdı. Türkçe, İngilizce ve Yunanca yayınlanan kitap bugüne kadar bu üç dilde toplam 13 baskı yaptı.

2011'de *Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde Yemek Kültürü; Yorumlar ve Sistematik Dizin* adlı kitabını yayımladı. Evliyâ'nın 10 ciltlik *Seyahatnamesi*'ne dayanarak 17. yüzyıl Osmanlı dünyasının ve çevresinin beslenme alışkanlıklarının bir panoramasını sunan çalışma Dünya Kitap / *Ehlikeyif Dergisi* tarafından 2012 yılının "En iyi Gastronomi Kitabı" ödülüne layık görüldü.

2019 yılında *İstanbul'da Rum Bir Ailenin Mutfak Serüveni* adlı çalışması Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlandı.

Marianna Yerasimos'un
YKY'deki kitapları:

İstanbulu Rum Bir Ailenin Mutfak Serüveni (2019)
Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde
Yemek Kültürü - Yorumlar ve Sistematik Dizin (2019)

MARIANNA YERASİMOS

**Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde
Yemek Kültürü
Yorumlar ve Sistematik Dizin**

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5452
Tarih - 141

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü - Yorumlar ve Sistematik Dizin
Marianna Yerasimos

Kitap editörü: Korkut Erdur

Kapak ve sayfa tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: Arzu Yaraş

Baskı: Vizyon Basımevi Kağıtçılık Matbaacılık ve Yayıncılık San. Tic. Ltd. Şti.
Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgesi Orkide Cad. No: 1/Z Beylikdüzü / İstanbul
Telefon: (0 212) 671 61 51 • Faks: (0 212) 671 61 50
Sertifika No: 28640

1. ve 2. baskılar: Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, 2014
YKY'de 1. baskı: İstanbul, Eylül 2019
ISBN 978-975-08-4568

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2018
Sertifika No: 44719

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
[facebook.com/YapiKrediKulturSanatYayincilik](https://www.facebook.com/YapiKrediKulturSanatYayincilik)
twitter.com/YKYHaber
[instagram.com/yapikrediyayinlari](https://www.instagram.com/yapikrediyayinlari)

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Önsöz ve Teşekkür • 9

Giriş • 11

Birinci Ayrım

Seyahatnâme'de Mutfak Eşyaları, Kap Kacak ve Sofra Gereçleri • 41

Seyahatnâme'de Hayvansal ve Bitkisel Yağlar • 53

Seyahatnâme'de Baharat ve Diğer Tatlandırıcılar • 61

Seyahatnâme'de Ekmekler, Çörekler ve Diğer Unlu Mamuller • 71

Seyahatnâme'de Etler, Tavuklar ve Diğer Kanatlılar • 85

Seyahatnâme'de Çorbalar • 104

Seyahatnâme'de Pirinç ve Pirinç Pilavları • 111

Seyahatnâme'de Balıklar ve Diğer Su Ürünleri • 119

Seyahatnâme'de Sebzeler ve Baklagiller • 146

Seyahatnâme'de Meyveler ve Meyveleriyle Ünlü Kentler • 152

Seyahatnâme'de Tatlılar • 182

Seyahatnâme'de İçecekler: Şerbet, Boza, Kahve ve Şarap • 199

İkinci Ayrım

Dizin'e Kısa Giriş • 225

Dizin • 229

Sonsöz Yerine • 397

Ekler Bölümü

Listeler • 401

Kaynakça • 426

*“Bilginin kaynağına git” diyen
sevgili Stefanos Yerasimos’un anısına*

Önsöz ve Teşekkür

Evliyâ Çelebi'nin Osmanlı saray mutfağıyla ilgili anlattıklarını derlemek için *Seyahatnâme*'yi okumaya başladığımda eserin 17. yüzyıl Osmanlı dünyasının ve de komşularının beslenme kültürlerine dair benzersiz bilgiler içerdiğini fark ettim. On cilde dağılmış bu bilgileri kullanılabilir kılmak, bir bütün olarak ele alıp değerlendirebilmek için sistematik bir dizin oluşturmaya karar verdim.

Bu uzun soluklu çalışmanın sonucunda yiyecek, içecek, mutfak gereçleri ve yiyecek esnafını içeren bir Dizin oluşturdum ve bu Dizin'in en önemli maddelerini on iki ana başlık altında toplayarak yorumlamaya çalıştım.

Elinizdeki kitap böyle oluştu. Amacım, hem Evliyâ Çelebi'nin bu konuda yazdıklarını geniş bir okur kitlesine ulaştırmak, hem de Osmanlı beslenme kültürü tartışmalarına yeni malzeme sunmaktır. Konuyla ilgili araştırmacıların bu malzemeden yararlanıp yeni yorumlar getireceğini umuyorum.

Eserin bu kadar hacimli olması hata ve eksiklikleri kaçınılmaz kılıyor, o nedenle tüm öneri ve düzeltmeleri, özellikle de uzmanların katkılarını şükranla karşılayacağımı belirtmek isterim.

Ancak her şeyden önce *Seyahatnâme*'nin çeviriyazısını hazırlayan Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı,¹ Robert Dankoff ve bu çalışmada katkısı olan herkese teşekkürü bir borç bilirim. Sözün mecazi değil en gerçek anlamında o çalışma ve yayın olmasaydı bu kitap da olmayacaktı. Ayrıca Naima'yı, Âşık Mehmed'i, Şirvanî'yi ve diğer Arap harfli kaynakları yeni yazıya aktaran ve bunlardan yararlanmamı sağlayan araştırmacılara; tüm zamanların Osmanlıca, Arapça, Farsça sözlük yazarlarına müteşekkirim, bu alandaki eksikliklerimi onların sayesinde giderebildim.

Projeye başlarken bana cesaret veren, kitabı yazarken de önemli uyarılarda bulunan Brigitte Pitarakis'e; metindeki *Zebân*, *koçbası*, *agriyomasa* türü “bilmece”lerin çözülmesi için kafa yoran Katherina Stathis'e; Evliyâ'nın kaydettiği Slavca, Rusça, Ermenice, Kürtçe, Macarca sözcüklerin doğruluğunu denetleyenlere; enva-i çeşit çetrefil sorularıma her zaman cevap veren Seyit Ali Kahraman, Arif Bilgin ve Musa Dağdeviren'e çok şey borçluyum.

Evliyâ'nın gıda maddeleri hakkında verdiği uçsuz bucaksız bilgileri “to-parlama” safhasında konuya ilişkin seminerler vermeme sağlayan İstanbul *Culinary Institute*'ün kurucusu Hande Bozdoğan'a, sorularıyla karmaşık konu-

1 Artık aramızda olmayan Yücel Dağlı'ya bu bir “son teşekkür”dür. Onu saygıyla anıyorum.

ları deşen meraklı katılımcılara ve Evliyâ'nın *hamsi pilakisi* tarifini günümüze uyarlayan Mengenli şef Bülent Metin'e teşekkür ederim.

Oluşturduğum Dizin'i Excel programına aktarmamı öneren Abdullah Özkan'a ve kitabın sayısal profilini ortaya çıkaran bu işlemi gerçekleştirmemde bir "başmuhasebeci" titizliğiyle bana cömertçe yardım eden Ferdağ Akdağ Sonakın'a sonsuz teşekkürler.

Kitabın yazılma aşamasında yardımlarını esirgemeyen İstanbul Araştırmaları Enstitüsü kitaplığı çalışanlarının, özellikle de kitaplığın tüm olanaklarından yararlanmamı sağlayan Ümrân Kandemir'in; kitabın taslak halindeki bölümlerini dikkatle okuyarak Osmanlıca alıntıların ve genel olarak anlatımın sadeleştirilmesinde yardımcı olan Ayşe Yetişkin Kubilay'ın katkılarını anmadan geçemem.

Evliyâ'nın izinde Balkanları, Yakın Doğu'yu gezerken benimle birlikte olan ve Evliyâ Çelebi *muhabbetinden nasibini* alan tüm dostlara teşekkür borçluyum.

Son olarak da bunca zamanı (yaklaşık beş yılı) Evliyâ'ya adamama itiraz etmeden katlanan, dahası Osmanlıca okuyup Yunanca –ya da kimliğimle uyumlu olması için Rumca diyeyim– düşünüp Türkçe yazmaya çalışmanın ve dillerin birbirine karışmasının neden olduğu "acayip"likleri yorulmadan düzelten Ali Özdamar'a can ü gönülden teşekkürler.

Bütün bu katkılar olmasaydı bu işin altından hiç kalkamazdım.

Giriş

Cenâb-ı Bârî, bir şehri ve bir orduyu ekmeksiz ve susuz ve ta'âmsız etmesin. Zirâ atalar 'cân boğazdan girir' demişler, Türkmânîce kelâmdır (1/284).¹

Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si yüzlerce konuya değinen ve bu konulara ilişkin zengin bilgiler içeren, farklı okuma ve araştırmalara imkân veren, çok katmanlı bir yapıya sahip, “dev” ve “benzersiz” sıfatlarını fazlasıyla hak eden bir eserdir.

Seyyahımız “elli bir sene, on sekiz padişahlık ve krallık yerde”² yaptığı yolculuklarda gördüklerini, duyduklarını, yaşadığı maceralarda, katıldığı savaşlarda edindiği deneyim ve bilgileri bazen abartarak, bazen de efsaneyle gerçeği harmanlayarak anlatır. Bu harmandan ortaya çıkan lezzetli ve sürükleyici anlatımla yazar bir yandan Osmanlı dünyasının coğrafi, siyasi, toplumsal ve duygusal yapısını nakleder, bir yandan da gündelik yaşamın ayrıntılı bir panoramasını çizer.

Seyahatnâme'de Osmanlı saray çevrelerinin, ordu ve seçkin yönetici sınıf dedikodularının, Evliyâ'nın sarayla ilişkisinin, imparatorluğun savaş ve barış girişimlerinin yanı sıra Osmanlı dünyasının sınırları içinde ve dışındaki yüzlerce şehrin tasviri yer alır. Evliyâ belli bir çerçeve içinde hiyerarşik bir sıralamayla şehirlerin idari yapısını, mimari eserlerini, nüfus yoğunluğunu belirttikten sonra halkla ilgili gözlemlerini aktarır.³ Kadın ve erkek adlarını sayar, konuşulan dil ve lehçelere, bedensel özelliklere, giyim kuşama ve beslenme alışkanlıklarına değinir; bölgenin “övülmeye değer” ürünlerini,

1 Çalışmada Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff ve daha pek çok kişinin katkılarıyla *Seyahatnâme*'nin yazma nüshalarından yapılan ve Yapı Kredi Yayınları tarafından yayınlanan on ciltlik çevriyazı metin kullanıldı. Yapılan göndermelerde ve alıntılarda verilen cilt ve sayfa numaraları birinci cildin 2. baskısına (İstanbul 2006), diğer ciltlerin ise 1. baskılarına aittir. Alıntılarda *Seyahatnâme*'nin yazımı aynen korundu.

2 1/152, 8/344 ve 10/536 (*Seyahatnâme*'nin son sayfası). Eğer Evliyâ'nın yolculuklarını 1630 ile 1682 (tahmin edilen ölüm tarihi) yılları arasında yaptığını kabul edersek, elli bir yıl ifadesi doğrudur. Metinde rastlanan farklı ifadeler, örneğin: “ben kırk bir yıldır kim seyyâh-ı âlemim” (5/16); “otuz iki yılda on sekiz pâdişahlık yerde...” (9/155) muhtemelen yazarın metni farklı zamanlarda kaleme almış olmasından kaynaklanıyor.

3 Evliyâ tasvirlerinde az çok kalıplaşmış bir şema kullanır: Önce şehrin tarihini anlatır, sonra ayrıntılı bir kale tasviri yapar, askeri ve idari bilgiler verir. Ardından cami, mescit, eğitim kurumlarını (dârü'l-hadis, dârü'l kurâ, mekteb-i sıbyân), tekke, imaret, han, hamam, dükkân, varsa bedesten hakkında bilgi verir. Halka ilişkin gözlemlerinin yanı sıra yöredeki değişik din gruplarını da bildirir ve nihayet üretilen gözde mallarla yiyecek ve içecekleri övgüyle kaydeder. Eğer yörede varsa ziyaretgâhları anlatır, ayrıca bağ-bahçe ve mesirelerin methiyesiyle tasviri noktalar. Belli bir hiyerarşiyi gözetken bu şemanın yapısı bazen yörelere göre değişir.

özellikle de gıda maddelerini peş peşe kaydeder. Ve elli bir yıl boyunca üşenmeden, titizlikle kaydettiği bu yiyeceklerle bize Osmanlı yemek kültürünün sadece İstanbul merkezli olmadığını hatırlatır; Boşnak, Arnavut, Tatar, Çerkez, Abaza, Gürcü, Arap, Kürt, Yahudi, Ermeni, Rum, ayrıca Doğu'da İran, Batı'da Eflak ve Boğdan'ın beslenme alışkanlıklarına ve geleneklerine ilişkin eşsiz bir malzeme sunar.

Elinizdeki çalışmanın amacı, öncelikle bu malzemeyi sistemli hale getirerek olabildiğince eksiksiz bir şekilde tanıtmak, sonra da *Seyahatnâme*'den hareketle ve eldeki kaynaklardan yararlanarak dönemin beslenme alışkanlıklarını, en geniş anlamıyla Osmanlı yemek kültürünü irdelemektir. Kitabın birbirine bağlı, ancak ayrı ayrı da yararlanılabilecek iki bölümden oluşması da bu yüzdendir.

Çalışmada izlenen yol

On ciltlik eseri yiyecek-içecek odaklı bir okumanın sonucunda, *Seyahatnâme*'nin Osmanlı dünyasının ve komşularının beslenme alışkanlıkları, gıda üretimi, tüketimi ve ticareti konusundaki bilgileri alfabetik dizin haline getirerek ilk aşamada yaklaşık 4.100 maddelik, “veritabanı” niteliğinde bir “Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Yiyecek, İçecek, Esnaf ve Mutfak-Sofra Gereçleri Dizini” oluşturdum.⁴

“Veritabanı”nın altını çizmek isterim. Çünkü eserin içinde dağılmış bu konudaki bilgilerin –ve dolayısıyla dizinin– ağırlıklı bölümünü Evliyâ'nın sadece ve sadece adlarını belirttiği gıda maddeleri oluşturur.

Evliyâ Çelebi yemek tarifleri vermez (tek istisna Sekizinci Bölüm'de bulabileceğiniz hamsi pilakisi tarifidir), yemek pişirme yöntemlerinden ya da sağlıklı beslenmeden nadiren söz eder. Yemek adlarını ve çeşitlerini ancak ziyafetler ya da mütevazı ikramlar vesilesiyle kaydeder ve genellikle malzemeleri hakkında bilgi vermez. Nadiren bazı yiyecekleri okura “yani” bağlayıcıyla açıklama ihtiyacı duyar. Örneğin “kaputsa ya'nî lahana turşusu”, “mâr-i mâhî ya'nî yılan balığı” ya da “zerâfet ü kabâhat çorbası ya'nî işkembe aşısı” der. Bu açıklamaları muhtemelen İstanbul'da pek yaygın olmayan besinler ya da kendisinin ürettiği deyim ve sözcükler için yaptığını varsayabiliriz. Öte yandan ziyaret ettiği yerlerin –İstanbul semtleri dahil– tasvirinden sonra, yukarıda da belirtildiği gibi, çoğunlukla “memdûh me'külât u meşrûbât”ı [övlümeye değer yiyecek ve içecekler] başlığı altında her türlü gıdayı (ekmek, et ve balık, meyve, sebze, hububat, içecek, pişmiş yemek çeşitleri vb) art arda sıralar.⁵ Örneğin Kasımpaşa'nın meşhur yiyecekleri hakkında şunları yazar:

4 Kullanılan kaynak için bkz. dipnot 1.

5 Evliyâ'nın kullandığı diğer bazı başlıklar şöyle: *Evsâf-ı mahsulât-ı müsmirât, der-medh-i me'külât-ı*

Me'kûlât [û] meşrûbâtının memdûhâtının beyân eder:

Evvelâ hâs ve beyâz gurâbiyye gevreği ve beyâz simidi ve yağlı çöreği ve âbdâr la'lgûn durrâkı ve papa şeftâlûsü ve şîrîn kameri kayısısı ve Cem Şâh engûrû ve Şâm üzümü ve Boşnak Dede gülü ve kaymaklı yoğurdu ve semiz koyun eti meşhûrdur zîrâ çemenzâr yerleri çokdur (1/208).⁶

Ve bir örnek Belgrat'tan:

Der-medh-i ni'met-i uzmâ-yı me'kûlât:

Evvelâ hâs ve beyâz Latin somunu ve ruçka [Boşnakça kahvaltı] çöreği, ya'nî kahvealtı yenir bir gûne [çeşit] yağlı çörekdir kim âdem yemek ile doymaz ve tavuk böreği ve kaymak baklavası ve gûnâ-gûn otlu çorbaları ve meşe odunu isinde kurumuş koyunun ve sığırların pasdırması [ve] yahnisi ve kaputsa, ya'nî lahana turşusu ve surutka peyniri [peynir altı suyu ya da bir çeşit çökelek] ve (...) (...) (...) ⁷ Bunlar cümle memdûhdur (5/228).

Evliyâ, *Seyahatnâme*'de yiyeceklere ayrılmış bu belli başlı bölümler dışında, on cildin herhangi bir yerinde, çeşitli vesilelerle, örneğin yolculuk sırasında menzillerde yenen yemekleri, verilen tayınatları,⁸ resmi ziyafetleri ya da İstanbul ve Kahire'de yapılan Esnaf Alaylarına katılan yiyeceklerle ilgili meslek erbabını sayarken gıda maddelerinden söz etme fırsatını bulur. Mısır'da sebze-i esnafını anlatırken çoğu yöreye mahsus sebze ve yeşillikleri de belirtir:

Esnâf-ı sebzevâtciyân: Bunlar salata ve ıspanak ve mülûhiyye ve bamya ve bâdyâm ve kurkas ve karnebît ve zâter ve turp ve tere ve acûr ve kissâ ve hıyâr satarlar. Dükân iki yüz, nefer iki yüz elli âdemdir (10/196).

Evliyâ Çelebi, yukarıda örneklenen başlıklar altında kaydettiği gıda maddeleriyle yetinmez, bunlarla ilgili resmi görevlileri (eminler); üreten ve satan esnafı; satış yerlerini (dükân, çarşı, pazar); gıdaların üretimi için kullanılan araç gereçleri; tüketimleriyle ilgili mekânları: örneğin aşçı, şerbetçi, helvacı vb dükânlarını da etraflıca anlatır. O nedenle Evliyâ'nın mutfak –ve sofa– kültürüne ilişkin aktardığı tüm veriler, ev dışı yiyecek-içecek tüketiminin mekânları olan aşçı dükânları, hatta kahvehane, bozahane, meyhane ve mesire, bağ-bahçeler de Dizin'e dahil edildi. Dahası besin sayılmasa da “yenilen” deva otları, macunlar, tiryaklar ve “içilen” berş, afyon, hab gibi keyif verici maddeler de eklendi.⁹

Ancak Evliyâ'nın zengin kelime ve deyim dağarcığını yansıtabilmek için

müsmirât, sitâyîş-i me'kûlât-ı müsmirât, tavsîf-i me'kûlât-ı müsmirât, der-sun'ı Hudâ-yı güzîde-i müsmirât ve er-medh-i et'âm-ı me'kûlât.

6 Sözü edilen yiyeceklerle ilgili açıklamalar için bkz. Dizin.

7 (...) işareti Evliyâ'nın muhtemelen sonra doldurmak üzere metinde boş bıraktığı yerleri işaret eder.

8 Asker ve diğer resmi görevlilere maaş dışında verilen erzak ve yiyecek.

9 Hoş bir ayrıntı olarak bu mekânlar arasında birinci sırayı yazarın kırk altı değişik adla tanımladığı meyhanenin işgal ettiğini belirtiyim.

kullanmaktan hoşlandığı eşanlamlı sözcüklerin çoğu Dizin'de ayrı ayrı kaydedilince (üzüm, engür ve ineb gibi) maddelerin sayısal değerlerinin saptanmasında “tekrara düşme” sorunu gündeme geldi.¹⁰ Sorunu çözmek için Dizin Excel programına aktarılırken Türkçe, Arapça ve Farsça eşanlamlılar birleştirilerek tek madde olarak kaydedildi ve ikinci aşamada aşağıdaki tabloda yer alan 3.982 maddelik döküm elde edildi:

Tablo 1. Dizin'in ana başlıkları

Tüm başlıklar	Madde Sayısı	%
Gıda maddeleri	2.245	56,38
Mekânlar	685	17,20
Esnaflar	421	10,57
Mutfak-sofra gereçleri	416	10,45
Deva otları, macunlar	110	2,76
Yemek kültürüne dair ifadeler ¹¹	58	1,46
Keyif verici maddeler	24	0,60
Tiryakiler ¹²	23	0,58
Toplam	3.982	100,00

Dizin'in % 56,38'ini oluşturan, 17. yüzyılda Osmanlı dünyasında ve komşularında tüketilen 2.245 gıda maddesi ayrıca 20 alt başlık altında gruplandırıldı. Ayrıntılı dökümleri kitabın sonundaki Ekler Bölümü'nde yer alan ana başlıklar şöyle:

Tablo 2. Gıda maddelerinin alt başlıkları

Gıda türü	Çeşit sayısı	%
Meyveler	480	21,38
Tatlılar, şekerler	303	13,50
İçecekler	241	10,73
Unlu mamuller, hamur işi ve ekmekler	193	8,60
Etler, sakatatlar	183	8,15
Yemek çeşitleri	147	6,55
Balıklar, deniz ürünleri	139	6,19
Süt ürünleri	105	4,68
Baharatlar	74	3,30
Tahıllar	71	3,16
Sebzeler	70	3,12
Tavuklar, kanatlılar, yumurtalar	49	2,18
Çorbalar	45	2,00

10 Eşanlamlılar için bkz. s. 31-32.

11 Matbah-ı Halil, summat-ı Muhammedî, matbah-ı Keykâvüs, ziyâfet-i azîm türü yemek kültürü ve geleneklerine ilişkin ifadeler

12 Bekri, berş tiryakisi, boza bekrisi, afyon esîri, helvâ delisi vb maddeler.

Yağlar	43	1,92
Pilavlar	37	1,65
Turşular	26	1,16
Yenilebilir otlar	17	0,76
Baklagiller	12	0,53
Çerezler	6	0,27
Diğer ¹³	4	0,18
Toplam	2.245	100,00

Veriler, alfabetik sıraya göre, *Seyahatnâme*'deki cilt ve sayfa numaralarıyla birlikte elinizdeki kitabın İkinci Ayrım'ını oluşturan Dizin'de yer alıyor. Belirtilen sayılarda, okumadan, eşanlımların birleştirilmesinden ya da çevriyazıdan kaynaklanan az da olsa bir hata payı olabilir, fakat o payın *Seyahatnâme*'nin bu alandaki şaşırtıcı zenginliğini etkilemeyecek kadar düşük olduğundan emin olabilirsiniz.

Seyahatnâme'yi okuyarak Dizin'i oluşturmak, sabır-sebat isteyen mekanik bir iş sayılabilir. Ne var ki, Evliyâ'nın kaydettiği besinleri tanımlamak, anlatıklarını anlamlandırmak her zaman kolay değildir. Yazarın doğrudan ya da dolaylı açıklamalarından, bazen metnin bağlamından ama çoklukla beslenme kültürüyle ilgili kaynaklardan, sözlüklerden ve konunun uzmanlarından yararlanarak dizindeki “izaha muhtaç” maddeleri dipnotlarla anlaşılır kılmaya, bazı bilmeceleri çözmeye çalıştım.¹⁴

Dizin'in kolayca ve hızlıca kullanılmasını sağlamak için, bu kez tekrara düşme tehlikesini göze alarak bazı maddeleri alfabetik sıralamada belirtmenin haricinde ayrıca gruplandırarak ikişer kez kaydettim. Örneğin “arak” sözcüğünün cilt ve sayfa numaraları belirtildikten sonra “arak çeşitleri” başlığı altında Dizin'de madde girişi yapılmış on yedi arak çeşidini sıraladım. Böylece “horilka”nın ne olduğunu bilmeyenler bir arak (rakı) çeşidi olduğunu görebileceği gibi, metindeki “horilka”yı arayanlar da alfabetik madde girişinde bulabilecekler. Aynı şekilde metinde adı geçen tüm bal ya da balık vb. adlarını “bal çeşitleri”, “balık çeşitleri” vb. ibareleri altında görebilecekler.¹⁵

Seyahatnâme'nin en genel anlamda beslenmeyle ilgili dağınık verilerini sistematikleştiren, cilt ve sayfa numaralarıyla ve açıklayıcı dipnotlarla zenginleştirilmiş söz konusu alfabetik Dizin sanırım konuya ilgi duyan araştırmacılar için yararlı bir kaynak olacaktır. Ancak geniş okur kitlesi için peş peşe sıralanmış kuru bir listeden ya da en fazla “ham bir veri koleksiyonu”ndan öte bir şey ifade etmeyeceği de açıktır. O nedenle Evliyâ'nın beslenme alış-

13 Kar, buz, sümüklü böcek, böcek.

14 Bu bilmecelerin bir bölümü 19.-20. yüzyıl boyunca defalarca değişen yer adlarıyla ilgilidir.

15 Dizin'le ilgili diğer teknik açıklamaları İkinci Ayrım, Dizin'e Kısa Giriş'te bulabilirsiniz..

kanlıklarıyla ilgili anlattıklarını, yolculuklarında afiyetle yiyip içtiği, gördüğü ya da sicillerde okuduğu veya sadece adını duyduğu yiyecek ve içeceklerle ilgili kaydettiklerini on iki ana başlık altında derleyerek, eldeki kaynaklarla karşılaştırarak değerlendirmeye, yorumlamaya çalıştım. Metindeki verilerden hareketle, Osmanlı yemek kültürüyle ilgili bazı iddiaları da içeren ve daha geniş bir kitleyi ilgilendireceğini sandığım bu çalışmanın sonuçları kitabın Birinci Ayrımı'nda yer alıyor.

Bir yazarın, öznel olmaktan kendini tümüyle kurtarması tabii ki beklenemez. Kitabın Birinci Ayrım'ı, bir yorum çalışması olduğuna göre, büyük ölçüde Osmanlı beslenme kültürüne ait kişisel iddialarımı kapsar. Yazar iddialarını savunurken onları pekiştirecek delilleri bazen gereğinden fazla önemseyebilir. O nedenle İran yemek kültürünün Osmanlı mutfagına bariz etkisi, 17. yüzyılda mutfak kültürünün sadece İstanbul merkezli olmadığı, zeytinyağının yok denecek kadar azlığı ya da balıkların azımsanmayacak tüketimi konusundaki iddialarımın daha tartışılması gerektiğinin bilincindeyim.

Evliyâ'nın sunduğu malzemenin, verdiği ipuçlarının tartışılıp değerlendirilmesinin yemek kültürümüzün tarihine yeni boyutlar kazandıracağına, şu ana kadar bildiklerimizin bir kısmını destekleyerek zenginleştireceğine, bir kısmını da yeniden gözden geçirmeye, sorgulamaya ve sonuçta 17. yüzyıl beslenme alışkanlıklarını daha iyi tanımamıza yardımcı olacağına inanıyorum.

Uzun ve biraz karmaşık oluşum sürecini anlatmaya çalıştığım elinizdeki bu kitap, Evliyâ'nın bize miras bıraktığı hazine değerindeki metnin sadece bir bölümünü değerlendirme girişiminden ibarettir ve bu tür çalışmaların devam edeceğini umuyorum.

Evliyâ'nın yemek kültürüne dair yazdıklarını kavrayabilmek için yazarın kişiliğini, dinmek bilmez seyahat tutkusunu, dünya görüşünü biraz olsun tanımak gerekir, o nedenle yaşam öyküsüne, on ciltte yer alan yolculuklarına, ayrıca kendine has dil ve anlatım üslubuna da kısaca değinmekte yarar vardır.¹⁶

Evliyâ Çelebi'nin yaşamı ve yolculukları

Osmanlı kaynaklarında “seyyâh-ı âlem” Evliyâ Çelebi'den söz edilmez.¹⁷ O nedenle yaşam öyküsünün ana hatlarını çizmek için başvurabileceği-

16 Evliyâ'nın kişiliği ve dünya görüşü hakkında, konunun en yetkin kalemlerinden Robert Dankoff'un, Müfit Günay'ın çevirisiyle Türkçeye kazandırılan kapsamlı çalışması önerilir, Dankoff 2010.

17 Evliyâ'dan söz eden nadir belgelerden biri Karl Teply'nin Avusturya Devlet Arşivi'nde bulup 1975'te yayınladığı belgedir (Teply 1975). 1665'te Kara Mehmed Paşa ile Viyana'ya giden elçilik heyetinin masraflarını gösteren bu belgede Evliyâ'nın adı da yer alır. Diğer bir belge de artık aramızda olmayan sevgili dostum Pınelopı Stathi tarafından bulunup yayınlandı. Bu Yunanca belge, Evliyâ Çelebi'ye yolculuk yapabilmesi için Kudüs Patrikhanesi'nden verilmiş bir tavsiye mektubudur. Evliyâ Kudüs'e bağlı Tür-i Sînâ Manastırı'ndan aldığı bu izin kâğıdından (kendi deyimiyle papinta kâğıdı/papinte hat) 9/423'te söz eder, bkz. Stathi 2005-2006; Tezcan 2007.

miz yegâne kaynak 1630 ile 1676 yılları arasında uzun bir zaman dilimini kapsayan *Seyahatnâme*'sidir.¹⁸ Yazarın eserinin çeşitli bölümlerinde verdiği bilgilere dayanarak oluşturulan bir yaşam öyküsü otobiyografi sayılabilir. Otobiyografi bağlamında içeriğin Evliyâ'nın kullanmaktan hoşlandığı "olağanüstü" ve "efsanevi" öğeleri kapsaması haliyle kaçınılmazdır.

Evliyâ Çelebi 25 Mart 1611'de İstanbul Unkapanı'nda doğdu.¹⁹ Evliyâ doğduğunda yetmiş küsur yaşında olan babası Derviş Muhammed Zilli o sırada Saray'da kuyumcubaşıydı. Kütahya kökenli olan baba, Evliyâ'ya göre 1534'te doğmuş, Kanuni'nin pek çok seferine katılmış, I. Ahmed döneminde Sürre Emîni olarak Kâbe'ye gitmiş, Sultanahmet Camisi'nin tezyinat işlerinde çalışmış ve 1648 yılında 117 yaşındayken hayata veda eden "sanatçı ve savaşçı" muhterem bir zatmış (9/29). Annesi Abaza kökenliydi ve seyyahımızın yaşamında önemli bir yeri olan, kısa bir dönem sadrazamlık görevinde de bulunmuş Melek Ahmed Paşa'nın yakın akrabasıydı.²⁰ Ayrıca Evliyâ, dönemin devlet adamları İpşir Paşa ve Defterdarzâde Mehmed Paşa'yla da anne tarafından akrabaydı.

İyi bir dini eğitim gören Evliyâ, güzel sesli bir hafız, musiki yeteneğiyle tanınan bir hanende ve dâirezendi.²¹ 1636 yılında Kadir Gece'sinde Ayasofya'da "sekiz saat ezberden" Kuran okuyunca Sultan'ın ilgisini çekmiş ve saraya alınmıştı. Bu teveccühün bir nedeni belki de IV. Murad'ın silahtarı ve kızı Esmahan Kaya Sultan'la evli olan Melek Ahmed Paşa'ydı.

Evliyâ Saray'da iki yıl kalır. Enderun'da eğitimini sürdürür, şiir, yazı, musiki ve Kuran dersleri alır. IV. Murad'ın meclisine katılır; zekâsı, tatlı dilli nüktedanlığı ve hazırcıevaplığıyla, okuduğu şarkılar ve anlattığı fıkralarla Sultan'ın gönlünü hoş eder. 1638'de Bağdat seferinden önce, 40 akçe yevmiyeyle sipahi ocağına girerek saraydan ayrılır (1/122) ve İstanbul dışındaki yolculuklara başlar.

Evliyâ, seyahatlerinin, dur durak bilmeden âlemi dolaşmasının sebebini okura bir rüya ile açıklamak ihtiyacını duyar. Anlattığına göre 19 yaşında, "peder ü mâder ve üstâd [û] bürâder kahırlarından nice halâs olup [kurtulup] cihân-geşt olurum" diye kıvranırken (1/11 ve 2/7) gördüğü "stratejik" bir

18 *Seyahatnâme*'nin bitiş tarihi için bkz. s. 28 ve dipnot 58.

19 "Bu hakir-i pür-taksir Evliyâ-yı bî-riyâ [...] rahm-ı mâderden müştak olup [...] bin yigirmi Muharremü'l-harâm'ın onuncu günü yevm-i âşûrâda vücûda gelüp..." (1/98).

20 Abaza kökenli Melek Ahmed Paşa'nın (ö. 1 Eylül 1662) Evliyâ ile akrabalığı için bkz. 3/154 ve 5/89. Yakışıklı ve boylu poslu olduğundan Melek lakabıyla anılan Ahmed Paşa (Râlab 2008 [1657 1658], s. 34), silahtar, mutasarrıf ve beylerbeyi görevleri dışında dört kez kubbe veziri ve 5 Ağustos 1650 ile 21 Ağustos 1651 arasında sadrazamlık makamında bulunmuştur.

21 *Seyahatnâme*, çalgıcı ve bestekârlar, dönemin müzik terimleri, aletleri ve makamları hakkında zengin bilgiler içerir, bkz. Pekin 2009.

rüya onu bu sıkıntıdan kurtarır.²² Rüyasında 1630 yılında Muharrem ayının 10'unda, aşure gecesı, Yemiş İskelesindeki Ahî Çelebi Camisi'nde büyük bir cemaatle namaz kılarken Hazreti Peygamberi görür. Heyecandan “Şefâ'at yâ Resûlallâh” diyeceğine “seyâhat yâ Resûlallâh” der. Hazret gülümser ve “Allah'ım şefâ'atı ve seyâhatı ve ziyâretı sıhhat ve selametle kolaylaştır” der.²³ Evliyâ uyandığında rüyasını tabir ettirmek için büyük şeyhlere başvurur. Onlar, Allah'ın emriyle “seyyâh-ı âlem” olacağını bildirirler ve “gördüklerini kaleme al” diye tembih ederler. Evliyâ, Mevlevi şeyhi Abdullâh Dede'nin “ip-tida bizim Şehr-i kadîm, Belde-i Tayyibe Kostantiniyye'yi tahrir et” nasihatine uyarak İstanbul hakkında yazmaya başlar.

1. Kitap: İstanbul ve çevresi

Seyahatnâme'nin birinci kitabı belki de en çok yararlanılan, kaynak gösterilen ve popüler baskıları yapılan cilttir. Bu ciltte, Evliyâ önce Osmanlı padişahlarının tarihçesini, bazı önemli siyasi olayları, IV. Murad dönemini, İstanbul'un kuruluş efsanelerini, tılsımlarını, imaretlerini ve semtlerini anlatır. Ardından yüz on bir sayfa boyunca *Seyahatnâme*'nin en önemli bölümlerinden biri olan 1638 tarihli Esnaf Alayı'nı nakleder.

IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne çıkmadan evvel:

İslâmbol'un sağır ü kebir [küçük ve büyük] cümle esnâfları ordu-yı hümâyûnuma çıksınlar ve ne kadar asker olur ve ne kadar bin dükkândır ve ne kadar esnâfdır [...] sekizer kat mehterhânelerin çalarak Alay Köşküm dibinde ubûr etsinler [...] ve eyle bir alay-ı azîm etsinler kim Âl-i Osmân pâdişahların birisi zamânında olmamış ola (1/251).

demesi üzerine fermanlar gönderilir ve böylece Evliyâ'nın canlı anlatımıyla günümüze kadar ulaşan İstanbul'un bin yüz esnaf loncasının katıldığı geçit töreni gerçekleşir.

2. Kitap: Bursa; Karadeniz kıyıları, Trabzon, Abaza ülkesi, Gürcistan; Girit; Erzurum, Tebriz; Merzifon, Ankara²⁴

Evliyâ saraydan ayrıldıktan sonra ilk yolculuğunu 1640 yılında, 29 yaşındayken babasından gizli olarak Bursa'ya yapar. Bursa dönüşü, bu kez babasının iznini ve hayır duasını alarak Trabzon'a vali atanan Ketenci Ömer Paşa'yla birlikte deniz yoluyla Trabzon'a gider. Şehrin tasvirinden sonra “Tarabefzûn me'kûlât ü meşrûbâtının memdûhhâtı” bölümünde şehrin ünlü meyvelerini ve balıklarını anlatır. Trabzonluların hamsiyle kırk türlü yemek pişirdikle-

22 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda rüyaların önemi ve Evliyâ'nın kullandığı rüya motifinin tahlili için bkz. Kafadar 2009, s. 146-148. *Stratejik* sıfatını Cemal Kafadar'dan ödünç aldım.

23 Ahî Çelebi Camisi Eminönü'nde Haliç'in kıyısında, İstanbul Ticaret Üniversitesi'yle Zindan Hanı'nın yanında hâlâ yerinde duruyor.

24 1640 ile 1648 yılları arasındaki yolculukları kapsıyor.

rini bildirir ve on ciltlik yapıtında bir daha tekrarlamayacağı bir şeyi yapar: Hamsi pilakisinin tarifini verir.²⁵

Seyyahımız Trabzon'dan Kırım'a geçer; Azak kalesine yapılan bir sefere katılır. Deniz yoluyla İstanbul'a dönerken fırtınaya kapılır, zorlukla kurtulur ve bir daha Karadeniz'e gemiyle çıkmamaya yemin eder (2/76). Yeminini bozmaz, ama başka yerlere deniz yolculuğu yapmaktan da geri kalmaz. 1645'te başkumandan Yusuf Paşa'nın baş müezzini olarak Girit seferine katılır. Hanya'nın fethinde bulunur, fakat gerek deniz yolculuğunu, gerekse kuşatmayı çok kısa anlatır.²⁶ Ertesi yıl (1646'da) bu kez Erzurum valisi Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın baş müezzini ve gümrük kâtibi olarak Erzurum'a gider. Sapanca, Tokat, Amasya, Niksar güzergâhıyla Kemah ve Erzincan'a oradan da Erzurum'a varır. Erzurum'un soğuğunu vurgulamak için,²⁷ Evliyâ'nın abartmalarına örnek olarak pek sık tekrarlanan o ünlü fıkrayı anlatır.

Hatta bir kerre bir kedi bir damdan bir dama pertâb ederken [sıçrarken] mu'allakda donup kalır. Sekiz aydan Nevruz-i Harzemşâhî geldikde mezkûr [adı geçen] kedinin donu çözülüp mırnav deyüp yere düşer. Meşhûr latife-i darb-ı meseldir (2/109).

Evliyâ, "latife olsun diye anlatılan meşhur hikâyedir" demesine rağmen haksız ithamdan kurtulamamıştır.

Erzurum'dan görevle Erzincan üzerinden Azerbaycan ve Gürcistan'a, ardından "Acem Diyarı"na²⁸ gider. Tebriz'i gezer (2/115), İran kültürüyle ilk kez karşılaşır ve ilk kez "memduh" İran pilavından söz eder. Evliyâ, efendisi Defterdarzâde'nin yiğitliği ve asilliği dışında yemek merakını ve zengin mutfağını da anlatır. Yedi ustanın denetiminde kırk aşçının çalıştığı bu mutfağın tasviri yüksek rütbeli bir Osmanlı yöneticisinin mutfağı hakkında sahip olduğumuz en ayrıntılı tasvirdir (2/190).

Defterdarzâde azledilince seyyahımız, Celâlilerle yaşadığı çeşitli maceralardan ve Merzifon, Çorum, Tokat, Ankara'ya uğradıktan sonra 1648'in Ağustos ayında İstanbul'a döner. Dönüşünden birkaç gün sonra Sultan İbrahim tahtan indirilir ve IV. Mehmed dönemi başlar.

25 Seyahatnâme'nin bu yegâne yemek tarifi için bkz. Sekizinci Bölüm: Balıklar, s. 172.

26 Bu yolculuğun hayali olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

27 Zaten Evliyâ'ya göre şehrin adı "Sovuktan 'Ere zulüm' olan Erzurumdur" (2/109).

28 Acem, Arapların Arap olmayanlara ve özellikle İranlılara, ülke olarak da İran'a verilen addır. Sözcük düzgün konuşmayan anlamındaki Arapça *ucme*'den türetilmiştir ve Antik Yunanlıların kendileri dışındaki topluluklar için kullandıkları *barbar* sözcüğünün Arapça muadilidir. Zamanla etnik ve coğrafi anlamı öne çıktıysa da negatif bir vurguyu hep taşımıştır. Acemi sözcüğü de Acem'den türetilmiştir.

3. Kitap: İstanbul, Konya ve Payas Antakya üzerinden Şam [Suriye], Filistin, Gazze, Halep, Urfa, Kayseri, Sivas eyaleti; Trakya, Rumeli, Edirne²⁹

Evliyâ Çelebi 1648 yılının Eylülünde Silahtar Murtaza Paşa'nın maiyetine katılır ve imamı olarak Şam'a gitmek için yola çıkar. Önce İznik'e uğrar, kentin kısa bir tasvirini yapar, sonra Eskişehir ve Akşehir'den geçerek Konya'ya gider. Konya ve Karaman yöresini gezer, Adana, Antakya yoluyla Hama'ya, oradan Humus'a ve "cennet kokulu" Şam'a ulaşır. Şam'da uzun kalamaz. Ulak olarak İstanbul'a gönderilir. Üsküdar'da Celâlîlerle ordunun çatışmasına tanık olur ve olayları nakleder. Tekrar Şam'a döner ve bu kez vergi toplamak için Murtaza Paşa'nın askerleriyle birlikte önce kuzeye Sayda ve Beyrut'a, sonra güneye Akka, Hayfa, Yafa ve Gazze'ye gider. Üçüncü cildin başında yer alan bu yolculuklar Evliyâ'nın günümüz Suriye, Lübnan, İsrail ve Filistin topraklarına ilk yolculuğudur. Ancak ne yazık ki Lübnan dağlarında toplanan deva otları, Akka'nın hurmaları ve Gazze'nin latif zeytinyağı dışında yörenin yemek kültürü hakkında fazla bilgi vermez. Murtaza Paşa'nın Şam'dan Sivas valiliğine atanmasıyla Halep ve Urfa üzerinden Sivas'a gider. "Ummehât-ı bilâd" (beldelerin anası) dediği Sivas'ı "Ümm-i dünyâ" (dünyanın anası) Kahire ile karşılaştırır ve övgüyle anlatır. Ancak orada da fazla kalmaz. Paşa'nın emriyle "eyalet-i Diyârbekir"de vergi toplamak için yola koyulur. Bu Evliyâ'nın Doğu Anadolu'ya yaptığı ikinci seyahattir. Arapkir, Harput, Pertek, Palu, Genç, Muş ve Bingöl yöresini gezer. Bingöl Yaylası'nın bitki ve göl balıkları hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Paşa azledilince (Temmuz 1650) İstanbul'a döner. O sırada (5 Ağustos 1650) akrabası Melek Ahmed Paşa'nın sadrazam olması ve Evliyâ'nın baş müezzin olarak atanması seyyahımızın bir süre İstanbul'da kalmasına yol açar.

Evliyâ, sadrazamın akrabası ve sırdaşı olarak yakından izlediği çalkantılı dönemin siyasi olaylarını ve makamın zorluklarını nakleder. Melek Ahmed Paşa bir yıl sonra (21 Ağustos 1651) azledilip Özü eyaletine³⁰ atanınca o da efendisiyle birlikte Silistre'ye gider ve daha sonra birkaç kez ziyaret edeceği Tuna boylarını keşfeder. Bu yolculukların konumuz açısından en ilginç yanı Tuna balıkları, dalyanlar ve havyar, balık yumurtası gibi balık yan ürünlerinin üretimi hakkında yazdıklarıdır. 1652'de Ahmed Paşa, Özi'den Rumeli eyaletine gönderilince Eski Zağra, Yeni Zağra ve Filibe güzergâhıyla Sofya'ya gider fakat 1653'te Paşa'nın sadaret kaymakamlığına atanmasıyla Edirne üzerinden İstanbul'a döner. Üçüncü cilt uzun bir Edirne tasviri ve dönemin

29 1648-1655 yılları arasındaki yolculukları kapsıyor. Bu ciltle ilgili olarak bkz. Korkut Buday'ın çalışması, Buday 1996.

30 Özi ya da Özü eyaleti, Rumeli eyaletinin doğusunda Bulgaristan'ın kuzey kısmını, Dobruca bölgesiyle Ukrayna'nın bir bölümünü kapsayan büyük bir eyaletti. 1620'den sonra merkezi Silistre şehriydi. 1864'te Niş ve Vidin eyaletleriyle birleştirilerek Tuna Vilayeti adını aldı, bkz. Pitcher 2007, s. 184 ve harita XXIX.

siyasi çekişmelerin dedikodularıyla sona erer. Evliyâ 1655 yılına kadar ağırlıklı olarak merkezde kalır.

4. Kitap: Diyarbakır, Bitlis, Van; “Acem diyârı”, Bağdat³¹

Seyahatnâme’nin dördüncü cildi, Mart 1655’te Van yolculuğuyla başlar. Evliyâ, Van’a vali olarak atanan Melek Ahmed Paşa’yla birlikte yola çıkar. Malatya, yakınlarında zahire temin etmek için kafilenden ayrılır, önce Palu ve Ergani’ye gider, ardından firari Diyarbakır valisinden vergileri tahsil etmek için “Eyâlet-i Diyârbekr-i Kürdistân”a yönelir.³² Firar eden valiyi bulabilmek için Mardin, Sincar (Sincan), Miyâfârkîn (Silvan) ve Hazzo’yu (Kozluk) dolaşır. Hazzo’da kafilayla buluşur ve Paşa’sıyla birlikte Bitlis’e girer. Evliyâ Diyarbakır ile Bitlis’in, ayrıca yörenin toplumsal, siyasi ve etnografik yapısı hakkında çok zengin bilgiler verir.³³ Bitlis’te Kürt yönetici Abdal Han’ın misafiri olur. Hezârfen (bin marifetli; çok bilen; elinden çok iş gelen) dediği Kürt beyinin yeteneklerinden, bağ-bahçe ve saraylarından sitayişle söz eder, Ahmed Paşa’ya gümüş lengeriler ve Çin porselen kaplarla sunduğu on dört çeşit pilavlı ve elli çeşit hoşafli ziyafeti anlatır. Abdal Han’ın zenginliğini ve yaşam kalitesini yansıtan bu mükellef ziyafet *Seyahatnâme*’nin en iştah açıcı bölümlerinden biridir (4/76).

Adilcevâz ve Erceys (Erciş) üzerinden Van’a yolcuğu ve Van tasvirinden sonra seyyahımız Melek Ahmed Paşa’nın 40.000 askerle Bitlis Han’ına karşı düzenlediği seferi, kanlı çatışmaları, Han’ın mağlubiyetini, firarını ve kitaplığına kadar tüm mallarının haraç mezat satılmasını nakledecektir.³⁴ Muzaffer olan Melek Paşa’yla birlikte Van’a döner, ardından paşa tarafından İran’a elçi olarak gönderilir. “Yine Acem ülkesini seyr [ü] temâşâ ederim” diyerek, sevinçten “ayakları yere basmadan” yola koyulur. Rumiye’yi (Urmiye), Tebriz’i, kısaca günümüzün İran Azerbaycanı’nı gezer, ardından Irak’a geçer; “cennet yurdu” Bağdat’ı, Nəcəf ve Basra’yı ziyaret eder. Kuzeye yönelir İmadiye, Cizre ve Hasankeyf’i dolaştıktan sonra yeniden güneye döner, Musul üzerinden “yetmiş çeşit hurması” olan Bağdat’a ulaşır.

31 1655-1656 yılları arasındaki yolculukları kapsıyor.

32 Kürdistan, eyaletin adıydı. “Evvelâ kânûn üzre Diyârbekir üç tuğlu vezâretidir. [...] Ve eyâlet-i Diyârbekir cümle on altı [doğrusu on dokuz] sancakdır ve beş sancak dahi hükümetdir [özerktir], ammâ on dokuz sancağın on ikisi sâ’ir memleketin eyâletinde olduğu gibi [...] devlet tarafından azl [u] nasb olunurlar, ammâ sekiz [doğrusu yedi] sancak dahi Ekrâd beğleridir” (4/22).

33 Bu yolculuklar hakkında bkz. Köhler 1989; Bruinessen-Boeschoten 2003; Dankoff 1990.

34 Kitaplığın değerli kitapları ve akıbeti için bkz. 4/152-156.

5. Kitap: Doğu Anadolu; Tokat üzerinden İstanbul; Özi eyaleti, Varna, Akkirman, Silistre. Gelibolu; Belgrat, Bosnasaray, Priştine, Üsküp, Sofya, Manastır, Florina, Kesriye³⁵

Beşinci kitap, Bağdat'tan “diyâr-ı Musul” ve “diyâr-ı Kürdistan” güzergâhıyla Van'a dönüş yolculuğuyla başlar. Sekiz ay sonra Van'a dönen Evliyâ Çelebi ulak olarak alelacele İstanbul'a gönderilir. İstanbul'dan yeniden Van'a dönmeye hazırlanırken ekonomik nedenlerle patlak veren ve tarihe “Vaka-i Vakvakiye” olarak geçen isyana tanık olur (Şubat 1656), Atmeydanı'ndaki olayları nakleder. Van'a döndükten sonra bu sefer Abdal Han'ın yerine Bitlis Bey'i tayin edilen oğlundan birikmiş vergileri toplamak için Bitlis'e gönderilir, fakat bu arada firardan dönmüş olan Abdal Han'ın “zorunlu misafiri” olur. Büyük badireler atlattıktan sonra adamlarıyla birlikte kaçıp kurtulmayı başarır; parayı tahsil etmeden Van'a döner.

Temmuz 1656'da, Van valiliğinden azledilen Ahmed Paşa'yla Tokat ve Amasya üzerinden İstanbul'a döner. İstanbul'a vardıktan kısa bir süre sonra paşa yeniden Özi valiliğine atanır. Evliyâ onunla birlikte yeniden batıya yönelir ve Karadeniz kıyısından, Varna üzerinden ikinci kez Silistre'ye gider. İmparatorluğun batıdaki kalelerini ve Tuna boylarını dolaşır, balık dalyanları hakkında yeni bilgiler verir. Zaman zaman batı ve kuzey sınırlarının dışına çıkar. Mayıs 1657'de Melek Ahmed Paşa'nın askerleriyle birlikte Erdel (Transilvanya)³⁶ Prensi Rakocî'ye (György II. Rakoczy, Evliyâ'ya göre Rakofçi Kral) karşı düzenlenen Lehistan seferine ve Ekim 1657'de Kırım Hanı IV. Giray ile birlikte Kazaklara karşı akınlara katılır. Bu arada Akkirman'da³⁷ Paşa'nın Giray Han'a ve Tatar askerlerine verdiği mükellef ziyafeti ve verilen tayinatları, etten hoşafa kadar ayrıntılarıyla anlatmayı ihmal etmez.

1659 yılında, eşi Kaya Sultan'ın ölümüyle sarsılan Melek Ahmed Paşa Bosna Beylerbeyliği'ne tayin edilir. Fakat Evliyâ bu kez onu izlemez. Önce IV. Mehmed'in Kuzeybatı Anadolu'da Celâlılere karşı düzenlediği sefere, Kasım 1659'da Boğdan seferine, ardından 1660'da Erdel seferine katılır. Varat'a giderken geçtiği “Cennet Belgrad”ı övgülerle uzun uzun anlatır. Varat Kalesi'nin kuşatmasında ve fethinde bulunur, “gazayı” nakleder. Kalenin fetihnamesini ve Erdel diyarında alınan “sîm ve zerrîn âvan-ı bî hisâb” ganimetleri Belgrat'a, Melek Ahmed Paşa'ya götürmekle görevlendirilir. “Şehr-i muazzam” Bosnasaray'ı tasvir eder. Paşa'nın askerleriyle Bosna-Her-

35 1656-1661 yılları arasındaki yolculukları kapsıyor.

36 Latince “ormanların ardındaki ülke” anlamındaki *ultra silvam*'dan türeyen Transilvanya, 11. yüzyıldan 1918'e kadar batıda Karpatlar'a dayanan, günümüzün Ukrayna, Macaristan, Sırbistan, Romanya ve Moldova arasındaki bölgenin adıydı. Osmanlılar Macarca *Erdély*'den Erdel derlerdi, günümüzde Romanya'nın orta-batı bölgesinin adıdır.

37 Günümüzde Bilhorod-Dnistrovskiy ya da Belgorod-Dniestrovski, Ukrayna'nın güneybatısında Dinyester nehrinin ağzındaki şehir.

sek'teki Venedik kalelerinin yağmalanmasında yer alır, barışnâme'yi İspilet'e (Split-Hırvatistan) Venedikli generale götürür. Generalin elindeki Türkleri fidyeyle kurtarır ve onunla yüksek masada, yani “alafranga” tarzda yemek yer. Ardından Ban³⁸ Zirinoğlu'na esir düşen Bihke (Bihać) kalesi kumandanını kurtarma göreviyle 40.000 kuruş nakit ve değerli hediyelerle Kuzey Hersek'te Çakatorna'ya (Cekoveć) gönderilir. Görevi bitince Evliyâ şehri dolaşır, Zirinoğlu ile “bir iki gün sohbet” eder, hatta Hırvat asilzadenin düzenlediği av faslına bile katılır.³⁹

1660'ta Ahmed Paşa Bosna Eyaleti'nden azledilip ikinci kez Rumeli Eyaleti'ne gönderilince Ocak 1661'de onunla birlikte Priştine, Üsküp, Köstendil yoluyla Sofya'ya gider.

Evliyâ 1661'in Nisan ayında “on kadılık yerde[n] zahîre-bahâ” vergisini toplamak için elli yiğitle birlikte Sofya'dan yola çıkar, Manastır'ı ve günümüz Yunanistan sınırları içinde kalan Batı Makedonya'yı dolaşır. Florina ve Kesriye'yi ayrıntılı anlatır. “Cümle halkı top-keşân Yörükleridir” dediği Cum'abâzârı, Karayek İçi, Eğribucak ve Sarıgöl kazalarının altmış dokuz köyünü sıralar. (5/312-5/314). Cum'abâzârı köyleri için kısa bilgi verir, diğerlerinden söz etmez, ama Eğribucak kazasındaki Bektaşî Memî Beğ Sultan Baba Tekkesi ile İmareti'nin övgü dolu uzun bir tasvirini yapar.

6. Kitap: Erdel, Arnavutluk, Macaristan, Almanya, Hollanda, İsveç; Bosna-Hersek, Macaristan (Kanije)⁴⁰

Altıncı kitap, Haziran 1661'de Serdar Ali Paşa'yla gittiği Erdel seferinde gördüğü kalelerin anlatımıyla başlar. Evliyâ Tatar askerleriyle birlikte “kâfir” çeteleriyle savaşır, “at etleri, taklan, kurut ve yazmalar” yiyerek onlarla birlikte “Orta Macar vilâyetine çapula gid[er]”, ganimet toplar, fırsat buldukça yöreyi dolaşır, şehirleri, kaleleri anlatır.⁴¹ 1661'in Aralığında kışı geçirmek üzere orduyla birlikte Belgrat'a gider. O sırada Köprülü Mehmed Paşa ölür ve yerine oğlu Fazıl Ahmed Paşa geçer (Ocak 1662). Yeni sadrazam Melek Ahmed Paşa'yı İstanbul'a çağırır. Evliyâ efendisiyle İstanbul'a gitmeden önce vergi tahsilâtı için Arnavutluk ve Karadağ'ı dolaşır ve 1662 yılının Nisan'ında paşa ile birlikte Sofya'dan İstanbul'a döner.

Aynı yılın Eylül ayında Melek Ahmed Paşa vefat eder. Efendisinin ölümü Evliyâ'nın dünyasını karartır. Bir felaket yetmezmiş gibi evi ve sahibi olduğu

38 Hırvatistan'da kralın yerel temsilcisine verilen ad.

39 Zirinoğlu'nun düzenlediği “sayd u şıkar” için bkz. 5/284.

40 1661-1664 yılları arasındaki yolculukları kapsıyor.

41 *Seyahatnâme*'nin 6. ve 7. ciltlerinde yer alan Macaristan yolculuğu 1904'te Macar tarihçi ve oryantalist Imre Karácson tarafından Macarcaya çevrildi ve *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664* adıyla yayınlandı. Kitabın yeni basımı, tarihçi Pál Fodor'un önsözü ve notlarıyla 1982'de yapıldı. Bu bilgileri rahmetle andığım sevgili Yılmaz Gülen'e borçluyum.

dükkânlar da yanar. “Diyâr-ı İslâmbol başıma bir dâr oldu” derken ve “yine seyâhat ârzûları gelüp [...] acep ne cânib azm-i râh etsem?” diye düşünürken (6/84) IV. Mehmed'in Nemse (Avusturya) seferine hazırlandığını öğrenir. Evli, çoluk çocuk sahibi olmadığına şükrederek sefere katılmak üzere Mart 1663'te altı hizmetkârı ve sekiz atıyla İstanbul'dan ayrılır. Vidin yoluyla Belgrat'a gider, oradan Macaristan'a geçer. Peç'i, Mohaç'ı, Budin'i ve Peşte'yi uzun uzun anlatır. Estergon'a geçer, Uyvar Kalesi'nin kuşatmasına katılır. Altıncı cildin devamını, kırk bin Tatarla birlikte ganimet için “vilâyet-i Alman'a ve vilâyet-i Holandiye, vilâyet-i Filimenk ve İsfaç [İsveç] vilâyetine” yaptığı akınların hikâyesi oluşturur. Tartışmalı olan bu yolculuklar ve maceralar arasında çok sık olmasa da yine ilginç yiyecekler ve ziyafetlerden söz eder, içi canlı hayvanla doldurulmuş sığır kebabını anlatır.

7. Kitap: Macaristan, Avusturya (Viyana), Uyvar, Estergon, Temeşvar, Eflak-Boğdan, Kırım, Kafkasya, Dağıstan, Azak⁴²

Evliyâ 1664 yılında hâlâ Orta Avrupa'dadır. Budin Eyaleti'nin kalelerini dolaşır, çatışmalara katılır ve yedinci cildin ilk sayfalarında bu olayları nakleder. Maceralarla geçen aylardan sonra Uyvar ve Estergon üzerinden Belgrat'a döner ve dört ay boyunca “zevk u safâ” eder.

Evliyâ Belgrat'ta dinlenirken 1665 Martında şehre Viyana'ya elçi olarak gitmekte olan Kara Mehmed Paşa gelir. Fazıl Ahmed Paşa'nın önerisi üzerine deneyimli “seyyâh-ı âlem” elçilik heyetine katılır ve Beç'e (Viyana) gider.⁴³

Evliyâ'nın Viyana'nın toplumsal ve kültürel yaşamına bakışı yedinci cildin belki de en ilginç bölümüdür. Şehrin bahçe ve köşklerini, müzeyyen çarşılarını, bal dökülse yalanacak kadar temiz sokaklarını anlatır. Yetenekli zanaatkarları, saat ustalarını, hekimleri, cerrahları över. Işık saçan bir dağ gibi duran (7/103) “İstifani nâm” kiliseye hayran kalır. Kilisedeki cennet tasvirleri karşısında “âdem gördükde rûh teslim” edesi geldiğini, inançlı bir Müslüman olmasına rağmen belirtmekten çekinmez. Manastırın kitaplığında-ki kitaplara gösterilen ihtimamı görünce, İskenderiye'deki Attarın Camii'nde güve ve farelerin yediği kitapları “Bu kadar Kitâbullah telef oluyor, buna bir çâre edelim,” diyen bir Müslüman'ın çıkmadığını, “zîrâ Kitâbullâhlara kâfir kadar mahabbetleri yokdur” diyerek kendi toplumunu eleştirmekten geri kalmaz (7/103).⁴⁴ Seyyahımız İmparatorla görüşüğünü, hatta ondan “Yedi

42 1664-1667 yılları arasındaki yolculukları kapsıyor.

43 Metinde her ne kadar “sene 1074 mâh-ı zilka'de” (Mayıs-Haziran 1664) diyor da (7/94) Evliyâ daha önce (7/53) elçi Mehmed Paşa'nın Belgrat'a varış tarihini “sene 1075 mâh-ı Ramazân'ının yevm-i ıydı” (Nisan 1665) olarak verdiğine göre Viyana'ya varış tarihi de 1075, yani 1665 olarak düzeltilmelidir.

44 Bu eleştiri ayrıca 7. cildin Mısır'da yazıldığını, yani seyyahımızın 1665 yılında yaptığı yolculuğu 1672'den sonra yazmış olduğunu kanıtlayan ifadelerdendir. Metinde, konunun uzmanları tarafından dile getirilen *Seyahatnâme*'nin Mısır'da kaleme alındığı görüşünü doğrulayan çok ipucu var. Örneğin 5.

kral vilayetine gidüp seyâhat” etmek için icâzet isteyince imparatorun “baş üstüne” diyerek ona bir “papinte hat”⁴⁵ verdiğini anlatır. Bu izinle Almanya, Hollanda ve Danimarka’ya gittiğini bildirirse de bu konuda sadece kısacık bir bölüm yazar.

Yedinci kitap Macaristan, Eflak, Boğdan, Giray Hanla birlikte gittiği Kırım, Kuzey Kafkasya, Dağıstan, Hazar kıyıları (1666), ardından Volga boyları ve Azak (Ocak 1667) yolculuklarıyla son bulur. Evliyâ Kafkasya’yı gezerken Abhaz, Çerkez, Tatar ve diğer Kafkasya halklarının beslenme alışkanlıklarıyla ilgili bilgiler verir.

8. Kitap: Azak’tan İstanbul’a; Yunanistan, “Girit gazâsı”; Dönüş: Mora, Yanya, Arnavutluk, Makedonya üzerinden İstanbul⁴⁶

Sekizinci kitap Azak’tan İstanbul’a dönüş yolculuğuyla başlar. Evliyâ Azak, Kırım (Kefe, Bahçesaray), Akkerman, Babadağı, Yanbolu, Edirne üzerinden dört yıl ve iki ay sonra Mayıs 1667’de,⁴⁷ “sâlimîn ü gânimîn”, on altı gulâmı, on altı atı, üç bin aded nakid gurusuyla İstanbul’a varır.⁴⁸

Bu dönüş yolculuğu dışında sekizinci cilt ağırlıklı olarak Evliyâ’nın günümüz Yunanistan’ını bir uçtan bir uca kat eden yolculuğunu içerir. Batı Trakya, Doğu Makedonya, Tesalya, Mora, Girit, Epir, İyon ve Ege adalarını kapsayan bu yolculuk Evliyâ’nın “Girit gazâsına” gönüllü olarak gitmeye karar vermesiyle başlar ve seyyah yedi ay sonra, Aralık 1667’de üç hizmetkârı ve üç kadim dostuyla İstanbul’dan ayrılır. Edirne’de yedi gün kalır, Kaymakam Paşa’dan “gazâyâ” katılma izni alır ve 28 Şubat 1668’de kentten ayrılır. İzin isterken her ne kadar “Allâh için olsun beni bu Girit gazâsından alıkoma. Henüz sadriâ’zam İstife [Thiva] şehrinde imiş yetişeyim” (8/31) dese de güzergâhtaki şehirlerde ayrıntılı tasvirler yapmaya yetecek kadar zaman geçirir. Dimetoka’dan Kavala’ya giderken Nefes Sultân Bektaşî Tekkesi’ni⁴⁹ ziyaret eder. Kavala’dan Drama, Zihne ve Siroz (Serres) üzerinden Selanik’e

ciltte 1661’de Batı Makedonya’ya yaptığı yolculuğu anlatırken, Fatma Sultan’ı “Cânpolâdzâde Hüseyin Beğefendimizin vâlide-i müşfikası” (5/310) olarak tanıtmaması da bunlardan biridir. Cânpolâdzâde Hüseyin Paşa, Eylül 1673 (10/519) ile Kasım 1675 (10/521) tarihleri arasında Mısır valisi ve Evliyâ’nın efendisiydi.

45 Yol tezkeresi, pasaport anlamındaki *patente*’den Evliyâ’nın ürettiği kelimelerden biridir, bkz. yukarıda dipnot 17.

46 1667-1670 yılları arasındaki yolculukları kapsıyor.

47 İstanbul’dan Mart 1663’te ayrılmıştı.

48 İlk Osmanlı kuruluşu 1687’de basıldı. Metinde sözü edilen kuruluş yabancı gümüş bir para, muhtemelen de *esedi* denen Hollanda gümüş sikkesidir. Akçenin değeri devamlı düştüğünden 1664-65 yıllarında 1 kuruş 80 akçe, 1672 80 yıllarında 120 akçe değerindeydi. (Mantran 1986, c. I, s. 234). Beylerbeyliğe atanan bir sancakbeyinin ilk maaşının 200.000 akçe olduğunu (1/86) göz önünde bulundurunca, Evliyâ’nın biriktirdiği 240.000 akçenin (3.000x80) ciddi bir meblağ olduğu anlaşılıyor.

49 Işıklar tekkesi olarak da bilinen tekke antik Traianoupolis’in (Osmanlı döneminde Kara İlca, günümüzde Loutros) Akropol tepesi üzerine kurulmuştu. Tekke ve İlca için bkz. Lowry 2008, s. 29. Bu güzergâh için ayrıca bkz. MacKay 2009.

varır. Şehri etraflıca anlatır. Vodina (Edessa), Karaferiye (Veria), Yenişehir (Larisa), İzdin (Lamia) yoluyla “Şehr-i azîmi atık” Atina'ya ulaşır. Hayran kaldığı şehrin ve Akropol'ün tasvirini “Bu şehri gelüp görmeyen seyyâh-ı âlem cihân-bînim demesin” (8/117) cümlesiyle noktalar.

“Âdem deryâsı ve kal'alar vâdisi” dediği Mora'nın kalelerini teftiş eder, dostluk kurduğu ayanların çiftliklerinde “acep zevk u sefâlar” ettiğini anlatır. Mani'nin en güney ucuna kadar iner ve ancak yedi ay sonra, Eylül 1668'de Nafplion limanından Girit'e hareket eder.⁵⁰ Kandiye'nin iki buçuk yıl süren son kuşatılmasına katılır, savaşı ayrıntılarıyla ve insani boyutuyla kaleme alır. Tarihe “lağım savaşı”⁵¹ olarak geçecek olan bu korkunç kuşatmayı “Kandiye'de âdem kanı değil âdem cânı ırmak gibi aktı” cümlesiyle özetler.⁵² Kale teslim olup Venediklerle anlaşma imzalandıktan sonra (16 Eylül 1669) Kandiye'de bir süre daha kalır, Osmanlı idaresinin şehre “acele ile” yerleşmesine tanık olur.

27 Mayıs 1670'te “Manya gazası”na katılmak için, bu kez resmi görevle Kandiye'den Mora'ya geçer. Zarnata Kalesi'nin aman ile alınmasından sonra fetihnameyi İstanbul'a götürmekle görevlendirilir. Fetihnameyi, kale anahatarlarını ve hizmetleri için üç yüz altın ile bir at alarak “Âsitâne-i sa'âdet tarafına” yola koyulur. İnebahtı'dan Yanya sancağına, oradan da günümüzün Arnavutluk ve Makedonya Cumhuriyeti üzerinden 28 Aralık 1670 Pazar günü “belde-i Tayyibe ve mahrûse-i Konstantiniyye ya'nî İslâmbol'a” döner. Yaklaşık üç yıl (otuz dört ay) süren bu yolculuk, bazı hayali güzergâhlara rağmen Yunanistan'ın büyük bölümünü kapsar. Evliyâ, şehir ve kasaba tasvirlerinin yanı sıra bölgedeki etnik yapıya, gündelik yaşama ve beslenme alışkanlıklarına değinir, dahası bölgedeki o döneme ait Osmanlı yapıları hakkında bilgiler verir.⁵³

50 Evliyâ'nın verdiği hareket tarihi “sene 1078 Rebiu'l-âhirin fî yevmi 15”, yani 4 Ekim 1667'dir. Fakat seyyahımız Edirne'den “sene 1078 mâh-ı Ramazânul' mübârekinin on beşi”, yani 28 Şubat 1668'de hareket ettiğine göre (8/31), 1078 yılı 1079 olarak düzeltilmelidir. Evliyâ'nın tarihlerle arasının pek iyi olmadığı söylenebilir. Sıklıkla tarih hataları yaptığı gibi (bkz. dipnot 43) çok önemli tarihleri de unuttuğu; örneğin Melek Ahmed Paşa'nın ölüm tarihini hatırlamaz, sonra tamamlamak üzere metinde boşluk bırakır, bkz. 6/77.

51 Adıyeke, Nûkhet-Adıyeke, Nuri 2007.

52 1645 yılında başlayan 2. Girit savaşı 1669'un sonbaharında sonuçlandı. Savaşın iki buçuk yıl süren son safhası 1667'de sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye'ye gitmesiyle başlamıştı.

53 Bu yolculuk için bkz. MacKay, 2009.

9. Kitap: Hac yolculuğu; Bursa, Kütahya, Afyon, Manisa, İzmir, Aydın üzerinden Ege-Batı Akdeniz kıyıları ve Ege Adaları; Doğu Akdeniz kıyıları, Antep, Halep, Kudüs, Şam, Mekke, Medine⁵⁴

Seyahatnâme'nin dokuzuncu kitabı Evliyâ'nın hac yolculuğuna ilişkindir. Bunca yolculuk yaptığı halde hacca gitmemiş olmaktan rahatsız olan ve eski gücünü yitirdiğini düşünen Evliyâ (artık 60 yaşındadır), Kadir Gecesi rüyasında babasını ve hocası Evliyâ Efendi'yi görür. İkisi de nasihat edip “yürü dünyayı vücut sıhhati ile dolaş” deyince adeta dirilir ve “hem seyâhat ve hem ziyâret ve hem ticâret ola” diyerek, 21 Mayıs 1671'de Hicaz'a gitmek için üç dostu, sekiz hizmetkârı ve on beş atıyla yola çıkar. Zaten beş ay kaldığı İstanbul'dan sıkılmış, şehir “başına zindan” (9/6, 9/7) olmuştu!

O zamana kadar Anadolu'nun görmediği batı bölgelerini, Ege ve Akdeniz kıyılarını görmek için yolu uzatır. Bursa-İnegöl üzerinden önce baba ocağı Kütahya'ya uğrar. Sonra İç Ege'de Afyon, Uşak, Kula, Manisa'yı gezer ve Bergama üzerinden İzmir'e varır. Çeşme'den Sakız'a, Bodrum'dan İstanköy'e (Kos), oradan da Sönbeki (Simi) ve Rodos'a gider. Adayı baştan başa gezdikten sonra Fethiye'ye geçer ve kara yoluyla Antalya, Isparta, Alanya üzerinden Mersin, Tarsus, Adana, Maraş ve “Arabistan'ın gelinciği” dediği Ayntâb'a ulaşır. Antep'ten Kilişe, oradan da “yüz beş kahvehâne[li]” Hazreti İbrahim'in makâmı Halep'e geçer. Güneye yönelir, Trablusşam (Tripoli), Beyrut ve Sayda'yı gezer. Günümüzde İsrail sınırları içinde kalan Sıfet (Safet/Zefat) ve Taberistan (Tiberias) yoluyla “yüz yirmi dört bin peygamberin âsitânesi” Kudüs'e varır. İslam ve Hristiyan tüm dini makamları tavaf eder ve tüm seyyahların yaptığını yaparak şehrin anlatımında kutsal mekânlara ağırlık verir. Güneye, Beytül-lahm (Beytlehem) ve el-Halil'e (Hebron) kadar iner, oradan kuzeye yönelerek Şam'a gider. Bu Evliyâ'nın Şam'a ikinci ziyaretidir (birincisi 1648'deydi ve 3. kitapta yer alır). Bu kez uzun kalabildiği için şehri, günlük yaşamı, meşhur kahvehaneleri, hatta kahvelerde sunulan çeşitli içecekleri kaydeder. Memduh yiyecekleri sıralar, “Peynirli ve lahm-ı acınlı böreği”nin dünyada eşi olmadığını bildirir.

Seyyahımız Şam'da hacı kafilesine katılır. Mekke ve Medine'yi ziyaretten sonra Suriyeli hacılardan ayrılır, Mısır hacılarının kervanına katılır ve Mekke kervanının kadim güzergâhını izleyerek Kızıldeniz kıyısından Akabe, Süveyş üzerinden 3 Haziran 1672'de Ümm-i Dünya (dünyanın anası) Kahire'ye varır.

54 1671-1672 yılları arasındaki yolculukları kapsıyor.

10. Kitap: Mısır; Aşağı Mısır (Kahire, İskenderiye, Dimyat); Yukarı Mısır, Sudan, Habeşistan, Somali, Cibuti, Kenya, Tanzanya⁵⁵

Seyahatnâme'nin onuncu ve son cildi Evliyâ'nın yaklaşık on yıl kaldığı Mısır'ı ve kuzeydoğu Afrika'ya yaptığı yolculukları kapsar.

Kahire'ye yerleşen Evliyâ bir yandan notlarını derleyip kitabını yazar bir yandan da yolculuklara devam eder, ufak tefek ticari işlerle uğraşır. Önce “Aşağı Mısır”ı, yani Kahire-İskenderiye-Dimyat üçgenini gezer, ardından Nil boyunca güneye “Yukarı Mısır”a gider. Asuan'dan güneye Sudan, Func toprakları ve Habeşistan'a kadar iner. Bu yolculuklar, aşırı sıcağa ve Evliyâ'nın ilerlemiş yaşına rağmen sorunsuz geçer. Seyyahımız gördüğü ve yediği “acaib” şeyleri, yaptığı alışverişleri nakleder. Dimyat'tan pirinç alır, Habeşistan'da deve ve siyahi köle satın kakule alır.⁵⁶

Evliyâ Kahire'nin siyasi ve toplumsal ortamını İstanbul'daki kadar ayrıntılı anlatır, özellikle günlük yaşam ve konumuzu ilgilendiren yerel yiyecekler anlatıda önemli bir yer kaplar. Bu canlı ve zengin tasvirin nedeni kuşkusuz seyyahın şehirde uzun süre kalması ve yaşayıp gördüklerini sıcağı sıcağına kaleme almasıdır. Ayrıca Nil'in taşması, Osmanlı ordusunun kale fetihleri ya da bayram kutlamaları gibi vesilelerle sık sık düzenlenen şenliklerde halkın neşesinin, sınır tanımayan coşkusunun Evliyâ'yı “Gerçi İslâmbol büyük şehirdir, ammâ halkı zabt [u] rabt ve râbîta üzredir” (10/241) dedirtecek kadar etkilediğini de belirtmek gerekir. Kahire'de Ramazanda yapılan esnaf alayı İstanbul'daki 1638 tarihli Alay kadar muhteşem değilse de gıda maddelerine ilişkin bolca bilgi içerir.

Evliyâ'nın yolculukları Mısır'da son bulur. *Seyahatnâme*'de kayıtlı olan son tarih 12 Temmuz 1676 ise de⁵⁷ Evliyâ eserini bitirirken, “ekâlîm-i seb'âyı [yedi iklim] geşt [ü] güzâr etdiğimiz elli bir sene [1630-1682?] olmuş” der ve inzivaya çekileceğini açıklar (10/536). Evliyâ'nın kesin olarak hangi tarihte, nerede öldüğü ve mezarının nerede olduğu belli değildir. Uzmanlara göre muhtemelen kitabı bitirdikten kısa bir süre sonra, 1682 ya da 1683'te Kahire'de vefat etmiştir.⁵⁸

55 1672-1676 yılları arasındaki yolculukları kapsıyor.

56 “Dimyat'a dahil olup ertesi İslâmbol'da hânemize firâvân pirinç ve mercimek ve ketân ve nohud ve sayır levâzımâtlar gönderüp ehl-i Dimyât'ın erbâb-ı devletleri ile vedâlaşdık” (10/392); “Ve bu şehirde deve ve hecîn ve siyâh köle ve kızdân kâmil bin gurusluk bâr-ı sakiller [ağır yükler] bey' etdik [satdık] [...] Ve iki yüz gurusluk kakule-i kebir fûrûht eyledik” (10/494).

57 “Bin seksen yedi Cemâziye'l evvel” (10/528).

58 Kahraman 2009, s. 214.

Evliyâ Çelebi ve *Seyahatnâme*'siyle yeni tanışanlar için kısa notlar

Evliyâ'nın kendine özgü bir dili, üslubu ve aykırı olsa da sadık kaldığı dilbilgisi kuralları var. *Seyahatnâme*'de kullanılan Osmanlıcanın Evliyâ'ya has özellikleri, yazarın kelime hazinesi, zekice kelime oyunları, metnin edebi değeri konunun uzmanları tarafından irdelendi, değerlendirildi, hatta “Evliyâ'yı Okuma Sözlüğü” dahi yapıldı.⁵⁹ Bu değerlendirmelerin ışığında yazar ve metin hakkında fikir verecek; bunun yanı sıra dil ve üslup hakkında Osmanlıca metinden yapılan alıntılarının ve Dizin'deki kimi maddelerin anlaşılmasına katkıda bulunacak bazı kısa açıklamalar yapılmasında yarar vardır.⁶⁰

Evliyâ Çelebi kelimeler üretir

Seyahatnâme'nin en çarpıcı dil özelliği Evliyâ'nın ürettiği (ya da uydurduğu) kelimelerdir. Bu kelimeleri bazen, döneminde geçerli olan yazım kurallarına uymayarak üretir. Örneğin Arapça çoğulları yeniden Türkçe çoğul haline getirir: *meşrûbât* (içilecek şeyler) yerine *meşrûbâtlar*, *meşrûbâtının* yerine *meşrûbâtlarının* der; Arapça çoğul kalıplarıyla Türkçe kelimelerden “uydurmaca çoğullar” üretir: *Penâyir* (peynirler) *pesâtirme* (pastırmalar), *enâcîrler* (incirler); Farsça kelimelerde Arapça çoğul eki kullanır; *Bagat* (bağlar, bahçeler) yerine *bâğavat* der. Bazen yabancı kelimelere uydurma ekler takar: *Ankurya*'dan (Yun. hıyarlar) yemek adı olduğunu iddia ettiği *ankuryasa'yı*⁶¹ türetir. Bazen de harf değişikliği ya da eklemesi yaparak şalgam yerine *şargam*, *sefercel* (Ar. ayva) yerine *sefercelis* der. Hamsi balığına genellikle *hapsi* der, fakat Trabzonlu bir seyyahın eserinde de sıklıkla tekrarlanan *habsi*'nin Trabzon ağzı olduğunu ve Evliyâ'nın muhtemelen hoşuna gittiği için kullandığını belirtmek gerekir.⁶²

Öte yandan “neolojizm”⁶³ kategorisine girebilecek, meyhane anlamında *fıskhâne* (fısk: günah işleme), *rûsvâhâne* (rûsva: rezil, maskara); çinici esnafı anlamında *eyvâyıcı*⁶⁴ türü kelimeler kullanır. Dahası kelimelerin, deyimlerin ses uyumundan yola çıkarak okuru gülümsetecek dil oyunları yapar. Örneğin Arapça “erik” anlamındaki *iccâs* yerine, pislikler anlamındaki *encâs*'ı kullanır ya da “açlığı def etme” anlamındaki *def'-i cû* deyimini yerine “açları def etme” anlamına gelen *def'-i ci'ân* der.⁶⁵

59 Dankoff, Robert, Tezcan, Semih 2004 (bundan böyle Dankoff-Tezcan).

60 Yazarın üslubuyla ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz. Dankoff-Tezcan, s. 28 52; Hanneke Lamers, Evliyâ Çelebi'nin Üslubu, Bruinessen-Boeschoten 2003 içinde, s. 117 125.

61 Bkz. Dizin, *ankuryasa* maddesi.

62 *Menâzırü'l-Avâlim*, Âşık Mehmed 2007 [1597], s. 1027, 1505 (bundan böyle Âşık Mehmed).

63 Yun. *neos* (yeni) ve *logos*'tan (söz) türetilen Fransızca terim; sözcük türetme; uydurmacılık.

64 *Eyvâyıcı*'nın açıklaması için bkz. Birinci Bölüm, dipnot 21.

65 Dankoff-Tezcan, s. 35.

Yer adlarını çarpıtır

Evliyâ'nın en çok hoşlandığı kelime oyunu yer adlarını çarpıtmaktır ve bunu sıkça yapar. Gerçi İstanbul yerine İslâmbol tercihi sadece Evliyâ'ya mahsus değildir. 17. ve hatta 18. yüzyılda İslâmbol demek olağandı.⁶⁶ Fakat Evliyâ bu sıradan sayılabilecek kelime oyunu dışında, gittiği pek çok yerin adını, hem “etimoloji sevdası”yla hem de muhtemelen metne mizahi unsur katmak için çarpıtır. *Tarabefzûn*,⁶⁷ (Trabzon), *Gölikesir*⁶⁸ (Kesriye) ve *Kalamatya*⁶⁹ (Kalamata) bunlardan sadece birkaçıdır. Kimi zaman da yer adını değiştirmeden, ama epeyce zorlanarak, bir etimoloji uydurur: “Ve bunda biyankökü çok olduğundan biyan boldan galat kavm-i Etrâk tahfif-i kelâm edüp Balyambolu⁷⁰ derler” (9/95).

Kalıplaşmış ifadeler kullanır

Yazarımız kalıplaşmış cümleleri, klişe haline getirdiği ifadeleri tekrarlamaktan kaçınmaz, tersine bunu bir üslup haline getirir. *Seyahatnâme*'nin yeme-içme bölümlerinde de sıkça rastlanan klişelerden bazıları şunlardır: “Meşhûr-ı âfâk”,⁷¹ “Âdemin demâğı mu'attar olur”,⁷² “âyende vü revendeye ni'meti mebzûldur”,⁷³ “matbah-ı Keykâvûs”,⁷⁴ “şir-i hûrmâ ve katr-ı nebât-ı Hamevî”,⁷⁵ “bir ziyâfet it'âm etmişdir kim diller ta'bîr olunmaz, methinde lisân kâsırdır ve kalemler kâsırdır” [dil ve kalem yetersizdir]. Sıkça tekrarladığı diğer bir klişe de “Hüseyin Baykara fasılları”dır. Mesiregâhlarda, yaylalarda, konakladığı âyan ve eşraf evlerinde ettiği “zevk u sefâları”, çalgılı çengili eğlenceleri, saz ve söz meclislerini övmek için Hüseyin Baykara fasıllarına benzetir. Örneğin: “Üç gün üç gice cân sohbetleri edüp Hüseyin Baykara fasılları ederdik” ya da “üstâdâne bir fasıl eder kim gûyâ fasl-ı Hüseyin-i Baykara'dır” der.

66 Örneğin Risâle-i Garîbe'nin anonim müellifi de bazen İslâmbol der, Develi 2001, s. 41, 97; 18. yüzyıl için bkz. Emecen 2003.

67 “Âb [u] hevâsının letâfetinden hazz edüp bu şehrin ismine Tarabefzûn dediler” (5/47). *Tarab*: şenlik, neşe, *efzûn*: çok.

68 “Gölü kesir ya'nî gölü çok'dan galat-ı meşhûr olup Gölikesir' derler” (8/310).

69 “Lisân-ı Rümca vech-i tesmiyesi kala matya demek eyi gözüm kal'ası demektir” (8/151). Gerçi kala matya'nın çevirisi doğrudur, ama kentin adıyla ilgisi yoktur.

70 Günümüzde Beydağ (İzmir), antik Palaiapolis.

71 Dünyaca ünlü.

72 Güzel kokuları ve lezzetli yiyecekleri anlatırken kullandığı bu ifade bağlama göre iki şekilde açıklanabilir: insanın dimağı (beyni) kokulanır ya da insanın damağı kokulanır; bkz. Dankoff-Tezcan, s. 40.

73 Gelen gidenlere yiyecekleri boldur; yazar genellikle imaret mutfakları için kullanır.

74 Evliyâ'nın İran'ın efsanevi hükümdarı Keykavus'un adına izafeten konak, imaret ya da büyük tekelerin yetmiş ocaklı, bin sahanlı, üstat açılı “ibret-nümâ” ve “âteşgedeleri” sönmeyen mutfakları için çok sık tekrarladığı bir klişedir. Daha sınırlı olarak Mısır ve el-Halil'de “matbah-ı Halil” [Hz. İbrahim], nadiren de “Matbah-ı Bal'bek-i Süleymân” deyişini kullanır.

75 Sözlük karşılığı “hurma sütü ve Hama'nın (Suriye) şeker kamışı şekeri” olan bu deymi Evliyâ mecaz olarak lezzetli yiyecekler, zengin donatılmış sofralar anlamında kullanır, bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar, dipnot 27; krş. Dankoff 1999, s. 311, dn. 6.

Sanata ve ilme önem veren, 15. yüzyılın son Timurlu sultanlarından biri olan Herat doğumlu Hüseyin Baykara'nın döneminde Herat, Semerkand'da geçerek önemli bir kültür merkezi olmuş, saraydaki meclislerin ünü tüm Ortadoğu'ya yayılmıştı. 17. yüzyılın ikinci yarısında, Evliyâ'nın bu övgü ifadelerini kullanması, beğeninin yanı sıra İran geleneğinin Osmanlı müziğini ve eğlence anlayışını bir dönem ne derece etkilediğinin de göstergesidir.⁷⁶

Aynı kelimeyi farklı şekilde, farklı imlayla yazar

Dizin'de de görüleceği gibi metinde bazı kelimeler farklı farklı şekilde yazılmıştır. Yazar bunu bazen şive-lehçe özelliklerini belirtmek için, bazen de belli olmayan –ya da anlaşılamayan– bir nedenle yapar: *aşûrâ/âşûrâ/âşûre, asfûr/usfûr, battih/bittih, besbâse/besebâse, çotra/çoçra, firancıla/françile, kebbât/kübbât, gezengevü/gezengevi/kezengû, ma'denos/ma'denüs*, gibi. Tabii bunlardan bazılarının müstensih ya da okuma hatası da olabileceğini unutmamak gerekir.

Aynı kelimeyi, deyimini farklı anlamlarda kullanır

Yukarıda kalıplaşmış ifadelerde geçen “demâğ” kelimesini metinde bazen beyin, bazen damak anlamında kullandığı gibi, “kuş südü”nü de hem yumurta (5/313) hem de nadide yiyecek anlamında kullanır. Örneğin: “Âdem cânı ve rûh gıdâsı ve kuş südü dahi bu Galata'da bulunur” (1/213) dediğinde eşi az bulunur bir yiyeceği kasdettiğini düşünmek yanlış olmaz. Diğer bir örnek Arapça “sofra”, “yemek” anlamındaki *mâ'ide*'dir. *Mâ'ide* sözcüğünü kendi anlamının yanı sıra balık, hatta çoğu kez makbul, lezzetli, tanrı verdiği balık anlamında kullanır.⁷⁷ Bu tür kelimeler Dizin'de genellikle bağlama göre yorumlandı.

Eşanlamlı kelimeleri bir arada kullanır

Belki tekrardan kaçınmak ve bir ölçüde metni renklendirmek için değişik dillerdeki aynı anlamdaki sözcükleri peş peşe sıralar. Bazen Türkçe ve Arapça eşanlamlıları birlikte kullanır: “Misket elması gibi râyiha-i tayyibeli bir müdevver tüffâhdır”⁷⁸ (3/135); “Pembe içinde ayva-yı sefercelisin”⁷⁹ getirdim” (8/329); “Feyyûm şehri üzümünden latîf âbdâr leziz inebi⁸⁰ olur” (10/345). “Cüssede Rûm'un hapsi balığı gibi bir semekedir” (3/62). Bazen ikisi de Arapça olan iki eşanlamlıyı bir arada kullanır. Örneğin meyve

76 Dönemin müzik kültürü ve Evliyâ'nın bu kültürdeki yeri hakkında bkz. Pekin 2009.

77 Bkz. Sekizinci Bölüm: Balıklar.

78 *Tüffâh*: Ar. elma.

79 *Sefercel*: Ar. ayva.

80 *İneb*: Ar. üzüm.

anlamındaki *müsmirat* ile *fâkihe* (çoğulu *fevâkih*) sözcüklerinde yaptığı gibi: “Bir araba yükü envâ’ından güzîde sun’-l Hudâ fevâkih-i müsmirâtlar yüklendik” (7/19); “Sitâyîş-i me’kûlât-ı fevâkih-i müsmirat” (5/164). Hatta bazen Türkçe, Arapça ve Farsça eşanlamli kelimeleri aynı cümle, paragraf içine yerleştirir: “Bu cezîrelerde kaya balıkları sayd ederler kim bu *mâhiler* bir diyâra mahsûs değildir. Gerçi bir bed-çehre ve siyâh levn bir turfe *balıkdır* ammâ gâyet lezîz ve mukavvî *semekdir*”.⁸¹

Abartmayı sever

Ol gün üç yüz koyun kebâb ve elli kazgan pilav ve zerde ve çorba ve yetmiş güne [çesit] ni’met ile altı bin sahan ta’âm-ı günâ-gün ve elli bin ekmek summât-ı Muhammedilere yetmiş yerde ni’met döşenüp... (5/87).

Evliyâ, Melek Ahmed Paşa’nın Giray Han’a ve Tatar askerlerine sunduğu ziyafeti abartıyor olabilir. Hatta: “Bir gece kırk yedi çeşit emrûd yedik” (6/118); Urla çarşısındaki aşılı asmada “otuz yedi güne engür elvânın temâşâ etdik” (9/55); “Malatya’nın seksen güne âbdâr emrûdu sicillâtda mastûr[dur]” (4/15); Tophane somununu “Acem şâhlarına [...] götürüp Rûm’dan Isfehân’a üç ayda varup aslâ müteayyir olmamıştır [bozulmamıştır]” (1/220) derken abarttığı apaçıktır. Ancak bu abartmalar olmasaydı, okur –ya da dinleyici– Kırım’da Osmanlı’nın gücüne hayran kalıp şaşırarak mıydı? Urla’nın muhteşem üzümlerine, Malatya’nın sulu armutlarına ilgi duyacak mıydı? Ya da sünger gibi göz göz pişmiş Tophaneli İsâ Çelebi somununun kolay kolay bayatlamadığını hatırlayacak mıydı?

Abartı edebi bir araçtır. Yazarlar okuru şaşırtmak, ilgisini çekmek için abartırlar. Bu, bilimsel bir eser yazmadığı sürece, hayal gücünü seferber etmesi gibi yazarın temel hakkıdır. Kendini coğrafyacı ya da tarihçi olarak değil, “seyyah-ı âlem” diye tanıtan, en bariz kimliği “seyyahlık” olan Evliyâ Çelebi de okuru etkilemek bazen de kendi hayranlığını ve heyecanını ifade etmek için abartı denen bu edebi araçtan ve engin hayal gücünden –belki günümüz ölçütlerince gereğinden fazla– yararlanır. Ne var ki kısmi ve seçici okumalarda, metinde en çok dikkat çeken, hatta göze batan bu tür ifadeler Evliyâ’ya yöneltilen “uyduruyor” ya da “güvenilmez” türünden ithamlara zemin oluşturuyor. Fakat metni bir bütün olarak ele aldığımızda, Evliyâ’nın anlattıklarının genellikle gerçeği yansıttığını, abartmanın muhakkak bir nedeni olduğunu, ayrıca çoğu kez makul sınırlar içinde abarttığını görürüz.

81 1/196. *Semek*: Ar. balık; *mâhi*: Far. balık.

Verdiği sayılar bazen sembolik anlam taşır

Seyahatnâme'deki abartılı anlatıların çoğu sayılarla ilişkilidir, o nedenle de metindeki kimi “gerçek dışı” sayılar eserin güvenilirliğini tartışma konusu yapan unsurların başında gelir. Bu sayılar bir insanın yaşı, bir meyvenin ağırlığı ya da hane, dükkân, esnaf sayılarıyla ilgili olabilir ve çoğu kez “çok”, “pek çok” anlamında yorumlanması gereken sembolik sayılardır. Ayrıca Evliyâ alegorik olduğu apaçık olan “kırk” ve “yedi” sayısını ve katlarını kullanmaktan hoşlanır: Trabzon'da hamsiden “kırk güne ta'âmın pişirirler” (2/54); Tebriz'in “kırk güne mümessek ve mu'amberin pilavı” vardır (2/128); “Kırkgeçit derelerin kırk kerre geçenler” şifa bulurdu (3/7); “Yetmiş yedi sene Mekke'den Bursa'ya gidüp gelirdi” (1/351); “Bir âdem yedi gice ve yedi gün bu âsitâneyi [Hz. İbrahim tekkesi, Urfa] ziyâret etse yedi murâdı hâsıl olur” (3/93); “Suyu yetmiş yedi derde devadır” (10/305); “Yedi keçi, yedi deve, yedi horoz tılsımı” (10/471) ve bir seyyah “gâfil olmamak için yüz kırk lisânı bilmeli” (3/46).

Evliyâ'nın sayısal verileri, özellikle çeşitli meslek kollarında çalışanların sayısı, hane sayısı, ziyafetlerde sunulan yiyecek çeşitleri vb. belki istatistiki veri olarak kullanılamaz ama her zaman konuyla ilgili sayısal bir fikir verir.⁸²

Doğaüstü ve efsanevi öğelerden hoşlanır

Evliyâ, Bitlis'te Molla Mehmed'in “Manzara-i ibret-nümâ ve mine'l-garâ'ib ü acâ'ib san'at-ı ilm-i simyâ” marifetlerini, sihirbazlıklarını (4/77-4/80, 5/18) heyecanla seyredip zevk aldığı gibi okurunun da bu tür “mine'l-garâ'ib”lere meraklı olduğundan ve hoşlanacağından kuşkusuz emindi. O nedenle bu tür “acâyib ü garâyib” olayları nakleder, ayrıca on ciltlik *Seyahatnâme*'sinde tılsım, doğaüstü olay, rüya, efsane ve menkıbelere geniş yer ayırır. Gözlemlerine dayanan tasvirlerin yanı sıra kendi hayal gücünün eseri olan olayları, duyduğu yerel efsaneleri, menkıbeleri (hatta yukarıda sözü edilen abartıları) “müşterisinin” ortak beğenisine sunduğu şüphe götürmez. Bugün bizim, İstanbul'un kuruluş efsaneleri (1/14-1/21); şehrin acayip tılsımları (1/27-1/30); Balkanlar'daki “karakoncoloz”⁸³ hikâyesi (3/210); Viyana'daki ameliyat ve tımarhane tasvirleri (7/108 7/110); Abaza ve Çerkez “oburları”nın (cadıların) gökyüzündeki cengleri (7/279); altınlarla dolu tılsımlı mağara ziyareti (7/283) ya da ölüp gömüldükten sonra keçiye dönüşen kölenin öyküsü (8/275) gibi belki sıkıcı, masalsı⁸⁴ bulduğumuz

82 Evliyâ'nın tarihi olaylarla ilgili anlatıları dışında genel olarak güvenilir bir kaynak olduğu hakkında bkz. Bruinessen-Boeschoten 2003, s. 33-38, 115-116.

83 Yun. *Kalikancaros*'tan türetilmiş, az zararlı, çok muzip bir yeraltı yaratığının adı. Sözcüğün kökeni belirsizdir.

84 *Seyahatnâme*'de bugün artık masal motifi sayılan pek çok öge vardır, bunların incelenmesi dönemin zihniyetini kavramak açısından ilginç olacaktır.

bölümler, 17. yüzyıl okur kitlesinin ilgisini çeken muhtemelen “en can alıcı” kısımlardı.⁸⁵

Kıyaslamaktan hoşlanır

Pek çok seyyahın yaptığı gibi Evliyâ da tasvir ettiği bir şeyi daha önce gördüğü (ya da duyduğu) benzerleriyle kıyaslamaktan kendini alamaz. Bu, cami, hamam, köprü gibi bir yapı ya da ekmek, balık, meyve gibi bir yiyecek olabilir. Urfa'daki “âdem kellesi” kadar narları bildiği tüm diğer narlarla, Bağdat, Niksar, Gemlik, İslambol, Karaferye (Veria-Yunanistan) ve Maraş narlarıyla kıyaslayarak “Mar'aş narı [...] çok olduğundan meşhûrdur ammâ bu Urfa narı memdûh-ı âlemdir der (3/94). Aynı şekilde balıkları lezzet, koku ve boy açısından kıyaslar ve en iyisi hakkında görüş bildirir. Bu kıyaslamalar, anlatımı zenginleştirmek ve de o konudaki bilgisini göstermek için seyyahımızın sıkça başvurduğu bir yöntemdir.

Şakadan hoşlanır, mizahi benzetmeler yapar

Seyahatnâme'deki ince hicivden, kaba, hatta bazen günümüz okurunun yadırgayacağı türden cinselliğe dayalı, yer yer sinizme varan mizaha dek uzanan gülmece yelpazesi, Evliyâ'nın şakadan hoşlanan, nüktedan kişiliğini açığa çıkarır.⁸⁶ Metinde segâh makamında anıran eşeklerden,⁸⁷ Hasankeyf şalgamına kırmızı havuç “sokan” Siirtlilere (4/329),⁸⁸ odun kutluğundan tezek yakmak zorunda kalan “boka muhtâc” Mısırlılara (10/272), istiridye yiyince şahlanan “küçük çük bürâder”e (1/291) ve köşe başlarında “aviza-misâl” asılan fahişelere⁸⁹ kadar mizahi anlatımın çeşitli örnekleri sıralanır. Evliyâ başından geçen bazı olaylara, yaşadığı topluma ve onun garipliklerine mizahla yaklaşır,⁹⁰ üst düzey yöneticilerin “gülünç

85 Sarayın düzenlediği düğün şenliklerinde gemi ve kale savaşlarını, hünerbaz, ateşbaz, yılanbaz, canbaz ve gözbağcıların (sihirbaz) gösterilerini hayretle izleyen, kahvehanelerde meddahları zevkle dinleyen de aynı kitleydi, Nutku 1972, s. 77-98; Arslan 1999.

86 Yazar, Allahın bahsettiği belagatle IV. Murad'a “günâ-gün latife-âmiz şakalar”la eğlendirdiğini ve bir kere söylediğini bir daha tekrarlamaya gerek duymayacak kadar nüktedan olduğunu, hatta bu şakaları için bazen ihсанlar aldığını anlatır (1/118, 1/120). Osmanlı toplumunun mizah ve şakadan haz aldığı, sarayda görevli mukallitlerden (taklitçiler), şenliklerde sergilenen oyunlardan, karagöz ve orta oyunundan da bellidir (1/350-1/353). Bunun yanı sıra bugün “ayıp” sayılan yadırgatıcı sözcüklerin dönemin yazarları tarafından çokça kullanıldığı da biliniyor. Bu tür sözcüklerin ustaları arasında Gelibolulu Âli ve *Risâle-i Garîbe*'nin anonim yazarı gösterilebilir.

87 1/283, 8/141, 9/401 ve 10/81.

88 Evliyâ'nın, herhalde hoşuna gittiği için iki kez tekrarladığı bu öykü için bkz. Dokuzuncu Bölüm: Sebzeler. Yeşilrmak için duyduğu ve herhalde çok güldüğü: “Tokat sıçar, Amasiyye içen” darbı mesel'ini de iki kez tekrarlar (2/45, 2/96).

89 3/230. Yazar “fahişe” anlamında *orfan* sözcüğünü kullanır. *Orfani*'nin Yunanca “öksüz kız” anlamına gelmesi (Fransızcası *orpheline*), 17. yüzyılda öksüzlükten fahişeliğe giden yolun kısalığına işaret ediyor olabilir.

90 Hayatı tehlikede olduğu, “hırâş-ı cân” çektiği anlarda bile maskaralıklar ve şakalar yapmaktan geri kalmazdı. Örnek için bkz. 5/18 vd.

hikâyelerini” nakleder (2/185, 3/84), okuru güldürecek benzetmeler yapar. Bu benzetmelerde gıda maddelerinden, özellikle de sebze ve meyvelerden çok yararlanır. Al yanakları şeftali ve elmalara; dudakları tabii ki al kirazlara; büyük kafaları Adana kabağına, Van lahanasına; kocaman burunları Mora ya da Mısır patlıcanına benzetir. Nemse (Avusturya) İmparatoru dahi bu hicivlerden nasibini alır: “Başı balkabağı gibi, burnu Mora batlıcanı kadar büyük ve kırmızı parmakları Lanka hıyarı kadar vardı.”⁹¹

Evliyâ ince hicivdeki ustalığını yine yiyeceklerle ilgili bir benzetmeyle ortaya koyar. Sultan İbrahim’in iyiliklerinden söz ederken, Şekerpere Hatun’un⁹² ricasıyla Pirinccizâde adında biri yeniçeri ağası olduğunda tarih düşürüldüğünü nakleder:

Amel-i sükker ile oldu pirincim zerde⁹³

ve yorumunu ekler:

demişler ba’dehu [sonra] zırva⁹⁴ etmişler (1/173).

Çeşitli kaynaklardan yararlanır

Seyahatnâme’yi yazarken Evliyâ Çelebi’nin kısmen kendi gözlemlerine, tanığı olduğu olaylara, yolculukları boyunca aldığı notlara –belki de tuttuğu günlüklere–, yöre halkından topladığı bilgilere dayandığını, kısmen de resmi belgelerin (kanunnameler, siciller, mahkeme kayıtları vb.)⁹⁵ yanı sıra tarih, coğrafya, edebiyat konulu yazılı kaynaklar ile kimi seyahatnamelerden yararlandığı biliniyor. Seyyahımız kullandığı kaynaklardan bazılarının adını ve yazarını belirtse de, kendi deneyimlerine dayanarak yazdıklarının

91 7/116. Kısaltılarak alıntılanan bu hicivli tasvirde imparatoru küçük düşürme eğilimini de görmek mümkün.

92 Evliyâ, Sultan İbrahim’in müşâhibesi (sohbet arkadaşı) Şekerpere Hatun hakkında epey bilgi verir: Hatun’un sultandan ihсанlar aldığını (1/130, 5/30); yeniçerilerin ayaklanmasıdan sonra (1648) malları müsadere edilerek İbrim’e (Mısır-Habeşistan sınırında Ebrim) sürgün edildiğini (1/130, 1/131, 2/247 2/249); Eyüp’te iskele yanında bir türbe yaptırdığını, ancak affedildikten sonra Mısır’da (Kahire?) öldüğü için türbenin boş kaldığını (1/201) anlatır. Bu olayın ayrıntıları için bkz. Naimâ 2007, s. 1137.

93 Ayrıca bkz. Naimâ 2007, s. 1066.

94 Zırva ya da zırbâc, Farsça kimyonlu yemek anlamındaki zirebâ’dan. Etli, bademli, kuru üzüm-lü, balı bir yemektir. 15. ve 16. yüzyılda ziyafetlerde, ramazan ve cuma geceleri imaretlerde pişirilirdi. *Seyahatnâme*’de sadece mecaz olarak geçen zırva’nın zamanla değişikliğe uğrayarak 17. yüzyılda un, kuşüzümü ve safranla yapılan bir çorba (Bobovius 2002, s. 42), yani zerdenin kötü bir taklidi haline geldiği ve Evliyâ’nın ifadesinden de gözden düştüğü varsayılabilir. Tarif için bkz. Bağdadî 2009 [13. yüzyıl], s. 49 (bundan böyle Bağdadî); Şirvanî 2005 [15. yüzyıl], s. 230 (bundan böyle Şirvanî); krş. Yerasimos 2002, s. 86.

95 “Bu hakir haberin sıhhatin mahkeme sicillâtlarından ve esnâf şeyhlerinden ve askerî ser-çeşmelerinden ve şâhbenderlerden ve kurâ kethudâlarından haber alup [...] Bu şehrin dahi ne kadar hâne idüğün haber alup tahrîr etdik (9/20, Afyonkarahisar).

arasına sıkıştırdığı alıntıların yazarlarından ve eser adlarından genellikle söz etmez. Gerçi ister Doğulu ister Batılı olsun dönemin pek çok seyyahı için gitmediği yerleri gitmiş görmüş gibi sunmak, kaynak belirtmeden bilgi aktarmak doğal sayılırdı.

Evliyâ'nın yararlandığı yazılı kaynaklar ve serbest bir şekilde aktardığı bölümlerle ilgili olarak, Meşküre Eren'in⁹⁶ birinci cilt için yaptığı türden, eserin tümünü ele alan bir araştırma henüz yapılmadı. Fakat bu konuya do- laylı ya da kısmen değinen bazı çalışmalardan, Evliyâ Çelebi'nin, 16. yüzyıl seyyahı Âşık Mehmed'in *Menâzirü'l Avâlm*'ından (Dünya'nın Görünümü) yararlandığı açıklık kazandı.⁹⁷

Trabzonlu Âşık Mehmed'in 1576-1597 yılları arasında yaptığı yolculuk- ları içeren *Menâzirü'l Avâlm*'i kapsamlı bir giriş yazısıyla yayına hazırlayan Mahmut Ak, eserin Osmanlı yazarlarına etkisini incelerken *Seyahatnâme* ile *Menâzirü'l Avâlm*'i de karşılaştırır ve Evliyâ'nın eserden hiç söz et- meden Âşık Mehmed'in metninden cömertçe yararlandığını tespit eder.⁹⁸ İlginç olan, Evliyâ'nın *Seyahatnâme*'de yer alan bazı hayali güzergâhların⁹⁹ içini doldurmak için değil, gidip görmüş olduğu yerlerin tasvirlerinde de metinden yararlanmış olmasıdır. Örneğin Trabzon kalesi ve camileri ya da Selanik'teki Hortaç Camisi tasvirinde olduğu gibi.¹⁰⁰ Bu durum, Evliyâ'nın ya tutmuş olduğu notları kaybettiğini¹⁰¹ ya da gerektiği gibi bilgi edineme- diğini düşündürüyor.

İki metnin karşılaştırmasını beslenme alışkanlıkları ve gıda maddeleri ala- nında sürdürdüğümüzde, Evliyâ'nın sadece güzergâhlarda, coğrafi bilgilerde ya da mimaride değil, yiyecek bahsinde de sözelimi meyvelerin anlatımında da bazen aynen bazen de biraz sadeleştirerek Âşık Mehmed'in metnini kul- landığını görürüz. Aşağıdaki tablo bu konuda bir örnektir.

96 Eren 1960. Çalışmada Evliyâ'nın adını belirterek ya da belirtmeyerek yararlandığı yazılı kaynaklar incelenip benzerlik gösteren bölümler karşılaştırılmıştır. Seyyahın kaynak olarak gösterdiği ve Eren'in tespit edemediği kitaplardan biri olan *Târîh'i Yûnânîyân-ı Yanvan*'ın, Menbic (Halep-Suruç arası) piskoposu Agapios'un (Mahbub el-Manbic olarak da bilinir) X. yüzyılda yazdığı *Kitabu'l-Ünvan* olduğunu burada tekrarlamakta yarar var. Bu tespiti yapmış olan Stefanos Yerasimos, Evliyâ'nın söz konusu kaynaktan hiç yararlanmadığını, sadece ismen bildiğini ve zikrettiğini de ekler, Yerasimos 1993, s. 66.

97 MacKay 2009; Lowry 2008.

98 Mahmut Ak, "Menâzirü'l-Avâlm'in Tesirleri, Osmanlı Yazarlarına Tesiri", Âşık Mehmed, s. CCII-CCL.

99 "Seyyah-ı âlem" unvanını haklı çıkartmak için sunduğu kurmaca güzergâhlar konusunda bkz. MacKay 2009.

100 Âşık Mehmed, s. CCXXXV (Trabzon); CCXLV (Selanik).

101 Trabzon dönüşünde fırtınaya yakalandıklarında notlarını da kaybetmiş olmalı (2/70 vd.).

Tarabzon

Âşık Mehmed, s. 1026-1027

“Simârından kirâz emrûdî ve bey emrûdî ve gülâbî emrûdî ve Sinob elması ve kirazî elezz-i eşyâdur ve a'nâbından [üzümlerden] melger üzümi ve barmak üzümi ve Freng üzümi enfes a'nabdur ve badıncân incîri incîr kısmının bi-nazîridür [...] Husûsân turunc ve rummânî bî-pâyândur.”

[Tebriz]

Âşık Mehmed, s. 910-911

“Husûsan emrûd-ı necm-i half ve emrûd-ı peygamberî ve sib-ı meyelanî ve zerdâlû-yı havlîni ve necm-i Ahmed ve engûri hurde-i râzakî ve melikî ve taberze ve *harbeze-i Mecdû'd-dîni* ve melikî ve bakırını ve âlû-yı zerd ve bunlar emsâlî meyveleri gayri mevâzî ve bilâdda olmaz.”

Tarabefzûn'un me'kûlât ü meşrûbâtının memdûhâtın beyân eder

Evliyâ Çelebi, 2/53

“[...] âbdâr [u] hoş-hâr meyvelerinden dilberlebi kirazî ve Lahîcân emrûdî ve beğ emrûdî ve gülâbî emrûdî ve Sinop elması ve nâmık üzümlü ve melikî üzümlü ve frenk üzümlü ni'met-i nefisedir. Ve bādencân inciri eyle lezîz ve mümessek incirdir kim misli diyâr-ı Nâzillî'de olmaz. Husûsan limonının gûnâ-gûnu ve turunc-ı âlgûnunun envâ'î ve rummânî ve zeytûnu cihânî dutmuşdur.”

[Tebriz] Der-vasf-ı me'kûlât u müsmirrât

Evliyâ Çelebi, 2/128

“Niçe bin elvân fevâkihesi var ammâ necm-i halef emrûdî, peygamber emrûdî ve sibet milânîsi ve zerdâluyî hulvîni ve necm-i Ahmedi ve engûr-i hurdesi ve engûr-i razakîsi ve engûr-i melikîsi ve engûr-i tabarzesi ve *cezîre-i Mecdeddîni* ve bakrânî ve âlû-yı zerdî ve emrûd-ı zenânesi, bu envâ'-ı meyveler Şam'da dahi olmaz, meğer İslâmbol'da ola, meşhûrdur.”

Evliyâ'nın yaptığı bu ve buna benzer alıntılar, kaynakları kullanma yöntemi günümüz ölçütlerine göre eleştirilebilir olsa da *Seyahatnâme*'nin değerini azaltmaz. Aksine metni tamamlar ve zenginleştirir. Ayrıca, yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazı belirsiz ifadeleri aydınlattığı gibi, okunuşu tartışmalı sözcüklerin çözülmesini de kolaylaştırır.¹⁰² Yine de dönemlerinde değerlerinin anlaşılmasında aynı kaderi paylaşmış¹⁰³ bu iki eserin dikkatlice karşılaştırılması, *Seyahatnâme*'nin şeffaflaşması açısından yararlı olacaktır. Çünkü metnin ilgili en önemli sorun hâlâ hayali ya da kurmaca yanları açığa çıkartmak ve hakkındaki eleştirileri gerçekçi bir zemine oturtmaktır. Zira eleştirilere külliye iftira diyemediğimiz gibi tümüyle doğru da diyemeyeceğimiz apaçık ortadadır.

102 Örneğin *Cezîre-i Mecdeddîni* olarak geçen meyvenin *harbeze-i Mecdû'd-dîni* (Mecdüddin karpuzu) olduğu bu alıntı sayesinde anlaşılıyor. *Seyahatnâme*'deki yiyecek ve ağaçlarla ilgili kimi efsanelerin kaynağı da *Menâzirü'l Avâlim*'dir. Bunlardan biri Rumiyye (Urmiye) Gölü'nde balık yağıyla aydınlatılan kayıklarla avlanan balıkların öyküsüdür (Evliyâ, 4/186); Âşık Mehmed (s. 771) *Tuhfetü'l-garâyib*'i kaynak göstererek öyküyü nakleder.

103 Mahmut Ak *Menâzirü'l Avâlim*'in Kâtip Çelebi dışında yazarların dikkatini çekmediğini ve tabakât kitaplarına (biyografilere) girmediğini belirtir, Âşık Mehmed, s. CCL.

Evliyâ Çelebi'nin üslubuna dair tüm özellikleri saymaya "lisân kâsırdır" [dil yetersizdir]. Yine de bazen ağdalı, bol sıfatlı edebi dille konuşma dilini karıştırdığını; balık baştan kokar (3/149, 5/131, 10/524), diş kirası (9/92), misafir misafiri sevmez ev sahibi ikisini sevmez (2/219), ipiyle kuyuya inmek (2/232), pişmiş koyun başı gibi sırd[mak] (8/236), süd dökmüş kediye dön[mek] (10/521), bal dök yala (7/100) gibi deyimleri kullandığını, ayrıca Kürtçe, Ermenice, Yunanca, Gürcüce dahil otuz kadar dilden örnekler verdiğini ve Türkçe lehçeleri, şiveleri yazıya döktüğünü kısaca belirtmek gerekir.¹⁰⁴

Evliyâ'nın yukarıda özetlenen ve örneklenen üslup özellikleri, beslenme alışkanlıkları ve gıda maddeleriyle ilgili olarak *Seyahatnâme*'den yapılan alıntılarda sık sık karşımıza çıkacaktır.

---

104 Dankoff-Tezcan, s. 53 65.

Birinci Ayrım

Birinci Bölüm

Seyahatnâme’de Mutfak Eşyaları, Kap Kacak ve Sofra Gereçleri

Şehri Bitlis’den taraf üç yüz aded âdemler [...] başlarında birer kâse ve tabak-ı fağfûrî ve mertebânî-i gûnâ-gûn kâr-ı Gavrî Sultân ve elli mikdârî sim-i halistden suhûnlar ve mâ’adâsı bakır âvânî suhûnlar ammâ cümle müzehheb ü mutallâ [altınla yaldızlanmış] suhûnları [...] Paşa’nın huzûruna [...] bir ânda zeyn edüp “Buyurun, bismillah” deyüp cümle [...] kapakların açdıklarında [...] üç yüz aded sahûn u fağfûrî vü mertebânîlerin içinde olan ta’âm-ı mümessekler [miskli yemekler] cümle birer gûne et’ime-i nefiseler idi [her biri ayrı bir nefis yemekti] (4/158).

Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*’nin ötesine berisine serpiştirdiği ziyafet tasvirlerinde sadece yemekleri değil, içinde sunuldukları kapları da belirtir. Yemeğe meraklı bir vezirin mutfağını, bir Kürt beyinin sofrasını, bir paşanın ziyafetini anlatırken kap kakakla ilgili zengin bilgiler verir. Dahası sadece beylerin, yüksek rütbelilerin, varlıklıların “zi-kıymet” (kıymetli) sofratakımlarından değil, daha yaygın kullanımı olan bakır, kalay, ağaç ve pişmiş toprak çanak çömlekten de söz eder ve 17. yüzyılda Osmanlı dünyasında kullanılan mutfak, sofrata ve tulum, kırba gibi her türlü gıda maddesini taşıma gereçleri hakkında, belki de terekeler dışında sahip olduğumuz en kapsamlı belgeyi bırakır.

Tablo 3. *Seyahatnâme*’de adı geçen belli başlı kap kakak ve sofrata gereçleri¹

bakraç	dikdik	kırba	sini
bardak	dink	kumkuma	sofra
bıcaık	fıçı	kûze	sumak
biberdân	fincân	kûlek	summât
buhûrdân	gırbâl	kûp	sûrâhî
bodana	güğüüm	leğen	şîşe
boduç	gûlâbdân	lenger	tabak
bokliçe	havân	makrama	tabla
cerre	hokka	maşraba	tancere
çamçak	hum	matara	tâs
çanak	ibrik	mecur	taşt

1 Tablodaki eşyaların çeşitleri ve açıklamalar için bkz. Dizin. Dizin’deki 3983 maddenin % 10,44’ünü oluşturan *Seyahatnâme*’deki tüm kap kakak ve sofrata gereçlerinin malzemelerine göre dökümü için bkz. Ekler Bölümü, Liste I.

çibir	kablıçsa	meşk	tava
çile	kadeh	nemekdân	tekne
çoçtura	kahve değirmi	peşkin	tepsi
çotra	kahve ibriği	peşkir	tostağan
çömçe	ka'sa	peymâne	tulum
çömlek	kâse	pilaki	ulbe
debbe	kaşık	sahan	yağbar
destehân	kavanoz	sakâ	yağdân
destmâl	kavata	sele	yağlık
devle	kazgan	senek	zenbil
desti	kepçe	sepet	

Evliyâ'nın tabloda yer alan sofrâ ve mutfak kaplarıyla ilgili anlattıklarını, on cilde dağılmış bilgileri ancak kapların üretildikleri malzemeye göre ele alarak toplamak mümkündür.

Fağfuri, mertebani ve diğer çini avaniler²

Evliyâ “ziyâfet-i azîm”leri anlatırken ağırlıklı olarak fağfurilerden,³ yani Çin porselenlerinden ve mertebanilerden⁴ bahseder. Metinde zengin sofraların pilav ve etle dolu büyük ebatlı tabakları, çorba, hoşaf ya da şerbet içilen büyüklü küçüklü kâseleri, kahve içilen fincanları ya fağfuri ya da mertebanidir.⁵ Osmanlı sofrâ kültüründe çok amaçlı kullanıma uygun olduklarından metinde adı çok sık geçen kâselerin yirmi ikisi fağfuri, yedisi Hitâyî,⁶ sekizi de mertebanidir. Eldeki kaynaklar, Osmanlı sultanlarının ve yüksek rütbeli makam sahiplerinin, Doğu'nun ve İslâm dünyasının tüm güçlü yöneticileri gibi Çin porselenlerine, özellikle de mertebanilere rağbet ettiğini belirtir. Rağbetin temel nedeni şüphesiz bu değerli kapların güç ve servet göstergesi olmasıydı fakat öldürölme kaygısını bir ölçüde bertaraf etmesi de güçlü bir etken sayılabilir.

Evliyâ bu konuya değinmez, ancak mertebani tabak ve kâselerin içine konan zehirli yiyeceği belli ettiği inancı kuşkusuz önemli bir tercih nedeniydi.⁷

2 *Avani* mutfak kap kacağı, altın, gümüş, bakır, tunç gibi madenlerden imal edilen ya da çini ve billur sofrâ takımları hakkında kullanılan bir tabirdir.

3 Farsça bir sözcük olan *fağfur* Çin hükümdarlarının sıfatıyken zamanla Çin ve giderek değerli mavi-beyaz ve diğer Çin porselenleri anlamını kazandı. Evliyâ, sözcüğü Çin porseleni, hatta kimi zaman tabak, büyük tabak anlamında kullanır. Bu nedenle metindeki fağfurilerin tümü Çin kökenli porselen olmayabilir.

4 Günümüzde seladon denilen, mavi-yeşil sırlı, harelî ve ağır seramiklere, yüklendikleri Birmanya'nın (Myanmar) Martaban limanına (Moattama) izafeten merterbani denirdi. Martaban 10. yüzyıldan itibaren Çin deniz ticaretinin önemli bir limanıydı.

5 Dizin'de yer alan toplam otuz üç tabaktan on beşi fağfur, beşi de mertebanidir.

6 Hitây ya da Kitay, Çin'in Türkçedeki adıydı. (Atalay 2006, s. 483). Evliyâ “fağfûrî ve Hitâyî” der (3/123, 4/76), ancak Hitâyî'nin ne tür bir porseleni tanımladığı açık değildir.

7 Bir inanışa göre zehir mertebaninin rengini değiştirmiş, bir diğerine göre de çatlatmış (Pedro 2002 [1557], s.175, 176). Sarayın görgü tanıklarından birine göre de: “[Sultan] sofrasındaki kap

Bugün Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda bulunan binlerce mertebani bu tercihin boyutuna tanıklık eder. Evliyâ fağfur ve mertebanileri “zi-kiymet” olarak tanımlar ancak fiyatları konusunda bilgi vermez.⁸ Çağdaşı Antoine Galland’ın kaydettikleri ise bu “kıymet”in büyüklüğünü ortaya koyar:

Hindistan’dan gelme bir çeşit yeşil topraktan bir kâse gördüm. Türkler ve bilhas- sa büyükler buna çok değer verirler. Zehir dokununca kırılma özelliğine sahip olduğundan gayet pahalıya satın alırlar. Bu gördüğüm kâse, pek kalın ve ağır olmasına rağmen para gibi cınlıyordu ve değeri otuz kuruş takdir olunuyordu. Bu toprağa mertebani denir. Padişahın daimi surette zehirlenme korkusu içinde bulunan biraderleri ancak bu tabaklar içinde yemek yerler ve bizzat padişahın bu topraktan yapılma ve sekiz bin kuruş değerinde bir sofrta takımı bulunduğu tahmin edilmektedir. Sadrazam da az zaman önce bunlardan üç yüz kuruşluğunu alıp denemiş bulunmaktadır.⁹

Saray model alan ve bu değerli kapları tercih eden makam sahipleri hak- kında Evliyâ da ilginç bilgiler verir, hatta satın almanın yanı sıra hediye yoluyla edindiklerini de belirtir. Anlattıkları kısaca şöyle:

Yemeye-içmeye meraklı Defterdarzâde Mehmed Paşa’nın mutfağında “yüz aded mertebânî ve yüz aded fağfûr-ı Çînleri” vardı (2/190), üstelik güreşe tutuşup sofranın üstüne devrilen paşaların fağfûrileri kırıp “haşhaş tanesi” haline getirmelerine de içerlemezdi (2/185). Bitlis’in yerel yöneticisi Kürt Bey’i Abdal Han’ın sofrta takımları da bir o kadar zengindi ve Melek Ah- med Paşa’ya sunduğu kahvaltıda sofrta “altın ve gümüş lengeriler, fağfurî ve balgamî¹⁰ ve mertebânî kâseler ile” donatılmıştı (4/60).

Kahvaltıdan sonra Han yüz adet fağfuri ve mertebaniyi, dört Çerkez, dört Abaza ve dört Gürcü köleyle birlikte Paşa’ya hediye eder.¹¹

kacağın hepsi porselendir veya değerli bir topraktan yapılmış martabanîdir”, Bobovius 2002 [1665], s. 90; İngiliz elçisi Paul Rycaut’nun konuya ilişkin anlattıkları için bkz. Uzunçarşılı 1984, s. 293-294.

8 Topladığı vergileri, aldığı ihсанları, yönetici gelirlerini “kuruşuna kadar” belirten Evliyâ, ne yazık ki gıda maddelerinin fiyatları konusunda aynı titizliği göstermez. Nadiren yiyecek fiyatlarına değinir, çoklukla savaşlarda ganimet bolluğundan ucuzlayan ya da zahire sıkıntısından artan fiyatları belirtmekle yetinir. İstisnalardan biri yiyecek fiyatlarının çok ucuz olduğu Erzurum (2/109), diğeri de “Rumeli’nin Mısır’ı” dediği Belgrat’tır (5/200).

9 Galland 1973 [1673], c. II, s. 76. Yazar bu takımların kaç parçadan oluştuğunu belirtmez. Ne var ki, 8.000 kuruş hayli yüksek bir meblağdı ve büyük bir eyalet paşasının, örneğin Diyarbakır’ının aylık gelirine hemen hemen eşitti. (Evliyâ’ya göre Paşa’nın yıllık geliri 100.000 kuruştı, 4/24). Bu konuda, Bursa’da 1650’de vefat eden emekli kadı Derviş Mehmed Efendi’nin terekisinde daha ayrıntılı bilgiler buluruz: Bir mertebani sahanın değeri 8, toplam 45 adet fağfuri kabın ise 280 kuruştı. Makalenin yazarının belirttiği gibi, kadının saygın kişiliği “mutfağına sıradan insanlardan daha fazla özen göstermesine ve daha fazla maddi kaynağını buraya sevk etmesine neden olmuştur”, Maydaer 2008, s. 578-580.

10 Yeşil damarlı bir jasper türü, balgamtaş. Sözcük bugün oniks cinslerinden biri olan alaca somaki için de kullanılıyor.

11 “Efendim [...] huzûr-i şerifinize gelen elli aded gümüş şahûnlar ve yüz aded fağfûrî ve mertebâniler cümle bisât [u] avânîleriyle sultanımındır” (4/60). Evliyâ, Osmanlı geleneğinde önemli yeri olan bu ihtişamlı hediye sunumlarından sıkça söz eder.

Ancak tüm ziyafetlere ve hediyelere rağmen Paşa çeşitli bahanelerle Abdal Han'a karşı sefer düzenler. Kaçmak ve dağlara sığınmak zorunda kalan Han'ın ve eşinin malları yağmalanır, bir bölümü de satışa çıkarılır. Haraç mezat satılanlar arasında değerli sofra takımları da vardır.

[...] Ve yigirmi katır bârı keçeli sandûkalar içre cümle sekiz yüz aded fağfûr-ı Çîn kâseler ve gûnâ-gûn zî-kıymet tabaklar ve mertebâniler ve münebbet [kabartma bezeli] kâseler ve elvân çârgül¹² fincânlar ve balğamî tabaklar ve bî-hisâb musanna' u münakkaş [nakışlı] kâse ve tabak-ı İznik-i Rûm çînîler ve [...] Portukalî [Portekiz] kâse ve tabaklar ve yüz elli aded balğamî ve Hüsrevânî küpler¹³ kim her biri gûnâ-gûn me'âcin-i mümessek ü zî-kıymetler ile memlû [kıymetli miskli macunlarla dolu] küpler idi. Bu yüz elli aded münakkaş Acemî ve kâr-ı Kudûs [İran ve Kudûs işi] ve şuğl-i Kûtahiyevî [Kûtahya işi] ve amel-i İznik [İznik işi] kavanoz ve hokkalar [...] bilâ-bahâ [yok pahasına] fûrûht oldu [satıldı] (4/159-160).

Abdal Han'ın ve Kanuni'nin vezirlerinden Zâl Mahmud Paşa'nın torunu olan Hanım Sultan'ın değerli porselen kaplarını listeleyecek olursak şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Tablo 4. Bitlis yöneticilerinin porselen ve seramik sofra takımları¹⁴

---

fağfûr-ı Çîn kâseler
fağfûr-ı Çîn tabaklar
fağfûr-î leğen-ibrik
mertebâniler (tabak vb)
Gavrî Sultan kâr-i mertebâniler
münebbet [kabartma bezeli] kâseler
elvan çârgül fincânlar
balğamî tabaklar
İznik-i Rûm tabaklar
İznik-i Rûm kâseler
münebbet Portukalî [Portekiz] kâseler
münebbet Portukalî tabaklar
balğamî ve Hüsrevânî küpler
Acemî kavanoz ve hokkalar
kâr-i Kudûs kavanoz ve hokkalar
şuğl-i Kûtahiyevî kavanoz ve hokkalar
amel-i İznik kavanoz ve hokkalar

Bu döküm¹⁵ bir yandan Anadolu'daki bazı yerel yöneticilerin zenginliğini ve

12 Kelime anlamı "dört gül", ancak ne tür bir fincan olduğu anlaşılmadı.

13 Bkz. Dizin.

14 4/158-4/159.

15 Hanım Sultan'ın çeyizinde, mezata girmeyen ve Paşa tarafından kendisine iade edilen yedi firûze şerbet kâsesi, yedi firûze fincan, üç zümrüt fincan, bir zümrüt hokka, altı akik kâse ve yedi seylan (lâl

yaşam kalitesini yansıtırken, öte yandan 17. yüzyılda İmparatorlukta dolaşımda olan ve çoğu narh defterlerinde yer almayacak kadar “lüks” sayılan sofra takımları ve kaplar hakkında fikir verir.

Seyahatnâme'de Acem işi, Kudüs işi¹⁶ kavanozları ve Potukalı/Portekiz¹⁷ kâseleri hakkında başka bilgi yok. Fakat İznik ve Kütahya seramikleri hakkında bilgilere rastlarız. Eldeki diğer kaynaklardan fiyatlarının daha makul olduğunu bildiğimiz bu ürünlere,¹⁸ Evliyâ Esnaf Alayı'na katılan yiyecek esnafını anlatırken değinir.¹⁹

Alay'a katılan yiyecek esnafının çoğunun, hatta aşçı ve işkembecilerin dükkânlarını fağfurlarla süslediklerini,²⁰ bazılarının da, örneğin şerbetçilerin, palüdecilerin hem fağfur hem de İznik ve Kütahya kaplar kullandıklarını anlatır (1/285). Öte yandan aynı geçit töreninde yer alan “eyvâyıcı”²¹ dediği çinicilerin dükkânlarında kulplu İznik kâseleri, tabakları, kûzeleri (testileri) ve Kütahya işi fincanlarla maşrapalar sergilediklerini nakleder (1/327).

Evliyâ 1648'de İznik'e gider. Osmanlıdaki tüm imaretleri süsleyen “bukalemun nakışlı”, yani rengârenk duvar çinilerinin burada üretildiğini yazar, çini kâse, tabak ve ibrikleri över. Ayrıca çarşıda üç yüz kârhânenen ancak “dokuz yerde üstâd-ı kâşî çînî kârhâneleri”²² kaldığını belirterek Celâli isyanlarından şehrin ve çiniciliğin gördüğü zararı da dile getirir.²³

1671 yılında Kütahya'yı ziyaret eder. Şehrin otuz dört mahallesi arasında

taşı) tabak da vardı. Bunlardan “üç pîrûze [firuze] filcân ve üç aded kâse-i Yemenî ve bir zümrrüd filcân ve üç aded seylân tabak” Melek Ahmed Paşa'ya hediye edildi. (4/158).

16 İslâm dünyasının ürettiği ve ithal ettiği seramikler için bkz. Milwright 1999.

17 Portekiz seramikleriyle Kütahya seramikleri (özellikle de sarı-yeşil ağırlıklı dini panolar) arasındaki benzerlik, “[Portakal kâseler] aslında Çin malı olup Portekizliler tarafından getirildiğinden böyle anılmaktadır” (Kütükoğlu 1983, s. 73) görüşünün tartışılabilir olduğunu gösterir. Evliyâ 7/162'de Bihar'dan [Romanya] aldığı kâselerden söz ederken “Görenler kâr-ı Portakal zann etdiler” der.

18 John Covel 1670'lerde İstanbul'da bazı mertebani tabakların fiyatı 200 doları bulurken “burada imal edilen çininin fiyatı [İznik ve Kütahya porselenleri] bunun yarısı kadar pahalı değildir” der, Covel, 2009 [1670-1677], s. 175. 1640 tarihli Narh Defteri'nde “kâr-ı kadim” fağfuri ve mertebanilerin fiyatları bilirkişi tarafından belirlenmek üzere serbest bırakılırken, bir okka (1,282 gr) kuzu etinin fiyatının 9 akçe olduğu dönemde çârgül Portakal fincanın değeri 22; Bekdâşi Portakal fincanın 42; küçük emrûdî Portakal tabağın 130 akçeydi. Çatlak ya da kırık fağfur tabak ve fincanların bile narh defterinde yer alması, şehirde porselen fincan tamircisi bulunması (filcân kinedcisi, 1/326) bu eşyalara halkın da rağbet ettiğini gösterir, Kütükoğlu 1983, s. 203.

19 1638 yılında İstanbul'da Alay Köşkü önünde yapılan Esnaf Alayı için bkz. 1/250-1/358.

20 Bu bilgiyi şenlikleri tasvir eden minyatürler de doğruluyor.

21 “Esnaf-ı eyvâyıcı ya'nî çinicîyân. Dükkân 100, neferât 300.” Çinici dükkânındaki porselenler, deprem, fare kovalayan bir kedi ya da bir çocuğun attığı taş yüzünden gümbürtüyle kırılınca sahibi “ey vay” diye feryat ettiğinden çinicilere eyvâyıcı derlermiş. Hikâye ve sözcüğün Evliyâ'nın eğlenceli uydurmalarından biri olması kuvvetle muhtemeldir.

22 Kâşî, İran'daki Kaşan şehrinde üretilen çinilerden dolayı çiniye, özellikle de duvar çinilerine verilen ad.

23 “Asr-ı Ahmed Hân'da üç yüz kârhâne imiş. Zulûmden virân olmuşdur” (3/9).

Çinici kefereler mahallesini de sayar.²⁴ “Memdûhât” bölümünde ilik gibi Kütahya paçasının methiyesinden sonra sıra çinilere gelir ve kısaca şöyle der:

Ve kâse ve filcânı ve gûnâ-gûn maşraba ve kûzeleri [testileri] ve çanak ve tabakları bir diyâra mahsûs değildir. İllâ kâse-i İznik dahi meşhûr-ı âfâkdır [dünyaca ünlüdür] (9/17).

Evliyâ'nın Kütahya çinilerini İznik'tekiler gibi “meşhûr-ı âfâk” bulması 17. yüzyıl Kütahya üretimi konusunda ilginç bir değerlendirmedir; bunun doğruluk derecesini saptamak ise konunun uzmanlarına kalıyor.²⁵

Seyahatnâme'nin seramik kap kakak envanterinde pek sık olmamakla birlikte “Mertebânî-i Gavrî” de yer alır.²⁶ Evliyâ, Hanım Sultan'ın sahip olduğu, Mısır Sultanı Gavrî Şâh'ın (Kansu Gavri) elinden çıkmış altı yüz adet “balgamî mertebânî”²⁷ den söz eder ve son Memlûk Sultanı'nın, bir Evliyâdan öğrendiği mertebani ustalığıyla ilgili bir efsane anlatır (4/159-60). Onuncu ciltte de tekrarlanan (10/73) bu efsanenin temelinde Mısır'da “ghuri” olarak da bilinen mertebanilerin Kansu Gavri'nin adıyla karıştırılması yattığı varsayılır.²⁸ Ancak Evliyâ'nın bahsettiği Mısır mertebanilerinin günümüzde “Fustat seramikleri” denilen seramikler olması ihtimali de vardır. Mısır'ın ilk Müslüman kenti Fustat'ta Fatımilerden Memlûklar dönemine dek üretilen Çin etkisindeki seramiklerin ünü 17. yüzyılda Osmanlı'da belki hâlâ canlıydı ve Evliyâ'nın aktardığı efsanede Çin mertebanileriyle Memlûk sultanlarının ve seramiklerinin izleri ve anıları karışmış olabilir.²⁹ Efsanenin son paragrafı bu açıdan ilginçtir:

Gavrî Melik dahi Fâtih-i Mısır Selîm Hân destinde ceng-i Bilbeys'de [Bilbeis-Mısır] şehîd oldu,³⁰ anınçun mertebânî-i Mısır inkırâz bulup [tükendi] hâlâ cem'i divelde dest-âvîz [armağan] olan mertebâniler Sultân Gavrî kândır [işidir]. Ammâ fağfûrî ve çini hâlâ Fağfûr u Çin'de işlenmekdedir (4/159-60).

24 *Seyahatnâme*'de “câ-be-câ kefer mahallesi” (9/14). Ancak 1675 tarihli avarizhâne defterinde (BOA. K.K. 2693) mahalle “Çinici Kefer” mahallesi olarak geçer (nakleden Varlık 1989, s. 302). *Seyahatnâme*'deki sözcüğün de “câ-be-câ” [yer yer] değil de “çinici” olması daha mantıklıdır.

25 Kütahya çiniciliği ve özellikle fincancıları için bkz. Kürkman 2005, s. 79-115.

26 Ayrıca “Gavrî Sultan kâr-i mertebâniler” ve “mertebânî-i Mısır” olarak da geçer, 1/284, 4/76, {4/159}, 4/160, 10/73.

27 İki de farklı materyaller olduğuna göre bu eşya ya “balgami”dir ya da “mertebani”, dolayısıyla balgamî burada “yarı şeffaf” anlamında kullanılmış olabilir.

28 Dankoff 1999, s. 315, dn. 2; Milwright 1999, s. 513, dn. 97.

29 Fustat kazılarında bulunan zengin Çin porseleni ve mertebanilerle bunların Mısır seramiklerine etkisi için bkz. Hobson, R. L., 1932.

30 Son Memlûk hükümdarı Kansu Gavri 1516'da Halep yakınlarında, Mercidabık'ta şehit olmuştu, Bilbeys'te değil.

Cam, billur ve necef kaplar, şişeler

Seyahatnâme’de cam sofrta gereçleri konusunda fazla bilgi yoktur. Venedik’ten ithal edilen “morān cām” [Murano] şişe ve kadehler dışında Evliyâ cam kâse ve taslardan kısaca bahseder ancak üretimleri hakkında hiç bilgi vermez. Öte yandan nadiren de olsa necef (doğal kristal, kuvars), billur ve tıhtâb (kristal) gibi değerli malzemeden yapılmış kâse, kadeh ve taslardan söz eder.³¹ Ancak bunlar ya Esnaf Alay’ında sebil su dağıtan sakaların ve de Yahudi meyhanecilerin “merasim” kapları³² ya da seyyahın “Erdel diyârı”nda (6/31) ve İran’da gördüğü kaplardır. Tebriz’de Muharrem’in onunda yapılan kutlamalarda aşure ve şerbetlerin “billûr ve necef ve morān ve cam u tıhtâb [...] ve akik-i Yemenî ve pîrûze-i balğamî taslar[la]” sunulduğunu anlatır (2/129).³³

Yazar, Alay’a katılan şişecilerin Hasköy’deki imalathanelerinde ürettikleri şişelerin çeşitleri hakkında da bilgi vermez.³⁴ Galata şekercilerinin nimetlerini sergiledikleri çeşitli “hâs u beyâz ve billûr ve necef [ve] morān cām katremîz şişeler”in³⁵ ise muranolar gibi ithal olup “çoğu Galata’da olan” şişeci dükkânlarından temin ediliyor olması muhtemeldir.³⁶ Sirke (1/283) ve zeytinyağı için de (1/292, 1/299) kullanılan katremîz şişelerin (1/283) bazen büyük, hatta içine “âdem sığar” büyüklükte kaplar olduğu anlaşıyor ama metinde ne biçimleri ne de nereden getirildikleri konusunda bir ipucu var.³⁷

Metal avaniler

Seyahatnâme’nin kap kacak dökümünde bakır, pirinç, tunç, tutya (çinko), demir, altın ve gümüşten üretilmiş sahan, sini, tas, ibrik-leğen, lengeri, bakraç, badya, kazan, güğüm, tencere, tava gibi muhtelif araç gereçler yer alır. Metal avaniler arasında Dizin’de en sık adı geçen kap sahandır. Evliyâ, yemeklerin

31 Esnaf Alay’ında, cam ve kristal tas taşıyarak geçen “cām ve tıhtâb tâscıyân”ları üç satırlık kısacık bir metinle anlatır (1/309).

32 “Ellerinde tıhtâb ve cām ve billûr taslar ve necef tâsalar ve kâseler içre âb-ı nâbî mâl-â-mâl edüp...” (1/265); “Altı yüz meyhaneci Yahûdî alay edüp ellerinde billûr ve necef, morān ve mücevher fağfûrî kadehler ile halka [...] şarâb-ı nâb yerine şeker şerbeti bezl ederek ubûr ederler” (1/357).

33 Ayrıca yeşim tas ve akik kâseden de söz eder (1/327).

34 “Esnâf-ı şişeciyan: Kârâne 4, neferât 105”. Evliyâ’ya göre İstanbul’un şişe imalathaneleri önce Cibalıkapı’da, sonra Ayvansaray’da, ardından Eyüp’te çömlekçilerin içinde, Alay’ın yapıldığı dönemde de Hasköy’deymiş (1/326).

35 1/289. Herhalde şişeden çok bugün de şekercilerin kullandığı kavanoz türü kaplardı. Uzun süre İstanbul’da “zorunlu misafir” olarak yaşamış Pedro de Urdemalas, Venedik işi bardakların (murano?) pek kullanılmadığını ve “cam kapların reçel meçel gibi şeyler” koymaya yaradığını anlatır, Pedro 2002 [1557], s. 1765.

36 “Esnâf-ı tâcirân-ı şişeciyan: Dükkân 200, neferât 300 [...] Dükkânların günâ-gün billûr ve necef ve morānlar ile zeyn edüp ubûr ederler” (1/327). Zaten üretici ile (yukarıda dipnot 34) satıcı esnaf arasındaki oransızlık ithalatı işaret ediyor.

37 Katremîz şişe, *Derleme Sözlüğü*’nde “ince belli, büyük kavanoz” olarak tanımlanıyor.

sofraya taşındığı ve soğumaması için genellikle kapaklı olan bu sahanların on iki çeşidini sayar: Bakır, kalaylı bakır, tunç, pirinç, mücevherli, saf gümüş ya da altın ve gümüş yaldızlı³⁸ sahanlar bunlardan bazılarıdır. Sahandan sonra en sık tekrarlanan metal sofa gereci sinidir. Siniler çoğunlukla bakır ve gümüşten dir. Görünen o ki, şeriatın erkeklere altın ve gümüş kapacak kullanmasını yasaklamasına rağmen, varlıklı Osmanlı hanelerinde ve sarayda gümüş sofa eşyaları rağbet görürdü. Defterdarzâde'nin "sîm-i hâlis" [saf gümüş] sahanları ve "sîm ü zeheb-mutallâ" [altın ve gümüş yaldızlı] ibrik-leğenleri (2/185, 2/190), Bitlis Hanı'nın da iki yüz gümüş lengeri ve gümüşten sinileri vardı (4/76, 5/14). Hanım Sultan'ın Ahmed Paşa'ya sunduğu ziyafette yemekler yedi adet gümüş sini üstünde, ellisi halis gümüşten "mâ'adâsı bakır âvânî suhûnlar ammâ cümle müzehheb ü mutallâ" sahanlarla sunulmuştu (4/158-4/159). Saray'da ise elçi ziyafetlerinde gümüş sinilerin kullanıldığını, Galebe Divanı'na³⁹ katılan Batılı elçiler anılarında önemli bir ayrıntı olarak belirtmeyi ihmal etmezler.⁴⁰ Gümüş avaniler, Evliyâ'nın ballandırarak anlattığı, nüfuzlu kişiler arasındaki kıymetli hediye değiş tokuşlarının da önemli kalemlerindendi.

Bir gün Bâyezîd Hân, Şâhî hânesine da'vet edüp bir ziyâfet-i azîm edüp niçe yüz bin gurus değer zî-kıymet mücevher hançer ve kılıç ve gaddâre [uzun kama] ve zeheb-i hâlis [hâlis altın] ile mebnî [yapılmış] elli aded mücevher suhûnlar ve sîm âvânî siniler ve leğen ve ibrik ve buhûrdân ve gülâbdân ve mûnebbed Hıtâyî [kabartma bezeli Çin işi] kâseler pîşkeş verüp... (3/126).

Metinde adı geçen çeşitli "lüks" avanilere rağmen günlük yaşamda en büyük önemi bakır/nühâs avanilerin taşıdığı açıktır. Evliyâ'nın anlattıklarına göre İstanbul'da Unkapanı'ndaki "Kazgancıbaşı" çarşısında ve şehrin dört bir yanında, çoğu Kastamonulu dört bin kişinin çalıştığı dokuz yüz bakırcı dükkânında kazan, tencere, tava üretilirdi.⁴¹ Seyyahımız uğradığı şehirlerin "kazgancı" dediği bakırcı çarşılarını gezer, ustaların maharetini, bakır kapların güzelliğini, hatta çekiç darbelerinin ahengini anlatır. Kastamonu, Tokat, Belgrat, Saraybosna ve Berat'ın bakırcıları ile demircileri hakkında şöyle der:

38 Evliyâ "mutallâ ve müzehheb", "altun ile mutallâ", "sîm [ü] zeheb-mutallâ", yani altın ya da gümüş yaldızlı sahan, buhurdan, gülâbdan, hatta matara ve maşrapadan bahseder, ne var ki, üretimi hakkında bilgi vermez. Bugün "tombak" adıyla bilinen bu eşyalar Alay'da yer alan "civacyân" esnafının marifeti olmalıydı. Evliyâ beş dükkân ve on neferden ibaret bu küçük loncanın sadece altın yaldızlı kılıç, hançer ve bıçak yaptığını anlatır (1/313).

39 Elçilerin Divân-ı Hümâyûn'a kabul edildiği ve yenîçerilere ulûfe dağıtıldığı merasim ile ziyafet.

40 Örnek için bkz. Râlab 2008 [1657-1658], s. 43. Elçi Râlab, aynı kaynakta (s. 35), Silistre'de Melek Ahmed Paşa'nın davetlisiyken "tutya sini"de yediğini not eder.

41 1/308-1/309. Bakırcıların yanı sıra Süleymaniye'deki "dökmecibaşı" tezgâhında, Eminönü, Galata, Eyüp ve Üsküdar'da "bin dükkânda bin üç yüz neferât" tunç sahan ile tas imal ederdi (1/314). Yazar Alay'a katılan bakırcıların aletlerini de tek tek tanıtır.

[Belgrat'ta] Çingane tâ'ifeleri demirden musanna' rezeli iskemleleri [sini althğı] inşâ ederler kim gûyâ sîm âvândır ve gûnâ-gûn kalaylı demir çubuk üzengiler ve ıskaralar [...] yaparlar ve kazancıları gâyet üstâd-ı kâmillerdir kim gûnâ-gûn musanna' suhûn ve tancere ve Ba'albekiler [?] ve şerbet tasları ve müşebbek buhûrdân ve gülâbdânlar ederler kim Bosnasarâyı kazgancıları ancak ederler (5/199).

Bosnasarâyı'nda işlenen bakır âvânileri Belgrad ve İslâmbol ve Kastamonu ve Tokat'da işlenmez. Hattâ altun ile mutallâ [altın yaldızlı] gûnâ-gûn şem'dân ve buhûrdân ve gülâbdânlar işlerler kim görenler anları zeheb-i Bundukanî [Venedik altını]⁴² zann eder (5/229).

Ve Kazgancılar çârsüsunda gerçi sendân ve çekiçlerin bir 'taka tır tak taka tak' sadâsı var ammâ ol dahi usûl-ı âheng ile nühâsî hâlisi üstâdlar döğdükçe ol dahi bir gün[e] usûl-i âheng sadâsıdır (8/309, Berat, Arnavutluk).

Gördüğü bakır kapları karşılaştırırken bazen tezata düşse de sonuçta Tokat bakırcılığının üstünlüğünde karar kılar:

Der-beyân-ı memdûhât-ı kâr-ı ahâli-i şehri Tokat: [...] ve kazancı kârından suhûn ve tancereleri Kastamonu ve Belgrad ve Bosna'da işlemek ihtimâli yokdur, zîrâ cümle âvânisi kalemkâr işi savatlıdır (5/40).⁴³

Osmanlı sofra geleneğinde, kahve dışında herhangi bir sıvıyı içmek için kullanılan kaplardan biri de tasta. Su, çorba, hoşaf, şerbet tasla içilirdi ve bu taslar genellikle bakırdandı. Yukarıda değinilen, muhtelif değerli malzemedan imal edilmiş “merasim” taslarının dışında *Seyahatnâme*'de “birer tas çorba, birer nân pâre” ifadesindeki tasların çoğu –adı konmasa bile– sıradan bakır taslardı.⁴⁴

Evlerde, sarayda,⁴⁵ orduda ağırlıklı olarak kullanılan bu bakır kaplar tabii ki sık sık kalaylanıyordu⁴⁶ ve Evliyâ “kalaylı pâk bakır âvânî”lerden,⁴⁷ kalaylı badya, bakraç, tava, taş (legen); “sîm-misâl kalaylı sahanlar”dan ve Güzelhisar'ın helvacı dükkânlarını süsleyen kalaylı sinilerden⁴⁸ övgüyle

42 “Bahr-i Venedik körfezi, ya'nî Bundukanî denizi kenârında” (5/246). Evliyâ'nın Venedik ve Venedik altın sikkesi için kullandığı bu sıfat (1/331'de kâğıt cinsi olarak geçer), Yunanca “Venedikli” anlamındaki Benetikos'tan türetilmiştir, Zarinebaf-Bennet-Davis, 2005, s. 215.

43 Tokat'ın bakır işçiliğini Tournefort da över: “Tokat'ın asıl büyük ticareti bakır kap kacaklar alanında: Tencereler, taslar, fenerler, şamdanlar. Çok iyi işlenen bu eşyalar İstanbul'a ve Mısır'a gönderilir. Tokat işçileri bakırlarını [...] Gumiskana [Gümüşhane] ve bakır madeni bakımından daha zengin olan Kasiambu'dan [Kastamonu] sağlarlar”, Tournefort 2005 [1700], c. II, s. 222-223.

44 1/207, 9/256; Güran 2006, s. 73, 83.

45 Bon 1996 [1604-1607], s. 103; Baudier 1650 [1626], s. 66; Bilgin 2008, s. 288-289. Saray ziyafetlerinde ve Divan günlerinde kullanılan ve bazen de yağmalanan bakır kaplardan söz eden belgeler için bkz. BOA, Cevdet Saray 4902, 6332. Ottaviano Bon ve Baudier hakkında bkz. Beşinci Bölüm, dipnot 13.

46 Sarayın *Kalayhane*'sinde 15. yüzyılda bir yılda 1420 bakır kap kalaylanmıştı, sonraki dönemler için sayısal veri olmadığından kesin sayı veremeyen yazar “artan nüfusa bağlı olarak bu rakamın 5-10 katına çıktığını” düşünür, Bilgin 2004, s. 74.

47 1/309, 7/130, 9/82.

48 Sırasıyla: 1/285, 2/18, 1/286, 1/291, 1/298, 2/132, 9/82.

bahsettiği gibi İstanbul'da kalaycı esnafının “yüz altı dükkân ve beş yüz neferat”la kalabalık bir lonca olduğunu da belirtir (1/309).

Seyahatnâme'de adı geçen metal kaplar arasında az da olsa “altun” kaplar da var. Evliyâ'nın sözünü ettiği altın avaniler ya “gece gündüz Allah yolunda savaşıp gazilerin” ele geçirdikleri ganimetler ya bir “kefere” ülkesinin (özellikle Viyana'nın) hazinesi ya da yazarımızın hayal ürünü tasvirlerini süsleyen “sembolik” öğelerdir. Viyana'da ziyaret ettiği tumarhane gibi, Abaza ülkesinde ziyaret ettiği tılsımlı mağara da altın kap kakakla dolup taşıyordu:

Ve mağâranın sağ tarafında altundan ve gümüşden kazganlar ve tancereler ve bilâ-hadd ü lâ-[gâ]yet murassa' altun ve gümüş suhûnlar var kim her bir kazgan ve tancerelerin içlerine onar câmus sığar. Ve sâ'ir sîm ü zer [altın ve gümüş] tepsi ve suhûn ve kebâb şişleri ve peşkinler [alçak sofa] ve altun iskemlelerin [sofra altlığı] hisâbın Hudâ bilir (7/283).

Sultan IV. Murad'ın kahvaltısı ettiği “altun sini” ise Melek Ahmed Paşa'nın gördüğü ve iki kez tekrarlanan rüyanın bir motifidir (3/289, 4/127).⁴⁹

Toprak ve ağaç kaplar

Bakır dışında özellikle sıradan ve yoksul evlerde kullanılan bardak,⁵⁰ cerre [testi], çanak,⁵¹ çömlek, erzak küpleri, maşrapa ve tencereler çoğunlukla fiyatları daha ehven olan pişmiş topraktandı. Eyüp'teki iki yüz elli tane çömlekçi imalathanesinde belki “hediyelik kûzeler” türünden eşyalar da yapıldı ama esas olarak İstanbul hanelerinin sofralarında kullanılan, günlük ihtiyaçlarını karşılayan pişmiş toprak kaplar üretilirdi.⁵²

Evliyâ Eyüp'te Nişanca ile Zâl Mahmud Paşa arasında bir yerde tarif ettiği Çömlekçiler mahallesinde imal edilen kap kakak ve kullanılan kil hakkında bilgi verir, dahası sıra dışı bir üründen de söz eder:

Kasaba-i kûzeciyan ya'nî mahalle-i Çömlekçiler: [...] iki yüz elli aded kârhâne-i sifâlî [çömlekçi] ve çanakçı dükkânları ve bardakçı dükkânları ve çömlekçi dükkânlarıdır. Tîn-i mahtûmdan [Limni Adası toprağı] ve tîn-i Kâğızhâne'den [Kağıthâne] ve tîn-i Sarıyâr'dan maşrapa ve kûzeler ve sürâhiler icâd ederler kim

49 Venedik balyozu Ottaviano Bon, padişah sofrasının kaplarının tümüyle altından olduğunu, sultanın sadece ramazanda pahalı sarı porselen (mertebani) kaplarda yediğini; hanım sultanların parlak bakırdan ve beyaz porselen kaplar kullandıklarını yazar. Bon 1996 [1604-1607], s. 95, 97.

50 Halk arasında yöreye göre, pişmiş topraktan ya da ağaçtan oyma testi biçimindeki su kaplarına da “bardak” denirdi. Metinde testi, ibrik anlamında da geçer: “Ol bardaktan âbdest alup...” (2/215). Evliyâ “bardak” anlamında “câm” sözcüğü de kullanır (2/131, 5/19, 7/34).

51 Çanak, Farsça kökenli “kâse”nin Türkçe karşılığıdır. Evliyâ bir kez “fağfûrî çanak”tan (7/122) söz eder ama porselen ve cam olanlara kâse, pişmiş topraktan yapılanlara da çanak denile gelmiştir. *Seyahatnâme*'de sarıcalar (gözü pek paralı askerler), sekbanlar (tüfekli paralı askerler) şarabı, ayrıntı çanaktan içerler (2/216, 5/255, 6/172), imaretlerde çorba çanak ya da tasla verilir.

52 Yenişehirlioglu 2006.

misli meğer Fağfûr Çininde ve İznik çinisinde ola. [...] Bu kârhânelerde eyle üstâd-ı kâmiller var kim tîn-i mahtûm bir kûzeyi hedâyâ için kırk elli guraşa bey' edüp pâdişâha ve vüzerâ ve âyâna teberrûken [hediye] götürürler. Tâ bu mertebe üstâd-ı kâmiller vardır (1/194).

Eyüp çömleklerinin İznik ve hatta Çin porselenleriyle aynı kalitede olduğu tartışmalıdır. Öte yandan Antik çağdan beri tedavi özellikleri olduğu inanılan Limni Adası'nın "tîn-i mahtûm'un"dan,⁵³ yazın harareti kestiğinden "kibâr ve ağniyâ" için bardaklar yapıldığını Naîmâ da anlatır, ne var ki Evliyâ'nın övdüğü "üstâd-ı kâmiller" hakkında farklı düşünür:

Hâsılı [tîn-i mahtûm] kadr ü kıymeti bilinecek mübârek tîndir. Lâkin İstanbul'un ehl-i sûk ayyarları, Ebî Eyyub-i Ensârî semtinde bardak yaptıkları bayağı çamurdan tîn-i mahtûma taklid kursalar yapıp mühürleyip ahmaklara "Tîn-i mahtûmdur" deyü verirler. Anın nef'i [yararı] yoktur [...] ziyâde hâlis olan Saray-ı Âmire'ye getirdikleridir.⁵⁴

İstanbul'da üretilen çömlekler dışında Evliyâ merkez dışındaki yöresel üretimlere de değinir. Enez, Atina ve Mağrib'in sirke küplerini (1/283); Amasya'nın Dankaza (Damladere) köyünün bardak ve çanaklarını (2/212); Dimetoka'nın (Didymoteichon-Yunanistan) kırmızı topraktan kaplarını (8/33); Zihne'nin (Zihni-Yunanistan) bardaklarını (8/56); Eski Kırım'da⁵⁵ bal ve yağ koymak için "cümle keferelerin işledikleri Çin-misal" toprak testi, sürahi, bardak, çanak ve hoşâb kâselerini anlatır (7/252). Bu mallardan bazıları İstanbul pazarında da satılmaktaydı.⁵⁶

Çömlekçiliğin yaygın olmadığı ormanlık yörelerde günlük kullanım için ağaçtan çanak, bardak ve boy boy testiler üretilirdi.⁵⁷ Evliyâ'nın anlattığı en ilginç ağaç kaplar, Bolu'da çam ve ardıç ağacından yapılan, "boduç" denen emzikli bardaklar ya da sürahiler (2/90, 2/209) ve Mudurnu'da fıstık çamından "kûze-i sanavber" adıyla ünlene (3/153) iki kulplu çam bardaklardır.⁵⁸ Mudurnu'nun bu testileri o kadar ünlüymüş ki "Diyâr-ı Hind'e hedâyâ" götürülmüş, hatta Hindistan'da bir kadın kocasına kızdığında:

53 Tîn-i mahtûm'un, yani "mühürlenmiş kil", terra sigillata'nın bire bir çevirisidir. Antik çağda öldürücü zehirlere, bilhassa yılan sokmasına karşı etkili olduğu sanılan bu toprak Osmanlı döneminde veba ilacı olarak rağbet görmüştü. Limni'deki kil yatakları padişahın tekelindeydi.

54 Naîmâ 2007 [1734], s. 1693. Bu testilerden Eremya Çelebi de (1988 [1698], s. 27) söz eder.

55 Eski Kırım, Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin doğusunda küçük tarihi yerleşim.

56 1640'da İstanbul'da İnoz [Enez] orta battal küpü 55 akçeye; İnoz şerbet çanağının üç tanesi 1 akçeye; büyük boy emzikli Dimetoka bardağı/testisi 1,5 akçeye satılırdı, Kütükoğlu 1983, s. 267.

57 Evliyâ sözünü etmez, ama sarayda bile kullanılan ağaçtan siniler (sinî-i çüb) de vardı, Barkan 1979, s. 64, 77; 1675 yılındaki Edirne'deki sünnet düğünü şenliğinde 4.000 (Nutku 1972, s. 44); 1720 şenliğinde 10.000 ağaç sini kullanılmış (Tulum 2008, s. 470).

58 Testi anlamında. "İkişer kulplu çam bardakları olur. İkisini bir himâr [eşeğe] tahmil ederler [yüklerler]" (3/153, Mudurnu).

Ben senin neni gördüm. Yohsa bana Rûm'un sanevber küzesinden [fıstık çamı bardağından] âb-ı hayât mı nûş etdirdin [su mu içirdin]? (3/153)

diye sitem edermiş.

İlginç olan; boduç, çapçak, çıbrı, çotra (çötüre), külek/gülek, senek gibi kapların Anadolu'nun çeşitli yörelerinde hâlâ biliniyor olmasıdır.⁵⁹

Beklenebileceği gibi *Seyahatnâme*'de çatal bıçaktan bahis yoktur. Daha doğrusu bir kez, yazar “kâfiristanın” yemeklerini değerlendirirken “kefere demir çatal ucuyla elli dirhem ta'âm” yer der (7/110) ve bir Osmanlının, toplumunun değer yargılarıyla biçimlenmiş Batılı yemek alışkanlıklarıyla ilgili bakışını aktarır.

Metindeki bıçaklar kasap ya da aşçı-işkembeci bıçağıdır. Bir de sultan ve devlet ricali yemek yerken sofrta başında bekleyen çâşnigirbaşı, aşçıbaşı,⁶⁰ kebabcıbaşı, hamurcubaşı, çorbacıbaşı gibi mutfak işleriyle görevlendirilmiş başhizmetkârların kuşaklarında taşıdıkları, simgesel anlamı olan mücevherli bıçaklardır (1/279, 2/190). Öte yandan Osmanlı sofrasının en önemli gerci olan kaşıkların muhtelif malzemelerden üretilen yirmi bir ayrı çeşidi yer alır.

Tablo 5. *Seyahatnâme*'de kaşık çeşitleri⁶¹

ağaç kaşık	kuknus burnu kaşık
akik-i Yemenî hoş-âb kaşığı	mercan kaşık
bağa hoş-âb kaşığı	murassa kaşık
ceviz hoş-âb kaşığı	mücevher saplı kaşık
çemşir [şimşir] kökünden kaşık	sedef hoş-âb kaşık
erik ağacından kaşığı	sedefkârî musanna kaşık
hindistancevizi kabuğundan kaşık	seylân [lâl taşı] kaşık
kara çalı kökünden kaşık	şimşir kaşık
kehribâr kaşık	zeytûn kökünden kaşık
kil-i ser [kabuğundan] kaşık	zümürred hoş-âb kaşığı
kızılçık ağacından kaşık	

59 Krş. *Derleme Sözlüğü*.

60 Evliyâ, bellerinde “dörder beşer” bıçak taşıyan yeniçeri aşçı ustalarının tören kıyafetlerinin ayrıntılı bir tasvirini yapar (1/279).

61 Açıklamalar için bkz. Dizin.

İkinci Bölüm

Seyahatnâme'de Hayvansal ve Bitkisel Yağlar

Ve lokmacılar esnâfı dahi seyishâneler üzre dükkânlar binâ edüp gûnâ-gûn fağfûrî ve mertebânî tabaklarla zeyn edüp halka ballı lokma bezl ederek ubûr ederler [dağıtarak geçerler]. Ve gözlemeciler esnâfı dahi eyledir. Ammâ bu lokmacı dükkânları ve gözlemeci dükkânlarında birer Yahûdî dîdebân [bekçi] mukarrerdir. Zîrâ Yahûdiler şîr-i revgan [susam] yağı yerler, müselmânlar say yağı yerler, gözleme ve lokmaya say yağı komasınlar deyü birer Yahûdî dîdebân bekler, dîdebân olmasa Yahûdiler ol dükkânlardan lokma ve gözleme yemezler (1/265).

Evliyâ'nın ifadesi kategoriktir: Yahudiler şîr-i revgan,¹ yani susamyağı yerler, Müslümanlar ise say yağı,² yani sadeyağ yerler. *Seyahatnâme*'nin yağ tüketimi konusunda bildiğimiz bazı olguları desteklediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Metnin bütününe baktığımızda, dönemin Osmanlı mutfağında ağırlıklı olarak hayvansal yağların kullanıldığını, bitkisel yağları çoğunlukla gayrimüslimlerin tükettiğini ve zeytinyağlı yemeklerin yok denecek kadar az olduğunu görürüz.

Seyahatnâme'de on iki çeşit yemeklik yağın adı geçer. Bunlardan yedisi hayvansal, beşi de bitkisel yağdır.

Tablo 6. *Seyahatnâme*'de adı geçen yemeklik hayvansal ve bitkisel yağlar³

Yağ cinsi	Üretim ya da ithalat yörenesi
asfûr yağı (yalancı safran yağı)	Mısır
beziryağı ya da zeytûl-har	İstanbul, Tekirdağ, Mısır: Âbyâr, Kahire, Damanhur
böbrek yağı	
ceviz yağı	

1 Farsça susam anlamındaki şîr ile yağ anlamındaki rugan'dan. Metinde şırılğan, şırlagan, şırlğan ya da simsim ve susamyağı olarak da geçer. 19. yüzyılda "ruga", ayakkabı derisini parlatmak için kullanılan yağ anlamına da geldiği için parlak ayakkabıya "ruga" denildi. *Revani* de aynı kökten gelir.

2 Say yağ, sarı yağ ya da sadeyağ tereyağın eritilip su oranı azaltılarak ve tortusu alınarak elde edilen dayanıklı yemeklik yağdır. Dayanıklılığını artırmak için kimi zaman tuzlardı. Bazen de Silistre'de olduğu gibi, "bakarların [sığır] iç yağların ve ilik yağların eridüp say yağına halt ederler[di]" (3/193).

3 Sabun (1/299) ve mum yapımında kullanılan iç yağ ve çürüş yağı [çerleş, iç yağ] (1/278, 3/193) ve gemilerin yağlanması için kullanılan don yağı (5/181, 7/183) tabloda yer almıyor. Bunun yanı sıra metinde "dühniyat"tan (şifalı çiçek, bitki yağları) (1/262) sayılan badem yağı da yemeklik yağlara dahil edilmedi. *Helvahane Defteri*'nde de badem yağının adı macun terkiplerinde geçer, Terzioğlu 1992, s. 15, 20, 25. Metindeki tüm yağ çeşitlerinin alfabetik dökümü için bkz. Ekler, Liste II.

ilik yağı	
kuyrukyacağı	
say yağı/sarı yağ (sadeyağ)	Kırım ve çevresi: Kefe, Kerş, Perenez, Taman. Ukrayna: Akkirman, Kili, Mayak
Şırluğan/şir-ı revgan/ simsim/ susamyağı	İstanbul, Mısır, Sûsa (Tunus)
Teleme yağı	
Tereyağı	İstanbul, Adana, Bayburt, [Lüle]Burgaz, Malkara. Kırım; İnkirman, Kefe, Taman
Zifir (et yağı)	
Zeyt yağı/zeytûnyağı	Edremit, Karaburun (İzmir), Urla

Evliyâ, tablodaki yağların nerede ve nasıl kullanıldığına dair ayrıntılı bilgi vermez; bir ziyafeti, bir yörenin ünlenmiş yiyeceklerini ya da esnafını anlatırken dolaylı olarak bahseder ve yağ tüketimine dair Mısır'ın "cem'i fukaraları"nın bezir ve susamyağı tüketmeleri⁴ ya da yukarıda değinilen say yağı ile susam yağı tercihleri gibi bazı tespitler yapar.

Yazar, Yahudilerin susamyağı tükettiklerini Esnaf Alayı'nda "şırlugancıyan" loncasını anlatırken de tekrarlar ve eklediği "katl edersen dahi say yağı yemezler" yorumuyla –bilerek ya da bilmeyerek– dini inançla beslenmenin ilişkisini, dinin dayattığı gıda yasaklarının gücünü vurgular.⁵ Yahudilerin dini kuralları et ile süt ürünlerini bir arada tüketmeyi yasakladığından, yemeklerde tereyağı ve sadeyağ yerine sıvı bitkisel yağları kullandıkları, zeytinyağının bulunmadığı yörelerde yemekleri susam yağıyla pişirdikleri, hatta susamyağının belirgin kokusundan dolayı aşağılandıkları bilinir.⁶ Öte yandan Evliyâ'nın Müslüman Osmanlıların katı sağyağı tüketimlerine ilişkin anlattıkları saray ve imaretlerin mutfak muhasebe defterlerindeki bilgilerle örtüşür.⁷ Örneğin 1539 yılında Kanuni Süleyman'ın oğulları Bayezid ve Cihangir'in sünnet düğününde on üç gün süren şenliğin ziyafetlerinde 11,5 ton (205 kantar) "revgan-ı sade" (sadeyağ) tüketilmiş.⁸ Dört kişilik bir sahan pilava 962 gr pirinçle 384 gr sadeyağın (300 dirheme 120 dirhem)⁹ ve dört kişilik zerdeye 481 gr pirinçle 160 gr sadeyağı (150 dirheme 50 dirhem) kullanıldığı Süleymaniye imaretinde 1585-1586 yılında 11,9 ton (212,17 kantar)

4 10/194. Beziryağı Anadolu'nun pek çok bölgesinde (örneğin Kapadokya'da) olduğu gibi herhalde sıradan İstanbul mutfaklarında da yemeklik olarak kullanılırdı. Sadeyağın okkasının 22, tereyağının 24 akçe olduğu 1640 yılında beziryağının okkası 14 akçeydi, Kütükoğlu 1983, s. 91.

5 1/299. Evliyâ, vurgulamasına rağmen Yahudilerin susam yağı tercihlerinin nedenini açıklamaz.

6 Dernschwam 1987 [1553-1555], s. 174; Zubaida 2000, s. 38.

7 18. yüzyıla kadar Osmanlı yemek tariflerinde zeytinyağlı yemekler yok denecek kadar azdır ancak o tarihten sonra "Papaz yahnisi", "Uskumru balığı yahnisi" gibi bazı balık yemeklerinde ve salatalarda karşımıza çıkar, Yerasimos 2010, s. 13, 173-174.

8 Tezcan 1998, s. 17; sarayın sadeyağ tüketimi için bkz. Bilgin 2004, s. 202'deki tablo ve tereyağı tüketimi için s. 225'teki tablo.

9 Dirhem, okkanın 1/400'ü kadar bir ağırlık ölçüsüdür (3,207 gr).

sadeyağ alınmış.¹⁰ 17. yüzyılın ikinci yarısına ait bir tayınat¹¹ defterinde ise padişahın sofrası için her gün has mutfağa 25 kiloya yakın “revgan-ı sade” verildiği kayıtlıdır.¹²

Osmanlı mutfağının temel ögesi olan sadeyağın yanı sıra *Seyahatnâme*'de tereyağı tüketimine dair bilgiler de var. Günümüzde sadeyağ ile tereyağı her ne kadar bazen aynı anlamda kullanılsa da bunlar farklı üretim aşamasından geçen yağlardır zaten Evliyâ'nın da iki ayrı çeşitten söz ettiği açıktır.¹³

Yazarın anlattıklarından tereyağının da oldukça yaygın bir kullanımı olduğu anlaşılıyor: “kehriba misali ter ü taze” tereyağıyla çörekler, bazlamalar, Belgrat'ta baklavalara yapılır; Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın mutfağında “safî tereyağlı mutabbak börekler ve çörekler ve mümmesek ta'âmlar” pişirdi. Tereyağlı pilavlar misk ve amber gibi kokar, kimi balıklar tereyağıyla kızartılır ya da pişirilirdi. Tabii ekmeğe katık olarak da yenirdi.¹⁴

Taze tüketilmesi gereken tereyağı İstanbul'a kuşkusuz şehrin etrafındaki mandıralardan ve ağıllardan getirilirdi.¹⁵ Sadeyağ ise pek çok kaynağın da belirttiği gibi¹⁶ ağırlıklı olarak Kırım, Kefe'den gelirdi. Bu bilgiyi Evliyâ da çeşitli vesilelerle tekrarlar, bunun yanı sıra İstanbul piyasasına Kefe haricinde, günümüz Ukrayna'nın Karadeniz kıyısı bölgelerinden gelen yağlarla ilgili bilgiler de verir:

Esnâf-ı yağcıyân-ı günâgün: [Dükkân] yüz seksen beş, neferât üç yüz [...] bunlar yağ tâcirleridir kim sâhib-i dükkânlardır. Bunlar dükkânların elvân elvân [...] zeyn edüp niçe husrevânî küpler içre ve kalaylı taşlar içre Mayak [Ukranya] ve

10 Sadeyağ imaretin, un, koyun eti, pirinç ve baldan sonra beşinci harcama kalemiydi ve sadeyağ için ödenen miktar tüm mutfak masraflarının % 9,63'ünü oluştuyordu. Dahası toplam 32 kalem arasında hiçbir bitkisel yağ yer almıyor. Barkan 1971, s. 122.

11 Tayınat (ta'yinât): Ar. resmi görevlilere maaş dışında verilen erzak ve yiyecek.

12 “Be-cihet-i harc-ı sofra-i hazret-i padişâh-ı âlem-penâh hazretleri der-matbah-ı has, beher yevm: Revgan-ı sade on dokuz vukkiye [okka], revgan-ı şîr iki vukkiye”, BOA, K.K. Tayınat no. 7268. Aynı belgede sultan için hareme çiğ olarak verilen günlük erzaklar arasında bir okka tereyağı da kayıtlıdır. Belge tarihsizdir, ancak IV. Mehmed'in oğulları şehzade Mustafa'nın (d. 1663) ekmek, tavuk ve şehzade Ahmed'in (d. 1672) ekmek tayınları belirtildiğine göre, 1674-1676 yılları arasına tarihlendirilebilir. Söz konusu belgenin padişaha verilen mutad gıda maddeleri bölümü için bkz. Yerasimos 2010, s. 295-297.

13 1/292, 7/259, 7/267.

14 Sırasıyla 5/199, 2/190, 1/274. “Ekmeği tereyağ ile yiyüp tâze cân bulduk” (10/435). 17. yüzyıl Osmanlı beslenme kültüründe süt ve tereyağının pek de önemli olmadığını belirten tanıklıklar vardır: “Türkler Konstantinople dolayında üretilen tereyağını pek az tanıyor ya da hiç tanımıyorlar, ne de fazla süt içiyorlar”, Bon 1996 [1604-1607], s. 101.

15 “Esnâf-ı ağılcıyân: Etrâf-ı İslâmbol'da iki bin ağıldır” (1/277). Tereyağı gibi diğer süt ürünleri de doğal olarak kente yakın bölgelerden temin edilirdi. “[Çatalca'nın] südü ve kaymağı ve teleme peyniri ve ağız ve kölemezi ve kesmik yoğurdu ve dil peyniri ve kaşkaval peyniri derya misal südü İslâmbol'a akup Belde-i Tayyibe ya'nî Mahmiyye-i Konstantiniyye'yi ganimet eder” (3/274).

16 Barkan 1979, s. 110; Bilgin 2004, s. 202-204. Sarayın yağ tedarikiyle ilgili belgelerin yer aldığı bu kaynaklarda Evliyâ'nın belirtmediği Rumeli (Barkan, Bilgin) ve Bursa'nın (Bilgin) yağ temin eden önemli merkezler olduğu görülüyor.

Perezen [Kırım] ve Kerş [Kırım] ve Taman¹⁷ ve Kefe [Kırım] ve Kili [Ukrayna] ve Akkirman [Ukrayna] yağların katremîz şişeler içre arabaların zeyn edüp ubür eder[ler] (1/298).

Hatta,

Noğay[lar] [...] say yağların Taman adasına getirüp fûrûht edüp İslâmbol'da say yağının bir vukıyyesi beş akçeye idi ammâ bu Kamlık [Kalmuk] Heyhât'a kadem basalı kavm-i Noğay târumâr olup say yağ bahâya çıkdı (7/322).

diyerek Kefe'den ve civar bölgelerden ithal edilen yağların İstanbul iaşesindeki önemini dile getirir.¹⁸

Tereyağı gibi taze bir yağ olduğu anlaşılan teleme yağı¹⁹ ve hayvansal yağlardan kuyrukyacağı metinde sadece birer kez geçer. Mutfak muhasebe kayıtlarında teleme yağıyla ilgili bilgi bulunmazken, kaynaklarda “revgan-ı dünbe” ya da “revgan-i düm” olarak geçen kuyrukyacağının yemeklerde, hamur işlerinde ve bazı helvalarda kullanıldığı bilgisi yer alır.²⁰ Yazarımız da zaten kuyrukyağından, Güzelhisar (Aydın) helvacılarında yediği “halka çini”yi överken bahseder.²¹

Evliyâ esas olarak üç bitkisel yemeklik yağdan bahseder: Susamyağı, beziryağı ve zeytinyağı.²² Bu yağların, Müslüman Osmanlı toplumundaki tüketimlerinden çok üretimleri hakkında bilgi verir. Gerçi Balıkpazarı'nın Rum aşçılarını anlatırken tereyağı ve say yağının yanı sıra susamyağı ve beziryağı ile balık pişirdiklerini belirtir (1/291) ve bu da muhtemelen kendi deneyimlerine dayanan bir bilgidir ama yine de Müslüman olmayan bir kesimin yemek alışkanlıklarına işaret eder.²³ Evliyâ'nın söz etmemesi elbette bitkisel yağların Müslüman mutfaklarına girmediği anlamına gelmez. Susamyağı yaygın olarak kızartmalarda kullanılırdı. Şirvanî'nin tariflerinde, “şirluğanda biraz kavurular” ya da “tavada şirluğan yağında ol kadar kavurular kim bişe” ifadelerine sıkça rastlanır.²⁴ Kızartmaların dışında helvaların yağ terkiibine katılır, hatta kimi helvalar sırf susamyağıyla

17 Azak Denizi'nin güneydoğusundaki Taman Yarımadası. Evliyâ'nın döneminde Adige ve Nogay bölgesiydi.

18 Tatarların toplayıp Kefe'ye getirdikleri yağların İstanbul için önemi ve İstanbul'un sadeyağ konusunda Kefe'ye ciddi bağımlılığı için bkz. Öztürk 2000, s. 500-502.

19 “Tâze teleme yağıyla tabh olmuş pilâv” (6/153).

20 “*Revgan-ı dünbe, be-cihet-i nân-ı Hassa*”, Barkan 1979, s. 209, 225. 15. yüzyıl hamur tatlısı ve helva tariflerinde (halka çini, şeker börek, levzine ve pişmaniye helvası) katı yağ olarak çoklukla kuyrukyacağı kullanılırdı. Bkz. Şirvanî, s. 227, 228, 234, 235.

21 9/82. Söz konusu helvalar için bkz. On Birinci Bölüm: Tathılar.

22 Evliyâ asfûr yağından sadece bir kez Mısır'da söz edip bu yağla şehriye ve bulgur pilavları pişirildiğini yazar (10/423), ceviz yağı da Çerkezlerin “sızbal” tarifinde geçer (7/277).

23 “Yağlı ve sirkeli ve sarımsaklı salata” satanlar da yine Batı Makedonyalı “Urumlardır” (1/285).

24 Şirvanî, s. 175, 198, 201, 205, 223.

pişirilirdi.²⁵ Elimizde şimdilik başka veri olmasa da Evliyâ “Esnâf-ı şirlugancıyân: Kârhâne iki yüz otuz beş, neferât beş yüz elli” ve “Ehl-i hıref-i bezirciyân: Kârhâne üç yüz elli beş adet, neferât dokuz yüz otuz bir”²⁶ dediğine göre İstanbul’da her iki yağın oldukça yaygın bir üretimi ve sadece kızartmalarla sınırlı kalmayan bir tüketimi olduğunu varsayabiliriz. Ayrıca yazar, İstanbul piyasasına ihtiyaca göre Tekirdağ ve Mısır’dan da beziryağı getirildiğini kaydeder.²⁷ Zeytinyağına gelince; Evliyâ Galata’daki Yağkapanı Eminine bağlı zeytinyağı tüccarlarını “Esnâf-ı yağcıyân-ı zeyt: Dükân altı yüz neferât bin iki yüz seksen beş”, yani büyük bir esnaf loncası olarak bildirir.²⁸ Bunların dışında Esnaf Alayı’na katılan, Bakkalbaşı’na bağlı, iki yüz kişinin çalıştığı seksen yağcı dükânı da herhalde perakendeci küçük esnaftı.²⁹ Zeytin ve zeytinyağı üretimleriyle ilgili bilgiler ile methiyeler ise Yunanistan, Ege ve Ortadoğu’yu kapsayan eserin sekizinci ve dokuzuncu cildinde yer alır:

Ve iki yüz kırk zeytûnyağı değirmenleri vardır. Ve bu şehirde [Urla’da] hâsıl olan zeytûn ve zeytûnyağı Edremit şehrinde ve Karaburun kazasında olmaz [...] Ammâ bu şehrin zeytûnu dahi tâze iken sâ’ir meyve gibi ekmek ile tenâvül olunur [yenir] Gûnâ-gün dânedâr ve iri ve yağlı zeytûnu olur [...] bit gûne mor reng cevz-i rûmî kadar iri zeytûnu var. [...] Ve bu şehrin halkı bu makûle mukavvî zeytûnları tenâvül erdiklerinde kesret üze cimâ’ edüp ol kadar evlâd [u] ensâbları var kim ta’bir olunmaz (9/56).

Yunanistan’da Peloponez Yarımadası’nın, özellikle de Koron’un zeytinlerini över:

Evvelâ Koron zeytûnu Rûm ve Arab u Acem’de Şâm-ı şerîf zeytûnundan ziyâde memdûhdur. Hadd-i zâtinde bu abd-i kemter dahi bu Koron zeytûnu kadar iri ve (...) ve latîf ve hoş-hor zeytûn görmedim. Husûsan limon suyu ve zeytûnyağıyla perveriş olmuş destiler içre zeytûnu pâdişâha hedâyâ getirirler.³⁰ Cemî’i dağları ve bağların zeytûn dırahtları dutmuşdur (8/149).

“Cümle iki bin aded zeytûnyağı değirmenleri” olan Girit’in zeytinleri ve zeytinyağı için şöyle der:

25 Örneğin “helva-yı sâbûnî”, Şirvanî, s. 234. 1608 tarihli *Helvahane Defteri*’nde sadeyağ, susamyağı karışımıyla yapılan helva tarifleri vardır, Terzioğlu 1992, s. 58.

26 1/298, 1/299. Metnin devamında Evliyâ’nın Niğdeli ve Kayserili bezircilerden söz etmesi henüz yeterince araştırılmamış Kapadokya bezirciliğine bir katkıdır. Bu konuda bkz. Mavrohalividis 1990, s. 117-131 ve Karamete 1942, s. 2.

27 1/291. Sarayın susamyağı ihtiyacı Kapadokya’nın Sinasos (günümüzde Mustafapaşa) köyünden karşılanırdı, Bilgin 2004, s. 203.

28 1/292. *Emin*, belli bir yerin ya da ürünün vergisini toplamaya yetkili devlet görevlisiydi, *emanet* ise vergi toplama işlemiydi.

29 1/299, Tâ’ife-i zeyyâtân. Galata’da Yağkapanı Camisi’nin “altı serâpa zeyt yağı dükânları[ydı]” (1/211).

30 Saraya Modon ve Koron’dan zeytinyağı (Baudier 1650 [1626], s. 66) ve padişahla ailesi için Modon ve Şam’dan da zeytin getirilirdi, bkz. Artan 2006, s. 63; BOA, Cevdet Saray 1069 ve 3883.

Kırk güne zeytûnu olur kim dahi salamura olup perverde olmadan tâze iken hurmâ gibi lezîz tenâvül olunur. Ve su [gibi] zeytûnyağı bir diyârda yokdur. İllâ Mağrib-zemîninde Susa yağı meşhûrdur (8/247).

Roma döneminden beri zeytinciliğiyle ünlenmiş Şam, Trablusşam, Gazze ve Kudüs yörelerinin zeytinleri arasında en makbul olanlar “cennet kokulu” Şam’ın zeytinleriydi:

Ve zeytûnu cihân ârâdır, cevz-i rûmî kadar olur. On dânesin tenâvül eden bir vukiyye lahm-ı kûsfend [koyun eti] yemiş kadar gînâ bulur, memdûh-ı cihândır (9/279).

Öte yandan Filistin’de ve tabii ki Susa’da [Sus-Tunus] üretilen “âb-ı hayâta benzer zeyt yağı”nı över.³¹ Fakat yukarıda alıntılanan bölümlerde de görüldüğü gibi, Evliyâ zeytinyağından çok, padişaha hediye giden, hurma gibi yenen, ceviz kadar iri, yemesi hoş, hatta güçlü bir “afrodizyak” olan “cennet meyvesi” zeytinlerden ve zeytin ağaçlarından bahseder.³²

Zeytinyağıyla pişen yemeklerin sayısı ise en asgari düzeydedir. *Seyahatnâme*’de otuz dört çeşit kebab, otuz yedi çeşit pilav, ayrıca değişik borani, kapama, yahni ve dolmalar arasında sadece üç adet zeytinyağlı yemeğin adı geçer ve üçü de deniz mahsulleriyle ilgilidir. Birincisi “bekri canların” mezesi ıstiridye yemeği:

Ol mahallin [Haliç, Hasköy civarı] deryâsında bir güne deryâ mahlûku çıkar [...] ıstiridye derler [...] Meyhor [şarap içen] kimesneler zeyt yağıyla pişirüp yâhûd limon ile çiğce tenâvül edüp bâde nûş ederler [şarap içerler], ta’âm-ı tarabdır [içki mezesidir] (1/204).

İkincisi midye pilavıdır:

Ve hâlis su [gibi] zeytûnyağıyla midye pilâvı dahi lezîz ta’âmdır. [...] Esnâf-ı âşçıyân-ı balıkbâzânı: Dükkân beş yüz, neferât dokuz yüz, cümle Rûm kefereleridir. [...] Ve midye pilâvı ve ıstiridye ve taraklar pişirüp kâr ederler (1/291).

Zeytinyağlı üçüncü yemek ise Balıklar Bölümü’nde (8. Bölüm) değineceğimiz Trabzon’un hamsi pilakisidir.

Görüldüğü gibi en azından iki zeytinyağlı yemek toplumda pek muteber

31 10/241. “Âb-ı hayâta benzer” ya da “su zeytûnyağı” (2/54) deyimleriyle Evliyâ’nın tam olarak neyi anlatmak istediği açık değildir. Bir ihtimal, “kokusuz” bir zeytinyağını ima ediyordur. Osmanlıların zeytinyağından uzak durmalarının bir nedeni de bazı yağların ağır kokusu olabilir. Pirinanın, “karasu”nun tahammülfersa kokusunu bilenler, kalitesiz zeytinyağının nasıl kötü ve ağır koktuğunu da bilirler. Baudier’nin (1650 [1626], s. 66), henüz fethedilmemiş Kandiye’den sultan için özel olarak kaliteli ve “bayatladıkça diğer yağları nahoş kılan ağır bir kokusu olmayan” zeytinyağı getirildiğini nakletmesi bu varsayımı destekliyor.

32 Bu tercihi sayısal veriler de açıkça gösteriyor: Dizin’de “zeytûn/zeytûn ağacı” yüz yirmi dört kez, “zeyt yağı” ise sadece yirmi altı kez tekrarlanır.

sayılmayan kişiler, meyhorlar ve keferelerle³³ bağlantılıdır. Evliyâ'nın zamanında ve çevresinde yaşayan müminlerin istiridye yemesi pek olağan sayılmadığı gibi,³⁴ 17. yüzyıl Müslüman Osmanlı seçkinlerinin zeytinyağlı pilav yemesi de kuşkusuz sık rastlanan bir durum değildi, hatta bazen Naîmâ'nın naklettiği hikâyede olduğu gibi altüst oluşun ve çaresizliğin göstergesi bile sayılabilirdi.

... kış sebebi ile ziyâde kaht [kıtık] olup bir ekmek elli akçeye ol dahi kâbil-i ekl değil idi [yenilecek gibi değildi]. Hakka ki asker ol seferde merhum Özdemiroğlu Demirkapı'da çektiğin çekdiler paşa zeyt ile pilav pişirip gayrı mat'ûmât [yiyecek] bulunmaz idi.³⁵

Peki, gerek *Seyahatnâme*'de gerek diğer kaynaklarda ve özellikle muhasebe defterlerinde adı geçen sıvı yağlar ne işe yarardı? Yukarıda değindiğimiz İstanbul'daki iki yüz otuz beş susam yağı kârhânesinin, üç yüz elli beş bezirhânenin ve Urla'daki iki yüz kırk zeytin değirmeninin ürettiği yağlar nasıl ve nerede tüketilirdi? Mutfaklarda tüketilen bitkisel yağların azlığını göz önüne alarak, Osmanlı dünyasında bu yağların, en azından 18. yüzyıl sonuna dek, yemekle ilgisi olmayan alanlarda, ağırlıklı olarak aydınlatmada, sabun, macun imalatında kullanıldığını, küçük miktarlarda ise bugün artık unutulmuş ihtiyaçlar için, örneğin güçlendirici ilaç³⁶ ya da insan ve hayvan “kozmetiği” olarak tüketildiğini varsaymak yanlış olmaz.³⁷ Urla'nın leziz zeytini ve zeytinyağı gibi sabunu da meşhurdur:

Ve bu şehrin [Urla'nın] me'külât [u] meşrûbâtının memdûhâtından zeytûnu ve zeytûnyağı ve engûrü meşhûrdur. Ve mahsûlâtının memdûhâtından sâbûnu, Haleb'in İdlîb sâbûnundan ve Kudûs Tarabulus³⁸ sâbûnundan çokdur kim cihânı dutmuşdur. Zirâ bu şehir içre kâmil yetmiş aded sâbûn kârhânesi vardır (9/56).

Evliyâ diğer zeytinyağı üretim yörelerinin güzel kokulu, hayvansal yağdan yapılanlardan üstün olan zeytinyağı sabunlarını da över:

33 Evliyâ “kefere” sözcüğünü çok sık kullansa da küfür olarak değil, kalıplaşmış –ve tabii ki döneminin yargılarını yansıtan– bir söz olarak kullanır. Ancak her zaman “öteki”yi işaret eden metindeki bu tür ifadelerin ve Evliyâ'nın farklı etnik köken, din ve mezheplerden olanlara bakışının incelenmesi, dönemin zihniyeti ve süregelen toplumsal hafızadaki izleri hakkında aydınlatıcı olacaktır.

34 Balıklar bölümünde görüleceği gibi, Evliyâ kabuklu ve yumuşakçaları “fâsik” yiyecekler olarak tanımlar, ancak aynı fikirde olmayan yazarlar da vardı.

35 Naîmâ 2007 [1734], s. 913.

36 10/147.

37 Padişaha ve Enderun ağalarına ait atların bakımında kullanılan zeytinyağı için bkz. BOA, Cevdet Saray 4857, ayrıca 4911 ve 5289. Unutulan kullanımlardan biri pehlivan kispetlerinin “sarı şîr-i revgan yağıyla” yağlanması (1/316), bir diğeri de kervan develerinin kaba etlerine sürülmesidir.

38 Trablusşam (Tripoli-Lübnan). Halep ve Trablusşam'ın sabunları günümüzde de gayet “latif ve misk-râyihali” sabunlardır.

Esnâf-ı sâbünciyân: Dûkkân 200, neferât 500. [...] Bu sâbüncular Haleb eyâletinde İdlib ve Riha ve Yekfelûn ve İmroz ve İzmir ve Kuşadası şehirlerinden sâbûn getirüp İslâmbol'u ganîmet ederler. Ammâ cümleden latîf Şâmî Tarabulusu ve Kudûs-i Şerîf ve Nâbulus sâbünları misk râyihalı beyâz sâbündur. Silis[t]re sabunu ve Nîgebolı [ve] Vidin câniblerinde dahi zîbâ [güzel] sâbünları yaparlar ammâ anlar koyunun iç yağındandır, râyihâsı beddir. Lâkin Mağrib-i Tarabulusu sâbünu koyu bulamaç gibi râik [halis]³⁹ sâbünudur, küpler ile İslâmbol'a bâzergânlar getirüp bir latîf hoş-bûsu var, esbâbî gâyet beyâz eder sâbündur (1/299).

Fakat bugün sadece gıda maddesi olarak bakmaya alıştığımız zeytinyağının ve diğer bitkisel yağların aydınlatmadaki önemi üzerinde durmaz. Sadece Mısır'da, kandillerde yanan beziryağına kısaca değinir.⁴⁰ Oysa Galland'ın güncesine not ettikleri bu konuda oldukça aydınlatıcıdır:

Türkler ramazanlarına başladılar. Gece minarelerin üzerindeki ve camilerdeki kandilleri yakmak üzere muhtaç olup biriktirmiş bulundukları zeytinyağı çokluğu, bu maddeyi o derece nadir kılmıştır ki, para ile zeytinyağı tedarik etmekte zahmet çekiliyordu. [...] Türklerin bir takım şeyleri bulamadıkları sık görülmektedir. Pirince, kahveye, buğdaya, tereyağı vesaireye taallûk edince [ilgili olunca], denizle taşıt müşkülâtını ileri sürüp kendilerini maruz gösterebilirler. Fakat keyfiyet zeytinyağına taallûk edince, bunun kendilerine Adalardan⁴¹ gelmesini beklemeksizin eğer ağaçların üzerinde bozulmaya ve çürümeye terk edilen bütün zeytinleri kullanacak olsalar ellerine büyük miktarda zeytinyağı geçerdi.⁴²

Osmanlıların beslenme alışkanlıklarında zeytinyağının yeri ve önemi daha uzun süre tartışılacak gibi görünüyor, fakat Evliyâ'nın anlattıklarından ve diğer belgelerden ortaya çıkan tablo budur. 15.-18. yüzyıl saray muhasebe kayıtlarında sıkça zeytinyağı alımlarına rastlanır ancak aynı döneme ait elimizdeki Osmanlı yemek tariflerinde zeytinyağlı yemekler, şimdilik, bir elin parmaklarını geçmez.⁴³

39 Metinde *rakı*.

40 “Ve her gece niçe bin batman zeyt-i hâr [beziryağı] yanar. Bâ-husûs mevlûd geceleri ve Ramazân geceleri ve bu muhtesib gecesi niçe yüz bin batman yağ yanar” (10/194). “Her gece [kandillerde] onar kantâr simsim yağı [susamyağı] yanar” (10/325). Bir batman: 7,697, bir Osmanlı kantarı: 56,449 kg.

41 Muhtemelen Ege Adaları ve Girit.

42 Galland 1987 [1673], c.I, s. 212. Enderun ağalarına aydınlatma amaçlı balmumlarıyla birlikte verilen zeytinyağı için bkz. BOA, Cevdet Saray 4980.

43 18. yüzyılda sarayda zeytinyağı tüketimi ve Kandiye'nin fethiyle Girit zeytinyağlarına giderek artan talep için bkz. Artan 2006, s. 62-73.

Üçüncü Bölüm

Seyahatnâme’de Baharat ve Diğer Tatlandırırcılar¹

Bu işkembeciyân [...] kazganlar içinden pişmiş işkembeleri [...] çengâller ile çıkarup bıçaklar ile doğrayup kâseler içre koyup ve üzerlerine ma’denivâz [maydanoz] ve biber ve darçın ve karanfıl misilli bahârlar saçup [...] işkembe humârları [eşekleri] üzre Urumca hoş-âvâz ile [...] ubûr ederler (1/283).

Attârân-ı Mısır [...] Eğir ve zencebîl ve besbâse ve kebâbe ve kâkûle ve darçın ve dâr-ı fûlfûl ve râvend ve sünbül-i Hutâyî ve aselbend ve üdü’l-kahr misilli eşyâlar kim cümle üç bin yetmiş aded edviyelerdir (1/326).

*Seyahatnâme’nin baharat envanteri epey zengindir. Evliyâ baharattan, taze ve kurutulmuş otlardan, hem yemeklere çeşni ve koku veren tatlandırırcı hem de tıbbi amaçla kullanılan “edviye” (ilaç) olarak bahseder. Bu da doğaldır çünkü 17. yüzyıla ait bir metinde, baharat ile ilaç, yemeklik ot ile deva otu arasında kalın bir çizgi, kesin bir ayrım olamaz. Sağlığa yararlı maddeler olarak kabul edilen baharat ile otların Osmanlı tıbbında ilaç ve macun imalatında önemli yeri olduğu gibi² *Seyahatnâme’de de adı geçen baharat ile otların büyük bölümüne mutfaklardan çok macuncuların havan ve küplerinde rastlarız:**

Esnâf-ı ma’âinciyan: Dükkân 200, neferât 500 [...] Bu ma’cûncu tâ’ifesi tahirevânlar üzre dükkânların ma’âcin humları [küpleri] ve hokkaları ve gümüş hokkaları [...] dükkânların zeyn edüp tuç [tunç] havânlar içre besbâse ve kebâbe ve darçın ve dâr-ı fûlfûl ve kakule ve havlân ve havlincân ve üdü’l-kahr ve zencebîl makûlesi edviyeleri [ilaçları] döğüp [...] gümüş hokkalar içre nûşdârû-yı devâ-yı misk [macun türü?] ve dilber-lebi ma’cûnların [...] bezl ederler [dağıtırlar] (1/262).

Durum bu olunca metinde yer alan ve aşçıların yemeğe kattıkları tatlandırırcıları, Mısır attarlarının sattığı, macuncuların dövdüğü baharatı, deva

1 “Baharat ve tatlandırırcılar” başlığı en geniş anlamda, tüm baharat; yemeklere katılan yaş ve kurutulmuş otları; kokulu maddeleri; limon suyu, gülsuyu, sirke vb gibi maddeleri kapsar. Bu tanıma uygun olarak hazırlanan aşağıdaki tablo haricinde, metindeki baharat ve tatlandırırcıların alfabetik dökümü için bkz. Ekler, Liste III.

2 Sarayın tatlı, reçel ve turşularının yanı sıra her türlü macun ve ilacın hazırlandığı Helvahane bölümü için bkz. Terzioğlu 1992.

otçuların, ispençer (eczacı) attarların yaylalardan, dağlardan toplayıp ilaç yapımında kullandıkları “nebâtât u ahşâbât”ı³ tek bir tabloda toplamak yanlış olmayacaktır. Ancak tabloda yer alan maddelerden, sadece beslenmede kullanılanlara değineceğiz. Evliyâ'nın, şifalı otlar; mizaçları düzenleyen “sevda ve balgamı ve solucanı yok eden” şifalı sular; bir kuzuyu anında hazmettiren içmeler; ziyaret ettiği kaplıcalar ve çeşitli tedaviler hakkında aktardığı sayısız bilgi başka bir araştırmanın konusu olabilir.

Tablo 7. *Seyahatnâme*'de adı geçen baharat, tatlandırıcılar, tohumlar ve deva otları⁴

Madde adı	Latince adı	Kullanım alanları
abdüsselâm otu (adamotu)	Atropa mandragora	deva için
afyon	Papaver somniferum	keyif verici madde, deva için
âkirkarhâ ⁵ (nezle otu)	Anacyclus pyrethum	deva için
amber/anber	Ambra grisea physeter	koku maddesi
anason/anison	Pimpinalla anisum	tatlandırıcı
asfûr	Carthamus tinctorius	boyar madde
asl-ı kebere (kapari kökü)	Radix capparidis	deva için (t.f.)
besbâse (küçük hindistan- cevizi kabuğu) ⁶	Myristica fragrans	baharat, deva için
biber/büber (karabiber)	Piper nigrum	baharat, deva için
biyan kökü/miyan kökü/ ırk-ı şûs (meyan kökü)	Glycyrrhiza glabra	deva otu/kökü
büy tohumu/hülbe	Trigonella foenum-graecum	baharat
cedvâr/cedvâr-ı Rûmî	Curcuma zedoaria	deva otu
cevz-i bevâ (küçük hindistancevizi, muskat)	Myristica fragrans	baharat, deva için
çam sakızı	Colophonium	deva için
çıntıyana	Gentiana lutea	deva otu
çörek otu	Nigella sativa/Semen nigela	tatlandırıcı
çöpçini	Smilax China.	deva için
dâr-ı çini/darçın (tarçın)	Cinnamomum aromaticum	baharat, deva için
dâr-ı fülül (uzun biber)	Piper longum	deva için
dürüğ otu (durak otu, dereotu)		Anethum graveolens
deva otu		

3 Bitkiler ve şifalı otlar. Ahşab ya da aşşâb için bkz. Dizin, dipnot 15.

4 Tatlandırıcı, en genel anlamda yiyecek-içeceklerle tat ve koku veren maddeler anlamında kullanıldı. Emlec, hıyarşenbe gibi tıbbi amaçla da kullanılan, ancak genellikle murabba (marmelat) şeklinde tüketilen “egzotik” meyveler “Meyveler” ve “Tatlılar” bölümünde; sadece şerbet çeşidi olarak adı geçen sandal, amber-i baris, badyan vb “İçecekler” bölümünde inceleneneğinden tabloya dahil edilmedi. Tabloda sadece Evliyâ'nın belirttiği kullanım alanları gösterildi. Dönemin en değerli panzehiri olan “tıryak-ı fârûk”un terkinde kullanılan maddeler (t.f.) harfleriyle belirtildi. Söz konusu ilaç için bkz. Dizin, dipnot 701.

5 “Âkır-karhâ: Terhûn-ı kühîdür. Lahm-i bün-i dendâni pekişdürür ve raşeyi izâle eder [titremeyi giderir]”, Âşık Mehmed, s. 1301.

6 Küçük hindistancevizi (*Myristica fragrans*) ağacının tohumunun çekirdek kısmı ve onun kırmızı lifli dış kısmı. Ağacın olgunlaşmış meyvesi ise *cevz-i bevâ*'dır, Dalby 2004 (2), s. 84.

eftûmûn-ı ikritî ⁷	Cuscuta epithymum	deva otu
eğir otu/eğir kökü/yel otu ⁸	Acorus calamus	deva otu
Freng biberi, kırmızı ⁹	Capsicum?	baharat
fûlûl/fûlûli esved/fûlûli siyâh (karabiber)	Piper nigrum,	baharat, deva için
fûlûl-i Hindî	Piper aromaticum	deva için
gûlâb/cûllâb	?	tatlandırıcı, koku maddesi
güneyik kökü (hindiba)		deva otu/kökü
hardal	Sinapis arvensis	tatlandırıcı, deva için
halka kökü	?	mayalanmayı sağlayan bitki
haşhaş	Papaver somniferum	keyif verici madde, deva için
hayyî'l-gârikûn kökü	Polyporus officinalis	deva otu/kökü
havlân	Rhamnus cathartica	deva için
havlıcân	Alpinia galanga	deva için
havlıcân-ı Rûmî	?	deva için
helile ¹⁰	Terminalia	deva için
hindiba (karahindiba)	Taraxacum officinale	deva otu
hindistancevizi/cevz-i hindi	Cocus nucifera	tatlandırıcı, deva için
ırk'l-cenâh	?	deva için
hümûl/hümûl kökü (şerbetçi otu)	Humulus lupulus	mayalanmayı sağlayan bitki
ışkın/reybâs	Rheum ribes	sebze, deva için
kakule/kakula ¹¹	Elettaria cardamomum	baharat, deva için
karanfil	Syzygium aromaticum	baharat, deva için
kardamânâ ¹² (kakule?)	Elettaria cardamomum?	deva için
kebâbe (kuyruklu biber)	Piper cubeba	deva için
kimyon	Cuminum cyminum	baharat
koknar (köknar)	Abies spp.	deva otu/kökü
labada/labada kökü	Rumex hippolapathum	deva otu/kökü
lâden	Cistus creticus	deva için (t.f.)
limon şükûfeleleri gûlâbı (limon çiçeği suyu)		tatlandırıcı, koku için
lisân-ı sevr/lisân-ı sevr kökü ¹³	Anchusa officinalis	deva otu/kökü
mahleb	Prunus mahaleb	gıda maddesi, deva için
mâ-i nârenc (limon-turunc ağacının çiçeği suyu)		tatlandırıcı, koku için

7 Açıklama için bkz. Dizin.

8 "Eğir ye de geyir demişler" (3/152, 7/288).

9 Kafkasya'da, Çerkezlerin 1660'lı yıllarda sizbal/sızbal denen cevizli hardallı karışıma koydukları bu "kırmızı Freng biberi" kırmızı pul biberin tarihçesi hakkında bir ipucu olabilir.

10 Helile çeşitleri için bkz. Dizin

11 Metinde üç çeşit kakulenin adı geçer: kâkûle-i Habeş, kakule-i kebir ve kakule-i sagir. Evliyâ Afrika'da yaptığı alışverişlerde kakuleden çokça söz eder.

12 Metinde *kırdımânâ*, 10/151.

13 Hodan. Geniş yapraklı türü zerzevat olarak da kullanılır, dolması yapıldı, Reindl-Kiel 2006, s. 81, 83, 100.

mastaki (sakız)	Mastix	tatlandırıcı, deva için
mey'a-i sâile ¹⁴	?	deva için (t.f.)
misk/müşk	Moschus moschiferus	koku için
na'nâ/nâne	Mentha piperita	tatlandırıcı, deva için
nârdeng/nârdenk		tatlandırıcı
natrûn/natron tuzu	Sodyum karbonat	pişirmeyi hızlandırmak için
nefne ya'nî zâter	Satureja hortensis	deva için
nuhve (nahve? fuvve?) ¹⁵	?	deva için (t.f.)
râvend ¹⁶	Rheum officinale	deva için
râziyane (rezene)	Foeniculum vulgare	tatlandırıcı
reyhân	Ocimum basilicum	koku için
reybâs/ribâs (ışkın)	Rheum ribes	sebze, deva için
roka	Eruca sativa	deva için
sadef (sedefotu)	Ruta graveolens	deva için
sadıç	Cinnamomum citriodorum	deva için
sa'leb	Orchis hircina	gıda maddesi, deva için
saparna	Smilax China	deva için
selihâ (yalan tarçın ağacı)	Cinnamomum cassia	deva için (t.f.)
sinâmekî	Senna Alexandrina	deva otu
sirke ¹⁷		tatlandırıcı
susam/simsim	Sesamum indicum	tatlandırıcı, yağ tohumu
sûnbül-i hindî	Nardostchys jatamansi	deva için (t.f.)
sûnbül'i Hitâyî	Angelica archangelica	deva için
şâhtere	Fumaria officinalis	deva otu
şemer ya'nî râziyâne (rezene)	Foeniculum vulgare	tatlandırıcı, deva otu
tefne yaprağı (defne)	Laurus nobilis	tatlandırıcı
tere	Lepidium sativum	sebzemat, deva otu
tuz		tatlandırıcı
ûd/öd	Aloexylon agallochum	koku için
ûdül-kahr	Anacyclus pyrethrum	deva için
yebrûhu's-sanem ya'nî abdüsselâm	Atropa mandragora	deva için
za'ferân/za'frân (safran)	Crocus sativus	baharat, deva için, boyar madde
zâter/zâter kökü (zahter)	Satureja hortensis	tatlandırıcı, deva otu/kökü
zencebil/cencebil	Zingiber officinale	baharat, deva için
zerâvend (zirâvend?) ¹⁸	Aristolochia longa?	deva için (t.f.)

Yazarın, baharat adlarını sıraladıktan sonra kısa da olsa kullanımları hakkında yazdıklarına baktığımızda, hoş kokulu tarçın, karanfil ve zencefilin 17. yüzyılda Osmanlı tıbbi kadar mutfağı için de önemli olduğunu görürüz.

14 Karagünlük yağı, bkz. Dizin.

15 Açıklamalar için bkz. Dizin.

16 Râvend çeşitleri için bkz. Dizin.

17 Sirke çeşitleri için bkz. Dizin.

18 Bkz. Dizin.

Ayrıca bugün çoğunlukla sütlü tatlılarda ve nadiren yemeklerde kullanılan tarçın ve iyice unutulmuş olan safran, karanfil ile zencefil sadece muhteşem ziyafetlerin yemeklerine çeşni veren itibarlı baharat çeşitleri değil,¹⁹ işkembe çorbasından bozaya ve zerdeye kadar pek çok sıradan yiyeceğin de tatlandırıcı ve renklendiricisiydi. Evliyâ sokak satıcılarının ve yöresel mutfakların baharatlı yiyeceklerini aktarırken, bize İstanbul merkezli bir saray mutfağının, daha geniş bir coğrafyanın ve toplumsal kesimin mutfak anlayışına nasıl yansındığını da fısıldar.

1638 tarihli Esnaf Alayı'nda iki fincanı bir akçeye satılan “sıcak palûde” (sıcak pelte) baharlı ve gülâblı yenirdi:

Ensâf-ı ısıcak palûdeciyân: Fağfûri ve çini Kütahiyye filcânların zeyn edüp [süsleyip] çârşû-yı bâzâr içre, 'Bahârlı palûdem, kaynar kaynar palûdem var cânım' diyerek ubûr eder [geçerler]. [...] üzerine zencebil ve dârcın eküp ve gülâbdân ile gülâb [gülsuyu] saçup kâr ederler (1/286).

Sarhoşluk vermeyen tatlı boza, Kuşadası pekmezi, tarçın, karanfil, zencefil ve hindistanceviziyle tatlandırılırdı. Ekâbir takımının içtiği “maksima” denen tatlı bozanın içinde ise “dârcın, karanfil ve cevz-i bevva [muskat] ve şeker dahi” vardı. Kimi şerbetler karanfilli kimileri de tarçınlıydı. Sahlep baharlı ve gülâblı [gülsulu] içilir; Diyarbakır ve Beypazarı kavunlarından yapılan kavun zerdesine safranın yanı sıra tarçın ile karanfil konurdu.²⁰

Seyahatnâme'de ayrıca karanfilli hoşaf, karanfilli sefercel (ayva yemeği) ve bâdemli, tarçınlı, karanfilli ve za'feranlı zerde türü baharlı yiyeceklerle karşılaşırız. Evliyâ bugün bize çok aykırı gelebilecek, tarçının diğer bir kullanımıyla da söz eder: Trabzon'da hamsi pilakisinin “dârcın” ve “fûlful”, yani karabiberle tatlandırıldığını nakleder.²¹ Bu açıklama seyyahın bir fantezisi değildir. Osmanlı mutfağında 15. yüzyıldan 18. yüzyıla dek balık yahnilerine ve çorbalarına sirke ve tarçın ekildiğini başka kaynaklar da bildirir.²² Şirvanî'nin 15. yüzyıl balık tariflerinde tarçınla birlikte dövülmüş kişniş ve kimyonu çokça kullanılır²³ ve bu üçlü baharat birleşimi –bazen safran bazen de zencefil ve sakızla (mastaki) zenginleştirilerek– değişik et, hatta sebze yemeklerinde bile tekrarlanır.²⁴

19 1650 yılında kurban bayramında sarayda verilen ziyafette paşaların tavuk çorbası tarçın ve zencefil, kâtiplerinkiyse sadece karabiber, maydanoz ve limon suyuyla tatlandırılmış, Reindl-Kiel 2006, s. 60.

20 Bozalar: 1/354, 10/193; şerbet ve salep: 1/286; kavun zerdesi: 4/39, 2/243. Boza ve şerbetler için bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler.

21 Bkz. Sekizinci Bölüm: Balıklar.

22 Şirvanî, s. 197, 199, 200; Sefercioğlu 1985, s. 1, 64; Yerasimos 2010, s. 169-174.

23 Şirvanî, s. 147, 176, 198, 200, 208.

24 “Sifânâh [ıspanak] mutaccan, ya'ni yoğurdlı beslenmiş sifânâh. [...] sarmısaklı yoğurdlı üzerine dökeler ve sarmısaklı yalnız dahi korlar ve üstüne döğülmüş kiminun ve kişnic ve dârcın ekeler, endürelere, yiyeler”, Şirvanî, s. 205.

Seyahatnâme'deki baharatla ilgili bilgileri değerlendirirken önemli bir kıyaslama kaynağı olan Şirvanî'nin tariflerinde “dâr-i çini, kuru kişniç, fülful, mastaki, zencebil” ve “kiminun, mastaki dâr-ı çini, fülful ve zencebil”den oluşan baharat birleşimleriyle çok sık karşılaşırız. Oysa *Seyahatnâme*'de kişnişten eser yok; kimyon ve mastaki, yani sakızla ilgili bilgiler ise sınırlıdır. Evliyâ bir kez “kimyonlu pastırma”dan söz eder, mastaki sakızından da Sakız Adası'ndaki padişahın şahsına ve ailesine ait “mirî” malları sayarken bahseder;²⁵ tatlandırıcı niteliğine ise sadece Şam'da “ayva göbeğini oyup içine mastaki” koyup pişirdiklerini anlatırken değinir (9/279). Gerçi Evliyâ'nın bir baharattan söz etmemesi dönemin yemek kültüründe yer almadığı anlamına gelmez fakat ne var ki *Seyahatnâme*'deki baharat dökümünü karşılaştırabileceğimiz diğer bir kaynak olan ve saray mutfağına 18. yüzyılda alınan baharat listesinde de mastaki yoktur.²⁶ Demek ki zaman içinde değişen damak tadıyla birlikte bazı baharatların modasının da geçtiğini varsayılabiliriz. Fakat değişen mutfağın ve damak tadının güzergâhını izleyebilmemiz ve kesin yargılara varabilmemiz ancak eldeki 17. yüzyıla ait kaynakların çoğalmasıyla mümkün olacaktır.²⁷ Bununla birlikte Evliyâ'nın anlattıklarından, padişahın ve yüksek rütbeli görevlilerin tayinatında et, un, şeker gibi temel gıda maddelerinin yanı sıra tarçın, karanfil, zencefil ve fülfulün (karabiber) yer alması, bu dört baharatın 17. yüzyıl Osmanlı mutfağında da revaçta olmaya devam ettiğini gösteriyor.

25 Hazine malı. “[Sakız Adasının] yigirmi beş pâre mirî kurâlarıdır [köyler] kim rûy-i zemîne [yeryüzünde] cemi'i mastaki sakızı bu kurâlardan hâsıl olur. Her kimesnede bir çiğdem ve bir damla çiğ sakız bulunsa katl ederler” (9/62).

26 Neumann 2006, s. 163-170. 18. yüzyılda miskçi başı eliyle saraya alınan baharat dökümü ile *Seyahatnâme*'nin dökümü büyük oranda örtüşüyor. Evliyâ miskçi başı makamından sadece Mısır'da söz eder. Fakat 17. yüzyılın başından itibaren (1609) belgeler, İstanbul Sarayı'nda baharattan sorumlu olan “miskçi başı”dan (Ahmet Refik 1931, s. 37); sonraki yıllarda ise (1675 ve sonrası) baharat temin eden “attar Yahûdi”, “ser-misk-ı attar Yahûdi” ya da “miskçi Yahûdi”den söz eder, BOA, D. BŞM.MTE 10544, 10630 ve 10688.

27 1489, 1573, 1642 yıllarında saraya alınan baharat ve deva otlarının karşılaştırmalı tablosu için bkz. Bilgin 2004, s. 270-278. Yazarın sunduğu tabloda 1573-74'ün çeşit açısından en zengin yıl olduğu görülüyor.

Tablo 8. IV. Mehmed'in ve Gülnuş Sultan'ın tayinatındaki baharat²⁸

Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri için beher hafta verilir (1675-1680)	Haseki Sultan hazretleri için beher hafta verilir (1675-1680)	Ayrıca iç kilere, aylık verilen (1675-1680)	Haftalık-ı Matbah-ı Has (beher hafta) (1675-1680)
Darçın 1 okka ²⁹	Darçın 1 okka	Kakule 2 okka ³⁰	Sumak 3 okka
Karanfil 1 okka	Karanfil 1 okka	Sakız hurde 2 okka	Aneson 3 okka
Zencebil 1 okka	Zencebil 1 okka	Sakız-ı şehdane 150 dirhem	Susam 3 okka
Büber 1 okka	Büber 1 okka		Kimyon 3 okka
Limon suyu 15 okka	Limon suyu 5 okka		

Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Edirne'deki sarayının mutfağına alınan baharat Topkapı Sarayı'na alınanlardan pek farklı değildi. Galland'ın günlüklerinde yer alan bu liste baharat fiyatları hakkında da bir fikir veriyor: Tarçın (dirhemi 25 akçe),³¹ biber (dirhemi 30 akçe), karanfil (dirhemi 2 akçe) “kahveye katılır bir ilâc olan kakule” (dirhemi 2 akçe), çöreotu (okkası? 40 akçe),³² susam (okkası? 40 akçe), sumak tanesi (okkası? 30 akçe), safran (dirhemi 8 akçe), hindistancevizi (dirhemi 2 akçe).³³

Önceki yüzyıllarda özellikle şerbet ve hoşafırlara katılan, Osmanlı mutfağının en pahalı ve “itibarlı” tatlandırııcıları olan misk ile amberin³⁴ 17. yüzyıl baharat tayinatında yer almaması, bu maddelerin tüketiminde bir azalmanın göstergesi olabilir mi? Elimizde ayrıntılı malzeme dökümleri ve yemek tarifleri olmadıkça bu soruyu da cevaplandırmak zor. Fakat miskli, amberli şerbetlere³⁵ –keza macunlara– rağbet devam ettiğine göre, yemeklerde

28 Baharat haftalık olarak verilirdi, BOA, K.K. Tayinat no. 7268.

29 Belgede vukıyye olarak geçer.

30 Bkz. Sadrazamın baharat listesi.

31 1 dirhem: 3,207 gr. Tarçının fiyatında bir yanlışlık olmalı, doğrusu muhtemelen 2,5 akçedir. 1640'ta kaliteli tarçının bir dirhemi 1; orta kalitelinin iki buçuk dirhemi 1 akçeydi, Kütükoğlu 1983, s. 98.

32 Kaynakta dirhem olarak gösterilen miktar yanlıştır, 1640'ta çörekotunun okkası 8-10 akçeydi, Kütükoğlu 1983, s. 99.

33 Galland 1973 [1673], c. II, s.145.

34 Misk (*Moschus moschiferus*), güzel kokulu hayvansal bir maddedir. Sibirya'dan Himalayalar'a kadar uzanan dağlık bölgelerde yaşayan bir tür erkek geyiğin (misk âhûsu) karın derisi altındaki bir bezden çıkarılır. Amber (*Ambra grisea physeter*) “kaşalot” ya da eski adıyla ispermeçet balinasının (Physeter catadon) bağırsaklarında oluşan, dışkıyla atılan ve Okyanus kıyılarından toplanan güzel kokulu bir maddedir. Misk ve amber saray mutfağında şerbetlerde, helvahanede de kuvvet artırıcı, afrodizyak macunların yapımında kullanılırdı. II. Selim döneminde saraya alınan misk ve amberin miktar ve fiyatları için bkz. Yerasimos 2002, s. 30; 1640 yılı fiyatları için Kütükoğlu 1983, s. 101-102.

35 “Padişah için tabhı mutat olan ribas şerbeti için [...] misk, anber, ribas mübayaa olunarak tabhı [için] Şam valisine tezkere”, BOA, Cevdet Saray 6524; Terzioğlu 1992; bkz. ayrıca Dizin, şerbet çeşitleri.

kullanımı azalmış olsa da, helvahanede üretilen mümessek ve mu'amber içecek ve deva terkipleri için alımları devam etmiştir. Ayrıca saygın misafirlere sunulan ikram ritüelinin ayrılmaz parçası “buhur”un hazırlanması için üd ile ambere çokça ihtiyaç vardı.³⁶

Evliyâ “mümessek ve mu'amber” yemeklerden, reçel, helva ve şerbetlerden,³⁷ “amber-i hâm râyihâlî” yiyeceklerden sıkça bahseder ancak bu sözleri gerçek anlamda misk ve amberle tatlandırılmış yiyecek-içecekleri tanımlamak için değil, neredeyse günümüzdeki gibi yüceleştirmek, övmek için mecazi anlamda kullandığını söylemek yanlış olmaz.³⁸ Buna tek istisna belki “Acem diyârı”nda yediği “mu'amber” pilavla, Bitlis'te Abdal Han'ın ve Hanım Sultan'ın ziyafetlerindeki “amber pilav”lar, “amberli çorba” ve “üd u amber ve müşk ile tabh olmuş ni'met-i nefîseler”dir.³⁹ Öte yandan Osmanlı elçisi Kara Mehmed Paşa'nın Viyana'daki günlük tayinatında birer okka (!) misk ve amberin de yer aldığı iddiası tartışılabilir:

Me'kûlat u meşrûbatdan mâ'adâ [...] sükker ü kahve ve misk ü amber ve biber ve darçın ve karanfil her şey vukkiye vukiyye [okka] gelüp... (7/119).

Yazarın çok sık sözünü ettiği diğer bir baharat da safrandır. Yemeklere renk, tat ve koku katan bu baharat *Seyahatnâme*'de susamlı çöreklerde, helvalarda, çörekotlu Ramazan pidelerinde, şerbetlerde ve tabii ki zerdede karşımıza çıkar. Metinde övgü ile sözü edilen mükellef ziyafetlerde “muza'fer [safran-lı] pilavlar”, “muza'ferin ni'met-i nefîse”ler eksik değildir. Safran mutfak dışında da yaygın olarak kullanılan bir boyarmaddeydi. Örneğin kasaplık koyunları, koyun ve kuzu kellelerini “za'ferânla boyayıp”; Kayseri kasapları boğazlanmış karaman koyunlarına “berk-i gül takup ve za'ferânlar sürüp” satarlardı.⁴⁰

Seyahatnâme'de nane,⁴¹ hindiba, labada, lisân-ı serv (sığırdili ya da hodan),

36 3 Haziran 1609 tarihli bir hüküm, İstanbul'a getirilen misk, üd ve amberin, ancak miskçi başı tarafından padişahın ihtiyacını karşılayacak miktarda alındıktan sonra başkalarına satılabileceğini belirtir, Ahmet Refik 1931, s. 37. 18. yüzyıl başlarında saray için Mısır'dan her yıl 200 dirhem amber alınırdı, Ahmet Refik 1930, s. 60. Buhur bağlamındaki üd ve amber Dizin'e dahil edilmedi; bkz. aşağıda dipnot 39.

37 Bkz. Dizin, mümessek şerbetler/mümessek ve mu'amber eşribe; mu'amber, mümessek ve ni'met-i nefîse maddeleri.

38 *Seyahatnâme*'de “müşk [ü] amber” sıkça kullanılan, gıdalarla sınırlı kalmayan, güzel kokulu mekân ve nesneleri tanımlamaya yarayan kalıplaşmış bir övgü ifadesidir; haneler, türbeler, kiliseler, leziz sular, tütünler, balıklar, balık yumurtaları ve tabii meyveler *misk [ü] amber-i hâm* gibi kokarlar.

39 Sırasıyla 2/116, 4/76, 4/158, 5/14, 4/158. Üd/öd, *Aloexylum agallochum* ağacının kabuğundan elde edilen, Osmanlı yemek kültüründe şekerçilikte, şerbet ve pilavlarda kullanılan güzel kokulu bir madde, bkz. Yedinci Bölüm: Pirinç ve Pirinç Pilavları.

40 1/276, 1/281, 3/108. Evliyâ ayrıca Hz. Eyyüb'un “za'ferânla boyanmış kefen” içinde yattığını (1/197); Sokollu Mehmed Paşa'nın, Kanuni'nin vefatını askerden gizlemek için cenazesini za'ferânla boyadığını (5/280, 6/303) anlatır.

41 Pek çok kaynaktan adı geçen nane turşusunu Evliyâ bir kez zikreder (1/283).

zahter, tere türü taze ya da kurutulmuş⁴² otlar “deva” otları olarak tanıtılır. Sadece rezene ve anason suyunun ekmek hamurunda kullanıldığı açıkça belirtilir. Anlatılanlardan bu deva otlarına rağbetin bir hayli fazla olduğu anlaşılıyor.

Bu esnâfın [meşrûbat-ı devâ esnâfı] kârları lisân-ı servi ve hindibâ ve koknâr ve na'nâ ve zâter misilli edviyelerin arakın çıkarup ve gayrı giyâhâtdan araklar çıkarup günâ-gün şişelerle dükkânların zeyn edüp ubûr eder (1/262).

Bu devâ otuları gâyet çokdur. İslâmbol içre haftanın sekiz gününde (!) on dörd bâzâr durur. Meselâ Cum'abâzârı ve Salıbâzârı ve Çehârşenbebâzârı ve Sebtbâzârı günlerinde bu otular bâzâr kurup labada kökü ve güneyik kökü ve lisân-ı sevr kökü ve hayyî'l-gârikûn kökü ve miyan kökü ve zâter kökü ve niçe bin isimli devâ otların cem' edüp ispençer [eczacı] atârlarına mezkûr otları satup kâr ederler (1/327).

Baharat olmasa da, Evliyâ soğancı esnafının “Her ta'âma lezzet veren tuz soğandır soğan” naralarına hak vererek soğanı hem lezzet veren, hem de kuvvetlendirici bir yiyecek olarak değerlendirir.⁴³ Van'ın soğanını över, Sincar Dağı'ndaki Kürtlerden bahsederken “piyazı”, yani soğanı ne çok sevdiklerini anlattıktan sonra pek de masum olmayan şu bildik anekdotu nakleder:

Kürde su'âl etmişler. ‘Sen padişah olunca ne yerdin’ demişler ‘Soğan cücüğü yerdim’ demiş (4/125).

Tabii sarımsak da soğan kadar önemlidir, “zirâ baş ve paça ve pıhtı ve işkembe sirke ve sarımsaksız olmaz[mış]”, ayrıca çölde gezenlere sam yeline karşı gayet koruyucuymuş (1/283). Yazar bu iki tatlandırıcıyla ilgili adını vermediği bir “tevârihte” (tarih kitabında) okuduğunu söylediği garip bir hikâyeyi de aktarır:

... [Ve sarımsak] ibtidâ İblis cennetden (...) diyâra kadem basdıkdâ [sol] ayağı basduğı türâbdan hâsıl oldu ve soğan, sağ ayağı basduğı yerde hâsıl oldu [...] Ammâ hakkâ ki ikisi de latif ta'âmdır (1/283).

“Her evin bereketi” olan sirke de önemli bir tatlandırıcıdır. Yazar, içine adam sığacak boyda Bartın ve İngiliz fiçılarında, Enez ve Atina küplerinde mayalanmış otuz-kırk yıllık sirkelerden bahseder (1/283); aralarında üzüm ve hurma sirkesinin de yer aldığı on iki sirke ve sirkenin en yaygın kullanıldığı yirmi dört turşu çeşidini kaydeder.⁴⁴ Evliyâ, her ne kadar turşuları, yani ekşi yiyecekleri, istakoz ve benzeri kabuklu deniz mahlûkları gibi günahkâr, sapkın yiyecekler (ta'âm-ı fâsikân) olarak tanımlasa da iştah açıcı özelliklerinden dolayı sadece mahmurlara değil, herkese “lâzım” yiyecekler kategorisine dahil etmekte sakınca görmez:

42 Evliyâ kurutulmuş otlardan bahsetmez, ancak kaynaklarda toplanan *edviye-i taze* ile Mısır ve başka yörelerden getirilen *edviye-i huşk* (kuru) ayrımı yapılır, bkz. Barkan 1979, s. 132.

43 “Hakkâ her ta'âma girüp lezzet verir bir mukavvî ta'âm” (1/284).

44 Bkz. Dizin.

Esnâf-ı turşucuyân, ta'âm-ı fâsıkân: Dükân yetmiş neferât 160(0), bu [...] bunlar dahi mahmûrlara [sarhoşlara] lâzımlı ta'âmdır kim 'El-mü'min hulviyyûn ve'l-fâsık turşıyyûn' demişlerdir. Mü'min olan hulviyyât sever kim 'Hubbû'l-hulv mine'l-îmân' demişler. Ammâ yine bunlar lâzımlı esnâfdır. Ma'ideyi [mideyi] ekşi turşu küşâde edüp [açar] ta'âma iştihâ verir (1/283).⁴⁵

Evliyâ, sirkenin yanı sıra ekşilik vermek için nardeng, yani nar ekşisi kullanıldığını ve sarayın helvahanesine şerbetler ve diğer ihtiyaçlar için İstanköy'den (Kos Adası-Yunanistan) büyük miktarlarda rub ve limon suyu getirildiğini nakleder:

... Ve limon suyu ve limon rub'u [usaresi, özsuğu] cümle vilâyetlere bundan [İstanköy] gider. Husûsâ helvâhâne-i hâssadan ve kılar-i âmireden Hünkâr helvâcıları ve kılarcıları gelüp iki yüz fıçı rub' ve limon suyu çıkarırlar. Her sene bu hidmete [hizmete] me'mûr halifeler gelüp limon suyu tahsil edüp mîri keştilere [gemilere] tahmil edüp Âsitane'ye götürürler (9/115).⁴⁶

Seyahatnâme'nin baharatlarla ilgili verileri şu ana kadar bildiklerimizden pek farklı değildir ve elimizde 17. yüzyılın yemek tarifleri olmadan genel sonuçlara varmanın zor olduğu yukarıda da belirtildi. Yine de bu verilerin 17. yüzyılda Osmanlı mutfak baharatlarında 15. ve 16. yüzyıla kıyasla bir eksilme eğilimini işaret ettiklerini, aynı dönemin mutfak defterlerindeki baharat alımlarının söz konusu bulguyu bir ölçüde doğruladığını da söyleyebiliriz. Öte yandan Evliyâ'nın baharatlarla ilgili aktardıkları Osmanlıda beslenme alışkanlıklarına yeni bir boyut kazandırır; bizi İstanbul'un, sarayın, yüksek rütbelilerin mutfaklarından çıkarıp 17. yüzyılın İstanbul ve Kahire sokaklarındaki yiyeceklerle, "sokak tatları" ile tanıştırır ki bunlar aslında çok az bildiğimiz tatlar ve beslenme alışkanlıklarıdır.

Tablo 9. *Seyahatnâme*'de adı geçen temel baharatın mutfaktaki kullanımı

Tarçın	Karanfil	Zencefil	Za'ferân
hamsi pilakisi	ayva yemeği		çörek
boza	boza	boza	helva
işkembe çorbası	işkembe çorbası		pilav
kavun zerdesi	kavun zerdesi		ramazan pidesi
palûde	hoşaf	palûde	
şerbet	şerbet	şekerleme	şerbet
zerde	zerde	murabba	zerde
	çörek		

45 Bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar.

46 Sakız ve İstanköy'den sarayın helvahanesine her yıl gönderilmesi "mutad olan on dört bin okka halis limon suyu" için bkz. BOA, Cevdet Saray 6136 ve 4831.

Dördüncü Bölüm

***Seyahatnâme*'de Ekmekler, Çörekler ve Diğer Unlu Mamuller¹**

Nân pâresi, cân pâresi (1/263).

Eldeki tüm kaynaklar Osmanlı beslenme alışanlıklarında ekmeğin öneme değinir. Ekmek nimettir. Temel besin olmasının yanı sıra sembolik değeri olan bir gıdadır. Ekmekle doymak zorunda olmayan zengin saray sofralarının da, yeniçeri tayınlarının da, ister genç ister yaşlı, müslim ya da gayrimüslim, gelen geçen herkese “birer tas çorba, birer nân pâresi” dağıtan imaretlerin de, farklı nitelikte de olsa, vazgeçilmez yiyeceğiydi. Osmanlı yönetiminin “herkese ekmek” sağlamak için yüzyıllar boyunca aldığı önlemler bugün beslenme kültürüyle ilgilenen tarihçilerin elindeki buğday, ekmek ve fırıncılıkla ilgili resmi belge zenginliğinden açıkça bellidir. Bu belgeler değerlendirilerek Saray’da ve İstanbul’da üretilen ekmeklerle ilgili doyurucu çalışmalar yapıldı ve bu konu etraflıca incelendi.²

Seyahatnâme’de doğal olarak bu konuda da bol bilgi yer alır. Evliyâ’nın anlattıklarının bir bölümü bildiklerimizin bir tekrarıdır, fakat İstanbul ekmeklerinin çeşitliliğinin yanı sıra İstanbul dışında üretilen ve tüketilen ekmeklerle ilgili naklettikleri yemek kültürü tarihçileri için bulunmaz bir “nimettir”.

***Seyahatnâme*'de ekmekler**

Habbâzân ya’ni ekmekciyân esnâfı: [...] Bu esnâf-ı habbâzânın³ dükkânları cümle 999,⁴ neferât 10.000, bunlar arabalar üzre ekmekci dükkânları yapup kimi hamurkârlık eder, kimi ekmek pişrüp seyircilere hurdaca [küçük] nân üleşdirirler. Ve tahturevânlar ve arabalar ve kızaklar üzre hammâm kubbesi kadar üstü çörek otlu ve sūsâmlı hâs beyâz ekmekler ederler kim her biri ellîşer kantâr gelir ekmeklerdir. [...] Ve dahi dükkânlarında niçe güne beyâz Ramazân pideleri ve somunlar

1 *Seyahatnâme*’de unlu mamuller, hamur işi ve ekmeklerin dökümü için bkz. Ekler, Liste IV.

2 Özellikle bkz. Aynural 2001 ve Demirtaş 2008.

3 Arapça ekmek anlamındaki hubz’dan.

4 999 sayısı abartılı gelebilir, ancak çörek, börek, gevrek, kâhi, gurabiye, simit, kadayıf, vb. fırınlarının toplamı olan 825 fırını 999’dan düştüğümüzde geri kalan 174 fırının ekmek fırını olduğu şeklinde yorumlandığında durum değişebilir. Bu sayı Eremya Çelebi’nin “yüz on kadar fırın” tespitine oldukça yakındır, Eremya Çelebi 1988 [1698], s. 17; Demirtaş 2008, s. 79.

ve lavaşa yufka ekmekler edüp mezkûr [yukarıda adı geçen] büyük ekmeklerin bir kaçın Alay Kışkı dibinde pâdişâh huzûrunda yağmâ etdirirler (1/264).

Evliyâ, İstanbul'daki Esnaf Alayı'na katılan “din direği” ekmekçileri anlatırken öncelikle nitelikli undan üretilen has beyaz ekmekten, beyaz ramazan pidesinden, somundan ve lavaştan söz eder. Metnin derkenarında⁵ ise yeniçeri ocağı için pişirilen “siyâh fotula”yı ekler.⁶

Yunanca “pidecik” anlamındaki *pitula* kelimesinden türemiş olan fodula (zamanla fodla oldu) ağırlığı 90 ile 100 dirhem (280 ile 320 gr) arasında,⁷ yuvarlak, “yassı ve yumuşak kabuklu”⁸ bir ekmektir. Sarayın has fırınında pişen “nân-ı hâs” yiyen padişah ve diğer hanedan üyeleri haricinde⁹ sarayda herkesin, hatta saraydan emekli olanların, ayrıca eski saray ahalisinin ve yeniçerilerin günlük tayını olan fodula, tüketici kitlesine göre, has ya da orta kaliteli undan yapılırdı.¹⁰ Fodula tayınına hak kazanmak bir imtiyazdı ve bu imtiyaz V. Murad dönemine dek (1876-1904) sürmüştür.¹¹

Saraylılara verilen fodula, sarayda ayrı bir birim olan fodula fırınında, yeniçerilerininki ise ocağın özel fırınında pişirilirdi. Ayrıca bazı büyük imaretlerde kendilerine ait fırınlarda fodula pişirilirdi.¹²

Bursa, Edirne gibi selâtin imaretlerin olduğu şehirlerde, özellikle de İstanbul'da yaygın bir tüketimi olan fodulaya Evliyâ'nın sadece bir kez ve kısacık değinmesinin nedeni belki de bu merkezler dışında fodulanın revaçta olmamasıdır. Aynı durum pide için de geçerli. Evliyâ pide sözcüğünü ramazan pidesi bağlamında ve sadece İstanbul'da kullanır.¹³ İstanbul'a, hem de

5 Bu bölüm metinde {} işaretiyle gösterilmiştir.

6 “Esnâf-ı ekmekçiyan-ı yeniçeriyân: Kârâhâne birdir, neferât cümle üç yüz, cümlesi acemî oğlandır, yeniçeri ocağına tayîn verir gayrıya vermez, meğer fukarâyâ vereler. Siyâh fotuladır ammâ gâyet lezîzdir” (1/264).

7 Yerasimos 2002, s. 42; Singer 2004, s. 69; krş. Pakalın 1971, s. 634 fodla maddesi.

8 Bobovius 2002, s. 42.

9 IV. Mehmed'in günlük ekmek istihkakı şöyleydi: Nân-ı hâs: çift 12, nân-ı pîç: çift 7, nân-ı pite: adet 4, nân-ı mirâhûrî: adet 2, nân-ı nohud: adet 22, nân-ı imam: adet 1, nân-ı girde: adet 2, nân-ı sükkerî: adet 2. Bunlardan başka, 95 adet halka-i simid, çörek, yağlı halka ve boğaç-a-i pîç verilirdi, BOA, K.K. Tayinat no. 7268. *Seyahatnâme*'de adı geçmeyen, fakat kaynaklarda çok sık karşılaştığımız “nân-ı pîç” (ya da peç) muhtemelen Farsça “bükülmüş, yuvarlanmış, kıvrılmış” anlamındaki *pech*'ten türetilmiş ve “saç örgüsü” türünden bir ekmektir. (Steingass s. 263, *pech, twisted, folded, rolled up, curled*). Bu konudaki uyarı ve katkıları için Arif Bilgin'e teşekkür ederim.

10 “Galata Sarayı'nda bulunan Enderun gulamlarına fodla için [...] Yeni ve Eski Saray'da olduğu gibi her biri için yevmi yüz yirmi beşer dirhem has un verilmesi...”, BOA, Cevdet Saray 6328. Yeniçerilerin “siyah fodula”sı herhalde kepekli undan, “saray fodulası” da has undan yapılırdı.

11 Pakalın (1971, s. 634), yaşlı bir kalfanın fodula yerine tayın ekmeği dağıtıldığını görünce “Bitti mi Âl-i Osman” diyerek düşüp bayıldığını nakleder. Fodulanın sembolik değerini anlatacak daha iyi bir anekdot düşünülemez.

12 Barkan 1971; Güran 2006.

13 1/236, 1/264, 1/267. Anadolu'da bugün dahi pide yerine “turnaklı ekmek” ve “açık ekmek” deyimleri kullanılır. Bu bilgi ve unlu mamuller konusunda yardımlarını esirgemeyen Musa Dağdeviren'e büyük teşekkür borçluyum.

Galata'ya özgü diğer bir ekmek “hâs ve beyâz mübtecel françile ekmeği”dir. Mübtecel (ya da müdecce), İspanya kökenli Müslümanlara verilen addı,¹⁴ Evliyâ'nın francalayı ve kimi şerbetleri “mübtecel” olarak niteleyerek bu gıdaların kökeni hakkında bazı ipuçları verdiği söylenebilir.¹⁵

Dizin'de ekmek ve ekmek anlamındaki *nân* (Farsça), *hon* (Farsça) ve *hubz* (Arapça) sözcükleri toplam üç yüz kırk kez tekrarlanır.¹⁶ Dahası Evliyâ Osmanlı dünyasında ve komşularında tüketilen kırk altı çeşit ekmeğin adını kaydeder. Çeşitlerin en başında yüz altı kez tekrarlanan “hâs ve beyâz ekmek” ya da “nân” yer alır. En kaliteli buğdaydan elde edilen ve Osmanlı belgelerinde çokça rastlanan bu ekmek, seyahatnamelerde “üstü hafif kızardığı halde kabuksuz [...] beyaz ve yumuşak” bir ekmek olarak tarif edilir.¹⁷ Ancak Evliyâ “hâs” ve “beyâz” sıfatını sadece ekmek için değil, “hâs ve beyâz ve rakîk [ince] un”dan, yani kepeksiz buğday unundan yapılmış tüm unlu mamuller için kullanır: Hâs ve beyâz somun, çörek, pide, girde ya da lavaş gibi.

Mutfak muhasebe kayıtlarından saray fırınlarında pişen has ekmeklerin üstünün çöreotlu ve susamlı olduğu, bazen hamurun anason ve razıyane (rezene) suyu ile yoğrulduğu, hatta Fatih döneminde hamura kuyrukyağı katıldığı biliniyor.¹⁸ Bu özenli ve çeşnili ekmeklerden Evliyâ da söz eder ve sadece imparatorluğun merkezine özgü olmadığını, İstanbul dışında da üretilip tüketildiğini bildirir. Örneğin Manisa'nın “hâs ve beyâz anasonlu ve çörek otlu ekmeği” (9/44);¹⁹ Van'ın “çörek otlu ve râziyâne sulu ve anisonlu hâs ve beyâz somunu” (4/124); Kahire'nin “hâs anison ve çörek otlu çakıl ekmeği” (10/411); “Erdel diyarı”nın karanfil ve tarçınla yoğrulmuş sipov ekmeği²⁰ Evliyâ'nın övgüyle söz ettiği lezzetli, güzel kokulu ekmeklerdir. Ayrıca Akhisar'ın “mekik misâl hâs ve beyâz” ekmeği; üretildiği şehir ve semtlerin adlarıyla ünlenen Aydıncık (Edincik-Bandırma) somunuyla²¹ Sapanca ve

14 “Mübtecel tâ'ifesi müselmânlarıdır kim İspanya'da küffârdan ciğerleri hün olmuşdur” (1/212).

15 Bir “Frenk” ekmeği olan françile'nin etimolojisi için bkz. Nişanyan 2009 (francala); Galata dışındaki tüketimi için bkz. aşağıda tablo 10.

16 Dizin'deki tekrarlar sıklığı: ekmek 234, nân 103, hon 4, hubz 3 kez. Evliyâ “nân” ve “nân pare” haricinde sadakat ve minnettarlık ifadesi “nân ü nemek hakkı”nı (bazen tuz ekmek hakkı) çok sık kullanmasına karşın “nân-ı aziz” deyimini hiç kullanmaz. *Naîmât Tarihî*'nde de yer almayan bu ifade daha sonraki bir dönemde yaygınlaşmış olmalı. Arif Bilgin'in verdiği bilgiye göre 17. yüzyıl sonlarına ait narh listelerinde (1693-1697 arası) nân-ı aziz ifadesi yer alır.

17 Bobovius 2002, s. 89.

18 “Bahâ-i revgan-ı dünbe be-cihet-i nân-ı Hassa”; “Bahâ-i tohm-ı râziyâne, be-cihet-i nân-ı Hassa”. Barkan 1979, s. 190, 254.

19 III. Mehmed'in şehzadeliği döneminde, Manisa Sarayı'na 1594-1595 yılında 12 okka çöreotu ve 9 okka susam alınmış, Emecen 2006, s. 134.

20 Macarca somun anlamındaki *çipo*'dan.

21 “Amasiye Lâdik'i kadar ve Sabanca somunu kadar beyâz ve hâs ekmeği olur [...] Ermeni kefereleri çokdur kim unculuk ticâreti ederler. [...] Beher yıl [Aydıncık'tan] İstanbul'a kırk elli bin seklem ya'nî çuval beyâz ve hâs ve rakîk [ince] un gelir kim dakik-i gendümü Şâm'ın Havran buğdayından memdûh özlü ve leziz unu olur” (5/152).

Ladik memecik ekmeği²² dünyaca meşhurmüş. Fakat Evliyâ'ya göre hepsinden üstünü galiba İstanbul'un üç ay bayatlamayan Tophâne somunuydu.

Ve hâs u beyâz pembe [pamuk] misâl sünger gibi göz göz pişmiş Tophâne somunu, Sabanca somunundan ve Amasiyye Lâdiki ekmeğinden lezizdir kim bu kârhâne sâhibi Îsâ Çelebi'ye bir dervîş du'â edüp bir vefk [muska] vermiş ol zamândan berû Îsâ Çelebi'nin vefk-ı murâdî üzre felek müsâ'ade edüp ekmeği cihân-ârâdır [cihan süsler] kim Acem şâhlarına bu Tophâne somunundan götürüp Rûm'dan İsfehân'a üç ayda varup aslâ müteğayyir olmamışdır [bozulmamıştır] (1/220).²³

Yazara göre, Tophane somunu lezzetinde diğer bir ekmek de “çakıl ekmeği”dir. Evliyâ Amasya (2/98), Diyarbakır (4/37), Bitlis (4/82), Tebriz (2/128) ve Bursa'nın “beyâz katmer gül gibi” (2/22) çakıl ekmeğini över. Mısır'ın ekmekleri arasında da sayar, ancak İstanbul'da bahsetmez. Evliyâ'nın söz etmesi, bu ekmeğin İstanbul'da üretilmediği anlamına gelmez. 25 Eylül 1651'de İstanbul'da hâs ekmekten sadece 5 dirhem ağır olan 175 dirhemlik (561 gr) çakıl ekmeğinin fiyatı bir akçeydi.²⁴ Bu ekmek adını, kuşkusuz çok eskilere dayanan ve Afganistan'ın dağlık yörelerinde çobanların hâlâ kullandıkları pişirme tekniğinden alır.²⁵ Evliyâ, belki harcîâlem bulduğundan bu pişirme yöntemi hakkında bilgi vermez, fakat çağdaşı Batılı bir tüccar ve seyyah, kendi deneyiminden yola çıkarak okurlarıyla paylaşmaya değer bulur:

Yere, yarım ayak derinliğinde, iki-üç ayak çapında bir çukur kazdık; çukura çalı çırpı koyarak ateşledik; üstüne de çakıl taşları yerleştirerek kısa sürede kıpkırmızı ısınmalarını sağladık. [...] Çukur yeterince ısınınca, küller ve çakıl taşları alındı ve güzelce temizlenerek aynı çakıl taşları hamurla kaplandı, akşamdan ertesi sabaha kadar bu halde pişmeye bırakıldı. Bu delikten çıkarılan ekmek çok lezzetli, yalnızca iki parmak kalınlığında.²⁶

Çakıl ekmeği fırınlarda pişirildiğinde biraz farklı bir yöntem uygulanır: Fırın kızdıktan sonra ateşi öne çekilir, içi iyice temizlenir ve zemin çakıl taşlarıyla döşenir. Hamur taşların üstüne konulur böylece kavrulmadan ağır ağır pişer. Tabii bu taşların her seferinde yapışmış hamurlardan te-

22 “Ve memecik ekmeği memâlik-i Âl-i Osmân'da Sabanca somunundan sonra Lâdik şehrinin memecik ekmeği rub'-ı meskûnda pembe misâl ve beyâz ve hâs olması sebebiyle meşhur-ı âfâkdir” (2/204).

23 Demirtaş (2008, s. 73), 1651 tarihli bir arşiv belgesinde Tophane'de fırıncılık yapan İsa Çelebi'nin mahkemeye sunduğu bir şikâyetine rastladığından söz eder. Belgedeki fırıncı İsa Çelebi'yle Evliyâ'nın anlattığı İsa Çelebi herhalde aynı kişidir.

24 Demirtaş 2008, s. 131. Aynı tarihte 180 (577 gr) dirhemlik has ekmeğin fiyatı da bir akçeydi. Evliyâ, Melek Ahmed Paşa'nın sadaretinin ilk günlerinde (Ağustos 1650'de) “300 dirhem [962 gr] beyâz nân pareye 1 akçe” narh verildiğini yazar (3/155).

25 Dupree 1993. Ateşte kızdırılmış taşlarla kaynatma ve muhtemelen yassı ekmek pişirme yöntemi Neolitik Çağ'a kadar geri gider, Bober 2003, s. 34, 38; bkz. aşağıda dipnot 47.

26 Tavernier 2006 [1675], s. 182. Çakıl ekmeğinden Polonyalı Simeon da (1608) bahseder: “Tokat'ın paçası, Haleb'in mıklas'ı ve Harput'un çakıl ekmeği gibi Âmid'in de kebabı meşhurdur”, Andreasyan 1964, s. 100.

mizlenmesi de gerekir.²⁷ Günümüzde Güneydoğu bölgesinde artık nadiren pişirilen çakıl ekmeği, İran'da *nâni sangak* (sang: çakıl) adıyla, ince ve 50-60 cm uzunluğunda bir ekmek olarak hâlâ üretiliyor.²⁸

Metinde övülen diğer bir ekmek türü, İran kökenli lavaştır.²⁹ “Levaşe” “lavaşa yufka ekmeği” ya da “nân-ı lavaş” olarak geçen bu mayalı tandır ekmeğine ya da pidesine Evliyâ bir kutsallık atfeder ve Cebrail'in Hz. Âdem'e buğdayla birlikte hediye ettiği ekmeğin, “yufka levaşe ekmeği” olduğunu söyler (1/243). Dikkatli bir gözlemci olan seyyahımız lavaşı, sacda pişen mayasız yufkadan ayırır ve Urfa'nın me'külât u meşrubât'ını anlatırken ekmekleri için şöyle der:

... Ve hâs ve beyâz lavaş ekmeği ve sacda pişen gül pembe varağı gibi yufka beyaz ekmeği [...] meşhûr-ı afâkdır (3/94).

Seyahatnâme'nin ekmek çeşitleri arasında bazlama ve pişi de var. Evliyâ Bulgaristan'da Sofya yakınlarındaki Vitoş yaylasında süt ve peynirlerin yanı sıra “yürükâna mahsûs” tereyağlı bazlama ve pişilerle beslenip şişmanladığını; pişi sözcüğünün “lisân-ı Türkmân”da ekmek anlamına geldiğini; Payas yaylasında da “Oğuz tâ'ifesi”nin yiyeceği olduğunu anlatır. Ayrıca mevlitlerde ve şehitlerin ruhları için fakirlere helvayla birlikte pişi dağıtıldığını belirterek günümüzde bazı yörelerde rastlanan, tıpkı lokma gibi “hayır” için pişi dağıtılma geleneğinin çok eskilerden süregeldiğini de belgeler.³⁰

Evliyâ'nın sıkça sözünü ettiği İran kökenli³¹ diğer bir pide de mayasız hamurdan yapılan büyük daire şeklindeki, ince ve bazen bir tür “kebab ambalajı” vazifesi gören kirde'dir.³² 1502 tarihli Bursa Kanunnamesi'nde kirde yaklaşık 1,700 gr ağırlığında, gevrek pişmiş bir ekmek; yağlı kirde ise 880 gr civarında üstü haşhaşlı bir mamul olarak tarif edilir.³³ Yazara göre, Üsküdar ve Tophane'nin “nâzik kirde kebâbı ve kirdesi”nden sonra en ünlü kirde –ve kebab– Bursa'ninkiydi, ancak paçasıyla ünlü olan Kütahya'nın kirdesi de bunlardan geri kalmıyordu:

Ve tennûr [tandır] kebâbı ve kirdesi meğer Bursa'da ola (9/17).

Yazar ekmek konusunda daha pek çok bilgi aktarır. Örneğin “Lisân-ı

27 Bu bilgileri, ekmekçilik ve hamurkârlık konusunda engin deneyimi olan Musa Dağdeviren'e borçluyum.

28 İran'ın ekmek kültürü ve çakıl ekmeği geleneği için bkz. Desmet-Grégoire 1989.

29 Bkz. Dizin, dipnot 457.

30 7/149, 10/346. Bu gelenek hakkında bkz. *Tarama Sözlüğü*, “bişi” maddesi.

31 Farsça *garda/girda*’dan. Şemseddin Sâmî “Pek ince bir nevi pide, acem pidesi” şeklinde açıklar. (*Kamûs-ı Türkî*).

32 15. yüzyıl Saray mutfak muhasebesinde padişaha “tava biryan” ve ağalara “baş-paça” ile sunulmak üzere alınan “nân-ı kirde” kayıtlarına rastlarız, Barkan 1979, s. 195, 199, 202.

33 Akgündüz 1990, s. 192.

Türkmân”da ekmeğe gümeç (3/103) Tosya ve Bolu ağzında azık (2/91), Çerkez dilinde çaku (7/277), Tatarcada kömeç (7/244) denildiğini; Tatarların asla buğday ya da arpa ekmeği yemediğini; “yeseler yüreklerine yapışıp ölürler” diye korktuklarını, o nedenle sadece darı ekmeği yediklerini;³⁴ Balkanlar’da heldine denen bir bakla türünden bal gibi leziz ekmeğin yapıldığını; Yunanistan’da, özellikle Mora’da, muhtemelen mısır ekmeği olan, kalimbok³⁵ ekmeğine talim ettiklerini anlatır.

Tablo 10. *Seyahatnâme*’de adı geçen ekmeğin çeşitleri ve yöreleri

arpa ekmeği ³⁶	Kırım, Mısır
anasonlu, çöretolu, susamlı, haşhaşı, râziyâne sulu vb baharatlı ekmeğin	İstanbul, Van, Manisa, Manfalut (Mısır)
bazlama [mayalı sac ekmeği]	Sofya (Vitoş Yaylası, Yörük ikramı), Gazvin (İran)
buğday ekmeği: bkz. hâs ve beyaz	
çakıl ekmeği	Bursa, Amasya, Antakya, Bitlis, Diyarbakır, Gazvin Kahire, Kudüs, Manfalut (Mısır), Şam, Tebriz
çavdar ekmeği	Kütahya’da “Çavdarlı Şeyh” ekmeği
darı ekmeği/kızıl darı ekmeği	“Çerkezistân” ve Dağıstân Tatarları, Sincâr, Bitlis, Van, Tanaz (Musul yöresi), Yukarı Mısır
dürme etmeği	Alanya
esmerü’l-levn nân [esmer ekmeğ]/siyah-gün ekmeğ	Mut, el-Hâlil (Hebron-Batı Şeria) imareti, ³⁷ Circe (Mısır), Hemedan (İran)
fahfara nân [kepekli ekmeğ]	Kilis, Şeyh Muhammed-i Summâtî tekkesi imareti
fofola [fodla/fodula]	İstanbul
françile/francila ekmeği, çöreği	Galata (İstanbul), Yaş , Bükreş (Romanya), Gölkesi (Kesriye-Yunanistan), Dobro-Venedik (Dubrovnik-Hırvatistan), Elbasan (Arnavutluk)
gâsûl tohumu ekmeği	Mısır
hâs ve beyaz ekmeğ/nân	Buğdayın olduğu her yerde adı geçer
heldine ekmeği	Saraybosna, Gabele (Bosna-Hersek)
kalimbok ekmeği [mısır ekmeği]	Mora (Yunanistan)
karanfil ve darçın suyuyla yoğrulmuş ekmeğ	Erdel (Transilvanya)

34 “Kavm-i Tatar ömürleri içinde su içmek ve etmek yemek nedir bilmezler. Eğer etmek yeyüp su içseler belki ölürler [...] darı yerler, gayri buğday ve arpa nedir bilmezler” (7/323); “Tatarın yediği darı ve geydiği deri”. Bu “meşhur mesel”i Evliyâ sıkça tekrarlar: 5/64, 7/195, 7/271, 7/323.

35 Arnavutça kökenli *kalamboki* günümüzde Yunancada mısır (*Zea mays*) anlamına gelir. Evliyâ da “Mısır buğdayıdır” der ve mısıra benzer bir bitki tarif eder (8/128). Ancak Yunan kaynakları Peloponez Yarımadası’nda (Mora) mısır üretiminin 18. yüzyılda başladığını belirtip bundan önceki dönemlere ait belgelerdeki “kalimbok” sözcüğünü “ak darı” (*sorgos*) olarak yorumluyorlar, Kremmydas 1969.

36 Münzevî ve perhîzkâr şeyhlerin ekmeği olarak geçer: “Arpa ekmeği tenâvül edüp dâ’imâ savm-ı Dâvud [Davud orucu] ile geçinir” (8/350); ayrıca 10/133, 10/346.

37 “Leyle-i cum’ada [...] birer beyaz nân dahi verirler. Ammâ gayri günlerde yigirmi bin esmerü’l-levn ekmeğ verirler” (9/256). Diğer bir imaret ekmeği de fahfara, yani kepekli ekmeğti.

kirde/girde	Tophane (İstanbul), Üsküdar (İstanbul), Bursa, Amasya, Tebriz, Sivas, Kütahya, Manisa, Tire
Latin ekmeği	Belgrat, Saraybosna
lavaşa	İstanbul, Amasya, Şebinkarahisar, Payas, Urfa, Kayseri, Bitlis, Van, Gazvin (İran), İmadiye (Irak), Siirt, Alanya, Ermenek (Karaman)
mekik ekmeği	Akhisar
memecik ekmeği/Lâdik ekmeği	Ladik
Osmânî ekmek	Mısır
pirinç ekmeği	Umman
pişi	Sofya (Vitoş Yaylası, Yörük ikramı), Arnavutluk, Mısır
Ramazan pidesi	İstanbul
Sipov ekmeği/sipov Macar somunu	Erdel diyarı (Transilvanya), Timişvar (Romanya), Çakatorna (Çakoveç-Hırvatistan), Buda, Eğri, Gingöş, Varat (Macaristan), Bihor (Romanya)
somun	Tophane (İstanbul), Sapanca, Tebriz, İznik, Van
yufka ekmeği	Urfa, Dobruca, Alanya
yulaf ekmeği	Litre (Nitra-Slovakya) kalesinde mahkûmlara verilen ekmek olarak geçer

Seyahatnâme'de çörek, simit, kâhi, kete ve diğerleri

Çörekçiler niçe yüz çörekleri tablalar ve kızaklar üzre koyup ikişer çift câmûs çeker, bâdemli ve yumurtalı çöreklerdir ve dükkânların zîb ü zîver ile zeynedüp niçe yüz çörekleri ve halkaları sırık hammâllarına yükledüp ve halka çörek bezl ederek ubûr ederler [dağıtarak geçerler] (1/265, Esnaf Alayı).

Ve çörek ekmek nısfı ola. Bir mudda bir vukiye yağ koya. Gayet halis ola ve ansuz [yağsız] çöreği kirde narhına işletile (1680 tarihli IV. Mehmed kanunnamesi).³⁸

Seyahatnâme'de ekmekten sonra en sık adı geçen unlu mamul çörektir. 1638 yılında İstanbul'da "Esnâf-i çörekciyân dükkân 200, neferât 2.000" sayısını veren Evliyâ yirmi altı ayrı çörekten söz eder. Bunların arasında birinci sırada yağlı çörek sonra yine yağlı bir çörek türü olması gereken katmer çörek, katmerce çeşitleri³⁹ ve kete çöreği⁴⁰ yer alır. Yağlı çöreklerin en meşhurları İstanbul'da Kasımpaşa'da, Trakya'da Malkara'da, Anadolu'da Erzurum, Bayburt ve Manisa'da üretilirdi. Zengin bir mutfak kültürüne sahip olduğu anlaşılan şehzadeler kenti Manisa'nın ayrıca nohutlu çöreği ve Arap gevreği de özeldi.

38 1 mud (500 kg) una 1 okka (1,282 kg) yağ koyulması öngörülüyordu, Ergin 1995, c. 1, s. 387.

39 Katmerli hamur yağsız olamayacağına göre yağlı çörek ile katmer çörek arasındaki fark pek açık değildir.

40 Bazen "kete", bazen "kete çöreği" olarak geçer.

Seyahatnâme'de çöreklerin peşine düşünce yağlı ve katmerli çöreklerin Sakız Adası'ndan İran'a kadar geniş bir coğrafyada tüketildiğini görür; Evliyâ'nın Şam'da "Acem çöreği" (9/279), Bitlis'te "katmer şeref çöreği" (4/82), Erdel'de "üzerleri pişmiş yumurtalı ve çörek otlu ve karanfil ve kakulalı yağlı çörek"leri (6/30), Mısır'da da "hürmâli çörekleri" (10/195) afiyetle yediğini hayal edebiliriz.

Evliyâ'nın kimi zaman "simid", kimi zaman "simit nâm çörek" ya da "simit halka" olarak bahsettiği ve sultan tayınatlarında⁴¹ da rastlanan simid ise muhtemelen bugün bildiğimiz susamlı gevrek simitten çok, kaliteli undan yapılan⁴² ekmekle çörek arası bir hamur işiydi. 1650'lerde simitlerin ağırlıkları 95 ile 115 dirhem (304 ile 368 gr) arasında değiştiğine göre⁴³ simidin, en azından o dönemde, halka biçiminde beyaz, büyükçe bir ekmek olduğunu düşünmek yanlış olmaz.⁴⁴ Ne var ki İstanbul'un simit fırıncıları çörek fırıncılarından ayrı bir esnaf kolu olduğuna göre söz konusu mamullerin arasında mutlaka bir fark vardı.⁴⁵ Ancak *Seyahatnâme*'deki bilgilerle dört yüz yıl evvelki "simitler" hakkında kesin bir kanıya varmak kolay değildir ve şimdilik seyyahın anlattıklarıyla yetinmek zorundayız.

Evliyâ, Rumeli, Kasımpaşa ve Galata simitlerinden söz eder. Rumeli'de simit hem buğday hem de nohut unundan yapılırdı. Kasımpaşa'da ise beyaz buğday unundan üretilirdi. Galata'nın simidi baharatlıydı ve helvayla birlikte şekerciler çarşısında satıldığına göre tatlı bir hamur işi olma ihtimali yüksektir (1/213). Metinde üretim yöresinin adıyla anılan diğer bir simit de "Arnavud simidi"dir. Seyyah, Arnavutluğun üç büyük kentinin, Devlinye (Devlinë), Ergiri (Gjirokaster) ve Arnavud Belgradı'nın (Berat) "beyâz Arnavud simidi"ni över.⁴⁶ İstanbul'un yiyecek esnafı içinde Arnavut simitçinin, tıpkı Arnavut çiğerci gibi ayrı bir yeri olduğunu hatırlarsak bu meslek seçiminin tesadüfi olmadığını varsayabiliriz.

41 IV. Mehmed'e günde 15, Haseki Sultan'a 5 adet halka simit verilirdi. Padişahın tayınatında ek olarak 2 adet yağlı halka da vardı, BOA. K.K. Tayınat no. 7268.

42 1574 yılında "simit unu" "fodula unu"ndan iki kat pahalıydı ve sarayın bayram çörekleri bu undan yapılırdı, Barkan 1979, s. 140 ve 111. 1640'ta ise simit ununun kilesi en kaliteli Edincik (Balıkesir) unuyla aynı fiyattaydı, Kütükoğlu 1983, s. 53.

43 Kütükoğlu 1983, s. 53. Metindeki "simitler" arasında, ağırlık olarak bugün bildiğimiz simide en yakın olan ürün 50 gramlık şekerli "Galata halkası"dır.

44 Dönemin sözlüklerinde (Meninski 2000 [1680], s. 2677) simit "beyaz, ırmık ekmeği" olarak tanımlanır: "*Semid*, vulg. *simit*. *Panus albus*, *similagineus*, *Pain blanc*". Ortaçağ Yunancasında *semigdalı* kaliteli buğday unu, *semidalinon* kaliteli beyaz ekmek anlamına gelirdi. Muhasebe defterlerinde, simit unun (*dakiki simid*) hâs ekmek, çörek, nân-ı piç ve girde için kullanıldığı görülür, Barkan 1979, s. 143. Şirvanî (s. 171, 196) "simid etmeği"nden söz eder.

45 Ekmek, çörek, börek, simit ve peksimet fırıncıları ayrı esnaf kolları olduğu gibi (Evliyâ hepsini ayrı ayrı bildirir, 1/265, 1/266) birbirlerinin mamullerini üretmeleri kesinlikle yasaktı. Ahkâm Defterleri'nde (1997, s. 295) bu yasağın ihlaliyle ilgili pek çok şikâyet ve hüküm yer alır. Öte yandan yakın ürünleri üretenler, örneğin çörekçilerle börekçiler, anlaşarak ortak mamuller üretebiliyorlardı, Kuran 2010, c. I, s. 192.

46 8/297, 8/302, 8/310.

Arnavutluk'un simit kadar “memdûh” diğer bir unlu mamulü poğaçaydı.⁴⁷ “Françıla” gibi batı kökenli bir hamur işi olan ve Osmanlı mutfağına Balkanlar yoluyla geldiği anlaşılan poğaç, Arnavutluk dışında Bosna, Sofya, Tuna boylarında Silistre’de ve Erdel diyarında da yaygındı. Evliyâ poğaçaya bu yörelerde rastlar ve ayrıntılı bir şekilde tanımlar: “külde pişmiş gül gibi beyaz poğaç”; “mahbûbe Bulgar kızlarının sattığı yağlı poğaç”.⁴⁸ 15. yüzyıl hekimlerinden Şeyhî’nin (ö. 1422) risalesinde yer alan ve tarçınlı yenilmesi önerilen “poğaç etmeği”nin,⁴⁹ 16. yüzyıldan beri saray fırınlarında –herhalde– tatlı bir hamur işi olarak pişirildiği belgelere yansımıştır, fakat Evliyâ, İstanbul’un fırınlarında pişen ekmek ve çörekler arasında saymaz.⁵⁰

Seyyahın rastladığı her yerde “memdûh” yiyecekler arasında saymayı ihmal etmediği bir hamur işi de kâhîdir.⁵¹ Farsça bir sözcük olan kâhînin sözlüklerdeki karşılığı: “üçgen küçük börek”⁵² ya da “kuru poğaç nevinde üç köşeli çarşı böreği; bir çeşit simit”tir.⁵³ Günümüzde daha çok “kahke” adıyla bilinen bu yiyecek, Güneydoğu’da yuvarlak, bol baharlı özel bir bayram çöreği olarak hâlâ üretilir. Evliyâ’nın anlattıklarına göre 1650’lerde kâhî, çörek, gevrek gibi kahve, şerbet, hatta Mısır’da sütle ayaküstü tüketilen, Mekke’de evde yemek bulamayan mutsuz(!) kocaların karın doyurduğu,⁵⁴ kimi zaman üstü susamlı, yağlı bir hamur işiydi ve İstanbul’dan Erzurum, Şam, Mısır, Mekke ve Medine’ye kadar imparatorluğun büyük bölümünde ve tabii ki Tebriz’de de üretilip tüketilirdi.⁵⁵

Seyahatnâme’nin unlu mamuller dökümünde, kâhî kadar sık olmasa da, imparatorluğun doğu illerinde sıkça adı geçen ve kimi dizelerden özel bir yiyecek olduğu anlaşılan kete de yer alır.⁵⁶ *Danışmend-Nâme*’de (14. yüz-

47 Poğaç, İtalyanca *focaccia*’dan türemiştir. *Focaccia*, Latince *focus* denen ocağın kızgın taşları ya da külleri üzerinde pişen yassı bir ekmektir, Bober 1999, s. 187; Dernschwam (1987 [1553-1555], s. 176) poğaçaya Sırp ve Bulgar ekmeği der.

48 8/302, 3/220. Meninski (2000 [1680], s. 931) “küçük kül ekmeği” olarak tanımlar.

49 Yücel 1937, s. 14.

50 Barkan 1979, s. 147. Evliyâ sadece bugün artık yok olan Altupoğaç Camisi’yle ilgili bir menkıbede sözünü eder. Cami’nin banisi Sultan Bayezid’a her gün “güya güneşte pişmiş altuş poğaç getirdiğiçün Altupoğaç câmi’i derler.” (1/146). Bayezid İstanbul fırınlarında “yağlı poğaç”ya ilk kez 1696’da rastlarız, 1761’de belgelerde “kaba” ve “yağlı” olmak üzere iki çeşidi yer alır. Bursa’da ise 1642’de 100 dirhemlik (300 gr) poğaçanın fiyatı 1 akçeydi, Demirtaş 2008, s. 133, 136, 137.

51 Metinde kâhî, kâhik, kâhk ve kehk olarak geçer.

52 Kélékian 1911, “*Sorte de petit gâteau triangulair*”.

53 Devellioglu 2002.

54 3/15, 10/193, 9/401. Evliyâ’ya göre İstanbul’un kâhici esnafı da oldukça kalabalıktı: “Kâhiciyân esnafı: Dükkân 100, neferât 500” (1/264).

55 1651’de İstanbul’da katmer (yağlı) kâhinin ağırlığı 240 gr civarındaydı, Demirtaş 2008, s. 131

56 “Keşiş her dem kete yemez bilirsin/Bu ma’nide tecahül mü kılursun.” (Diyarbakırlı Şerifi, *Şehnâme* çevirisi, 16. yüzyıl); “Düketme nânını ansuzda gafil/Keşiş yindek kete yimez hazer kıl.” (*Pendnâme-i Güvâhî*, 16. yüzyıl). Her iki alıntı *Tarama Sözlüğü* kete maddesindendir. Kete ve horas kete (*horas*, Ermenice kavrulmuş un anlamındaki *khorkh*’ten) Kapadokyalı Rumların da –özellikle de Kayseri yöresindekilerin– yılbaşı ve paskalya sofralarından eksik olmayan bir yiyecekti. “Kete’ye ağıt” için bkz. Tsalikoglou 1967.

yıl) “külde pişmiş çörek”⁵⁷ olarak tanımlanan kete günümüzde genellikle kuyrukyağıyla yoğrulmuş hamurdan, içi kavrulmuş un harcıyla dolu, üstü işlemeli, tandırda pişirilen küçük bir çörek olarak bilinir. Evliyâ keteyi tanımlamaksızın Erzurum’un, Bayburt’un, Sivas’ın ünlü yiyecekleri arasında sayar. Erciş’ten Erzurum’a giderken konakladığı üç yüz haneli Ermeni Ca’fer Efendi Köyü’nde, tandırda pişen keteyi, kar ve tipide sıcak bir haneye varmış olmanın keyfiyle anlatır:

Bu Ermeni evlerine şiddet-i şitâda [şiddetli kışta] girdiğimizde {güyâ} hayât-ı ebed bulurduk. [...] Hâne damının ortasında bacadan küşâdelik [açıklık; hava ve ışık] gelir ve hâne zemini ortasında alev-ber-alev sığır tezekleri yanup tennûrlarında kete, külümbe ve herise [...] pişirüp cümle âyende vü revendegâna [gelen geçene] ni’metleri mebzûldür (5/27).

Tablo 11. *Seyahatnâme*’de adı geçen bazı unlu mamuller ve yöreleri

Acem çöreği	Şam
gevrek/gurâbiyye gevreği	Kasımpaşa (İstanbul), Manisa, Kahire
hûrmâlî çörek	Kahire
karanfil ve kakulalı çörek	Erdel (Transilvanya)
kâhi/kahk	İstanbul, Bursa, Erzurum, ⁵⁸ Tebriz, Bitlis, Konya, Diyarbakır, Şam, Medine, Mekke, Kahire, Manfalut, Cüre (Mısır)
kete/kate çöreği	Erzurum, Bayburt, Menzil-i karye-i Cimin, ⁵⁹ Sivas, Menzil-i Ca’fer Efendi köyü
nohutlu çörek/nohutlu simit çöreği	Eski Zağra (Bulgaristan), Niş (Sırbistan), Arnavud Belgradı (Berat-Arnavutluk), Manisa
poğaç	Silistre, Kasaba-i İhtimân (Sofya yakınları), Vitoş yaylası (Yörük ikramı), Banyaluka (Bosna-Hersek), Özi (Dinyeper) nehri havzası, Erdel, Eğri (Erlau-Macaristan), Devline (Arnavutluk), Eğri (Gjirokaster-Arnavutluk)
yağlı çörek/katmer çörek/katmerce/ mutabbak çörek	Kasımpaşa (İstanbul), Erzurum, Tebriz, Baryburt, Kayseri, Vitoş yaylası Yörükleri, Bitlis, Van, Tımişvar, Saraybosna, Banyaluka (Bosna-Hersek), Erdel, Eğri (Macaristan), Manisa, ⁶⁰ Sakız (Yunanistan), Kahire

57 Nişanyan 2009.

58 “Bir dirhem yağlı kâhi bir akçeye” (2/109).

59 “Erzincân hâkinde bir ma’mûr Ermeni köyüdür. Ketesi ve keşkeği meşhûrdur” (2/196). Cimin Köyü’nün günümüzdeki adı Üzümlü’dür, Nişanyan 2010, s. 131.

60 “Elli dirhem yağlı çörek bir akçeye” (9/44).

Son olarak stratejik önem taşıyan peksimetle ilgili *Seyahatnâme*'deki bilgilere bakalım. Roma ve Bizans ordularının temel gıda maddesi olan peksimet⁶¹ Osmanlı beslenmesinde de önemini korudu. Seferdeki ordunun, gemicilerin ve uzun mesafe yolcularının, özellikle hacıların vazgeçilmez gıdasıydı. Evliyâ'nın anlattıklarına bakılırsa, Karadeniz'e ve Akdeniz'e giden cümle gemilerin kaptanları peksumâtı ya Galata ya da Yeniköy'den alırlardı. O nedenle Yeniköy'de yüze yakın peksimetçi dükkânı vardı, ayrıca Galata, Kuruçeşme ve Yeniköy'de⁶² kurulmuş yüz beş tane peksimetçi fırınında bin kişi çalışmaktaydı (1/226, 1/266).

Evliyâ, toplam on bin kişi olarak kaydettiği fırın çalışanlarının kimlikleri konusunda bilgi vermez; 17. yüzyılda fırıncıların “kâfir”⁶³ ya da Eremya Çelebi'nin bildirdiği gibi, çoğunlukla Ermeni olduğundan söz etmez.⁶⁴ Oysa pek çok halktan insanın yaşadığı İstanbul'da yiyecek-içecek “sektörü”ndeki farklı din ve etnik kökenden olan kimi esnafları bildirir. Örneğin teleme peynirciler, ciğerciler, hardalcılar, bozacılar, zerdeciler Arnavut; buğday eleyiciler, subyacılar, büyük kahve ve şeker tüccarları Mısırlı; işkembeciler, balıkpazarı aşçıları, salatacılar, yeniçerilerin etini sağlayan “Etmeydanı” kasapları Rum; pastırmacılar Ermeni; bozacılar Tatar ya da Çingâne ve tabii ki cümle meyhaneciler Rum veya Yahudi'ydi. Ayrıca Karagöz'ün şapkasına benzer bir başlıkla dolaşan Unkapanı'nın büyük un tüccarları da “kefere”ydi. Evliyâ, Müslüman ya da Türk olmayan bu esnaflarla ilgili ince, mizahi dokundurmalar dışında hiçbir yorum yapmaz. Ama Bursa'da Kebapçılar Çarşısı'nı anlatırken bu konuda hassas olduğunu düşündüğü İstanbul'daki okura “esnâflarının me'kûlat [ü] meşrûbât satıcılarında aslâ ve kat'â kefere yokdur, cümle Müslimler” olduğunu bildirmekten de geri kalmaz (2/18). Buna benzer bir bilgiyi İran Azerbaycan'ında da tekrarlar:

Ve aşbâzları gâyet pâkdir. Zirâ cümlesi müslimdir. Bu Acem diyârında cümle me'kûlât [ü] meşrûbât fûruht edicilerde [satanlarda] aslâ Ermeni ve Urum yokdur (2/118).

Evliyâ'nın aldığı dini eğitime ve yüklendiği tüm dini görevlere (hafız, imam ve müezzin) rağmen, dini kurallara aşırı bağlı olmadığı,⁶⁵ nefsine

61 Latince çifte pişirilmiş anlamındaki *paxamas*'tan Yun. *paksimadi*, oradan da peksimet.

62 İstanbul dışında, Karadeniz kıyısındaki Müsevre'de de (Bulgaristan) peksimet fırınları vardı (5/48).

63 *Risâle-i Garîbe*'deki “ve turnakların kesmeyen etmekçi kâfirler” ifadesinde “kâfir”in kalıplaşmış bir söz olmadığı yorumu ve *Kitâbu Mesâlih*'ten yapılan “ekser ekmekçi fırınlarında fırıncı ve ekmek yoğunurucu kâfirlerdir, sehel [çok az] fırın vardır ki Müslüman ola” alıntı için bkz. Develi 2001, s. 96.

64 “Hepsi de Ermeni olan ekmekçi ustaları Pazar ve Cumadan maada her gün erkenden lonca'da [Unkapanı'nda] hazır bulunurlar”, Eremya Çelebi 1988 [1698], s. 17; Andreasyan'ın notu için s. 165. Mantran'ın da (1986, c. I, s. 55) tekrarladığı bu bilgi ne Evliyâ Çelebi ne de 17. yüzyıl İstanbul mahkeme kayıtları tarafından destekleniyor. Mahkeme kayıtlarında Hristiyan ekmekçi ve çörekçiden çok Hristiyan unculara rastlarız, Kuran 2010, c. I, özellikle s. 250, 339, 364, 385.

65 Evliyâ, tüm yenilikleri, gündelik hayattaki gelişmeleri dine küfür ilan edip vaazlarıyla karşı çıkan Kadızâdeliler'e tepkisini gizlemez ve haklarında pek de hoş olmayan ifadeler kullanır: “[...] vardıgı Ka'be'ye

düşkün dünyevi kimliğinin bazen dindarlığından daha ağır bastığı eserin bütününde açıkça bellidir. İstanbul'un Rum balık aşçılarındaki, konakladığı manastırlarda, Ermeni köylerinde ya da görevle gittiği “kâfiristânda” domuz ve şarap dışında her şeyi yiyip içtiğine göre de aşçının hangi dinden olduğunu önemseyemediği söylenemez. Ancak toplumda Müslüman, “pâk” aşçı tiplemesini ciddiye alan ve gayrimüslimleri dışlayan bir anlayışın var olduğu da kesindir ve Evliyâ'nın, temelinde muhtemelen İslam dininin “temizlik” ve “necaset” kavramlarının yattığı bu anlayışı yok sayması mümkün değildir.

Seyahatnâme'de börekler

Ve Şâm'ın me'külât [u] meşrûbâtının memdûhâtından beyân eder: Evvelâ hâs ve beyâz Havrân gılâlinden [buğdayından] beyâz çakıl ekmeği ve Acem çöreği ve peynirli böreği ve lahm-ı acınli böreği ve kehki rûy-i zemînde nazîri [dünyada benzeri] yokdur. Arab ve Acem'e, Hind ü Sind'e Fağfûr [u] Çin'e hedâyâ götürürler (9/279).

Osmanlı mutfak kültüründe böreklerin altın çağı ya da daha doğrusu altın çağının başlangıcı 17. yüzyıldır. Daha önceki yüzyıllarda⁶⁶ çarşı fırınlarında pişen yağlı hamurdan, 600 gr civarında etli ve soğanlı “bazar börek”ten başka börek pek yokken, 17. yüzyıl ortalarında sarayın paşalara sunduğu ziyafetlerde, üst düzey Osmanlıların dost toplantılarında ve *Seyahatnâme*'de çeşitli böreklerle karşılaşırız.

Tablo 12. 17. yüzyıl İstanbul Mutfağı'nda börekler

1648-1664 yılları arasında saray ziyafetlerinde sunulan börek çeşitleri ⁶⁷	1660-1664 yıllarında dost toplantılarında yenilen ve <i>Sohbetnâme</i> 'de ⁶⁸ adı geçen börekler
börek-i sini (tavuklu) ⁶⁹ (20 kez)	tatar böreği
börek-i sini (dil peyniri-kaymak) (18 kez)	ıspanak böreği
börek-i fincan (7 kez)	fincan böreği
börek-i kalye (kızartma?) ⁷⁰ (5 kez)	kabak (kapak?) böreği ⁷¹

yemin edüp [...] bir alay bıyığı trâs, başı misvâklı ve gözleri sürmeli tâ'ife-i Kadızâdelidir. Bâzâr edüp akçesin alırken hisâbında müşteriye kan ağladuğu müşteri gitdikden sonra, 'Gidiyi ey yakdım' deyü tefâhür kesb eder [övünür] bî-insâf [insafsız] kavmdır" (1/325). Ayrıca bkz. 4/155.

66 Akgündüz 1990, s. 201; Ergin 1995, c. I, s. 388; Tezcan 1998, s. 13, 15

67 Kaynak: BOA, DBŞM MTE 10522/12 ve K.K. 7275, yayınlayan Reindl-Kiel 2006. Makalede toplam altmış altı ziyafetin kayıtları yer alır.

68 Gökyay 1985. Seyyid Hasan Efendi'nin Günlüğü (1660-1664) olan *Sohbetnâme* adlı eser hakkında bkz. Sekizinci Bölüm: Balıklar, s. 135 ve dipnot 16, 17.

69 Metinde *makiyan* (Far. tavuk) olarak geçer.

70 *Kalye* ya da *kalya*; 15.-16. yüzyıl Osmanlı mutfağında çokça rastlanan ve Arapça “kavurma” anlamına gelen bu sözcük, kızarmış, kavrulmuş etler için kullanılırdı. Zamanla kavrulmuş etle pişirilen sebze yemeklerinin adı oldu. Bu börek adını pişirme yönteminden (kızartma) almış olabilir.

71 “Kapak böreği” olması kuvvetle muhtemeldir çünkü bugün hâlâ, iç konulduktan sonra bir kapakla hamuru yarım daire şeklinde kesilen ve yağda kızartılarak pişirilen bir böreğin adıdır. Kabak böreği ise

börek-i hurde (küçük) kıyma (3 kez)	ufak kabak (kapak?) böreği
börek-i pazar (peynir-kaymak) (3 kez)	ufak börek
börek-i kıymalı (3 kez)	tencere böreği
börek-i tencere (tavuk-et) (2 kez)	şalgam böreği
börek-i bohça(1 kez)	bohça böreği
börek-i Arnavud ⁷² (1 kez)	
börek-i tutmaç ⁷³ (1 kez)	
börek-i çömlek aşısı (1 kez)	
börek-i sini (tavuk-kıyma) (1 kez)	
börek-i kaba (1 kez)	

Tabloda ilk dikkati çeken nokta, değişik malzemeli de olsa, sini böreklerinin bolluğudur (toplam 39 börek). Fırınlarda pişen bu böreklerin çeşitliliği ve ziyafetlerdeki önemi Osmanlı mutfağında bir değişimin göstergesidir. Evliya'nın verdiği bilgilerden bu değişimde Şam'daki yemek kültürünün de etkili olduğunu varsayabiliriz. Bir yüzyıl sonra Osmanlı dünyasını iyi tanıyan D'Ohsson'un Türklerin çok sevdiği "muazzam büyüklükteki, kat kat yapraklı" böreklerin ustası "çoğu Arap olan aşçılardır"⁷⁴ demesi de bu varsayımı güçlendirir. Evliya'nın İstanbul dışında, özellikle küçük kentlerde tüketilen yirmiden fazla böreği kaydetmesi, börek kültürünün imparatorluk çapında yaygınlığını gösterir. Aşağıdaki tabloda yer alan börek çeşitleri arasında en yaygın olanı tıpkı yukarıdaki tabloda olduğu gibi tavuk böreğidir. Yani bu kez payitahttaki saray mutfağının tercihiyle taşra mutfaklarının tercihi örtüşmektedir. İkinci sırada ise keklik böreği vardır. Fakat bu börek, yeni damak tatları arayan bir aşçının spesiyalitesinden çok "coğrafi" ve "doğal" koşulların bir ürünü gibi duruyor. Keklik göçünün güzergâhındaki yörelerde yılda bir ya da iki kez avlanan "binlerce" kekliğin kebabı, yahnisi, pilavı yapıldığı gibi böreği de yapılırdı.⁷⁵

Evliya'nın deyimiyle "meşhûr-ı âfâk" (5/169) sayılacak bir yiyecek değildir. Kaynaklardaki "kabak" "kapak" karışıklığının iki nedeni olabilir: "b" ile "p" harflerinin Arap alfabesindeki benzerliği ve çevriyazıyı yapanların cinsiyeti! Krş. Sefercioğlu 1985, s. 7.

72 Bkz. aşağıda, Tablo 13.

73 *Börek-i tutmaç* (mantı türü), *börek-i çömlek aşısı* ve *börek-i tencere türü* "börekler" günümüz börek tanımına uymadığı gibi 17. yüzyılda hamur işi yiyeceklerle börek arasında kesin ayrımın henüz yapılmamış olduğunu gösterir.

74 D'Ohsson 1788-1824, c. II, s. 108.

75 Keklik avı için bkz. Beşinci Bölüm: Etler.

Tablo 13. *Seyahatnâme*'de adı geçen börek çeşitleri ve yöreleri

ballı börek	Konya, Timişvar (Romanya)
bıldırcın böreği	İnebahtı (Nafpaktos-Yunanistan)
biberli börek	Kayseri
çiriş böreği	Erzurum
hapsi (hamsi) böreği	Trabzon
kabak böreği (kapak?) ⁷⁶	Malkara
kaymak börek	Kayseri, Timişvar (Romanya)
keklik böreği	Bitlis, Van, Anabolu (Nafplion-Yunanistan), İnebahtı (Nafpaktos-Yunanistan)
komoştovar (peynirli börek)	Eğri (Gjirokaster-Arnavutluk), Arnavud Belgradı (Berat-Arnavutluk)
lahm-ı acınli börek ⁷⁷ (etli börek)	Şam
mekik böreği, baharlı	Manisa
mutabbak börek/tereyağlı mutabbak börek	İstanbul, Kahire, Manfalut (Mısır), Kayseri
peynirli börek	Şam
sini börekleri	İstanbul
Şam börekleri	İstanbul
tabla börekleri	İstanbul
tavuk böreği	Tebriz, Bayburt, Sivas, Tire, Eski Zağra (Bulgaristan), Saraybosna, Eger (Macaristan), Yanya (Yunanistan), Arnavud Belgradı (Berat)
turaç böreği	Gazvin (İran)
yumurtalı börek	Manfalut (Mısır)
yumurtalı tava böreği	Arnavud Belgradı (Berat)

76 Bkz. yukarıda dipnot 71.

77 *Lahm-ı acin*: Ar. yoğrulmuş, macunlaşmış et.

Beşinci Bölüm

Seyahatnâme’de Etler, Tavuklar ve Diğer Kanatlılar

Cenâb-ı Bârî kullarına kuvâ-yı beden için helâl etmiş bir ni’met ola ve cümle ni’metlerden mukaddem et, ekmek deyü yâd olunur bir ni’metdir (1/274).

Esnaf Alayı’nda, geçiş sırası yüzünden Mısır tüccarları ile kasaplar arasında çıkan tartışmada Evliyâ kasaplara “et bedene kuvvet veren ve ekmekle birlikte en başta gelen nimet olarak anılır” dedirterek, ekmek ile etin Osmanlı beslenmesinin iki temel ögesi olduğu gerçeğine bir kez daha işaret eder.

Osmanlı yemek kültüründe et –çoğu kültürde olduğu gibi– yüksek besin değeri bir yana, toplumsal itibarı da yüksek bir gıda maddesiydi. Et yemek ve de ikram etmek, Osmanlı dünyasında Orta Asya geleneğinden süregelen bir üstünlük sayılırdı.

Evliyâ etler hakkında yazdıklarıyla, İstanbul’da yaşayan her sınıftan Osmanlının kırmızı ve beyaz et tüketimleri konusunda bildiklerimizin çoğunu kendine has üslubuyla tazeler. Bununla birlikte besi ve kümes hayvanlarının etleri dışında imparatorluğun geniş coğrafyasında tüketilen etlerle ilgili bilgiler sunar; av etlerinin çeşidi ve tüketimi, Kafkasya ve Afrika’da yenilen –ve de kendisinin de yediği– at, deve gibi 17. yüzyılda İstanbul’un elit kesiminin ve saray mutfağının çoktan unuttuğu etler hakkında tanıklık eder.

Seyahatnâme’de etler¹

Ve şehir-i İslâmbol’a yevmiyye yigirmi yedi bin koyun girüp şehirli için zebh olunur [boğazlanır]. Ve pâdişâh-ı Cem-cenâb için ve cemî’i vüzerâ ve sultânlara pâdişâh tarafından koyun eti ta’yîn verilmesiçün beher yevm beşer yüz koyun zebh olup [boğazlanıp] ta’yîn verilir. Ve yine pâdişâh tarafından beher yevm yeniçeri ve bostancı ve acemî oğlanı ocaklarına beher yevm yetmiş seyishâne yükü koyun, cümlesi beher yevm sekiz yüz koyun mezkûr üç ocağa ta’yîn verilir (1/281).

Osmanlı başkentinde, özellikle sarayda ve ziyafetlerde et tüketiminin şaşırtıcı boyutlarda olduğu bir gerçektir.² Fakat Evliyâ’nın verdiği, İstanbul’a

1 Metindeki et ve sakatatların alfabetik döküm için bkz. Ekler, Liste V.

2 1539 yılındaki sünnet düğününün ziyafetleri için 2.600 koyun ve 900 kuzu kesilmişti, Tezcan 1998, s. 17; 1669/70 yılında saraya 99,120 koyun alınmış, Greenwood 1988, s. 14, tablo 1. Sarayın çeşitli dönemlerdeki koyun eti alımları için bkz. ayrıca Barkan 1979, s. 119; Bilgin 2004, s. 195, tablo 21. söz konusu tabloda sarayın koyun tüketimi bazı yıllarda 100.000’i aştığı görülmektedir.

getirilen et miktarıyla ilgili sayılar da fazlasıyla şaşırtıcıdır. Eğer seyyahın iddia ettiği gibi şehre günde 27.000 koyun girmiş olsaydı,³ bu bir yılda 9.585.000⁴ koyun ederdi ki bu sayıyı ne kaynaklar ne de bu konudaki çağdaş araştırmalar doğruluyor. Greenwood'a göre İstanbul'da yılda yaklaşık 1.891.000 koyun tüketilirdi (günde 5.326).⁵ Yazar, bunların 125.000'ini (günde 352) on beş bin saray⁶ mensubunun, 180.000'ini (günde 507) kırk bin civarında yeniçerinin⁷ ve 1.586.000'ini (günde 4.468) saray ve ordu dışında kalan dört yüz bin civarında “sivil” İstanbullunun tükettiğini hesaplar.⁸ 17. yüzyıl ortalarına ait bir belgeye göre: “İstanbul şehrine yevmiye 6.000 koyun sürülü [yılda 2.130.000], ama müzayaka eyyamında [sıkıntılı dönemlerde] 2.000 koyun [yılda 710.000] kifayet eder.”⁹ 1674 tarihli diğer bir belgede ise payitahta bir yılda getirilen kesimlik hayvan sayısı 3.965.760 koyun ve 2.877.400 kuzu olarak belirtilir.¹⁰ Bu belgelerin verilerine göre şehre gelen ya da boğazlanan koyun sayısı Evliyâ'nın verdiği sayının yarısından bile azdır.¹¹

Evliyâ, “tüm vezirlere ve [hanım] sultanlara” tayınat olarak günde 500 koyun verildiğini nakleder. Yazarın bu ifadeyle sadece Topkapı Sarayı'nı kastettiğini kabul edersek o zaman bu sayı dönemin tanıklarından Tavernier'nin bildirdiği sayıyla bir ölçüde çakışır. Tavernier, Topkapı Sarayı'nın mutfağına günde 500 koyunun girdiğini (yılda 177.500) yazar, ancak bu sayıya kuzular ile oğlakları da dahil eder.¹² Baudier ise Venedik elçisi Ottaviano Bon'un 17. yüzyıl başında derlediği bilgileri kaynak vermeden aktararak,¹³ sarayın

3 Evliyâ dokuz satır sonra: “Nefs-i İslâmbol'da bir günde otuz sekiz bin koyun zebh olunur [boğazlanır]” der (1/281).

4 Hicri takvimde bir yıl 354 ya da 355 gün olabiliyordu, hesaplar 355 güne göre yapıldı.

5 Tüm “günlük” sayılar, Evliyâ'nın günlük olarak belirttiği sayılarla karşılaştırılabilir diye verilen ortalama değerlerdir. Bayram ve ziyafetlerdeki tüketim ile sıradan günlerin tüketimi arasında doğal olarak fark vardı, zaten Evliyâ, koyun emininin ağzından kurban bayramında “altmış kerre yüz bin [altı milyon] koyun” kurban edildiğinin nakleder (1/281).

6 1660 yılında saray mensubunun sayısı 11.000'e varıyordu, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, nakleden Yerasimos 2002, s. 19.

7 Evliyâ Etmeydanı'ndaki yeniçeri kasaplarını anlatırken ocağa verilen koyun miktarını kaydetmez, sonra eklemek üzere boşluk bırakır (1/279).

8 Greenwood 1988, s. 11-17.

9 *Kavanin-i Osmaniye*, nakleden Greenwood 1988, s. 17, dn. 18.

10 Bibliothèque Nationale (Paris), Fonds Turc, ek 1201, yıl 1085/1674, nakleden Mantran 1986, c. I, s. 188.

11 1674 tarihli belgede sözü edilen koyun ve kuzu sayılarının toplamı (6.843.160; günde 19.272) Evliyâ'nın sayısına biraz daha yakın olsa bile yine de epeyi düşüktür.

12 Tavernier 1678, s. 73. Oğlağın az da olsa saray mutfağına alındığı resmi belgelere de yansımıştır. Örneğin 1574 yılı kayıtlarında 748 adet oğlak var; Barkan 1979, s. 105.

13 Osmanlı topraklarına adımını atmamış olan Fransa kralı XIII. Louis'nin resmi tarihçisi Michel Baudier, zamanında “bestseller” olmuş kitabını büyük ölçüde 1604-1607 yıllarında Venedik balyozu göreviyle İstanbul'da bulunmuş Ottaviano Bon'un “diplomatik rapor”una dayanarak yazmıştır. Bon'un, dönemin (I. Ahmed) saray görevlileri ve aşçılarıyla kurduğu dostluk sayesinde topladığı bilgiler dikkate değerdir. Robert Withers'in 1650'lerde İngilizceye çevirdiği ve kendi adıyla yayınlanan bu raporun serü-

mutfağına günde 200 koyun, 100 kuzu ya da mevsiminde 100 oğlak, yani yılda toplam 106.500 “küçükbaş”ın alındığını yazar.¹⁴

Bütün bu karşılaştırmalardan çıkan sonuç Evliyâ’nın sözünü ettiği koyun miktarlarının “sembolik” sayılar cinsinden değerlendirilmesi gerektiridir. Ne var ki, kesin rakam ne olursa olsun, yönetimin İstanbul’a yetecek kadar “büyük” miktarda koyunun celebkeşanlar (et tüccarları) tarafından Rumeli ve Anadolu’dan getirilmesi için sıkı denetim mekanizmaları kurma ihtiyacını duyduğu kesindir ve imparatorluğun doğusundan, batısından, hatta kuzeydeki topraklarından gelen etlerin nerede, nasıl kesileceği ve kimlere dağıtılacağı dahi denetlenirdi.¹⁵

Evliyâ’ya göre sayıları iki bin olan, “Eflak, Boğdan, Kavala, Selânik, Tırhala, Mora ve Anadolu’da ve Türkmân’da [Adana yöresinde] ortaklar[a]” sahip zengin koyun tüccarları¹⁶ tarafından İstanbul’a getirilen canlı koyunlar, Yedikule’deki yetmiş adet salhanede¹⁷ kesilip saray halkının ve ordunun tayınatları karşılandıktan sonra, “çoğu yeniçeri olan” koyun kasaplarına ve ayrı alanlarda ihtisaslaşmış aşçı dükkânlarına satılırdı. Sultan için ayrılan koyunlar ise Bahçekapı salhanesine gönderilirdi.¹⁸

Seçkin Osmanlı mutfaklarında “et” deyince koyun ve kuzu eti anlaşılırdı. Üst sınıfların sığır etinden daha yumuşak ve lezzetli olan koyun etini tercih ettiğini gösteren elimizde bol miktarda belge var. Sarayın ve ekâbirlerin mutfağına bazen mevsiminde oğlak eti¹⁹ alınsa bile keçi eti girmez, sofralarında sığır etiyle pişmiş yemek yer almaz, olsa olsa pastırması yer alırdı. Günlük et tayınatını koyun eti olarak alan yeniçeriler bile koyundan başka et tanımazlardı. Hatta Celâliler bile kıtlık döneminde sığır ve keçi eti yemek zorunda kaldıklarında küfür kıyamet itiraz etmişlerdir.²⁰

Osmanlı mutfağına yön verenlerin koyun eti düşkünlüğü kaçınılmaz olarak *Seyahatnâme*’ye de yansır. Dizin’de seksen kez tekrarlanan kuzu, toklu ve yaklaşık iki yüz yirmi beş kez tekrarlanan koyun, yaban koyunu, ganem (Ar. koyun) ve gûsfend’e (Far. koyun) karşın, sığır, gâv (Far. sığır) ve bakar’a

veni Penzer tarafından aydınlatılmıştır, Penzer 1967 [1936], s. 34-39; bkz. ayrıca Bon 1996, s. 11-19, Godfrey Goodwin’in önsözü.

14 Bon 1996 [1604-1607], s. 102; Baudier 1650 [1626], s. 66.

15 İstanbul’un et iiaşesi ve neredeyse zorunlu bir hizmet olan celebkeşanlık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Greenwood 2007; Faroqhi, 2000, s. 271-296; Bilgin 2004, s. 187-195; Mantran 1986, c. I, s. 187-189. Evliyâ’nın hem koyun hem de sığır celeplerinin “pîrleri nâ-ma’lûmdur, sonradan ihdâs kavimlerdir” (1/281) demesi mesleğin tarihçesi için bir ipucudur.

16 “Esnâf-ı celeb-keşân-i ganem” (1/281).

17 “Esnâf-ı kanaracıyân-ı Yedikule: Kârhâne yetmiş, neferât iki yüz” (1/279).

18 “Esnâf-ı kanaracıyân-ı Bağçekapusu: Pâdişâha mahsûs mîrî kanaradır [mezbaha]” (1/279).

19 Evliyâ oğlaktan Selanik yöresinde ve Mora’da söz eder. Oğlak ve keçi etinin tüketimi Yunanistan’da hâlâ yaygındır.

20 Celâli Abaza Hasan Paşa ve leventleri için bkz. Naîmâ 2007, s. 1815.

(Ar. öküz, sığır cinsleri) sadece yüz on kez rastlarız.²¹ Bu sığırların çoğu da etlerinden üretilen pastırmalarla bağlantılıdır. Metinde sözü edilen koyun ve kuzu etlerinin en yaygın pişirme yöntemi tabii ki kebaptır.²² Evliyâ askerlere sunulan büyük ziyafetlerdeki “üç yüz” koyun kebabından,²³ bağ u bağçelerde, Hüseyin Baykara ve ays [u] işret meclislerinde “kebab çevrilen” koyunlardan ya da Maânoğlu hapsinden çıkmış gibi²⁴ açken “önce cân sonra cihân” diyerek diş vurduğu “akîk-i Yemenî-misâl koyun kebâbları”ndan bahseder. Koyun ya da kuzu; bazen “iki ağaçdan orman şışı[ne]” (7/43) ya da “demir kebâb şışine” geçirilip ateş üstünde çevrilerek, bazen tennûrda [tandır] bazen de su ile dönen “kebâb dollâbları”nda pişerdi. Yazar akarsu kıyısındaki mesirelerde, bağlarda gördüğü bu zahmetsiz kebab pişirme yöntemini keyifle ve şairane benzetmelerle sıkça tekrarlar:²⁵

... ve matbah-ı it'âmlarından mâ-i cârîler ile [akar sularla] kebâb dollâbları vardır. Germâ-nerm [alev-alev] âteşte kebâbı su çevirüp bir kebâb olur, âdem çevirmeğe ihtiyâc değildir [insanın çevirmesine gerek yok] (2/19, Bursa, Uludağ eteklerinde Abdâl Murad Sultan mesiresi).

Uyûn-ı nâbların [berrak suların] kenârelerinde günâ-gün kebâb çevirecek su dollâblarına kebâb şışlerin koyup dollâblar âheste âheste deverân ederek kebâblar Mevlevî-vâr semâ' ederek hakkâ ki puhte olur [pişer] (5/309, Manastır).

Ve bu ayn [su kaynağı] üzre küçük dollâblar deverân ederler. Ba'zı ehl-i teferrüc koyunların ve kuzularının sîhlerin [şışlerini] bu âsiyâblara geçirüp [...] ve âteş-i nerm edüp [hafif ateşte] dollâblar mâ-i cârî ile [akar sularla] deverân ederek latif ü ter kebâblar olur kim tenâvül eden âşikân [u] yârâna kuvvet-i beden olur (9/272, Şam Mevlevihânesi).²⁶

Seyyahımızın sözünü ettiği kebabların arasında en dikkat çekici olanı Tatarların bütün bir kuzu ya da koyundan değil de parça etlerle yaptıkları ve

21 Sığır pastırması bu sayıya dahil değildir.

22 Evliyâ “kebab” sözcüğünü sıkça mecaz olarak da kullanır: “Halkın kebâb ve hanelerini türâb edüp” (2/153), “kefereleri esîr-i kebâb olurlar” (5/181), “Hârdan [sıcaktan] kebâb olup” (10/452) ya da “Belâ tennûru sinemdir ciğerciğim kebâb oldu” (9/7) gibi. Hatta “cızbız kebâbı” metinde sadece “mahvolmak”, “yanmak” anlamında kullanılır. Mecaz olarak kullanılan kebablar (cızbız hariç) Dizin'e dahil edilmedi, bkz. Dizin, dipnot 128.

23 5/87, 6/198.

24 Lübnan emiri Maânoğlu Fahreddin (1572-1635), bağımsız Lübnan devleti kurmak için Canbulatoğlu Ali Paşa ile birlikte Osmanlılara karşı ayaklandı, uzun yıllar süren mücadeleden sonra İstanbul'da idam edildi. Evliyâ'nın birkaç kez tekrarladığı, büyük açlık ifade eden “Ma'ânoğlu hapsinden çıkmış gibi def-i cû etmek” ya da “ta'âma girişmek” (7/44, 4/76, 7/285) deyiminin kaynağında herhalde yaşanan olayların acı hatıraları vardır.

25 Evliyâ'nın anlattığı tüm kebablar “bütün koyun” kebablarıdır. Ufak parçalı “şış kebab”tan nadiren söz eder. Oysa yaygın olan bu kebap, “İstanbul'da iyi sığır etleri ve nefis tavşan yenir” diyen Tournefort da anlatır: “... etleri daha da küçük keserler ve bütün parçaları bir et bir soğan olmak üzere çok uzun bir şişe dizerler”, Tournefort 2005 [1700], c. II, s. 77.

26 Ayrıca bkz. 6/119, 6/254, 8/244.

dönerin atası sayılabilecek “yatay” çevirme kebabıdır. Metindeki ayrıntılı tasvirin, dönerle ilgili ilk tanıklık olması kuvvetle muhtemeldir.²⁷

Vilâyet-i Kırım'da [...] elli vukıyye gelir bir semîn koyunu kurbân edüp şukka şukka [parça parça] edüp bir demir kebâb şişine ol koyunun lahminı şişe sancup iki başları ince ortası kalın bir gûne hemvâre eti [eti düzgün] dizerler kim bir zerre yeri birinden taşra [dışarı] dizmezler. Andan bir araba tekerleğin kırup kebâb altına te'ennî ile germâ-germ [yavaş yavaş yakarak] âteş edüp bir gûne kebâb pişirirler kim gûyâ ilik olur. Tatar mâbeyninde [arasında] böyle pişmiş elli vukıyye gelir bir koyun kebâbın yemiş ve yüz vukıyye boza içmiş Tatar çokdur, ya'nî bunları bir oturuşda bir Tatar yemiştir, tâ bu mertebe latif ter ü tâze ve nerm [yumuşak] kebâb pişirirler kim rub'-ı meskûnda [dünyada] eyle kebâb pişmek ihtimâli yokdur (7/235).

Gelelim “mezmûm”²⁸ sığır etine. Evliyâ'nın anlattıkları, Osmanlıların sığır etinden uzak durmalarında sosyokültürel, ekonomik, gastronomik nedenlerin yanı sıra tıbbî inançların da önemli bir etkisi olduğu iddia edilebilir. Osmanlı tıbbı, evrendeki dört temel unsur gibi insanda da kan, balgam, safra ve kara safradan oluşan dört ana unsur/salgı sisteminin (Doğulular hıltlar, Batılılar humor derdi) varlığını kabul eden Hipokrat'ın teorisine dayanırdı. Bu inanca göre sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nem niteliklerini taşıyan bu dört salgının dozu ve birleşimi insan mizacını oluştururdu ve sağlık da bunların arasındaki dengeye bağlıydı. Doğadaki her şey gibi yiyecek ve içecekler de sıcak, soğuk, yaş, kuru niteliklerine göre sınıflandırıldığından, beslenme düzeninin dengeli ve mizaca göre olması şarttı. “Sıcak” yiyeceklerin (ki bunlar genellikle diğerlerinden daha pahalıydı) kanı güçlendirdiğine ve insanı canlı, atak, saldırgan yaptığına, “soğuk” yiyeceklerin ise tersine insanı soğukkanlı, kapalı, güçsüz kıldığına inanılırdı. Şair ve hekim olan Şeyhî'ye (ö. 1431) atfedilen, manzum “sağlıklı beslenme” risalesinde dört unsur teorisine dayanan yiyecek değerlendirilmesinde etlerden koyun eti “sıcak”, sığır ve keçi eti ise “soğuk” yiyecekler olarak tanımlanır.²⁹

Evliyâ'nın anlattıklarına dönecek olursak; seyyahımız gerçi Sakızlı hekimlerin “sığır çobansız evini bulur o nedenle etini yiyen zeki ve gözü kuvvetli olur” görüşünü nakleder, ama hemen ardından sığır eti yiyen o kişinin “tabî'atı i'tidâl üzre olup” [soğukkanlı] ve “hayâl-pesend” [hayalci] olacağını ekler, (9/68). Koyun eti yiyip kanlı canlı olmak varken soğukkanlılık bir imparatorluğun yönetici sınıf mensubu için, bir asker, hatta herhangi bir “erkek” için pek aranan bir nitelik değildi elbette.

27 Dönerin tarihçesi konusundaki tartışmalar için bkz. Dağdeviren 2010.

28 Beğenilmeyen, yerilen, 8/69.

29 Yücel 1937, s. 15, 16; krş. Aşık Mehmed, s. 1330, 1339. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sarı 2008.

Zengin mutfakların günlük et tüketiminde yeri olmasa da sığır yine de toplumun bir kesimi için önemli bir protein kaynağıydı. Ayrıca pastırma padişah³⁰ cephedeki askerlere kadar³¹ büyük bir kitlenin tükettiği bir gıda, geniş üretim alanı ve canlı pazarıyla ekonomik değeri yüksek bir üründü.³² Pastırma yapımı için İstanbul'a büyük miktarda sığır getirilirdi. Evliyâ'ya göre çoğunlukla Eflak ve Boğdan Hristiyanlarından seçilen sığır celeb-keşanlar³³ her yıl “pasdırma zamanı”nda, yani “Kasım günlerinde” Terkos Gölü civarından, Istranca Dağları'ndan başkente üç yüz bin sığır getirip kırk gün boyunca Yedikule dışında kurulan “sığır pazarı”nda satarlardı.³⁴ Boğazlanan hayvanların etleri ağırlıklı olarak çoğu Ermeni olan pastırmacılar (1/213), bir kısmı sayıları pek de kalabalık olmayan sucukçulara,³⁵ bir kısmı da sığır kasaplarına satılırdı.³⁶ Kelle paçaları da başçılar alır, pişirip kâr ederlerdi.

Pastırma sadece sığır etinden ve sadece İstanbul'da Yedikule dışındaki “pasdırmahâne”de imâl edilmezdi.

Cezîre-i Pasdırma,³⁷ nehr-i Tuna mâbeyninde bir azîm cezîredir [adadır] kim beher sene yetmiş seksen bin sığır kurbân olup pasdırma edüp cemî'i Rûm'a ve Arab'a ve Frengistân'a niçe yüz bin yük pasdırma gider. Pasdırma mahallinde bu cezîreye âdem varsa niçe bin mahlûk-ı Hudâ'ya kassâb-ı ecel bıçak urdukda kanları sebîl revân olup nehr-i Tuna'ya cereyân etdikde [aktığında] âdemin aklı gider (3/193).

Kili³⁸ pasdırması sığır ve koyun etinden gâyet lezîz ve semîn [yağlı] ta'âm-ı zarûret lahm-ı kadîdi [zarûret yiyeceği kuru eti] olur. [...] Kili yanında Yılanlı Ada³⁹ ki bir ucu Tulça'ya⁴⁰ varır. Kili'nin doğu kıblesi tarafında Yılanlı Ada nâmında bir cezîre-i azîm var kim bir ucu üç konak Tulça'ya ve bir ucu İsmâ'il⁴¹ şehrine varır

30 Bon'a göre (1996, s. 102) sarayda her yıl 400 “inek”ten pastırma yapılırdı.

31 1574 yılında Enderun için 14 kiyye (18 kg) pastırma alınmış, Barkan 1979, s. 111. Evliyâ'nın “ta'âm-ı zarûret” dediği pastırma Girit'te askere gönderilen erzak arasında da vardı: “Niçe bin çuval pasdırmalar”, 8/181, 8/189.

32 Ermeni pastırmacılar alinan vergi için bkz. Matran 1980. Pastırma vergisini pastırma emini toplar, pastırma naibi de davalara bakardı (1/281).

33 “Esnâf-ı celeb-keşân-ı bastırmacıyân-ı sığır: Neferât altı yüz âdemdir” (1/281).

34 Burgaz (Lüleburgaz) ve Edirne'nin sığır pazarları için bkz. 3/173, 3/259.

35 “Esnâf-ı sucukcuyân: Dükkân on, neferât otuz. [...] Bunlar dükkânların nâzik bahâr ve et sucukları ile müzeyyen edüp 'Âlâ bahârlı sucâyıgım' diyerek pür-silâh ubûr ederler” (1/285).

36 “Esnâf-ı kassâbân-ı sığır: Dükkân 100, neferât 200, arabalar üzre dükkânların semiz sığır etleriyle bezeyüp alay gösterirler” (1/277). Başçılar için bkz. 1/281.

37 “Cezîre-i Pasdırma” haritalarda bulunamadı. Belki Evliyâ'nın bir yakıştırmasıdır, beklî de 5/115'te sözü edilen Yılan Adası'ydı ya da Tuna Delta'sındaki küçük adacıklardan biriydi, bkz. aşağıda dipnot 39.

38 Ukrayna'da Tuna Deltası'nda tarihi liman şehri.

39 Dobruca (Romanya) bölgesi sınırları içinde kalan, Tuna Deltası'ndaki Yılan Adası. Evliyâ'nın tütsülenmiş etle ilgili anlattıkları Romanya'nın ünlü pastramâsını (pastrami) akla getiriyor.

40 Günümüzde Tulcea. Romanya'nın Dobruca bölgesinde Tuna'nın önemli limanlarından biridir, Türkçede Hora Tepe ya da Tolçu olarak da geçer.

41 Tulça ile Kili arasında, Kili'nin yaklaşık 50 km batısında, Tuna'nın liman şehri Izmail (Odessa-Ukrayna), Türkçede İsmail ve Hacıdar olarak da bilinir.

büyük bir cezîre dır [...] kim anda her sene kırk elli bin ba’zı sene yüz bin adet sığır boğazlanup pasdırma edüp cemî’i diyâra [...] ganîmet gider. Kili pasdırması gâyet semîn u leziz ve meşhûrdur (5/115).

Kili ve İsmâ’îl pastırmaları gemilerle İstanbul’a da getirilir, pastırma tüccarlarının Odunkapusu mevkiinde⁴² Kasımpaşa, Galata, Tophane ve Üsküdar’daki dükkânlarında ve tümü Manavgatlı Müslüman olan pastırmacı bakkallarda satılırdı.⁴³ Ancak, ithal pastırmanın kalitesi daha düşük olacaktı ki 1640 yılında yerli pastırmanın okkası dokuz akçeyle satılırken Kili pastırmasının okkası yedi akçeyle satılıyordu.⁴⁴

Balkanlarda, Saraybosna’da sığır etinden pastırma, koyun etinden de meşe odununda isli (füme) et yapılırdı.⁴⁵ Evliyâ’nın kimi zaman “pasdırma” ya da “is pasdırması” kimi zaman da “kakac” dediği (2/92) bu kurutulmuş isli etle Saraybosna’da yahni pişirilirdi (5/228).

Ve beher yevm bu şehir içre [Saraybosna] ikişer bin koyun boğazlanır ve sene başında kırk bin adet semiz yayla koyunların âteş-i isde kurudup pasdırma ederler [...] Ve niçe bin semîn [semiz] sığırları dahi zebh edüp [boğazlayıp] pastırma ederler (5/230).

Yeniçeri avcılarının Istranca Dağları’nda avladığı geyik, karaca, sığın (geyik türü) ve tablalı (geyik türü) etlerinden de pastırma yapılırdı, (1/240). Havası “latif” olduğundan bu pastırmalar Yeniköy’ün çimenliklerinde terbiye edilir ve padişahın özel tüketimine sunulurdu. Sultanlara layık diğer bir pastırma da Kayseri’de imal edilirdi, ayrıca Kayseri’nin sucuğu da dünyaca ünlüydü.

Lahm-ı kadid [kurutulmuş et] nâmiyle şöhrat bulan kimyonlu ve bahârlı sığır pasdırması ve mümessek et sucuğu rub’-ı meskûnda [dünyada] yokdur. Pâdişâhlara hedâyâ gider (3/110).

Evliyâ’nın kaydettiği ve üretimleri hakkında bilgi verdiği pastırmalar arasında bugün bildiğimiz çemenle kaplanmış pastırmaya en yakın olan:

... ve bûy tohumıyla [çemen tohumu]⁴⁶ perveriş bulmuş [terbiye olmuş] Engürü [Ankara] pasdırması[dır] (2/226).

Dikkat çekici bir nokta ise Evliyâ’nın pastırma tüccarlarını, bakkallarını, hatta sayıları az olan “Esnâf-ı sucukcuyân”ı anlatmasına rağmen, pastırma imal eden esnaf hakkında hiçbir bilgi vermemesidir. Acaba pastırma –erişte,

42 Şehrin on birinci kapısı, Eminönü’nde, Ahi Çelebi Cami’nin yakınındaydı, Eremya Çelebi 1988 [1698], s. 16.

43 “Esnâf-ı tâcirân-ı pasdırmacıyân: Dükkân 100, neferât 400” (1/281); “Esnâf-ı bakkâl-ı pasdırmacıyân: Dükkân 500, neferât 800” (1/299).

44 Kütükoğlu 1983, s. 93.

45 “Meşe odunu isinde kurumuş koyunun ve sığırların is pasdırması...” (5/228).

46 Çemen bitkisinin çemen üretiminde kullanılan tohumu, *Trigonella foenum-graecum*.

turşu vb. gibi– ağırlıklı olarak evlerde üretilen yiyeceklerden biri miydi? Soruyu cevaplayabilmek için elimizde yeterince veri yok fakat bu ev ya da aile içi üretiminin 19. yüzyılda Kayseri yöresinde yaygın olduğu biliniyor.⁴⁷

Sığırlar, pastırma yapımı dışında, belki hizmet erbabının yemekleri için az miktarda saray mutfaklarında,⁴⁸ ağırlıklı olarak da halka sunulan büyük şenliklerin vazgeçilmez yemeği olan sığır kebabı için kullanılırdı. Evliyâ ziyafetlerde sunulan içi canlı hayvanla doldurulmuş sığır kebablarını, anlatıma okuru gülümsetecek ayrıntılar katarak anlatır:

Ba'zı sığır kebâbları içinde cânlı tavşanlar ve tilki ve çakallar ve diri güvercinler var idi kim asker-i İslâm bu ni'metleri yerken içlerinden bu kadar hayvânâtlar çıkup bir hây hûy, 'Bire vardı ve bire koma gitdi hay' deyü ni'mete girdiler (6/30-31).

Hattâ bu ziyâfet-i azimde üç yüz aded koyun ve elli sığır ve üç bin tavuk ve elli kazgan pilâv ve elli kazgan zerde ve çobra ve iki kere yüz bin ekmek serâperde önündeki çemenzâr üzre bu kadar ni'met-i firâvân döşenüp bu kadar bin asker bu ni'metlere üşüp koyun ve sığır kebâbların pâreleyüp yağmâ ederken ba'zı sığır kebâbları içine usta aşbâzlar diri tavşan ve güvercinler komuşlar, kimi uçar ve kimi kaçar ve kimi sıçar (6/198).

Usta aşçıların hazırladığı bu doldurulmuş sığır kebabları, 17. yüzyıldan çok daha erken bir dönemde, Sadrazam İbrahim Paşa'nın Sultan Süleyman'ın (Kanuni) kız kardeşi ile evliliği münasebetiyle yapılan şenlikte (1524) halka sunulmuştu.⁴⁹ Daha sonraki saray şenliklerinde de tekrarlanan bu “gösteri kebab”ı⁵⁰ aslında bir Osmanlı buluşu değildir. İçi çeşitli kuşlar, ördek ve tavşanlar ile doldurulmuş domuz kebabları Helenistik dönemin abartılı şölenlerinde rastlanan bir “Makedon” âdetiydi.⁵¹ Bu âdetin, Büyük İskender'in Doğu'dan ithal ettiği zengin sofrâ ritüellerinden biri olup olmadığı ve hangi duraklardan geçerek Osmanlılara ulaştığı belli değildir. Belli olan, şenliklerde, kutlamalarda halka et ve eğlence sunan Osmanlı yönetici sınıfının en az üç yüz yıl boyunca –belki de cömertliğin simgesi olarak algılayıp– görkemli ziyafetlerden bu kebabı eksik etmediğidir.⁵²

47 “Samsun'dan, İstanbul'dan, Adana'dan yoksul ailelere pastırma siparişleri gelirdi. İnek satın alıp pastırma yapsınlar diye gurbettekiler köye para gönderirlerdi. Parayı alan aile pastırmayı, sucukları yapıp gönderirdi. Geri kalan parçaları, kemikleri de kendine ayırırdı. Bu artıklar, emeklerinin karşılığı olurdu.”; “Örneğin pastırma yapmak için bir ineği kestiğin zaman, bütün kızlar o evde toplanır, işi bitirirlerdi”, CAMS Arşivi, zarf 61, Endürlük-Talas; zarf 53, Ağırnas.

48 Bon 1996 [1604-1607], s. 102.

49 Yerasimos 2002, s. 40.

50 1582'de III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in sünnetinde sunulan sığır kebabını şair şöyle anlatır: “Büryân kılınup bütün gâv / Kıpkırmızı sanki ateşin kâv; Hep içleri zinde gürk ü rubâh / Envâ-ı vuhûş u cins-i gümrah...”, Gelibolulu Mustafa Âli 1996 [1582], s. 250 (89b).

51 Athenaios [Athenaeus], 1997-1998 [İS. 200], c. IV, 129b-d.

52 Halkın kebabı elleriyle parçaladığı ve içinden canlı hayvanların fırladığı sahne Nakkaş Osman'ın *Surnâme-i Hümayun* (1582) minyatürlerinde yer alır.

Evliyâ ziyafetlerde yenen ve yedirilen her cins etin bolluğundan söz eder ama öte yandan kasapların ağzından, “bir fukarâ sehel [azıcık] et pâresiyle beş altı güne ni'met hâsıl eder [yemek yapar]” diyerek bir gerçeği belirtmekten de çekinmez.⁵³ Böylece sarayın, çeşitli mertebelerdeki saray görevlilerinin ve bir ölçüde yeniçerilerin ete doymalarına karşın 17. yüzyılda “fukara” mut-faklarında etin neredeyse “tatlandırıcı” gibi kullanıldığını usulca sezdirir. “Ekmekler” bölümünde de belirtildiği gibi imparatorlukta farklı kalitede olsa da her bireyin günlük ekmeği, saraydan, asker ocağından ya da imaretlerden karşılanırdı, fakat et için durum aynı değildi. İmaret mutfaklarında bile et sadece cumaları, ramazan gecelerinde ve bayramlarda yahni olarak pişirilirdi. Peki, sıradan ölümlüler bayram ve kutlama ziyafetleri dışında eti nerede, nasıl ve ne kadara yiyebiliyordu? Bu soruların cevaplarını *Seyahatnâme*'de dolaylı olarak kısmen buluruz. Evliyâ'nın salhanelerde kesilen koyunların dağıtımını anlatırken sıraladığı aşçı esnafları, bizim için bugün 17. yüzyıl et tüketiminin kerteriz noktalarını oluşturur.

Tablo 14. *Seyahatnâme*'de koyun eti ve sakatatı satan aşçılar

Esnaf	Dükkân sayısı	Çalışan sayısı
esnâf-ı kebâbcı ve köfteciyân	400	1.500
esnâf-ı işkembeciyan	300	800
esnâf-ı başcıyan-ı aşcıyan	90	500
esnâf-ı biryancıyan	155	200
esnâf-ı yahniciyan	100	255
esnâf-ı dolmacyân	50	155
esnâf-ı çevrenân-ı ⁵⁴ Ârnâbûdân ⁵⁵	----	400

Tablo'daki verileri 1640 narh defterinin fiyatlarıyla tamamladığımızda, yahnici ve kebapçı dışındaki aşçıların pişirip sattıkları etlerin “garîb ü gurebâ ta'âmı” olduğunu görürüz. Koyun etinin okkasının 9 akçe olduğu dönemde, koyun yahnisinin okkası 18,⁵⁶ kebabınıninki de 17 akçeye satılır-
dı. Arnavutların tekelinde olan (İstanbul'da hâlâ öyle) ciğer ise en ucuz yiyecekti. Tümü “Ohri, Görice⁵⁷ ve Horpuştâ⁵⁸ Arnavudları” olan seyyar ciğercilerin sırlıklara dizip sattıkları taze koyun ciğeri 1,5 akçeye alınabili-

53 Bölümün başında verilen alıntı bu cümleyle noktalanır (1/274).

54 Çevren: karın zarına (gömlük) sarılmış ciğerle yapılan kebap ya da bir tür sucuk. Meninski (s. 1676), *Tomaculum* [sucuk], *morceau de foye* [foie] *enveloppé dans la crespine, que l'on fait rôtir* şeklinde açıklar, esnafına da “çevrenci” (*rotisseur*) der. Redhouse'a göre “A kind of sausage made of chopped liver.” *Seyahatnâme*'de adı geçen sakatat çeşidi 33 adettir ve toplam gıda maddeleri içindeki oranı % 1,47'dir.

55 Arnavut: Evliyâ'nın *âr*: utanma ve *nâbûd*: yokluk'tan ürettiği kelimelerden biri.

56 Seyyahımız sözünü etmez, ama narh defterinde okkası 9 akçeye sığır yahnisi satıldığı kayıtlı.

57 Güneydoğu Arnavutluk'ta Yunan sınırına yakın kasaba, günümüzde Korça.

58 Kuzeybatı Yunanistan'da, Arnavutluk sınırına yakın bir kasaba, günümüzde Argos Orestikon.

yordu. “Çevrenân esnafı”nın bozahane köşelerinde pişirdiği koyun ciğeri kebabının kırk büyük lokması ve üç şiş dolusu pençevis, yani ciğer kebabı⁵⁹ sadece 1 akçeye satılırdı.⁶⁰ Kabak dolması, yaprak dolması, mumbâr dolması, lahana dolması satan dolmacılarda yirmi lahana dolmasının fiyatı 1 akçe, başçıların sattığı diğer bir “fukara ta’âmı” olan koyun kellesinin tanesi de 2 akçeydi.⁶¹ Bu fiyat listesinden sonra Osmanlı tıbbının dört unsur inancına göre koyun kellesi ve dalağı “soğuk” yiyecek olarak kabul ettiğini belirtmeye bilmem gerek var mı?⁶² Yakacak odun masrafından tasarruf etmek için karnını aşçılarda doyuran İstanbulluların ya da Kahirelilerin⁶³ “kanlı canlı” olması da şart değildi.

Seyahatnâme’de tavuklar, av kuşları ve diğer kanatlılar⁶⁴

Sarayın ve varlıklı İstanbulluların tavuk-piliç tüketimi koyun-kuzu eti kadar yaygındı. 1574 yılında sarayın mutfağına 34.877 koyun ve 733 kuzunun yanı sıra 50.545 mâkiyân (tavuk),⁶⁵ 22.668 ferârîç (piliç) alınmış olması bunun en iyi göstergesidir.⁶⁶ Aynı belgede yer alan 3.331 kebûter (güvercin), 846 mûrg-i âbî (ördek), 621 bat (kaz), 8 tavuskuşu, ayrıca sadece Enderun için 11 adet bedenös (horoz)⁶⁷ ve 6 adet keklik kuşu kaydından, üst düzey Osmanlı mutfak kültüründe bu kuşların, özellikle de güvercinin önemli bir yeri olduğu anlaşılıyor.⁶⁸ Bobovius, IV. Mehmed’in sofrasındaki yemek çeşitlerini sıralarken et çeşitlerinden ve pilavlı tavuktan sonra şişte çevrilmiş bir çift güvercini de sayar.⁶⁹

59 Pençevis’in düz bir ciğer kebabından çok “penç”, yani beş sakatattan yapılan bir kebab, belki de kokorecin atası olması akla yakındır, Yerasimos 2002, s. 49.

60 Kütükoğlu 1983, s. 93. Oldukça kalabalık bir esnaf kolu olan (Evliyâ’ya göre 400 kişi) çevrenci Arnavutlar bozahane köşelerinde “kara talak, böbrek, yürek, şirden ve ciğer köftesi kebâbı” pişirirlerdi. Bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler.

61 Paça ve işkembe için bkz. Altıncı Bölüm: Çorbalar.

62 Yücel 1937, s. 16, 17.

63 Kahire “aşbâzları” için bkz. 10/196. Odun bakımından İstanbul’dan da yoksul olan şehirde hazır yiyecek satıcılarının bolluğu şaşırtıcı değildir. Evliyâ Kahire’de kebabçı, yahnici, işkembeci, başçı, koyun ciğercisi, pişmiş deve ciğeri ve pişmiş siçan satıcılarını sayar (10/206).

64 Alfabetik döküm için bkz. Ekler, Liste VI.

65 Defterlerde koyun-kuzu birimi için “baş”, kanatlılar için “cenah”, yani kanat deyimi kullanılır. Belgelerde sık karşılaştığımız “mâkiyân” (Far. tavuk) sözcüğü *Seyahatnâme*’de sadece bir kez geçer.

66 Barkan 1979, s. 110-111. 1539 tarihli şenliğin ziyafetlerinde 11.000 tavuk, 900 kaz, 650 ördek ve 200 güvercin tüketilmişti, Tezcan 1998, s. 17, 18.

67 Yunanca *petinos*’tan. Bedenös’un “yaban tavuğu” olmayıp horoz olduğu kesindir, fakat enenmiş (Evliyâ’nın *ımlık* dediği) anlamında kullanılıp kullanılmadığı belli değildir.

68 1720 yılındaki sünnet düğünü ziyafetleri için Tekirdağ ve Bursa sancaklarından: “Bin ördek ve sekiz bin tavuk ve iki bin mikdârı Mısır tavuğu [hindi] ve üç bin decâc [piliç] ve iki bin kebûter” sipariş edilmişti, Tulum 2008, s. 470.

69 Bobovius 2002 [1665], s. 90-91. “Şevketlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri için [IV. Mehmed] beher-yem [her gün] harem-i hümâyûn’a çiğ verilen harçlar” arasında 20 tavuk, 16 güvercin ve 30 okka et, Haseki

Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın mutfağına her gün 79 tavuk ve 20 adet güvercin alınırdı.⁷⁰ 1648-1664 yılları arasında Divan paşalarına sunulan ziyafetlerde elli dört kebaptan on altısı “kebab-ı makiyan”, altısı “kebab-ı piliç”, yedisi de “kebab-ı kebüter” olduğuna göre ziyafetlerin yarısından iki fazlası “kuş” kebablarıyla noktalanmıştı.⁷¹

Kuşların eti hafif, sindirimi kolay ve besleyici kabul edildiğinden hastalara da verilirdi.⁷² *Seyahatnâme*'de bu konuda ayrıntılı bilgiler bulabiliriz. Evliyâ İstanbul'da Fatih Bimâristânı'nın vakfiyesinde “keklik, turaç, süglün [sülün] bulunmaz ise bülbül serçe kebûter [güvercin] pişirüp hastalara bezl oluna” diye yazıldığını nakleder (1/152). Edirne Bayezid Bimârhânesi'ndeki kuş eti tüketimini neredeyse tedavinin bir parçasıymış gibi anlatır:

Her marîzinin derdine göre [...] keklik ve turaç ve süglün ve güvercin ve üğeyik [üveyik] ve kaz ve ördek ve bülbüle varınca cemî' murğânı sayyâdlar [kuş avcıları] mütevellîye getirüp hukemâlar [hekimler] murâd [u] merâmları üzre tabh etdirüp [pişirip] hastalara verirler[miş] (3/264).

Ve tabii ki Evliyâ kuşlardan sadece “hasta yemeği” olarak bahsetmez. Önce tavuk emininin 200 neferiyle, Tekirdağ, Malkara, Hayrabolu'dan ve tavuk besleyen toplam yetmiş kazadan her yıl padişah için “on iki kere yüz bin” (bir milyon iki yüz bin) tavuk topladığını (1/296), tavukçu esnafının İstanbullulara kaz, ördek, “semiz ımlık [enenmiş] horos ile tavuk” sattığını anlatır (1/318). Ardından Dobruca'nın (3/205), İmadiye'nin (Kuzey Irak, 4/317) kuş “şikârgâhlarını”, Manyas Gölü'nde (5/152), Terkos ve Çekmece Göllerinde avlanan ve de kışlayan kuşları tek tek sayar (1/321, 6/86).⁷³ Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın mutfağında pişen keklik, turâç, çil keklik ve sülün türü av kuşlarından söz eder (2/190). Tavuk börekleri, çullaması, kapaması, yahni ve büryanını anlatır; Tebriz'in keklik kebablarını, Bitlis'in keklik börekleri, pilavları ve yahnilerini över, şehirde yapılan keklik avından ve bereketinden bahseder. İstanköy'de⁷⁴ “murg-ı keklik sayd u şikâr ederek” yol aldığını aktarır.

Yazarın anlattıklarından İmadiye'de [Musul Vilayeti]⁷⁵ ve Bitlis'te kekliğin, İstanbul'da olduğu gibi bir “servet göstergesi”⁷⁶ olmadığı da anlaşılıyor.

Sultan'ın tayinatında da 10 tavuk, 10 güvercin ve 12 okka et vardı, BOA. K.K. Tayinat no. 7268.

70 Galland 1973 [1673], c. II, s. 145.

71 Reindl-Kiel 2006, s. 78-87.

72 Bobovius 2002 [1665], s. 48; bu konuda ek bilgi için bkz. Sarı 2008.

73 Bu listelerde yer alan kuşların çoğu tüyleri için avlandıklarından Dizin'e dahil edilmedi.

74 9/117. Kos-Yunanistan.

75 “Ve bu mesîregâh-ı sayd-ı şikârlarda ol kadar keklik [ve] turaç süglün avlanır kim kâmil altı ay bu İmâdiyye şehrinde av eti tenâvül olunur” (4/317).

76 1574 tarihli belgede (Barkan 1979, s. 111) kekliğin tanesi 55 akçe değerinde görünüyor (6 cenah 330 akçe), ancak bu fiyat doğru olamaz, doğru fiyat herhalde 5,5 akçeydi ki bu bile o dönemde bir tavuk

Akarsuları bol, ormanları gür olan İmadiye dağlarında ve kuşların göç yolu üzerinde bulunan Bitlis'te mevsiminde büyük miktarda avlanan keklikler zengin, yoksul herkesin sofrasını şenlendirirdi.

Bitlis derelerinde senede bir kerre keklik göçgünü mahallinde bir günde yetmiş bin keklik aldığı sicillâtda müsbettir [kaydedilmiştir], ammâ bu şikâr [av] Hânın fermânıyla yılda bir kere cümle aşireti Kürdleri üç gün dağları süzerek [...] niçe yüz bin keklik şikâr olunup [avlanıp] üç ay bu mahallerde şehri Bitlis içre keklik fûrûht olunup [satılır] ol mahalde cümle ahâlî-i Bitlis koyun ve kuzu etlerinden müstağnî olurlar [ihtiyaçları kalmaz] (4/71).

Bitlis'teki keklik avı gibi Kemah'ta ve Yunanistan'ın dağlık Mani bölgesinde bıldırcın avı yapılır, avlanan kuşlar taze tüketildiği gibi turşusu, yani en eski saklama yöntemlerinden biri olan tuzlaması/tuzlu salamurası yapılırdı:

... bu şehrin [Kemah'ın] dağlarına düşer menn [û] selvâ nâm⁷⁷ bir tuyûr-ı İshâ gelüp kûh-ı bülendlerine ve ba'zı besâtîn ve kendlerine gelüp konar. Kemâh halkı anın mevsimin bilüp cümle tuyûru sayd edüp tûğlerin yolup tuz ile turşu edüp vakt-i şitâda [kışın] tenâvül ederler. Gâyet lezîz tuyûrdur ve gâyet mukavvi lahmi vardır (2/195-196).

Cenâb-ı Rab bilir ol kadar bıldırcın kuşları bu İç Manya dağlarına gelüp dağ u taş bıldırcın tuyûrundan görünmeyüp [...] İç Manya kefereleri avret oğlanlarıyla bu dağlara düşüp cümle bıldırcınları ağ kepçeler ile sayd edüp başların koparup tûğleri ve içleriyle kayalardaki sarnıç çukurları içre tuzlayup bırağırlar ve üstlerine iri iri taşlar koyup kaparlar kâmil beş altı ay tuz içre salamura olup vakt-i şitâda [kışın] beş altı ay kuş turşusu ile Rabbû'l-ibâd bu kulların perverş edüp dahi gayri vilâyete kuş turşu[s]u satarlar. Gâyet semîn ve lezîz ve latîf kuş turşusu olur (8/268).

Kuş avının bol olduğu diğer yörelerde, örneğin Kıbrıs'ta, yaygın olan kuş salamurasından ya da “kuş turşu”sundan Tavernier⁷⁸ ve Kâtip Çelebi de söz eder:

Bu nahiye [Mesarya-Kıbrıs] bir mevsimde sayısız selva⁷⁹ [bıldırcın] kuşu gelir. Ahalisi düz yerde ökse ve çubuklar koyarlar ve onları avlarlar. Küçük sarıca bir kuştur. Gayet semizdir. Küçük mü küçük, Hindistan cevizi kadar iç organları vardır. Karnını yarıp içini temizlerler. Kendisini turşu edip kış için saklarlar.⁸⁰

fiyatına denkti, yani küçücük ve bolca bulunabilen bir kuş için oldukça yüksek bir rayiç idi. Keklik için bkz. Reindl-Kiel 2006.

77 Evliyâ “menn ü selvâ” deyimini muhtemelen bıldırcın kuşu anlamında kullanıyor, bkz. Dizin, dipnot 494, 610.

78 Yazar, kuşların tüyleri yolunduktan sonra bir iki su kaynatılıp tuz ve sirkeyle fiçılara bastırıldığını anlatır. Venedikliler, pek sevdikleri bu yağlı kuş salamurasından bazen bin fiçi kadarını Kıbrıs'tan satın alırlarmış, Tavernier 1981, c. I, s. 283 vd.

79 Metinde selvi.

80 Kâtip Çelebi, 2010 [1654], s. 694.

Seyahatnâme’de kuşlar ve tavuklar hakkında anlatılanların arasında en çarpıcı bilgi “Mısır tavuğu” ile ilgili olan açıklamadır. Seyyahımız eserin birinci cildinde İstanbul’un tavukçu esnafını anlatırken (1/318) herhangi bir açıklama yapmadan Mısır tavuğundan söz eder. Belgrat’a vardığında şehrin meşhur yiyecekleri arasında “Mısır tavuğu kebabı”nı da kaydeder ama bu kez kısa bir açıklama yapmayı ihmal etmez:

Ve Mısır tavuğu add etdikleri kırmızı hortum burunlu tavuk kebâbı (5/199).

Bu on kelimelik açıklama Evliyâ’nın yemek kültürü tarihçilerine hoş bir armağanıdır. Amerikan kökenli ve anlaşılan Osmanlı mutfağına Mısır üzerinden gelen hindinin 1650’ler ve 60’larda Balkanların önemli şehirlerinden Belgrat’ta kebabı yenildiğine göre, hindi eti, yeni tatlar arayan İstanbullu seçkinlerin mutfaklarına da aşağı yukarı o tarihlerde girmiş olmalıdır.⁸¹

***Seyahatnâme*’de av etleri ve seyyahın mutat besi etleri dışında yediği etler**

... âzim âteşler yakup yaban atları etlerin ve deve etlerin ve sığır [geyik türü] ve dombay [manda] etlerin pişirüp zevk u sefâlar etdik (8/4).

Satın alınan bir gıda maddesi olmadığından mutfak muhasebelerinde ve narh defterlerinde yer almayan her çeşit av etini *Seyahatnâme*’de buluruz. Evliyâ, yukarıda değinilen kuş avlarından başka, karnını doyurmak için hizmetkârlarıyla ve çoğu kez yanında gezdirdiği eğitilmiş av köpekleriyle dağlarda, ormanlarda avlandığından sıkça söz eder;⁸² bu “zaruri” avların dışında paşaların düzenlediği ve kendisinin de katıldığı süreklilikli avlarını ve av sonrası ziyafetlerini keyifle nakleder:

... andan paşa cümle mîr-i mîrânlar [beyler] ile cemî’i kibâr u âyânlar ile hânların [...] çiftlikler ve şikârgâhlarına [av yerlerine] ve şehir etrafında olan [...] vâdî ve cibâli [dağları] seyr ederek hânın [Bitlis Hanı] zağanos ve bâzları ile [şahin ve doğanlarıyla]⁸³ turna ve kazları sayd ederek [avlayarak] ve tula ve tarraş ve zağarlar⁸⁴ ile atmaca ve karagözler ile keklik ve bildirincinler şikâr ederek [avlaya-

81 Evliyâ’nın Kırım, Bahçesaray’da gördüğü “Leh tavuğu” da Kırım’a Polonya üzerinden giden hindidir. “Leh tavuğu nâmiyle meşhûr fil hortumu gibi sarkmış kırmızı et pâresi burnu üzre durur. Anın kebâbı [...] memdûhdur.” (7/234). *Seyahatnâme*’de hindi için bkz. Hind tavuğu, 6/221; Leh tavuğu 6/153, 7/67. İstanbul’da, Galata Sarayı’nda sultana sunulan 15 Ocak 1715 tarihli bir ziyafette tüketilen 15 adet makyan-ı Mısri ve 100 adet kebûter için bkz. BOA, D. BŞM.MTE 10926.

82 7/334. Bu bölümde Evliyâ’nın köpeklerle olan sevgisine dair açıklamalarını ve köpek beslediği için ona “murdâr” diyenlere cevabını bulabilirsiniz.

83 Doğan, şahin ve atmaca türü eğitilmiş yırtıcı kuşlar, keklik, kaz, turna ve bildirincin türü kuşların avında kullanılırdı. Evliyâ Kafkasya’dan getirdiği iki avcı kuşu sultan IV. Mehmed’e (Avcı Mehmed) hediye etmişti (8/27).

84 Tula, tarraş ve zağar, av köpeği cinsleridir.

rak] ve tazı-yi kelb-i mu'allemler ile [eğitilmiş tazı köpekleriyle] hargûş-ı sahrâyî [yabani tavşan]⁸⁵ ve gûsfend-i yabanî [yabani koyun] ve sığın⁸⁶ u karaca ve tablalı [geyik türü] [ve] gazâlları [ceylanları] sayd [u] şikâr edüp [avlayıp] köşe köşe ziyâfetler [verilirdi]. [...] Yine otağa gelinüp cümle mîr-i mîrânlara [beylere] ve Van a'yanlarına [...] birer av şikârî gönderüp anlar da her varan ağalara birer küheylân at [...] paşaya dahi birer hedâyâ gelmesi mukarrer idi (4/162, Bitlis).

... bu dağlarda [Petriç Dağları]⁸⁷ günde kırk elli aded sığır kadar sığınlar ve karacalar ve tablalı ve yağmu[r]calar ve bu kadar tavşanlar sayd [u] şikârlar edüp [avlayarak] kanlı kebâblar yeyerek... (8/338, Güney Makedonya).

Seyahatnâme'nin avla ilgili bölümlerinden alıntılanan bu örneklerden, Osmanlı toplumunda ister zarureten isterse zevk ve eğlence için olsun, avlanan hayvanların etlerinin tüketildiği açıkça bellidir ve Evliyâ'nın anlattıkları Sultan I. Ahmed'in (1603-1617) imamı ve tarihçisi Mustafa Sâfi'nin aktardıklarıyla da örtüşür. Av meraklısı sultanın düzenlediği av seferlerinin tanıdığı olan Mustafa Sâfi, avlanan ahu ve tavşan etlerinin hiyerarşik düzenle önce sadrazama sonra vezirlere, devlet görevlilerine ve hareme nasıl dağıtıldığını; padişah için nasıl pişirildiğini; ava katılan köylülere ne tür yemekler verildiğini bir vakanüvis titizliğiyle uzun uzun nakleder.⁸⁸ Bu çok önemli iki tanıklıktan ve İslâm'ın haram etlerle ilgili kurallarından yola çıkarak, Osmanlıların dinî nedenlerden dolayı av etlerinden sakındıklarına dair yaygın görüşün gerçeği pek yansıtmadığını söyleyebiliriz.⁸⁹ İslâm'da eti, yağı, derisi haram olan domuzun ve ölmüş hayvan etinin yanı sıra kurt, aslan, kaplan, köpek, kedi gibi yırtıcı, pençeli hayvanlarla tabiatı iğrenç kabul edilen yılan, fare, kurbağa türlerinin eti haramdır. Bunların dışında kalan ve İslâm'ın belirttiği usullere göre avlanan tüm hayvanların eti mubahtır.⁹⁰

Evliyâ'nın ve çevresindekilerin elbette haberdar oldukları bu kurallara büyük ölçüde uyarak yolculukları boyunca tükettikleri etleri listelediğimizde ortaya çıkan tablo, imparatorluğun geniş topraklarında besi hayvanlarının eti dışında, bildiğimizden –ve düşünebildiğimizden– çok daha fazla et çeşidinin tüketildiği görürüz.

85 “Fârisî’de hargûş ve Türkî’de tavşan ve Mogolî’de tavlay dirler”, Âşık Mehmed, s. 1349.

86 Evliyâ sığın “fil cüssesi kadar, şâhsları [boynuzları] çatal-mîsal” diye tasvir eder (5/284). Tasviri *Alces alces*’e uyuyor, ancak avlandığını bildirdiği yöreler tartışmalıdır çünkü soğuk bir iklim hayvanı olan sığından Afrika’da da söz eder. Bu ve buna benzer diğer “vahşi mahlûkların” doğru tanımlanması ancak zoologların katkılarıyla mümkün olabilir.

87 Güney Makedonya’da, Yunanistan, Makedonya Cumhuriyeti ve Bulgaristan arasındaki Belasitsa Dağları.

88 Mustafa Sâfi 2003 [1603-1615], c. II, s. 171-185.

89 Örnek için bkz. Şavkay 2000, s. 33; Bilgin 2004, s. 188.

90 Avlanma şartları hakkında ve hadislerle göre yenen ve yenmeyen hayvanlar için bkz. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA), av ve hayvan maddeleri.

Tablo 15. Evliyâ’nın besi etleri dışında yediği et çeşitleri⁹¹

at eti/tay eti: 2/68, 7/43, 7/213, 8/3, 10/450	keçi: 8/158 ⁹²
yaban atı: 8/3, 8/4	sakankur eti (kertenkele türü): 10/189 (?) ⁹³
câmûs/dombay (manda): 8/3, 8/5, 10/340	sıçan eti (firavun faresi?): 10/206
ceyrân ⁹⁴ /gazal: 4/162, 9/342, 10/473	sığın/asğul (iri geyik türü): 4/162, 8/3, 8/5, 8/338, 10/450
deve/cemel: 8/5, 9/424, 10/206, 10/428, 10/457, 10/480	tablalı (geyik türü): 4/162, 8/338
deve, yabani 8/3	tavşan/hargûş/erneb ⁹⁵ : 4/162, 8/338, 9/296, 9/299, 9/342, 9/424
deve kuşu: 9/342 ⁹⁶	yağmurca (geyik türü): 4/162, 8/338
gergedân: 10/473, 10/480	yılan maslûkası (haşlama suyu): 10/189 ⁹⁷
güsfend/küsfend-i yâbânî (yaban koyunu) ⁹⁸ : 4/162, 10/473	zürâfe-pîçe (zûrafa yavrusu):10/450
karaca: 4/162, 8/338	

Tabloda yer alan gergedan ve zûrafa etlerini Evliyâ’nın yediği “aykırı” etlerden sayabiliriz. Fakat *Seyahatnâme*’de avlanan hayvanlar arasında adı en sık geçen sığın, karaca, ceylan kebapları ile yaban koyunu ve hargûş, yani tavşan etleri seyyahımız –ve pek çok Osmanlı– için herhalde ne “aykırı” ne de “bilmedik” tatlardı.⁹⁹ Evliyâ’nın Anadolu’da, Arabistan ve Afrika yolculuklarında yediği, zorlu Hac yollarında “çöl [û] çölistân içre deve kuşları ve hargûş ve ceyrânlar [...] sayd [u] şikâr ederek” karnını doyurabildiği bu etler, daha önceki yüzyıllarda Türklerin beslenme alışkanlıklarında geniş yer kaplardı. Yukarıda sözü edilen 15. yüzyıl başlarında yazılmış “sağlıklı beslenme” risalesinde ahu ve tavşan etleri “sıcak” yiyecekler arasında yer alır ve aynı risalede, 17. yüzyılda saray mutfaklarında çoktan unutulmuş olan at ve deve eti, kanın ısınıp arttıran yararlı etler olarak tanıtılır.¹⁰⁰ Yenmesi

91 Tabloda Evliyâ’nın avladığı/yediği açıkça belirtilen etlerin sayfaları belirtildi, döküm için bkz. Dizin.

92 Mora’da yemek zorunda kaldığı keçi etinden şikâyet eder. “Keçi eti yemeden bizâr olup [bıkıp usanmak]...” (8/158).

93 “Cimâ’a takvîyet içün” yemiş olabilir.

94 “Fâris’de âhû ve Türkî’de geyik ve Mogolî’de ceyrândur”, Âşık Mehmed, s. 1379.

95 *Erneb*: Ar. tavşan, bkz. dipnot 85.

96 “Çöl [û] çölistân içre deve kuşları ve tavşan ve ceyrânlar [...] sayd [u] şikâr ederek [...] ubûr edüp yine [deve]kuşu yumurtaları bularak...” Hacı adaylarının çölde buldukları her biri “24 ile 28 tavuk yumurtasına bedel” olan deve kuşu yumurtalarını heba ettikleri düşünülemez. Öte yandan “papağala” (papağan) kuşuyla birlikte Mısır’dan İstanbul’a gönderilen devekuşları herhalde yemeklik değildi (10/223).

97 Şifa niyetine.

98 Anadolu yaban koyunu, *Ovis gmelini anatolica* olabilir mi? Bu da zoologların alanına giren bir soru.

99 Kanuni’nin sadrazamı Sinan Paşa’nın Turgut Reis’e sunduğu ziyafette “kanatlıların her çeşidi” haricinde oğlak ve tavşan eti de vardı, Pedro 2002 [1557], s.174.

100 Yücel 1937, s. 16.

helâl olan¹⁰¹ bu etlerin giderek tedavülden kalkmasının nedenini, dini yasaklardan çok (deve Arapların mutat yiyeceği) İstanbulluların değişen damak tadında ve yenilenen yiyecek “moda”larında aramak gerekir. “Nevpeyda” yemeklere ihsan veren (2/190), ağzının tadını bilen paşalar, ayanlar bu doğal süreci elbette hızlandırmışlardır.

Evliyâ, tablodaki etlerin tümünü İstanbul dışında, çoğunu da Anadolu toprakları dışında yediğini bildirir. At etini hayatında ilk kez Tatar askerleriyle gittiği Azak seferinde yer ve lezzetini ceylan etinden farksız bulur (2/68), o nedenle de Kırım yöresindeki maceralı yolculuklarında her bulduğu yerde zevkle yer¹⁰² ve yıllar sonra Macaristan ormanlarında aç kaldığında en yakınındaki protein kaynağından yararlanmakta tereddüt etmez.

... hüddâmların zerre kadar azıkları yok bir [...] atımı basup boğazlayup kurbân edüp nısfını [yarısını] refiklerimiz Tatarlara verüp nısfını hakîr-i pür-taksîr¹⁰³ hüddâmlarımla tenâvül edüp ol gece leyle-i ıyd-ı adhâ [Kurban Bayramı] etdik (7/43).

At kebapları, at kaburgası, yabanî at etleri, Evliyâ'nın Kırım'a, Azak'a ve deşt-i Kıpçak'a (Güney Rusya stepleri) Çerkes ve Dağıstân yörelerine yaptığı yolculuk ve seferlerin ayrılmaz parçasıydı ve sadece kendisiyle hizmetkârları değil, Tatarlarla birlikte savaşan Osmanlı askeri de bu kebaplardan nasiple-nirdi.¹⁰⁴ Kefe çarşılarında at etinin yanı sıra deve eti de satılırdı. Deve eti, at eti uğruna “gavga edüp şehid”¹⁰⁵ olan Tatarlar için pek makbul olmadığından at etinden ucuz satılırdı. At etinin fiyatı okkası 2 akçeyken, deve etinin bir buçuk okkası 1 akçeydi. (7/260).

Deve etinin değeri asıl Mısır'da bilinirdi. Evliyâ'nın anlattıklarına göre her gün 1.200 koyunun boğazlandığı Kahire'nin mezbahalarında sığır, keçi ve mandayla birlikte develer de kesilirdi. Şehirde her fırsatta düzenlenen şenlik ve kutlamalarda gözde kurbanlık hayvan deveydi ve eti ziyafetlerde “Urbân u uryân”lara¹⁰⁶ dağıtılırdı. İmparatorluğun kuzey vilayetlerinde at etini yiyen Evliyâ ise Nil boyunca ve Afrika'ya yaptığı yolculukta bolca “lahmı cemel” yer, dahası Kahire'de deve ciğeri kebabının da hakkını verir:

101 TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), hayvan maddesi; Âşık Mehmed, c. III, at, deve, erneb, zabî (âhû) ve na'âm (devekuşu) maddeleri. Yabancı tavşan genellikle helâl kabul edilmesine karşın bazı din bilginlerine göre mekruhtur.

102 “Ol gece at etleri kebâbı fasılların etdik” (8/3); “Yaban atları etlerin ve deve etlerin ve sığın ve dombay etlerin pişirüp zevk u sefâlar etdik” (8/4-8/5).

103 Değersiz, kabahatli; çok sık kullandığı “hakîr” gibi Evliyâ'nın kendisine uygun gördüğü sıfatlardan biriydi.

104 7/213. Tatarların beslenme alışkanlıkları hakkında bkz. 7/195, 7/196, 7/215, 8/21.

105 “Tatar kavmi kuzu eti yemezler, ammâ at eti üzre alırken gavga edüp şehid olurlar” (7/247); “Cemî'i Tatar ulemâsı ve sulehâsı ve pâdişâhları at eti yerler” (7/195).

106 Urbân: Çöl Arapları.

Esnâf-ı pişmiş deve eti satıcı ve deve ciğeri satıcı: Dükân ve nefer on. Rûmeli meydânıfâ fukaralar ta’âmıdır, ammâ gayet lezîzdır, hâkîr çok yedim (10/206).

Seyyahımızın yediği ve gerek Osmanlı gerekse İslâmî beslenme kurallarına en aykırı olan et Habeşistan’a giderken Afrika vahalarında yediği “sıçan”dır. Tam olarak tanımlanamayan ama firavun faresi olması muhtemel¹⁰⁷ bu küçük kemirgen için seyyahın yaptığı ve bir bakıma “mazeret” sayılabilecek tasvir şöyle:

Esnâf-ı pişmiş sıçan satıcı: Dükân değildir, Rûmeli meydânında külbe ve çadırlar içinde satarlar. Nefer yigirmi. Ammâ bu sıçan mevsimi vardır. Nil kesimi zamânı [Nil taşması] oldukda sayyâdları sayd edüp [avcılar avlayıp] Rûmeli meydânına götürüp bey’ ederler [satarlar]. Küçük bir hayvândır, ammâ gûyâ tavşan sıfatlıdır. [...] Çift sürerken saban demiri âşiyânına uğrayup kanı akarken hakîr görmek olmuştur. Anıniçün mezâhib-i erba’ada [dört mezhepte] tenâvül olunması mubâhdır. Kâmil oldukda yeri kôm kôm kôsdebek gibi yığın yığın eder, andan bilirler kim kâmil yer sıçanı vardır, yeri kazup çıkarırlar. Bir zincâbî tûglü latîf-sûret hayvâncıktır. Ve zindesi elli altmış dirhem [160-190 gr] gelir, ammâ gâyet semîndir. Lahm-ı şahmı hafıftır ve mukavvîdir [eti hafif ve güçlendiricidir] ve gâyet serî’u’l-hazmdır [hazmi kolaydır]. Hakîr Elvâhât’a giderken [Asyut’un kuzeyinde vaha] çok yedim. Ve zîr-i zemînde anım ekl [ü] şûrbü [yedikleri] nebâtât kökleri ve otlarıdır, zî-rûh [canlı] kısmından bir şey yemez (10/206).

Kaynakların “cemî’ envâ-ı fe’rûn [farenin] lahmı harâmdır”¹⁰⁸ dediği sıçanın yenmesinin mubah olduğunu söyleyen seyyah, hayvanın helâllîği konusunda okuru ikna etmek için tabiatının “iğrenç” olmadığını, kanı olduğunu, bitki kökleri ve otlarla beslendiğini, o nedenle yenilebilecek “temiz” yaratık (tayyibât) olduğunu vurgulamak gerektiğini duyar.¹⁰⁹ En nihayet okur da “zaruretler haramları mubah kılar” düsturunu hatırlamalıdır!

Tüm sürüngenler ve zehirli yaratıklar gibi eti haram olan, Eski Ahit’ten beri lanetlenmiş¹¹⁰ yılan eti bile “şifa niyetine” yenildiğinde yasağı delermiş. Yılan eti Osmanlı tıbbının zehirlenmeye karşı en etkili terkip saydığı tiryâk-ı fârûk’un temel maddesiydi,¹¹¹ ayrıca Evliyâ’nın anlattıklarına göre güçlü bir afrodisyaktı:

... Ve ba’zısın cimâ’dan kalmış âdeme verirler, ol âdem yılan yahnîsin tenâvül edüp hâtûnuyla beş on kere cimâ’ edüp... (10/149).

107 Firavun faresi, *Herpestes ichneumon*?

108 Âşık Mehmed, s. 1384; TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), hayvan maddesi.

109 TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), hayvan maddesi. Mısır’da sıçan yenildiğini Polonyalı Simeon da kaydeder: “[Fellahlar] köstebek, fare, yılan, kurbağa, kedi, kurt, kunduz v.s bütün menfur hayvanları yerler. Bu hayvanlardan en çok beğendikleri fare olup onu aşhanede pişirir, yerler”, Andreasyan 1964, s. 107.

110 Yaratılış, 3:14. Şeytanla özdeşleştirilen, ayakları olmadığından karnıyla sürünen ve toz toprak yiyen yılan tüm semavi dinlerde mekruhtur.

111 *Kurs-ı ef’â*: engerek yılanı tableti, Terzioğlu 1992, s. 6.

Yılan eti yiyen herif 'On kere cimâ' etdim' deyü hikâye eder (10/149).

Yılan etinin bu özelliklerinden ötürü seyyahımız başta biraz tereddüt etse de sonuçta sağlık uğruna hem yer hem de "masluka"sını, yani haşlama suyunu içer:

... Cümle huddâmlar [hizmetkârlar] yılan çorbasın sahanlara doldurup [...] yemeğe başladılar, benim aklım gitti. [...] 'Bismillâh, niyyetüş şifâ' diyerek filcândan nüş etdim. [...] Bu yılan maslûkasından iki fincân nüş edüp bir haftada vücûdumda zerre ve şeme [en ufak] illet kalmayup vücûdum sîm-i hâlise dönüp tendürüst oldum [sağlıklı oldum] ve niçe nef'in [faydasını] müşâhede etdim (10/148).

Deva için yenilebileceğini iddia ettiği etler arasında bir tür kertenkele olan sakankur da vardı:

Bir âdem cimâ'a takvîyet için bu sakankûru sayd edüp başın ve kuyruğun tiryâk-ı fârûk yılanı gibi kesüp yabana atup gevdesin gölgede kurudup bir miskâl-i Mısırî ya'nî bir altun ağırlı sakankûr etinden ve iki miskâl siyâh üzüm ile havânda sahk edüp [dövüp] aç karnına yese, ol gece on câriyesi var ise de pehlivânlık edüp güleşüp cümlesin altına alup yine ve hâtırların hoş ede. Böyle mukavvîdir [kuvvet vericidir] (10/189).

Diğer "aykırı" bir hayvan ise seyyahın Sudan'da yediği ve "Hakîre [Evliyâ] teklif etdiler, tenâvül etdik, inşallâh helâldır, kitabda mahallin görmedim" (10/450) dediği zûrafa yavrusu kebabıydı. Kebabını yemiş olsa bile, hayvan-sever biri olarak, sığana gösterdiği ilgiyi zurnapâ'ya da gösterir. Okuruna, âhu gibi seğirten bu "şirin hayvanı" uzun uzun tarif eder, sonunda da yağlı etinin "at, sığır ve sığın lahminden leziz" olduğunu belirtir.¹¹²

Elli bir yıllık yolculuk ve serüveninde Evliyâ iki hayvanın etinden sakınır: Biri malum hıncır/domuz, diğeri de timsahtır. Timsah etini küçümseyerek "Cebiriler¹¹³ ve Kenuziler¹¹⁴ yerler. Gayri âdem timsahı yemezler" der, ama sonsuz merakıyla faydalarını, tadını sorup soruşturur: "Hakîr gulâmdan su'âl etdim. 'Vallâh timsâh eti misk gibi kokar', deyü cevâb" aldığını aktarır (10/190).

Sonuç olarak *Seyahatnâme*'de sözü edilen pek çok "aykırı" etin uzun yüz-yıllar boyunca Osmanlı tebaasının sofrasından tümenden yok olmadığını söy-

112 Evliyâ'nın, tırnakları çatal olduğundan yemekte sakınca olmadığı kanaatine vardığı zûrafayı Âşık Mehmed (s. 200) "seyirlik" bir hayvan olarak anlatır. "Rûm'da bu hayvana durnâpâ diler. Aslan-hâne-i sultânide nev'i mevcûddur. Mürebhileri ba'zı eyyâmda durnâpâ ile fili çıkarup [...] Kostantîniyye içinde deverân idüp halk temâşâ iderler."

113 15.-16. yüzyılda Doğu Arabistan'da hüküm süren Bedevi hanedanı. Evliyâ'nın bir dönem Basra Körfezi'ne kadar ilerleyen ve Portekiz sömürgeciliğine karşı direnerek halkın sevgisini kazanan Cebirileri küçümseyip "cümlesi gayet şâtur u fettân kavmdır" (10/455) demesinin nedeni Bedevi kökenleri olsa gerek.

114 Metinde *Kenuziler* ve *kabâ'il-i Künûzeyn* olarak geçen Kenziler, Arap yarımadasından Yukarı Mısır'a göç eden ve Nübye (ya da Nube, günümüzde Mısır'ın güneyi, Sudan'ın kuzeyi) yöresine yerleşen Arap kabilesi.

leyebiliriz. Zaman içinde şehirlerde tüketimi azalmış olabilir ancak elimizde “resmi kanıtı” olmasa bile zevk için geyik, tavşan, ceylan yiyenler gibi et yokluğunda tavşanı da, eşeği de, kirpi ve (eğer gayrimüslimleri unutmazsak)¹¹⁵ kaplumbağayı da, at ve deveyi de yiyenler hep olmuştur. Sultan için ayrılmış, “kulların” avlanması yasak olan av alanları dışında, özellikle payitahttan uzak şehirlerde, kırsal alanlarda av eti yenilmediğini düşünmek mantıksızlık olur. Osmanlı yemek kültürü tarihçileri, 15. yüzyılda Anadolu halkının yediği et çeşitliliği, bazı etlerin tatları ve faydaları konusunda dönemin Ermeni kökenli Osmanlı hekimi Amasyalı Amirdovlat’ın *Cahillere Lüzumsuz* adlı kitabından bilgi edinebilirler.¹¹⁶

Ayrıca bu tür etler, özellikle at ve deve, sadece “uzaklarda” ve “geçmiş yüzyıllarda” değil, çok daha yakın dönemlere kadar İstanbul’da da tüketiliyordu. İstanbul mutfağının 19. yüzyıl günlük yemek listelerinden kalktıktan sonra unutulmuş bu etlerin tadını özleyip “nostalji” yüzünden yiyenler de muhakkak vardı. Yüzyılın sonlarına doğru, saray mutfağı örneklerinin yanı sıra “Arap usulüne göre hazırlanmış deve ve Türkmen usulüne göre pişirilmiş at eti” sunan İstanbul lokantalarının varlığı insana bunları düşündürüyor.¹¹⁷

115 “Ve sini kadar kaplıbağa olur, anları Mağribî tâ’ifesi sayd edüp hora geçirirler” (10/365). “Sofu Türkler bu yaratıklardan tiksindir ve yemektense ölmeyi tercih” ederdi (Thévenot 2009 [1665], s. 99), fakat et yokluğunda sofı olmayan kentlilerin ve kırsal kesimin ne yaptığı –şimdilik– pek belli değildir. Gayrimüslimlerin ise “yararlıdır” mazeretiyle bu hayvanların etiyle karın doyurdıkları, hatta Hristiyan dininde de yasak olmasına rağmen kanlarını da içtikleri bellidir: “Mayasıl tedavisi için kirpi ve kaplumbağa yiyorduk. Kirpi kanı çok yararlıdır. Anam kirpi buldu mu, öldürüp kanını küçük bir şişede toplar saklardı. O kanı sonra kullanırdı, iki yıl dursa da bir şey olmazdı.” (CAMS Arşivi, zarf 316, Ürgüp). Ne yazık ki pek dillendirilmeyen bu konularla ilgili tanıklıklar azdır.

116 Gueriguian 2004.

117 Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) İstanbul’a gelen bir seyyahın tanıklığı, De Amicis 1986 [1878], s. 153.

Altıncı Bölüm

Seyahatnâme'de Çorbalar

Ey imdi ma'lûm oldu ki ibtidâ nimet-i kadîm çorbadır, andan gayrisin müta'ahhirinde [sonradan] hukemâ [hekimler] icâd etmişdir (9/356).

Yediğimiz yemeklerin, içtiğimiz çorbaların mucidi hekimler midir? yoksa aşçılar mı? sorusu tartışılabilir ama çorbanın “nimet-i kadîm” olduğu konusunda Evliyâ galiba haklıdır. Besini ve enerjiyi büyük ölçüde tahıllardan alan halklar, çok uzun bir zaman dilimi boyunca, kabaca dövülmüş tahıllardan bulamaç, lapa ya da çorba/aş dediğimiz yiyecek ve ince öğütülmüş, elenmiş tahıllardan ekmele karınlarını doyurdular. Mısır, Antik Yunan, Roma ve onun devamı olan Bizans'ın işçileri ve askerleri gibi, imaret mutfaklarından beslenmek durumunda kalan Osmanlı “fukaraları” ve öğrencileri de yüz-yıllar boyunca buğday çorbasıyla “açlıklarını defettiler”.¹

Buğday gibi çorbası da sembolik değer taşıyan özel bir yiyecek olarak geçer *Seyahatnâme*'de. Evliyâ'nın aktardığı bir inanca göre ilk “sıcak yemeği” yiyen Âdem'dir, yediği yemek de “aşî baba”, yani buğday çorbasıdır.²

Emr-i Hak ile buğdayı Cibrîl-i Emîn getirüp bir dikkide buğday kaynadup Âdem Nebî tenâvül edüp def-i cû' etdüğü [açlığını defettiği] ibtidâ buğday çorbasıdır. İlâ hâze'l-ân [halen] bir kimesne hânesine bir âdem da'vet etse 'Aşî Baba çorbası yiyelim' der. Aş-ı muhallebî ve sükkerî palûde yiyelim demez (1/264).³

Evliyâ'nın kayda geçirdiği çorbalardan en sık tekrarlananın “buğday çorbası” olmasının tek nedeni bu çorbaya atfedilen kutsallık değeridir. Osmanlı İmparatorluğu'nda imaretlerin, tekkelerin, bazı kervansarayların, hatta Evliyâ'ya göre kimi manastırların⁴ ortak yiyeceği buğday çorbası-

1 Evliyâ'nın deyimi *def-i cû*'dan uyarlamadır. Herhalde tarım kesimi de aynı mönüyü paylaşıyordu, ancak bu konuda ne yazık ki elimizde şimdilik hiçbir belge yoktur.

2 Metinde birkaç kez tekrarlanan bu efsanede yemeği kimin pişirdiği açık değildir. 1/284'te aşçıların ilk piri “baba çorbası pişirmede Hazret-i Âdem'dir” yazar, 9/356'da ise “Hz. Cibrîl'in ta'limiyle iptidâ çorba yediler” der. Havva'nın da yer aldığı efsanenin biraz farklı bir versiyonu için bkz. 9/356. “Baba çorbası”ndan Naîmâ da (s. 1389) söz eder. İslâm kaynaklarında, Âdem ile Havva'nın yediği “yasaklanmış cennet meyvesi”nin buğday olduğu hakkındaki inançlar için bkz. Aydar 2006, s. 83-104

3 Günümüzde halen teklifsiz yemek davetlerinin “bir çorba içelim” şeklinde yapılıyor olması, çorbanın yitmeden sürüp gelen sembolik anlamının göstergesidir.

4 “Manastırlarının imaretlerinde buğday ve un çorbası pişürüp kenisedeki papaz ve keşişlere ve bazı fukaralara çorbaları mebzûldur” (7/111). Eflâk Bey'i de “buğday çorbası pişürüp Meryem Ana rûhiyçün [...] keferelere ve yolcuların mü'min ve gayri-müslümlerine bire nân pâre ile âdem başına birer çanak çorba” dağıtmış (7/188).

dı. *Seyahatnâme*'deki kırk beş çorbanın on beşi metinde aş-ı baba, baba çorbası, buğday çorbası, hinta (Ar. buğday) çorbası, şorba-i gendüm (Far. buğday) ve firik şorbası olarak geçen ve temel malzemesi buğday ya da un/erişte olan çorbalar. Ayrıca metindeki yiyecek çeşitleri arasında en sık rastladığımız “kebab” Dizin’de seksen beş kez tekrarlanırken, “çorba” yüz yedi kez tekrarlanır. Bu çorba bolluğu, Osmanlıların beslenmesine özel ilgi duyan seyyah Dernschwam’ın 1553 yılında güncesine kaydettiklerini hatırlatıyor:

Türklerin baş yemeği çorbadır. Önce koyun etinin suyu ile yapılmış pirinç çorbası içilir. Çorbaya limon suyu veya sirke dökülür, biraz da karabiber koyarlar. Böylece ortaya koyu bir çorba çıkar. [...] Koyun etinden yapılan çorbanın içine bazen taze bulgur da konur. Bu çorbaya bulgur ya da buğday çorbası derler. [...] Her türlü eti [...] pişirip çorbanın içine koyarlar. Tavuk etini de pişirdikten sonra parçalayıp pirinç çorbasının içine koyarlar ve sofraya getirirken üzerine maydanoz koyup tarçın saçarlar.⁵

Tahmin edilebileceği gibi *Seyahatnâme*'de hiçbir çorbanın tarifi yoktur. Yukarıda aktarılan Bohemyalı seyyahın kaydettiği çorba pişirme yöntemlerine ve bazı imaretlerin mutfak defterlerinde yer alan buğday çorbasının soğan, yağ ve nohutla pişirildiği, üzerine kimyon serpiştirildiği bilgilerine ek olarak⁶ Evliyâ'nın dolaylı bir cümlesinden buğday çorbasının da sirkeyle tatlandırıldığını,⁷ nadiren de etli, tavuklu ya da yoğurtlu pişirildiğini öğreniriz.⁸ Evliyâ yolculukları sırasında imaretlerde yediği, bazen de imaretin, tekkenin adıyla “şorbâ-yı Halîl” ya da “Pîr Dede Sultan çorbası” şeklinde kaydettiği buğday/tahıl çorbalarının lezzetiyle ilgili yorum da yapmaz, yalnızca bir kez, el-Halil'deki (Batı Şeria) ünlü “matbah-ı Halîl” de dağıtılan çorbadan övgüyle söz eder:

... her kes kas'asın [kâsesini] şorbâ-yı Halîl ile pür edüp ehl [û] iyâlleri ile kifâflanırlar [çoluk çocuk doyarlar]. Hakîr dahi [...] bir sahan buğday şorbâsı aldım. Hudâ âlimdir [Allah bilir ki], bir vüzerânın ve bir ulemânın ta'âmında o lezzeti müşâhede etmedim (9/256).

İmaretlerde buğday çorbası genellikle kandil ve ramazan geceleri ile cuma ve bayram günleri dışında kalan günlerde pişirilirdi. “Şerefli günler” olarak bilinen dini günlerde ve gecelerde ise buğday çorbasının yerini pirinç çorbası alırdı. Ancak Fatih ve Süleymaniye gibi günde iki öğün yemek veren

5 Dernschwam 1987 [1553-1555], s. 178.

6 TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), imâret maddesi; Barkan 1971, s. 155, 158, 159. İstanbul'daki Süleymaniye İmaretinin mutfaklarında pişirilen buğday çorbasında 4 kile buğdaya 2 okka (100 kiloya 2,56 kg) sadeyağ kullanılırdı, Güran 2006, s. 45.

7 “Bu germâbdan [kaplıca suyundan] buğday çorbasına kosalar sirke komuş gibi lezzet verir” (6/148).

8 Suriye'deki Sinan Paşa Vakfı'na ait Kadife Hanı'nda olduğu gibi (3/44).

büyük imaretlerde her sabah nohutlu pirinç, her akşam da buğday çorbası dağıtılırdı.⁹

Seyahatnâme'de pirinç pilavının aksine pirinç çorbasına sık rastlanmaz, sadece Urfa'da Hz. İbrahim Halil İmareti'nde günde iki kez pirinç çorbası dağıtıldığı,¹⁰ Mısır'daki imaretlerin kazanlarında da her gün pirinç ve mercimek çorbası kaynatıldığı bilgisi yer alır. Oysa safranlı, maydanozlu, bazen de tarçınlı yenen bu çorbanın¹¹ Osmanlı beslenmesinde önemli bir yeri olduğu, 17. yüzyıl ortalarında İstanbul aşçı dükkânlarında nohutlu ve limonlu 200 dirhem (250 gr) pirinç çorbasının 1 akçeye, yani neredeyse bir ekmek fiyatına satıldığı biliniyor.¹² Ancak bu durum muhtemelen Mısır pirincinin büyük miktarlarda ithal edildiği ve "pirinç kültürü"nün yaygın olduğu İstanbul için geçerliydi,¹³ o nedenle de hayatının büyük bölümünü İstanbul dışında geçirmiş ve çoklukla taşradaki imaretlerde karnını doyurmuş seyyahımız pirinç çorbasıyla yeterince sık karşılaşmamış olabilir. Dikkati çeken diğer bir nokta, Evliyâ'nın mercimek (ya da ades) çorbasından sadece Mısır'da söz etmesidir. Bu ilk bakışta garip görülebilir çünkü mercimek hem Anadolu'da yetişir hem de "Cennet toprağında ve Nîl suyunda hâsıl olup Rûm mercimeğinden lezîz ve pişkin" (1/275) olan kaliteli Mısır mercimeği İstanbul'a büyük miktarlarda ithal edilir,¹⁴ ayrıca saray mutfaklarında içoğlanların, Divan görevlilerinin, hatta Divan üyesi paşaların sofrası için çorbası pişirilirdi.¹⁵

Saraydaki içoğlanların olağan yemeği çorba ve etten oluşur [...] çorbalar ise sık sık değiştirilir, kimi zaman buğday çorbası, kimi zaman pirinç çorbası, kimi zaman mercimek çorbası, bazen zırva [...], bazen zerde, yani pirinç, bal ve safranla yapılmış çorba, bazen ekşi aş, yani pirinç, kuşüzümü ve balla yapılmış çorba verilir. Günde iki kez, sabah dokuzda ve öğlenden sonra üçte yerler ve her yemekte bir sini et ve bir kazan dolusu çorba olur.¹⁶

9 Barkan 1971, s. 120, 121; Güran 2006, s. 45. Büyük imaretlerde bayramlarda, cuma ve ramazan geceleri dağıtılan klasik pilav-zerde-yahni için bkz. Yedinci Bölüm: Pirinç ve Pirinç Pilavları.

10 "Beher rûz [gün] merreteyn, roz [Ar. *erz/rûz*: pirinç] pilâvi ve çorbası mebzûldur" (3/92). İfade çok açık değilse de, Harran ovasında "ayn-ı rûz" mevkiinde pirinç çeltiklerinden söz edildiği için (3/97) pirinç çorbası olarak yorumlandı.

11 Dernswam 1987 [1553-1555], s. 59, 170.

12 Kütükoğlu 1983, s. 93.

13 Osmanlılarda pirinç kültürü için bkz. Yedinci Bölüm: Pirinç ve Pirinç Pilavları.

14 17. yüzyılda İstanbul piyasasına Mısır'dan yılda yaklaşık 2.500 okka mercimek getirilirdi, Bilgin 2004, s. 219, dn. 236. Anadolu mercimeği muhtemelen ihtiyacı karşılamaya yeterli değildi. 1570 tarihli bir hüküm, İstanbul'da mercimek kıtlığından söz eder ve Kırım Bey'ine Kefe'den mercimek göndermesini emreder, Öztürk 2000, s. 495, dn. 568.

15 Bkz. Tablo 16.

16 Bobovius 2002 [1665], s. 42.

Fakat mercimek çorbası imaret mutfaklarında –Mısır ve el-Halil hariç–¹⁷ yaygın görülen türden bir yiyecek değildi, bu da seyyahın neden söz etmediğini bir ölçüde açıklar.

Seyahatnâme'de, “azîm” ziyafetlerin gözde ikramı olan tavuk çorbası da yer almaz.¹⁸ Evliyâ bir kez tavuklu buğday çorbasından ve bir kez de “tavuk maslûkası”ndan söz eder. Arapça “haşlanmış” anlamındaki maslûg sözcüğünden¹⁹ türetilen maslûka ise malzemeli bir çorbadan ziyade bir “haşlama suyu”dur. Evliyâ özel olarak belirttiğine göre aş, çorba ve maslûka arasındaki ince ayrımın farkındaydı. Günümüzde Ortadoğu'daki örneklerden ve metindeki ipuçlarından yola çıkarak, “aş”ın²⁰ bol malzemeli, kıvamı yoğun bir çorba; “şorba”nın bir ya da iki malzemeli sulu bir yiyecek; “masluka”nın da hasta/perhiz yemeği kategorisinden sade haşlama suyu olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Evliyâ'nın Erzurum, İran ve Kırım'da, “Tatar kavmi”nin yiyecekleri arasında saydığı diğer bir çorba, adını Farsça *lâkça*'dan²¹ alan lahşa ya da lakîşe çorbasıdır. Yazar bu un (ya da aslında erişte) çorbasının Tatarların başyemeği olduğunu her fırsatta tekrarlar ve “tutmaç” olarak açıklar.²²

[Tatarlar] lahşâ şorbası, ya'nî lâkşe çorbası yerler, zîrâ Hazret-i Risâlet'in hadis-i şerifinde 'En iyi yemek lâhişedir' buyurmuşlardır kim ana un çorbası ve dutmaş çorbası derler (7/195).

Ni'metleri mebzûldur kim elbette ta'âmları at eti ve lahşa çorbası ve talkan ve kurud ve yazma ve maksima nâm tatlı bal gibi bozadır (7/214).

Metinde lahşa çorbasının adı Bitlis'te Abdal Han'ın ziyafet sofrasında (4/76) mastaba ve kji çorbalarıyla birlikte, Erzurum'un Ermeni Ca'fer Efendi Köyü'ndeki ikramda da (5/27) kjiılı, sarımsaklı tarhana ve tovgâ çorbalarıyla birlikte anılır. Tarhana malumumuzdur diğerlerini kısaca tanıyalım. Farsça yoğurtlu yiyecek anlamındaki *dogh-âbâ* ya da *dogh-wâ*'dan²³ türeyen tovgâ'nın ve aynı anlamdaki *mâstâwa*'dan²⁴ türeyen mastaba'nın tarifleri tam

17 Mısır için bkz. 10/99, 10/110, 10/132, 10/141, 10/323, 10/340; el-Halil için bkz. Singer 2002, s. 132.

18 Bkz. Tezcan 1998, s. 9, 11, 13, 15, 17; 1648-1664 yılları arasında sarayda Divan üyelerine sunulan altmış ziyafetin altmışında da tavuk çorbası vardı. Bkz. Tablo 16.

19 Tavuk ya da et suyu olarak da çevrilebilir. Mısır ve Lübnan yemek kitaplarında *maslu/maslug*, haşlama (*boiled*) olarak geçer.

20 Günümüzde İran'ın en popüler yemeklerinden biri olan *ash-e reshte* (erişte aşı), mercimek, bezelye, kuru fasulye, ıspanak, soğan, sarımsak, kişniş ve erişteden oluşan yoğun bir çorbadır.

21 Sözlük karşılığı şöyle: “*lâkcha [lakça], vermicelli, macaroni, or long slices of paste put into broth*”, Steingass 1963, s. 1112.

22 “Tutmaç” için bkz. Dizin, dipnot 162; Ahmed Cavid 2006 [1789], s. 59, *lâhişte*; *Tarama Sözlüğü*, “tutmaç” maddesi.

23 *Dogh-âbâ: food prepared with milk, dogh-wâ: meat dressed with sour milk*, Steingass 1963, s. 545. Türkçede “bozca aşı” olarak da geçer, bkz. *Tarama Sözlüğü*.

24 Sözlükte *mast-bâ*, *mastâba* ve *mâstâwa* şeklinde geçer, Steingass 1963, s. 1140.

olarak belli değilse de²⁵ Osmanlı dünyasının yemek potasına İran mutfakından aktarılan yemeklerden oldukları açıktır. Tovganın Erzurum ve Sivas (3/124) dışında bilinen bir çorba olup olmadığı konusunda *Seyahatnâme* dahil hiçbir kaynakta bilgi yok, oysa eldeki belgelerden mastabanın Tebriz, Diyarbakır, Bitlis ve Van yöresinin yanı sıra İstanbul'da da yaygın olduğu anlaşılıyor.²⁶

Seyyahımızın sadece Bitlis ve Erzurum yöresinde kaydettiği üçüncü çorba, kılıçlı çorbadır. Bu çorba hakkında söylenebilecek tek şey, temel malzemesi olan kiji'nin su teresi ya da semizotu cinsinden bir ot olduğudur.²⁷ O nedenle, Abdal Han'ın sofrasında da yer aldığına göre makbul bir yiyecek olabileceğini de ekleyerek, şimdilik kılıçlı çorbanın "otlu çorba" olduğu bilgisiyle yetinmek zorundayız.

Tahıl ve yoğurt ağırlıklı çorbalardan sonra sıra, zengin hayvansal proteinli, ille de sirkeli-sarımsaklı işkembe ve paçaya gelir. Evliyâ İstanbul'un işkembeci dükkânlarını; Rum dükkân sahiplerini; "akşamdan kalma" müdavimlerini; baharatla tatlandırılan sakatat çorbalarını, hatta işkembeli taşıyan dünyaca ünlü (!) eşekleri tüm ayrıntılarıyla anlatır:

Esnâf-ı işkembeciyân, ta'm-ı mahmûrân: Dükkân 300, neferât 800.[...] Bu İslâmbol işkembecileri cümle Urum kefereleridir. [...] Bunların dükkânlarında vakt-i seher [sabah] olunca niçe yüz fukarâ ve mahmûr-ı evgâr [sarhoşluktan sersemlemiş] yârânlar cem' olup def'-i humâr [içki sersemliğini defetmek] için zerâfet ü kabâhat çorbası ya'nî işkembe aşî yerler. Hakkâ ki ale's-seher [sabah erkenden] def'-i humâr için paça ve işkembe eydir, derler.

Bu işkembeciyân [...] ellerinde işkembe kancasıyla kazganlar içinden pişmiş işkembeli ve kırkbayırı²⁸ ve şirdenleri²⁹ ve dös başları³⁰ ve yutak yerleri [yemek

25 15. yüzyıl saray mutfakları kayıtlarında Divan üyelerine ve sultana pişirilen "mastâve-i Divan" ve "mastâve-i Hassa" için sık sık pazı alımlarına rastlanır, Barkan 1979, s. 189, 194, 200, 203. Bazı kaynaklarda da mastabanın buğday, et, soğan, nohut ve yoğurtla yapıldığı belirtilir (Reindl-Kiel 2006, s. 59). Öte yandan günümüzde tovgâ, toyga ya da toygar adlarıyla bilinen yoğurtlu –ve herhalde buğdaylı, belki de etli– tovgâ çorbası çeşitli bölgelerde hâlâ pişiriliyor, hatta market raflarında boy gösteren hazır çorbalar arasında da yer alıyor.

26 Bkz. Tablo 16.

27 Çorbadan başka şerbeti yapılan ve peynirlere katılan *kiji* (Kürtçesi *kiji*) hakkındaki görüşler çeşitlidir (bkz. Dizin, dipnot 407). Ancak Kürtçe sözcükler konusunda yardımlarını esirgemeyen Mahmut Akyürekli'nin verdiği ayrıntılı bilgi şöyle: "Kiji (Türki harflerle yazılış *kiji* olmalı) semizotunun bir çeşidi, hafif ve hoş acımtırak bir tadı olan Karhova [Bingöl] Hınıs, Karayazı bölgesinde sulak alanlarda özellikle çesme başlarında ve çayırarda yetişen bir bitkidir. Bu bitkinin çorbası, aşî muhtelif yemekleri yapılır, lor ve peynire karıştırılıp harmanlamak suretiyle koku ve lezzet katmak için de kullanılır." Evliyâ söz konusu otu Bitlis'ten önce Eğirdir'dağ'ın (Erzurum Ovası'nın güneydoğusundaki Palandöken dizisinin Eğirdir Dağı) otları arasında sayar (2/109).

28 Geviş getiren hayvanların dört bölümlü midelerinin üçüncü bölümü.

29 Geviş getiren hayvanların dört bölümlü midelerinin dördüncü bölümü.

30 Geviş getiren hayvanların göğüs kısmı.

borusu] ve bodanalardan [toprak kap] çengâller ile çıkarup bıçaklar ile doğrayup kâseler içre koyup ve üzerlerine ma'denivâz [maydanoz] ve biber ve darçın ve karanfil misilli bahârlar saçup [...] bazıları dükkânları üzre ve ba'zıları işkembe humârları [eşekleri] üzre [...] ubûr eder. Bunlardan sonra meşhûr-ı âfâk [dünyaca meşhur] olan işkembeci eşekleri dahi kerrenây-ı Acem [Acem zurnası] gibi segâh makâmında³¹ işkembecilere nazîre anırarak ubûr ederler. Bunlar dahi acîb ü garîb maskara Urumlar[dır] (1/282-283).

İşkembecilerden ayrı bir esnaf kolu olan başçıların tekeliindeki kelle paçayı Evliyâ "ta'âm-ı atîk" olarak tanımlar; Hz. Peygamber'e sunulan yemek olduğunu belirtir ve "ordu-yı İslâm fukarâları ta'âmı makbûl" (1/281) olduğunu ekler. Bu bilgilerin yanı sıra Kütahya'nın "ilik gibi" paçasını (9/17) ve ona "yan başı gelen" Engürü (Ankara) paçasını över; Melek Ahmed Paşa'nın ikinci (ve mutsuz) izdivacını kutlamaya gelen vezirlere ve ulemâyâ ikram edilen zıfâf paçasını zikretmeyi de unutmaz (6/73).

Adları "zerâfet ü kabâhat" ya da "fukara ta'âmı" da olsa işkembe ile paça hanedan ve saray mensupları dahil tüm Osmanlıların sevdiği ve ziyafet ikramlarından eksik etmedikleri yiyeceklerdi.³² Bu çorbaların 21. yüzyıla dek süregelmesi, ortak bir damak tadının değişen beslenme alışkanlıklarına direnişinin bir örneği sayılabilir.

Tablo 16. Osmanlı ve çevre mutfaklarının çorbaları (17. yüzyıl)

1648-1664 yılları arasında Divan üyelerine ve görevlilerine sunulan çorbalar ³³	<i>Seyahatnâme</i> 'de adı geçen bazı çorbalar ve yöreleri
şurba-ı makîyan (tavuk çorbası) (60 kez)	tavuklu buğday çorbası: Mısır (1 kez) ³⁴
şurba-i gendûm (15 kez)	buğday/gendûm/hınta/firik çorbası, aş-ı baba/baba çorbası: tüm imaretlerde
şurba-i erz (pirinç) (15 kez)	pirinç/rûz çorbası: Urfa, ³⁵ Mısır ³⁶
paça-ı hall (11 kez)	paça: İstanbul, Erzurum, Engürü (Ankara), Kütahya ³⁷

31 Günümüzde Doğu ve Güneydoğu müziğinin özgün makamı.

32 Saray mutfagında padişaha ve ağalara pişirilmek üzere satın alınan "baş-paça" için bkz. Barkan 1979, s. 196, 199, 201, 212; Saray mensuplarına 1660 yılında bayram ziyafetinde sunulan sirkeli işkembe ve paça için Reindl-Kiel 2006, s. 96-98, tablo V.

33 Kaynak: BOA, DBŞM MTE 10522/12 ve K.K. 7275, yayımlayan: Reindl-Kiel 2006. Toplam 60 Divan ziyafeti. Paşaların, biri muhakkak tavuk çorbası olan altı çeşit yemeğine karşılık, sadece iki yemekle yetinmek zorunda olan görevlilerin çorbaları italikle belirtildi.

34 Tablodaki diğer çorbalar için bkz. Dizin.

35 İfade çok açık değil (3/92), ancak Harran yöresinde pirinç üretiminden söz edildiğinden (3/97) pirinç olarak yorumlandı. Bkz. Yedinci Bölüm: Pirinç ve Pirinç Pilavları.

36 Melek Ahmed Paşa'nın Giray Han'a günlük tayinat olarak verdirdiği iddia edilen "on kazan" pirinç çorbası (5/88) ve Evliyâ'nın özel bir yiyecek olarak değindiği "südlü aş" (3/102, 9/256) dahil değildir.

37 Evliyâ "kebab" kadar sık olmasa da kelle paçayı da mecazi anlamda kullanır: "Yoksa sizi hayâsızlar kelle paça ederiz" (4/167), "kâfirlerin gözetdiler ve fi'l-hâl niçesini kelle paça etdiler..." (6/184). Mecazlar Dizin'e dahil edilmedi.

şurba-ı tarhana (14 kez)	tarhana çorbası/aşı: Erzurum, Şam
-----	lahşa şorbası/lakişe çorbası: Batova, ³⁸ Bitlis,
	Kazvin, Erzurum, Kırım, Şam, ³⁹ Mekke
mastabe/şurba-ı mastabe (7 kez) ⁴⁰	mastaba çorbası/aşı: Kariş Kalesi (İran),
	Tebriz, Diyarbakır, Bitlis, Van, Kazvin, Azak
şikembe-i abkur (1 kez)	işkembe, ta'âm-ı mahmûrân ve zerâfet ü
	kabâhat çorbası: İstanbul
şurba-ı mercimek (1 kez)	mercimek/ades çorbası: Mısır
şurba-ı tutmaç (1 kez)	dutmaç çorbası: Kırım (bkz. lahşa şorbası)
-----	kıjılı çorba: Bitlis, Erzurum
-----	tovga: Sivas, Erzurum
şurba-ı sade (?) (7 kez)	-----

Tabloya baktığımızda, İmparatorluğun Doğu, Güneydoğu vilayetlerinin, Kırım ve Dobruca'nın 17. yüzyılın makbul çorbalarında İstanbul sarayının değil, İran yemek kültürünün etkilerini görebiliriz. Merkezin dışında rağbet gören kıjılı çorba, tovga, lahşa ve bir ölçüde mastaba bu etkinin örnekleridir. Kadim aş-ı baba / buğday çorbası ise çoktan “fukara” yemeği kategorisine girmişti.⁴¹

Çorba bölümünü kapamadan Evliyâ'nın elli bir yıllık seyahatlerinde kaydettiği tek amberli çorbanın, Bitlis'te Abdal Han'ın “zorunlu” misafiriye sabah kahvaltısında gümüş bir tepsi içinde reçeller ve mutabbak çöreklerle birlikte ikram edilen amberli çorba olduğunu belirtelim. Altı çizilecek diğer bir nokta, övgüye değer çorbalar arasında üç çeşit balık çorbasının bulunmasıdır: İstanbul'da “nazuk” kefal balığı çorbası, Trabzon'da “hapsi” (hamsi) çorbası, İznik'te sala balığı çorbası.⁴²

38 Dobruca'da Hacıoğlu Pazarı'yla (günümüzde Dobriç) Balçık arasında Akyazılı Sultan Bektaşî tekkesi ve imaretinin bulunduğu yerleşim (3/199).

39 Ümeyye (Emeviye) Camii İmaretî.

40 Ayrıca Saray mensuplarına verilen iki ziyafette de yer alır, Reindl-Kiel 2006, s. 96.

41 Evliyâ, Divan toplantılarını izleyen ziyafetlerde yeniçerilere de buğday çorbası verildiğini ve ikrama icabet “yağma” geleneğine göre yapıldığını yazar: “Ale's-sabâh yeniçeri çorbası çıkup üç bin tās buğday çorbasın yeniçeri tâ'ifesi yağmâ etdikde tās gürldüsünden tās-ı felek güm güm sadâ verir.” Çorbanın reddedilmesinin hayra alâmet olmadığını da belirtir (1/93). Metinde imaret bağlantısı olmayan bu tek buğday çorbası, yemeği “veren” ile “alan” arasındaki şiddetli bir çatışmanın simgesidir. Tarihe “kazan kaldırma” deyiimiyle geçen bu “çorba reddi” *Seyahatnâme*'de çeşitli vesilelerle tekrarlanır.

42 Balık çorbaları için bkz. 1/291, 2/54, 3/9, 5/311, 8/28.

Yedinci Bölüm

Seyahatnâme’de Pirinç ve Pirinç Pilavları

Ta’âm devlet-i Âl-i Osmân’dadır. Hind ü Sind ü Acem’de dahi ta’âm yoktur, hemân bir pilavları meşhûr (7/110).

Osmanlı yemek kültürüne aşına olan herkes, pirincin bu kültürdeki önemini bilir. İstanbul’da 15. yüzyıldan itibaren yüzyıllar boyunca buğdaydan sonra en çok tüketilen tahıl pirinçti. 17. yüzyılda saraya alınan pirinç bazı dönemlerde bir tonu aşıyordu.¹ Evliyâ’nın da buğdaydan sonra en sık sözünü ettiği hububat pirinçtir.²

Seyahatnâme’de menşei belirtilen on sekiz pirinç çeşidinden altısı Mısır pirinci (Mısır, Birimbâl, Dimyât, Fereskûr, Menzile, Reşîd), üçü İran pirinci (Gilan, Hoy, Revan³), ikisi Balkan yöresi pirinci (Arnavud Belgradı/Berat, Filibe), biri Hindistan, altısı ise Anadolu pirincidir.

Anadolu’da Harran yöresinde, Antep, Beypazarı, Maraş, Niksâr ve Siirt’te yetişen pirinçler hakkında Evliyâ’nın anlattıkları dışında, İstanbul’un ve sarayın iâsesiyle ilgili belgelerde şimdilik bir bilgi bulunamadı. Seyyaha göre “dânedâr ve pişegen” (2/100) olan bu pirinçler ya talebi karşılamaya yetmediğinden ya da pek o kadar övülecek nitelikte olmadığından, İstanbul büyük ölçüde Mısır’dan (ve bir miktar Filibe’den)⁴ ithal edilen pirince bağımlıydı. Evliyâ, resmi belgelerden bilinen bu pirinç ithalatından da bahseder. Sarayın pirinç deposunun Dimyat olduğunu çok sık tekrarlar, Mısır’da yetişen “beyaz” pirinç çeşitlerini över, hatta İran pirinçlerinden üstün olduğunu iddia eder:

1 Bilgin 2004, s. 202. Yazarın verdiği tabloda 1490 ile 1643 yılları arasında pirinç tüketiminin hızla artan grafiği göze çarpıyor, tabii saray nüfusunun arttığını da hesaba katmak gerekiyor.

2 Dizin’de buğday (Far. *gendûm* ve Ar. *hmta* ile birlikte) yüz yetmiş altı kez, pirinç (Ar. *rûz* ile birlikte) yüz beş kez tekrarlanır. Metinde Arapça pirinç anlamındaki *erz*’den türeyen *rûz* sadece dört kez tekrarlanır. Pirinç ve pilav sözcüklerinin kökeni Farsçadır, bu da Osmanlı pilav kültürünün menşei hakkında dilbilimsel bir kanıttır. Metindeki tüm pirinç çeşitlerinin ve pilavların alfabetik dökümü için bkz. Ekler, Liste VIII.

3 Günümüzde Ermenistan’ın başkenti Erivan. 1635’te IV. Murad’ın fethettiği (ve Topkapı Sarayı’nda bu zaferin adına köşk yaptırdığı) Revan, 1636’da yeniden Safeviler’in eline geçti. Evliyâ, 1647 yılında Revan’ı ziyaret ettiğinde kent İran hâkimiyetindeydi.

4 Filibe pirinci ithalatı 16. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra azalmıştır, Bilgin 2004, s. 200. Makbul sayılmamasının nedeni belki de kırmızımtırak rengiydi: “[Filibe’nin] şâhdane hâs ve beyâz pirinci olur, bir nev’i de ahmer-gûn [kızıl renk] ammâ [...] Dimyât pirincinden ziyâde su götürür gâyet leziz ve hoş-bûdur [hoş kokulu]” (3/218). Aynı bilgiyi Polonyalı Simeon da aktarır: “Mısır pirinci gibi olmayıp kırmızı renktedir”, Andreasyan 1964, s. 24.

Bu Dimyât'ın [...] pirinci Revân ve Gilân ve Hind pirincinden şâhdâne [büyük taneli] ve lezîz pirinci olur. Âl-i Osmân pâdişâhının Dimyât kilâdır, cümle pirinc bundan gider (10/390).

Husûsâ [özellikle] Menzile ve Fereskûr pirinci gibi vech-i arzda [yeryüzünde] pirinç olmazdır. Ve içinde taşı yokdur. Ve sultânî pirinç cümleden a'lâ beyâzdır (10/271).

Bütün bu övgülerden sonra yazarın Esnaf Alayı'nda Mısır tüccarlarıyla öncelik için yarışan kasapların ağzından Filibe ve yerli pirinçle ilgili aktardıkları gerçeği değil, olsa olsa bir temenniye yansıtır:

... Ve devlet-i Âl-i Osmân bunların Mısır pirincine muhtâc değildir. Evvelâ Filibe pirinci ve Beğbâzârî pirinci (...) bu güne şâhdâne [büyük taneli] ve dânedâr [tane tane] pirinçler var iken bunların Mısır pirincine ne ihtiyâc (1/274).

Ardından, “İslâmbol'u cemî'i hubûbât ile ganîmet” eden Mısır tüccârlarının ağzından verdiği cevapla Mısır'ın fethinden sonra pirinç ithalatıyla ilgili gerçeği dile getirir:

Bizim pirincimiz hâsır ve beyâzdır ve pişkindir, husûsâ [özellikle] Menzile pirinci ve Dimyât pirinci ve Fereskûr pirinci ve Birimbâl pirinci nevâhîlerinin [nahiyelerin] pirinçleri tereyağıyla pişse misk ü amber gibi râyha verir ve Hazret-i Risâlet penâh'ın mu'cizesiyle halk olmuşdur [yaratılmıştır]. Hazret'den mukaddem [evvel] gülâb ve pirinç ve meyv [muz] ve abdullâvî [bir kavun cinsi]⁵ yok idi [...] Mısır kalyonlarıyla gelen metâ'larımızdan pâdişâhıma on bir bin kise gümrük hâsıl olur (1/274-275).

Evliyâ bu “cevapla” okura, pirinçle ilgili gastronomik, iktisadi ve tarihsel bilgiyi bir arada verir. Tereyağıyla pişen, hazineye keselerle gelir sağlayan ve Hz. Risâlet'in mucizesi olarak belirttiği pirincin, Ortadoğu'ya 13. yüzyılda, Moğol istilasıyla yayıldığı, ardından “Timurlular'ın Semerkant ve Herat'taki saraylarında asalet unvanı kazandıktan sonra Tebriz, İsfahan ve İstanbul'da da beğenildiği” görüşü giderek ağırlık kazanmaktadır.⁶ Evliyâ elbette bütün bu ayrıntılardan haberdar değildi fakat kullandığı “Hazret'den mukaddem yok idi” ifadesi, pirinci Anadolu'nun diğer tahıllarına kıyasla “yeni” bir ürün olarak algıladığını gösterir.

Osmanlı saray mutfağında 15. yüzyıldan itibaren İran'ın etkisiyle tüketimi ve sosyal itibarı giderek artan bir yiyecek olan pirinç, yüzyıllar boyunca ayrıcalıklı bir kesimin yiyeceği olma konumunu korudu, etle sunulan pilav büyük ziyafetlerin gözde ikramı oldu. Ancak halkın ve kırsal kesimin yiye-

5 Bkz. Dizin, dipnot 8.

6 Franger 2000; Yerasimos 2002, s. 14. Ruy Gonzalez de Clavijo Erzincan'da Timur'un atadığı valinin sofrasındaki “bol pirinçten” ve Semerkant'ta Timur'un sarayında at ve koyun etleriyle birlikte sunulan “çeşitli şekillerde pişirilmiş” pirinçten söz eder, Clavijo 1928, s. 127 ve 232.

ceği hiç bir zaman –hatta günümüzde bile– olmadı. Bunun da temel nedeni ekonomik olmaktan çok kültürelidir demek yanlış olmaz.

Bazı araştırmacılar, haklı olarak pirincin buğdaydan çok daha pahalı bir tahıl olmadığına işaret eder dolayısıyla da halkın yiyeceği olduğu sonucuna varırlar.⁷ Üretimdeki yıllık belirsizlikler ve gemi taşımacılığı sırasında meydana gelen aksaklıklar doğal olarak pirinç fiyatlarını etkiliyordu ama aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi pirinç-buğday fiyat düzeyleri genelde birbirine yakındı, hatta pirinç bazen buğdaydan ucuz bile olabiliyordu.

Tablo 17. İstanbul'da pirinç ve buğday fiyatları⁸

Yıl	Pirinç Kile/Akçe	Buğday Kile/Akçe	Et Okka/Akçe
1599	50,8	40,0	12
1611	51,3	35,4	11
1638	56,0	46,9	12
1648	80,0	58,0	10
1653	50,0	54,9	-----
1665	85,0	52,7	11 (1666)
1675	72,3	70,4	-----
1681	49,5	81,0	-----

Fakat pirinç neredeyse tümüyle ithal bir ürün olduğundan, Anadolu'da büyük kentler dışında ancak üretildiği sayılı bölgelerde bulunabilecek bir tahıldı. Oysa bulgur en yaygın gıda maddesiydi. Herkesin kolaylıkla ulaşabileceği; takas yoluyla alabileceği; belli bir bilgi ve ustalık isteyen pirinç pilavının aksine herkesin pişirebildiği; imaretlerde her gün yiyebildiği geleneksel “bulgur aşı”nın temel malzemesiydi. Pirinç toplumsal tanımı itibarıyla Osmanlı kent kültürünün “yeni” bir ögesi idi, bulgur ise taşranın, köyün “eski” yiyeceğiydi. Naîmâ'nın naklettiği anekdot bu ayrımı veciz bir şekilde anlatır: “Fukaranın lokmasına” göz dikmiş yeniçeri ağaları, halkın ete ve diğer yiyeceklere konulan yüksek narhı şikâyet etmesi üzerine şöyle derler:

Bu şehir [İstanbul] ağniyâ [zenginler] şehridir fukârâ şehri değildir, harcından âciz olan varıp taşralarda sâkin olup bulgur, bulamaç yesin.⁹

Mutfaklara ayrıcalık, sofralara asalet katan pirinç ve pilavın bir halk yemeği haline gelmesi birkaç yüzyıl alacaktı. En bol ve kaliteli pirincin yetiştiği, İstanbul'u pirinçle besleyen Mısır'da bile pirinç 17. yüzyılda pilavda değil, bir tür boza olan “subye” yapımında ve imaretlerde dağıtılan çorbalarda kullanılırdı. Eğer Mısır'da bir pirinç pilavı kültürü olsaydı (ki günümüzde

⁷ Bilgin 2002, s. 55.

⁸ Kaynak: Güran 2006.

⁹ Naîmâ 2007, s. 1318. Ayrıca “Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak” deyimini, pirinç ile bulgur arasındaki hem ekonomik hem de kültürel farkı aksettirmiyor mu?

de İran'dakine benzer bir pilav zenginliği yoktur), Evliyâ bundan bahsetmeyi ihmal etmezdi.¹⁰ Oysa zengin yemek deneyimine dayanarak yazdıklarında pilav sadece “diyârî Acem”deki yemeklerde ve Doğulu beylerin ziyafetlerinde yer alır. Evliyâ dini ve siyasi nedenlerden dolayı, biraz da küçümseyerek “Acem” dediği¹¹ Safevilere karşı beslediği bazı önyargılara rağmen İran topraklarında yediği pilavlara olan hayranlığını gizlemez, Acem pilavlarının “meşhûr” ve “cümle ta'âmlarının memdûhu pilâv herîse” olduğunu belirtir (2/132, Tebriz).¹²

Seyahatnâme'de pilavlar

Pirinç, Osmanlı “kent mutfacı”nda zerde, pirinç çorbası, sütlü aş, herise, lapa ve boza türü yiyecek-içeceklerin temel malzemesi olmakla birlikte esas olarak pilavlarda tüketilirdi. 15. yüzyıldan itibaren elimizde, saray mutfagındaki ve ziyafetlerdeki pilavlardan, büyük imaretlerde pilav için tüketilen pirinç miktarlarından söz eden bolca belge, araştırma ve tanıklık var.¹³ 17. yüzyıla ilgili kaynaklardan biri, çorbalar ve börekler bölümünde de değindiğimiz ve Reindl-Kiel'in (2006) yayınladığı mutfak defteri, diğeri de Evliyâ'nın Bitlis'in Kürt Beyi Abdal Han'ın ve Sultan Hanım'ın sofrasında yediği ve tek tek kağıda dökerek oluşturduğu muhteşem pilavlar listesidir. Bu kaynaklarda yer alan verilerin karşılaştırılmasından ortaya çıkan tablo şöyle:

Tablo 18. 17. yüzyıl Osmanlı dünyasında pilavlar

Bitlis'te Melek Ahmed Paşa'ya sunulan pilavlar (1655) ¹⁴	İstanbul'da Divan paşalarına sunulan pilavlar (1648-1664) ¹⁵
amber pilâv	dane-i ¹⁶ Acem (kestane, meviz-i sürh) [kestaneli, kırmızı kuru üzümlü]

10 Evliyâ Mısır ve Afrika'ya ayırdığı 10. ciltte sadece yedi kez “pilav”dan söz eder, bunlardan üçü kuskus (10/206), şehriye ve bulgur pilavlarıdır (10/423). Diğer üçü ise imaretlerde pişen, malzemesi belli olmayan pilavlardır (10/111, 10/136, 10/137). “Pirinç pilavı”ndan ise bir kez bahseder (10/459).

11 Bkz. Giriş, dipnot 28.

12 İran'da pilav kültürü için bkz. Bâzargân 1989.

13 Barkan 1971; Tezcan 1998; Sarı 1982; Bilgin 2004, s. 197-202. Pilav, Batılı gözlemcilerin dikkatini çeken, okurlarına ayrıntılı anlattıkları, bazen de ciddi ciddi tarif verdikleri bir Osmanlı yemeği idi, bkz. Pedro 2002 [1557], s.170; Dernschwam 1987 [1553-1555], s. 176; Tavernier 2007 [1678], s. 55; Thévenot 2009 [1665], s. 68.

14 *Seyahatnâme*, 4/76, 4/82, 4/158.

15 Toplam 60 ziyafetin pilavları. Kaynak: BOA, DBŞM MTE 10522/12 ve BOA, K.K. 7275, yayınlayan: Reindl-Kiel 2006.

16 Farsça bir sözcük olan *dane* (tane) Osmanlı mutfagında 15.-17. yüzyıllarda pilav anlamında kullanılırdı. Pirinç pilavı dışında, pişince taneli kalan bulgur vb. malzemelerden yapılan yemeklere de “dane” denirdi. Evliyâ “dane” sözcüğünü kullanmaz. Belki de döneminde artık sadece saray kâtiplerinin resmi kayıtlarda kullandıkları bir sözcüktü.

avşıla pilāv (meyve suyuna) ¹⁷	dane-i dutlu
bādām pilāv	dane-i fülful [karabiberli]
çilāv pilāv ¹⁸	dane-i fülful ma'piyaz [soğanlı, karabiberli]
dūd pilāv	dane-i kabak ma'asel [balılı]
düzdeh büryân pilāv ¹⁹	dane-i kavurma (fülful, piyaz) [karabiberli, soğanlı]
fısdık pilāv	dane-i kıymalı (asel) [balılı pilav]
gülnâr pilāv ²⁰	dane-i kıymalı (makiyan, karanfil, bahar) [tavuklu, karanfilli, baharatlı]
hoşık pilāv ²¹	dane-i sade
kırma bādem pilāv	dane-i kırma (sükker) ²²
keklik pilāv	dane-i kırma (fülful) [karabiberli]
kişmiş pilāv (kuş üzümlü) ²³	dane-i meviz-i mürğ [kuş üzümlü]
köfte pilāv	
kübeybe pilāv ²⁴	dane-i bulgur-i Acem (kestane, köfte, meviz-i sürh) [kestaneli, köfteli, kırmızı kuru üzümlü]
kükü pilāv ²⁵ (yumurtalı pilav)	dane-i bulgur (isfanah, kestane) [ispanaklı, kestaneli]
māverd pilāv (gülsulu pilav)	dane-i bulgur (kıyma) [kıymalı]
muza'fer pilāv (safranlı pilav)	
nâr pilāv/rummân pilāv	

17 Metinde *âbşula pilav* olarak da geçer. Steingass'a göre (1963, s. 84) *afshura*, nar, ayva ya da başka bir meyvenin suyudur. *Nar pilav* ve *rummân pilav*'la aynı paragrafta yer aldığı için (4/76) “meyve suyuna pilav” olarak yorumlandı.

18 Bkz. aşağıda dipnot 30.

19 Kızartılmış et ve pirinçten oluştuğunu varsaydığım bu yemeği/pilavı Evliyâ “Acem diyarında” ve Bitlis'te Han'ın sofrasında kaydeder. Metinde *düvdeh* (2/116), *düzde* (2/128, 2/132), *düvezde* ve 4. ciltte *düzdeh* olarak geçen sözcük tanımlanamadı. Eğer Farsça “on iki” anlamındaki *duwâzdah*'tan (Steingass, s. 539) türetilirse belki “on iki çeşit etli pilav” şeklinde yorumlanabilir. Dankoff (1990, s. 117, dn. 2) “*Twelve roasted meats [pilav]*” şeklinde çevirir.

20 Evliyâ *gülnâr*'ı kiraz olarak açıklar (7/250); Steingass'a göre (s. 1095) “*Gulnâr (for guli anâr) pomegranate-flowers; sour cherry*”dir. Dankoff “*gülnâr pilāv*”ı (1990, s. 311, dn. 5) “*pomegranate [pilav]*” olarak çeviriyor. Sultan Hanım'ın sunduğu (4/158) pilav belki de kirazlı, narlı ya da vişneliydi (günümüzde İran'da vişneli pilav pişiriliyor) ama her durumda kıpırmızı bir pilavdı.

21 Metinde ayrıca *hüşek pilāv* (4/215, 4/317) ve *hâşek pilāv* (4/211) olarak geçer. Sözcüğün doğru okunuşu *hisk* ya da *hişk* pilāv olabilir. *Hisk* (ḵhisk), Farsçada yalancı safranın (diğer adıyla aspir/asfur'un, *Carthamus tinctorius*) adıdır (Steingass, s. 460). Aspir, safran yerine renklendirici olarak yemeklerde bugün de kullanılır.

22 Muhtemelen Bitlis'te de adı geçen “kırma badem pilāv”.

23 Farsça bir sözcük olan *kişmiş* İran pazarlarında kuş üzümünün adıdır. Steingass'a göre (s. 1034) “*Dried grapes, corinths, or currants; a species of small grape without stones.*”

24 Arapça “top” anlamındaki *kubbah*'tan “köfteli pilav” ya da karabiber türü *kebâbe*'den (Piper cubeba) “karabiberli pilav”. Dankoff (1990, s. 311, dn. 5) hiçbir açıklama yapmıyor.

25 *Kükü/kükü*: Far. yumurta. Steingass (s. 1063) “omlet” olarak tanımlasa da İran'da günümüzde de pişirilen *kükü pilāv*'a “yumurtalı pilav” demek daha doğru olacaktır. Batılı bir seyyah sarayda pilavların üzerine konulan “hoş otlarla yapılmış üç parmak kalınlığında omlet ya da özenle dizilmiş birkaç haşlanmış yumurta”dan söz eder, Tavernier 2007 [1675], s. 58.

sanavber²⁶ pilâv (çamfıstıklı pilav)

sarımsak pilâvı

şille pilâv²⁷

üd pilâv

Tabloda dikkat çeken ilk nokta hem Bitlis'te, hem İstanbul'da fakat özellikle Bitlis'te pişen pilavların günümüz Türk mutfağı pilavlarından farklı, bol malzemeli –bademli, üzümlü, kekikli vb türü– sofistike pilavlar ya da belki daha doğrusu “pirinç yemekleri” olmasıdır.²⁸ İran –eski ve yeni– yemek kültürüne baktığımızda pilav ya da palâv²⁹ tereyağıyla ya da et suyuyla pişmiş sade bir pirinç değil çeşitli malzemelerle zenginleştirilmiş, çoğu kez safranla (sarı) ya da nar suyu ile (kırmızı) renklendirilmiş bir pirinç yemeğidir. Sade pişmiş pirincin adı ise “cilav”dır.³⁰ Sarayın mutfak muhasebe defterinde “dane-i sade” olarak geçen bu yemeği Evliyâ da cilav olarak belirtir ve pilavdan ayırır.³¹

İkinci nokta, paşalara sunulan pilavların arasında farklı malzemeli, hatta biri “Acem” adını taşıyan üç ayrı “dane-i bulgur”un yer almasıdır.³² Bitlis'te sunulan pilavlar arasında adı geçmeyen “bulgur pilavı”nın bir İstanbul uyarlaması olduğu söylenebilir. İstanbul'da pirinç ile bulgur arasında fark gözetilmeksizin ikisinin de “dane”, yani pilav olarak tanımlanması iki önemli pilav kültürü arasındaki farklardan biridir (diğeri pişirme yöntemleridir).³³ İran mutfağında ancak temel malzemesi pirinç olan yemeğe “pilav” denir, onun dışında hiçbir yemek “pilav” adını hak etmez.³⁴ Diğer tahıl ve malzemelerle yapılan yemeklerin yani bulgur, kuskus, şehriye ya da erişteyle yapılanların adı pilav değil, “aş”tır.

Üçüncü nokta ise her iki listede dutlu, bademli, kuşüzümlü ortak pilavların yer almasına rağmen Bitlis listesinin hem nicelik hem de nitelik açısından

26 Sanavber: Ar. çamfıstığı.

27 Dankoff (1999, s. 117, dn. 2) sözcüğü *şüle* olarak okuyor ve “plain boiled and soft rice” şeklinde çeviriyor. Eğer *şila* okuyacak olursak “kızartma etli pilav” olarak tanımlayabiliriz, Steingasse, s. 791 *şila*: roast meat.

28 15. özellikle 16. yüzyıl Osmanlı mutfağının pirinç pilavları da bol malzemeli, renkli, kokulu yemeklerdi. Çeşit ve tarifler için bkz. Yerasimos 2010, s. 113-137.

29 İranlılar için: “Pilav, palâv, A dish composed of flesh or fish highly seasoned, first roasted and afterwards fricasseed or stewed, covered and heaped over with rice newly boiled, seasoned, and sometimes coloured, and garnished with eggs, onions...” demektir, Steingass, s. 254.

30 Chulâv, chilo, Plain boiled rice, Steingass, s. 398. İstanbul'da 60'lı-70'li yıllarda İran'dan ithal edilen kokulu, ince uzun taneli, az glutenli muhteşem pirince “cilav” derlerdi. Şimdilerde raflarda o pirincin yerini Hindistan'dan ithal edilen benzer kalitedeki “basmati” aldı.

31 “Meselâ, dahil-i meclis olanlara kepçe ile hân önünden pilav ve cilav vermek ri'âyet ola” (4/178, Rûmiye/Urmıye).

32 Divan paşalarına sunulan pilavların arasında tabloya dahil edilmeyen ayrıca lapa, lapa-i paşa ve pirinç herisesi vardır.

33 Bkz. Yerasimos 2010, s. 117.

34 Franger 2000, s. 56.

daha zengin oluşudur. Nicelik elbette Bitlis Beyi'nin ve ailesinin cömertliğiyle, Abdal Han'ın Melek Ahmed Paşa'ya saygısı bir yana güç ve zenginliğini kanıtlama arzusuyla düz orantılıdır. Fakat sunulan pilavların terkihi –ve de adları– sadece Han'ın ve Zal Mahmud Paşa'nın torunu olan Sultan Hanım'ın zenginliğiyle değil İran/Safevi mutfağının yöredeki elit mutfaklara bariz etkisiyle de ilgilidir.³⁵ İstanbul'un görece “sade” pilavlarında daha önceki yüzyıllara kıyasla azalmış gibi görünen bu etkinin, 1655'lerde Doğu'da hâlâ tüm ağırlığıyla devam ettiğini görmek mümkündür. Evliyâ, Bitlis'te kaydettiği pilavları Tebriz'de ve Safevi yönetimindeki Azerbaycan'da da kaydeder: Amber/mu'amber, çilav, düzdeh, hoşik, köfte, kükü, şille ve üd pilavları Bitlis ve İran mutfak kültürünün ortak yemekleriydi.³⁶

Seyahatnâme'de yukarıda belirtilen pilavlar dışında başka hiçbir “özel” pilav yer almaz. Gerçi Evliyâ askerlere sunulan ziyafetlerde “elli kazgan pilav ve zerde”den söz eder (5/87) ve bazen İstanbul, Trabzon, Şam, Medine, Kahire gibi bazı büyük merkezlerin imaretlerinde bayramlarda, ramazan ve cuma gecelerinde pişen pirinç pilavlarına değinir³⁷ fakat bu pilavlar “cennet sofraları”nın pilavlarına benzemezler. İmparatorluğun hemen hemen her bölgesinde askere ve halka dağıtılan pilavlar, zerde-pilav-yahni üçlüsünden oluşan “fiks mönü”nün bol yağlı sade pilavlarıdır.³⁸

Tablo 19. *Seyahatnâme*'de imaret pilavları³⁹

Valide Camii, Üsküdar-İstanbul (1/234)	Cum'a geceleri pilâvı, zerdesi dahi mebzûldur.
Hâtûniyye Camii imareti, Trabzon (2/52)	Cum'a gecesı pilav zerde, yahni tevzî ederler.
Hüsrev Kefhüdâ imareti, İpsala (5/168)	Leyle-i cum'ada birer sini yahni ve pilav zerde mebzûldür.
Gazi Mihal Beğ imareti, Plevne (6/96)	Cuma'da pirinc pilâvı ve zerdesi ve yahnisi mebzûldür.

35 Görünen o ki, İran mutfak kültürünü tanımadan Osmanlı yemek kültürünü (özellikle 15. ve 16. yüzyıl saray mutfağını) anlamak mümkün değildir.

36 Bkz. 2/116, 2/128, 4/76, 4/158.

37 Evliyâ İstanbul'da on beş selâtin imareti sayar (1/152) ve gittiği her şehrin –varsa– imaretlerini belirtir, bazen dağıtıkları yemekleri de yazar fakat mutfak masraflarından söz etmez. Bu eksikliği vakfiye ve imaret mutfak defterlerindeki bilgiler tamamlar. İstanbul'un en büyük iki imaretinden biri olan Süleymaniye'nin 1585-1586 yılı içinde en büyük üç harcamasından biri pirinçti. Birinci kalem un, ikinci kalem koyun eti ve üçüncü kalem de Mısır pirinciydi (kilesi 33 akçe, yıllık tüketim 4.338 kile: 143.154 akçe, harcamaların %21,62'si). Bu pirinç cuma, bayram ve ramazan geceleri için pişen pilav ve zerde için kullanılıyordu, Barkan 1971.

38 Süleymaniye imaretinin mutfağında dört kişilik pilav için 300 dirhem (960 gr) pirince 120 dirhem (390 gr) sadeyağ kullanılırdı (Barkan 1971). Bu oran, Tavernier'nin (2007, s. 58) verdiği “üç kilo pirinç için bir buçuk kilo tereyağı” oranına yakındır. Ancak imaretlerde kuruluş vakfiyelerinde belirtilen esaslara göre hazırlanan ve hatırı sayılır misafirlere, görevlilere dağıtılan yemekler ile yoksullara dağıtılan yemekler farklıydı. Bu farka Evliyâ da değinir: “Gerçi fukarânın ta'âmları e'imme ve hutebâ [imamlar ve hatibler] ve meşâyih'in [şeyhlerin] ta'âmları gibi değildir, ammâ dâ'imdir” (10/141, Kahire, Sultan Kalavân imareti).

39 Metindeki imaretlerin dökümü için bkz. Dizin, dâru'z-ziyâfe/dâru'z-ziyâfât ve imâret maddeleri.

Emeviye Camii imareti, Şam (9/273)	Ta'âm-ı lâkişe ve Havrân buğday çorbası bezl olunur. Ammâ her cum'a gecesi pilâv, yahnî ve zerde tabh olunup...
Haseki Sultan imareti, Medine (9/327)	Leyle-i mübârek ve leyle-i cuma'da lahm-ı ganem ve pilâv zerde ve âşûrâ bişûp ağniyâ ve fukarâya kifâyet mikdârı bezl olunur.
Ezher Camii imareti, Kahire ⁴⁰ (10/111)	Ve her leyle-i cum'ada pilâv zerde ve yahnî verirler.
Kaygısız Baba, Bektâşi tekkesi imareti, Kahire (10/137)	Her cum'a edâ-yı salâtdan sonra [...] elbette bir koyun ve yağurdlu pilavları mukerrerrdir.
Sultân Kalâvan imareti, Kahire ⁴¹ (10/141)	Her leyle-i cum'ada fukarâya dahi lahm ve ruz [pirinç] verirler.

Evliyâ'nın verdiği ve elimizdeki vakıf muhasebe kayıtlarıyla örtüşen bilgilere bakılırsa, olanakları sınırlı olan kentli nüfus, İmparatorluğun belli başlı yörelerindeki imaretler sayesinde pirinç pilavını haftada bir kez (ve bayramlarda) yiyebiliyordu. Bunun haricinde Edirne ve İstanbul halkı, arada bir de olsa, sarayın düzenlediği düğün şenliklerinde de pirinç pilavı yeme şansına sahipti. Bu şenliklerde halk için hazırlanan geleneksel “çanak yağması” ziyafetinin vazgeçilmez tek bir yemeği vardı: zerde-pilav.⁴²

Evliyâ bu tür saray şenliklerinin tanıdığı olmadı (1675'te IV. Mehmed'in Edirne şenliği sırasında Mısır'daydı) o nedenle şenliklerdeki “çanak yağması”nı,⁴³ yani yeniçerilerin ve halkın binlerce çanak zerde-pilavı nasıl yağmadıklarını anlatmaz ama Melek Ahmed Paşa'nın Akkirmân'da Kırım Hanı Giray Han ve askere sunduğu ziyafette, bu âdeti öğrenmiş⁴⁴ Tatar askerinin zerde-pilavı nasıl yağma ettiğini nakleder:

... yetmiş yerde ni'metler döşenüp Akkirmân çayırıları üstüne kebâb ve pilav yahni konup Tatar askeri birbirine girüp yedi günlük ta'âmı bir günde yeyüp pilav zerde ve çorbayı kalpaklarına koyup koşlarına götürdüler. Bu ziyâfet-i azîm hâlâ Akkirmân'da ve Kırım diyârında dâsitân-ı düstândır [dillerde destandır] (5/87).

Görünen o ki, Osmanlı döneminde bu iki pirinçli yemek, taa Orta Asya'dan süregelen ve ziyafeti veren kişinin toplumsal itibarını arttıran yağma geleneğinin temel ikramı sayılacak kadar önemliydi. Bu yemek seçiminin hangi dönemde kurumlaştığı sorusu ise Osmanlı yemek alışkanlıkları ve ritüellerinin cevap bekleyen sorularından biridir.

40 İslâm dünyasının en eski camisi ve külliyesi.

41 Sultan Kalavun külliyesinin imareti.

42 1539 şenliğinde beş bin kâse zerde-pilav yağma edilmişti, Tezcan 1998, s. 17; 1720 şenliklerinde bin tabla zerde-pilavın yağma sahnesini Vehbi şöyle anlatır: “[Yeniçeriler] tepeli doğanların kekkik ve kanaryaya süzülür gibi öyle süzöldüler ki, kaplarda pilav ve zerde bulaşığı kalma[ması] yüzünden bulaşıkçıların [...] sıvımlarına gerek kalmayacak derecede iştahla yağmalamaya yumuldu[lar]”, Tulum 2008, s. 63.

43 Yeniçerilere Divan toplantılarında da pilav verildi. Evliyâ bu toplantılardaki buğday çorbasından söz ederken “yağma” geleneğine değinir, bkz. Altıncı Bölüm, Çorbalar: dipnot 41.

44 “Tatar ba'de't-ta'âm yağmaya öğrenmişlerdi” (5/88).

Sekizinci Bölüm

Seyahatnâme'de Balıklar ve Diğer Su Ürünleri¹

Her gün göllerde alabalık sayd edüp tereyağıyla tabh edüp tenâvül ederdük (3/228).

Gerçi Ohri gölünde ve Gölakesir [Kesriye] gölünde ve İskenderiye [İşkodra] gölünde dahi acâyıp mâr-ı mâhîler [yılanbalıkları] olur ammâ bunun [Yanya Gölü'nün] yılan balığı yalan dünyâda gâyet lezîz ve nâfi' [yararlı] ve mukavvidir (8/292).

Evliyâ'nın, bundan önceki bölümlerde ele alınan yağ, baharat, ekmek ve et hakkında anlattıkları Osmanlı beslenme alışkanlıkları konusunda zengin ayrıntılar içermesine karşın büyük ölçüde bilinen olguları destekleyen nitelikte bilgileri içeriyordu. Fakat seyyahın balık ve balık yan ürünlerinin tüketimiyle ilgili kaydettikleri, Osmanlı yemek kültürüne bakışımıza yeni boyutlar kazandıran ve bu yanlarıyla da etraflıca ele alınmayı hak eden bilgilerdir.

Müslüman Osmanlıların balık yemediği, balıkları sadece gayrimüslim Osmanlıların tükettiği, geçmişten günümüze dek süregelen yaygın bir önyargıdır. Elbette bu önyargı tümüyle temelsiz değildir ve bugün hâlâ geçerli bazı somut gerçekliklere dayandığı gibi bazı bilgilerin genelleştirilmesinden de kaynaklanır. Bu bilgilerin en önemlileri saray muhasebe defterleri ve birçok Batılı tanığın bu konudaki görüşleridir.² Osmanlı mutfakçı araştırmaları çoklukla (ve kaynaklar çeşitlenmediği sürece zorunlu olarak) saray mutfaklarının resmi belgelerine dayanır. Mutfak defterlerinde de, birkaç istisna dışında, av etlerinde olduğu gibi balık alımları yer almaz.³ Gerçi mutfaklarla ilgili olmayan, saraya ilişkin kimi belgelerde ve az da olsa bazı Batılıların tanıklıklarında Sarayburnu'nda padişah için balık avlayan çoğu zimmî balıkçıların

1 *Seyahatnâme'de Osmanlıların balık tüketimiyle ilgili ilk değerlendirme yazısı, Yemek ve Kültür dergisinin 16. sayısında (İlkbahar 2009) yayınlandı.*

2 Örneğin Pedro (2002 [1557], s. 175) Türklerin "şarap değil de su içtikleri için balıkların midelerinde dirileceğinden korktuklarından"; Dernschwam (1987 [1554], s. 172) "balık pişirmesini ve balıktan ne gibi yemek yapılacağını katiiyen bilme[dikleri]" için balık yemediklerini yazar. Ancak tersini savunanlar da yok değildi. Wratislaw (1981 [1597], s. 48) Türklerin "iyi pişirilmiş, temiz olduklarına inandıkları balıkları yemekten çekinmediklerini" yazar; biraz abartan Belon (2001 [1553], s. 212) ise Türkiye ve Yunanistan halkının etten çok balık yemeği sevdiğini, hatta padişahın ve saraylıların et yemekten balık yemekten tercih ettiklerini iddia eder; bkz. ayrıca Bon 1996 [1604-1607], s. 102.

3 1471-1473 yılları arasında II. Mehmed'in sofrası için alınan yılanbalığı, morina balığı, kurutulmuş balık, balık yumurtası, istiridye ve karides için bkz. Barkan 1979, s. 238-245, 278. Daha sonraki dönemlerde kaydedilen seyrek balık alımları için bkz. Bilgin 2004, s. 196.

varlığına; sarayda ağaların istedikleri zaman balık avlatıp yiyebildiklerine; padişah için tatlı su balıkları avlandığına dair bilgilere rastlarız. ⁴ Fakat bu bilgi “kırıntıları”nın konuya açıklık getirmeye yeterli olmadığı bellidir. Oysa Müslüman Osmanlıların balık tüketimi haricinde, imparatorluk topraklarında balıkçılık, hazineye ait göl ve dalyan gelirleri, balık yan ürünlerinin imalatı ve ticareti hakkında başka kaynaklarda rastlanmayan ve ne yazık ki şimdiye kadar üzerinde pek durulmamış zengin bilgiler içeren *Seyahatnâme* “Türkler balık yemez” önyargısını çürütecek nitelikte bir kaynaktır.

Evliyâ'nın deryâ mahlûklarına genel bakışı

Evliyâ, âdet üzere balık anlamında beş ayrı eşanlamlı sözcük kullanır ve bunların ikisini üçünü birden aynı cümle içinde sıralamaktan kaçınmaz: Türkçe *balık*, Farsça *mâhî*, Arapça *semek* (çok nadiren *hûd*) ve *mâ'ide*. *Mâ'ide*, sofrâ, yemek anlamını taşır fakat Evliyâ mutâ kelime oyunlarından birini yaparak balık, hatta çoğu kez makbul, lezzetli, tanrı vergisi pişmiş balık anlamında kullanır.⁵ Bu beş sözcük Dizin’inde toplam üç yüz elli iki kez tekrarlanır,⁶ metinde ise doksân dört yenilebilir balık türü,⁷ bunun haricinde on beş çeşit deniz kabuklusu ile yumuşakçanın ya da Evliyâ’nın deyişiyle “deniz haşerâtı”nın adı geçer. Bu toplam yüz dokuz deniz mahlûkuna yazarın kaydettiği balık yan ürünlerini ve yemeklerini de ekleyince *Seyahatnâme*’de saptanan 2.245 adet gıda maddesinin 139’unu, yüzde ile ifade edecek olursak % 06,19’unu, çiğ ve pişmiş deniz mahsullerinin oluşturduğunu görürüz.⁸

Dizin’de “balık çeşitleri” ibaresi altında sıralanan su ürünlerinin bir bölümü, Evliyâ’nın ayrıntılarıyla tarif edecek kadar iyi tanıdığı, herhalde severek yediği ve “mâhilerin şahı” (tekir balığı için); “mâ'ide-i cennet” (alabalık); “mâ'ide-i Mûsâ’dan lezîz” (turnabalığı); “lezîz ve mukavvî” (alabalık, yılan-balığı, kayabalığı); “leziz ve ilik misâl” (yılanbalığı) gibi ifadelerle nitelendirdiği balıklardır. Dahası “Kalkan ve kefâl balığına dahi aşk olsun” “Âh cânım

4 “Nefsi padişahî için has bahçede [Yalı Köşkü’nün önü] balık avlayan müslem Vasilâki’nin [...] iki bin müdre şarabın naklı mümanaat edilmemesi hakkında” 1722 tarihli arzuhal, BOA, Cevdet Saray 6581; “Padişah için her gün tuttıkları balıkları Bostancıbaşı vasıtasıyla saray matbahına teslim eylediğinden dört nefer zimmi balıkçıya matbah eminleri tarafından müdahale olunmaması hakkında takrir”, BOA, Cevdet Saray 7680. Bkz. ayrıca BOA, Cevdet Saray 6606 ve aşağıda dipnot 78.

5 “Bu buhayrenin [gölün] mâhileri gibi mâ'ide görmedim” (5/311). “Cenâb-ı Bârî İdris’e gökten mâ'ide ya’nî pişmiş balık [...] gönderüp...” (10/190); krş. Dankoff-Tezcan, s. 194.

6 Balık 169, mâhî 132, semek 28, mâide 19, hûd 4 kez.

7 Bu sayı sadece yenilen deniz ve tatlı su balıklarını kapsıyor. Yağı için avlanan yunuslar, Firavunları yiyen, dalgıçları yutan *Sûveys deryâsının* –tanımlanamayan– devasa *kırıc balığı* (9/259, 9/418) ya da yazarın *nehenk balığı* dediği timsah gibi envai çeşit deniz ve nehir canavarları konu dışıdır.

8 Metindeki tanımlanmış-tanımlanmamış, yenilebilen tüm deniz ürünlerinin alfabetik dökümü için bkz. Ekler, Liste IX. Balık ve balıkçılıkla ilgili esnaflar, balık pişiricileri, satıcıları, açıcıyan, karıtyacıyan, ıgırcıyan gibi yaklaşık yirmi beş esnaf ve mesleki donanımları için bkz. Dizin.

kalkan balığı gayet lezizdir”, “Cânım hapsi [hamsi] balığı” gibi ifadeler ve övgüler⁹ –bu arada diğer yiyeceklerden sadece bazı helva ve tatlıları buna benzer cömert ifadelerle övdüğünü belirtelim– Evliyâ'nın balık yemekten hoşlandığını, balığın yararlı bir besin olduğuna inandığını, yani balık tüketimine olumlu yaklaştığına işaret eder. Fakat istiridye, yengeç, ahtapot, istakoz ve benzeri “yaratıklar” söz konusu olduğunda seyyahın yaklaşımı değişir. Bunları “fâsik”, yani günahkâr, sapkın yiyecekler olarak tanımlar, “meyhor [şarap içen] bürâderler” ve “fâsik cânlar” için keyif verici mezeler olduğunu savunur.¹⁰ Hatta “midye, istiridye misilli deryâ böcekleri kefereler yerler” (8/63) diyerek olumsuz bakışının altını çizer.

Evliyâ'nın, su ürünlerinden sadece balıkların helâl olduğu ve tabiatı itibarıyla pis (mekruh) sayılan her çeşit “deniz böceği”nin yenmesi caiz olmadığı inancıyla şekillenen olumsuz tavrının, geniş toplumsal bir kesimin tutumunu da yansıttığı kesindir.¹¹ Özellikle muhafazakâr kesimin, üstelik neredeyse şarapla özdeşleştirilmiş olan bu ürünlere karşı tepkisi *Seyahatnâme*'de hoş bir anekdotla dile getirilir. Avusturya'ya elçi olarak giden Kara Mehmed Paşa'nın (Evliyâ 1665'te bu heyete katılmış ve Viyana'ya gitmişti), Avusturyalılardan beklediği saygı, iltifat ve yiyecekleri bulamayınca, durumu sadrazama bildireceğini söyleyip öfkeyle savurduğu tehditler deniz kabuklularına ve yumuşakçalarına duyduğu tiksintinin açık bir tezahürüdür:

... sizin dahi elçinizi İslâmbol'da köpek yerine koymayup rağbet ü iltifât ü i'tibâr etmeyüp Galata'da meyhâneler içre pağurya ve yengeç ve kerevit ve sağorine ve midye ve istiridye nâm müzahrafâtları [pislikleri] ve sümüklü böcekleri ve kaplıbağa ve ihtapot balıkları yesin (7/93).¹²

Öte yandan, bu tepki her ne kadar büyük ölçüde beslenmeyle ilgili dini kuralların bir sonucuysa da söz konusu yaratıkların görüntüleri ve çoğu kaygan olan etlerinin bu tatlara alışıksız olmayanlara verdiği tiksintinin etkisi de yabana atılamaz:

Ammâ lakoz istiridye gâyet mukavvîdir. Ba'zılar âteşde demir ıskara üzre pişirüp yerler. Ammâ çiğ yenirse gûyâ bir lakoz sarı balgam yutmuş gibi olur (1/291).¹³

9 Sırasıyla 1/291, 2/53, 2/53.

10 “Ve'l-hâsil meyhâne olan yerlerde elbette balık bâzârları mukarrerdir, zîrâ ta'âmı tarabdır [tarab: eğlence, şenlik]. Bir Bekrî bürâder, bir balık başıyla bir gün meze ve nukl eder” (1/290).

11 Deniz yaratıklarının kara hayvanlarına ilişkin “pis” ve “temiz” ilkelerine göre değerlendirilmesi sonucu Hanefî mezhebi (ve bazı Şafîî fıkıhçı) sadece balık (semek) türü su ürünlerinin helâl olduğunu kabul eder, bkz. TDV *İslâm Ansiklopedisi* (DİA), “hayvan” maddesi.

12 Bu tepkiye başka kaynaklarda da rastlarız, örneğin *Risâle-i Garibe*'de toplumda eleştirilen tutumlar ve kişiler arasında “Balık Bazarı'nda midye ve istiridye ve engeç ve estakoz yeyen nâ-pâkler”de yer alır, Develi 2001, s. 23; ayrıca Wratislaw 1981 [1597], s. 48; Thévenot 2009 [1665], s. 99.

13 Metinde *lakoz* hem istiridye hem de balgam anlamında kullanılır.

Yine de her şeye rağmen toplumda aynı olumsuz görüşü paylaşmayanlar da vardı. Örneğin Evliyâ'dan yaklaşık bir yüzyıl önce, Gelibolulu Âli ve daha sonraki dönemde Aynî, Evliyâ Çelebi ve Kara Mehmed Paşa'yla bu konuda hiç de aynı fikirde değillerdi. Çok yönlü bir yazar, şair, tarihçi ve bürokrat olan Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1600), “hele denizden çıkan balık türünün çeşitleri ile bavurya, istiridye, istakoz, teke ve midye”yi içki sofrasının ayrılmaz mezeleri arasında sayar.¹⁴ Aynî ise (ö. 1837) içki ve içki âlemlerini, gerçek ya da mecaz anlamıyla övdüğü *Sâkinâme*'sinde şu methiyelere yer verir:

Balık yumurtası pasdırma havyar
Tarak u istakoz u midye der-kâr

Balık turşısı sardalya ne ra'nâ
Be-her tuzlu semekden merdin a'lâ¹⁵

Tekrar balıklara dönecek olursak, Evliyâ'nın balıklarla ilgili övgü dolu beyanları, elbette öznel tercihlerini yansıtır. Fakat yazdıklarının dönemin Müslüman Osmanlı toplumu tarafından, en azından belli bir kesiminden, kabul gördüğünü de söyleyebiliriz. Çünkü 17. yüzyılda, Evliyâ Çelebi gibi sarayda eğitim görmüş, kültürlü bir Osmanlının toplumun tasvip etmeyeceği, paylaşmayacağı herhangi bir şeyden övgüyle bahsetmesi düşünülemez. Nitekim konumuz açısından en dikkat çekici metinlerden biri olan Seyyid Hasan Efendi'nin *Sohbetnâme* adını verdiği güncesi bu tercihlerin din görevlileri, devlet görevlileri, tarikat mensupları, esnaf gibi farklı toplumsal kesimler tarafından da benimsendiğini gözler önüne seriyor.

Evliyâ'nın çağdaşı ve belki de tanışı,¹⁶ Sünbüliyye tarikatına bağlı Seyyid Hasan Efendi, beş yıl boyunca (1660-1664) tuttuğu güncede gündelik yaşamın pek çok ayrıntısının yanı sıra yiyip içtiklerini, Evliyâ Çelebi'ninkini aşan bir titizlikle kaydeder. Kayda geçirdiği yemekler arasında dost toplanmalarında yenilen, et yemekleri kadar sık olmasa da balık, hatta maharet ve merak isteyen balık yemekleri de vardır. Bu “Osmanlı güncesi”nde adı geçen ve aynı dönemin “Osmanlı Seyahatnâmesi”yle ortak bir damak tadını bildiren balık yemekleri şunlardır: Kefal çorbası, uskumru dolması, tekir tavası, tekir dolması, gümüş balığı ve lüfer balığı.¹⁷

14 Gelibolulu Mustafa Âli, 1978 [1600], c. I, s. 159.

15 Arslan 2003, s. 235-236. Şair ayrıca böcek, karides, mercan balığı tavası, mersin balığı ve balık mezelerinden de söz eder.

16 Güncenin yazarı, Evliyâ'nın hamisi Melek Ahmed Paşa'nın evinde “kahve ve şerbet” içtiğine ve aynı hocadan (Evliyâ Efendi'den) ders aldığına göre, Evliyâ'nın yakın çevresindendi, bkz. Gökyay 1985; Kafadar 2009, s. 45. Söz konusu güncelyi ve yazarını “Osmanlı'da birey” açısından değerlendiren Cemal Kafadar'ın incelemesi hararetle önerilir, Kafadar 2009, s. 40-71.

17 Seyyid Hasan Efendi'nin kaydettiği ve yemek çeşitlerinin altı ile yirmi dört arasında değiştiği sofralardan bir örnek: 1. Sofra (21 çeşit): Kebab, yahni, mumbar, lahana dolması, turunciyeye, ıspanak, süzme tavuk

Sonuç olarak Evliyâ, su ürünlerine dair anlattıklarıyla bir bakıma toplum-daki farklı beslenen kesimlere de ışık tutuyor. *Seyahatnâme*'nin birinci cildinde, Esnaf Alayı sırasında, tıpkı daha önce değinilen kasaplar ile Mısırlı tüccarların çekişmesi gibi, balıkçılar ile helvacılar arasında çıkan kavga, balık yiyen her dinden fukaralar ve ballı helva yiyen elit müminlerin çekişmesi olarak da değerlendirilebilir. Dahası sultan IV. Murad'ın çevresindeki devlet ricalinin:

Biz dahi âşcılarız kim mâ'ide-i rahmet [balık] pişiririz. Bizim kârımız [işimiz] fukarâ lokmasıdır. Balık tenâvül eden gill u gişden [kötülük ve kinden] berî olur (1/288).

diyen balıkçıları ve

Sayd etdiğiniz [avladığınız] mâhîler ekseriyâ Bekrî cânlara ta'âmdır. Kâr [u] kesb-leriniz [işiniz] dâ'ima fâsıklar [sapıklar] ve kefereler ile. Bizim helvâmız dersin tatlı ballu şekerden ve Cenâb-ı Bârî'nin 'Ene hâliku'l-ineb' [üzümü yarattım] buyurduğu üzümünden ve [...] asel-i hâlisten [halis baldan] hâsıl edüp mü'min ü muvahhidler ni'meti olur (1/288).

diyen helvacıları dinledikten sonra tercihlerini helvacılardan yana kullanmaları, toplumdaki "muhafazakâr" gastronomi kurallarının bir kez daha onaylanması anlamında da yorumlanabilir.

Evliyâ'nın balıklara ve diğer su ürünlerine genel yaklaşımını özetledikten sonra *Seyahatnâme*'deki balıkların keşfine çıkabiliriz.

İstanbul'un deniz ve göl balıkları

Seyahatnâme'nin İstanbul'a ayrılmış birinci cildinin ilk sayfalarından itibaren Evliyâ, şehrin balıklarını övmeye başlar. "Husûsâ [ayrıca] İslâmbol boğazlarında olan lezîz mâhîler [balıklar] gûya mâ'ide-i Mûsâ'dır"¹⁸ der ve Boğaz'ın iki tarafındaki dalyanlarda¹⁹ mevsiminde avlanan balıkları sıralar:

[çorbası], ekşili tavuk, kefal şorvası, uskumru dolması, tekir tabesi [tavası], börek, baklava, sâbüni, zerde, ekşili aş, şikenbe şorva, palûde, üzüm, pestil, bağrıbasdı hoşafı, herârpâre (Gökay 1985). Evliyâ Çelebi kefal çorbasını "nâzûk" olarak tanımlar (1/291). Lüfer için bkz. aşağıda dipnot 43.

18 1/17. "Mâ'ide-i Mûsâ", bu bağlamda Musa'ya gökten inen pişmiş balık olarak yorumlanabilir. Âşık Mehmed (s. 1493) "hût-ı Mûsâ"dan söz eder ve Musa'nın yediği balık olarak açıklar.

19 Seyyah İstanbul'da üç yüz adet dalyanın bulunduğunu, bunlarda yedi yüz balıkçının çalıştığını ve en büyük dalyanın Beykoz iskelesindeki kılıçbalığı dalyanı olduğunu belirtir (1/290). Bu dalyanlardan yirmisi mirî maldı, yani hazineye aitti (1/252), bkz. Dizin.

Uskumru balığı ve palamide ve alakerde²⁰ ve fiçida²¹ ve kefal ve paço²² ve yılyarı²³ ve ista[v]rid ve istaride²⁴ ve kolyoz ve atrina²⁵ ve hapsi²⁶ ve tekir ve çuçurya²⁷ ve iskorbid ve gelincik ve kaya²⁸ ve çiroz²⁹ ve gümüş³⁰ ve horosya³¹ ve tirkis³² ve lüfer balıkları gibi nice yüz bin isimleri ma'lûmumuz olan balıklar (1/290).³³

Boğaz balıklarının dökümü, Beykoz'daki dalyanlarda avlanan kılıç,³⁴ Karataşlardaki³⁵ dalyanlarda avlanan kalkan³⁶ ve yazar için balıklar arasında uskumru ve tekir gibi özel bir yere sahip olduğu anlaşılan pisi ve nilüfer, yani lüfer balıklarıyla noktalanır.³⁷ *Seyahatnâme*'deki bu döküm, 1553 yılında Doğu'ya yolculuk eden doğa bilimcisi ve konunun uzmanı Pierre Belon'un

20 Evliyâ'nın fiçida ve palamut arasında saydığı *alakerde* bugün bildiğimiz lakerda, yani tuzlanmış torik değil, muhtemelen tuzlanmaya elverişli orta boy taze toriktir. Âşık Mehmed (s. 1508) "lâkerde"yi şöyle anlatır: "Tüli bir zirâ'dan ekser [fazla] olur [1 metre kadar] ve cildi sevâd [siyah] ile beyazdan mürekkebdür [...] ve lahmi gâyet sakıldır [ağırdır] Milh [tuz] ile takdid olunan simâklardandır. Halic-i Kostantiniyye'de kesîrû'l-vücûddur." Etimolojisi belli olmayan lakerda sözcüğü Ortaçağ Bizans kaynaklarında da bir balık çeşidi olarak geçer, bkz. Kriaras 1985, c. 9, s. 80; Krumbacher 1904.

21 Büyük boy toriklerin adı olan *piçota* olmalı. Arapçada olmayan "p" sesinin "f" ye dönüşmesiyle *piçota/poçida* fiçida'ya dönüştü.

22 Kefal balığının ilaryadan küçük olanına verilen ad, bkz. aşağıda dipnot 23.

23 İlyarı balığı, Bulg. *ilariya*'dan, 300 gramdan az çeken kefallere verilen ad.

24 Muhtemelen izmarit, Yun. *smarida*.

25 Aterina ya da gümüşbalığı, Yun. *atherina*'dan.

26 Hamsi. Hapsi, daha önce de belirtildiği gibi (bkz. s. 31) Evliyâ'nın kelime oyunlarından biri değildir. Âşık Mehmed de *hasbi* der: "Bu lafz hamsini lafzından muharrefdür [devşirilmiştir]. Zirâ bu semek [balık] fasl-ı şitâda eyyâm-ı hamsinden gayri evkâtda [vakitte] sayd olunmaz" (s. 1505). Âşık Mehmed Trabzonlu olmasına rağmen Evliyâ'nın aksine hamsiyi pek methetmez ve etini ağır bulur.

27 Çırcır ya da çurçur (*Crenilabrus mediterraneus*). Sözcüğün tarihçesi için bkz. Georgacas 1978, s. 259-274.

28 Bkz. aşağıda dipnot 47.

29 Mart sonu ile 15 Mayıs arasında avlanan ve yenilmeyecek kadar yağsız olduğundan tuzlanıp güneşte kurutulan uskumru balığı. Bizans kaynaklarında da rastlanan çiroz muhtemelen Yun. kuru anlamındaki *ksiros*'tan türetilmiştir. Nitekim 15 Mayıstan sonra yağlanmaya başlayan uskumruya Yunancada yağlı anlamına gelen *liparitis* (Türkçede lipari) denir.

30 Aterinanın küçüğü olan çamuka ya da gümüşü renkte başka bir balık olabilir.

31 Tanımlanamadı.

32 Tirsi balığı, Yun. *trihias*'tan. Çoğunlukla iri sardalye olarak tanımlanır, oysa sardalyenin yakın akrabası olan farklı bir balıktır.

33 Alıntıda ve *Seyahatnâme*'de adı geçen tüm balıkların ve tanımlanabilmiş olanların Latince karşılıkları için bkz. Tablo. 21.

34 Evliyâ'ya göre Beykoz'daki kılıçbalığı dalyanı "yetmiş yük akçe iltizâm[dı]" (1/229). 1 yük: yüz bin akçe (Pakalın, s. 248), 70x100.000: 7 milyon akçe. Van Gölü iltizamı için bkz. aşağıda dipnot 82.

35 Anadolu Kavağı'nın kuzeyinde yerleşim, Devciyan 2006 [1915], s. 552-553 (bundan böyle Devciyan). Yeri gelmişken, Osmanlı dünyasında balık ve balıkçılık konusunda *Seyahatnâme* kadar önemli bir kaynağın Karekin Devciyan'ın kitabı olduğunu belirtmek gerekiyor.

36 Evliyâ bu bölümde tanımlanamayan kızıl *kalkan* ile kulaklı *kalkan* çeşitlerinden söz eder (1/291). *Kulaklı* sözcüğünü "burunlu" anlamında kalaklı şeklinde okusak bile "kalaklı kalkan" tanımı yanlıştır. Nitekim 2/53'te kalkan balığına "kalaksız" (burunsuz), kefal balığına da "kalaklı" (burunlu) der ki doğrusu da budur; *kalak*: burun, boynuz, krş. Dankoff-Tezcan, s. 159.

37 1/290-1/291.

Marmara'da avlanan balıklar dökümünden daha kapsamlıdır.³⁸ Öte yandan, aşağıda özetlenen Terkos ve Çekmece göllerinin tatlı su balıkları da eklenince *Seyahatnâme*'deki dökümün, İstanbul'un Galata ve Eminönü balık pazarlarında satılan yirmi altı çeşit balığı ve fiyatlarını içeren 1640 tarihli *Narh Defteri*'nin dökümüyle büyük ölçüde örtüştüğü de görülür.³⁹

Tablo 20. 17. yüzyılda İstanbul'da Satılan Balıklar ve Fiyatları ⁴⁰

Balık cinsi, narh defteri	Okka/akçe ⁴¹	<i>Seyahatnâme</i> 'deki döküm
kaya (büyük) ⁴²	12	+
kaya (küçük)	9	+
tefur (tekir, büyük)	12	+
tefur (tekir, küçük)	9	+
yılan balığı	9	+
levrek	9	+
kefal (3 okkalık)	9	+
kefal (2 okkalık)	8	+
kefal (1,5 okkalık)	7	+
kefal hurda	4	+
kalkan	8	+
pisi	8	+
nilüfer iri (lüfer)	7	+
nilüfer hurda (çinekop)	4	+
mercan balığı	7	-
paçoz	4	+
kılıç balığı	4	+
karagöz	4	-
kırlangıç	4	-
gümüş	4	+
ilâriye hurda	3	+(yılarya)
lâpina	3	-
ispari	3	-
iskorpit	3	+
çapak (tatlı su b.)	3	-
uskumru	2	+
istavrid	2	+
poçıda (büyük torik)	2	+(fıçıda)

38 Belon'un (2001 [1553], s. 213-214) listesinde Evliya'nın kaydetmediği melanuraya (*Oblada melanura*), karagöz (*Sargus rondeletii*) gibi balıkların olmasına rağmen çeşit daha azdır. Belon'un bilimsel eserlerinden biri, 1551 yılında yayımladığı *Histoire naturelle des estranges poissons* adlı kitaptır.

39 Kütükoğlu 1983, s. 93-94.

40 Sıralama narh defterinde olduğu gibi fiyat kategorisine göre yapıldı. Ancak fiyat farklarına rağmen aynı balığın çeşitli boyları alt alta gösterildi.

41 Narh defterinde ağırlıklar vakıyye/vukıyye, yani okka olarak belirtilir.

42 Büyük: tanesi kırk, eli dirhem (120-160 gr) arası olan balıklar anlamında.

izmarit	2	+
sazan (tatlı su balığı)	2	+
palamut	2	+
lâkerda (taze torik)	2	+

Narh Defteri'nde yer alan ve tanımlanamayan, dolayısıyla kitabın birinci baskısında soru işaretiyle belirtilen nilüfer balığının “balıksever” okurlarla yapılan uzun istişarelerden ve Robert Dankoff'un bu konudaki görüşü alındıktan sonra söz konusu nilüfer'in lüfer balığının halk lisanındaki adı olduğu kanaatine varıldı. Dolayısıyla Narh Defteri'ndeki balıklar listesinin Evliyâ'nın listesinden noksan olmadığı, hatta hurda nilüfer'i çinakop olarak yorumlarsak eğer zengin olduğu bile söylenebilir.⁴³ Ayrıca Defter'de adı geçen ve Evliyâ'nın sözünü etmediği üç önemli balık daha var: kırlangıç, mercan ve karagöz.

Tablodaki okka/fiyat ilişkisinden ise tüm balıkların “fukara lokması” olmadığı, bazı balıkların etten bile pahalı olduğu anlaşıyor. En pahalı iki balık, tekir ve kayadır. 1640 yılında İstanbul'da yüz elli dirhem ağırlığında (450 gr) bir ekmek bir akçeye, bir okka kuzu eti de dokuz akçeye satılırken, bir okka (sekiz tane)⁴⁴ tekir ya da kaya balığı on iki akçeye alıcı bulacak kadar makbuldü. Bu balıkların Evliyâ için de çok özel olduğu düzdüğü övgülerden bellidir:

... ve bir vukıyye gelir la'l-gün [kırmızı] tekir balığı ki cemî'i mâhilerin şâhı bir mâ'ide-i mâhîdir kim güyâ nûr-ı ilahîdir (6/86).

Dünya edebiyatında tekir balığı için bundan daha güzel, daha şiirsel bir methiye yazılmış mıdır acaba?⁴⁵ Seyyahımız ayrıca bugün pek çoğumuzun adını bile bilmediği kaya balığını da över; Haliç Adacıkları⁴⁶ arasında avlandığını belirtir ve etraflıca tarif eder:

... gerçi bir bed-çehre ve siyâh levn [renk] bir turfe [tuhaf] balıktır ammâ gâyet lezîz ve mukavvî semektir [balıktır]. Bâ-husûs [özellikle] aslâ balık râyihası yoktur. Ne kadar tenâvül olursa sıkleti ve harâreti yoktur (1/196).

43 Seyyid Hasan Efendi'nin her şeyi kaydetme saplantısı sayesinde lüferin 1660'lı yıllarda, bazı İstanbullular için makbul bir balık olduğunu görürüz. Ancak Seyyid Hasan'ın bildirdiği fiyat (büyük bir lüfer için yirmi akçe; Gökyay 1985) Defter'deki fiyattan çok farklı ve biraz abartılı gözüküyor. Bu fiyata alınan her halde lüfer değil, olsa olsa lüferin büyüğü kofanaydı. Yaklaşık bir yüzyıl sonra, 1775'te “lüfer balığının çifti dokuz akçeye, levrek balığının vukıyyesi on sekiz akçeye” satılırdı, Ahkâm Defterleri 1997, s. 91

44 Tanesi elli dirhem, 50x8=400 dirhem, yani bir okka.

45 Gerçi zengin Romalıların tekir balığı düşkünlüğü çılgınlık derecesindeydi ama tekirle ilgili yazılanların çoğu balığın “uçuk” fiyatı ve ölürken renk değiştiğini seyretmekten zevk duyan Romalıların hakkındaydı, Davidson 2000, s. 92-93.

46 Haliç'in bitiminde Eyüp ile Silahtarğa arasında kalan adacıklar.

Bu tarif, Deveciyan'ın kaya balığı tarifine tıpatıp uyuyor,⁴⁷ o nedenle Evliyâ'nın bu balığı iyi tanıdığını, severek yediğini, hatta “nûr-ı ilahî” tekirle birlikte okkasına on iki akçe verip satın aldığını bile söyleyebiliriz!

Evliyâ'nın verdiği bilgilere göre kaya balığı Haliç dışında, Boğaz'da, Selanik kıyılarında ve Terkos Gölü'nde de avlanırdı.⁴⁸ İstanbul balıkhanesine gelen tatlı su balıklarının önemli bir kaynağı olan Terkos Gölü'nde ise kaya balığı ve külenk, yani turnabalığı⁴⁹ dışında çok çeşitli balık avlanırdı:

Bu buhayrede [Terkos Gölü'nde] olan mâhî-i günâ-günların [çeşitlerin] envâ'ından, yigirmi vukiyye [okka]⁵⁰ gelir sazan balığı ve levrek balığı⁵¹ ve kalkan balığı ve kefal balığı ve palamit balığı ve pisi balığı ve alakerda balığı ve fıçıda balığı ve kaya balığı ve uskumru balığı ve izmarit balığı ve iskorpit balığı ve bir vukiyye gelir la'l-gün tekir balığı [...] bu mâhîler sayd olunup [avlanıp] ahâlî-i vilâyet kifâflanırlar [geçinirler] (6/86).

Tekir balığının, uskumrunun ve hele hele izmaritin gölde avlanan balıklar arasında yer alması biraz kafa karıştırıcıdır. Fakat Karadeniz'e neredeyse bitişik olan “seher şorca” [azıcık tuzlu] Terkos Gölü'nün oluşum itibarıyla bir lagün olduğunu, yani eskiden denizle bağlantılı olduğunu, zamanla bir yandan alüvyon birikintileriyle denizden koparak, diğer yandan da nehirlerle beslenerek tatlı su karakterini kazandığını unutmamalıyız. Yine de Evliyâ'nın bu tanıklığını en iyi değerlendirecek olanlar Terkos Gölü'nün 17. yüzyıldaki durumunu bilen jeologlardır.

Seyahatnâme'nin Büyük ve Küçük Çekmece gölleri balıklarıyla ilgili satırlarını da dikkatle okumakta yarar vardır. Evliyâ bu gölleri ve Tuna Nehri'ni efsanevi bir öyküyle birleştirir. Yazar, Konstantiyye'nin efsanevi kurucusu Yanko bin Madyan'ın kardeşi Yenvan Kral'ın⁵² Tuna'yı “bir avret gibi saçından sürükleyip” kırk yılda İstanbul'a getirip Çekmece göllerine akıttığını birkaç kez tekrarlar.⁵³ Efsanenin ve “Çekmece göller[inin] aslı nehr-i Tuna'dır”

47 “[Kayabalığının] vücudu çoğu zaman kömür gibi kapkaradır. [...] Gözleri sanki birer ur gibi başının üstüne yerleşmiş [...] Etinin kolay sindirilmesi nedeniyle doktorlar tarafından çok beğenilen bir balık olup hastalarına [...] hararetle önerirler”, Deveciyan, s. 158-162; bkz. ayrıca Ahmed Cavid, 2006 [1789], s. 47, *şîr-mâhî* maddesi.

48 1/196, 1/290, 6/86, 8/68.

49 Metinde *kürenk* olarak geçse de Farsça turnabalığının adı olan *külenk* olması daha mantıklıdır. “Fârisî'de külenk ve Türkî'de turna didükleri tayrun [kuşun] başına şebîhdür [benzer]. Bu sebebdendir turna balığı dirler”, Âşık Mehmed, s. 1507. Dikkat çekici olan Evliyâ'nın turnabalığını iki ayrı dildeki adıyla kaydetmesidir. Bulg. *shtuka*, Far. *külenk*. Bulunduğu yöreyle ilgisi olduğu gibi, bilgi kaynaklarının çeşitliliğiyle de ilgili olmalıdır.

50 Yaklaşık 25 kilo. Evliyâ abartmıyor, erişkin sazan devasa bir balıktır. “Terkos Gölü'nde yirmi beş kilo çeken sazan balıkları avlanır”, Deveciyan, s. 231.

51 Tatlısu levreği (*Perca fluviatilis*) ya da uzun levrek (*Lucioperca sandra*) olabilir. Her ikisi de Terkos Gölü'nde avlanırdı, Deveciyan, s. 252-254.

52 Efsanevi kral Yanko bin Madyan ve kardeşi Yenvan Kral için bkz. Yerasimos 1993, s. 63-80, 262.

53 1/19, 1/240, 3/168, 6/72 ve 7/174-175. Şaşırtıcı olan bu efsanenin günümüze kadar gelmesidir.

(7/175) inancının kaynağı belli değil, ille de bir açıklama bulmak için belki de Evliyâ'nın yazdıklarına bakmak gerekecek:

Ba'zı zamân nehr-i Tuna'ya mahsûs morina balığı⁵⁴ ve mersin balığı⁵⁵ ve uştuka⁵⁶ ve çıka⁵⁷ mâhîleri bu buhayreden [gölden] çıkar.⁵⁸

Bazen “beş on yılda ya bir dâne ya iki dâne” mersinbalığının ya da çuka'nın yolunu şaşırıp Karadeniz'den Marmara Denizi'ne, oradan da bitişik konumundaki Çekmece göllerine girmesi, Tuna'nın bu göllere aktığı efsanesini doğurmuş olabilir. Evliyâ'nın da çok sık tekrarladığı gibi Tuna Nehri balıkları olarak bilinen mersinbalığı türlerinin Marmara'daki bir gölde görülmesinin doğal karşılanmadığı, balıkçıların Büyükçekmece'de avladıkları küçük bir morinayı Sultan İbrahim'e hediye göndermelerinden de anlaşılıyor.⁵⁹

Evliyâ, bütün bu öykü ve efsanelerden sonra Çekmece göllerinin övülesi balıklarını şöyle sıralar: Leziz yılanbalığı, ilarya balığı (küçük kefal balığı) ve “aslâ balık râyıhası” olmayan pisi balığı.⁶⁰ Bu bilgileri Deveciyan da doğruluyor.⁶¹

Tarabefzûn [Trabzon] mâhîlerinin memdûhâtların beyân eder

Seyahatnâme'nin ikinci cildinde, Trabzon'un balıkları hakkında renkli bir dille yazılmış çok hoş bir bölüm yer alır:

Evvelâ cümleden levrek balığı ve kefal balığı gâyet kalaklı [burunlu] balıktır ve kalkan balığının kalağı yokdur.⁶² Ammâ âh cânım kalkan balığı gâyet lezizdir. Nisâ tâ'ifesi [kadın kısmı] yiseler elbette hâmile kalır. [...] Ve birer karıştan ziyâde kırmızı başlı kızılca tekir balığı kızılbaşlı⁶³ olmağıla bu dahi lezizdir. Ve kalyoz [kolyoz] ve erba'inde⁶⁴ uskumru balığı ve niçe bin elvân mâhîler vardır.

“Tuna'nın ve Büyükçekmece'nin suyunu tahlil ettirdik aynı çıktı” kanıtını (!) öne sürerek hâlâ bu efsaneye inananlar varmış. Bu bilgiyi Ayşe Yetişkin Kubilay'a borçluyum.

54 Büyük mersinbalığı ya da mersin morinası (*Huso huso* ya da *Acipenser huso*). Rusça *beluga* adıyla da bilinir. Morina –ya da beluga– havyarı bol ve makbul olan en büyük mersinbalığı türüdür.

55 *Acipenser sturio*, asıl mersinbalığı.

56 Bulg. *shtuka*'dan, turnabalığı (*Esox lucius*). Küçükçekmece'deki turnabalığı avı için bkz. Deveciyan, s. 258.

57 Bulg. *chiga*'dan. Çuka (*Acipenser ruthenus*) en küçük mersinbalığının adıdır. Deveciyan (s. 202), 20. yüzyıl başlarında Marmara'da ve Boğaz'ın dalyanlarında çuka avlandığını yazar.

58 1/19, 3/168, 7/175. 7/175'te listeye som (yayın) balığını da eklenir. Evliyâ'nın, Çekmece Gölü'nden söz etmesine rağmen yayınbalığı için Bulgarca adı olan *som*'u kullanıyor olması dikkat çekicidir.

59 Sultan I. İbrahim 1640-1648. Evliyâ bu olayı da birkaç kez tekrarlar; 3/168, 6/72 ve 7/175.

60 1/240, 3/168, 3/169. Söz konusu olan dere pisisi olmalı. Deveciyan'a göre (s. 220.) Türkiye'de birçok göl, lagün ve akarsuda özellikle Büyük ve Küçük Çekmece'de bol miktarda dere pisisi avlanırdı.

61 Krş. Deveciyan, s. 201-205, 215, 211-213, 220.

62 Bkz. yukarıda dipnot 36.

63 Bu “kızılbaşlı”(!) ve bir karıştan büyük balık, tekirden çok barbunyaya benziyor.

64 22 Aralık ile 30 Ocak arası dönem, karakış. Erbainden sonra gelen elli günlük döneme (31 Ocak-21

[...] Bunlardan ziyâde muhabbet edüp üzerine bin cân ile kurbân olup bey [u] şîrâsı mahallinde [alış veriş sırasında] ceng [û] cidâl [kavga dövüş] edüp kan etdikleri mâhî cânım hapsi [hamsi] balığıdır. Rûz-ı hamsinde⁶⁵ zâhir olduğuyçün hamsi balığı derler [...] Yevm-i hamsinde [hamsin günlerinde] hapsi mâhileri karaya düştükde yâhûd meneksile⁶⁶ nâm kayıklarla mâl-â-mâl [dopdolu] iskeleye geldikte balık dellâlları [...] ‘İpsarya,⁶⁷ ala pamun, ey ümmet-i Muhammet ala pamun’ deyüp [...] mürver ağacından boruları [...] bir kere sûr urunca [İsrâfil borusu gibi üfleyince] cemâ’at [...] ‘Namâz bulunur ammâ hapsi bulunmaz’ deyü câm’de imâm ve mü’ezzin dahi namâzı bozup ‘Ahçacuğumla bir makrama hapsi ver’ deyü o nâzik sırmalı makramalara balığı koyup [...] balığın suyu akıdıp giderken ba’zılar [...] ‘Bre palığın suyun ya ne akıdırsin, suyu bir pilavcık salsana’ deyü birbirlerine latife ederler (2/53).

Seyahatnâme’de Trabzonluların hamsi aşkı üzerine anlatılanlar sadece yukarıda alıntılanan bölümden ibaret değildir. Balık tellâhının borusunu duyunca, “Ehlinden balığın çeküp alıp uçkurun bağlayarak” iskeleye koşan Çiço Hüseyin’in öyküsünü ve peştamallara sarılarak hamamdan fırlayan beş üryanın maceralarını Evliyâ’nın kaleminden okumak başlı başına bir zevktir. Bu öykülerden sonra seyyah Trabzonluların hamsiden pişirdikleri kırk türlü yemekten söz eder, hamsi çorbasını, yahnisini, kebabını, böreğini, hatta baklavasını sayar ve on ciltlik yapıtında bir daha tekrarlamayacağı bir şeyi yapar: Hamsi pilakisinin tarifini verir.⁶⁸

Trabzonluların hamsi aşkının Evliyâ’yı çok etkilediği yeterince açıktır. Karadeniz’in balıkları ve hamsi için anlattukları, İstanbul’dan sonra, deniz balıkları hakkında yazdığı en canlı ve zengin bölümdür. Ege, Akdeniz, hatta Güney Marmara’nın balıklarını aynı keyifle ve ayrıntılarla ele almaz. Hatta bazen hiç değinmez. Örneğin Bandırma-Aydıncık-Erdek güzergâhında sadece Erdek dalyanında bol miktarda avlanan kolyozlardan söz eder (5/150); İzmir’i anlatırken, balıkları: “Bu şehir [İzmir] bir körfez deryânın nihâyetindedir [...] lezîz mâhileri olur” (9/53) cümlesiyle geçiştirir; Ege kıyılarını gezerken Marmaris limanında avlanan “beşer altışar vukkiye levrek”lere kısaca değinir (9/120); bir hafta kaldığı Antalya’da ne deniz, ne balık ne de balıkçılar hakkında bir satır yazar. Oysa İstanaz (Korkuteli) yaylasında nehirden avlanan her biri üç okka çeken “ilâhî” alabalıkları anlatır (9/144) ve İzmir yöresinde Bozdağ’daki Gölcük Gölü’nde yediği “kırkar ellişer vukiyeye gelen zerefşân⁶⁹

Mart) hamsin denirdi (*hamsin*: Ar. elli). Hamsin’den sonra kışın bittiği kabul edilirdi.

65 Bkz. yukarıda dipnot 64.

66 Tek bir ağaç gövdesinden yapılan kayık. Yun. *monoksilo*’dan. *Mono*: tek ve *ksilo*: kütük, tahta.

67 Yun. balıklar.

68 Tarif için bkz. aşağıda “Balık Yemekleri”.

69 *Zerfşân*: Far. altın saçan. Evliyâ *zerfşân* ve *zer-nişân* sıfatlarıyla muhtemelen karnının altı parlak sarı renkte olan asıl alabalığı (*Salmo trutta*) kastediyor, ancak boyunu biraz abartıyor. Alabalık türleri için bkz. Deveciyan, s. 221-225.

alabalıklar"ı över (9/95). Örnekler çoğaltılabilir⁷⁰ ve hepsinin gösterdiği odur ki *Seyahatnâme*'de Ege ve Akdeniz balıklarıyla ilgili bariz bir eksiklik vardır.

Eksikliğin nedenini Evliyâ'nın tatlı su balıklarına olan tercihinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu yaklaşım bir gerçeklik payı taşısa da seyyahın tekir, kalkan gibi deniz balıklarına övgüleri göz önüne alındığında yeterince açıklayıcı olmadığı görülür. Daha ileride bu konuya ve diğer muhtemel nedenine tekrar değinilecektir ama önce metinde tatlı su balıklarıyla ilgili anlatılanları ele alalım.

***Seyahatnâme*'de tatlı su balıkları**

Evliyâ, Bozdağ ve İstanaz'daki "ilahi" alabalıklardan başka, gördüğü/yediği tatlı su balıklarını her fırsatta anlatır, karşılaştırır ve över. Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın baş müezzini ve gümrük kâtibi olarak Erzurum'a giderken ilk kez Sapanca'dan geçer. Sapanca Gölü'nde avlanan "yetmiş seksen"⁷¹ çeşit balıktan dördünün adını verir: Alabalık, sazan, turna ve bir daha adı anılmayacak olan livne balığı.⁷² Bu balıkların, misk ve amberle pişmiş kadar nefis ve leziz olduğunu yazar (2/89). Bir sonraki yolculuğunda Çağa Gölü'nden [Yeniçağa Gölü-Bolu] avlanan alabalıkları ve "beşer, onar vukkiye [okka] turna⁷³ ve sazan ve yılan" balıklarını (3/152) tadınca Sapanca Gölü balıklarından daha leziz oldukları sonucuna varır (5/44). İznik Gölü'nde avlanan "yetmiş altı" çeşit balık arasından –herhalde en iyi tanıdığı– birkaç tanesinin adını sıralamakla kalmaz, hem nasıl pişirildiklerini hem de yöre pazarlarına dağılımlarını anlatarak genişçe bir coğrafyada, hatta deniz kıyısındaki Gemlik'te tatlı su balığı tüketiminden bizi haberdar eder:

Husûsan [ayrıca] cümleden elhalinübe balığı ve alabalığı ve sala balığı meşhûr-ı âfâktır kim aslâ balık râyihası yokdur ve gâyet lezîz çorbası ve tavası olup serî'ül-hazm [hazmı çabuk] olduğundan mâ'ada mukavvîdir. Cümle sayyâdlar [avcılar/balıkçılar] bu mâhileri Yenişehir'e [Bursa] ve kasaba-i Gemleyik'e [Gemlik] ve kasaba-i Bâzârköyü'ne [Orhangazi] götürüp kâr ederler. [...] Ve bu buhayre içre bir güne pullu balık olur gâyet lezîzdir ammâ tepesinde iki sivri kemiği olup anı kırıp ba'dehû [ondan sonra] balığı pişirüp yerler (3/9, 3/10).⁷⁴

70 İskenderiye balıkları için anlattıkları da (10/365) yeterince ayrıntılı değildir.

71 "Büyük miktar", "bolluk" ifade eden sembolik sayılardan.

72 Evliyâ, Sapanca Gölü'nde vaktiyle çok bol bulunan kadife balığından (*Tinca tinca*) söz etmez. Bu balığın Slav dillerinde adı *lin*, Arnavutçada da *line*'dir. Tanımlanamayan livne balığı belki de kadife balığıdır.

73 1632 yılında Sapanca'dan geçen Tavernier, iki buçuk ayak (yaklaşık 75 cm) büyüklüğünde bir turnabalığını iki meteliğe satın aldığını yazar, Tavernier 2006 [1675], s. 48.

74 *Sala* ve *elhalinübe* adlı balıklar tanımlanamadı. Fakat tepesinde iki sivri kemiği olan "pullu balık", Devecian'ın (s. 260) "İznik gölünde kaynar" dediği dikenli/dikence balık (*Gasterosteus aculeatus*) olabilir.

Seyyahımız Bursa yolculuğunda Keşiş Dağı'nın [Uludağ] Sobran Yaylası'nda⁷⁵ "Sübhânî" alabalıkları yedikçe "kuvvetür'-rûh bulur" (5/146). Bursa dönüşü Ulubat'tan (yeni adı Uluabat, eski adı Abelyon/Apolyond) geçer. Şehrin göl kenarındaki meyhanelerini, bağlarını, kırmızı üzüm şirasını ve gölden çıkan turna, sazan ve "kerevit nâm böcek"lerini kaydeder. Tabii bu kerevitleri "kefereler nukl-i iş-i tarab" ettiklerini, yani şarap mezesi yaptıklarını eklemeyi ihmal etmez. Mirî⁷⁶ mal olan bu gölden ve balıklarından Evliyâ'nın çağdaşları sayılabilecek seyyah Tournefort ve Covel de söz eder. Tournefort gölde avlanan altı ile yedi buçuk kilo ağırlığındaki sazanların etini yavan bulur,⁷⁷ Covel ise rehberlerinin gölden küçük alabalıklar avladığını anlatırken ilginç bir bilgiyi aktarır. Eğer padişah ve maiyeti yakınlarda bir yerdeyse, avlanan büyük ve güzel alabalıklar hemen ona gönderilirdi zira o balıklara dokunacak olan ağır şekilde cezalandırılırdı.⁷⁸

Evliyâ Mihâliç'te (Karacabey) gördüğü "kol kalınlığı semîn [semiz] yılan balığı"ndan söz eder;⁷⁹ Uluabat Gölü gibi mirî mal olan komşu Manyas Gölü'nde avlanan alabalık, turna ve yılanbalıklarını över.⁸⁰ Bingöl'ü ziyaret ettiğinde ise "ibret-nümâ" olarak nitelendirdiği Bingöl Yaylası'nın önemli göllerini sayar, kısaca tanıttıktan sonra da balıklara geçer:

Ve hikmet-i Hudâ bu kadar bin sagîr u kebîr [küçük ve büyük] halîc u buhayreler [göller] vardır. Bir gölde olan mâhî bir gölde yokdur. Cümleden kırğı balığı ve ala balığının gûnâ-gûnu [çeşidi] ve hârûn balığı ve sıkı balığı ve sarık balığı ve alcık balığı ve çüngüs balığı ve acarlı balık ve pullu balık ve yassı balık niçe bin envâ mâhiler vardır. Âslâ birinde balık râyihası yokdur (3/144).

Alabalık dışında alıntıdaki on balıktan ne yazık ki hiçbirini tanımlanamıyor. Evliyâ, bir daha tekrarlamayacağı bu balık adlarını kuşkusuz yöre halkından duymuştur. Dolayısıyla onları tanımlamak ancak yörede adlarını bilen biri yaşıyorsa ve tabii eğer bu balık türleri hâlâ varsa mümkün olabilir. Balıkların yok olmadığını ve o insanın yörede yaşadığını umut edelim.

75 Dağın kuzey tarafında yer alan yaylalarından biri.

76 Mirî (hazine malı) göller iltizama verilerek (balık ve kuş avından elde edilecek olan geliri kiraya verilerek) hazineye gelir sağlanırdı. Bazı göller ise, örneğin Ohri Gölü (8/325), "mâl-i padişahî"ydi, yani geliri padişahın ya da ailesinin özel hazinesine giderdi.

77 Tournefort 2005 [1700], c. II, s. 242.

78 Covel 1998 [1675-1677], s. 159. Bu tanıklığı doğrulayan resmi belgeler de var: "Bursa'da Keşişdağı'ndaki [Uludağ] nehirlerin balıkları hâssa-i hümâyûn için avlanageldiğinden, mirî avcılar dışında hiç kimsenin bu nehirlerden balık avlanmasına izin verilmemesi" hakkında hüküm, 12 Numaralı Mühimme Defteri, 1570-1572, c. I, no. 703, s. 427.

79 5/147-5/148. Bu besili yılanbalıkları herhalde Karacabey ilçesinde Hanife Deresi adını alan Susurluk Çayı'nda avlanırdı.

80 5/152. Evliyâ, bugün "Kuş Gölü" denen perişan durumdaki Manyas Gölü'nün ve Uluabat Gölü'nün göçmen kuşlarını da kaydeder.

İmparatorluğun doğu eyaletlerine ayrılmış olan *Seyahatnâme*'nin dördüncü cildinde Evliyâ, Melek Ahmed Paşa'yla birlikte gittiği Van'da gördüğü “acayıp” balık avını anlatır. Bugün inci kefalî⁸¹ olarak bilinen Van Gölü'nün sodalı suyunda yaşayabilen tek ve endemik balığın, her yıl üremek için Bendi Mahi deresinin suyuyla göle girmesi, dere ağzında avlanması, tuzlanması ve çevreye satılması hakkında yazdıkları özetle şöyle:

Bendi Mahi Nehri, Bargiri [Muradiye] Kalesi yakınında Van Gölü'ne dökülür. Nehrın göle girdiği yere de Bendi Mahi derler ve yılda bir kere binlerce balık buradan Van Gölü'ne girer. Gölde eğir kökü yerler ve bir ay kadar kalırlar. Balıklar geri dönmeye başladıkları sırada Van defterdarının adamları yolu bend ile kapatıp balıkları mahpus eder. Mahpus kalan balıkları avlayıp tuzlarlar. Tuzlanmış balıkları Acem ve Ermeni tüccarlar satın alıp nice bin deve yükü tuzlu balığı İran'a, Azerbaycan'a, Bakü'ye ve Lahican'a götürüp satarlar. [...] Bu balıklardan hazine dokuz yük⁸² akçe gelir elde eder. Van kalesi askerlerinin ve göl etrafındaki diğer kale askerlerinin ulufesi [maaşı] bu balıkların gelirinden ödenir (4/88).

Van Gölü'ndeki balık avını Tavernier de benzer şekilde anlatır. Ek olarak gölde tek bir balık türünün avlandığını vurgular ve daha önce herkesin avlanabildiği gölün geliri mültezime verilince, göldeki balıkların yılana dönüştüğü efsanesini nakleder.⁸³ Balıktan mahrum kalan halkın tepkisini yansıtan bu efsaneyi Evliyâ muhtemelen duymamıştı. Seyyah Van'ın doğusundaki Ereçek (Erçek) Gölü'nde avlanan, “aslâ balık râyihası” olmayan ve sultan IV. Murad'ın da Revan seferi dönüşü yiyip takdir ettiği “on vukiyye gelir yahşi alabalığı”nın ayân ve kibarlara hediye gönderildiğini de nakleder (4/171).

Evliyâ uzun süre kaldığı Mısır'ın Nil balıklarını, Nil deltasındaki iltizama verilen üç büyük gölden, Burlos (Burullus), Utku (Idku) ve Menzile (Manzala) göllerinden elde edilen onlarca “Mısırî kîsesi” geliri⁸⁴ ve Fayyum'da avlanan semek-i Yûsuf'u anlatır.⁸⁵ Yazara göre Kahirelilerin yağma edecek kadar sevdiği, kendisinin de yediği ve “müşk râyihalı ilik misâl bir balık” diye övdüğü (10/157) Yusuf balığı tanımlanamadı. Yusuf balığı gibi tanımlanamayan diğer bir Nil balığı, Hz. İdris'le ilişkilendirilen ve *Seyahatnâme*'de

81 *Chalcarburnus tarichi*. Arapça *tarih/dareh* Yunanca *tarihos*'tan gelir ve genellikle tuzlanıp kurutulmuş balığı tanımlar, Arapçada *dareh* biçimi taze inci kefalî için kullanılmıştır. Sözcük için bkz. ayrıca Georgacas 1978, s. 154-166.

82 Bir yük, yüz bin akçe olduğuna göre, Van gölünden hazineye yılda $9 \times 100.000 = 900.000$ akçe gelir sağlanıyordu. Kıyaslayabilmek için bir örnek: Malatya kadısının yıllık ek geliri 20 kîse-i Rûmî (1 kîse: 40.000 akçe), yani 800.000 akçeydi (4/12). Beykoz'un kılıçbalığı dalyaniyla kıyaslamak için bkz.yukarıda dipnot 34.

83 Tavernier 2006 [1676], s. 292. 1632-1660 yılları arasında Doğu'ya beş yolculuk yapmış olan seyyahın Van'dan hangi tarihte geçtiği belli değildir.

84 10/371, 10/383, 10/397. Bir Osmanlı kesesi: 500, bir Mısır kesesi: 600 kuruştur (Pakalın).

85 “Semek-i Yûsuf, mâ'ide-i Yûsuf ve hût-ı Yûsuf derler bir münakkaş balıktır” (10/157).

sıkça rastlanan yenmesi yasaklanmış balıklardan⁸⁶ biri olan hût-ı İdris (İdris balığı) ya da semek-i ri'âde'dir.⁸⁷

Nil'de bir balık olur, semek-i ri'âde derler. Her kim dutup yemek isterse ol ân eli kurulur [kıvrılır?], elinden birağırsa eli yine eyi olur. Anıciün cümle sayyâdların şebekelerinde [ağlardan] çıkdıkça âzâd ederler. İki vukiyye gelir bir sarı balıktır. [...] Bu balığa hût-ı İdris dahi derler. Alabalık gibi münakkaş bir balıktır kim niçe derde devâdır. [...] Cenâb-ı Bârî İdris'e gökden mâ'ide ya'nî pişmiş balık ve tere gönderüp tenâvül edüp def'-i cû etdikde kemiklerin Nil'e atdıka bu balık halk olurmuş [yaratılmış] (10/190).

Seyyahımız, imparatorluğun batı eyaletlerinde görüp gezdiği çoğu mirî olan göller ve bunlarda avlanan balıklar hakkında şunları yazar: Beşik Gölü'nde⁸⁸ “birer zirâ”⁸⁹ boyunda turnabalığı, kefal, vilya (?) ve yılanbalığı; İşkodra Gölü'nde pisi, sazan, levrek (tatlı su levreği), kefal ve yılanbalığı; Ohri Gölü'nde uştuka, misarya (?), sazan, alabalık ve misk gibi kokan yılanbalığı ve Yanya Gölü'nde “yalan dünya”nın en leziz yılanbalığı avlanırmış.

Evliyâ tatlı su balıklarını –özellikle alabalığı– överken, deniz balıkları için nadiren kullandığı “aslâ balık râyihası yokdur” ya da “misk ü amber râyihası vardır”, “misk gibi kokar” türünden açıklamaları sık sık tekrarlar.⁹⁰ Bu açıklamalar, balıklar hakkında “ansiklopedik” bilgi vermekten çok, yenilebilir olduklarına dair okuru ikna etme çabası olarak değerlendirilebilir. Sanki Evliyâ, kendi damak tadını paylaştığını ancak balık kokusundan hoşlanmadığını bildiği bir kitleye, bu balıkların yosun ve ağır kökü⁹¹ yedikleri için etlerinin lezzetli, hafif ve kokusuz ya da mis kokulu olduklarının “garanti”sini vermek ister. Paradoks gibi duran “balık kokmayan balık” ifadesi aslında yanlış değildir çünkü hiçbir tatlı su balığında deniz balığının yoğun kokusu yoktur ve belki de tatlı su balıklarının –daha kolay bulunabilmeleri dışında– toplumda tercih edilme nedeni budur. Evliyâ ayrıca tatlı su balıklarını da lezzet, koku ve boy açısından kıyaslar ve en lezzetlisi ve irisi hakkında okura bilgi verir:

86 Seyahatnâme'de kutsal sayılan ve yenmesi yasak olan balıklara; olağanüstü güçle donatılmış koruyucu, tılsımlı balıklara; savaş ve kıyımları haber veren balıklara; gelecekle ilgili kehanette bulunan balıklara ilişkin hikâyeler eksik değildir. Fakat bu efsaneler kitabın sınırlarını aştığından “efsanevi balıklar” ancak başka bir çalışmanın konusu olabilir.

87 Balığın adı, Arapça titreme anlamındaki *ra'âde*'den *semek-i ra'âde* olması muhtemeldir, krş. Âşık Mehmed, s. 1494, [Semek-i] Ra'âde.

88 Bugün adı Volvi olan, Selanik'in 32 km kuzeydoğusunda Yunanistan'ın ikinci büyük gölü. Övgüler için sırasıyla bkz. 8/43, 6/58, 8/325, 8/292.

89 75-90 cm arası. Turna'nın uzunluğu 1,5 metreye kadar ulaşabilir.

90 Evliyâ'ya göre alabalıklar ister İznik Gölü'nden (3/9); ister Ereçek Gölü'nden (4/171); ister Sofya'nın Vitoş Yaylası göllerinden (3/228), isterse Ohri Gölü'nden (8/325) avlanmış olsun daima misk kokuludur. Bu kategorinin diğer balıkları: pisi, kaya, sazan, yılan ve turnabalığıdır. Ayrıca Bingöl (3/144), Çağa Gölü (3/152), Gölakesir Gölü (5/311), Kanije Gölü (7/23) ve Ohri Gölü (8/325) balıklarında da “aslâ balık râyihası yokdur.”

91 Göl, dere vb. su kenarlarında yetişen bir bitki (*Rizoma calami aromatici*), bkz. Baytop 1999, s. 202.

Altı yedi vukkiye gelir mâhileri olur kim Bingöl'de ve Göksin'de ve Ramazanoğlu yaylalarında olmaz. La'l-gün zer-nişanlı mûsk-bûlu [misk kokulu] alabalığı ve sazan balığı [...] bir küh-ı bülende [yüksek dağa] mahsûs değildir, illâ bu Vitos yaylasında olur (3/228).

Bâ-husûs bu İskenderiye halicinde [İşkodra Gölü] çıkan yılan balığı ne Gölikesir'de⁹² ve ne Ohri'de ve ne Beşik göllerinde çıkmak ihtimâlleri yoktur. [...] Semîn ü lezîz olup misk gibi kokar (6/58).

Bu tür kıyaslamalar Evliyâ'nın balıkları iyi tanıyan bir Osmanlı çelebisi, dahası bir alabalık, sazan, yılanbalığı meraklısı olduğunu düşündürüyor.

Tuna'nın balıkları, dalyanlar ve balık yan ürünleri

Evliyâ çeşitli tarihlerde Tuna boyu eyaletlerine yaptığı yolculuklar sırasında Tuna Nehri'ni her mevsimde, her yönüyle, her kıvrımıyla tanıma fırsatını bulur. Tuna dalyanları özel ilgi alanlarından biridir. Üstelik bu dalyanlar sadece balık avı noktaları değil, balık yan ürünleri üretim merkezleridir. Seyyahımız Tuna'nın balık çeşitleri, balık salamurası, balık turşusu imalatı ve "kara" havyar ticareti hakkında bilgi toplar, bu bilgileri ve kendi gözlemlerini *Seyahatnâme*'nin üçüncü, beşinci ve yedinci ciltlerinde okura aktarır. "Nehr-i azîm" Tuna'nın görülmeye değer dalyanlarından biri, nehrin Karadeniz'e döküldüğü yerde yükselen Kili Kalesi'nin (bugün Romanya sınırları içinde kalan Stara Kilia şehri) önündeki dalyandı:

Bu kal'a önünde nehr-i Tuna üzre emîn ağa [balık emini] azîm balık dalyanları yapup morina ve mersin ve çığa [çuka] ve uştuka [turnabalığı] ve liçe (?) ve kefal ve som [yayınbalığı] ve lom⁹³ ve sazan balıkları ve gayrı isimli niçe bin elvân balıkları sayd edüp tuzlar. [...] Cümle balıklar [dalyana] girüp mahpus olup bir karış balık taşra [dışarı] çıkamayup pereme⁹⁴ ve kayıklar kadar onar on beşer arşın⁹⁵ kaddi [boyunda] müteferrika morina⁹⁶ ve sekizer ve beşer zirâ' mersin balıkların kıra kıra Tuna yüzü kızıl kan olup andan tuzlayup niçe bin bâzergânlara balık salamurasın [...] altun ile fûrûht edüp [satarlar] nice bin araba yükü balık turşusu kâfiristâna gider. Ve ba'zı morina balığından beş altı kantar⁹⁷ kara havyar çıkar (5/113).

92 Kastoria, Türkçede Kesriye, Yunanistan'ın kuzeyinde, Batı Makedonya bölgesindeki il, il merkezi ve gölün adı.

93 Belki adını Tuna kıyısındaki Lom şehrinden alan bir balık ya da som balığına uyak olsun diye yazarın uydurduğu bir sözcüktür.

94 İstanbul'da yolcu taşımacılığında kullanılan büyük kayak.

95 Çarşı arşını 68 santimdi, yani Evliyâ yaklaşık on metre boyunda bir morinadan söz ediyor. Karadeniz'e dökülen ırmak ağzlarında avlanan ve İstanbul Balıkhanesinde satılan 250 kiloluk mersin morinalarının (Deveciyan, s. 203) boyunu bilmiyoruz ama on metre biraz gerçek dışı gözüküyor.

96 Büyük boy morina balığı. "Müteferrika ta'bîr olunan morina mâhileri [...] Üsküdar kayığı cüssesi kadar balıklardır." (3/194).

97 1 kantar: 44 okka: 56 kg. Evliyâ tek bir balıktan yaklaşık 280 ile 338 kilo arasında havyar alındığını yazıyor ve bu kez gerçekten abartıyor! Bir mersinbalığından alınabilecek havyar miktarı için bkz. Deveciyan, s. 204.

Kili dalyanı, geliri yetmiş yük akçe (yedi milyon akçe)⁹⁸ bedelle kiralanan büyük bir dalyandı ve çevredeki sekiz kalede görevli olan askerlerin ulûfeleri bu dalyanın geliriyle ödenirdi. Diğer önemli bir dalyan, yetmiş yedi yük akçe (yedi milyon yedi yüz bin akçe) karşılığında kiralanan Silistre dalyanıydı. Burada avlanan “Üsküdar kayığı” boyundaki “her biri birer ejderhâ” morinaların havyarı alındıktan sonra:

Balık kassâbları dilim dilim, çilim çilim edüp tuzlayup diyâr-ı Leh'e ve Moskov'a [...] ve Dip Frengistân'a ve'l-hâsıl cemî'i kâfiristâna arabalar ile ve keştiler [gemi-ler] ile havyar ve mersin ve morina balığın götürürler[di] (3/194).⁹⁹

Tuna kıyısındaki “iki yüz adet mîrî balık kasabı dükkânı”ndan havyar ve yılda iki bin araba balık salamurası satın alan “kırk elli bin guruşa mâlik morina ve mersin balığı bâzergânı kefereler”¹⁰⁰ ya da Kırım Kefe'den yüzlerce gemi kara havyar ve tuzlanmış balık fiçıları yükleyen tüccarlar¹⁰¹ bu malları sadece “kafiristan”a mı gönderirlerdi? Bu dalyanlardan İstanbul'a havyar, balık salamurası gelmez miydi? *Seyahatnâme*'de, Kırım'dan tuzlanmış balık getirildiğine dair dolaylı bir bilgiyle karşılaşırız. Evliyâ ilk Karadeniz yolculuğunda Kırım'dan dönerken gemisi fırtınaya kapılır ve zor anlar geçirir. Tehlike anında gemiden atılan safralar arasında Kırım'dan yüklenmiş balık turşusu fiçıları da vardı.¹⁰² 17. yüzyıl belgeleri Karadeniz'den Selanik'e götürülen havyar fiçılarından¹⁰³ ve İstanbul ile Galata'daki havyarıcı esnafının¹⁰⁴ mal alım satımlarını düzenleyen 1759 tarihli bir hüküm, “kadîmü'l-eyyâmdan berü” [eskiden beri] Karadeniz'den fiçılarla getirilen “kara havyar ve morina balığı bastırması”ndan söz eder.¹⁰⁵ Ne yazık ki ithal edilen siyah havyarın ne kadarının Müslüman, ne kadarının gayrimüslim sofralarında tüketildiğini hakkında hiçbir bilgimiz yok.¹⁰⁶

98 Bkz. yukarıda dipnot 82.

99 Evliyâ Tuna Nehri haricinde, Azak Denizi'ne dökülen Ten/Tün (Don) ve Karadeniz'e dökülen Turla (Dinyester) nehirlerinde de leziz morina, mersin, çığa ve uştuka balıklarının avlandığını yazar (2/68).

100 5/60. Yabancı gümüş bir para olan gurus'un değeri Evliyâ'nın döneminde yaklaşık 80 akçeydi, yani balık tüccarlarının serveti 4 milyon akçe civarındaydı ki bu da çok yüksek bir meblağdı.

101 7/268.

102 “Hemân gemi üstünde azîm yapağı çuvalları ve papır hasırları ve balık turşusu fiçıları ve gemi keresteleri var idi. Cümle halk imdâd edüp cümle mezkûr [yukarıda adı geçen] eşyaları deryâya atdılar” (2/70). Daha sonraki dönemlerde Rusya'dan gelen tuzlu balık ve havyar hakkında bkz. Ahmet Refik 1930, s. 225-227.

103 Galata Mahkemesi'nin 1604 ve 1683 tarihli kararları, Kuran 2010, c. II, s. 44, 507.

104 Galata'daki “havyaracı esnafı”na 17. yüzyıl belgelerinde sıkça rastlarız, bkz. Kuran 2010, c. I, s. 86, 88, 116; c. II, s. 165; bkz. ayrıca 85 Numaralı Mühimme Defteri, 1630-1631 (1632), no. 429, s. 260. Konuya ilişkin mahkeme kararlarından, morina ticaretini “havyarcılar tâ'ifesi” Rumların elde tuttuğu anlaşılıyor, sadece loncanın kethüdası Müslüman/Türk'tü, Kuran 2010, c. I, s. 86, 172.

105 Ahkâm Defterleri 1997, s. 244.

106 II. Mehmed devrinde saraya alınan havyar için bkz. Barkan 1979, s. 239, 241, 244, 247, 250; Kanuni devrindeki alımlar için Bilgin 2004, s. 196. Hristiyan dini perhizlerinde hayvansal ürünlerin tüketilmesi

Evliyâ, sözünü etmese de İstanbul'da lakerda,¹⁰⁷ likorinoz¹⁰⁸ ve balık tuzlaması yapılır, hatta tuzlanan balıklar, iç talep karşılandıktan sonra “Frengistân ve Akdeniz taraflarına” ihraç bile edilirdi.¹⁰⁹ 17. yüzyılda İstanbul çarşılarında yılanbalığı, kılıçbalığı ve uskumru balığı pastırması satılırdı.¹¹⁰ 1850'li yıllarda Tuna, Volga ve Don boylarından havyar ve morina pastırmasından başka bakalyaros,¹¹¹ tuzlanmış çıka balıkları, hatta “birinci sınıf” tuzlanmış sardalye –bu kez Avrupa'dan– ithal edilirdi.¹¹² Bu canlı üretim ve ithalat-ihracat herhalde sadece “keferelere meze” yetiştirmek için yapılmıyordu. İç talep karşılanmadan ihracatı yasak olan tuzlanmış, kurutulmuş çeşitli irili ufaklı balıklar, ucuz taze balıklar gibi toplumdaki bazı kesimlerin günlük, sıradan besin maddesiydi. Örneğin Hristiyan tebaanın –hele su kaynaklarından uzak yaşayanların– protein ihtiyacını karşılamak için (özellikle dini perhiz dönemlerinde) bolca tükettiği gıdalardı. Muhtemelen olanakları sınırlı olan diğer kesimler de besin değeri yüksek bu gıdaları aynı nedenle tüketirlerdi.¹¹³

Seyyahımızın balıklar kadar dalyanlara da olan ilgisi aşikârdır. Bu ilgi, çoğu mirî mal olan dalyanların hazineye gelir sağlamasından kaynaklanıyor olabilir. Devletin gelir ve giderleri, vergi tahsildarlığı da yapmış olan Evliyâ'nın ilgisini çeken konulardandı. O yüzden Tuna'dan başka Azak Denizi, Akdeniz ve Adriyatik Denizi kıyısında karşılaştığı tüm dalyanları gezer; Akdeniz dalyanlarında üretilen ve padişaha, krallara hediye gidecek kadar lezzetli bir ürün olan balıkyumurtasını uzun uzun anlatır. Tuzlandıktan ve güneşte kurutulduktan sonra balmumuyla kaplanan kefal balığı

yasak olmasına rağmen havyar bu yasağın dışında kalan bir gıdadır, o nedenle de tüketimi perhiz dönemlerinde artardı. Rumların aşırıya kaçan havyar tüketimi hakkında bkz. Pouqueville 1805, c. I, s. 384.

107 Narh Defteri'nde “pasdırma” edilmiş balıklar arasında yer alan lakerdanın okka fiyatı 4 akçeydi, Kütüloğlu 1983, s. 94.

108 Yun. *likourinos*'tan, tütsülenmiş kefal balığı. Sözcüğün etimolojisi belli değildir. İstanbul'da üretilen tuzlanmış, tütsülenmiş ve kurutulmuş *likorini* balıkları Yunanistan ve İtalya'ya ihraç edilirdi, Belon 2001 [1553], s. 195.

109 18. yüzyılda Galata'daki tuzlayıcı esnafı, İstanbul balıkhanesine gelen ve şehrin balıkpazarlarına taksim edildikten sonra artan balıklardan tuzlama yapardı. Dikkat çekici olan, söz konusu esnafın sadece balık fazlasını tuzlaması ve ihracat hırsıyla taze balığa el koyup tuzlamaması için tedbir alınmıyor olmasıydı, Ahkâm Defterleri 1997, s. 90-91, 178, 219.

110 Kütüloğlu 1983, s. 94.

111 Türkiye'ye artık ithal edilmeyen bakalyaros, *Gadidae* familyasından büyük bir balığın tuzlanmış ve kurutulmuş filetosudur. İngilizcede *cod fish* olarak geçen bu balığı bazı kaynaklar “büyük mezgit” olarak açıklar. Bakalyaros bir zamanlar “yoksul yemeği” iken bugün Yunanistan'ın neredeyse milli yemeklerinden biridir ve tarator eşliğinde (*bakaliaros skordalia*) pek rağbet görür.

112 Lemonidēs 1849, s. 18-20. Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış ticaretine ilişkin Yunanca kapsamlı bir kitap yapmış olan yazar, eserinin önsözünde Fransızca bir baskıdan söz eder, fakat bu baskıya ulaşamadı.

113 Morina balığı turşusunun okkası 4 akçeydi, Kütüloğlu 1983, s. 94. Tuzlu balıklardan alınan vergi hakkında Mayıs 1693 tarihli bir hüküm şöyle başlar: “Varillerle taşradan gelen tuzlu balıklardan gerek Müslim gerek kâfir her kim işтира ider ise [satın alırsa]...”, Ahmet Refik 1930, s. 15.

yumurtasının lezzeti kadar ticari değeri de yüksekti. Mora Yarımadası'nın¹¹⁴ hemen kuzeyindeki Miselonka'daki¹¹⁵ “cümle mîrî, niçe yüz aded” balık dalyanında:

Ve kefal balığı yumurtası olur kim gûyâ akîk-i Yemenî [Yemen akiği] olup sarı balmûmuna batırup bu dahi Frengistân'a gidüp kırk elli dirhem [130-160 gr] gelir yumurtayı bir altuna verirler. Misk gibi râyihası olup gâyet mukavvîdir (8/276).

Miselonka'nın kuzeyinde, sadrazam hası olan, Anatolkoz¹¹⁶ dalyanlarında sarı balmumuyla kaplanan balıkyumurtaları da bünyeyi kuvvetlendirmenin ötesinde iyi de bir şarap mezesi olarak övgüye değerdi:

Bunda olan tez ü tâze ve za'feran gibi sarı ve leziz ve amber-i hâm râyihalı balık yumurtaları bir diyârda yoktur kim pâdişâhlara ve krallara hedâyâ gider gâyet mukavvî nukl-i tarabdır ya'nî şarâb-ı bî-hicâb mezesidir. [...] Cemî'i Frengistân'da miskâlin¹¹⁷ birer altuna satarlar. Her bir yumurtası ellîşer dirhem ancak gelir (8/277).

Akdenizdeki diğer önemli bir balıkyumurtası –ve balık salamurası– merkezi, aynı zamanda Mısır ve İstanbul'un pirinç deposu olan Dimyat şehriydi:

Bu şehirde [...] cümle üç bin sayyâd-ı semek vardır. Rûm ve Frengistân'a tuzlu balık salamurası ve balmûmuna banmış kehrübâ-misâl balık yumurtası bu diyârdan cânib-i erba'a diyârlarına gider. Zîrâ bu şehrin cânib-i erba'ası [dört yanı] cümle buhayrelerdir [göldür] kim niçe bin gûnâ-gûn mâhileri olur (10/389).

Evliyâ'nın konakladığı kasaba ve şehirlerde tanıştığı, ahabplıklar kurup hediyeler alıp verdiği, birlikte yemek yediği ve yöre hakkında bilgi topladığı eşraf ve ayan arasında balık eminleri de vardı. Seyyahımız mirî göl ve dalyanların güvenliğinden sorumlu eminlerin dalyan üzerindeki saraylarını ziyaret eder; dalyanların nasıl inşa edildiğini, yıllık gelirlerini, kaç ve kimin tarafından kiralandığını, avlanan balıkların adlarını, tatlarından boylarına dek özelliklerini, kaçak balık avının nasıl engellendiğini ve cezalandırıldığını dostluk kurduğu bu eminlerden öğrenirdi.¹¹⁸ *Seyahatnâme*'de balık eminleriyle ilgili atıflar çoktur ve onların alanına giren konulara ilişkin bilgiler zengindir. Öte yandan metinde Evliyâ'nın deniz balıkları ve balıkçılığı

114 Yunanistan'ın güneyinde Peloponisos/Peloponez Yarımadası.

115 Messolonghi [Mesolongi] Yunanistan'ın orta kesiminde, Patra Körfezi'nin kuzeydoğusundaki lagün.

116 Aitolikos [Etolikos okunur] lagünü. Bugün de Mesolongi ve Aitolikos lagününde, yörede bafa denilen dişi kefal avlanır ve Yunanistan'ın en kaliteli balıkyumurtası buralarda üretilir.

117 Bir miskâl: 4,5 gr. İki alıntıdan çıkan sonuca göre yöreden çıkış fiyatı 240 gramı bir altunken, “Frengistan”da satış fiyatı 4,5 gramı bir altundi. Ne yazık ki narh defterinde adı geçmesine rağmen fiyatı belirtilmiyor.

118 3/194, 8/326. Örneğin Beşik Gölü [Volvi] “on yedi yük akçe” karşılığında Selanikli “Çufud Yahyâ Ağa'nın iltizamı[ydı]” (8/43). Yetmiş yedi yük akçe ile iltizam olan Tuna dalyanlarının gelir-giderleri için bkz. 3/193-3/195.

konusunda başvurduğu bu tür “kaynak kişi”lere pek rastlanmaz. İstanbul şehrinin uzak ve yakın geçmişinde “rızkını denizden çıkaranlar” çoğunlukla Rum'du ve bu insanların elit kesimlerle hiçbir ilişkisi yoktu.¹¹⁹ Ege dünyasında da durum farklı değildi. Bu “kefere” balıkçılar, kültürlü Evliyâ Çelebi'nin birlikte zaman geçireceği, sohbet edip bilgi alışverişi yapacağı türden insanlar değildi, üstelik Ege'de –ve hatta bazen İstanbul'da¹²⁰– dil sorunundan dolayı ilişki kurması iyice zordu. Çünkü Evliyâ her ne kadar Yunanca bildiğini söylese de metinde yaptığı ya da yapmadığı açıklamalardan, yani sonradan doldurmak için bıraktığı boşluklardan Yunanca bilmediği anlaşıyor.¹²¹

Denizle “haşır neşir” olmamış bir toplumun ferdi olan Evliyâ'ya İstanbul'da gördüğü, tanıdığı ve yediği deniz balıkları dışındaki balıkları anlatacak/tanıtacak kişilerin olmaması, *Seyahatnâme*'nin yukarıda sözü edilen deniz balıklarıyla ilgili “eksik”liğinin bir nedeni olabilir. Bilgi toplayacağı kişiler olmayınca, seyyah balık faslını kalıp cümlelerle geçirir ya da Rodos Adası'nda olduğu gibi bildiklerinin adını sıralar ve yanılır: “Gûna-gûn balığı olur ve istiridye ve midye ve kerevit ve pağurya ve yengeç ve istakoz” (9/125). Bir tatlı su böceği olan kerevit Rodos kıyılarında ne arar? Ya da Rodos'ta ve Girit'te sözünü ettiği kalkan balıkları? (9/133, 8/175).

***Seyahatnâme*'de balık pişirme yöntemleri**

Bir Osmanlı seyahatnamesinde yemek tarifine rastlamak şaşırtıcıysa da bu tarifi Osmanlı yemek kültürüne ilişkin önyargıları altüst eden bir balık yemeği tarifi olması iki kat şaşırtıcıdır. Tarifi temel malzemesi, sıradan küçük bir deniz balığı; yağı, zeytinyağı; tamamlayıcı malzemesi; soğan,

119 Evliyâ sadece balık satıcılarının –“bu tâifenin çoğu Kayseriyye ve Niğde ve Manya Urumlarıdır” ve pişiricilerin “cümle Rûm keferelerdir”– etnik kimliğini belirtir (1/290-291). Fakat Belon (2001 [1553], s. 523), Çanakkale ve Marmara kıyısında neredeyse herkesin balıkçılık yaptığını ve Rumca konuştuğunu nakleder; Dernschwam (1987 [1554], s. 302) Türklerin balıkçılıkla uğraşmadıklarını yazar. Bu konuda en ilginç belge 1498 tarihli bir kanundur: “... iki Çekmecelerde olan balıkçılar kullardan olmayup âzâdelerden ve ehli zimmetden [gayrimüslimlerden] olmak kanunken...”, Barkan 1943, s. 102. Tabii kanunlar ihlal edilebilir, zamanla da değişir ve 1683 tarihli Galata Mahkemesi'nin bir kararında Kasımpaşalı Müslüman balıkçılara rastlarız, Kuran 2010, c. I, s. 274-277.

120 Peloponez'deki dağlık Mani'den (Manya) gelip (1/291) İstanbul'da balıkçılık yapan bir Yunanlının Türkçe bilmesi mümkün değildi. Zaten Türkçeyi, Evliyâ'nın hicvederek yazıya döktüğü o bildik aksanla konuşanlar Anadolu Rumlar değil Ege Adaları'ndan ya da kara Yunanistan'dan “iş ve aş” bulmak için İstanbul'a gelenlerdi.

121 “Fesâhat [ü] belâğat üzere lisân-ı Yûnânî [...] anlardım” (1/37). Evliyâ Yunanca ya da lisân-ı Urumca bilseydi eğer, “Der-beyân-ı lisân-ı Yûnânîyân” başlığı altında sözüm ona İncil'de Hazreti Muhammed'le ilgili asılsız ve anlamsız sözcükleri sıralamaz; alfabeyi yalan yanlış yazmaz; “Hristos [İsa] Allâh'ın ismidir”; Mathaios'a “Mansego” demezdi (8/123). “Lisân-ı Rûmca Vasiligoz büyük ayu demekdir” (6/86); “vasil ayuya derler” (8/48) açıklamalarını, hicvetmek maksadıyla da olsa yapmazdı. Vasil, özel erkek adıdır, krş. Dankoff-Tezcan, s. 274.

pirasa ve bol yeşilliktir. “Klasik” Osmanlı mutfağını anımsatan ve tarifi günümüz “Akdeniz mutfağı”ndan farklı kılan tek bir öge var: Tarçın.

Ammâ pilaki derler bir güne ot taşından tavalar yaparlar. İbtidâ bu hapsi balığın pâk ayırtlayup onar onar kamışa dizüp ma'denos ve kerefis ve soğan ve pırasayı pâk hürde [ufak] kıyup darçın ve fülül-i siyâh ile halt edüp bir kat kerefis ve ma'denivâzı [maydanoz ve soğan ve pırasayı] pilaki tavası içine döşeyüp bir kat hapsi döşeyüp ba'dehû [ondan sonra] Tarabefzûnûn âb-ı hayâta [Trabzon'un hayat suyuna] benzer su zeytûnyağın döküp germâ-nermâ [orta ısı] âteşte bir sâ'at pisüp güyâ nûr olup tenâvül eden nûr-ı pür olur. [...] mi'ideye nâfi'dir [...] mâ'ide-i Sübhân'dır (2/54).¹²²

Hamsi pilakisi *Seyahatnâme*'nin tek tarifidir ama Evliyâ tad alarak yediği balıkların nasıl pişirildiklerini kısacık da olsa aktarmaktan geri kalmaz. Esnaf Alayı'na balıkçılarla birlikte katılan balık pazarı Rum aşçılarının balıkları kızartmalarını anlatır:

Esna'f-ı âşçıyân-ı balıkbâzârı: Dükkân 500, neferât 900, cümle Rûm keferelerdir. Gûna-gûn balıkları pâk kalaylı tavalar içre balıkların tabîatına göre kimisin tereyağıyla, kimisin say yağıyla kimin şîr-i revgan yağıyla [susamyacı] ve kimin Mısır ve Tekirdağ beziryağıyla [keten tohumu yağı] pâk pişirir[ler] (1/291).

Tatlı su balıklarının çoğu –gerektiği gibi– tereyağıyla pişirilirdi: Çekmece Gölü'nden avlanan pisi balığı; Uludağ'ın Sobran Yaylası'nda, Sofya'nın Vitoş Yaylası'nda ve Saraybosna'nın Bosna Nehri'nde avlanan kocaman alabalıklar “tereyağlar ile tabh edülüp tenâvül edülüp zevk u safalar etdilir[di].”¹²³

17. yüzyılda imparatorluğun dört bir yanında pişirilen ve Evliyâ'nın üşenmeden kaydettiği diğer balık yemekleri şunlardır:

Balık çorbaları: İstanbul'da Rum aşçılar “nâzûk kefal balığı çorbası” pişirirdi (1/291). Trabzon'da hamsi çorbası (2/54); İznik'te alabalık ve sala balığının çorbası (3/9); Gölükisir Gölü'nde (Kesriye) çeşitli balıkların çorbası yapılırdı (5/311).

Balık tavaları: İznik (3/9) ve Gölükisir Gölü balıklarının (5/311) tavası; Budin'in uştuka balığı tavası meşhûrdu (6/153).

Fırında balık: Belgrat'ın “sazan balığı ve mersin balığı furunu” ünlüydü. (5/199).

Balık kapaması: Üsküp'ün Vardar balığı (5/300) ve Budin'in sazan balığı kapaması yapılırdı (6/153).

122 Yunanca bir sözcük olan *plaki* öncelikle düz bir levhayı tanımlar. *Plaki* sözcüğü zamanla yayvan bir pişirme kabını (*plaki-plakero*) ve içinde pişen yemeği (*plaki*) tanımlar hale geldi. Pilaki tavaasının malzemesi olan “ot taşı” ise muhtemelen küfeki taşı olarak da bilinen, işlenmesi kolay, su geçirmez taş cinsidir. Tarifi uygulamak isteyenlere toz tarçını çekinmeden bolca kullanmaları önerilir. Enfes bir yemek olduğu deneyile sabittir.

123 Sırasıyla 1/240, 2/20, 3/228, 5/229.

Balık kebabı: Gölikesir'de alabalık, sazan ve levrek kebâbı gayet lezîz ve latîfti (5/311); Ohri'de yılanbalığı defne yaprağıyla kebab edilirdi (8/325).¹²⁴

Balık pilavı: İstanbul Balıkbazarı'nda Rum aşçılar leziz “zeytûnyağıyla midye pilavı”¹²⁵ pişirir (1/291); Trabzon'da hamsi suyuna pilav yapılırdı (2/53).

Dahası, kılıçbalığı sarımsaklı sirkeli taratorla yenilir¹²⁶ (1/229); Bağdat yakınlarında balıklara nar suyu sıkılır (4/299); meyhör kimesneler de istirid-yeleri “zeyt yağıyla pişirüp yâhûd limon ile çiğce” (1/204), bazen de “âteşte demir ıskara üzre pişirüp” yerlerdi (1/291).

Evliyâ'ya göre balığın faydaları

Osmanlı tıbbı “iyi ve temiz” balıkları besleyici ve kuvvet verici özelliklerinden dolayı “hasta yemeği” olarak kabul eder o nedenle de tıp yazmalarında balıklarla ve en yararlı pişirme yöntemleriyle ilgili bilgilere rastlanır.¹²⁷ Evliyâ bu metinlerden söz etmez ve her ne kadar bazen “cemî'i hükemânın”¹²⁸ balığı muzır bulduğunu yazsa da genellikle pek çok derde deva olarak tanıtır. En başta ağrı hastalığına (tifo) ve hummaya (sıtma) karşı en etkili ilaç olarak yılan balığını önerir:

Ve gâyetü'l-gâye nâfi' [çok faydalı] yılan balığıdır kim dünyâda nazîri yoktur, hummaya ve ağrı hastalığına mübtelâ olan kimesneler bu yılan balığını pişirüp yeseler yâhûd başın kendüde götürseler [başlarına koysalar] [...] ısıtmadan ve ağrı hastalığından halâs olup şifâ bulur (6/58).

Yılan balığının taze etinin ve tuzlanmış kafasının faydalarından sık sık bahseder (5/311, 8/278, 8/325, 10/190) ve çok tüketilen bölgelerde insanların bu hastalıklara asla yakalanmadıklarını da iddia eder. Yani hem ilaç hem önleyici tedbir olarak kullanmayı önerir. Yılan balığının sarılığa (10/190), “Frenk zahmına”, yani frengiye deva olarak önerir. (5/311). Hamsi hem ağrı hastalığına yakalananlara şifa verirmiş hem de pilaki olarak (yukarıdaki tarif) yenildiğinde gözü kuvvetlendirip mideye faydalı olurmuş (2/54). Fakat balıkların bu yararlarını gölgede bırakacak en büyük özellikleri cinsel gücü arttıran besinler olmasıydı. Evliyâ balıkların afrodizyak özelliklerini çok teferruatlı anlatır. Örneğin:

124 Defne yapraklı yılanbalığı kebabı 1764 tarihli yemek risâlesinde de geçer, Sefercioğlu 1985, s. 42.

125 İstanbul'un Balıkpazarı'nda “zimmî” aşçıların pişirdiği midye pilavına 1755'te Galata kadısına gönderilen bir hükümde de rastlarız, Ahkâm Defterleri 1997, s. 109-110. Ayrıca aynı döneme ait elimizde bir “tarak pilavı” tarifi de var, Sefercioğlu 1985, s. 57.

126 Ayrıca, “bunun [kılıç balığı] tefne yapraklarıyla donanmış kebab şişleri ateşe konulduğu gibi lâtif kokusu etrafa yayılır”, Eremya Çelebi 1988 [1698], s. 17-18.

127 Bkz. Sarı-Aydın 1999.

128 Tüm bilgiler, 5/311.

Yedi gün bir âdem [hamsi] tenâvül etse her gice ehline varup yedişer kere kendi balığın ehline yidire... (2/54).

Bosna-Hersek'te Popova balıklarından “birini tenâvül eden âdem gûyâ sakankur-ı mâhî¹²⁹ ma'cûnu yemiş gibi takviye verüp ol gece ehliyle levendâne ve dilberâne pehlivân-âsâ [pehlivan gibi] güleş edüp ehlini beş altı kere alt edüp yenmeğe kâdir olur (6/282).

Dahası yılan balığı da bedene kuvvet verip insanı ehliyle pehlivan gibi güreştirmiş; kalkan balığı kadınların hamile kalmasını sağlarmış; bekri biraderlerin, sapıkların mezese olarak sürekli kötülünen istirdiyeler bile “küçük çuk bürâdere kuvvet verüp” şahlandıracak ve “her gece ehliyle ve nâ-ehliyle beşer onar kere cimâ” etmesini sağlayacak kadar güçlendiriciymiş ve daha nice balıkların nice faydaları varmış. Evliyâ, “Allahın affına sığınarak” hepsinin faydalarını tek tek anlatır.¹³⁰

Seyahatnâme'nin on cildine dağılmış olan su ürünleriyle ilgili verileri derleyip alt alta sıralayıp diğer kaynaklarla da destekleyince ortaya çıkan tablo, balığın 17. yüzyılda Osmanlı dünyasında hiç de küçümsenmeyecek bir besin, hazineye gelir sağlayan ticari bir meta olduğu; balığın taze ve kurutulmuş/tuzlanmış olarak tüketildiğini; taze balık ve havyar, balık yumurtası türü yan ürünlerinin tüketiminde Müslümanların da payı olduğunu; sultanlara, ayânlara, hediye gidecek kadar önemsendiğini gözler önüne seriyor.¹³¹ Daha önce de değinildiği gibi Evliyâ'nın balıklara yaklaşımı, kendi öznel bakışından öte daha geniş toplumsal bir kesimin tercihlerini de yansıttırıyor. Ne yazık ki elimizde bu “kesimin” büyüklüğü ve tam olarak kimleri kapsadığı konusunda kesin bir yorum yapabilecek kadar veri yoktur. Fakat 17. yüzyılda Müslüman Osmanlıların tatlı su balıklarını tercih ettiklerini, yine de bu olgunun 1640'ta İstanbul'da en pahalı iki balığın deniz balığı olmasını engellemediğini; balık kokusundan hoşlanmadıklarını; alabalığı, pisiyi tereyağıyla pişirdiklerini; yılanbalığını, tekir ve kılıçbalığını takdir ettiklerini ve genel olarak balık etini “mukavvî” kabul ettiklerini söyleyebiliriz. Bundan başka, balık tüketiminin ekonomik sorunların artmasına ve toplumunun kültürel değişimine paralel olarak arttığını, dolayısıyla ucuz

129 Sakankur, Nil'de yaşayan bir kertenkele türüdür. Efsaneye göre timsah ile balığın birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Evliyâ'ya göre, siyah üzümle dövülmüş bir altın ağırlığında kurutulmuş sakankur eti en “mukavvî” afrodizyakmış (10/189).

130 Bu faydaların tümüne vakıf olmak için bkz. 1/204, 1/291, 2/53, 2/54, 6/282, 7/295, 8/292, 8/325, 10/49, 10/492. Ayrıca Şirvanî'ye göre de balıkların çoğu “cimâ'a kuvvet verir.”

131 Evliyâ Gölîkesir [Kesriye] Gölü'nden avlanan balıkların tuzlanıp “âlât-ı meclis içün” sultan IV. Murad'a gönderildiğini de anlatır. Ayrıca şöyle bir bilgiyi de nakleder: “Mâ-tekaddem [Kasaba-i Tarabya'da] leb-i deryâda bir balık dalyanı var imiş [...] Selim Şâh-ı Sâni [II. Selim], leb-i deryâyı teferrûc ederken bu sayyâd-ı mâhî mahalline uğrayup günâ-gün mâhiler sayd etdirüp [...] tâze şikâr olunmuş mâhileri pişirdüp ays[u] tarab edüp zevk [u] safâ eder” (1/226).

balıkları en “alttakilerin”,¹³² pahalıları da değişime ayak uydurmuş olan en “üsttekilerin” tükettiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Balıkçılarla helvacıların kavgasında Evliyâ'nın balığı kötüleyen helvacıların ağzından:

... hakkâ kim bizim Yazıcıoğlu efendimiz sâhil-i bahrde [deniz kıyısında] olur ammâ pederi ve kendisi ve ecdâdları ömr-i azîzleri içre ol azîz balık yemeyüp... (1/288).

demesi ve Yazıcıoğlu'nu örnek göstermesi tesadüfî değildir. Peygamberin hayatını anlatan ünlü *Muhammediyye* kitabının yazarı Gelibolulu Yazıcızâde Mehmed Efendi –ve kardeşi Ahmed– Fatih döneminde toplumun yükselmekte olan yeni kesimine muhalif olan şeyh ve ulemaya yakınlığıyla bilinen “muhafazakâr” grubun temsilcileriydi.¹³³ Toplumlarda kültürel değişimin ne kadar zor gerçekleştiğini düşünecek olursak Türklerin balık etine alışmalarının neden uzun zaman aldığını daha kolay anlayabiliriz.

Tablo 21. *Seyahatnâme*'de balıklar ve “deryâ haşerâtları”¹³⁴

Seyahatnâme'deki adı	Latince adı	Açıklamalar
acarlı balık	?	Bingöl Yaylası gölleri balığı
âdem balığı	?	
alabalık	Salmo trutta	
alabalık la'l gün pullu	?	
alakerde balığı	Sadra sadra?	orta boy torik, sivri ?
alcık balığı	?	Bingöl Yaylası gölleri balığı
atrina	Atherina presbyter	gümüş balığı, Yun. <i>atherina</i> 'dan
beğ balığı	?	Yeniçağa Gölü balığı
buncu	?	Deniz kabuklusu
çağa balığı	?	Yeniçağa Gölü balığı
çıkacığa balığı	Acipenser ruthenus	çuka balığı, Bulg. <i>chiga</i> 'dan, en küçük mersinbalığı türü
çime balığı	Anguilla anguilla	yılanbalığı yavrusu
çiroz	Scomber scomber	küçük ve yağsız uskumru
çuçurya	Crenilabrus mediterraneus	
çüngüs balığı	?	Bingöl Yaylası gölleri balığı
deniz kestanesi	Echinus	dikenli deniz kabuklusu
dilçe balığı	?	Vitoş Yaylası Gölü balığı

132 “Hristiyanlar pazarlardan mantıklı fiyatlarda bolca balık bulabiliyorlar, sıradan ve yoksul Türkler de bu beslenmede onları izliyorlar”, Bon 1996 [1604-1607], s. 102. 17. yüzyılda yoksulluğun artmasıyla besin alışkanlıklarının değişmesi konusunda bkz. Yerasimos 2002, s. 48-49.

133 Yerasimos 1993, s. 61.

134 Latince adlar için Devociyan ve Fishbase sitesi kullanılmıştır.

elhalinübe/elhalinye balığı	?	İznik Gölü balığı
Ereçek balığı	?	Erçek Gölü balığı, alabalık türü
fıçıda balığı	Sadra sadra	Piçota/poçıda, büyük torik
gelincik balığı	Motella vurgalis	
gümüş balığı	Atherina presbyter	
hamsi/hapsi balığı	Engraulis encrasicolus	
hârûn balığı	?	Bingöl Yaylası gölleri balığı
hediyye balığı	?	vaha gölcüklerinde avlanan, parlak sivri burunlu balık ¹³⁵
horosya	Blennius gattorugine?	horozbina?
hûb balığı	?	Messolongi lagünü-Yunanistan
hût-i İdris	?	Nil balığı
ıhtapot/ahtapot	Octopus vulgaris	
ırgı balığı	?	Baksan Nehri (Kafkasya) balığı
ıstakoz	Astacus marinus	
iskorbid/iskorpit balığı	Scorpaena porcus	
ismodik	?	Tuna Nehri balığı
istaride balığı	?	İstanbul Boğazı balıklarından
ista[v]rid balığı	Scomber trachurus	
istiridyе	Ostrea edulis	
izmarid balığı	Maena vulgaris	
kalaklı kefal	?	
kalkan balığı	Rhombus maximus	
kara sazan	Mylophaiyngodon-piceus	siyah sazan/çamur sazanı
kaya balığı	Gobio gobio	deniz kayası
kefal balığı	Mugil cephalus	
kepî balığı	?	Hazar Denizi balığı
kerevit	Astacus fluviatilis	tatlı su böceği
kılıçbalığı	Xiphias gladius	
kırgı balığı	?	Bingöl Yaylası gölleri balığı
kızıl kalkan balığı	?	
kızılca tekir	Mullus surmuletus	
kolyoz	Scomber colias	
kulaklı kalkan	?	
kürek balığı [külenk?]	Esox lucius	turnabalığı, Far. <i>külenk</i> 'ten
küreki [külenk?]	?	
lakoz	Ostrea edulis:	istiridyе
levrek balığı	Labrax labrax	deniz levreği
liçse balığı	?	Tuna Nehri balığı
lipâta balığı	?	Hazar Denizi balığı
livne balığı	Tinca tinca?	kadife balığı?
lom balığı	?	Tuna Nehri balığı
lûfer/ülûfer/nîlûfer balığı	Pomatomus saltatrix	
mercân balığı	?	Kızıldeniz balığı
mersin balığı	Acipenser sturio	asıl mersinbalığı

midye	Mytilus edulis	
minâ balığı	?	Hazar Denizi balığı
misarya	Salmo letnica?	Ohri Gölü balığı
misk balığı	?	Kızıldeniz balığı
morina balığı ¹³⁶	Huso huso ya da Acipenser huso	Mersin morinası, Bulg./Rom. <i>moruna</i> 'dan
müteferrika	Huso huso	en büyük boy morina balığı
Nil balığı	?	
nîlüfer balığı (bkz. lüfer)		
paço	Mugil saliens	küçük boy kefal
pağurya	Carcinus maenas	pavurya
palamid	Pelamis sarda	palamut
pisi balığı	Pleuronectes platessa	deniz pisi
Popova balığı		Tuna balığı
pullu balık	Gasterosteus aculeatus?	dikeli/dikence balık
sağorine	?	deniz kabuklusu
sala balığı	?	İznik Gölü balığı
sarık balığı	?	Bingöl Yaylası gölleri balığı
sazan balığı	Cyprinus carpio	
sebz balığı	?	Hazar Denizi balığı
semek-i İbrâhîm [barbunya]	Mullus barbatus	barbunya
semek-i ri'ade	?	Nil balığı
serdelye	Alosa sardina	sardalye balığı
sıka balığı	?	Bingöl Yaylası gölleri balığı
sîmî [simli balık?]	?	Hazar Denizi balığı
sindiye balığı	?	Nil Nehri balığı
som balığı	Silurus glanis	Yayınbalığı, Bulg. <i>som</i> 'dan
söve balığı	?	Kuzey Kafkasya, nehir balığı
sülüğen	?	deniz kabuklusu
sülüne	Solen	sulinya, denizçakısı
sürhendâm	Caspialosa curensis	Kızılbalık, Hazar Denizi balığı
şıba balığı	?	Vitoş Yaylası Gölü balığı
şilbe balığı	?	Nil balığı
tarak	Pecten Jacobaeus	deniz kabuklusu
teke	Palaemon serratus	büyük karides
tekür balığı	Mullus surmuletus	tekir balığı
tirkis/tirkiz balığı	Alosa alosa	tirsi balığı
turna balığı	Esox lucius	bkz. kürek/külenk ve uştuk
uskumru	Scomber scomber	
uştuk/uştuka balığı	Esox lucius	turnabalığı, Bulg. <i>ştuka</i> 'dan
üsmük	?	Tuna Nehri balığı
Van deryası balığı	Chalcarburnus tarichi	inci kefalı
vilya balığı	?	Volvi Gölü balığı-Selanik
yassı balık	?	Bingöl Yaylası gölleri balığı

136 Beluga olarak da bilinen ve asıl mersinbalığından daha büyük olan bir mersinbalığı türü. Üç, dört metre boyunda ve dört yüz kiloya kadar olanlar muhtemelen Evliyâ'nın müteferrika dediği türdür.

yengeç	Decapoda takımı, Brachyura alt grubunun ortak adı ¹³⁷	deniz kabuklusu
yılan balığı/mâr-i mâhî yılarya	Anguilla anguilla Mugil saliens	ilarya balığı Bulg. <i>ilaria</i> 'dan, kefal balığının küçüğü
Yüsuf balığı/semek-i Yüsuf zer nişanlı/zerefşân alabalık	? Truta lacustris?	Fayyum-Mısır balığı Gölalası?

---

137 *Decapoda*: Yun. on ayaklılar; *Brachyura* (Vrahiura): Yun. kısa kuyruklular.

Dokuzuncu Bölüm

Seyahatnâme'de Sebzeler ve Baklagiller

Bamya: Yeşil yeşil şeşhâne pelid cirminde [altı bölmeli palamut büyüklüğünde]¹ bir ta'âmdır. Üstü keler [kertenkele] derisi gibi dikenlidir, ammâ tabh oldukça dikenli mahv olur. Lâhm-ı şahm [yağlı et] ile bişince ve içine limon suyu koyunca gâyet nâfi' [yararlı] ta'am olur. Ve içinde mercimekten küçük kırmızı mercimekleri vardır. Ba'zılar sarımsağ ve yoğurd ile bişirüp bûrânî ederler, aceb ni'met-i lezîz olur (10/270).

Bamya'yı sevmeyenler, severek yedikleri halde hiç temizlememiş ya da çiğken evirip çevirip dikkatlice bakmamış olanlar yukarıdaki alıntıyı okuduktan sonra bu küçücük, tüylüce sebzeye farklı bir gözle bakacaklar; muhtemelen de Evliyâ'nın bamyaya gösterdiği özene, genel olarak yiyeceklere olan ilgisine ve tasvir maharetine bir kez daha hayranlık duyacaklardır.

Seyahatnâme'deki gıda maddelerinin %3,12'sini sebzeler oluşturuyor.² Ne var ki oran olarak az olmalarına karşın metinde en ilginç tasvirler –ileride değineceğimiz meyvelerden sonra– çoğu İstanbul'da pek bilinmeyen sebze türleriyle ilgilidir. Evliyâ, Ortadoğu'da ve özellikle Mısır'da gördüğü pek çok “egzotik” meyve ve sebzeyi: “Mısır'da hâsıl olup Rûm'da olmayan me'kûlât [u] meşrûbât ve nebâtât u müsmirâtlar” ile “Mısır'ın hâk-i pâkinde hâsıl olan nebâtât makûlesi me'kûlâtların beyân eder” başlığı altında sıralayıp etraflıca anlatır.³ Peki, o dönemde Mısır'da sıradan bir yiyecek olan bamya İstanbullular için gerçekten “egzotik” bir sebze miydi? Yoksa Evliyâ yanlış bildik, alelade bir sebze için mürekkep mi harcıyordu?

Osmanlı mutfağının elimizdeki 15.-16. yüzyıl yemek tariflerinde, sarayın iâşe ve mutfakla ilgili belgelerinde bamyaya rastlanmıyor. Saray mutfağının on iki ayı kapsayan (Nisan 1573-Mayıs 1574) muhasebe defterinde 27.190 adet patlıcan, 47.605 deste pazı, 119.650 deste ıspanak, 9.125 deste kereviz, 605 deste pırasa, 3.510 baş kuru soğan, 10.773 adet hıyar, 23.580 adet marul, 281.327 deste maydanoz, 20.200 tane asma yaprağı, 530 okka (680 kg) taze bakla ve 5.218 okka (6.689 kg) havuç kayıtlı ama bir okka bamya bile yoktur⁴ ve araştırmalar 1650 yılına kadar saraya bamya girmediğini göstermektedir.⁵

1 Aslında beş bölmeli.

2 Tüm bitkisel gıdaların dökümü için bkz. Ekler, Liste X.

3 10/267, 10/269. Adı geçen ve tanımlanabilmiş meyve-sebzelerin Latince adları için bkz. Dizin.

4 Barkan 1979, s. 110-113.

5 Bilgin 2004, s. 259.

Bamya ile ilgili –şimdilik– elimizdeki ilk kayıt 17. yüzyılın ortalarına aittir. IV. Mehmed'in daha önceki bölümlerde de başvurulmuş, yaklaşık 1675-1676 yıllarına ait tayinat defterinde sultanın günlük sebze istihkakında bamyayı da görürüz.⁶ Bir sonraki yüzyıl belgelerinde ise İstanbul'a gelen sebzeler arasında bamya eksik değil hatta Eyüp'te, Üsküdar'ın Yoros kazasında (Boğazın Karadeniz girişinde) ve Kasımpaşa'da yetiştirilen bamyaların, “bamyacıbaşı” marifetiyle sarayın mutfağı için “güzidesi” alınsın diye İstanbul kadılarına gönderilen hükümlere de rastlarız.⁷ Anlaşılan Afrika kökenli bamyanın, sarayın ve İstanbulluların mutfağına giriş tarihi 1660'lı, 70'li yıllardır. Demek ki Evliyâ bamyayı tanıtmak amacıyla ayrıntılı anlatmakta haklıydı ve yazdıkları ileride Osmanlı mutfağında “bamyanın tarihçesi”yle ilgilenilecek olanlara sağlam bir ipucu olacaktır.

Seyyahımız Mısır'da gördüğü sebzelerden kurkâsı, kârnabiti (karnabahar) ve mülûhiyeyi de okura anlatma, tanıtmaya ihtiyacını duyar:⁸

Kurkâs: Bursa turpu gibi bir siyâh ni'metdir. Fukarâlar isti'mâl ederler. Kestâne lezzetindedir (10/270).

Karnebit: Lahana-misâl bir ni'metdir, lâkin sarı sarı çiçeği var (10/270).

Mülûhiyye: [...] Nâne-misâl bir yeşil otdur, ıspanak gibi bürânî ederler. Serî'u'l-hazm ve mukavvî ve kara Arablar ta'âmıdır ve tavâşilere [hadımlara] gâyet nâfi'dir [faydalıdır] (10/270).

Mısır dışında bugün Kıbrıs'ta da yaygın olan kurkas (kolokas ya da gölevez) İstanbul mutfağı için hâlâ yabancı bir sebzedir. Yazarın “karnebit” tasviri bildiğimiz karnabahara pek uymuyorsa da en azından o familyadan bir sebze olduğu bellidir. Aslında Evliyâ'nın sözünü ettiği sebzelerin günümüzde hangi adla yetiştirildiklerini ya da ne tür bir değişime uğradıklarını bilemediğimizden, meyveler bölümünde değineceğimiz metodolojik sorun sebzelerde de karşımıza çıkar ve tanımlamak bazen zorlaşır. Evliyâ'nın naneyle benzetmesi pek de isabetli olmayan mülûhiyyeye gelirsek: Mısır'da antik çağlardan beri tüketilen ve ebegümeci cinslerinden biri olan mülûhiyenin, her ne kadar IV. Mehmed'in sebze tayinatında yer almış olsa da, o dönemde İstanbul'da bolca tüketilen bir sebze olduğu şüphelidir. Günümüzde bile

6 BOA, K.K. Tayinat no. 7268. Defterde bamya ile birlikte “kavata”nın adı da geçer. Hem IV. Mehmed'in, hem Haseki Sultan'ın tayinatında “bamya-kavata” birlikte kaydedildiğine göre bamyanın bir tür yeşil domates olan kavatayla (*Solanum capsicum grossum*) pişirildiğini varsayabiliriz. Kavata için bkz. Artan 2006, sayı 6.

7 1694 tarihli bir belge, saraya alınan 63.000 adet (!) bamyadan söz eder, BOA, K.K. 7289, nakleden Artan 2006. Bkz. ayrıca Ahmet Refik 1930, s. 153 (30 Haziran 1741 tarihli hüküm); 1756 ve 1758 tarihli hükümler, İstanbul Esnaf Tarihi 1997, s. 125, 172.

8 Çünkü: “kuskus pilâvı ve mülûhiyye ve bamya ve kurkas ve karnebit, bu ta'âmlar dahi Mısır'a mahsûsdur” (10/206).

Mısır beslenme kültüründen etkilenmiş Kıbrıs'ta (molohiya/molehiya) ve coğrafi yakınlığı olan Adana yöresi dışında Türk mutfağında yaygın bir sebze değildir. Seyyahın Sudan'da yediği lezzetli “zerhar” ise bize tümüyle yabancı ve tanımlanamayan bir sebzedir:

Ve bir güne yumurta getirdilerdi, tavuk yumurtası gibi beyâz ve cirmde dahi ol kadar, ammâ bir tarafında kökü var, gûyâ şalgamdır. Ammâ lezzetde bir şeye müşâbeheti yokdur. Meğer bu beyzâ yerde bitermiş. Kabuğu beyâz, içi lâ'lpâremisâl kırmızı. Dahi içinde fındık kadar bir çekirdeği var. Kabuğun kırıp içinden cüllâb-ı zülâlin nûş edersin. Gûyâ bi-emrillâh sūd lezzetindedir. Tereyağı içinde tabh olup yenilse dahi lezîz, dahi mukavvî olur. Zerhar derler bir güne yer yumurtasıdır, aceb lezîz ta'âmdır (10/496).

Evliyâ bu “egzotik” ürünler dışında kalan sebze ve yeşillikleri tasvir etmez ve çoğunu Esnaf Alayı'nda yer alan ilgili satıcıları anlatırken sıralar:

Esnâf-ı kuru sarımsakçıyân: Dükkân 80, neferât 102, bunların dükkânları Odunkapusu hâricinde ve Galata'da ve Tophâne'de çokdur. Bunlar dahi başcılara ve işkembecilere yamaktır, zîrâ baş ve paça ve işkembe sarımsaksız olmazdır. Bu sarımsak gerçi bed-râyihalı ni'metdir, ammâ nâfi'dir [yararlıdır]. [...] Bu sarımsakçıların pîrleri ma'lûmum değildir. [...] 'Ey sarımsak, câna sarılsak' diyerek pür-silâh ubûr ederler (1/283).

Esnâf-ı soğancıyân: Dükkân yetmiş, neferât üç yüz. [...] Bu hırfet dahi omuzlarında niçe bin dizi dizi soğanları taşıyup 'Her ta'âma lezzet veren tuz soğandır soğan' deyü feryâd ederek pür-silâh ubûr ederler (1/284).⁹

Esnâf-ı salataçıyân: “Dükkân iki yüz, neferât üç yüz, bunlar serâpâ [hepsi] Gölikesreli¹⁰ Urumlar ve Horpuştalı¹¹ Urumlar ve Liçistalı¹² Urumlardır. Pîrleri ma'lûmum değildir. Dükkânların tabaklarla zeyn edüp “Yağlı ve sirkeli ve sarımsaklı salata” deyü feryâd ederek ubûr ederler (1/285).

Esnâf-ı ispanakçıyân [ve] sebzeciyan: Dükkân dört yüz,¹³ neferât beş yüz pîrleri Baba Reten-i Bağban [dır]. Bunların büyük kârhâneleri Yemiş iskelesi dibinde sebzhâne-i mîrîdir. Sebzhâne ağası, bostâncıbaşı tarafından terekecibaşısıdır. [...] Bu sebzeciyan tahtırevânlar üzre dükkânların salata ve ma'denivâz ve kerefis [kereviz] ve kabak, lahana ve hıyâr ve patlıcan ile tezyîn edüp halk üzre hıyâr ve şalgam atarak ubûr ederler (1/285).

9 Soğan ve sarımsak için ayrıca bkz. Üçüncü Bölüm: Baharatlar.

10 Kastorya/Kesriye Kuzey Yunanistan'da, Arnavutluk ile Makedonya sınırlarına yakın bir şehir.

11 Kuzey Yunanistan'da, Kesriye'nin yaklaşık 15 km güneyinde bir şehir, günümüzde Argos Orestikon.

12 Kuzey Yunanistan'da, Makedonya Cumhuriyeti sınırına yakın, Kesriye'nin yaklaşık 125 km kuzeydoğusunda küçük şehir, günümüzde Polikarpi. Tüm “salataçıların” aynı bölgeden gelmeleri kadar, yöreden İstanbul'a göçün akışıyla ilgili tablo da ilginçtir. Yazar, salata satıcıları haricinde sebze yetiştiren “kefere”lerden de dolayı olarak söz eder: “Menzil-i karye-i Pendik: Leb-i deryâda bir kefere köyüdür [...] bağ ve bostanları çok olmağıla İslambol'un cümle sebzevatları bundan gelir.” (2/88), Nüfus mübadelesinin yapıldığı 1923 yılına kadar Pendik nüfusunun önemli bir bölümü Rumlardan oluşuyordu.

13 Metinde rakamla 400(0).

Dahası, “dolmacıyân” esnafının sebzeli dolmalarını; “turşucuyân” esnafının sarhoş ayıltan, iştah açan turşularını;¹⁴ bazen yiyeceklerden ayrı bölümlerde ele aldığı “sebzevât-ı giyâhât”¹⁵ ya da “nebât-ı sebzevât” başlıkları altında çiğ yenilebilir otları sıralarken yeşillik ile sebzelerden söz eder:

Der-beyân-ı nebât-ı sebzevât: Evvelâ Van lahanası ekâlîm-i seb'ada [yedi iklimde] yokdur [...] kim her biri fil şikemi [göbeği] kadar olur ve gâyet rakik varakları olur [...] ve ma'denüvâzı ve kerefisi ve mehzûn su kabağı Van'da tenâvül olunur ve çiriş¹⁶ ta'bîr ederler bir giyâhdır [ot] tabh olup gâyet lezîzdır ve teresi ve soğanı ve fûmî [sarımsağı] ve kırpsı [?] ve harbuzası¹⁷ dahi memdûhdur (4/125, Van).

Der-rahmet-i sebzevât-ı giyâhât: Sebzevât-ı ahzariyyât [yeşil, taze] kısmından her bâr sayf [u] şitâda [yaz-kış] salatası ve soğanı ve purasası ve teresi ve sarımsağı ve lahanası ve turpu ve şalgamı ve havucu vefret üzre olur (8/75, Selanik).

Metinde adı en sık geçen sebzeler lahana ve kabaktır. Yazara göre lahanaların en irisi ve makbulü Van lahanasıydı.¹⁸ Balkanlarda ve Macaristan'da gördüğü “kapuska” tabir edilen lahanalar ise Van'dakiler kadar büyük olmasa da yine de mehteran takımındaki davul kadardı ve Boşnaklar o lahanaları gördüklerinde aşka gelip “Ah dînum, îmânım kapuska” derlermiş.¹⁹ Kabakların en azmanı da Adana kabağıydı. Evliyâ bu kabaktan çok sık söz eder, ancak yemek bağlamında değil, benzetme ögesi olarak. Zaten lahana ve patlıcanı da mecazi anlamda çokça kullanır: Savaşlarda uçurulan kelleler Adana kabağı ya da Bosna lahanası gibi kopup yere yuvarlanır; Şebinkarahisar'daki “mine'l-acâ'ib” çocuğun başı “Adana kabağı ve Van lahanası ve husrevânî²⁰ küp kadardı ve burnu Mora patlıcanı kadar vardı”; Karadağlıların, Kalmukların, Yanyalı Rum ve Arnavud keferelerin başları genellikle “Adana kabağı kadar büyük”tü. Örnekler çoğaltılabilir ve bu mecazların arka planına bazen hafif bir aşağılamanın yansıdığı da sezilir.²¹

14 Dolma ve turşu çeşitleri için bkz. Dizin.

15 *Giyâh*: Far. taze ot.

16 İlkbaharda yetişen yabancı bir bitki. Akzambak. Evliyâ Erzurum'da çiriş otu böreğinden söz eder: “çiriş otu derler bir güne sebzevâtdır, anın böreği...” (2/108). Günümüzde Erzurum yöresinde kavurması yapılır, bkz. Dizin, dipnot 149.

17 Metinde kavun-karpuz, meyve arasında değil, “besâtinler”, yani bostan ürünleri arasında yer alır, bkz. ayrıca 10/405.

18 Yazarın naklettiği Van'ın sebze yemekleri arasında, 15. yüzyıldan beri Osmanlı saray mutfağında rağbet gören meyveli yemeklerden *tüffâhiye* (elma dolması/yemeği) ve *karanfilli seferce* de (karanfilli ayva yemeği) vardır. Dikkat çekici olan Evliyâ'nın bu iki meyveli yemekten Van'ın dışında söz etmemesidir. Adı geçen yemeklerin tarifleri için bkz. Şirvanî, s. 172, 243; Yerasimos 2002, s. 66, 74.

19 Boşnakların lahanalarla ilgili bu tezahüratları iki kez tekrarlanır: 5/268, 6/159.

20 Bkz. Dizin.

21 Sırasıyla 2/187, 5/239, 2/201, 6/60, 7/324, 8/292.

Yazar, iri Adana kabağının yanı sıra, Mısır'da gördüğü, hem yuvarlak bir kabağa hem de kavuna benzettiği “acûru'l-ahzar”dan söz eder ve şöyle tarif eder:

Acûru'l-ahzar²²: Bu dahi abdüllâvî²³ gibidir, lâkin yeşildir ve alacası dahi yeşildir. Ve eşkâlde hemân abdüllâvî gibi eğri bûğrüdür. Ve içinde çekirdeği vardır. Ve tabî'atı sovuksudur ve ta'mı bir ni'mete müşâbeheti yokdur [benzemez]. Ve Rûm'da [Anadolu'da] Mısır kabağı derler, Mısır'da Rûm kabağı derler, bir müdevver [yuvarlak] kabakdır kim fakîr müzebzebînde kalmış [bir şeye karar verememiş] kabakdır, gâyet çok olur (10/270).

Kavunla (abdüllâvî) yuvarlak kabak (balkabağı?) arasında kararsız kalan –ve de tanımlanamayan– bu kabak cinsi dışında Evliyâ Mısır'da sürahi dolma kabağı, sukabağı, Freng kabağı ve Elvâh kabağı cinslerini de sayar.²⁴

Seyahatnâme'nin zerzevatlarından söz edip de Hasankeyf şalgamından, Siirt'in pürçüklüsünden, yani havucundan bahsetmemek, bu iki şehir arasında savaş nedeni olan “şalgam-havuç” çekişmesinin öyküsüne yer vermemek büyük eksiklik olur. Evliyâ'nın nüktedan kişiliğini açığa çıkaran ve iki kez tekrarlamasından hoşuna gittiğini varsayabileceğimiz öykü şöyle:

Bir kerre Hasankeyfâ halkının şalgamları gâyet büyük olmağıle bir azîm şalgamı şehri-i Si'ird'e hedâyâ gönderirler. Si'ir[d] şehrinin zurefâları da kızıl havuçları gâyet büyük olmağıle Hasankeyf şalgamın delüp kızıl havucu zeker gibi yapup şalgama sokup Hasankeyfâhıya gönderirler. Hasankeyfli dahi bu keyfiyyetden âr u gayret-i hamiyete [namuslarını koruma gayretine] gelüp niçe bin asker cem' edüp Si'irdli ile bir ceng-i azîm edüp tarafeynden [her iki taraftan] niçe yüz âdem merhûm olduğu, karîbü'l-ahd [yakın zamanda] olmağıle meşhûrdur. Hakkâ ki Si'ird'in gâyet lezîz ve iri pürçüklüsü olur. Ol diyârda havuca pürçüklü derler (5/6).²⁵

Gelelim *Seyahatnâme*'de adı geçen baklagillere. Metindeki on iki baklagil çeşidi toplam gıda maddesinin %0,53'ünü oluşturur. Bildik ve genellikle çorba bağlamında sözü edilen mercimek,²⁶ bakla,²⁷ nohut ve börülce²⁸ dışında yazar maş²⁹ ve özellikle İran topraklarında

22 Sözlük karşılığı yeşil acur.

23 Yabani kavun cinsi, bkz. Dizin.

24 Bkz. Dizin, kabak çeşitleri.

25 Ayrıca bkz. 4/329.

26 Bkz. Altıncı Bölüm: Çorbalar.

27 Kuru baklagillerden en sık adı geçen bakladır. Metindeki “baklası ikişer dirhem gelir” (4/185) türü ifadelerden yazarın kuru bakladan söz ettiği anlaşılıyor.

28 Börülce ya da 17. yüzyıl adıyla böğrülce, geniş bir coğrafyada sıkça adı geçen bir sebzedir: Edirne 3/262, Gelibolu 5/164, Belgrat 5/199, Üsküp 5/300, Buda 6/153, Serres 8/60, Selanik 8/75. Yazar Mısır'da yetişmediğini belirtir.

29 Maş'ın adı Doğu bölgelerinde geçer: Kazvin 4/220, Bağdat 4/255, Siirt 5/6 ve ayrıca Tokat 5/40.

lobya'dan³⁰ bahseder. Bunların yanı sıra Belgrat, Saraybosna ve Üsküp'te görüp “Boşnak çorbasını pek sever” dediği kırak³¹ ile yine Balkanlarda rastladığı “heldine dedikleri bakla-misâl hubûbât”,³² araştırılmaya değer ilginç bakliyatlardır.³³

30 Nihâvend 4/205, Hamedan 4/211, Kazvin 4/220. Bedevian'a göre (s. 614; 3598), bürölce, maş ve lübya, *Vigna catjang* (ya da *Dolichos catjang*) cinsleridir.

31 Bulgarca *grah*'tan, Tietze 1999/Slav., 47. Balkanlarda gırah olarak bilinirdi. *Derleme Sözlüğü*'nde, gırah fasulye olarak geçse de Meninski (3386), “*pisum, erbs, pois*”, yani bezelye olarak açıklıyor.

32 Heldine unundan ekmek de yapıldı: “Ve heldine dedikleri bakla-misâl hubûbâtın ekmeği bu Hersek ve Bosna diyârında mahpûs divlere Hazret-i Süleymân aleyhi's-selâmın hedâyâ gönderdiği ni'mettir, ve's-selâm”, 6/284.

33 Ayrıca Mısır'da el temizliği için de kullanılan *turmus* (termiye, acıbakla) için bkz. Dizin.

Onuncu Bölüm

Seyahatnâme'de Meyveler¹ ve Meyveleriyle Ünlenmiş Kentler

Husûsen [özellikle] Hisâr kirazı mevsiminde İstinye ve Yeniköy'de ve Tarabya'da ve Kefeliköyü'nde ve Büyükdere'de ve Sarıyer'de âlû'l-âl² la'l-gün zülâlî âbdâr [kırmızı sulu] kiraz fasılları edüp günâ-gün müsmirrâtından [çeşit çeşit meyvelerinden] kâm alup [tad alıp] niçe bin zevk u safâlar etdik (3/276).

İstanbul'un kirazı ve şeftalisi; Bursa'nın "kırk çeşit", Malatya'nın "seksen çeşit" armudu; İstanbul, Niksar ve Urfa'nın "adem kellesi" kadar narları; Beypazarı, Geyve, Diyarbakır kavunları; Urla'nın razaki, kadın parmağı ve ter gömlek üzümü; Şam'ın zeyni, Bozcaada'nın misket üzümü; İzmit'in ferik, Kocaeli'nin misket elması; İstanköy'ün kebbâtı, limonu; Medine hurması, Basra'nın hastavî hurması; Mısır'ın nabikası, cümmeyzi ve muz... Evliyâ'nın zevkle yediği ya da sicillerde görüp kaydettiği yüzlerce meyveden sadece birkaçıdır.

Seyyahın sadece İstanbul'da binin üstünde "yemişçi" dükkânını bildir-mesi; uğradığı neredeyse her şehrin bağ ve bahçeleri, meyveleri hakkında bilgi vermesi; meyve ağaçlarıyla ilgili efsaneler anlatması; makbul peşkeşler arasında meyvelerin de yer aldığını bildirmesi ve kısa da olsa meyve ticaretine değinmesi Osmanlıların meyve düşkünlüğünün ve tabii ki dönemin meyve zenginliğinin tescilidir.³

Seyahatnâme'ye yansıyan bu zenginliğin sayısal ifadesi ise şöyle: Saptan-an 2.245 adet gıda maddesinin 480'i meyvedir ve toplam içindeki oranı % 21,38'dir. Bu Seyahatnâme'deki gıda maddelerinin içinde en yüksek orandır, başka bir deyişle Evliyâ'nın en sık sözünü ettiği besin meyvedir.

Ancak, yüzlerce meyve cinsine ve öykülerine geçmeden önce konuyla

1 Seyahatnâme'nin meyvelerini kısaca tanıtan ve bu bölümün bir taslağı olan bir tebliğ, 14-15 Ekim 2010 tarihlerinde Bilecik Üniversitesi'nde gerçekleşen "Birinci Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu, Osmanlı Mutfak Kültürü" çerçevesinde sunuldu.

2 "Âlû'l-âl"ın sözlük anlamı en âlâ; en üstündür. Evliyâ Arapça kırmızı anlamındaki 'alâ'l-âli ile kelime oyunu yapıyor, krş. Dankoff-Tezcan, s. 72.

3 Evliyâ'ya göre "Esnâf-ı yemişciyân-ı bâzârbaşı: Dükkân 1007, neferât 3000 [...] Lâkin bu tâ'ife yaş meyve satarlar, gayrı şey satmazlar" (1/300). Bu sayılar bire bir gerçeğe uygun olmasa da meyveci –ki bunlara karpuzcular dahil değildir– loncasının büyüklüğü hakkında bir fikir veriyor. Bostan ürünü karpuz-kavun satanlar ise: "Evsâf-ı manavân ya'nî karpuzcuyân: Bunlar cümle 300 dükkân. Mâ'adâsı iskelelerde dağlar gibi kavun ve karpuz yığup [satarlar], neferât 2000" idi (1/301).

ilgili önemli metodolojik bir soruna değinmek gerekiyor. Sorun, daha önce sebzelerde de kısaca belirtildiği gibi, Evliyâ’nın sözünü ettiği meyvelerin, bugün aynı adı taşıyanlarla ne derece özdeş olduğu sorunudur. Örneğin metindeki çilek ya da Trabzon hurması bugün bildiğimiz adaşlarıyla türdeş midir? Sözü edilen çilek muhtemelen yabani dağ çileği, belki de böğürtlendi. Trabzon hurması ise bir ihtimal günümüzde yetişenin yabani türüydü. Çok çeşitli gıda maddesi için ama özellikle meyve, sebze ve her türlü “nebat” için geçerli olan bu sorun, ancak botanikçilerin ve etnobotanikçilerin yardımıyla çözülebilir. Dahası artık yok olmuş meyve cinslerinin tespiti ya da iri bir limon olan kebbat/kubat gibi yok olmaya yüz tutmuş olanların bilimsel olarak tanımlanması için uzmanların katkısına ihtiyaç vardır. Bu açıklamadan sonra *Seyahatnâme*’nin meyvelerine dönebiliriz.

***Seyahatnâme*’nin meyve cinsleri, çeşitleri ve özellikleri**

Eğer on ciltlik bir metnin içinde dört yüz seksen meyve adı geçiyorsa bunları eksiksiz tanıtmamanın tek yolu listelemektir.

Belirtilen sayı, *Seyahatnâme*’de adı geçen en genel anlamda meyveleri, yani kestane, ceviz, fıstık, zeytin gibi gündelik hayatta pek de meyveden sayılmayan; bağda, bahçede, bostanda ya da ormanda yetişen tüm ağaç ve bitkilerin kabuklu, kabuksuz, meyvelerini kapsıyor. Ayrıca Evliyâ’nın belirttiği tüglice donbak (dikenli kestane), tülüce yumru (şeftali) ya da oğlan pabucu (armut kurusu)⁴ gibi kimi yöresel adların yanı sıra bazı meyvelerin Arapça, Farsça, Kürtçe, Ermenice, hatta Slavca adlarını içeriyor. Meyve dökümü, çeşitli dillerdeki ve yöresel eşanlamlılardan arındığında toplam elli dört meyve cinsi ve üç yüz seksen iki değişik alt-cinsi içeren bir tablo ortaya çıkıyor.⁵

Seyahatnâme’de adı geçen kabuklu-kabuksuz, yaş ve kuru meyve dökümü şöyle:

Tablo 22. *Seyahatnâme*’de meyveler (yöresel adlar dahil değildir)

Meyve cinsi	Yaş-kuru çeşit sayısı
abdüllâvî	-
alıç	-
armud/emrûd	33
ayva/sefercel	8
badem/levz	1
butum (menengiç)	-
ceviz	2
cümmeysz	3

4 2/91. Evliyâ’nın açıklamaları, Bolu ağzı.

5 382+54+41 (yöresel eşanlamlı)+3 diğer=480. Tam döküm için bkz. Ekler, Liste XI.

çilek	1
dut	10
elma/tüffâh/sîb	29
emlec	-
erik/âlû/iccâs (ve encâs)	20
Frenk inciri (kaktüs meyvesi)	-
fındık	2
fıstık (Şam ve çam/sanavber fıstığı)	2
hıyârşenbe	-
hindistancevizi	1
hurma/temr	37
iğde	-
incir/lop/tîn	36
kabuli	-
karayemiş	-
karpuz/bittîhu'l-ahzar/harbuz	8
kavun/bittîh/bittîhu'l-asfer	16
kaysı/muşmış	13
keçiboynuzu/hârnûp	-
kestane	2
kızılçık	1
kiraz/gülnâr	19
kocayemiş	-
limon	4
mersin meyvesi	1
muşmula	-
muz	-
nabik	-
nâr/enâr/lüffân	17
pelit meyvesi	-
şeftali	11
Trabzon hurması	-
turunç/narenc	-
unnâb	-
üvez	-
üzüm/engür/ineb	82
vişne	3
zerdali	6
zeytin	14
tanımlanamayan 7 meyve ⁶	-
Toplam 54 çeşit	382

Anadolu'nun hemen hemen tüm bölgelerinde, Evliyâ'nın dolaştığı neredeyse tüm güzergâhlarda bol miktarda yetişen üzümün metinde en sık adı geçen meyve olması doğaldır. Evliyâ sadece üzüm cinslerini saymakla yetinmez, dönemin en ünlülerini de bildirir: Bozcaada'nın misket üzümü, Girit'te Hanya üzümü, el-Halil'in, Sincâr Dağları'nın⁷ ve Urla'nın üzümleri. Dahası

6 Cevz-i gülbeser, karman, kaysı nâri, kudret meyvesi, kuş yemiş, levzûrimte, levzû'n-nebi.

7 Kuzeybatı Irak, El Cezire bölgesinde sıradağı. Sözü edilen üzümler için bkz. 4/47, 5/158, 8/174,

aşıl原因 asmalardan; kurutulan üzümlerden ve yerel pazarlar dışında batıda “Dip Frengistan’a”, doğuda Mısır’a kadar uzanan kuru üzüm ticaretinden de bahseder.⁸

Ortadoğu coğrafyasının, Mısır ve Arabistan’ın en önemli meyvesi olan hurmanın, üzümünden sonra en sık adı geçen meyve olması da doğaldır. Seyyahımız Medine’nin yedi, Mısır’ın on yedi ve Bağdat’ın yetmiş çeşit hurmasından söz eder; “yüce Yaratıcının Âdem’den arta kalan çamurdan yarattığı bu kutsal ağaç”la ilgili rivayetler nakleder;⁹ insanoğlu için yüzlerce yararını anlatır; bedeni güçlendiren yaş hurmanın yanı sıra insana hayat veren hurma pekmezini, şerbetini, arakını, helvasını, latîf sirkesini ve ciğer tazeleyen turşusunu över.¹⁰

Evliyâ cennet meyvelerinden üzüm ve hurmaya gösterdiği ilgiyi otuzdan fazla çeşidini saydığı incir, armut, elmaya, kaydettiği çeşitleri daha az olsa da erik, kiraz, nar, kavun ve ayvaya da gösterir. Yazar meyveleri genellikle anlatı kalıpları içinde, şehirlerin “me’kûlât [u] meşrûbâtının memdûhâtını beyan eder”ken sıralar. Fakat bazen de diğer yiyeceklerden ayırarak “der beyân-ı medhûhât-i müsmirrât” [övülmeye değer meyvelerin beyanı], “der-fasl-ı güzîde-i müsmirrât” [seçkin meyveler faslı] türünden özel başlıklar altında ya da hayran olduğu İrem bahçesi misali bağ ve bahçelerin methiyesi faslında ele alır.

Evsâf-ı mahsulât-ı müsmirrât-ı fâkihât: Evvelâ kırk güne emrûdu “Sicill-i şer’-i şerîf”de mestûrdur (2/23, Bursa).

Me’kûlât-ı mahsulât [ve] meşrûbâtının memdûhâtından bâğı ve bâğçesi cihânı zeyn edüp bir vukıyye ve beş yüz dirhem lüffân narı [ekşi nar türü] olur kim içinde her dânesi kızcılık dânesi kadardır (2/100, Niksar).

Der-medh-i müsmirrât-ı bâğ-ı İrem-i Aspuzu: Evvelâ yedi güne kaysısı [...] ve her bir kaysısı kırk ve ellîşer dirhem gelir (4/16, Malatya).

Der-sitâyiş-i bâğ-ı cihân-ârâ gülîstan ravza-i Arhonoz-ı bâğ-ı İremistân [...] Hattâ bir salkım üzümde yetmiş güne dâne verir üzüm ağaçları [...] ve her salkımı kırkar ellîşer vukıyye gelir engürü ve seksen güne âbdâr emrûd ağaçları ve kırk güne elması... (8/244, Girit).

Müsmirrâtının âbdâr meyvelerin beyân eder: Evvelâ yedi nev’a hurmâsı olur. Evvelâ günâ-gün tûffâhları [elmaları] vardır kim [elma gibi faydası boldur]¹¹ bu Medîne

9/55, 9/257, 9/261.

8 Pekmez, pestil, köfter, şıra ve şarap gibi üzüm yan ürünleri için bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar ve On İkinci Bölüm: İçecekler.

9 3/72, 4/260-261.

10 Hurma yan ürünleri için bkz. Dizin ve 10/267. Evliyâ ayrıca hurma ağacının odunundan ve liflerinden nasıl yararlanıldığını da anlatır (4/26, Bağdat).

11 Evliyâ Arapça naklettiği “Ve râhin râhû râhûn misle tûffâh” deyimini övgüye değer tüm elmalar için (Harput, Köstendil, Sudak, Şam ve Medine) kullanır. Deyimin kaynağı belli değildir.

elması hakkındadır. Ve âbdâr engür-i günâ-günü olur. Ve şeftâlûsü dilber yanağı-misâl et şeftâlûsü olur. Ve kaysı ve zerdâlûsü ve gayri âlûsü [eriği] firâvândır [çoktur]. Ve âdem kellesi kadar limonu ve turuncu ve kebbâtı ve ağaç kavunu olur. Zeytûnu ve incîr ve rummânı dahi bisyârdır [çoktur] (9/328, Medine).

Alıntılanan bölümlerde –ve benzerlerinde– şaşırtıcı olan Evliyâ'nın meyvelere düzdüğü övgüler ve sıraladığı çeşit bolluğu değil, meyvelerin ağırlıklarıyla ilgili yazdıklarıdır. Metinde “âdem kellesi kadar” büyük narların, ayva ve limonların yanı sıra, “kaz yumurtası kadar” eriklerle; altı buçuk kilodan elli kiloya kadar üzüm salkımlarıyla; dördü bir kilodan fazla çeken incirlerle; bir buçuk kilo çeken armutlarla ve bir eşegin ikisini zor taşıyabileceği kadar iri kavun-karpuzlarla sık sık karşılaşırız.¹²

Elimizdeki 19. yüzyıla ait bir *Meyve Defteri*, Evliyâ'nın sitayişle anlattığı bu abartılı irilikteki meyvelerden bazılarını kıyaslayabilme imkânını verir. Daha önce bazı makalelerde adı geçen ve bir bölümü yayınlanan söz konusu *Defter* son olarak Günay Kut'un notlarıyla yeniden yayınlandı.¹³ Yaklaşık 1847-1848 yıllarında kaleme alınmış, İstanbul'da kime ait olduğu belirsiz bir bağda yetişen on beş cins meyvenin toplam altı yüz yetmiş üç çeşidini kapsayan *Meyve Defteri* (ya da Günay Kut'un isimlendirmesiyle *Meyvenâme*), Evliyâ'nın elinde tartı varmışçasına kaydettiği meyve ağırlıklarının gerçeği ne derece yansıttığını anlamaya, dolayısıyla yazarın o çok tartışılan güvenilirliği konusunda da bir yargıya varmamıza imkân tanıyor.

Seyahatnâme'de İstanbul'un iri lop incirlerinin dördü bir okka, yani 1,282 kg (tanesi 320 gr) geldiği anlatılır. *Meyve Defteri*'nde de Tarabya'da Fransız Sarayı'nda yetişen “löp incirine benzer beheri seksen, yüz dirhem” (256-320 gr) olan incirlerin kaydı var. Hatta fidanı İškodra'dan gelen ve tanesi “yarım kıyye” (yani 641 gr) çeken bir incir bile var. Her iki kaynakta en sık sözü edilen meyvelerden biri armuttur.¹⁴ Evliyâ'ya göre Bosna'da gördüğü “yere basmaz” denen armudun tanesi “bir vukkiye yedi dirhem” (1.490 gr) ağırlığındaydı.¹⁵ *Meyve Defteri*'ndeki yere basmaz armudu 320 gram civarında küçük bir armuttur fakat Harput ve Ankara armutlarının her biri “yedi yüz dirhemden ziyade”, yani 2 kilo 240 gramdan ağırdır. Ayrıca “kebir nargile gibi âla ayva” ve “beheri bir kıyye (1,282 kg) gayet nefis etmek ayvası” türünden ibareler Evliyâ'nın “âdem kellesi kadar ayva” ifadesini doğrular niteliktedir. *Defter*'de “inanılmaz” diyebileceğimiz irilikte başka meyveler de kayıtlıdır.

12 Sırasıyla: 4/229, 6/24, 8/244, 2/89.

13 Kut 2008.

14 *Seyahatnâme*'de otuz üç, *Meyve Defteri*'nde iki yüz üç armut çeşidi kayıtlıdır. *Defter*'deki meyve çeşitleri, Evliyâ'nın belirttiği çeşitleri aratmayacak kadar çok: doksan sekiz çeşit elma, seksen dört erik, elli dokuz üzüm, kırk dört şeftali, otuz bir kiraz, yirmi bir çeşit kayısı.

15 Bkz. Meyveleriyle Anılan Kentler, Travnik.

Örneğin elma gibi kayısılar, altı yüz kırk gramlık elmalar, ceviz büyüklüğünde üzüm taneleri, kirazlar ve vişneler.¹⁶

Demek ki geçmiş yüzyıllarda, hormonların, suni gübrelerin katkısı olmadan ya da genetiği değiştirilmeden de bazı meyveler irileşebiliyordu. 19. yüzyılda İstanbullu anonim bahçıvanın kayda geçtiği bilgiler, Evliyâ’nın meyvelerle ilgili naklettiklerinin tümünün hayal ürünü olmadığını ve cidden şaşırtıcı irilikte, imrenilecek meyvelerin yetiştirildiğini kanıtlıyor.

Gerçi Evliyâ’nın, bir salkım elli altmış kilo ağırlığında derken, aşılınca otuz yedi çeşit üzüm veren Urla çarşısındaki asmayı¹⁷ ya da Girit’in yılda yedi kez mahsul veren incir ağacını anlatırken hayal gücünü kullandığı, meyvelerin bolluğunu, ağacın verimliliğini vurgulamak için abarttığı açıktır. Ayrıca bu bolluk ve bereket ifade eden abartılı anlatım olmasaydı yazar yediği bunca leziz meyveyi nasıl tasvir edebilecekti? Urla’nın, Girit’in muhteşem üzümlerini kim ilgiyle okuyacaktı? Kitabın başında, yazarın üslubuna değinirken da belirtildiği¹⁸ gibi Evliyâ, heyecanını yansıtmak ve okurun ilgisini çekmek için edebi bir araç olan “abartı”dan, (her) dönemin birçok seyyah ve yazarı gibi sık sık yararlanır. Meyveler için belki biraz fazlaca yararlanmış olabilir. Bu da onun en doğal “yazarlık hakkı”dır.

Seyahatnâme’de meyveleriyle anılan kentler

Kentlerin tanıtımında meyveler her zaman önemli bir yer tutar ve ister Batılı ister Doğulu olsunlar, coğrafyacıların ve seyyahların çoğu ziyaret ettiği kentlerin sembolü olmuş lezzetli meyveler hakkında bilgi vermeyi ihmal etmez. Marco Polo, İbn Battûta, Ruy Gonzalez de Clavijo, Âşık Mehmed, Pierre Belon ve Evliyâ Çelebi’nin çağdaşlarından sayabileceğimiz Kâtip Çelebi, Jean-Baptiste Tavernier, Joseph de Tournefort ile Jean Chardin meyvelere özel ilgi gösterenlerdendir.¹⁹ Fakat Evliyâ’nın ilgisi ve merakı bir bahçıvaninkine bedeldir. Bu benzersiz merakı sayesinde bugün pek çok kentin “damak çatlatan” meyvelerini ve 17. yüzyılda Osmanlı dünyasının ve çevresindeki bölgelerin meyve dökümünü yapabiliyoruz. *Seyahatnâme’de* meyveleriyle ünlenmiş kentlerin bazıları şunlardır:²⁰

16 Kut 2008, s. 64, 66, 67, 69; *Seyahatnâme*, 4/16, 8/244.

17 Günümüz bağcılarına göre iri bir salkımın ağırlığı iki ile üç kilo arasındadır, çok istisnai durumlarda üst sınır beş kilodur. Zaten *Meyve Defteri’nde* kayıtlı en iri salkımlar iki, iki buçuk kiyye ağırlığındadır. Bir asmanın aşılmasından elde edilebilecek sağlıklı ürün çeşidiyse üçü, dördü geçmezmiş.

18 Bkz. Giriş, s. 32.

19 Tabii Babür Şah’ı da unutmamak gerekir. Türk-Hint İmparatorluğunun kurucusu, asker ve devlet adamı Babür, hayatın tüm alanlarıyla olduğu gibi meyvelerle de ilgiliydi: “Buhara kavunu da meşhurdur. Semerkand alındığı zaman Ahşi ve Buhara’dan kavun getirip bir mecliste kesmiştim. Fakat Ahşi kavunu hiç karşılaşılamaz”, *Babürnâme* 2006, s. 136.

20 Kentler, Evliyâ’nın izlediği güzergâh ve güzergâhın anlatıldığı ciltlere göre sıralandı.

Bursa

Seyyaha göre Bursa'nın sicillerde kayıtlı kırk çeşit armudu, sulu üzümü, kayısı, kirazı ve kırk dirhem (125 gr) ağırlığında iri kestanesi yeryüzünde tekti, bu kestanenin ilginç bir kebabı da yapıldı:

Kirde kebâbıyla kestaneyi yarup şişde kebâb ile pişüp kebâb yağıyla mülemma' olup nevr olur, âdem yemeden doymayup şehid olur demek mertebesi leziz kestanesi vardır. Ve yedi güne dudu meşhûr-ı âfâkdir ve dud bağları vardır kim Filedâr sahrâsını zeyn etmiştir [süslemiştir] (2/23).²¹

Evliyâ şeftaliden söz etmez. Belki de Bursa'da ipekçilik bitince dut ağaçları da yerlerini günümüzde ünlü şeftali ağaçlarına bıraktı.

Tarabefzûn (Trabzon)

Trabzon'un balıklarından, özellikle de hamsiden etkilenen Evliyâ kentin meyvelerini de övgüye değer bulur:

Dilberlebi kirazı ve Lahicân emrûdu ve beğ emrûdu ve gülâbî emrûdu ve Sinop elması ve nâmik üzümü ve melikî üzümü ve Frenk üzümü ni'met-i nefisedir. Ve bâdencân inciri eyle leziz ve mümessek incirdir kim misli diyârı Nâzillî'de olmaz. [...] Ve siyah kiraza benzer bir güne meyvedir. Bu dahi Tarabefzûn'a mahsûsdur (2/53).²²

Seyyah ayrıca Trabzon'un zeytin ağaçlarından ve Trabzon hurmasından da söz eder. Zeytin konusu etnobotanikçilerin alanına girer. Fırında kurutulup her vilayete gönderilen Trabzon hurmasının ise bugün bildiğimiz elma büyüklüğünde, turuncu *Diospyros kaki*'den çok daha ufak olan, üveze benzeyen ve kurutulmaya müsait *Diospyros lotus* olması kuvvetle muhtemeldir.²³ Evliyâ'nın tarif ettiği ancak adını vermediği "siyah kiraza benzer" meyve ise herhalde yöreye has karayemiştir.²⁴

Sabanca (Sapanca)

Sapanca beyaz kirazları ve göl kenarında yetişen kavun ve karpuzlarıyla ünlüydü. Bunların ikisini bir eşek ancak taşırmış ve kavunlardan leziz zerde yapılmış. Evliyâ tatlı kavunların yetiştiği her yerde –terkibi pek anlaşılamayan– bu kavun zerdesinden söz eder (2/89).

21 Filedâr/Fledar/Filadar, Bursa ovasının Nilüfer yakasının adıydı. Ayrıca günümüzde Uluabat Gölü'nün güneyinde, Osmangazi ilçesine bağlı Gündoğdu Köyü'nün adı da Fledar'dı.

22 Bkz. Giriş, s. 38.

23 "Tarabzon halkı buna üvez dirler. Üvezden bir meyvedür ve mikdâr-ı findık kebîrde müdevverü'l-hacmdür [...] İstanbul halkı huşkına [kurusuna] hurmâ-yı Tarabzon dirler", Âşık Mehmed, s. 1248.

24 "Siyah kiraza şebih bir meyvesi olur ki Trabzon'a mahsûsdur [...] Kara yemiş dirler"; "Kara yemiş Tarabzon'a mahsus bir meyvedür ki andan gayri diyârda vücûdi ma'lûm ve mesmû' degüldür", Âşık Mehmed, s. 1027, 1255. Karamiş ve Laz kirazı olarak da bilinen *Prunus laurocerasus* L. (eşanamlısı *Cerasus laurocerasus*) bitkisi ve meyvesi, Baytop 1997, s. 159.

Amasiyye (Amasya)

Yazarın övdüğü elmalar arasında Amasya'da yetişen misket elmasının yer almaması ilginçtir. Evliyâ'nın sık sık sözünü ettiği, övdüğü ve de karşılaştırdığı tek misket elması Kocaeli'nin misket elmasıdır (3/135, 4/125, 4/341, 7/250). Amasya misketinin hangi dönemde “marka” olduğu konusunda kesin bir şey söylemek şimdilik zordur. Evliyâ'nın döneminde ise kentin en makbul meyvesi ayvaydı.

Kırk güne emrûdu ve la'l-gün kirazı ve yedi güne âbdâr üzümü ve dudu ve yedi [güne] elvân ekmek ayvası ve ayva perverdesi [marmelâtı] rub'-ı meskûnda yokdur. Pâdişâha hedâyâ gider (2/98).

Azîm Karabağlar ve Karabağ-ı Küçük (Karabağ)

Seyyahımızın “Acem diyârı”nda ilk durağı, o dönemde İran egemenliğinde olan Karabağ yöresiydi. İleride Bitlis, Van ve İran'da sözünü edeceği, Malatya armudu ile leziz “Abbâsi” “Ordubârî” ve “Meleçe” armutlarını ilk kez Karabağ'da kaydeder. Daha eski kaynaklarda da rastlanan Abbâsi²⁵ ve Ordubârî²⁶ armutlarının menşei ve adlarının nereden türetildiği belli ise de “Meleçe”nin etimolojisi ve hangi yöreden batıya doğru göç ettiği belli değildir.²⁷ Yazara göre Küçük Karabağ'ın:

On iki çeşit engürü [üzümü], on sekiz çeşit âlûsu [eriği] ve abdâr Şehribân²⁸ narı misâl rummanı [narı] olur. Bâ-husûs âdem kellesi kadar ayvası meşhûrdur (2/122).

Dahası yörenin zerdalisi, kuru üzümü ve Buhara eriği adıyla ünlenen erik cinsi de ünlüydü. Metinde sıkça adı geçen, İstanbul'da hoşaf yapılan kuru meyvelerden biri olan Buhara eriğinin (âlû-yı Buhârâ) ünü 17. yüzyıldan çok öncelere dayanır. Babür Şah'ın da sözünü ettiği, kurutularak ihraç edilen, muhtemelen siyah erik cinslerinden biri olan bu erik 15. yüzyılda Buhara'nın önemli ticaret kalemlerindendi.²⁹

25 Âşık Mehmed (s. 791), İran'da Kazvin yakınlarında gördüğü Abbâsi armudu için “nârenc hacminde müdevver (yuvarlak) bir nev' emrûdu vardır. Abbâsi dirler gayet lezizdür. Sâyir bilâdda misli yoktur [...] etrâf-ı bilâda nakl iderler ve resenlere âvihte [hevenk] koyup fasl-ı şitâda [yerler]” der. Abbâsi, Evliyâ'nın meleçe armudundan sonra en sık tekrarladığı cinstir: 2/118, 2/122, 2/135, 2/139, 2/149, 4/82, 4/125, 4/194, 4/229, 5/20. *Meyve Defteri*'nde “Abbas” olarak kayıtlıdır, ayrıca günümüzde Gümüşhane'de ve Bolu'nun Kızık köyünde bu adla bir armut yetiştirilmektedir.

26 İpek yolunun önemli duraklarından ve Evliyâ'nın döneminde İran egemenliğindeki Ordubad (metinde bazen Urdibâr olarak geçer) günümüzde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin toprağıdır.

27 Meleçe/meleçe için bkz. 2/118, 2/122, 2/135, 2/149, 2/243, 4/82, 4/125, 4/185, 4/194, 4/205, 4/229, 5/20. Dankoff'un etimolojiye ilişkin açıklaması tartışmalıdır, Dankoff-Tezcan, s. 200.

28 Bağdat'ın kuzeydoğusundadır, günümüzde Mîkdadiye. Sert ve iri Şehribân narını Kâtip Çelebi de (2010 [1654], s. 550) över; bkz. aşağıda Gemleyik (Gemlik) ve Maraş'ın meyvelerine.

29 “Buhara eriği gibi erik hiçbir yerde bulunmaz. Kabağünü soyup kurutur ve nadir mal olarak vilayetten vilayete gönderirler. Mûlayemet için fevkalade iyi bir ilaçtır”, *Babürnâme*, s. 190.

Tebriz

Tebriz'in "binlerce" meyvesi arasında seyyahımız özellikle armutları ile üzümlerini över:

"Niçe bin elvân fevâkihesi var ammâ necm-i halef emrûdu, peygamber emrûdu ve sibet milânisi ve zerdâluyi hulvîni ve necm-i Ahmedi ve engür-i hurdesi ve engür-i razakisi ve engür-i melikisi ve engür-i tabarzesi ve harbeze-i Mecdü'd-dîni ve bakrânı ve âlû-yı zerdî ve emrûd-ı zenânesi, bu envâ'-ı meyveler Şam'da dahi olmaz, meğer İslâmbol'da ola, meşhûrdur (2/128).³⁰

Evliyâ her ne kadar Tebriz meyveleri için "bunlar İstanbul'da da var" dese de, on ciltlik eserde anlatılanlardan Tebriz yöresinin, Azerbaycan ve Suriye coğrafyasının (Evliyâ'nın deyimiyle Şam'ın) bu alandaki üstünlüğü açıkça bellidir.³¹

Erzincan

Sicillerinde yetmiş çeşit armudun kayıtlı olduğu kentte Melek Ahmed Paşa'ya kasım ayında on yedi çeşit sulu armut ile kışın soğuşundan korumak için toprağa gömdükleri aveng/hevenk üzümleri hediye edilmiş. Erzincan'ın kurutulmuş meyveleri, özellikle de dutları çevre pazarlarına ve Erzurum'a gönderilirmiş.³²

Zerdâlûsü ve emrûd kurusu ve dud kurusunun beyâzı ve sarısı ve moru ve siyâh dudu meşhurdur. Çârsû-yı bâzârında dud kurusu bey' edüp niçe bin diyâra dud kurusu yük yük götürürler, başka tüccârı vardır. Ve dud bekmezinin günâ-günunu bahâr ile terbiye edüp bir kâse nûş edene hayât [u] cân verir. [...] Bu şehrin cem'i meyvesi [...] Erzurûm'a gidüp şehir-i Erzurûm'u meyve ile ganîmet eder bir şehir-i İreme zâtdır (2/198).

Lâdik

Evliyâ pek hoşlandığı karşılaştırmalarından birini Ladik armutları için yapar ve metin boyunca Abbâsî ve Melece armutlarıyla birlikte sıkça tekrarlanan dönemin diğer ünlü armutlarını sayar:

30 Metinde *cezîre-i Mecdeddîni*, bkz. Giriş, dipnot 102.

31 Seyyahın anlattıklarından özellikle "Acem diyarı"nın armutlarının rakipsiz olduğu anlaşılıyor. Tebriz ve yöresi için bkz. 4/192-4/194: "... ve melçe emrûdu ve Abbâsî emrûdu ve peygamber emrûdu rub'-ı meskûnda nazîri olmayup hoş-hor u âbdâr olduğu bu şehir-i Tesûy'a [mahsûsdur]". Kayısı ve elma için bir iki örnek vermek gerekirse: Şâm kaysısı: 1/301, 3/20, 4/16, 4/229, 9/279; Şâmî tûffâh/elma: 4/125, 9/279; Hamevî kaysı: 1/301, 3/20, 4/16, 4/229, 9/279 yazarın övdüğü meyvelerdir. Evliyâ'nın zamanında Suriye, günümüz Lübnan, Ürdün, Filistin ve İsrail topraklarının tümünün adydı.

32 Metinde *avnîk*.

Evvelâ gök sulu emrûdu ol kadar âbdâr [ve] hoş-hârdır kim Malatıyye ve Acem diyârının Tesuy³³ ve Ordubâr ve Hoy³⁴ ve Merend³⁵ şehirlerinde olmaz. Ve Karamân emrûdu dahi hem-çünân meşhûr-ı âfâkdır. Ve günâ-gün âbdâr kirazı, cihân-ârâdır (2/204).

Metinde sadece bir kez adı geçen Karaman armudu, *Meyve Defteri*'nde "sarı, sulu ve kumsuz, tanesi dört yüz gram civarında, ağustos sonlarında olgunlaşan" bir armut cinsi olarak tasvir edilir.³⁶

Engürü (Ankara)

Evliyâ'nın anlattıklarına bakılırsa memduh "emrûd" cinslerinden biri Ankara'da yetişiyordu ve daha 17. yüzyılda kentle bütünleşmiş bir üründü. Evliyâ Van'da yetişen makbul armut cinsleri arasında Ankara armudunu da sayar: "âbdâr Engürü ve Abbâsî ve melece emrûdu olur kim misli yokdur" (4/125). Seyyah Ankara'nın "engüründen", yani üzümünden de söz eder fakat kentin övülmeye değer yiyecekleri arasında değil de kaleyi anlatırken atıfta bulunması, "Engürü" adına etimolojik bir açıklama getirmek için yapılan bir kelime oyununu akla getiriyor:

... bu kal'anın üzümü vefret üzre olduğundan diyâr-ı Acem'de bu kal'aya Engüriyye derler (2/223).

Beğbâzârı (Beypazarı)

İnsanın damağını zevkten çatlatan misk kokulu Beypazarı kavunundan halk zerde yapıp tarçın ve karanfille yermiş. Evliyâ'dan yaklaşık kırk yıl önce Beypazarı'na giden Polonyalı Simeon da bu kavunu metheder ve padişaha hediye gittiğini nakleder.³⁷ Beypazarı'nda kokulu kavunun yanı sıra hediye edilecek kadar ünlü, şekerle pişmiş helva gibi tatlı armutlar da yetiştirmiş:

Ve bir güne sebz-gün [yeşil] emrûdu olur. Bir müdevver [yuvarlak], dördi beşi bir vukıyye gelir [1.285 gr] âbdâr ve hoş-hor emrûddur. Âsitâneye [İstanbul'a] niçe yüz bin kutu emrûd, pembeler [pamuklar] içre hedâyâ gider. Bir güne sükkar-i havlâ emrûddur kim Acem diyârında Tesuy şehrinde ve Ordubâr şehrinde Meleçe emrûdu lezzetindedir (2/243).

33 Günümüzde Tasuj; İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaleti'nde şehir.

34 Urmiye Gölü'nün kuzeybatısında, İran'ın Azerbaycan Eyaleti'nde şehir.

35 Günümüzde Marand, Urmiye Gölü'nün kuzeydoğusunda, İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin büyük şehirlerinden biri. Evliyâ bu dört şehrin meyvelerinden, özellikle armut ve zerdalilerinden sıkça söz eder.

36 Kut 2008, s. 58.

37 Andreasyan 1964, s. 163.

Geyve

Bağı, bahçesi çok olan Geyve'nin üzümü ve üzüm turşusu ünlüydü. Sakarya kenarındaki bostanlarında yetişen kavunu ise iriliğiyle ün salmıştı: “İki kavunu bir ata yükledirler, gâyet iri ve lezîz kavunu olur.” Geyve'nin kavunu mecazında da karşımıza çıkar: “Geyve kasabası kavunu kadar kelle-i zî-devleti var idi” (4/327).

Konya, Meram Bağı

Seyyahların “Cihânda mislini görmedik” dedikleri Merâm Bağı'na elbette Evliyâ da hayran kalır. Bağ'da yirmi çeşit armut, kiraz ve şeftali dışında:

Kamereddîn derler iki güne mışmış âlûsu [kayısı] olur kim Şâm'ın kayısından lezizdir (3/20).

Evliyâ'nın övdüğü bu kayısıya Kâtip Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sında, İbn Battûta'nın ve Tavernier'nin seyahatnamelerinde de rastlarız. Battûta, çekirdeği kırılınca içinden lezzetli bir bademin çıktığı, bu dünyada eşi benzeri olmayan kayısıyı ilk kez 1326 yılında gittiği İsfahan'da görür ve tarif eder. Ardından Antalya ve Konya'da tekrar anlatır, hatta kurutulup Mısır'a ihraç edildiğini yazar.³⁸

Meram bağında adı geçen *dürbali* ve Malatya'daki *dürbili* üzümü (4/15) ise büyük ihtimalle kurutulmaya müsait bir üzüm cinsiydi.³⁹

Gazze

Yedi bin bağı olan Gazze'nin:

Zeytünü ve dudu ve limonu ve turuncu ve narı ve inciri ve âbdâr üzümü ve kavunu ve karpuzu ve hurması cihânı dutmuşdu (3/80).

Urfa

Evliyâ, Urfa'nın “âdem kellesi kadar” narlarını bildiği/gördüğü tüm diğer narlarla kıyaslar ve tümünden üstün bulur:

Bir vakıyye ve beş yüz dirhem gelir âdem kellesi kadar narı olup gâyet hoş-hor olur. Şehr-i Şehribân-ı Bağdâd'da ve Sivas {Niksâr'ında} ve Bursa Gemleyik'inde böyle âbdâr [u] dânedâr narı olur, ammâ İslâmbol'un ve Karaferye'nin [Veria-Yunanistan] lüfanına [nar] ve feyz [bol] narına yan başı gelir. Zîrâ Arz-ı Mukaddes'de bu Urfa narı meşhûr-ı âfâkdir. Mar'âş narı gerçi çok olup furûnda sehel kurudup diyâr diyâr götürürler, çok olduğundan meşhûrdur ammâ bu Urfa narı memdûh-ı âlemdir (3/94).

38 İbn Battûta, 2000, c. I, s. 280, 403 ve 412 dipnot 28. “Kamerüddin demekle maruf bu şehirde [Konya] gayet güzel bir kayısı çeşidi yetiştirilir” (Kâtip Çelebi, 2010, s. 696). Tavernier (1981, c. II, s. 98) adını vermeden, çekirdeğinin nefasetini vurgulayarak İsfahan meyveleri arasında anlatır.

39 Kâtip Çelebi'nin açıklaması için bkz. Dizin, üzüm/engür çeşitleri.

Darende

Kentin memduh meyvesi hediyeelik nitelikteki zerdaliydi:

... Memdühâtından kırkar ellişer dirhem gelir [128-160 gr] âbdâr zerdâlûsu Acem diyârının Tesü ve Ordubâr ve Hoy ve Merend şehirlerinde yoktur. Rûm'a ve Arab ve Acem'e kurusun hedâyâ götürürler (3/119).

Harput

Harput'un "hezârî" adıyla ünlenmiş elması ve "Ağırbinik" üzümünü Evliyâ şöyle över:

... ve bâğlarında hezârî nâm bir güne elma'sı olur kim ve râhin ruh râhin [elma gibi faydası boldur] mesel-i tûffâh-misâli bu elma hakkındadır.⁴⁰ Lezzetde gûyâ İslâmbol kurbunda Kocaeli sancağında misket elması gibi râyiha-i tayyibeli bir müdevver [yuvarlak] tûffâhdır. Dâ'imâ tenâvül eden cemî'i emrâz-ı muhtelifeden felâh bulur [kurtulur]. El-hâsıl rub'-ı meskûnda nazîri yoktur ve hadikalarında Ağırbinik üzümü Şâm'ın Zeynî üzümünden ter ü lezîz engûrdür (3/135).

Yazar, dünyada bir benzeri olmayan bu Harput elmasını devamlı yiyenlerin her türlü hastalıktan kurtulduğunu iddia eder. Ne yazık ki bu elma ve üzüm hakkında hiçbir bilgi bulunamadı. Eremya Çelebi, Celâlilerin korkusundan büyük ölçüde boşalmış bulduğu Harput'un ürünlerinden hiç söz etmez.

Sofya (Vitoş Yaylası)

Ve bir güne alçacık ağaççıklarda bir vişnesi ve çilek meyvesi olur kim ve mine'l-acâ'ibdir. Ve aşağı derelerinde kestâne ve ahlad ve güğüm ve muşmula ve üvezi olur kim, garâ'ibdir (3/228).

Bu "alçacık" ağacın meyvesinin vişne olup olmadığı tartışılabilir. Günümüzde vişne ağaçları beş ile yedi metreye kadar boylanabilen oldukça heybetli ağaçlardır.

Edirne

Kentin en seçkin meyveleri her biri 1,282 kg çeken ve perverde, yani marmelat yapılan ayvalarıydı.

Der-sehr-i zübde-i [en seçkin] me'külât-ı müsmirrât: Evvelâ bir vakıyye gelir gûnâ-gün ekmek ayvası ve papa ayvası ve mümessek ayva perverdesi ve şeftâlûsu, ammâ et şeftâlûsunun al tebekânî yanaklısı memdûhdur. [...] Ammâ mümessek ayva perverdesi Amasiyye perverdesinden memdûhdur (3/262).

40 Bkz. yukarıda dipnot 11.

Malatıyye, Aspuzu Bağ (Malatya)

Evliyâ Malatya'nın ve cennet bağı Aspuzu'nun meyvelerine yaklaşık bir sayfa ayırır. Her biri 130 ile 160 gr arası çeken yedi çeşit kayısı sayar: al Hamavî, sarı Hamavî, mişmiş Hamavî, beyaz kumru, beğ kumru, sulu kumru, etli kumru. Üçünün menşei, Suriye'nin kayısılarıyla özdeşleşmiş Hama kentindendi,⁴¹ diğerleri ise muhtemelen yerel cinslerdi. Fakat bu kayısı bereketine rağmen Malatya'nın sembolü kayısı değil, Evliyâ'ya göre sicillerde kayıtlı seksen çeşit armudu, özellikle de yeşil "gök sulu" armuduydu.⁴²

Ve seksen güne âbdâr emrûdu müsecceldir. Evvelâ gök sulu birer vukiyye gelir, anı turşu ederler, suyu gûyâ cüllâbdır [gülsuyu]. [...] Ve beğ emrûdu dahi leziz ü âbdârdır. Hattâ İslâmbol'un a'yân [u] kibârları bu Malatıyye'den ılgar ile [atlarla] emrûd filisleri getirdüp İslâmbol fidanlarına aşlayup Malatıyye emrûdu olur kim pâdişâhlara hedâyâ gider (4/16).

Malatya'nın adıyla anılan diğer bir meyve elmaydı. Bu olağanüstü güzel kokulu küçük elmanın üstüne, daha ağacındayken Malatya'nın zarif beyeleri ve hatunları kâğıtlara beyitler, şiirler yazıp makaslarla oyduktan sonra balmumu ile elmalara yapıştırırlarmış. Elmalar olgunlaşıp renk ve parlaklık kazandıkça balmumunun altından sarı, beyaz beyitler ortaya çıkarmış. Sanki "her biri gûyâ birer sihir"di. Ve tabii ki bu nakışlı elmaları "kibârlara ve bizzât pâdişâhlara hedâyâ götürürler[di]."

Bu Malatıyye'nin yedi tevir elması İzmit şehrinde misket elması ve ferik elmasından leziz ve âbdâr Hudâyî mümessek elması olur ammâ Kefe diyârının Sudak elması kadar iri değildir. Ancak otuz kırk dirhem gelir. Lâkin Cenâb-ı Perverdigâr bu Malatıyye elmalarına bir güne renk vermişdir kim kırmızısı, kırmızı-sarısı ve yeşili ve gayrı elvânları cümle sun'-ı Hudâdır [Tanrının işidir] (4/16).

Malatya meyvelerinin methiyesi, tanesi bir okka çeken, misk ve amberden bile güzel kokan ayvalarla noktalanır:

Ve yedi güne ayvası olur, danesi birer vukiyye gelir, ammâ papa ayvası ve ekmek ayvası gâyet âbdâr ve lezizdir ve müşk-i anber-i hâmdan ziyâde râyiha-i tayyibesi var (4/16).

Diyârbekir (Diyarbakır)

17. yüzyılda Diyarbakır'ın sembolü Dicle'nin kenarlarında yetişen kavunlarıydı. Evliyâ, tadı ve kokusu insanın genzini misk ve amber kokularıyla saran, zerdesi yapılan ve hediye olarak gönderilen iri ve sulu Diyarbakır kavunlarını övdükten sonra yöredeki karpuzların ünlü olmadığını ekler.

41 Metindeki Hamavî/Hamevî kayısı için bkz. Dizin.

42 Meyve Defteri'nde eylülde olgunlaşan bir cins olarak kayıtlıdır, Kut 2008, s. 59. Gök sulu armudundan yapılan turşu için bkz. 5/232.

[Dicle kenarındaki] bu bostânlarda olan âbdâr kavun bir diyârda olmaz, illâ diyâr-ı Van'da Bohtân kavunu olur.⁴³ Ammâ bu Diyârbekir kavunu iridir ve gâyet âbdâr [u] hoş-hordur [yemesi hoştur] ve gâyet müşk [û] amber-i hâm gibi bir güne râyiha-i tayyibesi var kim bir kerre tenâvül edenün dimâğından bir hefteye dek râyiha-ı bittîh [yiyenin damağından bir haftaya dek kavun kokusu] gitmek ihtimâli yokdur.[...] Ve bu Diyârbekir kavunu kırkar ellişer [50-60 kilo] vukkiyye geliri de vardır ve cümle sebz-gündur [yeşildir]. Diyâr diyâr erdiği mahalle dek hedâyâ götürürler. Ve niçe kişiler dârçîn ve karanfil ve pirinç ile Hazret-i Mu'âviye te'lifi zerde ta'âmı yaparlar⁴⁴ kim diyâr-ı Rûm'da Atina balından eyle mümessek zerde olmak ihtimâli yokdur, tâ bu mertebe mümessek kavun zerdesi olur. Ammâ karpuzu memdûh değildir (4/39).⁴⁵

Bitlis

Seyyahımız uzunca bir süre kaldığı Bitlis'in bağlarında on bir armut cinsi yetiştiğini iddia eder ve "Acem diyârı"nın ünlü Abbâsi armudunun hepsinden leziz olduğunu belirtir:

Evvelâ bu şehir içre sicillâtta mastûr on bir güne emrûdu olur kim şehir-i Malatıyye'de olmaz. Cümleden lezîz ü hoş-hor u âbdâr Abbâsî emrûdudur ve melece emrûdu memdûhlardır ve günâ-gün engür-i âbdârları [sulu üzüm] olur kim Zerikî şehrinde olmazdır (4/82).

Ayrıca kentteki "mecburi ikâmetgâhı" sürece yediği meyveleri şöyle sıralar:⁴⁶

Andan pâdişâha lâyük müsmirât kısmından günâ-gün alû ve zerdâlû ve rümmân ve şeftalû ve Melece emrûdu ve Abbâsî emrûdu ve Ordubârî emrûdu ve yedi güne engür-ı âbdâr tenâvül olunup andan mümessek vişne hoşâbı ve Mardin acası [icâs, yani eriği] ve âl[û-yı] Buhârâ hoşâbı ve Şehrebân rümmânî hoşâbları tenâvül olunup... (5/20).

Van

Abbasi ve Melece armutları Van'da da yetiştirilirdi, fakat onların yanı sıra Engürü [Ankara] armudu da vardı. Kentin ayrıca lezzette Diyarbakır kavunuyla yarışan "Bühtan kavunu" adıyla bilinen kavunu da ünlüydü. Evliyâ'nın haklı olarak övdüğü bu kavunun bugün dünyada en çok tüketilen, kabuğu dilimli, eti turuncu kantalupe kavun cinsinin atası olduğu görüşü yaygın-

43 Günümüz Türkçesiyle: Belki Van'ın Bohtan kavunu bu kavuna benzer. Bohtân/Bühtan, günümüzde Botan.

44 Zerde ile Mu'âviye'nin ilişkisi hakkında bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar, s. 183 ve dipnot 18.

45 Diyarbakır kavunu IV. Murad'a hediye gidecek kadar meşhurdur. Rumiye Şeyhi, Bağdat seferi sırasında "bir kaç küheylan at ve kısarak ve bir kaç sanduka Diyarbakır'ın meşhur kavunu ve ba'zı münâsib hediye tedâruk edip gelip Haleb'de pâdişâha buluşup hediyesin verdi", Nâimâ 2007, s. 900; bkz. Dizin, Şatt [Dicle] kavunu.

46 "Mecburi ikametgâh" için bkz. Giriş, s. 23-24.

dır.⁴⁷ Ne var ki kokulu kavununa ve sulu armutlara rağmen Van'ın en makbul meyvesi elmaydı. Kentte o kadar çok elma olurmuş ki insanlar eğlenmek için birbirleriyle elma savaşı yaparlarmış.

Evvelâ memdûh meyvesinden on iki güne al yanaklı tebekânî ve cângülü ve seylânî [kırmızı] ve za'ferânî [sarı] ve Şâmî nâmân tûffâhları [elmaları] olur kim misli meğer Kırım diyârında Sudak elması yahûd Kocaeli'nde misket elması ve Rûm'da Köstendil elması ola (4/125).

Rûmiyye (Urmiye, Azerbaycan eyaleti-İran)

Evliyâ'nın anlattıklarına göre Rumiyye'nin yirmi bin bağ-bahçesi varmış ve buralarda yetişen ürünler arasında en meşhuru üzümüş:

Cümleden âbdâr engürü Şâm'ın zeynî üzümüne ve Bozcaada'nın misket üzümü-ne ve İslâmbol kurbünde Bâzârköy kumla üzümünden lezîz ü âbdâr ve hoş-hor üzümü olur. [...] Ve sâ'ir envâ'-ı müsmirrâtından [ve diğer çeşit meyvelerden] memdûh olan fâkihesi [meyvesi] yetmiş günedir. Ammâ nebî emrûdu ve melece emrûdunun aslâ nazîri yokdur. Eyle âbdâr emrûdlardır kim sırası sır sır akar ve âlusu ve âluvi [?] ve zendisi [zerdalisi?] gâyet latif ter olduğundan aslâ cirmi [kabuğu] yokdur ve kalınları bâdem gibi lezîzdir (4/185).⁴⁸

Hemedan/Gazvin/Kâşan

İran'ın bu üç şehrinde kırk çeşit elma; kaz yumurtası kadar erikler; Abbasi, Melece, Beybini ve Gilân cinsi armutlar; kavun-karpuz ve Şâm'ın Hamavi kayısısı kadar leziz kayısılar yetiştirirdi (4/211, 4/220, 4/229). Evliyâ Gazvin'in meyveleri arasında ayrıca "badem pısdığı"nı, yani antepfistüğünü da sayar.⁴⁹

Bağdat

Bağdat'ta üzüm bağları yoktu fakat yörede Küfe, Neced ve Basra'ya kadar uzanan "semâya ser çekmiş" [gökyüzüne baş çekmiş] nahıllarla [hurma ağaçlarıyla] dopdolu hurma bağları vardı. Evliyâ Yemen'in akik taşına benzettiği Bağdat'ın hurmaları hakkında duyduklarını nakleder:

... diyâr-ı Bağdâd'da yetmiş güne hurma olur dediler. Her sene niçe yüz keştî [gemi] yükü hurma Bağdâd diyârından Hindistân'a ve Sindistân'a gider ammâ cümleden hastavî hurması ve bedrâyîsi ve (...) olur kim akîk-i Yemenî olur. Ve niçe kerre yüz bin deve yükü hurmayı kabâ'il-i Urbân [çöl Araplarına] yükledüp diyâr-ı Hemedân ve İsfahân'a götürürler (4/260).⁵⁰

47 Zhukovsky 1951, s. 122, 608-609.

48 Rumiyye'nin meyvelerini Âşık Mehmed de (s. 771) över: "Ve meyvelerinden engür-ı halûkî ve emrûd-ı peygamberî ve âlû-yı zerd gâyetde hûb olur." Evliyâ'nın Rûmiyye üzümüyle ilgili hicvi anlayabilmek için Âşık Mehmed'in aynı konuda yazdıklarıyla (s. 771) karşılaştırmak gerekiyor.

49 Gazvin'de bol miktarda (metinde *bisyâr*) yetişen antepfistüğünden hem Âşık Mehmed (s. 795) hem de Tavernier (2006, s. 100) bahseder.

50 Bkz. Dizin, Bağdad hürması ve hastavî/histavî hurmâ maddeleri.

Bazarköy (Orhangazi-Bursa)

Bazarköy’ün sayısız bağlarında yetişen âveng üzümü “İslâmbol’u besler[di]”. 1640 yılında İstanbul’da okkası üç akçeye satılan⁵¹ bu üzüm cinsinin adı muhtemelen Farsça “asmak” anlamındaki aveh’ten türetilmiştir ve askıya alınarak uzun süre tazeliğini koruyabilen bir çeşit kış üzümü olarak yorumlanabilir. Evliyâ üzümün niteliklerini anlatmaz fakat kışın soğuşundan nasıl koruduklarına dair ilginç bir bilgi aktarır:

Memdûhâtundan âveng üzümü, damları içre niçe yüz bin âveng üzümün bu damlarda asup niçe yerde bezir yağı kandilleri yakup ne kadar şiddet-i şitâ olursa üzümleri donmayup çürümeden İslâmbol’a getirüp satarlar ve zeytûnu ve emrûdu ve elması latîf olur, ammâ üzümü memdûhdur (5/144).

Gemleyik (Gemlik)

Evliyâ, Bostancıbaşı Defteri’ni ve de sicilleri kaynak göstererek Gemlik’in yirmi altı bin bağı olduğunu yazar. Bu bağlardan her yıl İstanbul’a nar giderdi ve padişahın kileri için en iyilerinden, yüz bin adet “âdem kellesi kadar” nar toplanırdı:

... kim gûyâ her biri diyâr-ı Bağdâd kurbunda Şehribân’ın feyz [olgun] narlarıdır. [Ayrıca] vezîre ve şeyhülislâma ve kadiaskereyne ve vâlide sultâna ve hasekilere el-hâsıl Der-i devletde ser-i kârda olanlara dahi yüz bin aded kelle kadar lüffân narları [ekşi nar türü] koparırlar ve niçe bin aded narları dâne dâne edüp pâdişâh içün cenderelerde sıkup la’lgün sıra-i rûmmân olup fiçılar ile pâdişâha gid[er] [...] Bundan gayrı İslâmbol’a beher sene bin pâre gemi nâr gelüp rûmmân-ı Gemleyik gelüp İslâmbol’u vakt-i şitâda [kışın] nâr ile ganîmet ederler (5/144).

Bozca (Bozcaada)

Üzümleriyle ünlenmiş yerlerden biri de Bozcaada’ydı. Evliyâ’nın “Cümle dağları bağlardır” dediği adanın herkesçe bilinen, dünyada eşi olmayan misket üzümünü şöyle anlatır:

... Misket üzümü olur kim rub’-ı meskûnda yokdur. Hattâ Kadîasker-i Rûm Dahkî Efendi bağlarında olan on yedi güne mümessek üzümü {olur kim} cebel-i Sincâr’da olmaz. Meğer Kuds-i Şerîf kurbunda Hazret-i Halîlû’r-rahmân üzümü ola, ammâ bu Bozcaada üzümü halîliden âbdâr ve lezîz ve hoş-hâr ve mümessekdir (5/158).

Tabii ki adanın üzümü kadar şarabı da ünlüydü ve metindeki şaraplar arasında özel bir yeri var. Yazar Erdek’te yetiştirilen misket üzümünü de över ve “dokuz güne misket üzümünden şarab” yapıldığını yazar.

51 Kütükoğlu 1983, s. 96.

Travnik (Bosna-Hersek)

Yukarıda, metindeki şaşırtıcı irilikteki meyvelere örnek olarak verilen 1 kilo 490 gramlık yere basmaz armudunu seyyah Travnik'te görmüştü:

Yere basmaz nâm bir güne tuhaf emrûdu olur. Bu kevnün [dünyanın] bir diyârında olmaz. Hattâ Melek Ahmed Paşa'ya bu emrûddan kırk aded emrûd götürdüler. En mûntehâsı [en uçtaki; irisi] bir vukıyye yedi dirhem [1.490 gr] geldi. Ba'zısı üç yüz seksen ve üç yüz doksan dirhem geldi ve bu emrûdu bir güne şerbet ile turşu ederler (5/232).

Köstendil (Bulgaristan)

Evliyâ'nın anlattıklarından dönemin en makbul dört elma cinsinden birinin Köstendil elması olduğu anlaşılıyor. Diğerleri Kocaeli'nin misket elması, yukarıda anlatılan Malatya elması ve ileride anlatılacak Kefe'nin Sudak elmasıydı. Yazar bu dört elmayı sürekli karşılaştırır ve en iyisi konusunda karar vermekte çok zorlanır.⁵²

Memdühâtından her meyvesi çokdur, ammâ Köstendil elması rub'-ı meskûnda [dünyada] yokdur. Hattâ Malatıyye'nin nârinli elması ve Kefe'nin Sudak bağı elmasından bunun elması memdühdür, zîrâ misk ü amber-i hâm râyihaları içinde çekirdeği çıkır çıkır eder, kaz yumurtası kadar sürâhi sarı ve beyâz, şekerden lezîz elması olup her bâr [her zaman] pembeler [pamuklar] içre kutulara koyup pâdişâha ve âyân [u] kibârlara vilâyet vilâyet gidüp henüz letâfet [ü] helâveti bâkî olup tûl-ı zamânda meyve-i tuffâhına kat'â bir tagayyûr [bozulma] gelmez (5/304).

Altımil Karyesi (Bulgaristan)

Seyyahın Plevne'den Vidin'e giderken konakladığı bu küçük köyün listeye girmesinin nedeni yazarın yediği ve tasvir ettiği çilektir:

Bu vâdiler eyle mahsûldârdır kim fındık kadar çilek nâm bir meyvesi zemînde biter, hoş-hor [yenmesi hoş] ve müleyyin serî'u'l-hazm [hazmı kolay] bir meyvedir kim eşkalde gûyâ tut meyvesidir (6/97).

Evliyâ'nın çileği duta benzeterek anlatması, İstanbullu okurun çileğe pek de aşina olmadığını akla getirir. Zaten seyyah, Bingöl'ü saymazsak, çilek, yer çileği ve vişneden Bulgaristan, Arnavutluk ve Romanya'nın dağ ve yaylarında söz eder.⁵³ Anlaşılan 18. yüzyıl sonlarında İstanbul'da çilek yetiştirme girişiminin, Eflak ve Boğdan beyliği yapan Fenerli Rum İpsilantis ailesi bireyleri tarafından başlatılmış olması tesadüfi değildir.⁵⁴

52 Bkz. aşağıda Kırım (Sudak bağı) meyvelerine.

53 Yazar, Bingöl (3/144), Sofya (3/228), Temeşvar dağları (5/206), Küprez Yaylası-Bulgaristan (5/234) ve Uştuk-Kosova'da (8/331) çilekten söz eder ve çilek dediği "bitkiyi" genellikle deva otları arasında sayar.

54 Bazı kaynaklara göre (Heliopoulos 1949, s. 2), Arnavutköy'de yetiştirilen küçük, açık pembe renkli, kokulu "Arnavutköy çileği"nin ilk fidelerini 1786'da Eflak, 1796'da Boğdan Beyliği'ne atanan Aleksandros İ. İpsilantis (1725-1806) dikirmiştir (Filiki Eteriya'nın kurucularından torun Aleksandros K. İpsilantis ile karıştırılmamalıdır).

Peçoy (Peç-Macaristan)

Evliyâ'nın meyve bolluğu ve iriliğiyle ilgili anlattıklarına inanmakta zorluk çeken sadece günümüz okuru değildir, bazen yazarın kendisinin de duyduklarına şüpheyle yaklaştığına tanık oluruz. Bu şüphenin bir örneğini Peç'teki armutlarla ilgili yazdıklarında buluruz:

Der-medh-i sun'-ı Hudâ güzîde-i müsmirât: 'Bu şehrin memdûhâtından kamerî kaysısı ve siyâh âbdâr dudu ve yüz yetmiş elvân emrûdu sicillâtlarımızda mastûrdur' deyü mu'temed [güvenilir] ihtiyâr âdemler nakl etdiler. Hakkâ ki tahkîkdir [gerçekten de doğrudur], zîrâ [...] alaybeğ hânesinde birkaç gece mihmân [konuk] olduğumuzda her yârân hânesinde bulunan emrûd-ı günâ-günlardan getirüp bir gece kırk yedi güne emrûd yedik. Her biri birer güne çâşnide ve âbdâr ve hoş-hor râyiha-i tayyibeli emrûdlar yedik (6/118).

Yazar, bir gecede kırk yedi armut yedikten sonra ikna olur ancak "onları da tahrîr etsek kitabımız meyve kitabına döner" mazeretiyle adları, cinsleri, özellikleri hakkında hiçbir bilgi vermez.

Kırım (Sudak bağı)

Evliyâ'nın sitayişle bahsettiği dört elmadan biri sarı renkli Sudak elmasıdır. Yazar dönemin ün salmış elmaları arasında en leziz ve makbul olanın Sudak elması olduğuna karar verir:

Elması rub'-ı meskûnda yokdur. Hattâ Malatiyye Aspuzu bâğının nâzlı elmasından ve Rûmeli'nde Köstendil bâğı elmasından bu Sudak tüffâhı meşhûr-ı âfâkdir kim misk-i amber gibi râyiha-i tayyibesi vardır. [...] Kocaali şehrinin misket elmasından lezîz ve hoşhor ve ho[ş]-lezzet bu Sudak yablokasıdır [elmasıdır] kim asfaru'l-levn [sarı renk] sekizi bir vukıyye gelüp içinde çekirdeği çıkar tüffâhdır [...] Gâyet mukavvîdir. Hattâ beyâz kutular içinde pembelere [pamuklarla] bu elmaları sarup sarmalayup Kırım hânlarına ve sultânlar vüzerâlarına niçe yüz kutu elmayı hedâyâ götürürler. Husûsan niçe bin kutular ve niçe yüz sepetler ile pembeye sarılmış mümessek elmaları gemilerle tâ İslâmbol'da Âl-i Osmân pâdişâhına ve ulemâyâ ve vüzerâyâ hedâyâ götürürler. [...] Hulâsa-i kelâm Sudak elması gibi bir elma olmazdır. Hudâ ziyâde ede (7/250).

Sudak bağlarında yetişen beyaz kiraz da Bosna diyarının Banyaluka kirazı kadar sulu ve leziz bir "gülzar, ya'nî kiraz"dı.

Bereketli (Daton-Yunanistan)

Seyyahımız Kavala'nın kuzeybatısındaki küçük Bereketli kasabasının Cennet bahçesi misali bağ ve bahçelerine hayran kalır. Kasabada yetişen ünlü Eriklerin kurutulduğunu ve her yıl saray için Erik almaya Bereketli'ye bir "Erik ağası"nın geldiğini anlatır. Böylece bizleri Saray'daki kilercilerin arasında, "soğancı", "bamyacı", "sebzeci" gibi, hoşafılık Erik toplamakla yükümlü bir "Erik ağası"nın varlığından da haberdar eder.

Bereketli eriği rub'-ı meskûnda yokdur. Diyâr-ı Acem'de âlû-yı Buhârâ'dan Mardin encâsından⁵⁵ ve mezkûr [adı geçen] Derende âlûsundan latîf ve hoşhor ve serî'u'l-hazmdır [hazmı kolay]. Bir güne küçük hurde sarı elvân eriğinin hoşâbı olur kim âdemin ciğerin tâzeler. Hattâ Âl-i Osmân'ın içkilârcıbaşıları tarafından bir ağa bu Bereketli'ye gelüp niçe yük erik kurudup her sene pâdişâh-ı âlem-penâha erik götürürler. Mahsûsan her sene bir erik ağası gelir (8/53).

Meyve Defteri'nde seksen dört cins erik ağacının içinde iki adet Bereketli eriği de kayıtlıdır. Gerçi bunların Evliyâ'nın anlattığı hoşafılık küçük sarı erikler olup olmadığı belli değil ama 19. yüzyılın ortalarına dek İstanbul bahçelerinde bu adla yetişen bir erik cinsinin olması ilginç.⁵⁶

Yenişehir (Larisa-Yunanistan)

Günümüz Yunanistan'ının ayva ve narlarının yanı sıra erikleriyle de ünlenmiş bir kenti Tesalya yöresindeki Yenişehir'di. Dönemin en makbul Buhara, Mardin ve Birgi erikleriyle yarışan ve 18. yüzyıl *Yemek Risalesi*'nde Ali Fakih olarak geçen (Sefercioğlu, s. 76) Ali Fakılar eriği hakkında yazar şunları kaydeder:

Memdûhâtundan: Ali Fakılar eriği gâyet âbdâr hoş-hor âlûdur kim âlûyı Buhârâ'dan ve Mardin icâsından [eriğinden] ve Birgili eriğinden latîf ve serî'u'l-hazmdır kim gâyet meşhûr-ı âfâk olup pâdişâhlara hedâyâ gider. Ve Karaferye'nin [Veria] kaysı nârı gibi latîf ve âbdâr rümmânı [narı] olur [...] Ve baba ayvası ve tekyesin ayvası ve ekmek ayvası dahi gâyet latîf hoş-bû sefercelisler [ayvalar] olur (8/89).

Koron (Koroni-Yunanistan)

Evliyâ Yunanistan güzergâhında, Korint'ten güneye doğru ilerledikçe güzide narları, incir, limon, turunç, kebat ve zeytinleri kaydeder. Mora Yarımadası'nın ucundaki Koron'da ise testiler içinde limon suyu ve zeytinyağıyla terbiye edilmiş padişaha hediye giden "Rûm ve Arab u Acem'de Şâm-ı şerîf zeytûnundan ziyâde memdû" iri zeytinleri anlatır.⁵⁷ Yörede zeytin dışında yetişen meyveler şunlardı:

Limonu ve nârenci ve kebbâtı ve tatlı limonu dahi memdûhdur. Ve zeytûnyağı ve üzüm bağı [...] meşhûr olup yigirmi güne engûr-i âbdârı olup şireli şiresi [şireli şirası?] olur (8/149).

55 Mardin eriği anlamında. Evliyâ'nın kelime oyunu yaparak, Arapça *iccâs/icâs* (erik) yerine, *encâs* (pislik) dediği daha önce de belirtildi. Fakat Evliyâ "pislik" dese de Mardin eriğinin kurusu sarayda da tüketilen ünlü hoşafılık erik cinslerindendi: "Nefs-i padişahî için mutadî kadim üzere yüz yirmi [1 batman: 7,697 kg] gayet alâ cinsinden eriğin [...] teslimi ile irsali hakkında Mardin voyvodasına hüküm", BOA, Cevdet Saray 6465; "Padişah için sene-i cariyeye mahsuben Mardin'den bermutat yüz yirmi batman alâ *iccâs* cem ve tahsili...", BOA, Cevdet Saray 7023. Daha sonraki dönemler için bkz. Cevdet Saray 3550, 7185; Bilgin 2004, s. 140, 145.

56 Kut 2008, s. 63-64.

57 Koron zeytinleri için bkz. İkinci Bölüm: Yağlar, dipnot 30.

Girit, Arhonor-ı bağ-ı İremistân (Arhonor bağı)

Seyahatnâme'nin Girit bölümü başlı başına bir inceleme konusudur. Evliyâ, Eylül 1668'den Mayıs 1670'e kadar kaldığı adada, ağırlıklı olarak süren kanlı savaşı anlatmanın yanı sıra adanın toplumsal ve ekonomik yapısı hakkında ilginç tasvirler yapar. Meyveler bahsinde ise "Eskidünyâ" ve "Yenidünyâ"nın tüm ağaçlarının yetiştiği Arhonor bağını hayranlıkla anlatır. Yetmiş çeşit üzüm veren bağlardan, "on yedi ve yigirmi ve yigirmi beş vukıyye" çeken salkımlardan, bir okkalık ayvalardan, iri şeftali, kayısı ve incirlerden söz eder, hatta Şam ve Mısır'da uzun uzun anlatacağı muz ile cümmez ağaçlarına ilk kez değinir. Dahası hurma gibi çeşit çeşit zeytinini ve enva-i çeşit meyvesini kaydeder:

... seksen güne âbdâr emrûd ağaçları ve kırk güne elması ve günâ-gün âbdâr kirazları ve vişne ve kaysısı ve âbdâr âlûları ve alû-yı Buhârâ-i ve alû-yı Mardini ve alû-yı Berekatlısı [olur] (8/244). Ve kebbâtı ve inciri ve üzümü ve nârı ve şeftâlûsu ve kaysı ve zerdâlûsu ve gayri âlûsu ve sâ'ir me'kûlât [u] meşrûbâtlarının envâ'i hisâbların Cenâb-ı Bârî bilir.[...] Kestânesi ve kızılıcığı ve yayla kirazı ve ahlat emrûdu ve muşmula ve üvezi ve yedi veren üzümü yaz u kış eksik değildir (8/246).

Hanya'nın üzümlerini överken de Osmanlı dünyasının diğer üç "abdâr" üzümlerini sıralar:

... Evvelâ engürü Bozcaada'da ve Kuds-i Şerîf kurbunda Halilü'r-rahmân'da ve Mardin yanındaki Sincâr dağında bu Hanya üzümü gibi âbdâr hoş-hor engürü olmazdır. Hattâ bir salkım üzümü on beş vukıyye gelüp yigirmi yedi güne ineb-i elvânı olur (8/174).

Evliyâ'nın Girit meyvelerine ve Arhonor bağına hayranlığı üç yıla yakın bir kuşatmadan sonra gerçekleşen Kandiye fethinin verdiği coşkudan ya da toprağı gerçekten mümbit olmasındandı belki ama nedeni ne olursa olsun Arhonor bağı Evliyâ'nın gözünde dünyanın tüm bağlarından üstün bir bağ-ı İremdi.

... cem'i meddâhân [u] vassâfân-ı berr [û] bihâr bu bağ-ı Arhonor'un ta'rîf ü tavsîfinde âcizlerdir [...] nazar ettiğim bu edim-i arzın rub'-ı meskûnunda on sekiz pâdişâhlık yeri geşt [û] güzâr ettiğim rûy-ı zemînde bu Arhonor bağı gibi ferahfezâ-yı dilküşâ [gönül açan] bir bağ-ı merâmı [...] görmedim (8/243).

Ohri

Ohri, Evliyâ'nın gözdelelerinden biriydi. Seyyah, göl kenarındaki yerleşimin güzelliğiyle, nefis tatlı ve yemeklerin sunulduğu meşhur "Ohri ziyafetleri"yle mest olmuştu. Ohri'yi Bursa ve Edirne'ye benzetir, meyvelerini tek tek sayar ve tabii ki kıyaslar:

Memdühâtından tokuz güne ayvası ve baba ayvası ve ekmek ayvası ve bâ-husûs yigirmi dörd güne âlu'l-âl âlusu [kırmızı eriği] ve yigirmi dörd elvân emrûdları sicillâtta mastûrdur [sicillerde kayıtlıdır] kim böyle âbdâr hoş-hor [yemesi hoş] emrûdlar Malatiyye şehrinde ve Kürdistân'da Bitlis şehrinde ve Tebriz vilâyetinde Tesû ve Ordubar şehirlerinde böyle âbdâr emrûdlar görmedim. Cümleden beg emrûdu ol kadar lezîz ve âbdârdır kim gûyâ bir tulum katr-ı nebâtdır. Lâkin zâlim şehrin meyveleri bir yerden bir yere hedâyâ gidemez, zîrâ gâyet terdir [...] [elmasından] gayrı meyveleri bir fersah yere gitmez (8/329).

Ama Evliyâ meyvelerini başkalarına yedirmeyen bu “zalim şehrin” (!) ayvalarını pamuklara sarıp inatla Usturumça'ya [Ustrumca] kadar götürmeyi başarır.⁵⁸

İzmir

“Şehr-i İzmir'in nısfı [yarısı] gûyâ Frengistândır.” Bu kısacık cümle seyyahın İzmir'den pek hoşlanmadığını düşündürüyor ve neden hoşlanmadığını açıklıyor. Belki de hoşlanmadığı için balıkları hakkında bilgi vermediği gibi meyvelerini de pek önemsemez. Gerçi “İzmir nârı ve bâdemi ve sâbûnu cihânı dutmuştur” ve “sevâhil [kıyı] şehir omak ile limon ve turunc ve nâr ve zeytûn ve incîr ve gülnârı [kirazı] çoktur” (9/53) der, fakat o dönemde dahi yörenin en büyük kuru meyve ihracatını yapan bu liman şehrinin meyveleri için anlattıkları doyurucu değildir. Oysa Âşık Mehmed, İzmir'in limon ve incir ağaçlarını, İstanbul'un “İzmir İskeleyi”ne ve geri kalan dünyaya gönderilen kuru üzümü, kuru inciri anlatır ve “tüccâr lisânında İzmir lafzı gâhî bu engûr ve incîre itlâk [telâki] olunur” ifadesiyle İzmir'in incir ve üzüm bereketini vurgular.⁵⁹

Urla

Seyahatnâme'nin “coşkulu-abartılı” meyve tasvirlerine örnek olarak verilen Urla'daki asma ve otuz yedi cins üzümü hakkında Evliyâ'nın yazdıkları aşağıdadır:

Hikmet-i Hudâ bu çârşû-yı hüsnün ortasında kahvehâneler köşesinde bir üzüm asması hâsıl olmuş. İki âdem ancak dirâgûş eder [kucaklar] bir cüssedâr ve cesîm şecere-i zerdîr. [...] Ve nice bin salkım üzümü yol üze âvîze-vâr sarkmışdır. [...] Her bâğbân ki aşlama ilminde mahâreti ola, ma'rifetin izhâr için bu engûr dırahtına bir kalem rez nihâli [asma sürgünü; çubuğu] aşlayup bir güne engûrû

58 Ustrumca, günümüzde Strumica, Makedonya Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda yer alır. Evliyâ Ohri'den, Ustrumca'ya Manastır (Bitola) üzerinden gittiğini anlatır. Bu güzergâh üzerinden, günümüz koşullarımda Ohri-Ustrumca arası 262 kilometredir. Evliyâ atla günde 40 kilometre yol alarak bu mesafeyi en iyi ihtimalle bir haftada katedebilirdi, demek ki Ohri ayvaları da o kadar dayanıyormuş. Evliyâ'nın hızı ve günde katettiği mesafeler hakkında bkz. MacKay 2009, s. 264-265.

59 Âşık Mehmed, s. 901.

dahi hâsıl olur. Böyle herkes bu üzüm ağacına nihâl aşılaya aşılaya sarı ve yeşil ve kırmızı kış üzümü ve kadın parmağı ve ter gömlek ve kıradına ve kumla ve razaki ve beğlerce ve misket alaca ve siyâh üzümün dahi envâ'ı, ve'l-hâsıl hakîr gördükde mahsûlû zamânı idi, otuz yedi güne engür elvânın temâşâ etdik kim sicilde dahi tahrîr olunmuşdur. Arab u Acem'de Urla'nın çârsû üzümü meşhûrdur (9/55).

Sultânhisâr / Nazilli

Yirmi bin bağı ve her bağda incir kurutmak için “beşer altışar sofa sergi-hâne”leri olan Sultanhisar'ın incirleri “letâfeti ve lezzetiyle gayri diyârın” incirlerine tercih edilirdi.⁶⁰

Ve bunda hâsıl olan gök lop ve ak lop ve kızıl lop ve mor lop ve kara lop bir diyârda olmazdır. Ve Köşk şehrinin⁶¹ gök lopundan bunun ak lopu a'lâdır. Hudâ âlimdir kim her biri birer tulum cüllâb-ı hamavidir. Ve her dânesi yüzer dirhem gelür ve güneşde dururken içinde olan zerre-misâl dâneleri dâne dâne âşikâre add olunur. Ve cirmi soğan zarı-misâl gâyet rakikdir. [...] Ve bunun kuru inciri dahi pâk ve lezizdir [...] bu Sultânhisâr'ında pâk sergiler üzre beyâz çârşefler üzre dâne dâne ale't-tertib serüp şiddet-i hârda kemâlin bulunca hüş-ı tuyûrdan ve rîh-i gubârdan huddâmları hıfz ederler [hizmetkârlar kuşlardan ve tozdan korurlar]. Anıniçün bu Nâzlı incirinin kurusu makbûl [...] ve gâyet latîf ve nerm [yumuşak] tâmdır (9/97).

İncirleri ve zeytinleriyle ünlü, “Arab ve Aceme niçe bin yük incir” yollayan diğer bir kent de Kilis'ti. (9/182).

İstanköy (Kos-Yunanistan)

Evliyâ İstanköy'e “Dâr-ı Nârenç”, yani “Narenciye Yurdu” der ve öşür defterine göre seksen altı bin dönüm bağı-bahçesi olduğunu iddia eder. Kokuları Bodrum'a kadar dağılan adanın yedi bin limon cinsine ve turunc bahçelerinde yetişen narenciye cinslerine ve diğer meyvelere ilişkin anlattıkları şöyledir:

... limonu ve turuncu ve kebbâtı ve ağaç kavunu çokdur. Ve on bir güne limonu olur. Ve hikmet-i Hudâ bir güne limonu olur, içinde bir küçük limonu dahi var, gâyet lezizdir. Aceb sun'-ı Hudâ'dır ki taşrası ekşi içindeki tatlı⁶² [...] ve yedi güne inciri ve âbdâr şeftâlüsü ve yigirmi güne üzümü olur. Husûsâ Pilili Ahmed Ağa'nın ve Sıyâmîzâde bağının Cem üzümü ve âb-ı cân üzümü ve kaba parmak üzümü ve razaki üzümü bir diyârda yokdur. Ve bir vukıyye lüffân nârı sicilde

60 Sultanhisar, Evliyâ'nın zamanında ve 1958 yılına kadar Nazilli ilçesine bağlı bir yerleşimdi, 1958'den beri Aydın ilinin bir ilçesidir. Evliyâ üzümlerden bahsetmez ama bağlarında “beşer altışar sıra-hâne havz-ı âlimler”i var dediğine göre üzümü de boldu. Bugün Aydın ilinde toplam seksen tane kuru incir işletmesi faaliyettedir.

61 Aydın'ın incirleriyle ünlü Köşk ilçesi. Evliyâ iki yüz haneli köyün “kırkar ellişer dirhem gelir katr-ı nebât-ı hamavî-misâl” taze incirlerini ve “yâbisi [kurusu] dahi küfe sepetler içre ekâlîm-i sebâya [yedi iklim] hedâyâ götürürler” diyerek anlatır, bkz. 9/96.

62 *Meyve Defteri*'nde (Kut 2008, s. 70) “birbir[i] içinde çifte limon” kaydı var, fakat yine de nasıl bir limon türü olduğu çok açık değildir.

mastûrdur. Ve limon suyu ve limon rub'u cümle vilâyetlere bundan gider. Husûsâ helvâhâne-i hâssadan ve kılar-ı âmireden Hünkâr helvâcıları ve kılarcıları gelüp iki yüz fıçı rub' ve limon suyu çıkarırlar. Her sene bu hizmete me'mûr halifeler gelüp limon suyun tahsîl edüp mîrî keştilere tahmîl edüp Âsitane'ye götürürler. [...] Ve üzümün kurudup niçe kerre yüz bin desti üzüm turşusu yapup Mısır'a götürürler (9/115).

Limon, limon suyu, reçellik ağaç kavunu ve turuncun 1820'lere kadar İstanbul piyasasına ayrıca sarayın helvahanesine İstanköy ve Sakız adalarından getirildiğini, mutfak muhasebe defterleri ve gıda maddelerinin tedarikiyle ilgili tüm arşiv belgeleri doğruluyor.⁶³

Adalya ve Alâ'iyye (Antalya ve Alanya)

Turunçgiller Akdeniz kıyılarındaki bölgelerde de bol miktarda yetiştirdi ancak, herhalde ürünlerin niteliğinden ötürü, yukarıda da belirtildiği gibi İstanbul'a ve saraya ağırlıklı olarak Ege adalarından getirilirdi. Evliyâ sıtmanın kasıp kavurduğu Antalya'da limonun müthiş bir "panzehir" (fârûk-i a'zam) olduğunu gözlemler. Limon dışında "turunc ve kebbât ve hurmâ ve zeytûn ve incîri ve şeker kamışı ve nârî cihânî dutmuş" olduğunu bildirir.

Alanya'nın da turunçgillerinden ve zeytinlerinden bahseder, bunların yanı sıra bağlarında yetişen ekşi karadutu, narı ve bol susamını över fakat muzdan hiç söz etmez. Oysa 16. yüzyılda saraya Alanya'dan muz getirildiğine dair kayıtlar vardır.⁶⁴

Maraş

Maraş'ın üzümü boldu fakat en ünlü meyvesi, günümüzde de olduğu gibi narıydı. Evliyâ, Maraş narını İstanbul, Gemlik, Urfa, Bağdat ve tabii ki dönemin ünlü Şehribân narlarıyla karşılaştırır, nitelik olarak değilse de nicelik açısından üstün olduğunu, bu nedenle de "azıcık kurutularak" çevre pazarlarına gönderildiği anlatır:⁶⁵

... yaz u kış yigirmi elvân üzümü mevcûddur. Cümleden kabak üzümü ve Cem üzümü ve sarı üzümü kar altından çıkarup tenâvül ederler. Ve nârî, Şehribân nârından âbdâr ve dânedâr ve hoş-hâr olur. Cem'i vilâyete ve husûsâ Sivas'a

63 "Nefsi padişâhî için her sene Sakız ve İstanköy cihetlerinden helvâhâneye gelmesi mutad olan [...] on dört bin kiyye limon suyu...", BOA, Cevdet Saray 6136. "Nefsi hümayun için bermutat İstanköy'den limon suyu, Frenk limonu ve ağaç kavunu ve sair levazımın mubayaa ve tedarikiyle İstanbul'a helvahaneye gönderilmesi hakkında kadiya ferman", BOA, Cevdet Saray 3622; Bilgin 2004, s. 132, 140, 161.

64 Bkz. aşağıda dipnot 72. Antalya ve Alanya meyveleri için bkz. 9/148, 9/152.

65 "Maraş narı gerçi çok olup furûnda sehel [azıcık] kurutup diyâr diyâr götürürler" (3/94). "Maraş narı gerçi çok olup furûnda sehel kurudup diyâr diyâr götürürler, çok olduğundan meşhûrdur ammâ bu Urfa narı memdûh-ı âlemdir" (9/55).

niçe bin deve yükü nâr Mar'aş'dan gider. Ve sâ'ir meyvesine dahi hadd [ü] hasır yokdur (9/176).

Kal'a-i dâr-ı enbiyâ Hazret-i Halîl'ü'r-rahmân (el-Halil-Batı Şeria)

Kudüs'ün güneyindeki el-Halil'in kuzey yamaçlarında, Evliyâ'ya göre yedi saatlik yol (günümüzde 35 km.) boyunca uzanan, bereketli bağ ve bahçelerinde her yıl öyle çok üzüm ve zeytin yetiştirirdi ki:

Mekke ve Medîne'den ve Mısır ve Irâk'dan niçe kerre yüz bin deve gelüp ineb-i Halil [el-Halil üzümü] deyü bâzergânlar kuru üzüm yükledüp vilâyet vilâyet götürürler. Ve incîri ve rummânı [narı] ve günâ-gün âbdâr üzümü ve elması ve ayvası ve dîbs-i Halil'i ya'ni bekmezi ve zeytünü meşhûr-ı âfâkdır.

Ve cemî'i halkı bağbândır [bahçıvan], zîrâ zirâ'at yeri azdır. Ve bir güne bir çekirdekli engürü [üzümü] olur, İzmir ve Kuşadası ve Karabâğlarda ve İstanköy'de ve Acem Hoy Menendi'nde olmaz. Kırmızı akik-i Yemenî misâl bir üzümdür. Ammâ hikmet-i Hudâ şarâb etseler sirke olur, mu'cize-i Halil'dir. Ammâ zeytünü ve zeyt yağı ol kadar çok olur kim Mühr-i İlyâs iskelesinden her sene gemilere üzüm ve incir ve zeytün ve zeyt yağın doldurup dib Frengistân'a gider (9/257).

Yöredeki tüm olumsuzluklara rağmen topraktaki "Halil bereketi" hâlâ devam ediyor; bol, lezzetli üzüm, incir ve zeytin bugün de yetiştiriyor.

Şam-ı Şerif (Şam)

Evliyâ, toprağı müşk-i amber kokan Cennet Şam'ın etrafında "yetmiş üç bin bağ u bağçe öşür verir derler" diye söze başlar ve insanın içinde kaybolduğu bu bağların bereketini bir "bâğcevân" coşkusuyla nakleder:

Ve Şam'ın me'külât [u] meşrûbâtının memdûhâtından beyân eder: [...] Ve elvân elvân kaysısı olur ammâ kamerî ve mışmış âlûları olur. Ammâ Hamevî kaysısı bu dünyâda nazîri yokdur. Meğer Cennet bâğında ola. Ammâ bu hamevî öbür kaysılar gibi kuruyup vilâyet vilâyet gitmez, zîrâ cîrmi [kabağı] yokdur. Bir hurde çekirdeği vardır. Bir sâ'at yere gitmek ihtimâli yokdur [...] âb-ı zülâli âdeme hayât verir, bir hoş-hor âlûdur. Bir tarafı beyâz ve bir cânibi la'lgündür. Ne kadar tenâvül olursa sikleti yokdur ve hâzımü'l-ifrâtdır.

Ve tüffâhî [elması] gâyet latîfdir ve 'râhin râhrâhın misle tüffâh' [elma gibi faydası boldur] bunun hakkındadır. Hattâ bu elmadan müselles-i şer'iyye⁶⁶ içre beş on dânesin mukaşşer edüp tabh eylesen [kabağı soyup pişirsen] bir kâsesin nûş eden [içen] hayât-ı câvidân bulup hem mukavvî hem müfferih bir latîf eşribe olur.

Ve ayvası dahi meşhûrdur. Gerçi Lefke şehri ayvası kadar iri değildir, ammâ gâyet lezzetlidir. Göbeğin oyup içine mastaki sakızı [sakız] koyup nerm hâkister [sıcak kül] içre bişirüp isti'mâl etsen [yesen] kuvvet-i basarı ziyâde edüp [gözünü kuvvetlendirir] tabî'atı mu'tedil eder.

Ve limon ve turuncu ve câ-be-câ [yer yer] hurmâsı ve reybâsı {ve kand-i nebâtı} [nebat şekeri] ve kebbâtı meşhûrdur. Ve zeytûnu cihân ârâdır, cevz-i rûmî kadar olur. On dânesin tenâvül eden bir vukıyye lahm-ı kûsfend [koyun eti] yemiş kadar ginâ bulur [doyar], memdûh-ı cihândır.

Ve incîri ve engûrû gâyet firâvândır [çektir]. Ammâ zeynî üzümü derler bir mevzûn kıt'a-i âbdâr kehrûbâr-vâr [kehribar gibi] bir bâr-ı berdir [meyvedir] kim Hudâ âlimdir, nazîri meğer Adn uçmağında [cennette] ola (9/279).⁶⁷

Mısır

Evliyâ'nın on yıla yakın bir süre kaldığı Mısır ve Ümm-i Dünya (dünyanın anası) dediği Kahire seyyahın "ikinci evi" sayılabilir. Kahire, onun için İstanbul kadar tanındıktır. Mısır'ın siyasi ve toplumsal yaşamıyla ilgili gözlemleri, gündelik yaşam tasvirleri olağanüstü zengindir. Bu zenginlik Mısır'daki beslenme alışkanlıkları, gıda maddeleri ve yöreye has meyveler hakkında yazdıkları için de geçerlidir.

Yazar önce Mısır'da olup da Rûm'da [Anadolu'da] olmayan meyveleri belirtir:

Evvelâ diyâr-ı Mısır'da on yedi gûne hûrmâ olur kim Bağdâd ve Basra ve Lahsa'da olmaz, Mısır'a mahsûs lezîz hûrmâlardır. Evvelâ, Beyâz hûrmâ, üç nev'dir [...]; Sarı hûrmâ, bunun dahi envâ'ı vardır [...]; Kırmızı hûrmâ, beş nev'dir [...]; Ve bundan mâ'adâ bir gûne mor hûrmâ olur [...]; Siyâh hûrmâsı dahi üç gûne olur [...]. Ve, Hûrmâ-yı Elvâhî: Yedi nev'a olur [...]; Ve bir nev'i dahi Sa'îdî'dir belki on nev' olur. Ve, Hûrmâ-yı İsvânî: Bu dahi lezîz hûrmâdır. Ve İsvân ve Şellâle'de âsî hûrmâ dahi olur [...]; Hûrmâ-yı tıyn [...] Ve, Hûrmâ-yı kaderî: Bu dahi bir gûne akîk-i Yemenî gibi hurde hûrmâdır, ammâ gâyet lezîzdir. Zenbiller ile İslâmbol'a ve Selânîk'e ve gayrı diyârlara çok götürürler. Ve bir gûne hûrmâ dahi, Burullûsî derler, iri ve kırmızı hûrmâdır ve müdevver şekillidir. Bu ratb [yaş, taze] iken ol kadar yenilmez. Bunu cerreler ile turşu yaparlar, gâyet latîf olur. Ve ekşisi ciğer tâzeler. Ve bu hûrmâdan dahi sirke yaparlar. Her hûrmâdan dahi sirke olur, ammâ bundan latîf olur (10/267).

Hurmalardan sonra bol miktarda yetişen turuncgillere geçer, insana "hayatı câvidan veren" limon-ı kâtı'u's-sümûm (zehirleri kalteteden limon), turunc ve hummâs limonunu sayar. Mısır bağlarındaki ve Feyyûm'daki mirî mal olan limon ve hummâs limonu ağaçları ürünlerinin her yıl saraya gönderildiğini anlatır (10/242).⁶⁸

67 Evliyâ'nın "kehribar gibi" diyerek övdüğü bu ünlü üzümün *Meyve Defteri*'nde iki kaydı var: "Şam-ı şerif'ten çavuş üzümü gibi boyu ince salkımı yarım kıyye zeynî üzümü" ve "Parmak üzümü şeklinde pembe renkte zeynî üzümü", Kut 2008, s. 69

68 *Hummâs* ya da *hummâz*, kaynaklarda kuzukulağı (*Rumex oxalis*, *R. acetosella*, *acetosa*) olarak geçer, Hacı Paşa 1999, s. 149; Bedevian, s. 516. Oysa Evliyâ 10/267'de limon cinsi olduğunu açıkça belirtir. Ab-basi mutfağının yemeklerinden biri olan *Hummâziyye*, limon (belki de ağaçkavunu) ya da turunc suyuyla pişirilen bir et yemeğiydi. Tarif için bkz. Bağdadî, s. 47; Şirvanî, s. 56.

Hummâs limonu: Bu dahi vefret üzre Mısır'da olur. Âsitâne-i devletden helvâhâne-i hâssa halifelerinden bir mu'allim gelüp cendereler ile bu hummâs rub'un çıkarup pâdişâh için niçe yüz kavanoş mûmessek şerbetler bîşirirler (10/267).

Sakız ve İstanköy'ün limon suyu gibi Mısır'ın hummâs limonu şerbeti de sarayın mutfak belgelerinde çok sık adı geçen bir gıda maddesidir.⁶⁹

İstanbul'da yetişmese bile ithal edilen hurma ve limon türleri, 17. yüzyıldan çok daha önce kentin geleneksel beslenmesinin bir parçasıydı.⁷⁰ İstanbullu tüketici (ve Evliyâ'nın okuru) için tamamıyla "turfe" (tuhaf) olan Mısır meyveleri ise bir çeşit kavun olan adbüllâvi; tropikal bir incir türü olan cümmeiz; alıça benzeyen nâbika; "kamçı gibi uzun" hıyârşenbe⁷¹ ve de muzdu.

Bu meyveler, muz dışında İstanbullular için bugün de yabancısıdır. Fakat Evliyâ'nın muz tasviri, bu meyvenin 1670'li-80'li yıllarda İstanbul'da pek bilinen ve tüketilen bir meyve olmadığına, en iyi ihtimalle 1700'lerde belki de daha sonraki dönemlerde yaygınlaşmaya başladığına işaret eder.⁷²

Evvelâ meyv [muz]: bir turfe şeydir. Ağaç desen değildir, ammâ kaddi [boyu] ağaç kadar vardır. Her sene yerden iki âdem kaddi kadar çıkup ve âdem uyluğu⁷³ kalınlığında olup içi mâl-â-mâl sudur [...]. Yorkan kilim kadar yeşil yeşil filandıra bayraklar gibi yaprakları olur. Ve yapraklar mâbeyninde tâ zirvesinde birer salkım meyv verir. Ve her salkımı [...] sıra sıra dizilmiş [...] sarı patlıcan-misâl meyvlerdir. Kemâlin bulunca sapsarı kehrûbâr olur. Andan koparup tenâvül ederler. [...] Ucundan kabuğu soyulur. Ve şeker ile tenâvül olunsa dahi latîf olur. Dörd beş dânesi tenâvül olunsa, lahm [et] yemiş kadar gınâ verüp gâyet tok tutar (10/269).

Evliyâ tüm mucize hikâyelerine, efsane ve rivayetlere olduğu gibi ağaçlarla ilgili mucize ve efsanelere de ilgi duyar; hurma, cümmeiz ve muz ağaçlarının efsanelerini nakleder; meyve vermeyen ağacı, meyve vermesi için halk arasında hâlâ yaygın olan korkutma âdetini üç kez tekrarlar; bazen meyvelerin sağlığa yararlarını bile anlatır.⁷⁴ Fakat Evliyâ'nın dediği gibi "hepsini tahrîr etsek mecmû'amız bir filâhatnâme-i bâğbâna [bahçıvan kitabına] döner".

69 Bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler.

70 1640'ta İstanbul pazarlarında bir okka "dâne" hurmanın fiyatı 16, bir okka "balçık hurma"nın [ezik hurma] fiyatı 12 akçeydi, Kütükoğlu 1983, s. 94; Mısır'dan meyve ithalatı hakkında bkz. Bon 1996 [1604-1607], s. 100.

71 Ağırlıklı olarak tıbbi amaçla kullanılan, meyvesi sadece reçel ya da marmelât olarak tüketilen hıyârşenbe için bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar.

72 Âşık Mehmed (s. 1259) "Muz, ma'rûfdur, Hind ve Mısır'da olur ve Tarabulus-ı Şâm'da ve Beyrut'da dahi olur" dedikten sonra bu "maruf" meyvenin tadı "engüre [üzüme] benzer" der! Saray muhasebe kayıtlarına göre Kanuni döneminde saraya Alanya'dan iki yüz yedi adet muz getirilmiş, Bilgin 2004, s. 215. Elbette sarayda tüketilen gıdaların toplumda da yaygın olarak tüketildiği anlamına gelmez.

73 Kalçadan dize kadar olan bacak bölümü.

74 İlk kez Beyrut'ta uzun uzun tarif ettiği muz ağacının, Veysel Karanî tüm dişlerini kırdıktan sonra yumuşak bir meyve yiyerek karnını doyurabilsin diye Allahın emriyle yaratıldığını anlatır (9/211). Ağaç korkutma hikâyesi için bkz. 9/196, 10/262 ve 10/501.

Yine de, bu tehlikeye rağmen uzun “Meyve Bölümü”ne yazarın naklettiği İstanbul’un ünlü meyvelerini eklemek şarttır.

İstanbul’un makbul meyveleri

İmparatorluğun dört bin yanından İstanbul pazarlarına ve saraya gelen her çeşit yaş ve kuru meyve dışında şehrin bağ ve bahçelerinde övülmeye değer pek çok meyve yetiştirilirdi.⁷⁵ Evliyâ Esnaf Alayı’na katılan “Esnâf-ı bâğçevân”ı anlatırken İstanbul’un sur içindeki bakımlı bin adet bağ ve bahçesinde çalışan iki bin kişinin yetiştirdiği meyveleri de nakleder:

Dânesi yüz dirhem [...] papa ve sultânî ve cânî ve baba ve durrâkî⁷⁶ ve çelebi cüce şeftâlûleri olur kim âyetün min âyâtillâhdır [Allah'ın bir ayetidir] [...] Ve Elçi Kara Mustafâ Paşa bağçesinin yüz ellışer dirhem Malatıyye ve Göksulu emrûdları [...] Ve Avretbâzârı kurbünde bir hâtûnun bağçesinde lüffân nârları [ekşi nar türü] olur kim her biri birer buçuk vukıyye gelüp pâdişâha hedâyâ içün dânesin ikişer altundan bir mankır eksiğe vermek ihtimâli yokdur. [...] Ve Süglün bağında lop incirleri olur kim dördü bir vukıyye gelir güyâ bir tulum cüllâbdır (1/300-301).

Bu alıntıdan yola çıkarak ve metnin çeşitli bölümlerinde adı geçen İstanbul meyveleri de eklenerek, Evliyâ’ya göre İstanbul’un övülmeye değer meyvelerinin ve üretim alanlarının dökümü şöyle:

Tablo 23. *Seyahatnâme*’de İstanbul meyveleri

Meyve cinsi	Ağırlığı	Yetiştigi yer
Malatıyye emrûdu	150 dirhem [480 gr]	Kara Mustafâ Paşa bahçesi, Kızılmutluk’ta ?
göksulu emrûd	150 dirhem [480 gr]	Kara Mustafâ Paşa bahçesi, Kızılmutluk’ta?
ahlat emrûdu	?	Anadolu Kavağı’nda
ekşi dut	?	Beşiktaş’ta
incir	?	Kulle[li] Bahçe’sinde
lop incir	4’ü 1 okka [1,282 kg]	Süglün Bağ’ında?
kayısı	?	Eyüp’ta ve Tershane Bahçesi’nde ⁷⁷
kameri kayısı	?	Kasımpaşa’da
kestone	?	Anadolu Kavağı’nda
kiraz	2’si bir riyal dökme kuruş ağırlığında	Rumeli Hisar ⁷⁸ ve Sarıyer sırtlarında

75 Saray bahçe ve bostanlarında yetişen ve sepetlere özenle yerleştirilerek satışa sunulan bu leziz meyveler makbul sayılır ve genellikle nüfuzlu kişilere hediye edilmek üzere satın alınırdı. Bu meyvelerin, özellikle incir, üzüm, şeftali ve kavunların arta kalanının satışından elde edilen gelir, *cebe akçesi* olarak Bostancıbaşı eliyle padişaha verilir. *Cebe akçesi* (cep harçlığı) sultanın dilsiz ve soytarılara dağıttığı cep harçlığıydı, Bon 1996 [1604-1607], s. 102-103.

76 Beyaz etli, lezzetli bir şeftali cinsi, bkz. Dizin, dipnot 649.

77 Kasımpaşa’da.

78 “Ve dağlar üzre bî-nâzîr kiraz bağları vardır kim Hisâr kirazı Rûm ve Arab ve Acem’de meşhur-ı âfâkdır kim diyâr-ı Acem’de gülnâr-ı Rûm derler” (2/225). Bu kiraz bağları sonradan yerlerini çilek bahçelerine bıraktı.

kızılılık	her biri 5 dr [16 gr]	Çubuklu Bağçesi'nde
lüffân nârı	1,5 okka [1,923 kg]	Avret Pazarı'daki bir bağda, ⁷⁹ Eyüp'te ve Hasköy'de ⁸⁰
şeftâlû	?	Eyüp'te, Hasköy'de ve Eğrikapı'da ⁸¹
şeftâlû	4'ü 1 okka [1,282 kg]	Unkapanı'nda ⁸²
baba şeftâlûsü	100 dr [320 gr]	pek çok bağda ⁸³
cânî şeftâlû	100 dr [320 gr]	pek çok bağda
celebi cüce şeftâlûsü	100 dr [320 gr]	pek çok bağda
durrâki/derrâkî şeftâlû	100 dr [320 gr]	pek çok bağda ve Kasımpaşa'da
papa şeftâlûsü	100 dr [320 gr]	pek çok bağda ve Kasımpaşa'da
sultânî şeftâlû	100 dr [320 gr]	pek çok bağda
şeftâlû-yı İslâmbol	100 dr [320 gr]	pek çok bağda
Cem Şah engürü	?	Kasımpaşa'da
hora üzümü	?	Rumeli Hisar'ında, Üsküdar'da
misket üzümü	?	Hasköy'de ve Kasımpaşa'da Ketehorya bağlarında
Şâm üzümü	?	Kasımpaşa'da

Meyvelerin tüketimi

Evliyâ konuyla ilgili özel başlık açmasa da satır aralarında meyvelerin kurutulması, saklanması, nakledilmesi konusunda bilgiler aktarır; bunun yanı sıra meyvelerden üretilen hoşaf, reçel türü yiyecekleri, çeşitli şerbetleri yediği-içtiği, gördüğü her yerde kaydeder ancak yaş meyvelerin öğünlerdeki yerini, ne zaman tüketildiklerini anlatmaz. Sadece bir kez Bitlis'te “câme-hâblar döşenmek fermân” olmadan, yani Türkçesi “yatmadan önce” Abdal Han'ın sarayında bol meyve yenildiğini dolaylı olarak aktarır.⁸⁴

Tabii ki meyvelerin bir bölümü yaş olarak tüketilirdi. Fakat mevsim meyvelerinin içki meclislerinde çerez olarak sunulduğu⁸⁵ dışında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yemek üstüne yaş meyve yeme alışkanlığı Osmanlı yemek kültürüne yabancıydı, o nedenle meyveler muhtemelen iki ana öğün (sabah ve akşam güneş batmadan) arasında “açlık bastırmak” için

79 Günümüzde Fatih'te Kıztaşı semti. Söz konusu narın fiyatı “iki “altın”mış!

80 “[Hasköy'de] Yahüdi Kûpeli oğulları ve Mürdehây ve Nisîm ve Kemâl Yahüdi nâmân cuhüdlerin [...] bağ ve bağçelerinde limonu ve lüffân nârı bir bağda olmaz” (1/203). Evliyâ Hasköy'ün “ba'zı bağlarında limon ve turunc ve kübbât hâsıl olur” dese de bu herhalde çok istisnai bir durumdu. Çünkü narenciyeler İstanbul'un kışına, ayazına ancak çok özel bahçelerin limonluk denen cam seraları içinde dayanabiliyordu.

81 “Kiremitçi Mustafâ Ağa bağının şeftâlûsü padişahın eline girmiştir” (1/300).

82 Unkapanı'nda Azebler ya da Şeftâlû Câmii avlusunda (1/146).

83 İstanbul bağları için bkz. 1/300.

84 5/20.

85 Gelibolulu Mustafa Âli, 1978 [1600], c. I, s. 159; Aynî'nin (ö. 1837) *Sâkinâme*'sinde içki mezesi olarak tüketilen ayva, elma, nar, kavun-karpuz gibi pek çok meyvenin adı geçer, Arslan 2003, s. 235-236.

yenilir; hediye gönderilen ve alınan meyvelerin bir bölümü misafirlere, kahve, şerbet ve buhurdan sonra itibarlı ikram olarak sunulurdu.⁸⁶ Ancak bu tüketimlerin üretimin küçük bir bölümünü oluşturduğunu, meyvelerin esas olarak hoşaf, reçel vb üretiminde kullanıldığını, ayrıca kaynaklardaki turfanda meyve fiyatları, her çeşit meyveyi “zamanında” taze olarak tüketmenin daha çok kentlerdeki varlıklı kesimlere has bir ayrıcalık olduğunu düşündürüyor. İstanbul'daki meyve fiyatları et ve ekmekle kıyaslandığında, 17. yüzyılın ortalarında yaş meyvenin ucuz bir gıda maddesi olmadığı kolaylıkla anlaşıyor.⁸⁷

Tablo 24. İstanbul'da 1640 yılında bazı meyvelerin fiyatları⁸⁸

(Kuzu etinin okkası (1,282 kg) 9 akçe, 460 gr. ekmeğin fiyatı 1 akçeyken)		
Meyve cinsi	Okka	Akçe
Badem	1	24
Lârende kayısısı	1	20
Akşehir kayısısı	1	16
Hurma	1	16
Fıstık	1	12
Amasya eriği	1	8
Şam üzümü	1	7
Razzaki üzüm	1	6
Nazilli lop incir	1	6
Zerdâlû	1	5
Aveng üzümü	1	3
Karpuz ⁸⁹	3	1

Tablodaki meyve fiyatları göz önünde tutulduğunda yaş meyvelerin, gerçekten çok ucuz olan kavun-karpuz dışında pek de “fakir halkın beslenmesinin temeli” olduğu söylenemez.⁹⁰ Zaten taze –iri ve leziz– meyveler ayrıca pahalı (Avret Pazarı'daki bir bağdaki narın fiyatı iki altınmış) olduğundan sultan-

86 Padişahın günlük tayinatında hoşafılık siyah erik, kuru kayısı ve siyah erik dışında “zamanında” verilen taze meyveler şunlardı: “Beher yevm [her gün], armut 3 vukiyye, elma 3 vukiyye, ayva 2 vukiyye, şeftali 2 vukiyye.” Harem-i Hümayun'a da, “amrud vukiyye 80, taze üzüm vukiyye 80, kavun vukiyye 30, karpuz 40 tane, anar-ı lûfân 3 vukiyye, ayva-i taze 3 vukiyye, şeftali (talep olundukça verilir), kayısı 3 vukiyye”, BOA, K.K. Tayinat no. 7268. Has bahçe ve bostanlardan her gün saraya gelen taze meyveler için bkz. Bon 1996 [1604-1607], s. 102-103.

87 Turfanda meyvenin pahalılığı 1502 tarihli Bursa Kanunnâmesi'nde de görülüyor: “Yer[e] basmaz ermudın evveli üç yüz dirhemi ve beş günden sonra altı yüz dirhemi, haftasından sonra iki vukkiye (okka) bir akçe ola”, Akgündüz 1990, s. 195.

88 Kütükoğlu 1983, s. 94, 95.

89 *Seyahatnâme*, 1/301. “Evsâf-ı manavân ya'nî karpuzcuyân: [...] Bu tâ'ifeler [...] yığın kavun ve karpuz bey' ederek [...] ‘üç okka bir akçeye’ feryâd ederek ubûr ederler.”

90 Mantran 1986, c. I, s. 194.

lara, paşalara itibarlı hediye olarak sunulabiliyordu. Alay’a katılan Esnâf-ı çiçekciyân-ı meyveciyân aslında “hediyelik” çiçek ve meyve satıcılarıydı.

Cümle vüzerâ ve ulemâ ve a’yâna pîşkeşlik için [hediye için] tabla tabla meyve ve bahâr-ı gûnâ-gûnları bunlar donadup sayf ü şitâda [yaz kış] âlû'l-âl [rengarenk] meyve ve bahâr bunlarda bulunup niçe yüz tabla ile meyveleri başlarında götürüp güzzer ederler. (1/301).

Seyahatnâme’de adı geçen tüm meyvelerin bir gün bilimsel olarak tanımlanacağını ve Evliyâ’nın naklettiklerinin geçmiş yüzyılların meyve envanterinin oluşturulmasına katkı sağlayacağını umuyorum.

On Birinci Bölüm

Seyahatnâme'de Tatlılar

*Tatlı sevmek imandandır. Mü'min tatlıcıdır.*¹

Esnaf Alayı'nda Evliyâ, daha önce de değinilen balıkçılarla helvacılar arasında çıkan sıra tartışmasında helvacılara şöyle dedirtir:

Bizim helvâmız dersen tatlı ballu şekerden ve Cenâb-ı Bârî'nin 'Ene hâliku'l-ineb' [üzümü yarattım] buyurduğu üzümünden ve 'min asel-i musaffâ' [süzülmüş bal]² deyü medh etdüğü asel-i hâlisten [halis baldan] hâsıl edüp mü'min ü muvahhidler ni'meti olur. Ve bizim helvâmız hakkında [...] Muhammedü'l-Mustafâ buyururlar kim 'Tatlı sevmek imandandır' ve bir dahi 'Mü'min tatlıcıdır' demişlerdir (1/288).

Böylece yazar tatlı yemenin mü'min Müslümanın niteliklerinden biri olduğunu ve Osmanlıların tatlı yeme alışkanlıklarının dinle bağlantısını vurgular.

Osmanlı yemek kültüründe tatlının önemi açıktır. Sarayın mutfak defterlerinden yemek tariflerine, sultan düğünlerini anlatan sûrnâmelerden ve ziyafetlerin masraf defterlerinden³ halk edebiyatına⁴ kadar elimizdeki tüm kaynaklar ve tabii ki *Seyahatnâme* Osmanlıların tatlı düşkünlüğünü sergiler. Oysa, Orta Asya beslenme alışkanlıklarında tatlının yeri yoktu. Hatta tatlı yemek "ayıp" sayılırdı. İbn Battûta'nın naklettiğine göre, 14. yüzyılın başlarında, "Beni öldürsen de yemem"⁵ diyecek kadar tatlılara tepki duyan Türkler, Müslümanlıkla birlikte balın, pekmezin, giderek şekerin ve bunlardan üretilen her türlü yiyeceğin sadık tüketicisi oldular. Müslümanlıkla ve Arap etkisiyle başlayan tatlı sevgisi Osmanlı beslenme kültürünün temel öğelerinden biri haline geldi.⁶

Seyahatnâme'nin "sükkerî işler" dökümü tahmin edileceği gibi zengindir

---

1 Hadis, 1/288.

2 "Süzülmüş bal [ırmakları]", Kur'an, Muhammed 15.

3 Örneğin 1539 tarihli sünnet şenliği tam bir "tatlılar cenneti"ydi. *Ziyafet Defteri*'nde elli üç çeşit reçel, perverde ve helva kayıtlıdır. Bütün bu tatlılar için 60 kantar (yaklaşık 3.400 kilo) şeker harcanmıştı ve bu miktara sünnet düğününü şenlendirmek için şekerden yapılan köşk, hayvan, ağaç, çiçek, bahçe figürleri için harcanan şeker dahil değildi, Tezcan 1998, s. 9.

4 "Gaziler helvasından / Cihan dopdolu olsa / Zülbiye halkasıyla / Simidi hem coğ olsa", Kaygusuz Abdal, nakleden İvgin 1982 b, s. 236.

5 İbn Battûta 2000, c. I, s. 467.

6 *Şeker ve Güç* adlı ufuk açıcı kitabın yazarı, İslâm ile şeker ilişkisinin altını çizer ve çarpıcı bir ifadeyi tekrarlar: "Araplar, gittikleri her yere şekeri ve üretim teknolojisini de götürdüler; öteden beri söylendiği gibi, şeker Kuran'ı izledi", Mintz 1997, s. 64.

ve toplam gıda maddeleri içinde %13,50'lik bir oranla meyvelerden sonra ikinci sırada yer alır. Metinde üç yüz üç adet tatlı yiyeceğin adı geçer. Bunlar, kadim pekmez ve baldan, çeşitli kalitedeki şeker; ham maddesi meyve olan perverde, macun,⁷ reçel ve hoşaf, nişastalı/unlu helva ve hamur işi tatlılara; köfter, ağda, leblebi şekeri, Şamfıstığı mülebbesi gibi “atıştırma-lık” şekerlemelerden, törensel anlamı olan aşure ile zerdeye kadar uzanan “hulviyyat”lardır. Aşağıdaki tabloda on dört ana başlık altında gruplanmış üç yüz üç çeşit tatlı ve toplam içindeki oranları görülebilir.⁸

Tablo 25. *Seyahatnâme*'de tatlılar⁹

Tatlı adı	Çeşit	%
hamur tatlısı+helva	58	19,14
bal	48	15,84
reçel+perverde+ murabba	45	14,85
hoşaf	27	8,91
şekerleme	27	8,91
şeker	26	8,58
pekmez	15	4,95
köfter	13	4,29
palûde	11	3,63
baklava	7	2,31
zerde	6	1,98
pestil	4	1,32
aşure	3	1,00
diğer ¹⁰	13	4,29
Toplam	303	100,00

Bal, pekmez ve şeker

Evliyâ çok sık baldan söz eder,¹¹ ama çoğu kez kalıplaşmış “yağı balı bol olurdu” ifadesini kullanır ve ayrıntıya girmez. Fakat bazı ballar vardır ki onları tanıtmadan ve âdet üzere kıyaslamadan edemez:

7 Metinde ma'âcin/ma'âcinât hem badem, fıstık, ceviz ezmesi türü tatlılar (örneğin 4/76) hem de şifa için hazırlanan çeşitli terkipler için kullanılır. *Ziyâfet Defteri*'nde tatlı yiyecekler arasında sayılan “çavariş-i fıstık”, “çavariş-i badem” (Far. *guvariş*'tan *çavariş/cuvariş*: macun) bu tür tatlı ezmelerdir, Tezcan 1998, s. 7.

8 *Hulviyyat*: tatlı şeyler, Ar. tatlı anlamındaki *hulv*'ün çoğulu.

9 Metindeki tüm “tatlı şeyler”in çeşitlerine göre dökümü için bkz. Ekler, Liste XII.

10 Ağda, kudret helvası/gezengevü gibi maddeleri ve en genel anlamda tatlı yiyecekleri tanımlayan *hulviyyat* ile şeker işi nimet türü sözcük ve ifadeleri kapsar.

11 Dizin'de, bal ve tüm eşanlamlıları –asel/asel-i hâlis/asel-i musaffâ ve de engübîn– yüz kırk yedi kez tekrarlanır. Evliyâ'nın tanıttığı ballar arasında sakınılması gereken “kıllı” Abaza ve Çerkez balları da var. Ölülerin koltuk altları ve bacak aralarında arıların bal yapmasının garip hikâyesi için bkz. 2/60 ve 7/285.

Eflak u Boğdan ve Erdel ve Tımışvar, Vidin, Sirem ve Semendire ve Budin, Atina ve Mora ve Girid vilâyetlerinin balları meşhûrdur kim cem'i dünyâya bal bu diyârlardan gider.

[Bal tüccarları] ol diyârlardan bal cem' edüp [toplayıp] Eflak ve Boğdan'dan dahi ziyâde niçe bin fıçı balı Balkapanı'na getirüp Eminönü'nde Balkapanı'nda fıçıların kesretinden [çokluğundan] yollardan geçilmez olur. Ammâ Atina balı gerçi bir neftî elvân baldır. [...] Ammâ Girid balı ve Boğdan balı balları hâs u beyâz ve lezîz balları olur kim gûyâ beyâz dülbenddir (1/299).¹²

Yazar kaliteli ve mis kokulu “nefti” renkli Atina balı hariç en kaliteli balların “beyaz” renkli ballar olduğunu anlatır ve üstünlüklerini vurgulamak için beyaz tûlbentlere benzetir:

... Hattâ bir ruhbân Sadri'a zama on iki çanak bal hedâyâ getirdi. Bir çanağı gâyet beyâz olup hattâ tezkireci efendi ki İshak Çelebi'dir, anın destârının ucun çıkarup bal ile rûbâr etdiler [batırdılar] [...] destâr ol balın yanında şeker reng idi, ya'nî bu mertebe beyâz asel-i musaffâsı olup bu asellerin râyiha-i tayyibeleri misk [ü] amber-i hâm-misâl idi kim tenâvül edenlerin demâğları mu'attar oldu [damakları kokulanırdı] (8/239, Girit).

Bu benzetme tekrar tekrar karşımıza çıkar. Örneğin, Girit balı gibi eşrafa hediye giden İzmir, Seferihisar'ın Sığla ve Sivrihisâr balları, Arnavutluk'taki Avlonya balları “beyâz dülbend gibi”ydi.

Bal, toplumun her kesiminin beslenmesinde yer alan, tek başına tüketilen bir gıda olduğu gibi, Osmanlı mutfağında yaygın bir kullanıma sahipti ve çeşitli et yemeklerinde, şeker yerine hamur tatlılarında, ağırlıklı olarak da şerbet,¹³ zerde, perverde, yani bir çeşit marmelat ve de palûde yapımında kullanılırdı:

Bu Malatıyye şehrinin bir güne beyâz balı olur kim rub'-ı meskûnda nazîri meğer Aydos balı ola. Kırmızı cerreler ile [testilerle] İslâmbol a'yânına niçe yüz bin kavanoz asel-i musaffâ [saf bal] hedâyâ götürürler, bunun şerbeti ve ayva perverde şerbeti rub'-ı meskûnda misli yokdur (4/15).

... bir filcân balı yigirmi fincân su götürüp yine lezîz şerbeti ve lezîz palûde-i teri olur (8/314).

Farsça “süzülmüş” anlamındaki *palûda* sözcüğünden türetilen palûde (daha sonra palûze'ye dönüştü,) bal ve nişastayla yapılan ve baharatlarla tatlan-

12 Eflak, Boğdan ve Vidin'den saray mutfağına gelen ballar hakkında bir fikir edinmek için bkz. Bilgin 2004, s. 136-137, tablo 15. Ottaviano Bon (1996 [1604-1607], s. 100) saray mutfağında kullanılan en has ve üstün balın Sakız Adası balı olduğunu yazar.

13 Bal/asel/engübîn şerbetleri için bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler. Bal ayrıca pek çok ilacın/macunun da temel maddesiydi.

dırılan bir tür “jôle”ydi.¹⁴ Arapçaya “fâlûze” ya da “fâlûzeç” olarak geçmiş olan bu tatlıya bugün basitçe pelte diyoruz. Palûze sözcüğü ise bir zamanlar hayranlık ve takdir ifade eden “palûze gibi kadın” deyiminde hâlâ yaşıyor.

Palûde bal haricinde pekmez ve çok özel durumlarda şekerle de yapılırdı. Bazen üstü bademli de olurdu, Evliyâ'nın kaydettiği Manisa'nın ünlü “bâdâmlı palûdesi” gibi.¹⁵

Esnaflar Alay'ında Evliyâ, muhtemelen o günün şerefine şekerle pişirdikleri palûdeyi “râhatu'l hulkûm” yani boğazı rahatlatan yiyecek diye överek (ki sonradan bu ifade “rahat-ı lokum”a dönüşecek) geçen esnafı anlatır. Yazara göre İstanbul'da palûde esnafının on dükkânı ve elli beş çalışanı vardı. Beş yüz hoşafçı ve üç yüz şerbetçi dükkânıyla kıyaslandığında bu çok düşük bir sayıdır ve 15. yüzyıldan beri revaçta olan palûdenin 17. yüzyılda artık “modası geçmiş” bir tatlı yiyecek olabileceğini düşündürüyor.¹⁶

Balla yapılan ve Osmanlı mutfağıyla ilgili kaynaklardan eksik olmayan diğer bir tatlı zeredir.¹⁷ Evliyâ, zerdenin icadını Muâviye'ye atfeder ve zerde tüketimine ilişkin ilginç bir rivayet nakleder:¹⁸

[Zerdecilerin piri Hz. Mu'âviye'dir] İbtidâ zerdeyi [Mu'âviye] Hazret-i Hamza şehid olduğu gün mâtem ta'âmı olmağışün kırmızı kan misâli za'ferân ile boyayup huzûr-ı Risâlet'e getirüp ol kadar medh olunmayup belki kadh olundu [övlmedi belki de yerildi]. Anıniçün diyâr-ı Acem'de Mu'âviye'yi sevmeyüp ta'âmın dahi yemezler. Zirâ Mu'âviye, pes-i perdeden [gizliden gizliye] Ehl-i beyte garazı vardır, derler. Ammâ garâbet bu kim Arnavudluk'da dahi Mu'âviye'yi sevmeyüp mâvî esbâb geymeyüp zerde aş yemezler ve yeyeni dahi sevmeyüp (1/284).

Bu rivayetin gerçeklik payı belli olmasa da, zerde ile Muâviye'nin ilişkisi hayali de olsa, dini inançların ve yasakların ötesinde, din adına sürdürülen iktidar mücadelelerinin bile beslenme alışkanlığının yüzyıllar boyu etkile-

14 Farsça sözlükte hem içecek/şerbet, hem de jôle olarak tarif edilir: “*Pâlûda, Strained, filtered; gilded; a kind of sweet beverage made of water, flour, and honey (according to others, a mixture of grated apples with sugar and cardamoms); jelly*”, Steingass, s. 233. Palûde şerbetinden ve baharlı palûdenin sıcak bir içecek olarak tüketildiğinden Evliyâ da söz eder: palûde cüllâbı, 2/21; ıssı palûde, 1/274, 1/286. Bkz. Üçüncü Bölüm: Baharatlar.

15 Yazar çok çeşitli palûdeden söz eder: Dibs-i Halil palûdesi: 9/256; sükkeri palûde: 1/264, 1/285, {2/190}; bademli palûde: 9/44. Palûde çeşitleri için ayrıca bkz. Bilgin 2004, s. 63, dn. 390. Üstü bademli palûdenin tarifi için de bkz. Şirvanî, s. 231.

16 İstanbul sokaklarında, 1640'larda, 300 gr sade palûdenin fiyatı 1 akçeydi, Kütükoğlu 1983, s. 92. Palûde'nin tarihçesi için bkz. İvgin 1982 a.

17 “Karanfilli aseli zerde” 5/88. Saray ziyafetlerinde zerde şekerle de yapılırdı, ayrıca 16. yüzyılda tarifi belli olmayan “sütlü zerde” de pişirilirdi, Tezcan 1998, s. 13, 15, 27. Osmanlı ziyafetlerindeki geleneksel “zerde-pilav” yağması için bkz. Yedinci Bölüm: Pirinç ve Piriç Pilavları, dipnot 42.

18 Muâviye b. Ebû Süfyan (603-680), Emevî hilâfetinin kurucusu. Hz. Ali ile mücadelesi ve Kerbalâ olayının sorumlusu Halife I. Yezid'in babası olması Şiilerce sevilmemesinin nedenidir. Hz. Hamza (570-625) Uhud savaşında Vahşi tarafından şehit edilen Hz. Peygamber'in amcasıdır. Uhud savaşında düşman (ya da müşrik) ordusunun kumandanı, Kureyş kabilesinin reisi ve Muâviye'nin babası Ebû Süfyan'dı.

yebildiğini göstermesi açısından ilginçtir. Yazar İran ve Arnavutluk'ta bu hikayeyi birkaç kez tekrarlar.¹⁹

Seyahatnâme'de pirinçli, safranlı bildik zerdeden başka eldeki yemek tarifleriyle ya da mutfakla ilgili kaynaklarda adı geçmeyen kavun zerdesine de rastlarız. Metinde tarifi olmadığından nasıl bir tatlı olduğu tam olarak anlaşılmayan bu tarçınlı ve karanfilli zerde, mis kokulu, tatlı kavunların yetiştiği yörelerde, Sapanca, Beypazarı ve Diyarbakır'da yapılmış.

Dini halk geleneğinde önemli yeri olan, hububat karışımı “âşûrâ”nın hem bal hem şekerle pişirildiğini Evliyâ da belirtir ve *Seyahatnâme*'de âşûrâ'nın menşei hakkında yaygın olan her iki görüşe de yer verir: Nuh peygamberin tufandan sonra gemisinin Güneydoğu Anadolu'da, Cudî Dağı'na oturmasının anısına pişirilen aşure ile hicretin 61. yılında (680'de) 10 Muharrem günü Kerbalâ'da şehid edilen Hz. Hüseyin'in anısına pişirilen ve “fukarâya” dağıtılan aşureden söz eder.

... Hazret-i Nûh Necî Tûfân'da Cebel-i Cûde üzre keştisiyle [gemisiyle] karâr edüp necât oldukda [kurtulduğunda] cümle ümmet-i Nûh gemiden taşra çıkup hâk-i anber-i pâke [amber kokulu toprağa] yüz sürüp secde-i şûkr etdiler. Cümlesi şûkrâne için herkesde ne bulundu ise bir kazgana koyup aş pişirüp tenâvül etdiler. Hâlâ ol ta'âma Âşûra aşî derler (4/45).

Ve

Mevlûd-ı Meşhed-i İmâm Hüseyin [Meşhedi İmam Hüseyin'in mevlûdü]: Çelebi Abdurrahmaân Paşa vâli-i Mısır iken [...] beher sene mâh-ı Muharremde İmâm Hüseyin üzre on kazgan âşûra pişüp fukarâya bezl olunmasın müretteb eyledi [düzenledi] (4/17).²⁰

Kadim tatlı yiyeceklerden ikincisi olan pekmez, üzüm ve şıranın bol olduğu her yerde bulunabilen daha “mütevazı” bir gıda maddesiydi. Yine de Evliyâ dokuz ayrı pekmezi kaydeder ve İstanbul'da bilinen üzüm ve dut pekmezinin dışında Mısır'da gördüğü iki farklı pekmezden de söz eder, bunlar hurma ve karpuz pekmezleridir. Ayrıca pekmezden üretilen pestili ve köfteri, yani tatlı sucuğu da anlatır ve Esnaf Alayı'na katılan, palûdecilerden daha kalabalık bir esnaf olan köftercilerin “sanatını” tarif eder:

Esnağ-ı bâdemli köfterciyân: Dükân 40, neferât 200 [...] Bu köfterciler birer karış ipliklere cevizi ve bâdemi dizüp ve palûdeyi gâyet koyu edüp cevizi ve bâdemli

19 4/178, 4/274, 8/301. Çağdaş İran yemek kitaplarında zerde (*Sholleh Zard*) İran'ın mutfağının en leziz pudinglerinden biri olarak tanıtılır ve tarifinde, Osmanlı imaret zerdelerinde olduğu gibi katı yağ yer alır, Hekmat 1994, s.137.

20 Yazar, Muharrem'in on ikinci günü (10. değil 12. günü der) “Acem diyarında [...] cümle şehrin [Dergezîn] aşbâzları dâmen-dermiyân edüp âşûralar [...] pûhte etmeğe başladılar” (4/214); ayrıca bkz. 4/319, 9/336, 10/13.

ipleri palûdeye baturup yüzer dirhem gelir bâdemli Ayntâb köfteri gibi lezîz köfter olup dükkânların tahürevânlar üzre günâ-gün köfterler ile zeyn edüp pür-silâh ubûr ederler. Ammâ Ayntâb'ın ve Ma'nisa'nın köfterlerinden Eğriboz ve İslâmbol köfteri gâyet terdir ve memdûh-ı cihândır (1/286).

Esnaflı anlatırken sıraladığı ve karşılaştırdığı “ünlü” köfterler dışında Arabistan'ın gelinciği dediği Ayntâb'ın (Gaziantep) memduh köfterini över:

Evvelâ cihân-ârâ [âlemi süsleyen] kırk elvân üzüümü ve niçe kerre yüz bin tulum bekmezi ve bâdemli ve Şâm fisdıklı şîrîn [tatlı] köfteri ve basdığı ve bağı basdıı niçe kerre yüz bin deve yükü Arab ve Acem'e ve Hindustân'a köfterin götürürler. Ve günâ-gün helvâsı bir diyârda yokdur. Ve cümle halkı şîrîn [tatlı] yediklerinden şîrîn söylerler (9/180).

Şeker

Bal yerine şeker yiyen ise, ancak çok zengin efendidir.

Dernschwam, s. 146.

Osmanlı yemek kültüründe ve Evliyâ'nın metninde yer alan en “yeni” tatlandırıcı madde şekerdir. Bal, pekmez ve bunlarla üretilmiş palûde, pestil, köfter türü tatlılar toplumun hemen hemen tüm kesimleri tarafından tüketilirdi, fakat arıtılmış beyaz şeker ve bu şekerle yapılmış yiyecekler sadece Osmanlı elitine özgü bir lükstü²¹ ve Evliyâ'nın Defterdârzâde Mehmed Paşa'nın mutfağını ve yemeklerini överken şekerle ilgili anlattıkları bunun en güzel ifadesidir:

Ammâ bu Mehmed Paşa efendimizin ta'âmı anlardan vefret üzre tabh olunup cemî'î zamânda sefer u haza [barış zamanında] matbahına asel [bal] ve mî'âd sükkeri girmemiştir. Cümle Şâm'ın [Suriye'nin] nebât-ı Hamavî ki katı [katı?] şekeridir, zülbiyyât [u] hulviyyâtı [tatlıları ve helvaları] ve baklavası ve palûdesi ve muhallebisi ve sayf [u] şitâda [yaz kış] üçer kâse günâ-gün hoş-âbı cümle Şâm nebâtından [Şâm şekerinden] idi (2/190).

Seyahatnâme'de adı geçen şeker türleri arasında en makbul olanı, Suriye'nin (Evliyâ'ya göre Şâm'ın), özellikle Hamav şehrinin şeker kamışından elde edilen “nebât şekeri”ydi. Bu kaliteli şeker Bitlis Beyi Abdal Han'ın mutfağında da kullanılırdı ve Han'ın Melek Ahmed Paşa'ya sunduğu ziyafette yemekleri izleyen elli çeşit hoşafın tümü “Şâm'ın kand-ı Hemevî nebâtıyla tabh olunmuş”tu (4/76).²²

21 1640 yılında İstanbul'da şekerle imal edilen şerbetlerin fahiş fiyatları için bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler, dipnot 19.

22 Evliyâ çoğunlukla Farsça şeker anlamındaki *kând*'ın, değişime uğramış hali olan *katr* sözcüğünü kullanır: *sükker-i katr-ı nebât*, *katr-ı nebât*, *katr-ı nebât-ı Hamavî* [Hama şekerkamışı şekeri], *katr-ı nebât-ı Şâmî* [Şâm/Suriye şekerkamışı şekeri]. *Kand-i nebât*'ı daha seyrek kullanır, bkz. Dizin.

Eldeki diğer kaynaklarda da karşımıza çıkan nebat şekeri,²³ şeker kamışından elde edilen arıtılmış beyaz kristalize şekerin adıydı. Nebât sözcüğü belki de bu arıtılmış kaliteli şekeri baldan, pekmezden ya da başka bitkiden elde edilen “tatlı madde”den ayırmak için eklenmişti. Daha sonraki dönemlerde halk dilinde “nöbet şekeri”ne dönüşecek olan “nebat sükkeri”nin fiyatı 1640 narh defterinde yer alan “mükerrer” ve “ham şeker”den çok daha pahalıydı. Sükker-i mükerrer’in, yani çifte arıtılmış beyaz şekerin okkası altmış akçeyken, beyaz ve şehdâne [iri taneli] nebat sükkerinin dört dirhemi (13 gr) bir akçeydi, demek ki okkası yüz akçeydi (1 okka: 400 dirhem). Aynı kaynağa göre kaliteli Atina balının okka fiyatı sadece on altı akçeydi. Şekerin ne derece “lüks” olduğunu anlatmak için o dönemde İstanbul aşçılarında bir okka koyun yahnisinin on sekiz ve zerdesiyle birlikte üç yüz gram şehriye pilavının bir akçeye satıldığını belirtelim.²⁴

Seyahatnâme'de en sık adı geçen “nebat sükkeri”nin yanı sıra yazar, kalitelerine ya da menşelerine göre tanımladığı toplam on iki değişik şekerin adını verir:

Tablo 26. *Seyahatnâme*'de şeker çeşitleri

Çeşit / kalite	Üretim yöreleri
beyâz şeker	Mısır
sarı şeker	Mısır, Mellevî
kelle şeker	Şâm [Suriye], Hamav
sükker-i mükerrer [iki kez arıtılmış, beyaz şeker]	Şâm [Suriye]
mî'âd sükkeri [arıtılmış şeker]	Frengistân
sükker-i katr-ı nebât, katr-ı nebât/kand-i nebât	Venedik

Mısır'dan getirilen “mî'âd şekeri”, adını Arapça arıtılmış anlamındaki *mun'âd*'tan alır. Bu şekerin kalitesi konusunda kesin bir şey söylemek zor çünkü Evliyâ'nın anlattıkları biraz kafa karıştırıcı. Seyyahımız bir yandan bu şekeri Defterdârzâde'nin mutfağına girebilecek nitelikte bulmaz (“asel ve mî'âd sükkeri girmemiştir” der), öte yandan Mısır'da Mellevî şehrinin şekerlerini anlatırken aynı şekeri en kaliteli ürün olarak tanıtır:

Cümleden mümessek mî'âd sükkeri ve sükker-i mükerreri ve katr-ı nebât ve nebât-ı Hamevîsi arâzi-i Mısır'da yokdur, illâ nebât-ı Hamevî Şâm'da olur (10/409).

“Mî'âd sükkeri” belki yüzde yüz saf şeker üretimi sırasında, arıtma aşamalarında elde edilen bir ara kalitedeki şekerdi, belki de sarayın mutfak muhasebe defterlerinde rastlanan “hacri” şekerdi.

²³ Barkan 1979, s. 90; Bilgin 2004, s. 208.

²⁴ Kütükoğlu 1983, s. 98, 93.

Metinde çok sık karşılaştığımız “şeker” anlamındaki “katr-ı nebât” ve “katr-ı nebât-ı Hamavî” deyimleri aslında çoğu kez birer övgü ifadesidir. Evliyâ beğendiği tatlı yiyecekleri, özellikle meyveleri ballandırarak anlatırken bu tabirleri kullanır: Aydın’ın lop inciri “katr-ı nebât-ı Hamavî misâl cüllâb”dı, Ohri’nin “Beğ armudu gûyâ bir tulum katr-ı nebâtıdır”, Aydın balı “Mısır’ın katr-ı nebatından kalmaz”.²⁵ Dahası sunulan zengin, itibarlı ziyafetleri ve gösterilen misafirperverliği methetmek için yazar “katr-ı nebât” mecazını “kuş südü” ve “şîr-i hurmâ” [hurma sütü] ile birlikte kullanır.²⁶ Eçmiyazın’dan Aynaroz’a, neredeyse ziyaret ettiği tüm Hristiyan manastırlarında ve bazı büyük imaretlerde “şîr-i hurmâ ve katr-ı nebât-ı Hamavî” yediğini ya da ikramlarda “kuş südü ve katr-ı nebât”ın eksik olmadığını anlatır.²⁷

İstanbul’un şeker ihtiyacının Suriye, Kıbrıs ve çoğunlukla Mısır’dan karşılandığı biliniyor.²⁸ Evliyâ da büyük ölçüde bu bilgileri tekrarlar, sadece Kıbrıs’tan getirilen şekerden hiç söz etmez. Buna karşılık Alanya, Antakya, Tarsus, Adana, Latakiye (Lazkiye) ve Sayda’daki şekerkamışı üretiminden bahseder ve eğer istenirse bu yörelerde büyük miktarda şeker üretilebileceği görüşünü dile getirir:²⁹

... Ve eğer pâdişâhım murâd edinirse Alâiyye ve Adalya ve Silifke ve Tarsûs ve Adana ve Payas Şehri ve Antâkıyye ve Haleb ve Şâm ve Sayda ve Berût ve Şâm-ı Tarabulus’da [Trablusşam] bu zikr olunan eyâlet [u] livâlarda ol kadar kerre yüz bin kantâr şeker olur kim cihânı ganîmet eder, sizin [Mısır şeker tüccarları] şekerinize ne ihtiyâç (1/274).

Seyyahımız Kahire’nin kırk adet mirî şekerhânelerinde üretilen ve İstanbul’a gönderilen şekerleri anlattıktan sonra “ibret-nümâ temâşâgâhtır” dediği bir şeker üretim mekânının tasvirini yapar. Eskiden şekerkamışının özsuğunu çıkarmak için kullanılan ve yüz çift mandanın zor çevirdiği somaki değirmen taşının yerine yeni yöntemin geliştirildiğini belirtir ve devam eder:

Ammâ hâlâ sükker değirmenleri eyle taş ile değildir, bir san’at ile çerh etmişlerdir. Bir sığır çarhı çevirdikçe bir âdem durup hem sığra hay der, hem şeker kamışın çarhın ağzına koyup çarh deverân etdikçe sükker şerbeti [şekerkamışı özsuğu] cereyân edüp andan alup azîm kazganlarda kaynadup amel-i kesîr ile [çok sayıda işleme] sükker ederler (10/332).

25 Sırasıyla 9/96, 8/329, 9/82.

26 Bkz. 2/117, 2/171, 6/248, 8/45, 8/243, 10/109, 10/112.

27 Günümüz deyişiyle o mekânlarda hep “siyah havyar”la ağırlandı! Ahtamar’da “ol kadar i’zâz u ikrâm ederler kim ni’metlerinde kuş südü ve katr-ı nebât bulunur” (4/163) ve Batı Makedonya’daki Memi Beğ Sultan Baba tekkesinde “şîr-i hurmâ ve katr-ı nebât-ı Hamevî ve kuş südü” bulunurdu (5/313).

28 Bu ithalatların resmi belgeleri için bkz. Bilgin 2004, s. 128, 205; Barkan 1979, s. 240.

29 Sırasıyla 3/37, 9/148, 9/167, 9/170, 9/196, 9/215.

Şekerkamışından beyaz kristalize şeker yapmak için Evliyâ'nın dediği gibi çok sayıda işleme gerek vardı. Şekerkamışının sakaroz içeren özsuğu elde edildikten sonra kaynatılarak sıvıdaki sakaroz yoğunlaştırılırdı. Yoğunlaşan çözelti soğutularak kristalleşmesi sağlanır, defalarca tekrarlanan bu işlem sonucunda arıtılmış, kristalize beyaz şeker ve arta kalan melas denen koyu kahverengi, macunumsu posa elde edilirdi. En eski ve temel yöntem buydu.

Seyahatnâme'de meyveli tatlılar

Osmanlı yemek kültüründe “meyveli tatlı” denildiğinde ilk akla gelen hoşafıdır. Bir önceki bölümde anlatılan meyvelerin büyük bölümü kurutulup hoşaf olarak tüketilirdi. Osmanlılar belki yemek üstüne yaş meyve yemezdi ama meyve hoşaflarının büyük, küçük her çeşit ziyafetlerin vazgeçilmez tamamlayıcısı olduğu kesindir.³⁰

Hoşaf, Evliyâ'nın da gözde yiyeceklerindendir.³¹ İstanbul'un “esnâf-ı hoşâbcıyân”ın hoşaflarını saymakla kalmaz,³² gittiği şehirlerin hoşafçı dükkânlarını da gezer. Bursa'da gördüğü ve “başka bir diyâra mahsus değildir” dediği bir uygulamayı okura aktarır: Hoşaf kâselerini kırmızı gül yapraklarıyla süslerlermiş. Mükellef ziyafetlerin yemeklerini sıraladığı gibi “amberîn ve mümessek ve sükkerî” hoşafı da kaydeder, hatta hoşaf tüketiminde bazen aşırıya kaçtığını da itiraf eder:

Bu şehir [Ohri] a'yanına mahsûsdur kim kış geceleri cümle sigar u kebir³³ [küçükler ve büyükler] birbirlerine ziyâfet-i azîmler edüp bir sohbette yenilen ta'âm-ı nefise bir gayri sohbetlerde yenmeyüp her bir ziyâfetde tarz-ı âhar [başka çeşit] mümessek ta'âm-ı gûnâ-gûnlar yenmek bu şehre mahsûsdur. Hulviyyâtı ve gûnâ-gûn hoşâbları kezâlik bir sohbetdeki hoşâblara ve hulviyyâtlara aslâ ve kat'â müşâhebetleri yokdur [benzemez]. Hattâ Oh[r]izâde ziyâfetinde yigirmi altı güne [çeşit] hoşâblar yenüp ve hakîr hoşâbdan şehîd olayazdım. Rûm diyârında Ohri ziyâfeti ve hoşâbları meşhûr memdûhdur (8/330).

Bazen de “Acem diyârı”nda hoşafın zerde gibi yasak yiyecek olduğunu iddia eder ve yemek üstü hoşaf yemediğinden yakınır. Hoşafın icadını Hz. Osman'a atfederek de “dini inanç-yasak yiyecek” ilişkisini vurgulayan bir rivayetten daha söz nakleder:

Niçe ta'âmlar tenâvül olunup destehânlar [sofra örtüsü] kalkup hoş-âblar gelmedi. [Zîrâ] diyâr-ı Acem hoşâb u zerde memdûh değildir. Zîrâ hoşâbı Hazret-i Osmân

30 Hoşafçıların İstanbul'un en kalabalık yiyecek-içecek esnafı olması boşuna değildi. Evliyâ'ya göre İstanbul'da beş yüz hoşafçı dükkânında yedi yüz kişi çalışırdı (1/285).

31 Metindeki tatlı yiyeceklerin içinde hoşafların % 8,91 oranında oldukça önemli bir payı olduğunu hatırlatalım.

32 Hoşaf çeşitleri için bkz. Dizin.

33 Metinde *sığar u kibâr*.

te'lif etdi. Zerdeyi Yezid'in pederi Mu'âviye ibn Ebî Süfyan peydâ etdiğinden bu iki ni'met ülke-i Acem'de memdûh değildir. Ammâ niçeler nihânice [gizlice] yerler (4/178, Rumiye).³⁴

Temmuz sıcaklığında buzlu tüketilen hoşafılardan söz ederken de, buzların saman içinde mahzenlerde nasıl saklandığını; Bursa'dan Keşiş Dağı'ndan (Uludağ) keçeler içinde her gün Mudanya'ya, oradan da İstanbul'a padişahın mutfağına, hareme, vezirlere buzların nasıl taşındığını hikâye eder.³⁵

Seyahatnâme'de meyveli-şekerli mamullerin en büyük bölümünü reçel, murabba, perverde ve hamireler oluşturur.

Orta Farsçada her türlü “macun” anlamına gelen *ricâr* ya da *ricâl* sözcüğünden türeyen reçel sözcüğü zamanla şekerle pişirilmiş meyve anlamına dönüştü. Bağdâdî ve Şirvanî'nin yemek tariflerinde *recâl* “mutayyebât”, yani çeşni veren bir yiyecek olarak tarif edilir. Bir kabağın içinde ekşi ve tatlı yoğurt, çöreo tu ve sarımsakla hazırlanan, 13. yüzyıla ait bu “ekşimtırak” iştah açıcının bildiğimiz reçellerle ilgisi olmadığı açıktır.³⁶

Reçel sözcüğünden önce, saklamak amacıyla şeker ya da pekmeze pişirilen meyveler için yine Farsça bir sözcük olan, terbiye edilmiş anlamındaki *perverde* sözcüğü kullanılırdı. Şeyhî'nin 15. yüzyıla ait “sağlıklı beslenme” kılavuzunda narenc ve zencebil perverdesine rastlarız.³⁷

Farsça *perverde* ile aynı anlama gelen Arapça *murabba*³⁸ sözcüğü de şekerle terbiye edilmiş/pişmiş meyveleri tanımlar. Zaman içinde perverde ve murabba marmelat kıvamında pişmiş meyve tatlıları anlamında, reçel ise taneli meyve tatlıları anlamında kullanılır oldu. Evliyâ murabbayı perverdeye oranla daha sık kullanır.³⁹ Bazen de her iki sözcüğü bir arada kullanır. Örneğin ne olduğu pek anlaşılmayan “zencebil ve emlec ve kebbât-ı mürabba'ât perverdeleri”nden söz eder (4/264). Öte yandan perverde ile reçel arasındaki ayrımı da belirtir:

Memdûhâtından birer buçuk vukıyye gelir âbdâr hoş-hâr ayvası olur kim Hudâ âlimdir rub'-ı meskûnda nazîri yokdur ve ayva perverdesi ve ayva reçeli memdûh-ı âlemdir (3/10).

Dördüncü şekerli mamul, zambak ve menekşe türü kokulu çiçeklerin şe-

34 Hz. Osman (ö. 656). İlk on Müslüman arasında yer alan Hz. Osman'ın Şiiler tarafından sevilmemesinin nedeni muhtemelen İran'a düzenlediği akınlar ve son Sasani hükümdarı III. Yezdicerd'in öldürülmesi olayıdır. Hz. Osman'ın hoşafın mucidi olduğu rivayeti için bkz. 1/285.

35 Buz ve buz kesiciler için bkz. 1/287, 1/288, 2/18, 2/21, 3/136, 3/190, 3/228, 5/226, 7/341, 9/89; İstanbul'un karlıkları için bkz. 1/197, 1/252, 1/287, 1/288.

36 *Kâmiḥ Ricâl*, Bağdâdî, s. 136; Şirvanî, s. 206.

37 Yücel 1937, s. 12, 21.

38 *Murabba*: Ar. terbiye olunmuş. Şekerle terbiye edilen meyve ise marmelat ya da reçeldir.

39 Belki 17. yüzyılda eşanlamlı iki sözcükten Arapça murabba tercih ediliyordu.

kerle karıştırılması ve muhtemelen kaynatmadan, sadece uzun süre güneşte bırakma yöntemiyle yapılan hamiredir.⁴⁰ Evliyâ, badem, yabani havuç ve hıyârşenbe çiçeği hamiresini kaydeder. Mısır'da yetişen ve sinameki ile akraba olan hıyârşenbe⁴¹ ağacının sarı çiçeğinden ve taze meyvesinden murabba ve reçel yapılır, bunun yanı sıra meyvesindeki “siyâh bal” ile tıbbi amaçla kullanılan macunlar üretilirdi. Mısır dışında pek rastlanmayan bu ağaç, hummâs ve limon ağaçları gibi mirî maldı. O nedenle tüm meyveleri özel yetkili “hıyârşenbe emîni ma'rifetiyle” toplanıp İstanbul'dan gelen helvacıbaşı nezaretinde reçeli yapıldıktan sonra saraya gönderilirdi.⁴²

... yüz kantâr mümessek mî'âd sükkeriyle kâmil üç yüz kavanoz mümessek hıyârşenbe reçeli ve kebbât reçeli ve emlec ü kâbüli ve turunc reçelleri [...] helvacıbaşı kilâr-ı hasâya teslim ed[erdi] (10/242).

Bu kadar çok çeşidi olan meyveli-şekerli mamullerin ya da kısaca reçellerin esnafı yoktu. *Seyahatnâme*'de “reçelci” esnafından bahis yok. 17. yüzyılda İstanbullular ev dışında kebab, yahni, dolma, ciğer kebabı, çorba, kelle paça, turşu yiyebilirlerdi; canları tatlı isteyince helvacı, palûdecı, hoşafçı dükkânlarına girip ağızlarını tatlandırabilirlerdi; Eyüp'te kaymağın, Kanlıca'da yoğurdun alâsını; her köşe başında boza ve şerbet, hatta Galata'ya kadar uzanıp şarap bulabilirlerdi ama reçel bulamazlardı. Kahire halkı da aynı durumdaydı. Ev dışında her türlü yiyecekleri satan dükkânlara girip karınlarını doyurabilirlerdi (zaten odun kıtlığından halk genellikle aşçılarda yerdı) ama reçel ve murabba satın alacak dükkân bulamazlardı.

Reçeller, sarayın helvahanesinde⁴³ ve okkası 60 akçeye şeker alabilecek varlıklı hanelerin mutfaklarında pişirdi. O nedenle de *Seyahatnâme*'nin en renkli reçel listesini Etnaf Alayı'nda değil, varlıklı Bitlis Hanı'nın eşyalarının satıldığı mezadın tasvirinde buluruz. İçi reçel dolu kavanozların ve “Aya bu nedir?” diye hayretle bakan, hayatlarında ilk kez reçel gören ve yiyen “garibanların” da yer aldığı mezat sahnesinin usta işi tasviri şöyle:

Bu yüz elli aded [...] kavanoz ve hokkalar içre mu'amber reçellerin envâ'ından reçel-i kepat [kebbât] u reçel-i emlec ü reçel-i Kâbili ve reçel-i âlû-yı Belhî ve reçel-i âlû-yı Buhârî ve reçel-i âlû-yı Horasânî vü reçel-i tuffâhî ve murabba'-ı zenc[eb]il ve murabba'-ı cevz-i bevâ ve murabba'-ı cevz-i Hindî ve murabba'-ı cevz-i Rûmî

40 Bu yöntemle hazırlanan “gülbeşeker” için bkz. aşağıda dipnot 47.

41 Arapça *hiyâr şanbar*'dan. *Cassia fistula* ağacı ve meyvesi. Sinameki (*Cassia acutifolia*). “İçinde [...] siyâh balı olur. Hukemâlar ma'âcinlere korlar, gâyet müşhildir Ve latif reçeli olur” (10/268). 1608 tarihli *Helvahane Defteri*'nde *Ma'cûn-ı Hıyârşenbe* tarifi vardır, Terzioğlu 1992, s. 25.

42 Mısır'dan şekerin yanı sıra büyük miktarlarda şerbet ve reçel de ithal edildiği biliniyor, bkz. BOA, Cevdet Saray 5511; Cevdet Saray 5781; Bon 1996 [1604-1607], s. 99.

43 Sarayın reçelleri, mutfak Helvahane bölümünün bir yan birimi olan Reçelhâne'de pişirilirdi. *Helvahane Defteri*'nde, 1608 yılında pişirilen on yedi çeşit reçel kayıtlıdır; her çeşit için yaklaşık 50-60 kilo şeker kullanılmıştır, Terzioğlu 1992, s. 57-57.

ve murabba'-ı hıyârşember ve murabba'-ı riyâs [reybas] ve murabba'-ı ışkın ve murabba'-ı temer-i Habeşî misilli murabba'âtlar mezkûr [sözü edilen] kavanoz ve hokkalar mâl-â-mâl [dopdolu] iken mezâd-ı sultânîde gezerken beyyâ'lar ve bâyi'ler [alanlar ve satanlar] 'Ayâ bu nedir çaşni helâl midir?' deyü herkes yeye yeye cümle hamlar [küpler] boşkal[dı]. [...] Ammâ ol gün cümle ahâlî-i ordu hulviyyât ve mümessek ta'âm-ı zülbiyyât [helvalar ve miskli tatlılar] yediklerinden birbirleriyle tatlu ve ballu söyleşüp geçindiler ve insâf edenler hân-ı firârîye⁴⁴ hayr du'â etdiler (4/159).

Peki, Osmanlı yemek alışkanlıklarında reçelin yeri neydi? Reçeller nasıl, ne zaman tüketilirdi? Bazı seyyahların anılarında, sarayın Divan ziyafetlerinde, yemek üstüne reçel ikram edildiğini; sünnet düğünü şenliklerinde de reçel ve perverdelerin kına gecesinde yemekten sonra sunulduğunu görürüz.⁴⁵ Evliyâ ise yukarıda alıntılanan bölüm dışında reçellerden genellikle kahvaltı bağlamında söz eder. Kahvaltı için "tahte'l fütûr", "tahte'l kahve", "tahte'l kahve futûr" ve "futûr/fütûr ta'âmı" ifadelerini kullanan yazar, böylece 17. yüzyılın ortalarında sabah öğününe artık "kahvaltı" denilmeye başlandığını da belgeler.

Rûz merre [her gün] beher yevm bir kerre ale's-sabâh futûr kim niçe yüz elvân hulviyyât ve sükkêrî recelât ve mûrabba'at ve sa'ir ma'âcinât ve reybas ve kebbât ve emlac ve şekakul ve bevva ve murabba-ı hıyârşember ve murabbâ-ı felec⁴⁶ nâm murabba'âtlar ve ma'âcinler ve reçeller gelürdü (4/76).

Melek Paşa hemân Hân [Giray Han] yanına varup tahte'l-fütûr nâmında iki yüz fağfûrî tabak mümessek hamîreler ve emlec ve kebbât ve kâblı [kabûli] ve helîle ve gülbeşeker⁴⁷ mu'amber ve hamîre-i benefşe ve hamîre-i zambak ve hamîre-i ıtrıfıl ve hamîre-i şekakul ve yetmiş aded envâ'-ı mümessek reçeller tenâvül olunup andan gûnâ-gûn maslûka çorbaları ve gûnâ-gûn mümessek pâdişâha lâyük hoşâblar içilüp ba'de't-ta'âm [...] eller yaykanup kahveler ve şerbet ve çay ve bâdyân içildikten sonra... (5/87).

Evliyâ'nın anlattığı "tahte'l-fütûr" öğünlerinde, yani kahvaltılarda çorba ve hoşaf da eksik değildir⁴⁸ fakat yine de daha önceki yüzyılların sabah öğünlerinden çok farklıdır. 15.-16. yüzyıllarda, Osmanlı yemek kültüründe asıl yemeğin yenildiği sabah öğününde her çeşit yemek yer alırdı. Sabah mantı,

44 Abdal Han.

45 "Tatlımız meyve reçeliydi. Yemekten sonra su ve peşkir getirdiler", Râlab 2008 [1657-1658], s. 36; Tezcan 1998, s. 9.

46 Tanımlanamadı. Dankoff (1990, s. 119) *club-foot* olarak çevirir, ancak bu bitkinin ne Latince ne de Türkçe karşılıkları bulunabildi.

47 Metinde *kûlbe şeker*. Kaynatmadan, sadece güneşte bırakılarak yapılan bir tür reçel. "Gül-be-şeker terkibi budur bir vakiyye [okka] balın kefin [köpüğünü] alalar ve on vakiyye gül yaprağın ana karışduralar ve güneşde perverde edeler üç dört günde bir karışduralar elli gün güneşde tura andan sonra kefi alınmış iki vakiyye bal ana katarlar isti'mal edeler [yerler]", Hacı Paşa 1990 [14. yüzyıl], s. 184.

48 Ayrıca bkz. 5/14-15.

yumurtalı lapa ya da mutancana (kuru erikli, üzümlü, bademli, soğanlı et yemeği), soğanlı sarımsaklı balık, kabunî (etli, nohutlu pilav) ve yoğurtlu pazı boranisi yiyen sultan II. Mehmed'den⁴⁹ yaklaşık 170-180 yıl sonra bol reçelli bir kahvaltıdan sonra kahvesini yudumlayan Melek Ahmed Paşa ve Evliyâ Çelebi'yle karşılaşırız. Bu yemek düzeninin ne zaman değişmeye başladığı ve de kahve tüketiminin toplumda yer etmesinin bu değişikliği ne derece körüklediği belli değil, belli olan tek şey sabah öğününe yeni adını kahvenin bağışladığıdır.⁵⁰

Seyahatnâme'de unlu tatlılar, helvalar

Tatlı ye tatlı söyle, cânım helvâ nefâyis (1/289).

Seyahatnâme'de (ve Osmanlı mutfağına ilişkin tüm kaynaklarda) Arapça tatlı anlamındaki *hulv*'den (çoğulu *hulviyyat*) türetilen "helva", her çeşit unlu/nişastalı, yağlı, ballı ya da şekerli tatlıyı tanımlar. Evliyâ "helvâ-yı pişmâniye", "helvâ-yı tahîne" ve "helvâ-yı kettân"la birlikte bir çeşit lokma olan, yani günümüzde hamur tatlısı sayılan "halka çini"⁵¹ ve "zülbiyye"yi de sayar. Çok sık tekrarladığı *hulviyyât ü zülbiyyât* ya da *zülbiyyât ü hulviyyât* ifadesi ise helvaları ve reçel, perverde dışındaki diğer tüm tatlıları kapsar.⁵²

Yazarın nişasta ile yapılan, iç içe geçmiş halkalar şeklinde dökülen (zaaten Kaygusuz Abdal zülbiye halkası der, bkz. yukarıda dipnot 4) ve yağda kızartıldıktan sonra enlik otuyla (*Anchusa tinctoria*) renklendirilen zülbiyye tatlısı ile en genel anlamda "tatlılar" anlamında kullandığı zülbiyyât'ı ayırmak her zaman kolay değildir.⁵³ Örneğin Konya'nın ünlü zülbiyyesi'ni övdükten sonra (3/20) "hulviyyâtı Basra helvâsından ve Konya zülbiyyâtından terdir" (4/227) dediğinde, yazarın halka şeklindeki zülbiyye'leri mi, yoksa genel olarak Konya tatlılarını mı kastettiğini anlamak zordur.

49 Barkan 1979, s. 188-190

50 Evliyâ ayrıca İstanbul dışında "öyle [ögle] ta'âmı"ndan ve "vakt-i zuhr [ögle] ta'âmı"nda söz eder (4/162, 5/88, 8/289), bu da bugün de alışık olduğumuz üç öğünlük yemek düzeninin en azından sarayın ve merkez dışında 17. yüzyılda var olduğunu ya da yavaş yavaş yerleşmeye başladığına işaret eder. Yazarın, "vakt-i zuhr [ögle] ta'âmı"nı Yanya'da ayanların sarayında yemiş olması da dikkat çekicidir (8/289).

51 Un, nişasta ve böbrek ya da kuyrukyagıyla yapılan ve "halka halka idüp" yağda kızartılan bir hamur tatlısı, bkz. Şirvanî, s. 235; Terzioğlu 1992, s. 56.

52 Metinde adı geçen tatlıların bazıları tanımlanamadığı için helva ve hamur tatlısı olarak tasnif etmek mümkün değil. Hamur tatlısı olduğu kesin olan on altı tatlı, Ekler bölümünde, Liste XII'de belirtildi.

53 Zülbiyye, Arapça *zûlâbiyye*'den ya da Farsça *zalâbiya*'dan (Steingass, s. 619) türetilmiştir. Hindistan'dan Osmanlı dünyasına kadar geniş bir coğrafyada –hatta *Binbir Gece Masalları*'nda– rastlanan bu tatlı, 15. yüzyıl saray mutfak defterlerinde bayramlarda dağıtılan *helva-i zülbiye* ve *halka-i zülbiye* olarak geçer, Barkan 1979, s. 91, 194, 209; Davidson-Jaine 2006, s. 414, *jalebi* maddesi. Günümüzde, bizzat saptayabildiğimiz kadarıyla, Bergama yöresinde ramazan boyunca hâlâ eski usulle üretilen –ve boyanan– fakat adı "ramazan tatlısı"na dönüşmüş olan zülbiyye'nin tarifi için bkz. Şirvanî, s. 228; İran'da halen yaygın bir ramazan tatlısı olan *zolobiya* için bkz. Hekmat 1994, s. 152.

Evliyâ'nın her dediğini anlamak bazen zor olabilir ama bir iki noktası muallâk kalsa da, elli yedi helvacı dükkânında “yetmiş elvân” helva pişen Güzelhisar'ın helvahaneleri hakkında yazdıklarını okumak başlı başına bir zevktir:

Güzelhisar'ın [Aydın] helvahaneleri ve helvaları

Ve Helvâciyân çârsûsu dahi başka bir lezîz şâhrâh-ı azîzdır [büyük yoldur] [...] Hakikatü'l-hâl bu şehirde bişen helvâ-yı gûnâ-gûn Konya'da ve Şâm'da ve Mısır'da ve Basra'da bişmez, zirâ bu diyârın aseli Mısır'ın katr-ı nebâtından kalmaz. Ve yağlı ve bâdemi ve fisdıki ve nişastası ve her eşyâsı vefret üze [bol] olduğundan her bâr ter ü tâze mümessek helvâlar tabh ederler kim Âl-i Osmân helvâhânesinde [saray helvahanesinde] bişmek ihtimâli yokdur.

Ve cümle elli yedi dükkândır kim her biri birer gûne pâk ü pâkîze kâşî-i çînîli ve fağfûr perçinli [...] münakkaş dükkânlardır. [...] Ve gûnâ-gûn altun ile mutallâ olmuş bakır evânînin envâ'ları ve kalaylı sinileri ve tepsileri ve gûnâ-gûn sarı pirincden sahan ve tepsileri raflar üze zeyn etmişlerdir. [...] Ve rengâreng münakkaş helvâ kutuları ve gûnâ-gûn şebeke-vâr [ağ gibi] zülbiyyâtlar [tatlılar ya da halka halka zülbiyye tatlısı] ile müzeyyen dekâkinlerdir [dükkânlardır].

Ve dilberân-ı helvâciyân pâk libâs-ı fâhireler [temiz ihtişamlı giyecekler] ile mülebbes olup [giyinmiş] bellerinde ibrîşim Tire peştemâlları kuşanup temiz âyende vü revende [gelen-geçen] müşteriye hizmet [hizmet] edüp peşkir ve leğen ve ibrîk ve mümessek sâbûn verüp [...] müşterilerin destlerin [ellerini] tathîr ederler [temizlerler] [...] Eller gaslolunduktan sonra helvacı diberânları gelüp su'âl ederler kim, 'Kasd buyurun [isteginizi bildirin], ne mertebe tatlı ballı ve ne gûne şeker şenli olalım? Ve ter zülbiyyât ve hulviyyât [tatlılar] yiyelim' derler. [...]

Murâdın üze helvâları tabak tabak kâğıdlar içine koyup sarı zencîrli ve sarı keffeli terâzûler içre vezn edüp [...] beyâz kalaylı âvâniler içine koyup beyâz siniler ile huzuruna getirir kim her biri ter ü tâze helvâlardır kim zahm-ı zebâna [dile] tâkat getiremiyüp nebât-ı hamevî [şeker] gibi erir. Ammâ her helvâsı memdûh-ı cihândır. Ammâ aşk olsun kuyrukyağıyla perverde olmuş beyâz halka çinisine reşk edüp [gıpta edip] tahassürüm [hasretim] kalmışdır, zirâ gâyet lezîz halka çinidir.

Ve bir dahi sinepinesi (?) ve sebinsamı (?) ve zülbiyyesi ve sâbûniyyesi ve râşidiyye ve mâhîce ve fisdıkiyye ve kırma bâdemiyye ve ketâniyye ve gaziler ve lokması ve me'mûniyye ve nûriyye helvâsı hakkâ ki nûr-ı imândır.⁵⁴

Ve'l-hâsıl yetmiş elvân helvâsı olur kim bir diyâra mahsûs değildir, zirâ cemî'i ahâlîsi 'Tatlı sevmek imandandır' hadîsine imtisâlen [uyarak] helvâ delisi olmuşlardır. Hemân bir nân pâre ile bir pârelik helvâ alup tatlı ve ballı yeyüp helvacı cûvânları yüzüne acı acı bakup tebessüm ederek helvâ tenâvül ederler [yerler]. Bâ-husûs [özellikle] cum'a günleri ba'de salâti'l-cum'a cemî'i a'yân-ı vilâyet ahhâb [u] yârân-ı safâları ile helvacı dükkânlarına gürûh gürûh gidüp soffalarında oturup gûnâ-gûn helvâlar getirdüp birbirlerine ziyâfet ederler. Bu diyârda helvacı dükkânlarında helvâ yemek ayb değildir, zirâ gayri diyâr gibi helvacıları pis değildir (9/82-83).

54 Tanımlanan helvaların açıklamaları için bkz. Dizin.

Seyahatnâme'nin helva/hamur tatlısı dökümünde sıralanan çeşitlerin çoğu, beslenmeyle ilgili kaynaklarda adı geçen, yemek risalelerinde ve Osmanlı mutfağının çağdaş uygulamalarında tarifleri olan tatlılardır.⁵⁵ Ne var ki helvanın tariflerini, Osmanlı yemek kültüründeki önemini, törensel bir anlam taşıdığını⁵⁶ ve her toplumsal kesimin yaygın olarak tükettiğini belirten kaynaklardan hiçbirini, Evliyâ'nın kaydettiği ayrıntılara değinmez; Konya, Edirne, Güzelhisar, Basra, Mısır ve Hama helvalarından ve helva-hanelerde helva etrafındaki sosyalleşmeden bahsetmez. Evliyâ'nın geniş bir coğrafyanın tatlı üretimi ile tüketimini tanıtmanın yanı sıra en büyük katkısı, gözlemlediği ve sinema kurgusunu andıran bir anlatımla okura sunduğu yukarıda alıntılanan helvahane tasviridir. Anlatılanlardan, tatlı sevgisi ile iyi pişmiş helvaların hoşça sunulduğu mekânların oluşturduğu kuvvetli çekim alanının, helvahaneleri, kahve ya da bozahane işlevi gören sosyal mekânlara dönüştürdüğünü görebiliyoruz. Belki de “bazı diyarlar-da” (acaba İstanbul'da mı?) helvahane müdavimliliğinin iyi karşılanmayıp “ayıp” sayılmasının temel nedeni de –tıpkı kahvehanelerde olduğu gibi– bu mekânlarda insanların bir araya gelmesini engellemekti. Bu açıdan bakıldığında da Evliyâ'nın ayıplamanın nedeni olarak dile getirdiği “pistir” suçlaması sıradan bir kılıfa benziyor.

Seyahatnâme'de çok sık olmasa da rastladığımız hamur tatlılarından biri baklavadır (tüm tatlıların % 2,31). İstanbul'da ve Esnaf Alayı'nda baklavanın adı geçmez; baklavalara, Trabzon'daki “hamsi baklavası” istisna tutulursa –ki herhalde Evliyâ'nın bir şakasıdır– imparatorluğun batı topraklarında Rumeli ve Balkanlarda, özellikle Belgrat'ta karşımıza çıkar.⁵⁷

Cümleden baklava-yı Belgrad Rûm ve Arab u Acem'de meşhûrdur kim sûr-ı azîm ziyâfetlerinde kağnı⁵⁸ araba tekerleği kadar bin kat güllâc ve hâs un yuf[k]asından tereyağı ve bâdem ile bir güne baklavadır kim yerde tennûr [tandır] içinde pişerler. Ol kadar büyükdür kim furuna sığmaz [...] Tâ bu mertebe büyük ve lezîz ve kalındır, ammâ üstüne bir penéz akçe⁵⁹ bıraksan baklavaya batar. Tâ bu mertebe [güzel] bir baklavası olur (5/199).

Evliyâ'ya göre iyi bir baklava, bir kağnı tekerleği kadar büyük ve de kat kat olmasına rağmen ufacık bir paranın ağırlığıyla çökecek kadar yumuşak

55 Bkz. Şirvanî; Sefercioğlu 1985; Ünver 1948; Mehmed Kâmil 1997 [1844]; Terzioğlu 1992; Tezcan 1998; Yerasimos 2002; Yerasimos 2010.

56 Mélikoff 1964. Evliyâ, şehitler için “gâziler helvâsı ziyâfetleri” verildiğini (8/147), sultan mutfağında helvalar pişirilip herkese dağıtıldığını anlatır: “Andan yine cümle guzât gâ'ib şühedâlar namâzı kılup bâdehu ol gün taraf-ı pâdişâhiden mümesslek gâziler helvâları tabh olup cümle vüzerâ ve vükelâlara ve ağıniyâ ve fukarâlar[a] helvâ-yı guzât bezl olundu” (6/210).

57 5/199, 5/228, 5/268, 8/310.

58 Metinde *kanlı*.

59 Penéz (Macarca) ufak madeni para.

olmalıydı ve Belgrat baklavaları öyleydi. Baklava tepsilerinin “fırınlara sığmaz” büyüklüğü, belki de yalnızca büyük odun fırınlarının bulunduğu ve uzmanlaşmış aşçıların çalıştırıldığı saray ve konak mutfaklarının gözde yiyeceği olmasının başlıca nedeniydi. Osmanlı mutfağında “baklavanın tarihi” henüz yazılmadı. Fakat 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ortalarına dek sarayda pişirilen ve ramazanın 15’inci gününde yeniçerilere dağıtılan –ve muhtemelen sıradan– bir tatlı olduğu belgelerde yer alır.⁶⁰

Şekerlemeler: mülebbes, akide, ağda ve şekerden tasvirler

Şehr-i Galata’nın [...] Şekerciler çârşüsunda katremîz şişeler içre niçe bin elvân mümessek ve mu’amber pâdişâha lâyık şekerleri bir diyârda yokdur, meğer Şâm-ı cennet-meşâmda ola (1/213).

Anlaşılan bir zamanlar Galata’nın şekerleri, Şâm’ın şekerlemeleri kadar meşhurdu ve seyyahın naklettiklerine göre Esnaf Alay’ına katılan Galata şekercilerinin ürün yelpazesi gayet zengindi:

Esnâf-ı şekerciyân-ı Galata: Bunlar dahi tahirevânlar üzre dükkânlar niçe bin güne bâdem şeker ve fisdık şeker ve zencebîl şeker ve fındık ve leblebi ve râzyâne ve kişmikiş [kuş üzümü] ve nârenc kabuğu ve üd-ı mülebbes ve kahve dâne mülebbesi ve bâdem mülebbesi ve Şâm fisdığı mülebbesi ve sanavber fisdığı [çam fıstığı] mülebbesi, bunun emsâli niçe bin elvân mülebbes sükker ni’metlerin [...] katremîz şişeler içre koyup dükkânlarında raflar üzre zeyn edüp [...] ubûr ederler (1/289).⁶¹

Evliya’nın bu tasviri olmasaydı Osmanlı şekerciliğinin “mülebbes” alanındaki ustalığının boyutları bilinmeyecekti. Arapça lebs’ten (giyilecek şey) türetilen “mülebbes”in sözlük karşılığı “giyilmiş”tir. Ancak badem, leblebi, kahve çekirdeği vb. söz konusu olduğunda “şekerle kaplanmış”, yani günümüz deyimiyle “draje” olarak açıklamak yanlış olmaz. Tabii bu “draje”lerin İstanbul’un “Frenk” mahallesi Galata’ya özgü bir tatlı olması da ilginçtir.⁶²

Şekerleme üretimi sadece Galata ve drajelerle sınırlı değildi. Daha “Doğulu” bir ürün olan “akide” ve de daha sonraki dönemlerde macun adıyla

60 “Ramazanda yeniçerilere yapılacak baklava için İstanbul ağası tarafından bermutat iktiza eden odunun Hassa Aşçıbaşısı’na verilmesine dair takrirler” için bkz. BOA, Cevdet Saray 921 ve 6354; ayrıca Barkan 1979, s. 110; Bilgin 2004, s. 63.

61 Evliya, “bâdam” ve “Şâm fisdığı mülebbesi”nden Mısır’da da söz eder (10/250).

62 Metnin devamında Evliya, “Bunlara tâife-i ispeçerân derler, Sakız Urumu ve Freng kefereleridir. Ammâ gayet üstâdlardır. Ve ilm-i tıbda dahi mahâretleri vardır” der (1/289). Şeker, tıbbi amaçla kullanılır fakat şekeri ilaç niyetine satan “ispeçerân” [eczacılar] ile “şekercilerin” aynı esnaf olarak sunulması biraz gariptir. Evliya “İspeçerân Esnâfı” başlığını unutmuş olabilir. Ayrıca, “bunlar” dediği belirsiz esnafın “Kâsimpaşa’da ve Eyyüb’da ve İslâmbol’da ve Hocapaşa semtinde, Yahûdî mahallesinde çok dükkânları vardır” dediğine göre “Galata şekercileri”nden söz ediyor olamaz.

ünlenecek “ağda” hem İstanbul hem de taşrada üretilir ve tüketilirdi.⁶³ Evliyâ, Alay'da temsil edilen her iki esnafı da anlatır ve İstanbul'un ünlü akide ustalarını semtleri ve adlarıyla anar.

Esnâf-ı akıdecîyân: Kârhâne 70, neferât 200 [...] Bunların memdûhu Aya-sofya çârsüsunda Akıdecî Fenâyî ve Unkapanı'nda Mevlevî Ahmed Çelebi ve Kâsımpaşa'da Dede Beğ ve Üsküdar'da Safî Çelebi, bunların akideleri beş sene dursa şekerlenüp fenâ bulmaz, gûyâ akik-i Yemenî gibi ter ü tâze durur (1/289).

“Türk” olduklarını belirttiği ağda imalatçıları ile satıcılarını ayrı ayrı tanıtır:

Esnâf-ı ağdacıyân: Sâhib-i kârhâne yalnız yüz{dür}, neferât yedi yüz{dür} [...] Bunlar dahi tahtrevânlar üzre dükkânlarında kazan kazan ağda kaynadup müdevver [yuvarlak] tahta kepçeler ile karışdırarak 'İnebû'd-dîbs [üzüm pekmezi] ciğer tâzeler, câna safâ verir ağdam nefâyisdir' deyü ubûr ederler. Ekseri Etrâk [Türk] tâ'ifesidir (1/286).

Öte yandan sayıları “üç yüz on üç” olan, dükkânları olmayan, “ammâ acâyib kâr ede[n]” seyyar ağda satıcıları hakkında Evliyâ pek olumlu düşünmez. Mahalle içinde, تنها sokaklarda ağda satma bahanesiyle ve “tatlıca tatlı, ağda yiyelim, bağâ gidelim” türü “terennümâtlarla” kadınları baştan çıkaran “Türk veled-i zinâları ağdacılar”dan söz eder. Kadınları “şekerle kandırma” ihtimalinin altını çizmenin, aslında Evliyâ'nın ahlaki kaygılarından çok Osmanlıların şekerlemelere olan zaafının boyutunu yansıttığı söylenebilir.

Evliyâ şekerden tasvirlerle de kısaca değinir. “Şekerden elma, emrûd, kiraz ağacı” taşıyarak Alay'a katılan esnaftan söz eder fakat ne yazık ki bu esnafın adını açıkça belirtmez.⁶⁴ Saray şenliklerinde hem eğlence motifi hem de şeker ikramı olarak yer alan bu tasvirler (şeker âlâtı), “sükker nakş eden nakkaşlar ve sükker işleyen Yahudiler” tarafından hazırlanırdı.⁶⁵ Evliyâ bu ustalardan ve şekerden tasvirlerin akıbetinden söz etmese de şekerden ağaçlar, bahçeler, heykeller şenliklerin sonunda seyirci ve davetliler tarafından yağmalanıyordu ve bunca şekerli paylaşılan İstanbulluların cepleri herhalde uzunca bir süre idare edecek kadar şekerlemelerle doluyordu.⁶⁶

63 Ayrıca İstanbul'da “bezzazistan önünde” 3-5 dirhemi 1 akçeye satılan çeşitli “şekerleme”ler de vardı: Darçın sükkeri, karanfil sükkeri, anison sükkeri, anber ve gül sükkeri, kişniş sükkeri, saray bademi sükkeri, Frengi badem sükkeri, peynir sükkeri, sade akide, mümessek akide ve ağız misî (miski?), Kütükoğlu 1983, s. 101.

64 Metinde şekerden tasvirler, Galata şekercilerinden sonra anlatılan biraz karışık “Yahûdî mahallesinde çok dükkânları” olan ispençerân/ispeçer esnafının alayı içinde sıralanır (1/289). Evliyâ nahılcıları ise “Esnâf-ı nakılcıyân-ı sür-ı hümayûn” başlığı altında 1/332'de anlatır.

65 Arslan 1999, s.186.

66 1582 yılındaki sünnet düğünü şenliklerinde “şeker âlâtı” için harcanan ve sonra halka dağıtılan 170 kantar şeker (ve diğer masraflar) için bkz. Arslan 1999, s. 186-187. *Seyahatnâme*'de adı geçen şekerden ağaçları “tatlı dökümü”ne dahil etmenin nedeni de sonunda yeniliyor olmalarıdır.

On İkinci Bölüm

***Seyahatnâme*'de İçecekler: Şerbet, Boza, Kahve ve Şarap**

... rahm-ı mâderden müştak olalı [anadan doğalı] me'kûlât [ü] meşrûbâtın mükeyyifâtlarından [keyif verici yiyecek ve içeceklerden] ömrüm içinde [...] ne kahve, ne çay ve ne bâdyân [...] ve ne sa'leb ve ne mahleb [...] ve ne şarâb ve ne şarâb-ı nâb ve ne vişnâb ne nâr şarâbı ve ne hurmâ şarâbı ve ne dud şarâbı ve ne karpuz şarâbı [...] ve ne müselles şarâbı ve ne misket şarâbı [...] ve ne rakı [...] ve ne poloniyye ve ne hardaliyye ve ne ramazâniyye ve ne imâmiyye ve ne boza ve ne talkan [...] ve ne bal suyu ve ne mübtecel suyu ve ne arpa suyu [...] ve ne kibrît suyu [...] Ancak kutu bozası ve pirinc subyası ve Kırım maksımasın [tatlı boza türü] leyle-i ramazânlarda kuvâ-yı beden [bedene kuvvet] içün [...] nûş etmişizdir [içmişizdir] aslâ sekri [sarhoşluğu] yok bir bulamaçlardır ve's-selâm (1/354).¹

Her ne kadar Evliyâ, yukarıda kısaltılarak alıntılanan bölümü bir “hayatta bunları içmedim bildirisi” olarak kaleme aldıysa da aslında yazdıkları dönemin Osmanlı dünyasında ve çevresinde tüketilen alkollü, alkolsüz içeceklerin –ve alıntıya dahil edilmeyen keyif verici maddelerin– oldukça kapsamlı bir dökümüdür.²

Yazarımız bu uzun listede yer alan içkilerle birlikte toplam iki yüz kırk bir içeceğin adını kaydeder. Bu sayı *Seyahatnâme*'de tespit edilen gıda maddelerinin %10,73'ünü içeceklerin oluşturduğunu ve içeceklerin metinde en sık sözü edilen gıda maddeleri arasında –meyve ile tatlıdan sonra– üçüncü sırada yer aldığını gösterir.³ İçecekler içinde ise en kalabalık grup şerbetler ve şaraplardır. Fakat Arapça bir sözcük olan *şerap* (ve çoğulu *eşribe*) kelimesinin sözlük anlamı içilebilen tüm sıvıları kapsadığı için metindeki şarap ifadesinin ne zaman şerbet ne zaman sarhoş eden, dinen haram sayılan alkollü içecek anlamına geldiği pek açık değildir. Eğer “nîlûfer şarabı” ya da “benefşe şarabı” Mekke'nin meşrubatları arasında zikrediliyorsa bunların tatlı şerbetler olduğunu; çakırhâne'lerde satılan “şarab-ı ıslama”nın, mekân-ı bekriyân'da satılan “nârdenk şarabı”nın alkollü içkiler olduğunu tahmin etmek zor değildir. Fakat elimizin altında, tahmine ilişkin bu tür ipuçları olmayınca –ve çoğu zaman da olmuyor– metindeki *şarap*'ları doğru değerlendirip tasnif

1 Adı geçen içeceklerin açıklamaları için bkz. Dizin.

2 Yazarın “hayatta bunları içmedim bildirisi”nde 24 adet tütün, afyon, hab gibi keyif verici madde yer alır, bkz. Ekler, Liste XIV.

3 İçeceklerin dökümü için bkz. Ekler, Liste XIII.

etmek zorlaşıyor. Bunun haricinde bazı tedavi amaçlı şuruplara şerbet ve şarap denildiğini (hekim şerbeti, dînâr şarâbı gibi); meyveli ya da ballı şerbetlerin doğal mayalanma sürecinin bir noktasından sonra alkollü içeceğe dönüştüğünü de hesaba katarsak Evliyâ'nın şarap ve şerbet olarak belirttiği içecekleri alkollü ya da alkolsüz olarak tanımlamanın zorluğu daha da artar. Örneğin metinde sıkça karşılaştığımız “vişnâb”, “vişnâb şarâb” ve “vişnâb şerbeti” taze vişne suyu, vişne şerbeti olabileceği gibi hafif alkollü bir içki de olabilir, tıpkı Evliyâ'nın açıkladığı gibi:

Ve müskır [sarhoş eden] vişnâbı vardır, bu dahi cihânda yokdur, ammâ sekir [sarhoşluk] vermez vişnâbı râhat-ı cândır (8/349).

Sonuç olarak şarap ve şerbet dizini, esas olarak Evliyâ'nın belirttiği tanımlara göre yapıldı, o nedenle günümüz anlamındaki bazı şarapların içinde şerbetlerin yer almış olması –ve de tersi– muhtemeldir.⁴

Evliyâ'nın şarap ve şerbet tanımlamaları, günümüz okuru için biraz muğlak olabilir fakat buna karşılık içecekleri çok açık üç temel kıstasa göre değerlendirir: “sekir”, yani sarhoşluk verenler, vermeyenler ve “âdemi ayağından alan[lar]”, yani hafif keyif verenler. Yazarın bu üç kategori içinde yer alan içkiler dışında kalan, dönemin “sorunlu” içeceği kahve hakkında anlattıklarının yanı sıra, içkilerin tüketildiği sosyal mekânlar hakkında (kahvehane, bozahane, meyhane) aktardıkları ve yaptığı mekân tasvirleri muhteşemdir.

Sarhoş etmeyen içecekler: Leziz sular, şerbetler, çaylar, kahveler

Saf, hafif, soğuk sular; şifalı sular

Evliyâ içme suyuna özel ilgi gösterir ve sık sık saf kaynak sularından, içmelerden (hatta kaplıcalardan) ve faydalarından söz eder.⁵ Anlattığı içme suları genelde soğuk; hazmı kolaylaştıran (insan bir koyun bile yese iyi bir sudan hemen sonra tekrar acıkabilir);⁶ bedene güç veren; “can besleyen”; dört temel unsuru, safrâ ve balgamı ve sevdâyı düzenleyen,⁷ hatta bazen yetmiş yedi derde deva olan şifalı sulardır. Yazar “tabiatı müshil” olan suları özellikle

4 Bu sorunu en aza indirmek için Dizin'de iki madde arasında bazı göndermeler yapılmıştır. Bkz. Dizin, şarap çeşitleri, şerbet çeşitleri.

5 Evliyâ içme suyu için *âb-ı hayat*, *âb-ı hayvân*, *âb-ı nâb*, *âb-ı rakik*, *âb-ı zülâl* deyimlerini kullanır. Bu deyimler metinde çok sık tekrarlandığından Dizin'e sadece bazı özellikleri olan *âb-ı zülâl* alınmıştır.

6 “... bir âb-ı zülâldir kim nüşeden [içen] bir kuzu tenâvül edüp hazm eder” (4/122); “Tâ bu meretebe sovuksdur ve gâyet serî'ul-hazm âb-ı zülâldir kim bir âdem bir kuzu yeyüp bu şerâb-ı tahûrdan nüşetse ol ân acıgup yine ta'âm yemek ister” (8/36).

7 “Ve bu ayn-ı Hamrevât [...] safrâ ü sevdâ ü balgamı ve derûnda olan cümle ahlâtı mahv eder” (4/28). İslâm tıbbına göre vücudun dengesini sağlayan dört öge için bkz. s. 89.

belirtir. Bu şifalı suların makbul hediye niteliğini taşıdığını, bazılarının da Frengistân'a kadar gönderilen bir “ihraç” maddesi olduğunu anlatır:

Ayn-ı Hirre derler. Ebû Hüreyre hazretlerinin kerâmetiyle hurûc etmiştir [çıkmıştır]. [...] Ve Şâm u Haleb'e ve Bağdâd u Basra'ya ve İslâmbol'a bakır kalaylı kumkumalar ile teberrûken [mübarek addeterek] cüllâbı Ebû Hüreyre deyû hedâyâ gönderirler.

Ve bu su mevlûdun üç gününde cüllâb-misâl su cereyân eder. Ve lezzeti Hudâ hakkıyçün güyâ âb-ı Zemzem'dir. Ve tabî'atı sehel [azıcık] müşhildir. Yetmiş yedi emrâz-ı muhtelifeye dâ'i devâdır [yetmiş yedi çeşit derde devadır]. Bu âbdan bir kerre nûş eden sene-i âtiyeye varınca aslâ ve kat'â bir marîze mübtelâ olmayup Hakîm-i Lem-yezel'den [Tanrıdan] gayrı hâkim [û] hükemâya muhtâc olmaz (10/305, Mısır).⁸

... cümle safrâ ve sevdâ ve balgamı ve gayri ahlâtları sürüp âdemin için pâk eder [...] kefereler bu suyu huzûr ile içemeyüp niçe bin fiçılar ile bu sudan cümle Frengistân'a su götürüp anda içerler. Gâyet meşhûr-ı âfâk müşhil nâfi' sudur kim hekîm şerbetinden a'lâdır (8/261, Zarnata-Yunanistan).

Ammâ tabî'atı müşhildir. Bir vukıyye içene on kerre hekîm şerbeti kadar amel etdiğimden cem'i kâfiristâna bu mâ-i Şem'ün-ı mümessekden kumkumalar ile papaslar götürüp kâr ederler (8/334).⁹

Meraklı seyyahımız yolculuklarında rastladığı pek çok suyun tadına bakar ve süt lezzetindeki suların yanı sıra ekşi ve tuzlu suları kaydeder, şifalı sulardan sonra en çok âb-ı nâb'ları ve buz (yah-pâre) gibi olan âb-ı zülâlleri,¹⁰ yani saf, hafif ve soğuk olan lezzetli suları över. Suyun soğukluk derecesini anlatmak için de “temmuz sıcağında içinden üç taş çıkaramazlar” ifadesini kullanır.¹¹

Seyahatnâme'de lezzetli sulara meraklı Osmanlıların saf ve hafif suları nasıl tespit ettiklerini de buluruz. Yazarın anlattıklarına göre sağlıklı bir suyu belirlemenin yegâne yolu “vezn etmek”, yani tartmaktır. Bu tartma işi ilginç bir yöntemle yapılırdı: İncelenecek sulara pamuk batırılır, ıslatılan pamuk kurutulup tartılır ve en hafif çeken pamuk en “hafif su”yu bildirirdi. Bu yöntemle tartılan ve İstanbul'da saray önündeki çeşmenin benzersiz suyundan bile hafif olduğu saptanan sulardan biri de Diyârbakır'ın Hamrevat suyuydu. Evliyâ bu suyun methini duyan Sultan İbrahim'in “Elbette bana Diyârbekir'den mâ-i Hamrevât gelsin!” diye ferman çıkarttığını anlatır. Hikâyenin devamı da şöyle:

8 Lem-yezel: kalıcı, Tanrı'nın sıfatlarından.

9 Ayrıca bkz. 5/231, Ekşi su.

10 Ar. saf, hafif ve tatlı su; kar suyu.

11 Taş sayısı bazen dörde çıkar, 2/204, 4/28.

... efendimiz Melek Ahmed Paşa Kara Âmid vâlisiyken [...] bu mâ'-i Hamrevât'ı İbrâhîm Hân'a gönderdi. Hikmet-i Hudâ bu mâ'-i zülâl İslâmbol'a dahil olduğu gün cülûs-ı hümayûn vâki' olup [padişah tahta çıktı] âb-ı Hamrevât Sultân Mehemmed ibn İbrâhîm Hân'a [IV. Mehmed] müyesser olup [...] tahtnişin oldukda [tahta çıkınca] ibtidâ âb-ı Hamrevât nûş etdi [içti]. Hulâsa-ı kelâm bu mâ'-i Hamrevât Diyârbekr'in âb-ı rûyıdır [ünü, şerefi anlamında] (4/28).¹²

Evliyâ'nın içme sularına gösterdiği ilgi kadar ılıcalar ve ılıca suları ile sağlık ilişkisi hakkında anlattıkları da dikkat çekicidir. Örnek olarak, yazarın mizah sever yönünü de ortaya koyan Budin'deki Üstü Açık ılıcası için yazdıklarına bakmak yeterlidir:

... Bu germâbe çimüp [kaplıcada yüzen] cemî'i illetden arı olup vücûdunda olan cereb [uyuz] ve bahak [kaşıntı?] ve cüzâm gidüp vücûdu bir dürr-i yetim- misâl [inci] pâk olur. Hattâ kırk gün bu germâba [kaplıcaya] girüp âb-ı hummasından nûş eden [sıcak suyundan içen] bera[s] zahmeti [deri lekesi; lentigo] ve Fireng zahmetinin [frenği] yedi güne emrâz-ı muhtelifelerinden halâs olur [yedi çeşit hastalıktan kurtulur]. [...] Bu germâb ol kadar issidir kim tavuk yumurtasın pişirir. Belki âdemin hayâsın yumurtasın bile pişir[ir]. Tâ şol mertebe issi germâbdır, ammâ bu ılıcaya avretler girse anların bir şey'i pişmez, zîrâ anlar hayâsızdır. Hakkâ [gerçekten] anların dahi bu Üstü Açık ılıca'da avretlere mahsûs ılıcaları vardır (6/147).

Evliyâ'nın kaplıcalara dair anlattıkları belki tıp tarihi ve suyla tedavi yöntemleri alanında çalışanlar için ipuçları verebilir.

Soğuk şerbetler, sıcak şerbetler, süt, mahlep, salep ve diğerleri

Câna safâ, rûha gîdâ verir şerbetim cânım (1/286).

Dört başı mamur bir Osmanlı ziyafeti hoşafsız olamadığı gibi şerbetsiz de olmazdı. Sarayın yabancı elçilere sunduğu ziyafetlere katılma fırsatını bulan Batılı gözlemciler, paşalara ve önemli konuklara şerbet ikram edildiğini naklederler.¹³ Sarayın helvahanesinde şeker, meyve, kokulu çiçekler, misk ve amber gibi pahalı baharatlarla hazırlanan şerbetlerin kayıtlarına mutfak muhasebe ve helvahane defterlerinde sıkça rastlarız. Hatta bazıların ayrıntılı tarifini bile buluruz. Bu bilgilere ilaveten Evliyâ, şerbetlerin sadece ziyafet sofralarında değil, İstanbul'un neredeyse her köşesinde kurulmuş üç yüz şerbetçi dükkânında, sokakları arşınlayan üç yüz seyyar şerbetçinin kalaylı bakracından yaz-kış içildiğini; şerbetçi dükkânlarında “reybâs, amber-i bâris, gül-limon, hummâs, nîlûfer, zûfâ, temir-hindî ve

12 Evliyâ suyu içmeden tahttan indirilen Sultan İbrahim'in halli olayını dolaylı olarak belirtir. Âb-ı rûy'un sözlük karşılığı yüz suyu, şeref, namus'tur.

13 Önemli olmayanlar da ya hiçbir şey içmez ya da bir şeyler içmek isterlerse köşedeki çeşmeden su verilirdi, Bon 1996 [1604-1607], s. 36; Wratislaw 1981 [1597], s. 60.

vişnâb" türü şerbetlerin yanı sıra gevreklerin de satıldığını bildirir.¹⁴ Tabii ki şerbetçi dükkânlarının bazı özel ve seyyarlara göre üstün olan şerbetleri vardı, yazarın tercihleri şöyleydi:

... Mahmûd Paşa'da, Beddâvî şerbetçisi meşhûr-ı âfâkdır kim Rûm ve Arab u Acem'de eyle üstâd-ı kâmil şerbetçi yokdur. Sâhib-i vefk olmağile dükkânında müşteriden omuz omuzu sökmeyüp cemî'i vüzerâ ve a'yân-ı kibâra niçe bin sim-i hâlis [halis gümüş] meşrebeler ile şerbet taşınır. Ve gevrekçisi dahi meşhûr-ı âfâkdır.

Ve tiryâkî şerbeti ve fışfış şerbeti ve imâm şerbeti ve darçınlı hacı şerbeti ve Üsküdar iskelesi başında karanfilli Göle (?) şerbeti bunlar meşhûr-ı âfâkdır. Ammâ Tahtakal'a'da Bülbül Ermenî şerbeti âdemi bülbül edüp hayât verir. Ammâ Unkapı'nda Arnavud Kâsım şerbeti, Kâsım gününde âdemi kızdırup çarmıh ipde oynadır, lezîzdir, ammâ başdan aklı zâ'il edüp ayakda temel komaz. İslâmbol'da bir âdem eğri yürüyüp sendirese [sendelerse] 'Kâsım günü şerbeti içmişe benzer' deyü darb-ı mesel olmuşdur (1/286).

Ne yazık ki yazar âdemi bülbül eden ya da soğuk kış aylarında insanı ipte oynatacak kadar kızdıran, muhtemelen bol baharatlı şerbetlerin tarifini vermez ve belki de İstanbul'a özgü olduklarından –fışfış/zerdali şerbeti hariç– bir daha bahsetmez. En sık tekrarladığı şerbetler/içecekler ise: çay ve badyan,¹⁵ bal, reybas,¹⁶ temirhindi¹⁷ ve hummastır.¹⁸ Temirhindi, hummas ve İstanbul'daki fiyatlarından çok özel oldukları anlaşılan nilüfer ile benefşe (menekşe) şerbetleri Mısır'a özgüydü.¹⁹

Ve meşrûbât kısmından mümessek gül limon ve benefşe ve hummâs ve temirhindi ve nilüfer, Mısır'da bu makûle eşribeler olur, reybâs ve amber-i bâris makûlesi olmaz (10/242).

Hummas şerbeti sarayın da takdir ettiği içeceklerdendi ve Mısır'dan ithal edilen gıda maddelerindendi.²⁰

14 "Esnâf-ı şerbetciyân: Dükkân 300, neferât 500"; "Esnâf-ı cüllâbcıyân ve esnâf-ı şerbetciyân-ı piyâde: Bunların dükkânları yokdur. Neferât 300"; "Esnâf-ı ıssı ve bahârlı şerbetciyân: Bunların dahi dükkânları yokdur. Neferât cümle 300" (1/285-1/286).

15 Evliyâ ikisini bir arada: "çay ve bâdyân" ya da "şerbet-i çay ve bâdyân" şeklinde kullanır. Badyan (*Illicium verum*) bitkisi için bkz. Dizin.

16 Türkçede ışkın olarak bilinen (*Rheum ribes*) bitkinin saplarından yapılan ekşimtırak şerbet. İran'da Horasan bölgesindeki Nişabur'da günümüzde de yaygın olarak üretilip tüketiliyor.

17 *Tamarindus indica*'nın meyvesinden yapılan, günümüzde "demirhindi" olarak bilinen şerbet.

18 Bir limon cinsi, bkz. Onuncu Bölüm: Meyveler, dipnot 68.

19 "Benefşe şarabı: Bir vukıyye sükkere buçuk vukıyye benefşe gider;" 1640'larda şekerin okkası 60 akçeyken şekerle imal edilen benefşe ve nilüfer şarabı'nın okkası 77 akçeydi. Fiyatı etkileyen şekerin yanı sıra 17 akçelik "çiçek" maliyetiydi. Aynı dönemde, Evliyâ'nın sözünü etmediği, fakat kaynaklarda sıkça adı geçen, üzümünden yapılan "Arab şerbeti"nin okkası 2 akçeydi, Kütükoğlu 1983, s. 93, 103; Arap şerbeti'nin tarifi için bkz. Busbecq 1939, s. 75.

20 "Padişah için beher sene Kahire'de tabhı mutad olan hummâs şerbetinin [...] helvahâneye teslimen İstanbul'a nakli hakkında emir", BOA, Cevdet Saray 5511; Cevdet Saray 5781.

İkramlarda –kahvenin yanı sıra– ve Mısır'daki kahvehanelerin içecek listelerinde yer alan ve muhtemelen sıcak olarak tüketilen “çay” ve “badyan”, bugün “bitki çayı” dediğimiz türden içecekler olmalıdır. Evliyâ'nın “çay” sözcüğünden (bazen “çay şerbeti”, “badyan şerbeti” der) tam olarak ne tür bir içeceği kastettiği pek anlaşılmıyor. Fakat günümüzde “Çin anasonu” ya da “yıldız anason” olarak da bilinen badyanın suda kaynatılmasıyla elde edilen hoş anason kokulu, ferahlatıcı içecekten söz ettiğini varsayabiliriz. Öte yandan yazarın bu iki içeceği neden “yasaklı içkiler” listesine dahil ettiği pek anlaşılmıyor, oysa aşağıda görüleceği gibi kahveyi kötüleyen bağnaz kesimin bile caiz görüp tükettiği içeceklerdi.²¹

Yaz sıcaklığında serinleten şerbetler kadar, hatta belki onlardan bile çok, soğukta kızdırıp ısıtanlar da makbuldü. Kışın sokaklarda satılan “ıssı [sıcak] ve bahârlı şerbetler”in yanı sıra sıcak palûde, sıcak süt, salep ve mahlep de satılırdı. Evliyâ'nın iddiasına göre, İstanbul'da Tahtakale semtinde büyük kazanlarda kış günü palûde pişiren yedi adet “ısıcak palûdeciyân kârhanesi”nde çalışan üç yüz kişi haricinde sekiz yüz seyyar sıcak palûdeci de vardı. Seyyar salep, mahlep ve süt satıcılarını da hesaba kattığımızda toplam bin altı yüz kişilik bir “sıcak içecek satıcıları” ordusuyla karşılaşırız.²² Metinde yer alan “soğuk şerbet” satıcılarını da eklediğimizde, İstanbul'un “şerbet sektörü”nde çalışanların (dükkâncı ve seyyar, yaz ve kış) sayısı iki bin yedi yüz kişiye çıkıyor, bu da nüfusu tahminen 700.000 kişi civarında²³ olan bir kent için hiç de azımsanacak bir sayı değildir (nüfusun % 38,57'si). Bu sayı her ne kadar istatistikî bir veri değilse de içecek esnafının büyüklüğü hakkında bir fikir verdiği gibi İstanbulluların bu tatlı, hoş içimli meşrubatlara olan düşkünlüklerinin de göstergesidir. Öte yandan bunca seyyar şerbetçinin her köşe başında sattığı soğuk ve sıcak içeceklerin, şehrin nemli, bunaltıcı sıcağıyla ve –ev içinde bile kat kat elbise ya da kürk giydirecek kadar– keskin soğuğuyla baş etmeye çalışan İstanbullular için kurtarıcı olduğunu da söyleyebiliriz.²⁴

21 Gümrük Emîni Ali Ağâ'nın devletlülere sunduğu ikramlarda badyan da vardı (1/298). Badyan ve çayın icazeti konusunda bkz. aşağıda “Kahve ve kahvehaneler” bölümünün giriş alıntısına.

22 “Esnâf-ı ısıcak palûdeciyân: Kârhâne 7, neferât 300”; “Esnâf-ı ısıcak palûdeciyân-ı kavvâfân: Cümle neferât 800, Bunların aslâ dükkânları yokdur”; “Esnâf-ı sa'lebciyân: Neferât 200. Bunların dahi dükkânları yokdur”; “Esnâf-ı südciyân-ı sühteyân: Neferât 300. Bunların dahi dükkânları yokdur”; “Esnâf-ı mahlebciyân: Bunların dahi dükkânları yokdur” (sayı belirtilmiyor) (1/286).

23 İstanbul'un 17. yüzyıl nüfusuna dair elimizde sağlıklı veri yoktur, Mantran'ın (1986, c. 1, s. 48) genellikle tahmini rakamlar veren yabancı seyyahlara dayanarak verdiği bu rakam bazı tarihçilere göre fazlasıyla abartılıdır; bkz. Artan 2006/7, s. 54-55.

24 Şerbetçiler, Alay'a katılan en kalabalık esnaf loncalarından biri olan kasaplarla (1700 kişi) kıyaslandığında da sayıca bariz bir üstünlük gösterirler.

Kahve ve kahvehaneler

Ve eğer kahve derseniz bir bid'at [yeni çıkan] şeydir ve kât'un-nevm [uykuyu keser] ve mâni'i zürriyet-i benî âdemdir [insan soyunu engeller]. Kahvehâneleri vesvesehânedir. Ve kahve kavrulurken yakdıkları cihetden Bezzâziyye ve Tatarhâniyye kitâblarında 'bütün yanmış şeyler haramdır' demişlerdir. Hakkâ ki yanık ekmek dahi harâm'dır. Bahârlı şerbet ve leben-i hâlis [halis süt] ve çay ve bâdyân ve sa'leb ve palûde-i sahan [sıcak] kahvenizden nâfi'dir [faydalıdır] (1/274).

Evliyâ'nın Esnaf Alayı'nda kasapların ağzından kahve aleyhinde söylediği bu sözler dönemin çekişmeli konularının bir özetidir. Kahve 17. yüzyıl-da yaygın ve aleni olarak²⁵ tüketildiği halde, bazı kesimlerin bu içeceği "bid'at"²⁶ ve "harâm" sayması büyük tartışmalara, kahvehanelerin özellikle İstanbul'da dini ve ahlaki bahanelerle sık sık yasaklanmasına, insanların baskıya uğramasına neden olmuştu. Bu durum, Evliyâ'nın da alkolsüz bir içecek olmasına rağmen kahve içmediğini sık sık tekrarlamasının önemli bir nedeni sayılabilir.

Ulema arasında kahvenin haram olup olmadığı, bir faydası olup olmadığı tartışmaları 16. yüzyıl boyunca ve kısmen 17. yüzyılda devam etmişti.²⁷ Evliyâ'nın döneminde kahveyi haram sayanların en başında, Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan tüm âdet ve uygulamaları bid'at sayarak şiddetle reddeden bağnaz Kadızâdeliler gelirdi. Evliyâ, Kâbe'ye yemin edip müşteriyi aldatan "bir alay bıyığı trâş başı misvâklı ve gözleri sürmeli tâ'ife-i Kadızâdeli"leri²⁸ tasvip etmemekle birlikte, Osmanlı dünyasında her toplumsal kesimden ve cinsten insanın gün boyunca bolca tükettiği;²⁹ Mekke hacılarının ve Mısır'da tekke ziyaretçilerinin içtiği;³⁰ zengin ve resmi ikram-

25 Peçevî'ye göre İstanbul'da ilk kahvehane Halepli Hakem ve Şamlı Şems tarafından 1555 yılında Tahtakale semtinde açılmıştır (Saraçgil 1999, s. 33). Evliyâ bu konuda bilgi vermez, sonradan tamamlamak amacıyla boşluklar bırakır. "Zira kahve karibü'l-ahd [yakın zamanda] peydâ olup İslâmbol'da (...) Hân asrında zuhûr etdi. Ammâ kahveyi yemek [çığnemek] Şeyh Şazîlî'den kaldı, o dahi (...) asırda idi" (1/327). Kahvenin atası kabul edilen Şeyh Şazili 14. yüzyılın sonlarında Yemen'de yaşamıştır, Hattox 1998, s. 17. Kahve sözcüğünün etimolojisi belli değildir. Arapça kökenli olabileceği gibi Habeşistan'da (Etiyopya) kahvenin yetiştiği Kaffa'dan türetilmiş de olabilir, bkz. Hattox 1998, s. 16; TDV *İslâm Ansiklopedisi* (DİA), kahve maddesi.

26 Dinin aslında olmayan, sonradan konmuş yeni şeyler, âdetler.

27 İslâm dünyasında kahvenin haram-helâl niteliği ayrıntılı olarak incelenmiştir, örneğin bkz. Hattox 1998.

28 1/325. Evliyâ ayrıca Bitlis'te Abdal Han'ın kitaplığından satın aldığı Şâhnâme'yi "tasvîr haramdır" diye resimlerin gözlerini bıçakla delik deşik eden Kadızâdeli'yi "muta'assıbın [yobaz] ü sabî-perest [sübyancı] ya'nî mahbûb-dostu [...] nâmerd, ribâ-hor [faizci], [...] mâder be-hatâ [anasının hatası]" ve benzeri sıfatlarla tanımlar (4/155). Ayrıca bkz. 1/325.

29 "Türklerin yaşadığı ülkelerde bol miktarda kahve içilir; ister fakir ister zengin olsun, günde iki veya üç fincan kahve içmeyen yoktur ve bu kocanın karısına temin etmek zorunda olduğu temel ihtiyaç maddelerinden biridir", Thévenot 2009 [1665], s. 70.

30 "Âyende vü revendeye bir mutantan fincân kahve-i Yemenîsi mebzûldür. Ammâ bu kahve gûyâ cüllâb-ı züllâbdır, bir âyân-ı devlet hânedânında pişmek ihtimâli yoktur. Ve bu kadar kahve bir devlet-mend hânesinde bezl olunmak ihtimâli yoktur" (10/138, Mısır, Şeyh Ferecullâh tekkesi). Hacılar için bkz. 9/418.

ların (kahve, şerbet, buhûr) vazgeçilmez ögesi olan kahveyi –ve tütünü– içmemekte ısrar eder:³¹

Âl-i Osmân diyarında cemî-i a'yân-ı meclisde kahve ve tütün mubâh iken Vallahi'l-azîm anları nûş etmek müyesser olmamıştır (4/214).

Evliyâ Çelebi bu kararlı seçimine rağmen ne kahve içenleri kötüler ne de içmeyenlerin dinin buyruklarına uyan “salih” kişiler olarak över. Tam tersine kahvehane civânlarının elinden “bir kahve nûş eden hayât-ı câvidân [sonsuz hayat] bulur” (9/190) diyerek kahveyi övdüğünü bile söyleyebiliriz. Öte yandan, “‘kahve harâmdır’ deyü sūd ve bahârlı şerbet iç[n]” Sadrazam –ve akrabası– İpşir Paşa’yı zalimliğinden dolayı sözünü esirgmeden eleştirmekten kaçınmaz.³²

“Ve gerçi tütün ve kahve içmeyüp sūd içen ammâ eyle bir zâlimdir kim unsuz evün hâmûrun ve ineksiz evün sūdün bulup içen ve bir kana on bin gurus alır, ettiği zulmü Haccâc-ı Zâlim Yûsuf etmez. [...] anın ipiyle kuyuya inen câh-ı gayyâda [cehennem çukurunda] kalır (2/232).

Seyyahımız kahve içenlere karşı olmadığı gibi kahvehanelerin –ve de meyhanes ve bozahanelerin– kapatılmasını da onaylamaz ve bu konuda gaddarlığa varan tedbirlerden dolayı IV. Murad’ı kınar: ³³

Bu padişâhın [IV. Murad’ın] ettiği hûnhârlığı bir pâdişâh etmemiştir. Kahvehâneleri ve meyhâne ve bozahâneleri ve tütün dahi yasak edüp nice yüz bin âdemi ol bahâne ile her gün yüzer, ikişer yüzer âdemi katl ederdi (1/107).

Dahası seyyahımız İstanbul’dan çıktığı andan itibaren “mekteb-i irfân misilli” dediği kahvehaneleri gezer, gözlemler, müdavimleriyle sohbetler eder ve bu sayede 17. yüzyıl Osmanlı dünyasının bu önemli kamusal alanları hakkında zengin tasvirler bırakır.³⁴

İlk yolculuğunu yaptığı Bursa’da, muhtemelen İstanbul’a kıyasla baskı ve denetim daha zayıf olduğundan, kahvehanelerin altın çağını yaşadığına tanık olur. Anlattıklarına göre şehrin, her biri bin kişiyi alacak büyüklükte yetmiş beş kahvehanesi vardı. Yazar, arif ve zariflerin toplandığı bu gösterişli mekânlarda günde üç kez Hüseyin Baykara fasılları yapan hünerli gazelhan,

31 “Ziyarete gelen birine hoş bir ikramda bulunmak istediklerinde, ona bir fincan kahve, sonra bir bardak şerbet, ardından da parfüm [buhur] söylerler [...] Bu üç ikramda bulunmak büyük kibarlık gösterisidir”, Thévenot 2009 [1665], s. 70. Bu klasikleşmiş ikramı Evliyâ da sıkça tekrarlar, 1/298, 2/238, 9/346, 10/203, 10/207, 10/240.

32 Kahve içmeyen İpşir Mustafa Paşa (ö. 1655) Halep valisiyken kurduğu vakfa gelir sağlamak için camisinin külliyesinde havuzlu muhteşem bir kahvehaneye de yer vermişti. Halep’in Hristiyan mahallesinde halen ayakta duran külliye için bkz. David 1999, s. 128-130.

33 Naimâ da kahve yaşama karşı çıkar (s. 755-758, 1706); Kâtip Çelebi (s. 620) sağlığa faydalarından söz eder.

34 Dizin’de kahvehâne ve eşanamlı kahve, kahâvî, kahvehân sözcükleri toplam iki yüz iki kez tekrarlanır.

kıssahan [hikâye anlatıcıları], meddah, çalgıcı ve rakkasların methiyesinden sonra İstanbul'da neden tek bir kahvehaneden bile söz etmediğini dolaylı olarak açıklar:

İslâmbol kahvehâneleri, Murâd Hân-ı Râbi'de [IV. Murad] kadaga-i şâhî ile [pa-dişah fermânıyla] men' olaldan berû Bursa kahveleri iştihâr bulup [meşhur olup] tiryâkilerinin yüzleri gülmüşdür (2/18).³⁵

Pek çok seyyah, yazar ve tarihçinin belirttiği gibi Evliyâ da Anadolu, Şam ya da Mısır kahvehanelerinin değişik kökenli ve toplumun farklı kesimlerinden gelen insanlarla dopdolu mekânlar olduğunu anlatır. Kahvehaneler, ariflerin, zariflerin ve “erbâb-ı ma'ârifin”, yani bilgili kişilerin yanı sıra her “ecnâs-i [her cins] mahlûkât”ın bir araya gelip vakit geçirdiği, sohbet ettiği mekânlardı.³⁶ Bazı kahvehaneler suçluların sığınağıydı ve o kahveye giren suçluya koruma sağlanırdı.³⁷ Bazen de evde huzur ya da yemek bulamayan, mutsuz kocaların sığınağı olabiliyordu.³⁸ Fakat bu genel bir kural değildi ve herkese açık olmayan kahvehaneler de vardı. Evliyâ bazı kahvehanelerin sadece belli meslek erbabına hizmet verdiğini nakleder. Örneğin iki yüz on yedi kahvehanenin bulunduğu Şam'ın meşhur İğneciler kahvesi için, “Fellâhîn ve huddâmîn [hizmetçiler] bu kahveye duhûl edemez[dî]³⁹ der. Aynı şekilde, Güzelhisar'ın (Aydın) helvahaneleri gibi mükellef ve müzeyyen olan kahvehanelerinden bazıları da ancak belli meslek gruplarına açıktı.

Güzelhisar [Aydın] kahvehaneleri

Ve kırk aded mükellef ü müzeyyen bâğlı ve bâğçeli ve gül [ü] gülîstânlı, âb-ı hayâtlı ve havz u şâzrevânlı münakkaş tavanlı ve câmi cihân-nümâlî kahveleri var kim her biri birer kân-ı irfân-ı zarîfân yeridir.

35 Evliyâ İstanbul'da sadece tek bir kahvehanenin yerini belirtir ki o da Kâğıthane Tekkesi'nin (Kâğızhâne tekyesi) kahvehanesidir: “Ve yetmiş ocak matbah-ı Keykâvûs ve kılar ve yigirmi aded dükkân ve bir furun ve bir kahvehâne ve bir câmi' ve bir çâh-ı âb-ı hayât [su kuyusu] vardır” (1/238).

36 Mekke'nin kır kahveleri “ecnâs-ı mahlûkâtdan biner ikişer bin haşerât-ı Fellâhîn ile mâl-â-mâldır” (9/397).

37 “Mücerim ve âsî bu kahveye duhûl etse hâkim ahz edemeyüp halâs olur [kurtulurdu]” (9/274, Mansıb kahvesi, Şâm). Aynı durum Azak yöresinin bozahaneleri için de geçerliydi (7/ 341).

38 Avretleri kendileri gibi afyon tiryâkisi olan “hânelerine gitmeğe iktidârları olmayup kaşına kaşına kahvede uyuya kal[an]” Afyonkarahisarlı mutsuz kocalar (9/21); “Hânelerinde bir şey bişmeyüp [...] cümle levâzımâtların bâzârdan gör[en] [...] Aslâ iş işlemezler ve esbâb yaykamazlar ve iplik eğirmezler ve hânelerin süpürmezler [...] avretlerine mağlûb olan [...] eli, ayağı ve sakalı hınnâlî olup kahveden kahveye gidüp bir ibrik kahve ve bir kâhik ile hânesine gelüp kahveyi nûş kâki tenâvül eden” Mekkeli kocalar (9/401).

39 9/274. Evliyâ'ya göre Beyrut'ta üç yüz (9/210); Halep'te yüz beş (9/190); Kahire'de de altı yüz kırk üç (10/193) kahvehane vardı. Tekrarlamak gerekirse, bunlar daha ziyade kahvehane bolluğunu ve kahve tüketiminin boyutlarını kavramaya yardım eden sembolik sayılar olarak algılanmalıdır.

Ve hânende ve sâzende ve mutribân [saz çalan] ve mahbûb-ı rakkâsan [sevgili erkek dansçılar] ve şâ'ir-i meddâhân ve kıssahân-ı dârâtlar [şanlı hikâyeciler] ile mâl-â-mâl [dopdolu] kahâvilerdir.

Ve her esnâf[ın] ve her kavm [ü] kabîlenin birer kahve-i mahsûsları vardır.

Meselâ Mevlevîhâne kahvesi kân-ı ulemâ ve şu'arâ ve fusahâ [belagat sahibi kişiler] yeridir. Beğ kahvesi askerînindir. Hacı kahvesi tüccârânındır. Paşa kahvesi ehl-i sükundur. Buna göre her kahvehâne şeb [u] rûz [gece gündüz] leb-ber-leb [ağızına kadar] benî âdem ile pür olup cân sohbeti ederler. Ve her kahve bağında limon ve turunc ezharının râyiha-i tayyibesi kahve-nûşânın demâğın mu'attar eder. Ve bu kahve tâbisi cûvânları dahi helvâcî dilberânına yan başı gelirler (9/83).

Evliyâ'nın tasvir ettiği kahvehaneler genellikle “münakkaş” [nakışlı], “kahve-i zibâ” [süslü] mekânlardı. Yazarın söylediğine göre bazıları bin kişiyi alacak kadar büyük,⁴⁰ çoğu fiskıyeli ve havuzlu, resimlerle süslü olan bu mekânların kimi zaman dört, kimi zaman yedi yerinde kurulu mahfillerde gazelhanlar, kıssahanlar, meddah, çalgıcı ve rakkaslar sanatlarını icra ederlerdi.⁴¹ Yani kahvehaneler sadece vakit geçirilen, sohbet edilen yerler değil, aynı zamanda önemli eğlence merkezleriydi. Yazarın verdiği bu bilgilere Batılı seyyahların metinlerinde de rastlanır⁴² fakat şaşırtıcı olan, Mekke ve Cidde gibi yerlerde,⁴³ hüner sahibi hikâyeci, çalgıcı ve rakkas civanlarının yanı sıra kahvelerde kadın sazende ve rakkaselerin de icra-i sanat eylemeleridir:

Şehr-i Mekke içre mükellef ü müzeyyen yetmiş aded kahvehâne-i ma'mûreler vardır. Herbirinde kıssahân ve meddâhân ve şu'arâ ve mutribân [sazende] ve hânendegân [...] bikir [bakire] esmerü'l-levn [esmer tenli] menkûşeli [boya ile süslenmiş] kavâzî Habeşe câriyeler ile leb-ber-lebdir [dopdoludur].” (9/397) “Ba'zıları kahvehânelerde alâmele'i'n-nâs [herkesin önünde] raks ederler. Arabistân'ın şânındandır, ayıb değildir (9/400).⁴⁴

Yazar bu bilgilere ilaveten kahvehanelerin “menü”lerini de kaydeder. Şam, Kahire ve Mekke'nin kahvehanelerinde, kahve dışında tüketilen içeceklerin bir listesini verir ve sohbet için gittiği kahvehanelerde neler içtiğini belirterek okurun merakını giderir:

40 Kahire'de Nil kıyısındaki açık hava kahvesi (Mansib kahvesi) için: “on bin âdem alup kâmil üç yüz tabisi [kahve pişiricisi] vardır” der ve bu kahvede her gün bir deve yükü, yaklaşık 200-250 okka, kahve tüketildiğini ekler (10/193).

41 Bursa, Manisa, Turgutlu, Afyonkarahisar, Tokat, Selanik, Yanya, Manastır, Keffe, Rumiyye, Şam, Halep, Mekke ve Cide kahveleri “hânende ve sâzendeli, şâ'irân u meddâhânlı” kahvehanelerdi.

42 Thévenot 2009 [1665], s. 70.

43 Cidde kahvehanelerinde “mutrib ve kavâzî Habeşe kızlar vardı” (9/407); Manastır'ın (Bitola) kırk adet kahvehanesinde de şarkıcı kadınlar çoktu (5/308). Ayrıca Mina'da hacıların yemek yediği dükkânlarda “deff ü kudüm” çalan “habeşe cevârilere” vardı (9/365).

44 Evliyâ'nın okura farklı bir âdeti, geleneği anlatırken kullandığı *ayıp değil* ifadesi hakkında bkz. Dankoff 2009, s. 109-122.

Ve bunda [İğneciler kahvesi-Şam] tabh olunan mümessek ve mu'amber kahve ve çay ve bâdyân ve sa'leb ve eşribe ve leben-i hâlis ve kısr⁴⁵ ve palûde bir kahvede bişmez. Hakîr müddet-i ömrümde kahve nuş etmemegile bunda çay ve süd nûş edüp ba'zı erbab-ı ma'ârif ile müşerref olurduk [...] Selsebillerin cereyânında rûha gıdâ hâsil ederdik. Büyle bir râhat-ı cânbahş [can bağışlayan] kahve-i süzengârdır [İğneciler kahvesidir] (9/274).⁴⁶

Evliyâ, kahvenin toplumsal hayattaki yeriyle ilgili olarak anlattığı bunca şeye karşın nasıl içildiği konusuna değinmez. Gerçi kahvenin, “kahve altı” yenildikten sonra içildiğini sürekli belirtir fakat bu kahvelerin nasıl pişirildiği, içine şeker –ya da bazı kaynaklarda belirtildiği gibi– kakule, karanfil türü katkı maddeleri, tatlandırıcılar konup konulmadığı konusunda bilgi vermez.⁴⁷ Batılı gözlemciler, “Türklerin kara suyu”nu acı buldukları; şekersiz içildiği (hatta Mısır'a giden Fransızların kahveye şeker koyma alışkanlıklarıyla yerli halkın alay ettiğini); küçük yudumlarla ve “höpürdederek” çok sıcak içildiği konusunda ağız birliği yaparlar.⁴⁸ Yazarımız ise sadece bir iki kez “ıssı” ve “kaynar” kahveden söz eder.⁴⁹ Fakat katıldığı resmi görevlerde tayınat olarak aldığı gıda maddelerini sıralarken “sükker ü kahve” ifadesini çok sık tekrarlama, verilen şekerin kahve için kullanılıyor olabileceğini akla getiriyor.⁵⁰ Esnaf Alayı sırasında Gümrük Emini'nin ağalara sunduğu kahveyi “sükkeri ve mu'amberin kahve-i Yemeni” olarak tanımlaması da (1/298)⁵¹ şekerin yüksek maliyetinden dolayı sadece varlıklı erkek ve kadınların (çünkü Evliyâ hiç bahsetmese de her cemaat ve her toplumsal kesimden Osmanlı kadınlarının kahve tiryâkisi olduğu biliniyor)⁵² kahveyi şekerli içtiklerini/içebildiklerini düşündürüyor, tabii genellikle kahveyle birlikte ikram edilen şerbetin tatlılığı kâfi gelmediği takdirde.

45 Yemen'de kahve meyvesinin kurutulmuş kabuğundan yapılan içecek. “Yemen halkı kabuğunu kurutup yaz günlerinde sıcağın korunmak ve serinlik sağlamak amacıyla kaynatarak içerler. Son derece lezzetlidir. İçenler şeker şerbeti zannederler. Bu kabuk Rum diyarına gelmez. Çünkü Yemen'de sahte (?) kahveden daha fazla fiyata satılır”, Kâtip Çelebi 2010, s. 620.

46 Gerçi Evliyâ çayı da “hayatta bunları içmedim bildirisi”ne dahil etmişti ama belki çok değişik çay cinslerinden birkaçını içiyordu.

47 Thévenot 2009 [1665], s. 70; Galland 1973 [1673], c. II, s. 145. Metinde “mümessek ve mu'amber kahve” sıkça tekrarlanır (4/76, 9/274, 10/193, 10/236), fakat Evliyâ gerçekten misk ve amberli kahveden mi söz ediyor, yoksa bu genel bir övgü ifadesi mi çok açık değildir, muhtemelen ikincisidir.

48 Tuchscherer 1999, s. 111-112; Thévenot 2009 [1665], s. 69; Râlab 2008 [1657-1658], s. 34.

49 “Seydi Paşa Erzurum'un şiddet-i şitâsında [...] kâse kâse bâde ile ıssı kahveyi mahlût edüp [karıştırıp] nûş edüp sarhoş olurlardı” (2/186); “Ba'de't-ta'âm Dilâver Paşaya mahsûs kâsesiyle bir kâse kaynar kahve gelüp bir demde yeklemeden nûş ederdi” (2/189).

50 IV. Mehmed'in kahveci başına aylık yetmiş beş vukkiye kahvenin yanı sıra otuz vukkiye şeker teslim edilirdi. Haseki Sultan'a aylık kırk adet kelle şeker haricinde yirmi vukkiye kahve ve “def'a sükker yirmi vukkiye” verilirdi, BOA, K.K. Tayınat no. 7268.

51 Evliyâ'nın kahve için kullandığı sıfatlardan birinin de “mutantan”, yani tantanalı olduğunu belirtmek gerekir. “Mutantan ve mücevher kahve-i Yemenler”; “mutantan ve mümesek kahve” deyimleri kahveyi betimlemekten çok kahvenin sunuluşunu ve bazen de sunulan fincanın (mutantan fincan) niteliğini ifade ettiği kanısındayım, bkz. 2/23, 6/176, 9/418, 10/58, 10/138, 10/193, 10/207, 10/236, 10/250, 10/395.

52 Bkz. yukarıda dipnot 29.

“Âdemi ayağından alan” içecekler: Boza, Bal Suyu, Müselles

Boza

Lâkin bu bozacılar ordu-yı İslâm'da gâyet lâzımlı kavmdır, ammâ şarâb gibi katresi harâm değildir, ancak sekri harâmdır [...] Ammâ guzât-ı müslimîne [müslüman gazilere] kuvâ-yı beden ve bir germiyyet [hararet] verüp def'-i cû' [açlığı def] eder (1/353).⁵³

Osmanlı dünyasında alkollü içki resmi olarak yasaklanmış olmasına rağmen, az miktarda da olsa alkol içeren boza meşru sayılan bir içecektir. Bu meşruiyetin temel nedenlerinden biri de herhalde boza ve ekmekle doyan fukara ve askerler olduğu sürece, bozayı “harâm” ilan edip yasaklamanın istenmedik olaylara sebebiyet vermekten başka işe yaramayacağını herkesin bilmesiydi.⁵⁴

Evliyâ'nın verdiği rakamlara göre, İstanbul'da şerbetçi dükkânı sayısı kadar bozacı dükkânının bulunması (üç yüz adet), bozanın sadece fukara ve ayak takımının içeceği olmayıp tüketiminin halk arasında yaygın olduğuna işaret eder. Boza yazın serinlik, kışın sıcaklık veren besleyici bir içecektir ve Osmanlı dünyasında tüm toplumsal kesimler, hamallar, ulemalar, şeyhler, çocukları kuvvetli, sütü bol olsun isteyen hamile kadınlar, hatta saray mensupları⁵⁵ boza içmekten zevk alırdı. Evliyâ'nın bile bazı boza çeşitlerini içtiğini hatırlayacak olursak (bkz. sayfa 251'deki alıntı) boza tüketimin boyutlarını iyi anlarız. Bozalar içerdikleri laktik asit ve alkol oranına göre iki çeşittir. Evliyâ'nın da belirttiği ve defalarca altını çizdiği gibi birincisi: Ulemanın dahi içtiği,⁵⁶ sarhoş etmeyen (tabii usturuplu içildiğinde) tatlı boza ya da onun diğer bir türü maksima bozası; ikincisi: Âdemi ayakta alan, yeniçerilerin, leventlerin, hamalların ve tabii ki Tatarların su niyetine içtikleri alkol ve asit oranı daha yüksek, sarhoş eden keskin ya da ekşi boza,⁵⁷ diğer adıyla Tatar bozası ve Evliyâ'nın deyimıyla “İslâmbol bozası”dır. Bu iki ayrı çeşidi satan bozacılar Esnaf Alayı'na iki ayrı grup olarak katılırlar:

53 Orduya istihdam edilecek esnaf arasında yer alan bozacılar için bkz. Mühimme Defteri, 12 Numaralı (1570-1572), s. 219.

54 “Ekseriyâ fukarâlar bozaya ekmek doğrayup tenâvül edüp def'-i cû ederler” (3/192). 1640'ta İstanbul'da 280 dirhem [898 gr] tatlı bozanın fiyatı 1 akçeydi, aynı dönemde 1 akçeye sadece 80 dirhem [256 gr] sade pirinç pilavı alınabilirdi, Kütükoğlu 1983, s. 93.

55 1469 ve 1471 yıllarında II. Mehmed'in sofrası için haftada bir saraya testisi üç akçeye çarşıdan hazır boza alındığı gibi, boza imalatı için arada bir darı da (cavers) alınır, Barkan 1979, s. 188, 193, 199, 204, 224, 233. Daha sonraki yıllarda boza alımlarına rastlanmaz.

56 Evliyâ, Rumeli Hisarı'nı anlatırken “Ve meyhâne ve bozahâne dahi aslâ yokdur, zîrâ halkı gâyet müslimlerdir” (1/225) demesinden bazı müminlerin tatlı bozayı bile helâl saymadıkları anlaşılıyor.

57 “Bir tostağan [kulplu bardak] bozasın içen, sermest olup kılalay türkisi ve bolalay türkisi ırlar. Tâ bu merteye sekir verir bozası vardır” (7/197).

Esnâf-ı bozacıyân-ı mezmûmân [beyenilmeyen; ayıplanan]: Dükkân cümle üç yüz, neferât bin beş. [...] Ekseriyyâ boza erbabı Tatar ve Çingânelerdir. [...] İslâmbol içre ne kadar mükeyyif [keyif veren] meşrûbâtıcılar var ise bu bozacıbaşıya yamak olup sınıf sınıf ubûr ederler [...] Ekşi bozacılar çömçe çömçe [tahta kepçe]⁵⁸ halka boza bezl ederek niçe yüz boza bekrîleri “biruy hay” deyü na’ra urarak ubûr ederler [nara atarak geçerler] (1/353).

Esnâf-ı tatlı bozacıyân: Dükkân kırk, neferât yüz beş. Bunlar Tekirdağ’ının darısından bir gûne beyâz sūd gibi boza yaparlar kim gûyâ bir kâse cüllâb-ı hoş-güvârdır. Niçe kerre tecrübe içün makremelere komuşlardır, aslâ bir katre akmaz böyle koyu bozadır. [...] On çömçe nûş etsen aslâ sekir vermez [...] Ulemâ ve sulehâ ve meşâyhinden [şeyhlerden] yevmiye [her gün] niçe bin bakır âvânî maşrabalar ve bakraçlar gelüp kâr eder (1/353-1/354).

Evliyâ toplumun onayladığı ve onaylamadığı iki çeşit bozacı esnafını anlattıktan sonra aşına olduğu İstanbul’un ünlü bozacılarını semt ve adlarıyla kaydeder, keskin bozayı en çok tüketen kesim ve boza ile nasıl “küfelik” olunabileceği konusunda bir fikir verir:

Ammâ bu İslâmbol bozasının ayakdan alır hümüllü ve salatalı Süleymâniyye’de Yâsemen bozası ve Arnavud Kâsım bozası ve Ayasofya’da Taşaklı bozası ve Unkapı’nda Sinân bozası ve Momo bozası ve’l-hâsıl ayakdan alır bozalar var kim Unkapı’nın zelehör⁵⁹ hammâlları bahis ile bozaları içüp arka hammâlyken evine sırk hammâlları yükledüp götürürler, tâ bu mertebe keskin bozalar vardır. Ve Unkapı’nda hammâl u cemmâller çok olmağile on üç bozahâne vardır, her birinde kırkar ve ellişer huddâmları [hizmetkârları], her birinde beşer altışar yüz boza bekrîsi cânlar vardır kim sabâhdan tâ gurûba dek bozahânedede oturup caba boza içen hammâllar vardır.

Sinân bozahânesinin kapusu üstünde zencîr ile asılmış bir bal fıçısı vardır, Zelehör Durası nâm bir Bartın Türk’ü hammâl bahis ile bir günde mehterhâne ile bir fıçı bozayı sabâhdan ahşamadak nûş edüp [içip] boza fıçısın kapu üzre asmışlardı, âyende ve revende [gelen geçen] temâşâ edüp içine üç âdem sığar fıçı idi (1/354).

Kahvehaneler gibi, bozahaneler de şehir kültürünün bir parçasıydı. Ne var ki Evliyâ, bazı yazarlar gibi⁶⁰ şiddetle kötölemese de genellikle bu sosyal mekânlardan pek olumlu söz etmez. Ne süslü, nakışlı binaları ne de seçkin müdavimleri vardır bozahanelerin. Özellikle “cümle harâbât erenleri olan Bekrî cânlar” ve “boza Bekrîsi Tatarlar”larla dopdolu Dobruca, Akkirman, Kırım yöresinin bozahaneleri için anlattıkları okura derme çatma yerler

58 “Çömçak-ı bozacı: kebir, vasat, sagir; tanesi 4, 3 ve 2 akçe”, Kütükoğlu 1983, s. 304.

59 Zelehör’un sözlük karşılığı bulunamadı fakat Evliyâ’nın tasviri gayet aydınlatıcıdır: “Ammâ zelehör hammâlları [...] gayet zeber-dest tüvânâ [güçlü kuvvetli] âdemlerdir [...] Bu tâ’ife [...] birer kuzucuk ve kırkar badya boza içüp bin okka kâmil yüke girir [...] aceb div [dev] kavmdır” (1/291-1/292).

60 “Bozahane aşığılıkların yeridir, iğrenç ayak takımının görüldüğü yerlerdir”, Gelibolulu Mustafa Âli, 1978 [1600], c. I, s. 184.

izlenimini verir. Çoğu kez de –haklı olarak– meyhane ile bozahaneleri aynı kefeye koyar.⁶¹ Bu olumsuz tutum sadece Bursa ve bir ölçüde Kefe⁶² bozahaneleri için geçerli değildir:

... Ve meşhûr-ı âfâk olan doksan yedi yerde bozahâneleri var kim bir diyâra mahsûs değildir. Pâk kâşili [bir tür çini] ve münakkaş tavanlı ve kârgir soffalı biner âdem alır bozahâne ve buzhâneler vardır [...] cüllâb-misâl pâk bozası olur. Cümle ayân-ı kibârî bozahâneye girmek ayb değildir. Zirâ kahvehâneler gibi bunlarda dahi hânende ve sâzendeler vardır. Ve mahbûb boza sâkileri var kim her biri birer pençe-i âfitâb meh-pânlardır. Bellerinde Bursa'nın kırk kalem münakkaş peştemâlları ve pâk libâslarıyla reftâr eder [sallanarak yürürler] (2/18-2/19).

Evliyâ Bursa'da kibarların, kahvehaneler gibi hanende ve sazandelerin icra-i sanat ettiği bozahanelere gitmesinin “ayb” olmadığını belirtmek ihtiyacını duyar, çünkü İstanbul'da ve toplumun üst katlarında bu besbelli ayıplanacak bir davranıştı. Zaten o nedenle rüyasında, kapısı keçeyle örtülmüş (yani gizlenmiş) bir bozahaneye yanlışlıkla girdiğini görünce dehşete kapılır:

... keçe kaplı küçük kapuyu açup içeri girdim. Meğer ne gördüm, bozahâne imiş. Bu kadar paşalı ve bu kadar harbende ve harkeşân ve kimi çöğür ve kimi tambura çalup bir hây-hûy kim ta'bir ü tavsîf olunmaz. Hemân biri 'Evliyâ Çelebi! Gel bir bozacığımız iç' dedi. 'Hay benim bozahâneye girdiğim gördüler' deyü hicâbımdan yire geçdim. Hemân taşra çıkup... (2/227).

Ve yine o nedenle şehrin ileri gelenleri boza içmek istediklerinde, bozacılara maşrapalar ve bakraçlar gönderip evlere boza aldirttırlardı.⁶³

Yazar bozahanelerin toplumdaki önemini kavramamıza yardım eden bir özelliğinden daha söz eder. İstanbul bozahanelerinde bozaya doğranmış ekmekten başka ucuz bir fiyata sakatat kebaplarıyla da karın doyurmak mümkündü:

Esnâf-ı çevrenân-ı Ârnâbûdân⁶⁴: Dükân (---), neferât 400, bunlar her bozahânede birer köşede tennûrları vardır. Dâ'imâ bozahâne erbâblarına ciğer ve kara talak ve böbrek ve pençevis ve yürek ve şirden ve ciğer köftesi kebâbı pişirir kirli ve paslı nâ-pâk kavmdır. Ammâ garîb ü gurebâ ta'âmıdır (1/282).⁶⁵

61 “Kefere ve meyhâne ve bozahâneleri yokdur, ammâ kahvehâne-i mesâvihâneleri vardır” (5/144, Bâzârköy/Orhangazi, Bursa); “Bâzâr-ı meykede-i erbâb-ı harâb ya'nî meyhâne ve bozahâne çârsûsu” (8/72, Selânik). Bazı bozahanelerde alkol oranı yüksek Tatar bozasının yanı sıra şarap satıldığı ve “fısk u fûcûr” yuvaları olduğu sır değildi. Örnek için bkz. Mühimme Defteri, 6 Numaralı (1564-1565), s. 277; Mühimme Defteri, 7 Numaralı (1567-1569), s. 130.

62 “Ve yigirmi üç aded mükellef ve müzeyyen hânende ve sâzendeli [...] mükemmel ve ma'mûr fevkânî ve tahtânî kahvehâneleri ve bozahâneleri [ve] meyhâneleri var” (7/215, Kefe).

63 1/354. “Sen, bozahanenin bozasını içip de kendini bozma. Orada yüzünü hiç kimse görmesin. Bozanın tatlısını evinde iç, ekşisini içip de esrûk [sarhoş] olacağına vazgeç, ekşi boza içme”, Gelibolulu Mustafa Âli, 1978 [1600], c. I, s. 184.

64 Arnavut, yazarın kelime oyunlarından biri.

65 Bkz. Beşinci Bölüm: Etler.

İstanbul'u mekân tutmuş Arnavutlar şehrin nüfusuna hem ciğerci, hem simitçi hem de bozacı olarak hizmet verirdi. İstanbul'un meşhur bozacıları Arnavuttu, üstelik boza içmedikleri halde! Evliyâ zerededen sonra, bozanın icadını da Muaviye'ye atfeder ve o nedenle Arnavutların boza içmediğini birkaç kez tekrarlar.

... Arnavudistân'ın [...] sancaklarında Mu'âviye ve Yezîd'e ol kadar sebb [küfür] ederler kim Kızılbaş-ı ser-tıraş [başı tıraşlı] ol kadar sebb edemez ve zerde ta'âmin ve boza müskirin [sarhoş eden bozayı] Mu'âviye peydâ etdiğiçün ne zerde yerler ne boza içerler (4/274).⁶⁶

'Mu'âviye boza yapup, içdi' deyü boza dahi içmezler, ammâ İslâmbol'da ekseriyyâ boza yapan cümle Arnavu[d] kavimleridir (8/301).

Seyahatnâme'nin boza dökümüne göre (bkz. Dizin) Osmanlı dünyasında İstanbul'dan sonra boza tüketiminin en yaygın olduğu yerler Rumeli, Tatar nüfusun yoğun olduğu Özi eyaleti (merkezi Silistre olan Dobruca bölgesi ile Ukrayna'nın bir bölümü), Kırım ve Mısır'dır.⁶⁷ Hatta boza Tatarlar ve Mısırlıların "millî" içeceği olarak tanımlanabilir. Evliyâ, Nil boyunca güneye, Nubya ve Funcistan'a giderken, en ücra bölgelerde bile bozadan söz eder:

Ve bozası ilik gibi kuvvet-i kût-ı cândır. Bundan gayrı şey medh olursa hezeyândır. Zîrâ bir cezîre-i harâbistândır (10/430, Asuan).

Mısır'da boza darıdan çok pirinçten yapılırdı. İstanbul'da bile Mısırlıların üretip sattığı, "Mısır'a mahsûs" süt gibi beyaz, ulema ve din buyruklarını yerine getirenlerin dahi takdir ettiği bu bozanın adı da "subya" idi.

Esnâf-ı subyacıyan: Dükkân 2, nefer 10 âdemdir. Bunlar Mısır'dan gelüp bir dükkân Ayasofya hamâmı mukâbelesinde [karşısında], biri Karaman-ı Kebîr'de [Fatih] idi. Bunlar subyaların cerre ve küplerde hıfz edüp bey' ederlerdi. Pirinci değirmenden çeküp pâk [ü] rakik eleyüp, andan hamîr edüp furunda pişirüp, ba'dehu [ondan sonra] cüllâb edüp eleklerden süzüp içine mî'âd şekeriyle bir gece yatup ale's-sabâh kâse kâse satarken üzerine darçın ekerlerdi, aslâ südden fark olunmaz beyâz cüllâb idi. [...] cümle ulemâ ve sulehâlar mübtelâ olup hayli kâr ederlerdi (1/354).

Fakat Mısır'daki subya ya biraz farklıydı ya da yazar İstanbul'dakini anlatırken bazı özelliklerinden söz etmemeyi uygun görmüş:

Esnâf-ı subyacı: Dükkân 40, nefer 70. Subya ta'bîr etdikleri Dimyât ve Fereskûr ve Menzile pirincinden beyâz sūd gibi boza yapup içine darçın ve karanfil ve cevz-i

66 Her ne kadar eserin birinci cildinde: "Bozacılar, pîrimiz Sarı Saltuk Sultândır, derler hâşâ" (1/353) dese de, bazen Sarı Saltuk'ı da bu icada ortak eder; Silistre 3/192; Babadağ 3/205; Edirne 3/262. Muaviye için bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar, dipnot 18.

67 Bozanın bira ile akrabalığı ve Firavunlar döneminden beri Mısır'daki bira üretimi için bkz. Bober 2003, s. 56-58.

bevâ koyup ve şeker ile dahi nûr olup bir keyfiyet [keyif] ve germiyyetcik [hafif sıcaklık] verüp vücûda takviyet verüp harâreti def' eder (10/193).

Ekmeğe ve suya rağbet etmeyen Tatarların her fırsatta, her konumda boza içtiklerini, böylece hem beslenip hem de sarhoş olduklarını anlatır:

... Üç vukıyye bozayı bir Kırım akçesine verirler. Hattâ bir Tatar hemân at üzere beş akçelik bozayı nûş edüp esrik olup gider. [...] Hemân iki nefesde on beş vukıyye bozayı nûş edüp sarhoş olup gider. Bahs ile bir günde yüz vukıyye boza ve bir koyun yemiş Tatar bî-hisâbdır. Bozayı hem içer ve bir taraftan işer (7/215).

Hattâ kavm-i Tatar beş konak yerden atlanup 'Or bızkası içelim' deyü gelirler. Bir tostağan [büyük kulplu bardak] bozasın içen, sermest olup kılalay türkisi ve bolalay türkisi ırlar. Tâ bu mertebe sekir verir bozası vardır. Bu diyârda şarâb içmek ayıbdır (7/197, Or/Perekop-Kırım).

Evliyâ Anadolu'da, Bursa haricinde Tosya, Erzurum ve Ankara'da; Trakya'da da Edirne ve Kırklareli'nde bozadan söz eder.⁶⁸ Güneydoğuda ise bozanın adı hiç geçmez.

Müselles, bal suyu, vişnâb, hardaliyye

Harâbât erenleriçün [ayyâşlar için] la'lgün vişnâb şerbeti [şarabı?] ve müsellesi ve hardaliyyesi, poloniyyesi (...) meşhûrdur (5/199, Belgrad).

Seyahatnâme'de sıkça karşılaştığımız hafif keyif veren diğer belli başlı içecekler; müselles, bal suyu, hardaliyye, ramazaniyye ve alıntılanan bölümde sözü edilen vişnâbdır. Evliyâ bu içeceklerden çoklukla imparatorluğun batıdaki topraklarında bahseder ve bazılarını "şerbet" demesine rağmen, bunların mayalanma sonucu az da olsa alkol içerdikleri açıktır:

Ve vişnâb suyu ve hardaliyyesi ve bal suyu dahi keyif verir, ammâ bir nev'a ramazâniyye derler [...] Ol dahi âdemi ayağından alır, lâkin bu ramazâniyyenin al alalı [en iyisi] imâmlarda bulunup ibâdete takviyet verir latif şerbetdir, ammâ şarâbı içen nikbetdir [düşkün; uğursuz] deyü ta'ayyüb ederler [ayıplarlar] (5/229, Saraybosna).

Üzüm şirasına eklenen hardal tohumuyla yapılan hardaliyyenin mayalanma süresine bağlı olarak alkollü ve alkolsüz türleri vardı. Aynı şekilde üzümünden yapılan ramazâniyye de bal suyu ve vişne suyunun doğal fermentasyon sonucu oluşan alkol oranına göre içilmesi helal ya da haram sayılırdı. Fermentasyon düzeyinin nasıl belirlendiği ise bir muammadır. Ve bu muammadan dolayısıdır ki Evliyâ Belgrat'ta harabatilerin (ayyâşların)

68 Evliyâ ayrıca Girit savaşı sırasında ve sonrasında "askerlerin rağbet ettiği" pek çok bozahane açıldığını ve Selanik çarşısının da meyhane ve bozahanelerle dolup taştağını yazar (8/72).

içtiği vişnâbı, Selanik'te ulemaların övgüye layık gördüğünü nakleder!⁶⁹

Üzüm sırasından ya da eski şaraplardan yapılan ve boza gibi içerdiği alkole göre iki farklı çeşidi olan diğer bir içecek türü de müsellesti. Arapça “üç” anlamındaki *selâse*'den türetilmiş olan *müselles* üçte biri kalıncaya kadar kaynamış sıra veya şaraptı. En meşhuru Gelibolu'dan İstanbul'a getirilen⁷⁰ müsellesin, doğal süreçle değil de insan müdahalesiyle helalden harama ya da müselles-i şer'i'den keskin İslâmbol müsellesi'ne uzanan imâlatını Evliyâ gayet ayrıntılı anlatır:

Müselles oldur kim üzüm sırasın bir kazana koyup âteşde kaynarken bir çubuğu kazan içindeki sıraya berâber kesüp çubuğa üç aded kertik kertüp kaynaya kaynaya ol sıra ol çubuğun iki kertiği zâhir olup üçüncü kertik nümâyân olduğuyçün ana müselles derler. Zîrâ üçün ikisi mahv olup biri kaldıkda helâl [û] zülâl müselles-i şer'i olur. [...] Ammâ İslâmbol müsellesi oldur kim, yedi yıllık ve bir yıllık keskin şarâbı âteşde müselles gibi kaynadup nüş ederler (1/355).

Evliyâ'ya göre bu İslâmbol müsellesinden bir fincan içen “sarhoşken nama-za yaklaşmayınız”⁷¹ mertebesine varırmış. Fakat müselles İstanbul'da çok tüketilen bir içecek değildi. Evliyâ İstanbul'da sadece on dükkânda çalışan elli kişiden bahseder. Öte yandan Gelibolu müsellesini ve Kırklareli'nden başlayarak Trakya bölgesindeki, Rumeli ve Bosna eyaletindeki şehirlerin keskin müselleslerini över.⁷²

Bal suyunun da alkol dereceleri farklı olan çeşitleri vardır. Bir yandan su ile balı karıştırıp “masum” bir şerbet yapmak mümkün olduğu gibi, bu şerbet içine hümül kökü koyup kaynatıp bir iki gün beklettikten sonra barut gibi bir içki elde etmek de mümkündür.

Evvel pâk balı şerbet edüp içine hümül kökü koyup âteşde germâ-germ [har ateşte] kaynadup eleklerden süzüp bir iki günlük olunca bir kâsesi âdeme Şîrvânî yayla türkîsin ırladır [söyletir]. Ağır keyfi vardır, derler ammâ mukavvî olduğu sahîhdir [doğrudur] (1/354).

Mâ'u'l-asel yâni bal suyu Rûm'daki gibi değildir, bu âdemi ayakdan alup köşe başın bekledir, mel'un şeydir (10/271, Mısır).

Bal suyu esnafının İstanbul'da elli dükkânı vardı fakat keskin bal suyunun müselles gibi imparatorluğun batı topraklarında çok daha yaygın olduğu anlaşıyor. Özellikle Rumeli, Bosna, Tuna boyları (Plevne, Vidin), Eflak-Boğdan, Erdel diyarı (Transilvanya), Macaristan, hatta yazarımıza göre

69 Belgrat 5/199. “Vişnâbı ve müselles-i şer'isi ve Hortas balı şerbeti beyne'l-ulemâ memdûhdur” (8/75, Selanik).

70 “Tekfurdağ gemileri, Gelibolu iskelesinden bol miktarda pekmez, turşu ve şarabı baharatla kayna-tilarak hazırlanan müselles getirirler”, Eremya Çelebi 1988 [1698], s. 16.

71 Kur'an, Nisâ 43.

72 Bkz. 5/46, 5/155, 5/156, 5/164, 5/199, 5/229.

Felimenk diyarının da (Hollanda) ciğer tazeleyen ve âdemi sermest eden bal suyu meşhurdu.⁷³

Seyahatnâme'de şarap olmayan, ama hafif –ya da ağır– keyif veren içecekler arasında Tatar ve Çerkezlerin içtiği kımız ve taklan da yer alır.

Niçe kerre yüz bin Tatar vardır kim ömründe su içmemiştir. Kımız nâmında bir güne altı yedi günlük at südü içerler. Talkan nâmında darıyı kavurup değirmenden çeküp un gibi edüp anı at südü ve deve südüyle karıştırıp içerler. Def'-i cû' etdiğinden mâ'adâ sehel sekir [azıcık sarhoşluk] verir (7/195).

Alkol oranıyla değilse de tasnif etme zorluğuyla insanın kafasını bulandıran bu içeceklerden sonra *Seyahatnâme*'deki “şarâb-ı bî-hicâb” çeşitlerine, arak ve benzeri “meşrûbât-ı mükeyyefât”lara geçebiliriz.

Sarhoş Eden İçecekler: Şarap, arak ve diğerleri

*İçmem gâzîler ve âbâ vü ecdâdım dahi tütûn ve kahve dahi içmemişlerdir, değil ki ben şarâb içem (5/255).*⁷⁴

Osmanlı toplumunun önemli bir kesimi katresi haram olan şarabı tabii ki içmezdi ama şarabı metheden bunca şiiri yazan, içki meclislerini konu eden “sâkinâme”leri ve sayfalar dolusu “ayş u işret”, “ayş u tarab” ebebiyatı üretenler, hatta İstanbul'un tarihe geçmiş bekrileri de Müslüman Osmanlılardı.⁷⁵ Sultanın Esnaf Alayı'na katılan “melûn” meyhanecilerin İstanbul'daki bin altmış adet dükkânına girip çıkan, içki satışını kârlı bir meslek kolu haline getirenler sadece her türlü fasih alışkanlığın ete kemiğe bürünmüş hali olan “kefereler” değildi herhalde!

Geçit Alayı'na, bozacılardan sonra, en son katılan esnaf birliği Rum ve Yahudi meyhanecilerdi. Bunlara, ürünlerini sergileyerek ve sekizer kat mehterhane çalarak Alay Köşkü'nün önünden geçen diğer esnafın aksine, malla-

73 6/224, bkz. ayrıca Dizin, bal suyu, âb-ı asel, mâ-i asel ve med suyu.

74 Evliyâ'nın Bosna'da onu ısrarla içki sofrasına davet eden gazilere verdiği cevaptır. Hikâyenin devamında gazilerle Evliyâ arasında şu konuşma geçer: “Bire âdem, dinin aşkına ve Âli Murtazâ aşkına içe şu şarâbı, bula sevâbı yeye kebâbı, başlıyaya babam ervâhına sevâbı’ deyüp niçe yemîn-i mugallazalar verdiler. Hakîr eyitdim [dedim]: ‘Bire kardaşlar, şarâb harâmıdır. Ben bunu içmem, ammâ ekmek yerim’ dediğimde, ‘Kim bok yemiş kim bu şarâb harâmıdır. Bu şarâb gazâ mâlıdır. Gazâ mâluna harâm diyen şu esîrlerimiz gibi kâfir olurlar. Bu bizüm kanımız bahâsı mâlımız şarâbımız, helâl-i zülâl gazâ mâlıdır’ dediler. Hakîr gördüm ki bir alay oğuz âdemler. Hemân kalkup, ‘Du’âlar sizi gâzîler’ deyüp gitdim.” Evliyâ Boşnak gazilere öfke ya da eleştiriyi değil, neredeyse sevecenlikle yaklaşır ve bu hoş hikâyeyi de zaten “Hikâye-i uhdihe” (Gülünecek hikâye) başlığı altında nakleder.

75 “Ayş u işret” edebiyatı için bkz. İnalçık 2011. Meyhaneleri kapatan ve içkiyi yasaklamaya çalışan bazı padişahların özel yaşamlarında şarabı çok sevdikleri biliniyor, II. Selim ve hele hele IV. Murad buna iyi örneklerdir. Ayrıca Evliyâ'nın Boşnak gazilerin içki sofrası dışında Fethiye'deki (Mekri) “iki yüz müselmân evli Karye-i Kiriş” halkının âdetleriyle ilgili yazdıkları da dikkat çekicidir: “haftada bir ahâli vilâyet [çınarlar altında] cem'olup [toplanıp] bey' [u] şîrâ [alışveriş] edüp şarâb içerler ve kanlı kebâb yeyüp safâ ederler” (9/137).

rını meydana çıkarmadan ve sadece daire (büyük def) çalıp şarkı söyleyerek geçme izni verilmişti. Bu şartlı müsaade ise sultanın:

... Ne mikdâr bozahâne ve meyhâne vardır ve ne mikdâr mey-fürûş melâ’inler [şarap satan melun] vardır ma’lûm-ı hümâyûnum ola (1/251).

demesi üzerine verilmişti. Böylece Evliyâ, 1638 yılında İslâmbol’un meyhane sayısını, hangi semtlerde olduklarını, sattıkları şarap çeşitlerini ve ankâhâne’den tüvânihâne’ye kadar meyhaneyle eşanamlı –ve muhtemelen bazılarını kendisinin türettiği– tam kırk altı sözcüğü belirtme fırsatı bulur:⁷⁶

Esnâf-ı mel’ünân [lanetli] [u] menhûsân [uğursuz] [u] mezmûmân [ayıplanan] ya’nî meyhâneciyân: Cümle kârhane-i mekkârhâneleri, dört mevleviyyet yerde bin altmış kârhâne-i fiskânedir [günahkâr yuvasıdır]. Cümle [...] kefare ve fecere ve behbûtî [bütün kâfir ve sapık] altı bin kâfirdir. İslâmbol’un cânib-i erba’asında [dört yanında] meyhâneler çokdur, ammâ vefret üzre olanlar Samadyakapusu’nda ve Kumkapu’da ve Yeni Balıkbâzârı’nda ve Unkapanı’nda ve Cibâlikapusu’nda ve Ayakapusu’nda ve Fenerkapusu’nda ve Balatkapusu’nda ve karşıda Hâsköy’de ve Galata demek meyhâne demekdir kim Allâhümme âfinâ gûyâ Malta ve Alakorna [Ankona?] kâfiristânıdır, andan tâ Karadeniz Boğazı’na varınca elbette her rabtada meyhâne mukarrerdir, ammâ Ortaköy ve Kuruçeşme ve Arnavudköyü ve Yeniköy ve Tarabya ve Büyükdere ve Anadolu tarafında Kuzguncuk’da ve Çengelköyü’nde ve Üsküdar’da ve Kadıköy’de cümle bu zıkr olunan şehirlerde tabaka tabaka beşer altışar kat meyhânelerdir (1/355).⁷⁷

Evliyâ’nın verdiği “resmi” meyhane dökümünü –çünkü bakkal dükkânlarını, bazen de evlerin giriş katını meyhaneye çevirenler listeye dahil değildir–⁷⁸ daha önce İstanbul semtlerini anlatırken belirttiği mahalle yapılarıyla karşılaştırdığımızda, Üsküdar hariç, tüm meyhanelerin ya balık pazarlarının ya da gayrimüslimlerin, özellikle de Rum ve Yahudilerin yoğun olduğu bölgelerde toplandığı açıkça görülüyor.

76 Döküm için bkz. Dizin, “meyhâne” maddesi. Yazar Arapça *sarâb* ve *hamr* dışında, Farsça *bâde*, birkaç kez *mey* ve Türkçe *çakır* sözcüklerini kullanır.

77 İstanbul’un tüm meşhur meyhane ve meyhaneçileri için bkz. Dizin, meyhâneci, meyhâneciyân esnâfı maddesi.

78 “Kasımpaşa’da sahildeki Yahudi evlerinin altındaki dükkânlarda misafirler için balık pişirilir ve onlara turşu ve kurutulmuş mersin ve morina balıkları ikram edilir. Yahudi kasapları ve misket, arakın satıldığı koltuklar da oradadır”, Eremya Çelebi 1988 [1698], s. 17. Bakkal dükkânlarında “hamr ve arak” satmayı yasaklama çabaları için bkz. İstanbul Ahkâm Defteri 1, s. 144; İstanbul Ahkâm Defteri 2, s. 308. İstanbul’da kaçak meyhaneleri ve içki satışı önleyebilmek için Hristiyanlar ancak kendi ev içi tüketimlerine yetecek kadar şarap ve rakı bulundurabilirlerdi, Ahmet Refik 1930, s. 120. Evliyâ’nın “Bir yeniçeri meyhânelerden ve Ermeni evlerinden ve bozahânenen çıkarmak mümkün olmayup...” (1/110) cümlesi de aynı soruna işaret eder.

Tablo 27. *Seyahatnâme*'de İstanbul meyhaneleri

Meyhanelerin yoğun olduğu semtler	Semtlerdeki esnaf ve cemaat yoğunluğu
Samadyakapusu	balıkçı dükkânları, (1/290) ⁷⁹
Kumkapu	balıkçı dükkânları, (1/290)
Yeni Balıkbâzâr (Eminönü)	balıkçı dükkânları, (1/290)
Unkaparı	balıkçı dükkânları, (1/290)
Cibâlikapusu	balıkçı dükkânları, (1/290)
Ayakapusu	balıkçı dükkânları, (1/290)
Fenerkapusu	balıkçı dükkânları, (1/290)
Balatkapusu	balıkçı dükkânları, (1/290)
Hâsköy (yüz meyhane)	balıkçı dükkânları; on bir Yahudi, iki Rum, bir Müslüman, bir Ermeni mahallesi (1/203) ⁸⁰
Galata (Galata demek meyhâne demektir)	balıkçı dükkânları; yetmiş Rum, on sekiz Müslüman, üç Frenk, iki Ermeni, bir Yahudi mahallesi (1/212)
Ortaköy (iki yüz dükkân çoğu meyhânelerdir)	“cümle kefere ve Yahûdiler ile mâl-â-mâl [dopdolu]” (1/223)
Kuruçeşme	on bir Yahudi, üç Rum, bir Müslüman mahallesi (1/223)
Arnavudköyü	“tüm sükkânları [sakinleri] Rum ve Yahûdiler” (1/223)
Yeniköy	yedi Rum, ⁸¹ üç Müslüman mahallesi (1/226)
Tarabya	yedi Rum, bir Müslüman mahallesi (1/227)
Büyükdere	yedi balıkçı ve gemici ve bağban kefere/ Rum, bir Müslüman mahallesi (1/227)
Kuzguncuk	belirtilmiyor
Çengelköyü	“ahâlinin çoğu Rûm keferelerdir, Müslimleri azdır” (1/231)
Üsküdar	balıkçı dükkânları, yetmiş Müslüman, on bir Rum ve Ermeni, bir Yahudi mahallesi (1/233)
Kadıköy	belirtilmiyor

Bu karşılaştırmanın ortaya çıkardığı tablonun şaşırtıcı bir yanı yoktur. Zaten “balık bâzârları olan yerlerde elbette meyhâne mukarrerdir” ve imparatorlukta şarap imalatı ve ticareti Hristiyanlarla Yahudilerin elindeydi. Tablo sadece yazarın verdiği dağınık bilgileri toparlamak ve belki de bugün hâlâ “Rum” deyince neden pek çok insanın aklına sadece “meyhaneci” geldiği sorusuna nesnel bir açıklama getirmesi açısından ilginçtir.

79 “Ve'l-hâsil meyhâne olan yerlerde elbette balık bâzârları mukarrerdir, zîrâ ta'âmı tarabdır” (1/290).

80 Bir Müslüman, bir Ermeni ve iki Rum mahallesine karşın on bir Yahudi mahallesi olan “guyâ bu şehri-i Selânik'dir yâhud Sîfet şehri [Kudüs yakınlarında dindar Yahudilerin yaşadığı Safed] gibi” dediği Hasköy'de yüz meyhane ve üç bozahane varmış. “Ammâ Kûpeli Yahûdî'nin mümessek elma suyu ve Tiryandafila Rûm'un misket şarâbı, harâbâtî erenleri içre [ayyaşlar arasında] meşhûrdur. Zîrâ [Hasköy] bağlarında olan misket üzümü meğer Akdeniz Boğazı'nda Bozcaada'da ola” (1/203).

81 Yazar âdet üzere “kefere-i fecere” der.

Evliyâ zerdenin icadını Muâviye'ye, hoşafın icadını Hz. Osman'a atfettiği gibi şarabın icadını da Cemşid'e⁸² atfeder ve Erdek, Ayancık'la ilişkilendirdiği şarabın icadıyla ilgili hoş bir efsane nakleder:

Der-beyân-ı sebeb-i tulû'-ı [doğuş sebebî] şarâb-ı bî-hicâb

Cemşid Ayancık'ta zengin bir kraldı ve güneş yüzlü bir kızı vardı, bir gün kız hastalanır. Nice hekim ilaç yapar ama fayda etmez, bir gün şeytan hekim kılığında gelir, kızın nabzını tutar ve:

'Bunun marazı ciğerdedir. Tiz üzüm getirsinler' deyüp Cemşid ve şeytân üzümü sıkup şişelere ve humlara koyup kırkinci günkü oldukda şeytân Cemşid'in kızı-na bir kâse bâde verdikde güyâ duhter [kız] hâbdan bidâr [uykudan uyanıp] ve şarâbdan hoşyâr [hoşnud] olup gördü kim bedenine [...] sıhhat gelmiş. Hemân kız kalkup doğru Cemşid'in katına gelüp sergüzeşti ana bir bir takrîr eyledi [bildirdi] .

Hemân Cemşid buyurup tabîb şeytânı katına çağırup şarâb kabının ağzın açdılar, ammâ güyâ ejdehâ ağzından âteşler çıkup [...] korkarak hekîm şeytân için Cemşid için çâşnısın tutdular [tadına baktular]. Gördüler kim âb ve âteş birbirleriyle zıd olup 'Ez-zıddâni lâyetcem 'ân' [zıltar bir araya gelmezler] iken âb ve âteş bir yere gelmiş. [...] Bu hikmetin hayrânı ve bu şerbetin [...] sekrânı [sarhoşu] olup Cemşid'in duhterine [kızına] bu duhter-i rez şerbetin [asma kızı şerbetini, şarabı] verüp nûş etdikce [içtikçe] şifâ bulup ten-dürüst olup la'lgün yanaklar hâsıl bu şarâb-ı Cemşid'den gayrıda bulunmayup mu'âlece için [ilaç için] sata sata bu Aydıncık ve Erdek'de Cemşid meyhanecilik ede ede mâl-ı Karûn'a mâlik [oldu] [...] Andan Âd ibn-i Şeddad şarâbı yasak edüp niçe bin âdemleri katl etdi. Me'âl-i kelâm şarâb bu Erdek'de peydâ olmuşdur (5/150).⁸³

Evliyâ, çoğu çalgılı olan meyhanelerde, şarapla birlikte “nukl [çerez], meze ve kebab”⁸⁴ yenildiğini, dahası satılan şarapların çeşitlerini de belirtir. İstanbul'da şarap imalatı yasak olduğundan⁸⁵ bunların büyük bir bölümü

82 Cemşid, yedi yüz yıl hüküm sürmüş, pek çok aletin ve maddenin mucidi olarak bilinen, bilgili, bin marifetli (hezârfen) efsanevi bir İran hükümdarıydı. Şarabı icat ettiği efsanesi yaygındı.

83 Evliyâ başka vesilelerle şarabın hem her derde deva hem de yaraları temizlemek için kullanıldığını anlatır: “Zirâ şeytân aleyhi'l-la'nenin ta'limiyle ibtidâ hamrı Cemşid peydâ etdi, ba'dehu hukemâlar bu asl şarâba ba'zı edviyeler zam eyleyüp günâ-gün mükeyyifâtlar peydâ etdiler” (1/355); “Yaray seksen yıllık şarâb-ı nâb ile yıkayup cümle çürük etleri çıkarup...” (2/555).

84 “İçki sohbetlerinde börekler ve ağır yağlı yemekler doğru değildir. [...] İçki meclisinin ayrılmaz yiyeceği, yarı-pişmiş kebab ile ekşili çorba, kavurmalar ve köfteler [...] Safa ehlinin meclislerinde kırk-elli kadar mezelikler, fıstık, fındık ve kavrulmuş badem bol bol olmalı. Sofra, balık yumurtası, havyar ve pastırma türünden yiyeceklerle dolup taşmalı. O mevsimde bulunan türlü türlü meyvelerle meclis donatılmalı”, Gelibolulu Mustafa Âli, 1978 [1600], c. I, s. 159. Belki alımı çizmekte yarar vardır, Âli, makam sahibi kişilerin şarap meclislerine gösterdiği hoşgörüyü “haraba”ların, “ipsiz sapsızların” gittiği meyhanelere göstermez (s. 182). İçki meclislerinde tüketilen meze çeşitleri için bkz. Arslan 2003, s. 74-109, “Küçük Sâkinâme Sözlüğü”.

85 O nedenle Esnaf Alayı'nda Rum ve Yahudi meyhaneciler vardı ama “şarapçıyân esnafı” yoktur. İstanbul kadısına zaman zaman yasağa dair gönderilen hükümler, “nasârâ ve Yahûdi taifesi”nin bu yasağı ihlal ettiğini gösterir. Örneğin bkz. Ahmet Refik 1931, s. 32, “İstanbul dahilinde rakı ve şarap imalının yasak edilmesine dair” 26 Mayıs 1606 tarihli hüküm.

İstanbul'un yakın çevresinden getirilen, “yerli” olarak nitelendirebileceğimiz şaraplardı: Bozcaada'nın misket şarabı, Ketehorya [Kasımpaşa], Bulduklu [Amasya],⁸⁶ Erdek, Edremit, Mudanya, Maydos ve Sakız Adası şarapları. Bunlar, bazı Batılı seyyahların da tanıklık ettiği gibi⁸⁷ en kolay bulunabilen ve de en çok tüketilen şaraplardı. Diğerleri daha uzak bölgelerden, hatta Osmanlı sınırları dışından “ithal” edilirdi.

[Yahudiler] şarâb dedikleri mel'ûnu bile kimseden alup içmezler. Gayr-ı meyhânecileri olmasının aslı oldur. Zîrâ azîm kâr ederler. Cümle şarâbın gûnâ-gûnu [şarapların her çeşidi] ve yigirmi otuz yıllık la'l-gûn ve sarı yâkût ve kehribâr-misilli şarâb-ı Ankona ve şarâb-ı Paris ve şarâb-ı Gingöş-i Budin [Macaristan] ve şarâb-ı Alman ve şarâb-ı Sarakuza [Sirakûza-İtalya] ve şarâb-ı Mora Arhuza [Argos-Yunanistan] ve şarâb-ı İngiliz [...] bu Yahûdilerde zî-kıymet bulunur (1/358).

17. yüzyılda İstanbul piyasasında satılan şarap çeşidi hiç de azımsanacak sayıda değildi. Şarap ticareti serbestti, şarabın vergisi ödendiği ve aleni içilmediği sürece Trakya, Ege Adaları ve Avrupa'nın tüm şaraplarının İstanbul'a girmesine kimse karşı çıkmazdı. Evliyâ iyi kâr eden meyhanecilerin Galata mollasından hamr (içki) eminine kadar otuz “hâkim”e vergi ödediklerini yazar ve ekler:

'Ayet-i şerif: içki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytanın işidir bunlardan kaçın'ın⁸⁸ buyurmuştur. Lâkin Âl-i Osmân'ın esbâb-ı ihtîşâmı çok olmağile masârif dahi ziyâde olup emr-i Hudâ üze bu şarâbı men' etmeyüp senevî (---) kîse hâsıl olur başka emânet-i kübrâdır, kim bâlâda tahrîr olunan otuz üçüncü eminin biri dahi budur. Galata'da Domuzkapusunda sâkin olur, emîn-i bî-dîn hâneleri vardır. Üç yüz tevâbi'e mâlik [yandaşa sahip] büyük emânetdir (1/355).

Yani, Osmanlının ihtîşâmı ve masrafları çok olduğundan şarap vergisinden –sorunsuzca– elde edilen yüklü meblağlara ihtiyacı vardı, bu da şarap ticaretinin yasaklanmamış olmasının nedeniydi.⁸⁹ Herkesin bildiği bu sırrı, o dönemde Evliyâ Çelebi gibi açıkça yazıya dökebilecek kaç kişi vardı acaba?

86 Polonyalı Simeon, Bulduk şarabını Türkiye'nin üç “muteber” şarabından biri olarak sayar; diğerleri Ankara ve Ergani şaraplarıdır, Andreasyan 1964, s. 99.

87 “Bozcaada şarabından başkasını içmiyorlar. Bozcaada şarabı bütün Ege adalarının en güzel en az sarhoş edici şarabı”, Tavernier 2007 [1675], s. 136; “Doğu Akdeniz'in en nefis şarabı olan Bozcaada'nın misket şarabıydı”, Tournefort 2005 [1700], c. I, s. 252; “Şarap İstanbul'a adalardan veya başka yerlerden Rumlar ve Yahudiler tarafından getiriliyor. [...] Bu tür şaraplar tatlı, sert şaraplardır, lezzet ve kalite bakımından misket, malveza (malvazia) [...] şarapları ünlüdür. Misket şarabı Galata'daki Rum ve Yahudilerde ve İstanbul tarafında da bulunur. [...] Beyaz ve hafif sarı renkte olup çok nefistir. Öyle rastgele alelade bir içki değildir. [...] Bunlar dışında Girit'ten, Kandiye'den iyi ve sert şaraplar da gelir. Ama bunlar meyhanelere verilmez”, Dernschwam 1987 [1553-1555], s. 142. Kandiye'nin Osmanlı toprağı olmadığı bir dönemde bile şarabı İstanbul'a ithal edilirdi.

88 Kur'an, Mâide 90.

89 Söz konusu durum sıkça bir hoşgörü ifadesi olarak yorumlanır.

Şeytanın yardımıyla Cemşid'in icat ettiği şarap dışında İstanbul'da çokça tüketilen diğer alkollü içki arak, yani rakıydı. Arapça “ter” anlamındaki arak sadece rakının değil, nane, kekik arakı gibi her türlü bitkinin damıtılmış saf suyunun adıydı. O nedenle Geçit Alayı'nda arakçıyan esnafıyla karşılaşırız. Yoksa İstanbul'da şarap gibi rakı ticareti de serbest olup imalatı yasaktı. Yine de Evliyâ yanlış anlaşılmasa için haram olan arakların Polonya'da üretildiğini belirtir:

Esnâf-ı arakçıyan: Dükân 100, neferât 300. [...] Cemî'i nebâtâtından gülâb gibi arak çıkup Leh diyârında bin güne arak olur ammâ gülefsen ve horilka rakısı cümleden kattâldır [hepsinden öldürücüdür]. Bunun dahi sekri harâmıdır, yohsa katresi harâm değildir (1/355).⁹⁰

Evliyâ, bazen arak, bazen rakı olarak bazen de sadece adıyla kaydettiği ve “öldürücü” sıfatını yakıştırdığı bu iki araktan başka bugün bizim tanımlamakta zorluk çektiğimiz şu arak/rakı çeşitlerini de kaydeder:

Anison, bahısica, darçın, firna, hardaliyye, hürmâ, imâmiyye, karanfil, na'nâ, ohlamur, saman (?), sudina, sûşnâr ve poloniyye arakı.

Bu içkilerin çoğu sadece birinci cildin sonunda yer alan İstanbul'daki meyhaneye dökümünde yer alır. İstanbul dışında, Rumeli ve ötesinde adı tekrarlanan hardaliyye, poloniyye ve horilkadır. Pancar rakısının adı olan horilka, Ukraynaca “imbikten geçirme” anlamındaki *hority* fiilinden gelir.⁹¹ Belgrat ve Üsküp'ün memduh içecekleri arasında sözü edilen, adı üstünde “poloniyye” Leh kökenli ve herhalde alkol derecesi yüksek olan damıtılmış bir içkiydi. Diğer arakların özellikleri hakkında ne *Seyahatnâme*'de ne de başka bir kaynaktan bilgi bulunabildi.

İstanbul piyasasında satılan alkollü içkiler arasında pivo ya da arpa suyu, yani bira da vardı. Evliyâ pivodan daha çok Polonya ve Romanya'da bahseder ama sayıları az olsa bile İstanbul'da arpa suyu satan üç dükkânı da belirtir.

Anlaşılan İstanbul meyhanelerinde yok yoktu ve bu durumdan pek de hoşnut olmadığını göstermek için Evliyâ, sekiz yüz seyyar meyhaneciyle başlayan ve kırk bir meyhaneyi kapsayan⁹² upuzun “Fesâdhâne listesi”ni (1/355-356) kibrit suyu⁹³ satan dükkânla noktalar:

Hekîmhâne-i [meyhane anlamında] kibrit suyu: Dükân ve nefer bir.

90 Şarabın katresi haram iken, “öldürücü” bir içkinin “katresi”nin haram sayılmaması dikkat çekicidir.

91 Rusça ve Romence *goralka*, Slovakça *goralka* ve Lehçe *gorzalka* aynı anlamı taşır. Bu bilgiler için Tahsin Cemil'e ve Elizabeth Finzi'ye teşekkür ederim.

92 Evliyâ kırk beş adet der, ama daha sonra yeniden anlatacağı Bâdehâne-i Yahûdiyân dışında kaydettikleri kırk bir tanedir.

93 “Yerin dibine batsın, ölsün, kahrolsun” anlamında ve “bir daha ortaya çıkamayacak biçimde yok etmek” anlamında köküne kibrit suyu dökmek deyimlerinde geçen söz, TDK.

İkinci Ayrım

Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde
Yiyecek, İçecek, Esnaf ve
Mutfak-Sofra Gereçleri
Dizini

Dizin'e Kısa Giriş

*Hayrû't-ta'âm mâ-hazar*¹

Seyahatnâme'de Osmanlı yemek kültürüyle ilgili alfabetik dizin, aşağıda belirtilen ciltlerin okunması ve konuyla ilgili sözcüklerin seçilmesiyle hazırlandı. Seçilen sözcükler –ve “nân-ı ekmek hakkı” türü ifadeler– alfabetik sıraya göre cilt ve sayfa numarasıyla kaydedildi.² Söz konusu sözcükler Giriş'te de belirtilen sekiz kategoriye göre seçildi: Gıda maddeleri, mutfak-sofra gereçleri, gıda tüketimi ve üretimiyle ilgili mekânlar, gıda maddeleriyle ilgili meslekler/esnaflar, yemek kültürüne ilişkin kalıplaşmış ifadeler, keyif verici maddeler, tiryakiler, deva otları.

Dizin'den yararlanacak olanlara bazı açıklamalar

1- Evliyâ'nın zengin kelime dağarcığını yansıtabilmek için, metindeki çoğu eşanlamlı Türkçe, Arapça, Farsça sözcükleri, dahası yazarın kaydettiği yabancı dil, yöresel lehçe ve ağızlardaki örnekleri ayrı maddeler olarak belgelemek gereğini duydum. Örneğin balık, hût, mâhî, semek ya da şarâb, bâde, çakır, hamr, mey, müdâm, sücû gibi. Eşanlamlılar arasında göndermeler yapıldı. Koyun eti, lahmi türü tamlamalarda eşanlamlılar birleştirildi

2- Alfabetik sıralama haricinde çoğu maddenin çeşitleri ayrıca gruplandırıldı. Örneğin üzüm, kavun, kayısının ya da balık, boza, helva, macunların, hatta kâse ve kaşıkların metindeki tüm çeşitleri kendi içinde de alfabetik olarak sıralandı böylece bir arada görülmesi sağlandı. Bu tematik sınıflandırmada eşanlamlılar birleştirildi Örneğin balık/hût/mâhî/semek çeşitleri, şarap/bâde çeşitleri ya da incir/lop çeşitleri gibi.

3- Metinde sadece bir ya da iki kez tekrarlanan “alt çeşit”ler, alfabetik sıralamadan tematik sınıflandırmaya gönderildi.³

Örneğin

mor dud 2/198, 3/132, 10/269

mor lop bkz. incir/lop çeşitleri

---

1 “Yemeğin iyisi hazır olanıdır”; 5/313, 9/95, 10/457

2 Osmanlıcadaki Farsça ve Arapça tamlamalar Türkçe alfabetik sıraya göre verildi.

3 Alfabetik olarak aranma olasılığı çok düşük olan bazı maddeler ise sadece tematik sınıflandırma içinde verildi.

mor patlıcan bkz. patlıcan çeşitleri

mor hûrmâ bkz. hûrma çeşitleri

mor zeytûn bkz. zeytin çeşitleri

4- Çok sık tekrarlanan maddeler tematik sınıflandırmadan alfabetik döküme gönderildi, balık/hût/mâhî/semek çeşitleri'nde otuz bir kez tekrarlanan alabalık ve on yedi kez tekrarlanan morina balığında olduğu gibi.

5- Dizin'de *Seyahatnâme*'nin yazımı aynen korundu, aynı sözcüğün farklı yazılışlarıyla tekil ve çoğul halleri kesme işaretiyle gösterildi; amber/anber, lâkişe/lâkşe, simid/simit ve lahm/luhûm, şerbet/eşribe gibi.

6- Kısa açıklamalar köşeli ayraç [] içinde, uzun açıklamalar kaynaklarıyla birlikte dipnotlarla verildi. Ayrıca okunuşu açık olmayan sözcüklere alternatif okunuş ve yanlış olduğu belli olanların doğrusu köşeli parantez içinde verildi; örneğin, künige [künefe] gibi. Dolaylı atıflar ise süslü ayraç {} içinde belirtildi. {Alanya} dürme etmeği, {Hâsköy} lüffân nârî gibi.

7- "Övülmeye layık" gıda maddeleri ayrıca üretildikleri, yetiştirildikleri kent, yöre, ülke adıyla da belirtildi: Mardin âlûsu/encâsı/icâsı/eriği, Diyârbekir kavunu, Dimetoka [Didymoteicho-Yunanistan] kırmızı bardağı/çanağı/ibriği/kâsesi gibi.

8- Benzetme ögesi ya da mecaz olarak kullanılan pişirme yöntemleri ve gıda maddeleri, bazı sebze ve meyve dışında⁴ Dizin'e dahil edilmedi. Örneğin, "kayaları peynir gibi kesti" cümlesindeki peynir; "deryâda balık gibi yüzüp gider" cümlesindeki balık Dizin'deki peynir ve balık maddesi içinde yer almadı.

Ya da "halkın kebâb ve hanelerini tûrâb edüp" (2/118); "divârlarını tûrâb, halkının ciğerin kebâb edüp.." (2/118); "hâneye ateş edüp cümle tevâbi'i cızbiz kebâbı gibi büryân olup" (2/252); "Hanelerin tûrâb keferelerini esîr-i kebâb ettiğimiz" (7/158) veya "Mısır içre pire ve kehle ve tahta biti âdemi kebâb eder" (10/99); "şiddet-i hârdan kebâb olup" (10/452); mecazlardaki "cızbiz" hariç kebâb, büryân, ciğer sözcükleri Dizin'de yer almadı.

Bunların yanı sıra, ölçü birimi olarak kullanılan meyveler –"fındık kadar" (9/609), "ceviz-i bevvâ kadar" (10/432)–; "şerbet-i şehâdet"teki şerbet (10/26); Mısır'dan (Kahire) Şam'a uçurulan posta güvercinleri (kebûterleri) (10/65); fal bakanların "baklaları" (8/28); tekke, hamam ve türbe duvarlarındaki gülsuyu ve safran Dizin'e dahil edilmedi.

9- Osmanlı yemek kültürünün ayrılmaz öğeleri olan leğen-ibrik ve buhurdan-buhur Dizin'de yer aldı. Fakat çeşitli koku maddelerinden sadece yemek tatlandırıcısı olarak da kullanılan müşk [misk] ve bir türü olan müşk-i Hoten kaydedildi.

4 Bkz. Giriş, s. 34-35.

Doğrusu “pösteği saymaktan” farksız olan bu uğraş sırasında, toplam 3587 sayfa içinde maddeleri saptama aşamasında eksiklikler vuku bulmuş; anlamlandırma, eşanlamlıları birleştirme, Excel dosyalarını ve tabloları oluşturma aşamalarında ise hatalar yapılmış olabilir. Muhtemel hata ve eksikliklerin, bu çalışmanın ileriki aşamalarında *Seyahatnâme*'ye emek verenlerin katkılarıyla düzeltileceğine inanıyorum.

Dizin'in oluşturulmasında kullanılan *Seyahatnâme* Baskıları

1. kitap, 2. baskı, YKY, İstanbul 2006, TSMK Bağdat 304 numaralı yazmanın transkripsiyonu. Hazırlayanlar: Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı.
2. kitap, 1. baskı, YKY, İstanbul 1999, TSMK Bağdat 304 numaralı yazmanın transkripsiyonu. Hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı.
3. kitap, 1. baskı, YKY, İstanbul 1999, TSMK Bağdat 305 numaralı yazmanın transkripsiyonu. Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı.
4. kitap, 1. baskı, YKY, İstanbul 2001, TSMK Bağdat 305 numaralı yazmanın transkripsiyonu. Hazırlayanlar: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman.
5. kitap, 1. baskı, YKY, İstanbul 2001, TSMK Bağdat 307 numaralı yazmanın transkripsiyonu. Hazırlayanlar: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - İbrahim Sezgin.
6. kitap, 1. baskı, YKY, İstanbul 2002, TSMK Revan 1457 numaralı yazmanın transkripsiyonu. Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı.
7. kitap, 1. baskı, YKY, İstanbul 2002, TSMK Bağdat 308 numaralı yazmanın transkripsiyonu. Hazırlayanlar: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff.
8. kitap, 1. baskı, YKY, İstanbul 2003, TSMK Bağdat 308 numaralı yazmanın transkripsiyonu. Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff.
9. kitap, 1. baskı, YKY, İstanbul 2005, TSMK Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462 ve Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 numaralı yazmaların karşılaştırmalı transkripsiyonu. Hazırlayanlar: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff.
10. kitap, 1. baskı, YKY, İstanbul 2007, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462 ve Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 numaralı yazmaların karşılaştırmalı transkripsiyonu. Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff.

Dizin

A

âb-ı asel bkz. bal suyu

âb-ı gülâb bkz. gülâb

âb-ı gülâbcıyân esnâfı bkz. esnaflar

âb-ı Hamrevât⁵ 4/27, 4/28, 4/37, 7/175

âb-ı ırka sûs ya'nî biyankökü suyu bkz. ırka sûs suyu

âb-ı şülle bkz. avşıla

âb-ı Zemzem 1/56, 8/334, 9/8, 9/114, 9/229, 9/224, 9/334, 9/335, 9/352, 9/368, 9/379, 9/382, 9/385, 9/386, 9/387, 9/388, 9/389, 9/396, 9/397, 9/400, 9/401, 9/402, 10/305

âb-ı zülâl [Ar. saf, hafif su; kar suyu]⁶ 1/75, 1/206, 1/219, 1/222, 1/229, 1/239, 1/287, 2/12, 2/21, 2/114, 2/116, 2/118, 2/122, 2/159, 2/173, 2/195, 3/19, 3/32, 3/37, 3/55, 3/71, 3/89, 3/1911, 3/183, 3/255, 3/260, 4/12, 4/14, 4/18, 4/32, 4/62, 4/68, 4/74, 4/82, 4/87, 4/88, 4/104, 4/115, 4/122, 4/162, 4/193, 4/209, 4/210, 4/216, 4/219, 4/313, 4/315, 4/324, 4/333, 5/36, 5/37, 5/119, 5/146, 5/221, 5/234, 5/235, 5/289, 5/290, 5/311, 6/13, 6/49, 6/58, 6/67, 6/109, 6/253, 6/278, 6/290, 7/88, 7/178, 7/216, 7/218, 7/294, 7/301, 7/326, 8/36, 8/58, 8/72, 8/93, 8/96, 8/116, 8/126, 8/138, 8/169, 8/223, 8/240, 8/246, 8/264, 8/273, 8/293, 8/323, 8/334, 9/17, 9/23, 9/48, 9/67, 9/83, 9/84, 9/94, 9/95, 9/96, 9/107, 9/112, 9/116, 9/128, 9/144, 9/145, 9/149, 9/175, 9/209, 9/210, 9/215, 9/216, 9/225, 9/229, 9/230, 9/275, 9/279, 9/281, 9/287, 9/296, 9/298, 9/300, 9/304, 9/305, 9/327, 9/386, 9/397, 9/408, 9/417, 9/421, 10/153, 10/157, 10/158, 10/287, 10/463, 10/487, 10/514

abârik bkz. ibrik

Abaza balı bkz. bal/asel çeşitleri

Abbâsî armudu/emrûdu⁷ 2/118, 2/122, 2/135, 2/139, 2/149, 4/82, 4/125, 4/194, 4/229, 5/20

Abbâsî armudu kurusu 2/122, 2/139

abdüllâvî⁸ 1/275, 10/269, 10/270, 10/326, 10/424, 10/439

abdüllâvî bâzârı 10/326

abdüllâvî çekirdeği 10/194, {10/269}

abdüsselâm otu [adamotu, deva otu]⁹ 3/60, 5/234, 6/279, 10/10, 10/261, ayrıca bkz. yebrûhuş-sanem

âbşıla şerbeti bkz. avşıla şerbeti

âbşula pilav bkz. avşıla pilav

acarlı balık bkz. balık çeşitleri

5 Diyarbakır'ın ünlü içme suyu. Yazar *âb-ı hayat*, *âb-ı hayvân*, *âb-ı nâb*, *âb-ı rakik*, *âb-ı zülâl*'den söz eder, ancak "su" ve eşanlamlıları metinde çok sık tekrarlandığından Dizin'e sadece dönemin ünlü içme suları ile *âb-ı zülâl* alınmıştır.

6 Saf, berrak, hafif ve tatlı sular için kullanılan bu deyim kar içindeki kurtçuklarla da ilişkilendiriliyor. 2/118, 6/49, 7/243, 7/294, 8/94, 9/281. Krş. Dankoff-Tezcan 2004, s. 69, (bundan böyle Dankoff-Tezcan). Evliya, leziz meyve suyu anlamında da kullanır "Karpuzu hurdedir, ammâ bir tulum âb-ı zülâldır" (9/67).

7 İran'ın Kazvin bölgesinin kışa dayanıklı ünlü bir armut cinsi, bkz. Onuncu Bölüm: Meyveler.

8 "İki tarafı akreb kuyruğu gibi bir kavundur" (10/424). Tombul bir acura benzeyen yabani bir kavun cinsi (*Cucumis chate*), Bedevian 1936, s. 212 (1255), (bundan böyle Bedevian); krş. Multilingual Multiscript Plant Name Database <http://www.plantnames.unimelb.edu.au/Sorting/> (bundan böyle MMPND).

9 *Mandragora officinarum* ya da *Atropa mandragora*, Bedevian, s. 382 (2206); krş. Çağbayır 2007 (bundan böyle Ötügen Sözlüğü) abdüsselâm. Dizin'de tüm deva otları köşeli ayraç içinde belirtildi.

acûr/hiyâr-ı acûr¹⁰ 9/196, 10/196, 10/269, 10/405, 10/424, 10/439
 acûru'l-ahzar [yeşil acur]¹¹ 10/270
 Adana balı 2/204
 Adana câmûs kaymağı 6/55
 Adana câmûsu 3/30, 4/103, 4/125, 6/301, 8/60, 10/185, 10/315
 Adana kabağı¹² 1/190, 2/187, 2/201, 4/327, 6/60, 7/108, 7/324, 8/292, 9/301, 9/425
 âdem eti bkz. et çeşitleri
 âdem südü bkz. süt çeşitleri
 ades [mercimek] 3/46, 4/15, 8/75, 8/232, 10/73, 10/417, 10/448, 10/459, 10/471, ayrıca bkz. mercimek
 ades çorbası/çorba-yı ades bkz. mercimek/ades çorbası
 adesciyân esnâfı bkz. esnaflar
 afyon 1/327, 1/354, 9/21, 9/22, 10/151, ayrıca bkz. haşhaş
 afyon esîri 4/71
 afyon macûnları bkz. macun çeşitleri
 afyoncuyân esnâfı (esnâf-ı ehl-i keyf) bkz. esnaflar
 ağaç kavunu¹³ 9/60, 9/115, 9/297, 9/328, ayrıca bkz. kebbât/kübbât
 ağciyân esnâfı [ağ ile balık avlayanlar] bkz. esnaflar
 ağciyân esnâfı [balık ağı örenler] bkz. esnaflar, ayrıca bkz. balık ağı örücü esnâfı
 ağda¹⁴ 1/286, 1/287, 9/12
 Tavşanlı [Kütahya] ağdası 9/12
 ağda tüccârı esnâfı bkz. esnaflar
 ağdacı dükkânı 10/207
 ağdacıyân esnâfı bkz. esnaflar
 ağlciyan esnâfı bkz. esnaflar
 ağız [ağuz, sağılan ilk süt] 1/277, 3/228, 3/274, 7/220, 8/331, ayrıca bkz. anız
 Ağriboz [Eğriboz/Evia-Yunanistan] köfteri 1/286, {8/110}
 ahlât emrûdu [yaban armudu] 1/228, 2/109, 3/228, 5/53, 5/206, 6/231, 7/244, 8/5, 8/8, 8/246, 9/104
 ahşâb/ahşâbât/ahşâbatı deva/ahşâbât-ı işpeçar [deva otları]¹⁵ 1/327, 2/117, 2/170, 3/57, 3/104, 3/144, 3/258, 4/79, 5/234, 6/279, 8/120, 8/243, 9/305, 9/423, 10/10, 10/160, ayrıca bkz. devâ otları, edviye otları
 ahşâbât u giyâhât bkz. ahşâb/ahşâbât
 âhû bkz. et/lahm çeşitleri
 {Akka} hûrmâsı 3/72
 Akdağ [Lâdik] balı 2/204

10 *Cucumis melo L. var Chate*. Bedevian, s. 213 (1262); krş. MMPND, *Cucumis flexuosus*.

11 “Ve eşkalı abdüllâvî gibi eğri bûğrûdür [...] müdevver [yuvarlak] kabaktır.” Bkz. Dokuzuncu Bölüm: Sebzeler.

12 Evliyâ “Adana kabağı”nı mecazi anlamda, büyük kafaları betimlemek için sıkça kullanır, bkz. Dokuzuncu Bölüm: Sebzeler.

13 Genellikle kabuğu şekercilikte kullanılan iri ve buruşuk bir limon türü (*Citrus medica L. var. Cedrata*). Bedevian, s. 182 (1072); Barthelémy 1935, *kabbât* maddesi, s. 699; içki sofralarında meze olarak da yenilirdi, Arslan 2003, s. 77; bkz. dipnot 399.

14 Pekmezden yapılan şekerleme, On Birinci Bölüm: Tatlılar.

15 Ahşab (Ar. *haşeb*'in çoğulu) ağacın kerestesidir. Osmanlıcada şifalı otlarla uğraşanlara, Arapça yaş ot anlamındaki *aşb*'dan *aşşâb* denirdi. 1608 tarihli *Helvahane Defteri*'nde (Terzioğlu 1992, s. XXI), sarayda hekimbaşının denetimi altında çalışan aşşb'lardan söz edilir. Aşşâb'ın Fransızca karşılığı aynı anlama gelen *herboriste*'dir (Şemsettin Sâmî, 1885). *Seyahatnâme*'de ahşâb/ahşâbât, aşşâb/aşşâbât anlamında kullanılmıştır.

- Akhisâr [Bosna-Hersek] elması 5/233
 Akhisâr [Manisa] mekik ekmeği 9/36
 akîde 1/45, 1/289, 9/419, 10/209, 10/341
 akîdeciyân esnâfı 1/289
 [İstanbul'un meşhur akîdecileri]
   Akîdecî Fenâyî [Ayasofya Çarşısı'nda] 1/289
   Dede Beğ [Kasımpaşa'da] 1/289
   Mevlevî Ahmed Çelebi [Unkapanı'nda] 1/289
   Safî Çelebi [Üsküdar'da] 1/289
 âkirkarhâ [deva otu]¹⁶ 8/119, ayrıca bkz. üdü'l kahr
 Akkirman [Karadeniz kıyısı-Ukrayna] yağı 1/298
 Akşehir tebekânî¹⁷ elması 3/14
 alabalık 2/20, 2/21, 2/89, 2/166, 2/175, 3/9, 3/137, 3/144, 3/152, 3/228, 4/171, 5/26, 5/146, 5/152, 5/229, 5/235, 5/265, 5/267, 5/275, 5/311, 6/252, 6/258, 6/271, 6/278, 6/291, 8/236, 8/326, 8/331, 9/25, 9/95, 9/144
   la'l gün pul ile halk olunmuş alabalık 5/311
   zer nişanlı/zerefşân [gölalası?] alabalık 3/228, 6/278, 9/95
 alabaş¹⁸ 3/192
 alakerde/alakerda balığı bkz. balık çeşitleri
 {Alanya} dürme etmeği 9/152
 {Alanya} yufka aş ekmeği 9/152
 alay-ı çâşnigîrân bkz. çâşnigîr/çâşnigîrân alayı
 alay-ı kilârcıyân bkz. kilârcı/kilârcıyân alayı
 alcık balığı bkz. balık çeşitleri
 alıç 9/399, 10/268, 10/272
 alıgsız bakla¹⁹ 2/117
 âlû [Far. erik]²⁰ 1/285, 1/300, 2/122, 2/128, 2/135, 2/139, 3/20, 4/159, 4/177, 4/185, 4/189, 4/205, 4/211, 4/220, 4/229, 5/20, 7/161, 7/235, 8/53, 8/89, 8/96, 8/244, 8/246, 8/329, 9/60, 9/279, 9/328, 10/424, ayrıca bkz. erik, encâs [iccâs yerine], ve erik/âlû çeşitleri
 âlû-yı Buhârâ/Buhârî bkz. Buhârâ âlûsu
 Amasiyye Lâdik ekmeği bkz. Lâdik ekmeği
 Amasiyye [ayva] perverdesi [marmelâtu] {2/98}, 3/262
 amber/anber²¹ 1/326, 4/158, 10/213, ayrıca bkz. mu'amber
 amber pilav bkz. pilav çeşitleri
 amber sirkesi bkz. sirke çeşitleri
 amber/anber şarâbı, şerbeti bkz. şerbet çeşitleri

16 Nezleotu, *Anacyclus pyrethum* ya da *Anthemis pyrethum*, Terzioğlu 1992, s. 81. "Âkır-karhâ terhûn-ı kûhîdür." Âşık Mehmed 2007 [1598], s. 1301 (bundan böyle Âşık Mehmed); bkz. dipnot 718.

17 Evliyâ'nın kırmızı elmalar (ve bazen şeftaliler) için kullandığı *tebekânî* sözcüğü tanımlanamadı, ancak 1502 tarihli Bursa İhtisâb Kanunnâmesi'nde Akşehir'in *bedkânî* elmasından söz ediliyor. Akgündüz 1990, 2. kitap, s. 195.

18 "Şalgam-misâl bir güne şey olur, ana alabaş derler."

19 Üçkilise'deki (Eçmiyazzin) manastırda yenen bakla yemeği. "Alıgsız" sözcüğü anlaşılmadı; belki de "yağsız" diye okumak gerekir.

20 Metinde bazen kayısı anlamında kullanılıyor, örneğin 9/279.

21 *Ambra grisea physeter*. Bir balina türü olan ispermeçet balinasının (*Physeter catonon*) bağırsaklarında oluşan ve dışkıyla atılan güzel kokulu ticari değeri yüksek bir madde. Amberin gri ile siyah arası rengi, balinanın tükettiği mürekkep balığının miktarına bağlıdır. Osmanlı mutfağında yemeklere, özellikle de şerbet ve hoşafılara koku vermek için katılır, ayrıca buhur maddesi olarak da kullanılırdı. Metindeki buhur bağlamındaki amber Dizin'e dahil edilmedi.

amberciyân esnâfı bkz. üd ü amberciyân esnâfı
 amberîn hoş-âblar bkz. hoşaf çeşitleri
 amber-i bâris²² şerbeti 1/276, 1/285, 9/369, 10/210, 10/242, ayrıca bkz. berberis şerbeti
 anâr bkz. nâr
 anber bkz. amber
 anberli çorba bkz. çorba çeşitleri
 angıt/angut kuşu [ördek türü]²³ 5/152, 6/86, 7/91, 7/220, 8/4
 anız²⁴ 8/331, ayrıca bkz. ağız
 anison 1/267, 1/356, 4/124
 anison arakı bkz. arak çeşitleri
 anisonlu ekmek bkz. ekmek çeşitleri
 anisonlu hâs ve beyâz somun bkz. ekmek/somun çeşitleri
 anisonlu Ramazân pideleri bkz. pide çeşitleri
 anit bkz. angıt/angut
 ankâhâne [meyhane anlamında] 1/356
 ankurya [hıyar]²⁵ 8/124
 ankuryasa²⁶ ya'nî hıyâr bûrânîsi 1/291
 Arab gevreği 9/44
 Arabkîr/Arabgîr dudu 1/285, 3/144
 arak 1/262, 1/355, 1/356, 4/214, 4/255, 5/185, 5/268, 6/47, 7/71, 7/89, 8/5, 9/66, 10/271, 10/463, ayrıca bkz. rakı
 [arak çeşitleri]
   anison arakı 1/356
   balısica/balıısica arakı 1/354, 1/356
   darçın arakı 1/356
   fırna/fırna arakı 1/354, 1/356
   gülefsen/gülefser arakı 1/354, 1/355, 1/356
   hardâliyye/hardâliye arakı 1/354, 1/356, 2/98, 3/262, 5/199, 5/229, 5/268, 5/300, 8/322
   horilka/horilka arakı, rakısı²⁷ 1/354, 1/355, 1/356, 5/68, 5/79, 5/81, 5/85, 5/184, 7/183, 7/315, 7/333
   hûrmâ arakı 4/255, 10/271, 10/436
   imâmiyye arakı 1/354, 1/356
   karanfil arakı 1/356
   na'nâ arakı 5/268
   ohlamur [ihlamur] arakı 1/356
   poloniyye/poloniyye arakı 1/354, 1/356, 3/262, 5/199, 5/268, 5/300, 8/302
   saman arakı 1/356
   sudina/sudina arakı 1/354, 1/356
   sûšnâr arakı 1/356
   zater-i Halil arakı 1/356

22 *Berberis crataegina*. "Enberbâris, Fârisî zirişk ve Türkî'de kadın tuzluğu dir", Âşık Mehmed, s. 1241. Günümüzde kadıntuzluğu, karamuk ve diken üzümü olarak bilinir, Baytop 1997, s. 157. Bitkinin kökü deva için kullanılır, meyvelerinden şurup ve reçel yapılırdı, bkz. dipnot 657.

23 Evliyâ avlanan kuşlar arasında sayar, ancak turna, kaz ve ördek gibi yenildiğini açıkça belirtmez.

24 "İnekler yavruladıktan sonra, üç gün içinde sağılan koyu süt, ağız", *Derleme Sözlüğü*.

25 Evliyâ'nın açıklaması, Yunanca. Doğrusu *angûria* (tekili *angûri*).

26 Yunancada *ankuryasa* diye ne bir yemek ne de bir sözcük vardır. Evliyâ böyle bir yemeğin olmadığını da herhalde biliyordu, ancak *angûria* (hıyarlar) sözcüğünden "yağsız bir Urum ta'âmı" uydurarak kelime oyunu yapma fırsatını kaçırmak istememiş olabilir.

27 Pancar rakısı, bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler, dipnot 91.

arakcıyân esnâfı bkz. esnafılar
 ârâmhâne [meyhane anlamında] 1/356
 arka sakkâsı esnâfı bkz. sakkâ
 armud bkz. emrûd
 armud kurusu 2/91
 Arnabud [Arnavut] bozacı 2/251, 5/110
 Arnavud Kâsım bozası [Süleymaniye-İstanbul] 1/354
 Arnavud Kâsım şerbeti [Süleymaniye-İstanbul] 1/286
 Arnavud simidi 8/297, 8/302, 8/310
 arpa 7/196, 7/323, 10/192
 arpa ekmeği/etmeği 7/196, 8/350, 9/18, 10/133, 10/345, 10/346, 10/450, {10/458}, 10/459, 10/462
 arpa suyu²⁸ 1/354, 1/356, 5/68, 5/184
 arslan [eti] 10/462, 10/495, 10/496
 arslan südü [içki; rakı; şarap]²⁹ 1/357, 6/49, 8/45, 8/96, 8/120, 8/337, 9/53
 arşın helvâsı bkz. helva çeşitleri
 asel [Ar. bal] 1/274, 2/112, 2/190, 2/204, 2/247, 3/46, 4/211, 6/222, 6/256, 8/239, 9/22, 9/31, 9/82, 9/221, 10/193, 10/378, 10/493, ayrıca bkz. asel-i hâlis, asel-i musaffâ, bal ve engübîn
 asel şerbeti bkz. bal/asel/engübîn şerbeti
 asel-i hâlis 1/286, 1/288, 10/151, ayrıca bkz. asel, asel-i musaffâ ve bal
 asel-i musaffâ [süzme bal] 1/196, 2/56, 2/204, 3/174, 4/15, 5/14, 5/119, 5/181, 5/259, 6/96, 6/222, 6/256, 8/120, 8/121, 8/122, 8/132, 8/174, 8/239, 8/246, 8/314, 9/70, 9/198, 10/206, 10/411, ayrıca bkz. asel, bal ve engübîn
 asel-i musaffâ şerbeti 4/15, 8/120, 8/166, 8/331, ayrıca bkz. bal/asel/engübîn şerbeti asfûr [aspir]³⁰ 10/423
 asfûr yağı bkz. yağ çeşitleri, zeyt-i asfûr
 asğul ya'nî yaban sığın bkz. et/lahm çeşitleri
 âsıdiyye bkz. helva çeşitleri
 âsî hürmâ/âsî hürmâlık³¹ 9/297, 10/267, 10/423, 10/426, 10/429, 10/455, ayrıca bkz. dom hürmâsı
 âsiyâb/âsiyâb-ı dakik [değirmen; un değirmeni] 1/19, 2/204, 3/93, 3/100, 3/123, 3/195, 3/199, 3/211, 4/28, 4/308, 4/351, 4/302, 5/49, 5/199, 5/225, 5/298, 5/236, 6/17, 6/103, 6/151, 6/169, 6/246, 6/252, 6/289, 7/72, 7/161, 7/227, 8/80, 8/108, 8/261, 8/317, 8/321, 9/93, 9/101, 9/144, 9/272, 9/275, 10/196, ayrıca bkz. değirmen
 âsiyâb-ı bād [yel değirmeni] 8/232, 8/257
 âsiyâb-ı dakik-i tahhân [un değirmeni] 5/298, 6/151, 6/289, 7/246, 7/251, 8/73, 8/237
 âsiyâb-ı gendüm 4/257
 âsiyâb-ı mâ'âb değirmeni/değirmen-i mâ [su değirmeni] 1/251, 1/252, 1/266, 1/267, 1/341, 2/16, 2/100, 3/93, 3/146, 5/4, 5/83, 5/152, 5/182, 5/225, 5/236, 5/265, 5/275, 5/298, 6/11, 6/14, 6/168, 6/169, 6/246, 6/253, 6/262, 6/289, 7/61, 7/66, 7/88, 7/154, 7/225, 7/227, 7/246, 8/26, 8/36, 8/73, 8/80, 8/82, 8/85, 8/86, 8/108, 8/126, 8/155, 8/245, 8/169, 8/247, 8/273, 8/303, 8/341, 9/37, 9/80, 9/228, ayrıca bkz. değirmen

28 Bira ya da ona benzer bir içecek. Yazar, "arpa suyu"ndan, İstanbul meyhanelerinin yanı sıra Polonya ve Romanya'nın ünlü meşrubatlarını sayarken, pivo (bira) ile birlikte bahseder.

29 "Arslan südü dedikleri şarâb-ı bî-hicâbdır" (8/45). Aynî'nin (ö. 1837) *Sâkinâme*'sinde de adı geçen "arslan südü" rakı olarak açıklanıyor, Arslan 2003, s. 77.

30 Yalancı safran (*Carthamus tinctorius*), Bedevian, s. 148 (877).

31 Günümüzde dom ya da dum hurması olarak bilinen, Nil boyunca yetişen, yaprakları antik çağlardan beri sepetçilikte kullanılan *Hypbaene thebaica* palmyesinin meyvesi, Bedevian, s. 327 (1894).

- âsiyâb-ı rîh [yel değirmeni] 7/215
 âsiyâb-ı Tuna bkz. Tuna değirmenleri
 asl-ı kebere [kaparı kökü, deva]³² 10/151, ayrıca bkz. kebbârî
 asma bkz. üzüm asması
 aş [çorba, yemek] 4/102, 6/172, 10/13, ayrıca bkz. çorba/çobra/şorbâ/şûrbâ/aş
 aşbâz/aşbâzân esnâfi [aşçı] 1/52, 1/218, 1/284, 1/323, 2/117, 2/118³³, 2/128, 2/132, 2/190, 2/191, 3/262, 4/126, 4/180, 4/185, 4/193, 4/214, 4/238, 5/313, 6/31, 6/108, 7/110, 7/183, 8/73, 9/176, 9/248, 9/286, 9/289, 9/423, 10/100, 10/141, 10/171, 10/326, 10/464, ayrıca bkz. aşçı ve tabbâhîn
 aşbâz/aşçı dükkânı 1/119, 1/284, 3/108, 9/327, 9/354
 aşbâz ta'âmları bkz. ta'âm çeşitleri
 aşbâzân-ı mâhî 1/288, ayrıca bkz. aşciyân-ı balık ve balık aşçıları
 aşbâzlar çârsûsu 10/340
 aşçı/aşciyân esnâfi 1/60, 1/131, 1/216, 1/279, 1/284, 1/287, 1/288, 1/292, 2/53, 2/190, 2/191, 2/249, 3/49, 3/232, 5/283, 6/10, 6/75, 6/198, 7/69, 7/94, 7/118, 10/196, 10/197, 10/203, 10/206, ayrıca bkz. aşbâz, balık aşçıları ve tabbâhîn
 aşcıbaşı 1/116, 1/279, 1/284, 1/288, 2/190, 2/191, 4/84, 5/251, 9/256, 10/136, 10/196, 10/197, 10/203, 10/204, 10/209
 aşcıbaşı yamağı 1/288
 aşciyân esnâfi bkz. aşçı/aşciyân esnâfi ve aşbâz/aşbâzân esnâfi
 aşciyân-ı balık esnâfi 10/197, ayrıca bkz. aşbâzân-ı mâhî ve balık aşçıları
 aşciyân-ı balıkbâzârı esnâfi 1/291
 aşciyân-ı başciyân esnâfi bkz. başciyân-ı aşciyân esnâfi
 aşçı bıçakları 2/53
 aşçı dükkânı bkz. aşbâz/aşçı dükkânı
 aşçı konakları 10/99
 aşcıbaşı bkz. aşcıbaşı
 aş-ı baba çorbası bkz. baba çorbası
 aşır aş 2/92, ayrıca bkz. karış katış
 âşûrâ/âşûre/âşûr aş 1/269, 2/129, 2/139, 3/56, 3/220, 4/17, 4/45, 4/214, 4/215, 4/220, 4/319, 6/120, 9/287, 9/327, 9/336, 10/13, 10/508
 aselî âşûrâ 10/508
 sükkerî âşûrâ 10/508
 at bağırsakları 7/194
 at değirmeni/değirmân-ı esb 1/251, 1/252, 1/267, 1/341, 5/96, 5/199, 5/211, 6/151, 6/318, 7/61, 7/152, 7/340, 9/421, 10/50, 10/194, 10/196, 10/369, 10/374, 10/377, 10/389, 10/396, 10/400, 10/409, 10/412, ayrıca bkz. değirmen
 at egeği kemikleri basdırması bkz. pastırma çeşitleri
 at/at eti, lahmı 2/68, 3/277, 5/63, 5/88, 5/179, 6/17, 7/43, 7/195, 7/196, 7/214, 7/215, 7/228, 7/247, 7/260, 7/263, 7/271, 7/285, 7/288, 7/301, 7/311, 7/315, 7/323, 7/325, 7/328, 8/3, 8/4, 8/14, 8/21, 10/450, ayrıca bkz. tay, taylak, at kulunu ve at kebâbı
 yaban at/esbi beyâbânî 7/323, 8/3, 8/4
 at kaburgası kazısı [Tatar-Nogay yiyeceği] 7/196, ayrıca bkz. at kazısı
 at kazısı/kazı³⁴ 5/179, 7/271
 at kebâbı/at eti kebâbı 5/88, 7/213, 7/301, 8/3

32 *Radix capparidis*, Terzioğlu 1992, s. 75.

33 Metinde *ışbâz*.

34 Tatar-Nogay yiyeceği; "Ya'nî at egeği [kaburgası] kemikleri basdırması" (7/271). *Divanü Lûgat-i Türk'te* "kazı", at karnından çıkan yağ olarak tanımlanıyor, Atalay 1943. Günümüzde *qazı* at etinden yapılan bir sucuğun adıdır.

- at kulunu [tay eti] bkz. et/lahm çeşitleri
 at südü 3/277, 4/92, 5/73, 7/195, 7/234, 7/277, 7/311, 7/323, 8/21, 10/52, ayrıca bkz. kımız
 at şeftâlûsu bkz. et şeftâlûsu
 at şikenbesi 7/194
 at yelesi [Tatar yemeği] 7/271
 Atina [Yunanistan] balı/aseli/asel-i musaffâsı 1/213, 1/274, 1/299, 4/39, {8/120}, {8/122},
 8/245, {8/314}, 9/139, ayrıca bkz. koç başı balı
 Atina [Yunanistan] balı şerbeti 1/213
 Atina [Yunanistan] husrevânî küpü 1/283
 atrina balığı bkz. balık çeşitleri
 attâr/attârân esnâfı 1/212, 1/213, 1/327, 3/218, 8/281, 9/51, 9/398, 10/201, 10/326
 attâr dükkânı/attârîn dükkânları 1/361, 10/155, 10/272
 attârân esnâfı bkz. attâr
 attârân-ı kahveciyân esnâfı bkz. esnaflar
 attârân-ı Mısır bkz. esnaflar
 attârbaşı 1/326, 1/328, 10/201
 attâr-ı çömlekiyân bkz. esnaflar
 attârlar bâzârı/bâzâr-ı attârân 3/258, 4/290
 attârlar çârsûsu 3/108, 5/38
 av [su]³⁵ 4/57
 av eti/şikâr eti bkz. et/lahm çeşitleri
 âvânî/âlât-ı a'vânî [kap kakac; mutfak-sofra takımları] 1/14, 1/94, 1/107, 1/138, 1/207, 1/238,
 1/309, 1/311, 1/354, 2/56, 2/82, 2/132, 2/173, 2/179, 2/184, 2/185, 2/190, 2/212, 3/126,
 3/252, 3/260, 4/29, 4/51, 4/53, 4/60, 4/76, 4/158, 4/159, 4/272, 5/40, 5/89, 5/125, 5/199,
 5/220, 5/229, 5/258, 5/262, 5/302, 6/32, 7/5, 7/54, 7/110, 7/114, 7/130, 8/17, 8/97,
 8/225, 8/292, 9/12, 9/82, 9/84, 9/140, 10/57, 10/198, 10/208, 10/421
 [avani çeşitleri]
 altun/zerrîn âvânî 1/107, 2/82, 5/220, 6/32, 7/110, 7/114, 7/130, 8/17
 altunla mutallâ [altun yaldızlı] bakır âvânî 9/82
 bakır/nühâs âvânî 1/14, 1/177, 1/207, 1/238, 1/309, 1/354, 2/14, 2/56, 2/67, 2/82, 2/132,
 3/252, 3/260, 4/51, 4/53, 4/158, 4/159, 5/229, 5/258, 5/302, 7/54, 7/130, 8/97, 8/225,
 8/292, 9/12, 9/84, 10/198, 10/208, 10/421
 balgamî âvânîler 6/32
 beyâz kalaylı âvânî bkz. kalaylı âvânî
 gümüş/sîm âvânîler bkz. gümüş/sîm âvânîler maddesi
 kalay âvânî 1/177, 2/67
 kalaylı [bakır] âvânîler 1/309, 7/130, 9/82
 kâşî [çini türü]³⁶ âvânîler 2/132
 mertebânî âvânîler 6/32
 mutallâ ve müzehheb [altun yaldızlı] âvânîler 9/82
 mücevher ve murassa' âvânîler 6/32
 nühâs âvânî bkz. bakır âvânî
 savatlı âvânî 5/40
 sîm âvânîler bkz. gümüş/sîm âvânîler maddesi
 zerrîn âvânî bkz. altun/zerrîn âvânî
 âveng üzümü bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri

35 Evliya'nın açıklaması, Kürtçe, Sorani lehçesi. "Av Kürtçenin Kurmanca ve Sorani lehçelerinde, Zazaki ve Hewremani lehçelerinde ise *auvk* kullanılır." Kürtçe dili ve metindeki sözcüler hakkında verdiği değerli bilgiler için Mahmut Akyürekliye teşekkür ederim.

36 Bkz. dipnot 378.

avnik üzümü bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri
 avşıla/avşula şarâbı, şerbeti³⁷ 1/276, 1/354, 1/355, 2/108, 2/116, 2/122, 2/124, 2/129, 4/76,
 4/82, 4/125, 4/211, 5/14, 5/19
 issi [ıssı, sıcak] avşıla³⁸ 4/76
 avşıla pilav 2/116, 2/132, 4/76, 4/158
 avşılalı/avşulalı kükü pilâv bkz. pilav çeşitleri
 avşula bkz. avşıla
 âvöh [yaş üzüm]³⁹ 3/130
 ayakhâne [meyhane anlamında] 1/355
 Aydın lopu [inciri] 9/98
 Ayntâb bekmezi 2/207, 3/124, 9/96, 9/180
 Ayntâb köfteri, bâdemli 1/286, 9/180
 Ayntâb üzüm bağları 4/260
 ayran 1/277, 3/228, 6/172, 7/195, 7/277, 7/342, ayrıca bkz. kurut ayranı
 ayş [ekmek] 9/341, 10/195
 ayş-çakılciyân ya'nî çakıl ekmeği esnafı bkz. esnaflar
 ayş [u] işret/işş [u] işret/ayş [u] nuş⁴⁰ 1/110, 1/213, 1/273, 2/131, 2/139, 3/111, 3/124,
 3/173, 3/190, 4/33, 4/39, 4/214, 5/48, 5/88, 5/92, 5/200, 5/229, 5/255, 5/309, 6/65,
 6/119, 6/257, 7/89, 7/184, 7/226, 8/62, 8/81, 8/155, 8/169, 8/279, 8/297, 8/302, 8/309,
 8/323, 8/330, 8/337, 8/349, 9/23, 9/25, 9/32, 9/68, 9/84, 9/94, 9/144, 9/215, 9/222,
 9/250, 9/272, 10/136, 10/222, 10/241, 10/276, 10/305, 10/359, 10/391
 ayş [u] tarab/işş [u] tarab⁴¹ 1/226, 2/130, 5/200, ayrıca bkz. ta'âm-ı tarab
 ayşhâne-i mün'im [meyhane anlamında] 1/356
 ayva 2/98, 2/122, 2/202, 3/10, 3/214, 3/262, 4/15, 4/16, 4/296, 5/173, 5/253, 5/267, 5/300,
 7/235, 7/244, 7/250, 7/263, 8/33, 8/89, 8/246, 8/271, 8/322, 8/329, 8/340, 8/349, 9/257,
 9/279, 9/423, 10/268, 10/515, ayrıca bkz. sefercel
 [ayva çeşitleri]
 baba ayvası 8/89, 8/329
 Duvrak [Basra] ayvası 4/296
 {Edirne} ayvası 3/262
 ekmeç ayvası 2/98, 3/262, 4/16, 5/300, 8/89, 8/329
 Lefke ayvası 9/279
 papa ayvası [baba?] 3/262, 4/16
 {Şâm} ayvası 9/279
 tekkeşîn/tekyeşîn ayvası 8/33, 8/89
 ayva ezmesi 5/164
 ayva perverdesi [marmelatı] 2/98, 3/10, 3/262
 ayva perverdesi şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 ayva reçeli bkz. reçel çeşitleri
 Azak eğiri 1/30, 1/238, 3/152, 6/319, ayrıca bkz. eğir
 Âzerbâyân emrûdu 1/285

37 Metinde *âb-ı şülle*, *âbşula*, *avşula* ve *avşıla* olarak geçer, Farsça "*afshura* juice expressed from pomegranates, quinces and a other fruits or plants, a kind of sherbet often mixed with ice" şeklinde geçer, Steingass 1963, s. 84 (bundan böyle Steingass); krş. Dankoff-Tezcan, s. 79. Evliyâ her ne kadar bazen şarap bazen de şerbet diyorsa da "avşıla şarâb"ları da şerbettir. Şarap/şerbet ayrımı için bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler.

38 Dankoff (1999, s. 119) *hot rice-water* olarak çevirir. Sıcak sunulan bir meyve suyu da olabilir.

39 Evliyâ'nın açıklaması, Ermenice. Doğrusu *khağog*. Takuhi Tovmasyan'a ve Aras Yayıncılık'taki tüm dostlara Ermenice sözcükler hakkında verdikleri bilgiler ve yaptıkları düzeltmeler için teşekkür ederim.

40 Yiyip içip eğlenmek; *işret*: Ar. içmek; içkili eğlence, *Ötüken Sözlüğü*.

41 Çalgılı yiyip içme; eğlence; *tarab*: Ar. şenlik; eğlence, *Ötüken Sözlüğü*.

azık [ekmek]⁴² 2/91
azîm ziyâfet bkz. ziyâfet-i azîm/ziyâfet-i uzmâ

B

baba ayvası bkz. ayva çeşitleri
baba çorbası/aş-ı baba çorbası [buğday çorbası] 1/264, 1/284, 2/219, 9/95⁴³, 9/140, 9/171, 9/356, ayrıca bkz. buğday/gendüm/hınta çorbası
baba şeftâlüsü bkz. şeftali çeşitleri
bâdâm bkz. bâdem
bâde [Far. şarap] 1/62, 1/116, 1/188, 1/202, 1/204, 1/213, 1/226, 1/357, 2/130, 2/131, 2/186, 3/201, 3/202, 4/20, 5/150, 5/255, 6/86, 6/142, 6/224, 6/261, 7/71, 7/89, 7/293, 8/75, 8/155, 8/286, 8/297, 8/302, 8/314, 8/322, 8/329, 9/66, 10/205, 10/383, ayrıca bkz. çakır, hamr, mey, müdâm ve şarâb
[bâde çeşitleri]
bâde-i hamrâ [kırmızı şarap] 5/255⁴⁴, 6/86
bâde-i la'l gün / bâde-i lâl [kırmızı şarap] 2/130, 8/302, 8/322, ayrıca bkz. hamr-ı ahmer
bâde-i lâle hamrâ [lale kırmızısı şarap] 8/297
bâde-i nâb [hâlis, katıksız şarap] 1/213, 1/226, 2/130, 2/131, 6/142, 8/302, 8/329
bâde-fürûşân [şarap, içki satanlar] 1/356, ayrıca bkz. meyhânegiler
bâde-nûş [şarap içen] 1/204, 7/42, 9/53, 10/154
bâdehâne [meyhane] 1/356
bâdehâne-i Yahûdiyân 1/356
bâdem/bâdâm 1/262, 1/286, 1/300, 3/57, 3/153, 3/195, 4/136, 4/211, 5/199, 5/228, 5/312, 6/24, 7/235, 8/244, 9/53, 9/77, 9/79, 9/82, 9/84, 9/303, 9/356, 9/423, 10/270, 10/496, ayrıca bkz. levz ve levzû'n-nebî
İzmir bâdemi 9/53
badem pısdıkı bkz. fısdık
bâdem hamîresi bkz. hamire çeşitleri
bâdem mülebbesi bkz. mülebbes çeşitleri
bâdem pilav bkz. pilav çeşitleri
bâdem şeker[i] 1/289, ayrıca bkz. mülebbes
bâdemiyye bkz. helva çeşitleri
bâdemli baklava bkz. baklava çeşitleri
bâdemli helvâ bkz. helva çeşitleri
bâdemli köfter bkz. köfter çeşitleri
bâdemli köfterciyân esnâfı bkz. esnaflar
bâdemli samsa bkz. helva çeşitleri
bâdemli zerde bkz. zerde çeşitleri
badıncân bkz. patlıcan
badya [ağız geniş büyük kap] 1/285, 1/289, 1/291, 1/298, 2/18
bâdyâm bkz. bâdyân
bâdyân/bâdyân şerbeti⁴⁵ 1/274, 1/298, 1/354, 2/132, 4/76, 4/185, 5/87, 6/176, 9/274, 9/369,

42 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağızı.

43 Tire, Bozdağ Yaylası'ndaki Bektaşî Baba Sultan (ya da Dede Sultan) tekkesinde dağıtılan Baba çorbası.

44 Metinde *bâde-i hamr*.

45 Günümüzde Uzakdoğu mutfaklarında baharat olarak kullanılan ve Türkçede Çin anasonu ya da yıldız anason olarak bilinen *Illicium verum* bitkisinin yıldız biçimindeki tohumu. Kaynatılan tohumlardan çok hoş bir içecek elde edilir. Metinde genellikle çayla birlikte ve bazen "şerbet-i bâdyân" olarak geçer.

- 9/397, 10/193, 10/250, 10/444, 10/445
 bagal-i berri bkz. kazık boynuz
 bağlar/korular/mesîreler
 [bağ, koru, mesîregâh, teferrücgâh]
 Abdâl Murâd Sultân mesîregâhı [Bursa] 2/19
 Abdülmü'min Kasrı ârâmgâhı⁴⁶ [Bursa] 2/20
 Abdurrahmân Gâzî mesîregâhı [Erzurum] 2/172
 Abdüsselâm bâğı [İstanbul-Sütlüce] 1/202
 Âdiliye mesîregâhı [Mısır] 10/257
 Ağa Karlığı teferrücgâhı [Eyüp-İstanbul] 1/197
 Ağa Sekisi mesîregâhı [Eyüp-İstanbul] 1/196
 Ahmed Ağa bâğı/bahçesi [İstanköy/Kos-Yunanistan] 9/115, 9/116
 Ahmed Bîcân teferrücgâhı [Sofya] 3/226
 Ahmed Hoca mesîregâhı [Sofya] 3/226
 Ahmed Paşa mesîregâhı [Siroz/Serres-Yunanistan] 8/60
 Akbaba Sultân mesîregâhı [Beykoz-İstanbul] 1/229, 1/241
 Akbınar mesîregâhı [Edirne] 3/256
 Akkirpitaşı teferrücgâhı [Van] 4/125
 Aksu seyrângâhı [Kütahya] 9/17
 Âlâeddin Köşkü mesîregâhı [Kayseri] 3/111
 Âlemdağı teferrücgâhı [Alemdağı-İstanbul]⁴⁷ 1/229, 1/235, 1/241
 Âl-i Bahâdır bağları/mesîregâhı [Üsküdar-İstanbul] 1/229, 1/235, 1/241
 Âli Beğ köşkü teferrücgâhı [Vodina/Edessa-Yunanistan] 8/81
 Âli Paşa mesîregâhı [İstife/Thiva-Yunanistan] 8/107
 Âlibeğköy mesîregâhı [İstanbul] 1/238
 Âlidağı ârâmgâhı [Kayseri] 3/11
 Âlupoğaça bâğı [Kadıçesmesi-İstanbul] 1/300
 Ânalı bayırı mesîregâhı [Tokat] 5/40
 Anadolu Hisârı bağları [İstanbul] 1/224
 Arab Bınarı mesîregâhı [Tire] 9/90
 Arablı bâğı [Bitlis] 4/70
 Arhonoz bâğı [Arhanes-Girit] 8/243, 8/244, 8/279
 Aspuz/Aspuzan/Aspozu bâğı [Malatya] 2/130, 3/20, 3/101, 3/226, 3/256, 4/13, 4/15,
 4/16, 4/17, 4/18, 4/39, 5/309, 7/249, 7/250, 8/60, 8/243, 8/309, 9/32, 9/107, 9/145,
 9/423, 10/330
 Âşık Paşa bâğı [İstanbul] 1/300
 Aşlama bâğı [Bahçesaray-Kırım] 7/217, 7/225, 7/226, 7/233, 8/188, 9/90
 Âvih bâğı [Bitlis] 4/82
 Aya Moniya⁴⁸ mesîregâhı [Sakız-Yunanistan] 9/68
 Ayas Paşa mesîregâhı [Tophane-İstanbul] 1/218
 Ayn-ı Akpınarbaşı teferrücgâhı [Lâdik] 2/204
 Ayn-ı Şemsiye mesîregâhı [Mısır] 10/256
 A[y]ntâb bâğı [Gaziantep] 9/336
 Aynu'l-hayât mesîregâhı [Elbasan-Arnvtuluk] 8/322
 Aziz Efendi bâğı [İstanbul] 1/300

---

46 Dinlenme yeri anlamında.

47 "Acâyib av âlemi olur" (1/235).

48 11. yüzyıl Bizans mozaik sanatının önemli örneklerine sahip "Nea Moni Chiou" Manastırı ya da Evliyâ'nın değişikle Ayia Moni.

- Baba Rûtem bağı⁴⁹ [Erciyes-Kayseri] 3/111
 Babadağı teferrücgâhı [Dobruca-Romanya] 3/205
 Bacı bağları [Bahçesaray-Kırım Özerk Cumhuriyeti] 7/234
 Bağdu bağı [Bitlis] 4/70, 4/82
 Bağın mesîregâhı [Palu] 4/33
 Bağlar korusu [Budapeşte] 6/153
 Bâdemiyye mesîregâhı [Tire] 9/90
 Bahr-i Salacak teferrücgâhı [Salacak-İstanbul]⁵⁰ 1/235
 Baklalı karyesi mesîregâhı [Terkos-İstanbul] 1/240
 Balbınarı teferrücgâhı [Tire] 9/89
 Ba'ilbek bağları [Bahçesaray-Kırım Özerk Cumhuriyeti] 7/218, 7/234⁵¹
 Balı Efendi mesîregâhı [Sofya] 3/227
 Ballıkaya suyu mesîregâhı [Lâdik] 2/204
 Baruthâne mesîregâhı [Peç-Macaristan] 3/20, 3/226, 4/16, 7/19, 7/249, 8/89, 8/113, 8/243, 9/90, 9/145, 10/330
 Battâl bağı [İstanbul] 1/232
 Bayram Paşa bağı [İstanbul] 1/237
 Beğ Köşkü mesîregâhı [Manisa] 9/42
 Bekir Efendi kasrı seyrângâhı [Karaferiye/Veria-Yunanistan] 8/83
 Belkis sarayı teferrücgâhı⁵² [Atina-Yunanistan] 8/118
 Besâtîn teferrücgâhı [Mısır] 10/254
 Beş Çınâr mesîregâhı [Manisa] 9/42
 Beşbekiyye mesîregâhı [Mısır] 10/256
 Beşiktaş mesîregâhı [İstanbul] 1/222
 Bezirgânbaşı bağı [Sütlüce-İstanbul] 1/202
 Bınârbaşı mesîregâhı [Filibe] 3/218
 Bınârbaşı mesîregâhı [Malatya] 4/17
 Bi'r-i Matariyye [Matariyye kuyusu] mesîregâhı [Mısır] 10/256
 Bi'r-i Mu'azzama mesîregâhı [Mısır] 10/257
 Bostân hammâmı bağı [Cibali-İstanbul] 1/300
 Bostânlık köşkü [teferrücgâhı] [Vodina/Edessa-Yunanistan] 8/81
 Boşnak bağı mesîregâhı [Kasımpaşa-İstanbul] 1/207
 Boztepe bağları [Trabzon] 2/53
 Bucak bağı [Nârlıkapı-İstanbul] 1/237, 1/300
 Bunarbaşı mesîregâhı [Bursa] 2/19
 Bülbülderesi mesîregâhı [Eyüp-İstanbul] 1/197
 Bürketü'l-hac [Hac gölü] teferrücgâhı [Mısır] 10/257
 Büyük Çamlıca mesîregâhı [hünkâra mahsûs, İstanbul] 1/235
 Büyük servi [mesîregâhı] [Ballıbadra/Patra-Yunanistan] 8/132
 Büyükdere mesîregâhı/korusu [İstanbul] 1/227, 1/237
 Büzürg seng/Bozeşek teferrücgâhı [Elbasan-Arnavutluk] 8/322, 10/330
 Cân Kuyusu mesîregâhı [Eyüp-İstanbul] 1/196
 Cebel-i Ases mesîregâhı [Kayseri] 3/111
 Cebel-i Ruhbân ya'nî Keşiş Dağı mesîregâhı [Bursa] 2/20
 Cendereci köyü mesîregâhı [İstanbul] 1/239
 Ceres Meydânı mesîregâhı [Eyüp-İstanbul] 1/196

49 Bağbanların piri, 1/263, 1/285 ve 1/30'da Baba Reten.

50 "Bunda dahi cümle dilberân mâh-ı Temmûz'da deryâya çimerler."

51 Metinde *Balbek bağları*.

52 Atina'nın merkezinde, Olympos'lu Zeus Tapınağı'nın kalıntıları.

- Cirit Meydanı teferrücgâhı [Erzurum] 2/108
 Cirit Meydanı mesîregâhı [Kayseri] 3/111
 Cümmezzü'l-Abd teferrücgâhı [Mısır] 10/255
 Çağlayık teferrücgâhı [Karaferye/Veria-Yunanistan] 8/83
 Çamlıca safâgâhı [Bursa] 2/20
 Çar-bağ-ı Ürd-i heşt-behiştler [Kuran'da adı geçen sekiz cennetin adı] [Tebriz] 8/243
 Çârbâğ [Kazvin-İran] 4/220
 Çaybaşı teferrücgâhı [Haliç-İstanbul] 1/239
 Çayniçse mesîregâhı [Taşlıca/Pljevlja-Karadağ] 6/253
 Çekebeni mesîregâhı [Belgrad-ı Arnavud/Berat-Arnavutluk] 8/309
 Çekmece gölleri mesîregâhı [İstanbul] 1/240
 Çelebi Bınarı mesîregâhı [Manisa] 9/42
 Çelebi Kethudâ bağı [Topkapı-İstanbul] 1/300
 Çelebi korusu teferrücgâhı [Yenişehir/Larisa-Yunanistan] 8/89
 Çevgân Meydânı mesîregâhı [Bitlis] 4/82
 Çevgân Meydânı teferrücgâhı [Tebriz] 2/129
 Çizmeciler tekyesi teferrücgâhı [Tophane-İstanbul] 1/218
 Çivizâde bağı [İstanbul] 1/300
 Çukurbostânlar bağı [İstanbul] 1/300
 Dahki Efendi bağları [Bozcaada] 5/158
 Darende bağı [Malatya] 4/16, 4/39, 5/309, 8/243
 Debbâğhâne mesîregâhı [İnebahtı/Nafaktos-Yunanistan] 8/273
 Dede Bostânı teferrücgâhı [Kasımpaşa-İstanbul] 1/207
 Deli Hüseyin Paşa bağı [Hünkâr bağı, Bebek-İstanbul] 1/224
 Deniz hamâmı mesîregâhı [Eyüp-İstanbul] 1/196
 Derecki mesîregâhı [Beykoz-İstanbul] 1/229, 1/241
 Deride bağı [Maraş] 7/249
 Dîvdâr Çeşmesi mesîregâhı [Okmeydanı-İstanbul] 1/207
 Efzâ mesîregâhı [Kayseri] 3/111
 Eğer kayası mesîregâhı [Tokat] 5/40
 Eke bağları [Tokat] 5/36
 Emîr-âhûr mesîregâhı [Kağıthane-İstanbul] 1/238
 Emîrâhûr çerâğâhı [çayırı] mesîregâhı [Mısır] 10/255
 Erdemit bağları [Van] 4/87, 4/112, 4/125, 4/170, 4/171
 Erenler dağı mesîregâhı [Tokat] 5/40
 Eski Yurd bağları [Bahçesaray-Kırım Özerk Cumhuriyeti] 7/233
 Eynebinarı mesîregâhı [Karaferye/Veria-Yunanistan] 8/83
 Eyyüb Sultân mesîregâhı [İstanbul] 1/196
 Fâtîma Hâtûn korusu [Yenişehir/Larisa-Yunanistan] 8/89
 Fethiyye câmii teferrücgâhı [Benefşe/Monemvasia-Yunanistan] 8/159
 Feyyûm bağı [Mısır] 4/16, 4/39
 Fısdıklı mesîregâhı [Bursa] 2/19
 Furuşka bağı [Fruška Gora-Sırbistan] 7/54
 Gavriyye kasrı teferrücgâhı [Mısır] 10/256
 Gazi Murâd Baba tekyesi mesîregâhı [Taşlıca/Pljevlja-Karadağ] 6/253
 Gerz İlyâs bağı [Budapeşte] 6/153⁵³
 Gökmejdânı [mesîregâhı] [Şam] 9/279
 Göksu bağı/mesîregâhı [Göksu-İstanbul] 1/31, 1/230, 4/16, 7/249, 8/60, 10/330
 Gül Baba tekyesi [teferrücgâhı] [Budapeşte] 6/153

- Hacı Ahmed bostânı teferrücgâhı [Kasımpaşa-İstanbul] 1/207
 Haft mesîregâhı [Tokat] 5/40
 Halıcılar köşkü bağı [Yenibahçe-İstanbul] 1/301
 Halkalı Bıbar mesîregâhı [Menemen] 9/48
 Hammâmcı Paşa bağı [Tekirdağ] 8/349
 Hân bağı [Bitlis] 4/61, 4/66, 4/82
 Hân gölü mesîregâhı [Bitlis] 4/82
 Hasan Halife bağı/bâğçesi [Arnavutköy-İstanbul] 1/224, 1/237
 Hasan karlığı mesîregâhı [Kasımpaşa-İstanbul] 1/207
 Haydar Paşa bağı/bâğçesi [İstanbul] 1/235, 1/237, 1/300, 3/51
 Haydar bağı [Bitlis] 4/70
 Hezârbâğ [Kazvin-İran] 4/220
 Hıdırlık teferrücgâhı [Edirne] 3/256
 Hızır Baba bağı [Budapeşte] 6/153
 Hisârcık mesîregâhı [Kayseri] 3/110
 Hüsâm Efendi seyrângâhı [Vodina/Edessa-Yunanistan] 8/81
 Hüseyin Bınarı mesîregâhı [Alaşehir-Manisa] 9/32
 İlica mesîregâhı [Amasya] 2/98
 İstanaz bağı [Antalya] 3/226, 3/256, 4/16, 4/39, 9/145, 10/330
 İstiranca dağları mesîregâhı 1/240
 İdris Köşkü mesîregâhı [Eyüp-İstanbul] 1/196
 İne Ayazma mesîregâhı [Kasımpaşa-İstanbul] 1/207
 Kâbil Ağa köşkü seyrângâhı [Yenişehir/Larisa-Yunanistan] 8/89
 Kaçı bağları [Bahçeşaray-Kırım Özerk Cumhuriyeti] 7/233, 9/90
 Kademü'n-Nebî teferrücgâhı [Mısır] 10/132, 10/254, 10/258
 Kadı bağları [Tire] 9/90
 Kadıköy bağı [İstanbul] 1/232, 1/235
 Kâğızhâne/Kâğıthâne bağı/mesîregâhı [İstanbul] 1/30, 1/202, 1/238, 1/239, 1/309, 1/345, 3/275, 4/16, 7/249, 8/60, 10/330
 Kahveli bağı [Cibali-İstanbul] 1/300
 Kal'a Ardi mesîregâhı [Siroz/Serres-Yunanistan] 4/16, 8/60
 Kalamış mesîregâhı [Eyüp-İstanbul] 1/196
 Kalamış Burnu teferrücgâhı [İstanbul]⁵⁴ 1/235
 Kanlıbınar mesîregâhı [Amasya] 2/98
 Kara bağlar [Muğla] 9/106, 9/107, 9/257
 Kara Kâsım Çayırı [Van] 4/125
 Kara Murâd bağı [Bitlis] 4/70
 Karanfilli teferrücgâhı [Bursa] 2/19
 Kaplıkaya ferahgâhı [Bursa] 2/19
 Kâsım Ağa bağı [İstanbul] 1/237
 Kasr-ı Bü'l-ayn teferrücgâhı [Bektaşî tekkesi] [Mısır] 10/136, 10/255
 Kasr-ı Kavvacık mesîregâhı [Babadağı-Dobruca-Romanya] 3/205
 Kasr-ı Küçük Ahmed Paşa [mesîregâhı] [Şam] 9/279
 Kasr-ı Mencik bkz. Mencik bağı
 Kasr-ı Sebtiyye mesîregâhı [Mısır] 10/255
 Kasr-ı Yüsuf Mehmed Geray Hân teferrücgâhı [Bahçeşaray-Kırım Özerk Cumhuriyeti] 7/233
 Kasr-ı Züvvâr mesîregâhı [Kayseri] 3/111

54 “Cümle dilberân [u] aşıkân-ı sâdikân anda deniz mâlikleri gibi âdem mâlikleri ve melekleri şînâverlik edüp [yüzerler]”.

- Kastel bağları [İnebahtı/Nafpaktos-Yunanistan] 8/273
 Kaya Sultan bağı [Topkapı-İstanbul] 1/300
 Kayışbınarı mesiregâhı [Kayışdağı-İstanbul] 1/235
 Kavs bağı mesiregâhı [Diyarbakır] 4/39
 Kavak Meydanı mesiregâhı [Trabzon] 2/54
 Kavaklı teferrücgâhı [İştîp-Makedonya Cumhuriyeti] 6/63
 Kazıklı Özek bağları [Bahçesaray-Kırım Özerk Cumhuriyeti] 7/234
 Kebkebir teferrücgâhı [Kütahya] 9/17⁵⁵
 Kelenter bağı [Kariş-İran] 2/116, 4/180
 Ken'ân Paşa çiftliği teferrücgâhı [Sofya] 3/227
 Ken'ân Paşa Kasrı teferrücgâhı [Babadağı-Dobruca-Romanya] 3/206
 Kerdîme teferrücgâhı [Silistre] 3/193
 Kethorya bağları [Kasımpaşa-İstanbul]⁵⁶ 1/283
 Kırk pençere teferrücgâhı [Sakız-Yunanistan] 9/68
 Kırkserviler mesiregâhı [Eyüp-İstanbul] 1/197
 Kıryo Nero [Soğuk Su] mesiregâhı [Sakız-Yunanistan] 9/68
 Kızkulesi mesiregâhı [Salacak-İstanbul] 1/235
 Kiremitci Solak bağı [İstanbul] 1/300
 Kiremitçi Mustafâ Ağa bağı [Eğrikapı-İstanbul] 1/300
 Kırkoriş Dağı mesiregâhı [Tokat] 5/40
 Kiteli karyesi mesiregâhı [Terkos-İstanbul] 1/240
 Koçağa bağı [Rumiye-İran] 4/187
 Kophan medresesi bağı [İmadiyye-Kuzey Irak] 4/317
 Koru Dağ mesiregâhı [Belgrad-ı Arnavud/Berat-Arnavutluk] 8/309
 Korubagları [Sofya] 3/226, 5/165
 Koyun Baba tekyesi mesiregâhı [Kayseri] 3/111
 Koyunkorusu mesiregâhı [Anadolu yakası-İstanbul] 1/229
 Kozlaraltı teferrücgâhı [Uşak] 9/24
 Köprü ovası mesiregâhı [Vodina/Edessa-Yunanistan] 8/81
 Kösem Sultân mesiregâhı [Tokat] 5/40
 Köstendil bağı [Bulgaristan] 7/250
 Kral bağı [Budapeşte] 6/153
 Kuba bağları [Bahçesaray-Kırım Özerk Cumhuriyeti] 7/233
 Kulle bağları [Babadağı-Dobruca-Romanya] 3/205
 Kurd Çelebi bağı mesiregâhı [Kasımpaşa-İstanbul] 1/207
 Kurukavak mesiregâhı [Amasya] 2/98
 Kuyâh bağı [Kazvin-İran] 4/220
 Küçük Çamlıca mesiregâhı [hünkâra mahsûs, İstanbul] 1/235
 Küçük Mustafa mesiregâhı [Silistre] 3/193
 Küplüce Ayazma mesiregâhı [Eyüp-İstanbul] 1/196
 Kürkcübaşı bağı [Topkapı-İstanbul] 1/300
 Lala Paşa mesiregâhı [Sofya] 3/226
 Lâlezâr bağı/mesiregâhı bkz. meşhur bahçeler; Lâlezâr bağçesi
 Lanka bağları [İstanbul] 1/237, 1/300
 Liman mesiregâhı [İnebahtı/Nafpaktos-Yunanistan] 8/273
 Lonkazâde bağı [Unkapanı-İstanbul] 1/300
 Lonca Köşkü [mesiregâhı] [Elbasan-Arnavutluk] 8/322

55 “Kekliği olduğundan şu'arâlar [şairler] Kebkebir der” (9/17); Farsça *kebg*: keklik.

56 Yunanca aşağı köyler anlamındaki *káto horiá*'dan.

- Lonza mesîregâhı [Sofya] 3/227
 Mallı Kaya Çelebi bağ‡ı [Van] 4/125
 Manastır teferrücgâhı [Lâdik] 2/204
 Mandıra-i Selîm Hân bkz. Selim Hân Mandırası mesîregâhı
 Mencik bağ‡ı [Şam] 4/39, 9/279
 Merâm bağ‡ı [Konya] 2/130, 3/18, 3/20, 3/226, 3/256, 4/16, 4/38, 4/172, 5/309, 6/91, 7/249, 8/60, 8/309, 9/32, 9/107, 9/145, 9/423, 10/330
 Mersinli Alanı mesîregâhı [Manisa] 9/42
 Mevlevîhâne Bağ‡ı [Manisa] 9/42
 Mevlevîhâne mesîregâhı [Bursa] 2/19
 Mevlevîhâne mesîregâhı [Kayseri] 3/110
 Mevlevîhâne mesîregâhı [Peç-Macaristan] 6/116
 Mevlevîhâne mesîregâhı [Saraybosna] 3/226, 5/229
 Miftâh Baba tekyesi [teferrücgâhı] [Budapeşte] 6/153
 Mîrek bağ‡ı [Bitlis] 4/70, 4/82
 Mize bağ‡ı [Şam] 7/249
 Muhtesib Ağa kubbesi [teferrücgâhı] [Yanya-Yunanistan] 8/290
 Muzurî bağ‡ı [İmadiyye-Kuzey Irak] 4/317
 Müftî bağ‡ı [İmadiyye-Kuzey Irak] 4/317
 Mühürdar Paşa bağ‡ı [Sakız-Yunanistan] 9/59, 9/60, 9/67
 Münecimkuyusu mesîregâhı [Tophane-İstanbul] 1/218
 Namâzgâh mesîresi [Silistre] 3/193
 Namâzgâh teferrücgâhı [Tire] 9/90
 Nerkök Gediğı Deyri mesîregâhı [Van] 4/125
 Oğlancık mesîregâhı [Kayseri] 3/111
 Okmeydanı mesîregâhı [İstanbul] 1/240
 Papas kasrı mesîregâhı [Vodina/Edessa-Yunanistan] 8/81
 Papas korusu [Vaniköy-İstanbul] 1/231
 Paşa bağ‡ı [İzdin/Lamia-Yunanistan] 8/100
 Paşa bağ‡ı [Van] 4/125
 Peçoy bağları [Peç-Macaristan] 6/118, 6/119
 Pelidcık Ayazması teferrücgâhı [Tophane-İstanbul] 1/218
 Peşker köyü bınarı mesîregâhı [Karaferye/Veria-Yunanistan] 8/83
 Pilili Ahmed Ağa bağ‡ı [İstanköy/Kos-Yunanistan] 9/115
 Piyâlepaşa Tekkesi teferrücgâhı [Piyâlepaşa-İstanbul] 1/207
 Piyâle Paşa mesîregâhı⁵⁷ [Üsküdar] 1/235
 Puta yeri mesîregâhı [Okmeydanı-İstanbul] 1/207
 Ravza bağları [Mısır] 10/171, 10/181, 10/254
 Remle bağları [İskenderiye-Mısır] 1/259, 10/366, 10/368, 10/369
 Reyhân bağ‡ı [Diyarbakır] 4/16, 4/39
 Salıncak köşk teferrücgâhı [Vodina/Edessa-Yunanistan] 8/81
 Salıncaklı Tokuz Bınar mesîregâhı [Manisa] 9/42
 Saltık Sultân korusu [Babadağı-Dobruca-Romanya] 3/205
 Samsonhâne mesîregâhı [Tophane-İstanbul] 1/218
 Sarây nehri teferrücgâhı [Saraybosna] 5/229
 Sarıkadı mesîregâhı [Üsküdar-İstanbul] 1/235
 Sava bağları [Belgrat] 5/199
 Sebîl-i Alâm kalesi mesîregâhı [Mısır] 10/257
 Selim Hân Mandırası mesîregâhı [İstıranca Dağları] 1/240

---

57 “Kaya Sultan bağçesinde mesîregâh-ı Piyâle Paşa...”

- Selim Hân mesîregâhı [Sarıyer-İstanbul] 8/60
 Sercem bağı [Kum-İran] 4/227
 Sergiloğlu bağları [Van] 4/125
 Seyrângâh-ı Hüsâm Efendi çeşmesi teferrücgâhı [Vodina/Edessa-Yunanistan] 8/81
 Siyâmizâde bağı [İstanköy/Kos-Yunanistan] 9/115
 Sobran mesîregâhı [Bursa] 2/20
 Sovucak Bınarbaşı mesîregâhı [Manisa] 9/42
 Sovukbınar mesîregâhı [Amasya] 2/98
 Söğüdcük Ayazması mesîregâhı [Kasımpaşa-İstanbul] 1/207
 Su Kemerleri mesîregâhı [İstanbul] 1/239, 1/240
 Su Uçurumu mesîregâhı [Tire] 9/89
 Subaşı ârâmgâhı [İnebahtı/Nafpaktos-Yunanistan] 8/273
 Subaşı mesîregâhı [Drama-Yunanistan] 8/54
 Sudak bağları [Kırım Özerk Cumhuriyeti] 2/130, 3/20, 4/16, 5/304, 5/309, 7/248, 7/249, 7/250, 8/243, 8/282, 9/145, 10/330
 Sukapusu kaynağı cilvegâhı [Karaferiye/Veria-Yunanistan] 8/83
 Sultân bağı [Kütahya] 9/17
 Sultân Osmân havzı teferrücgâhı [İstanbul] 1/239
 Sücâh bağları [Üsküdar-İstanbul] 1/235, 4/16
 Süğlün bağı [İstanbul] 1/301
 Süleyman Beğ bağı [Van] 4/125
 Sünbüllü teferrücgâhı/mesîregâhı [Rodos] 9/131, 9/133
 Süren bağları [Bahçesaray-Kırım Özerk Cumhuriyeti] 7/233, 7/234
 Şah Bağı/Şah-ı Cihân bağı [Tebriz] 1/113, 3/20
 Şâh Safî mesîregâhı [Tebriz] 2/129
 Şâh Ya'kûb bağı [Tebriz] 2/129
 Şâm bağları 9/279
 Şerîf Zeyd bağı [Mekke] 9/399
 Şeyh câmi'i mesîregâhı [Tire] 9/90
 Şirek bağı [Bitlis] 4/70, 4/82
 Şirek bağı [Van] 4/125
 Şirek Ermeni bağları [Van] 4/125
 Tabbâghâne Köşkü mesîregâhı [Manisa] 9/42
 Tatarköy korusu mesîregâhı [Yenişehir/Larisa-Yunanistan] 8/89
 Tekyecik korusu mesîregâhı [Saraybosna] 5/229
 Terkoz Gölü mesîregâhı 1/240
 Tershâne bağı bkz. Tershâne bağçesi
 Tokatçı Solak bağı [Narlıkapı-İstanbul] 1/300
 Topçular Köyü bağı [Belgrat] 5/199
 Tophâne seyrângâhı [Mısır] 10/256
 Topyeri [bağı] [İzmit] 4/16
 Turuncıyye mesîregâhı [Mısır] 10/256
 Türk eşe karyesi mesîregâhı [Terkos-İstanbul] 1/240
 Uluca Bınar mesîregâhı [Manisa] 9/42
 Uluca Çınâr mesîregâhı [Manisa] 9/42
 Uştuk yaylası mesîreleri [Ohri-Arnautluk] 8/330
 Ümmü'l-kıyâs ârâmgâhı [Mısır] 10/254
 Üsküdar mesîregâhı [hünkâra mahsûs-İstanbul] 1/235
 Vişniçe teferrücgâhı [Silistre] 3/193
 Vitoş yaylası mesîregâhı [Sofya] 3/228

- Yağcı Hacı Ali bağı [Belgrat] 5/199
 Yahyâ Efendi mesîregâhı [Beşiktaş-İstanbul] 1/222
 Yenikapı mesîregâhı [İstanbul] 1/237
 Yahyalı Mehmed Paşa bağı [Belgrat] 5/199
 Yalılıköyü mesîregâhı [Van] 4/125
 Yarbâğları [Babadağı-Dobruca-Romanya] 3/205
 Yedikulle ardı teferrücgâhı [Selanik] 8/75
 Yene suyubaşı teferrücgâhı [Selanik] 8/75
 Yeni ılıca mesîregâhı [Tokat] 5/40
 Yenibâğçe bağları [İstanbul] 1/300
 Yeniçeşme başı teferrücgâhı [Vodina/Edessa-Yunanistan] 8/81
 Yenikapı suyubaşı teferrücgâhı [Selanik] 8/75
 Yenisala mesîregâhı [Babadağı-Dobruca-Romanya] 3/205
 Yûsuf Ağa bağı [Belgrat] 5/199
 Yûsuf Nebî mesîregâhı [Mısır] 10/254
 Yuşa' Nebî mesîregâhı [Yuşa Tepesi-İstanbul] 1/229
 Zibari Beği bağı [İmadiyye-Kuzey Irak] 4/317
 Zursa teferrücgâhı [Arkadya-Yunanistan] 8/139
 Zûmon bağları [Zemlin-Belgrat] 5/199
 bağbân [Far. bağcı; bahçıvan] esnâfı bkz. esnaflar
 bağçe
 [meşhur bahçeler]
 Abdüsselâm Tekyesi bağçesi [Sütlüce-İstanbul] 1/202
 Acem bağçesi [Mısır] 10/255
 Ağa bağçesi [Manisa] 9/42
 Ali Ağa bağçesi [Sütlüce-İstanbul] 1/202
 Bebek bağçesi [Has bahçe, Bebek-İstanbul] 1/224, 1/237
 Beğkoz bağçesi [İstanbul] 1/121, 5/131
 Beğlerbeği bağçesi [Beğlerbeyi-İstanbul] 1/231
 Beşiktaş bağçesi [Has bahçe, İstanbul] 1/221, 1/237
 Cüvâncapucubaşı bağçesi [Has bahçe, İstanbul] 1/221
 Çamlıca bağçesi [Çamlıca-İstanbul] 1/233, 1/237
 Çubuklu bağçe [Has bahçe, Çubuklu-İstanbul] 1/229, 1/230, 1/237, 1/285
 Dâvûd Paşa bağı, bağçesi [Edirnekapı-İstanbul] 1/28, 1/237, 1/300
 Defterdârzâde İbrâhîm Paşa bağçesi [Karaağaç-İstanbul] 1/201-202
 Dolmabağçe [Has bahçe, İstanbul] 1/221, 1/222, 1/237
 Ebussu'ûd bağçesi [Sütlüce-İstanbul] 1/202
 Edirne bağçesi bkz. Hünkâr bağçesi
 Elçi Kara Mustafâ Paşa bağçesi [Kızılmutluk-İstanbul] 1/300
 Emîrgüne bağçesi [Has bahçe, İstanbul] 1/239
 Eski Yusuf bağçesi [Sütlüce-İstanbul] 1/202
 Fener bağçesi [Has bahçe, Fenerbahçe-İstanbul] 1/233, 1/235, 1/237, 3/246
 Feridûn bağçesi [İstanbul] 1/237
 Feteköy bağçesi [İstanbul] 1/237
 Frenk bağçesi [Mısır] 10/255
 Ganizâde bağçesi [Sütlüce-İstanbul] 1/202
 Halicizâde bağçeleri [Göksu-İstanbul] 1/230
 Halkalı bağçe [İstanbul] 1/237
 Harâmîdere bağçesi [İstanbul] 1/237
 Hasan Beğ bağçesi [Mısır] 10/255

- Hâsbâğçe [Sarayburnu-İstanbul] 8/58
 Hünkâr bağçesi [Çatalca-İstanbul] 5/46
 Hünkâr bağçesi [Edirne] 3/239, 3/240, 3/256
 Hünkâr bağçesi [Halep] 9/189, 9/192
 Hünkâr bağçesi [İzmir] 9/53
 Hünkâr bağçesi [Manisa] 9/42
 Hünkâr bağçesi [Üsküdar-İstanbul] 1/233
 Istavroz bağçesi [Has bahçe, Beğlerbeyi-İstanbul] 1/105, 1/231, 1/233, 1/237
 İskender Çelebi bağçesi [İstanbul] 1/237
 Kandilli bağçe [İstanbul] 1/105, 1/225, 1/231, 1/237
 Karaağaç bağçesi [Haliç-İstanbul] 1/237
 Kaya Sultan bağçesi [Üsküdar-İstanbul] 1/235
 Kazancıoğlu bağçesi [Kaya Sultan'ın bahçesi, İstanbul] 1/221
 Kulle bağçesi [Has bahçe, Kuleli-İstanbul] 1/231, 1/237, 8/58
 Lâlezâr bağçesi [Kağıthane-İstanbul] 1/237, 1/238, 1/300
 Lasımzâde bağçesi [Kütahya] 9/17
 Ma'ânoglu bağçesi [Çengelköy-İstanbul] 1/231
 Mehmed Çelebi bağçesi [Mısır] 10/255
 Musulluoğlu bağçesi [Gaziantep] 9/180
 Nakkâş Paşa bağçesi [Kuzguncuk-İstanbul] 1/231
 Ramazân Beğ bağçesi [Mısır] 10/255
 Rıdvân Bey bağçesi [Mısır] 10/256
 Sarayburnu bağçesi [Has bahçe-İstanbul] 1/237
 Silivri bağçesi [İstanbul] 1/237
 Siyâvus Paşa bağçesi [İstanbul] 1/237
 Sokollu [Mehmed] bağçesi [Medine] 9/335
 Sultâniyye bağçesi [Has bahçe, Beykoz-İstanbul] 1/229, 1/237
 Tekeli Paşa bağçesi [Antalya] 9/148
 Tekye-i Abdüsselâm bağçesi [Sütlüce-İstanbul] 1/202
 Tershâne bağçesi [İstanbul] 1/18, 1/25, 1/42, 1/43, 1/45, 1/46, 1/49, 1/50, 1/126, 1/204, 1/237, 1/360, 5/112, 8/58, 10/42
 Tokat bağçesi [Has bahçe, Beykoz-İstanbul] 1/121, 1/229, 1/237, 5/133
 Topatan bağçesi/bağı [Mısır] 10/255, 10/272
 Üsküdar bağçesi [İstanbul] 1/105, 1/232, 1/237, 3/49, 5/287
 bağçevân esnâfı bkz. esnaflar
 Bağdad hürmâsi/Bağdad'ın histâvî hürmâsi 3/72, 3/82, {4/255}, {4/260}, 10/267, 10/506, ayrıca bkz. hastâvî/histâvî hurmâ
 bağırsak 1/282, 7/194, 10/466
 bahâr [Ar. bahârat] 1/267, 1/276, 1/281, 1/283, 1/332, 1/353, 2/198, 5/88, 6/119, 10/143, 10/193, 10/271
 bahâr gümruğu {10/143}, 10/164, 10/247
 bahâr helvâsi bkz. helva çeşitleri
 bahârlı börek bkz. börek çeşitleri
 bahârlı eşribe bkz. şerbet çeşitleri
 bahârlı kabak böreği bkz. börek çeşitleri
 bahârlı mekik böreği bkz. börek çeşitleri
 bahârlı mukavviyât ma'âcinler bkz. macun çeşitleri
 bahârlı ni'met-i nefiseler bkz. ni'met-i nefise
 bahârlı pâlûde bkz. palûde çeşitleri
 bahârlı pasdırma bkz. pasturma çeşitleri
 bahârlı simid bkz. simit çeşitleri

- bahârlı şerbet 1/134, 1/274, 1/286, 8/5
 bahârlı şerbetciyân bkz. şerbetcî/şerbetciyân esnâfı
 bahârlı ve şekerli firançile çöreği bkz. çörek çeşitleri
 bâk [kiraz]⁵⁸ 2/161
 bakar/bakar-ı beyâbânı [Ar. sığır, öküz, inek, manda cinsleri] 3/193, 4/292, 4/305, 4/355, 5/268, 7/260, 9/68, 10/462, 10/491, ayrıca bkz. sığır
 bakar lahmı/lahm-ı bakar bkz. et/lahm çeşitleri
 bakır âvânî bkz. âvânî çeşitleri
 bakkâl/bakkâlân esnâfı 1/352, 2/36, 2/38, 3/52, 3/165, 5/110, 5/111, 5/173, 5/311, 6/73, 7/179, 8/190, 9/244, 10/197
 bakkâl cüvânları 3/108
 bakkâl dükkânı 7/339, 9/354
 bakkâlân esnâfı bkz. bakkâl/bakkâlân esnâfı
 bakkâlân-ı tâcirân esnâfı bkz. esnaflar
 bakkâlbaş 1/299, 1/300, 1/197
 bakkâl-ı pastırmacıyân esnâfı bkz. esnaflar
 bakkâllar çarsüsü 2/18, 3/172
 bakkâllar piri 9/244
 bakla 1/266, 1/291, 2/117, 3/155, 3/262, 4/38, 4/112, 4/163, 4/185, 5/40, 5/164, 5/199, 5/228, 5/300, 6/84, 7/30, 7/33, 7/260, 7/286, 8/60, 9/289, 9/302, 9/400, 10/169, 10/185, 10/192, 10/223, 10/233, 10/234, 10/259, 10/271, 10/393, 10/416, 10/417, ayrıca bkz. fül
 baklava 2/54, 2/92, 2/190, 4/54, 4/82, 5/199, 5/228, 5/268, 6/53, 6/153, 8/166, 8/291, 8/310, 8/349, 10/464
 [baklava çeşitleri]
     bâdemli baklava 8/349
     Belgrad baklavası/Baklava-yı Belgrad 5/199, 6/53, 8/291
     Belgradî güllâc baklavası bkz. Belgrad baklavası
     güllâc baklavası 8/166
     [hapsi] baklavası 2/54
     kaymak baklavası 5/228, 5/268, 8/310
     sarığı burma [baklava gibidir]⁵⁹ 2/92
 bakrac/bakraç 1/286, 1/354, 2/18, 5/199, 10/147, 10/193
 baksumât bkz. beksumât
 bal 1/278, 1/288, 1/299, 1/300, 1/301, 1/352, 2/60, 2/101, 2/112, 2/183, 2/204, 3/181, 3/214, 4/15, 4/37, 4/39, 4/47, 4/52, 4/57, 4/82, 4/112, 4/125, 5/4, 5/60, 5/64, 5/66, 5/68, 5/85, 5/150, 5/115, 5/119, 5/185, 5/169, 5/173, 5/181, 5/189, 5/198, 5/206, 5/233, 5/242, 5/268, 5/275, 6/16, 6/46, 6/54, 6/101, 6/103, 6/106, 6/215, 6/222, 6/224, 6/240, 6/244, 6/297, 7/30, 7/48, 7/55, 7/67, 7/119, 7/168, 7/182, 7/183, 7/184, 7/191, 7/220, 7/252, 7/260, 7/278, 7/285, 7/286, 8/106, 8/120, 8/130, 8/132, 8/137, 8/174, 8/239, 8/241, 8/245, 8/314, 9/53, 9/70, 9/77, 9/82, 9/198, 9/302, 10/133, 10/149, 10/233, 10/234, 10/268, 10/271, 10/383, 10/407, 10/418, 10/421, 10/432, 10/442, 10/486, 10/489, ayrıca bkz. asel, asel-i hâlis, asel-i musaffâ ve engübîn
 [bal/asel-i musaffâ çeşitleri]
     Abaza balı 2/60
     Adana balı 2/204
     Akdağ [Lâdik] balı 2/204
     Atina [Yunanistan] balı bkz. Atina [Yunanistan] balı/aseli maddesi

58 Evliyâ'nın açıklaması, Gürcüce.

59 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı. Bugün "kol böreği" denen sarmal döşenen bir börek türü olmalı.

- {Avlonya} asel-i musaffâsı 8/314
 Aydos balı 4/15
 balısıra balı [çam balı]⁶⁰ 9/70
 {Ballıbadra} [Patra-Yunanistan] balı 8/132
 beyâz bal 4/15, 7/55, 8/239, 9/70
 Boğdan aseli/balı bkz. Eflak [u] Boğdan aselleri/balları
 Budin balı 1/299
 {Bükreş} balı 7/183, 7/184
 delice bal 2/112
 dud/tut balı 4/37, 4/38
 Eflak aseli/balı bkz. Eflak [u] Boğdan aselleri/balları
 Eflak [u] Boğdan aselleri/balları 1/274, 1/299
 Erdel [Transilvanya] balı 1/299
 {Furuşka} [Fruška Gora-Sırbistan] beyâz balı 7/55
 Girid balı/aseli/asel-i musaffâsı 1/299, 2/204, {8/174}, {8/239}, {8/245}, {8/246}, 8/314
 gömeç balı [petek balı] 1/299, 4/82, 5/169, 6/103, 9/70
 Hazret-i Şem'un balı 8/120
 Hortas [Selanik] balı 8/75
 {İzmir} balı 9/53
 Karahisâr [Afyonkarahisar] aseli 9/22
 kılı balı [acayıp Abaza ve Çerkez balı] 2/60, 7/285
 kilise balı [Girit] 8/174
 koç başı balı [Koçbaşı Manastırı balı-Atina] 8/120
 kovan balı 5/189
 Koylıhisâr [Erzurum] balı 2/101
 Kûh-ı Verek [Erek Dağı-Van] balı 4/125
 kurd balı⁶¹ 9/70
 {Malatıyye} balı 4/15
 Mora [Yunanistan] balı 1/299
 neftî reng bal 8/120
 oğul balı 5/233
 petek balı 8/120
 Rûm [Anadolu] aseli/balı 1/274, 10/271
 sarı bal 3/214
 Semendire [Smederovo-Sırbistan] balı 1/299
 Sıgla/Sıgla [Sığacık-Seferihisar] balı 2/204, 9/70
 {Sincâr} balı 4/47
 Sirem balı [Macaristan] 1/299
 Sivrihisâr [Seferihisar-İzmir] balı 9/70
 süzme bal 2/204
 Tımişvar [Temeşvar-Romanya] balı 1/299
 Verek Dağı balı bkz. Kûh-ı Verek balı
 Vidin [Bulgaristan] balı 1/299
 bal fıçısı 1/214, 1/255, 1/299, 1/354, 3/194, 3/226, 5/51, 5/99, 5/181, 6/215, 7/184
 bal kabağı bkz. kabak çeşitleri
 bal kovanları 8/120, 8/121, 8/247

60 Akdeniz bölgesindeki bazı çam ağacı türlerinin gövdesinde yaşayan basra ya da balsıra böceğinin (*Marchalina hellenica*) şekerli dışkısıyla beslenen arıların ürettiği bal, çam balı.

61 “Ammâ ağaçlarda kurdların [böceklerin] yaptığı ballar gömeç değildir. Hemân dış dış olmuş kurd balıdır kim güyâ ma'cündür.”

bal pâlûdesi bkz. palûde çeşitleri

bal süciyân esnâfi bkz. esnaflar

bal suyu/âb-ı asel/mâ-i asel⁶² 1/354, 1/355, 1/356, 2/60, 2/129, 3/192, 3/195, 3/197, 3/262, 5/63, 5/59, 5/184, 5/206, 5/229, 5/233, 5/268, 5/300, 6/31, 6/103, 6/224, 6/272, 6/284, 6/296, 7/20, 7/149, 7/183, 7/277, 7/284, 7/285, 7/286, 8/5, 8/21⁶³, 8/322, 10/271, ayrıca

bkz. med suyu

keskin bal suyu 7/277

tatlı bal suyu 7/277

bal şerbeti/asel, engübîn şerbeti 3/205, 4/125, 4/211, 4/325, 6/31, 6/103, 7/95, 8/314, 8/349, 9/326, 10/388, ayrıca bkz. asel-i musaffâ şerbeti

Verek [Erek Dağı-Van] balı şerbeti 4/125

bal tulumları bkz. tulum çeşitleri

Balat [Söke] biyankökü 9/78

balciyân esnâfi 1/299

baldıran şerbeti bkz. şerbet çeşitleri

balgamî [balgamtaşı, oniks] bkz. âvânî, hokka, kâse, küp, tabak ve tas

balık⁶⁴ 1/17, 1/19, 1/196, 1/229, 1/288, 1/289, 1/290, 1/291, 2/20, 2/21, 2/52, 2/53, 2/54, 2/68, 2/70, 2/89, 2/166, 2/234, 3/9, 3/10, 3/62, 3/77, 3/136, 3/137, 3/144, 3/152, 3/168, 3/190, 3/192, 3/194, 3/195, 3/228, 3/272, 4/57, 4/88, 4/102, 4/171, 4/186, 4/299, 5/26, 5/44, 5/48, 5/59, 5/60, 5/113, 5/115, 5/146, {5/148}, 5/150, 5/152, 5/182, 5/200, 5/212, 5/214, 5/229, 5/265, 5/267, 5/275, 5/300, 5/301, 5/311, 6/47, 6/58, 6/61, {6/72}, 6/86, 6/95, 6/105, 6/111, 6/122, 6/227, 6/252, 6/256, 6/258, 6/271, 6/278, 6/280, 6/281, 6/282, 6/291, 6/316, 6/319, 7/23, 7/66, 7/141, 7/147, 7/169, 7/170, 7/172, 7/175, 7/220, 7/221, 7/259, 7/260, 7/261, {7/262}, {7/268}, 7/269, 7/288, 7/295, 7/325, 7/326, 7/332, 7/338, 7/341, 7/342, 7/343, 8/28, 8/43, 8/47, 8/63, {8/68}, 8/78, 8/110, 8/111, 8/124, 8/165, 8/166, 8/175, 8/205, 8/236, 8/247, 8/273, 8/275, 8/276, 8/277, 8/292, 8/314, 8/315, 8/325, 8/326, 8/331, 8/332, 8/341, 9/25, 9/27, 9/95, 9/125, 9/133, 9/142, 9/144, 9/199, 9/305, 9/412, 9/413, 9/417, 9/418, 10/155, 10/156, 10/157, 10/158, 10/190, 10/335, 10/345, 10/365, 10/366, 10/383, 10/384, 10/389, 10/390, 10/392, 10/395, 10/397, 10/421, 10/455, 10/463, 10/484, 10/505, 10/514, ayrıca bkz. hût, mâhî, mâ'ide ve semek

[balık/hû/mâhî/semek çeşitleri ve deryâ haşerâtı]

acarlı balık [Bingöl Yaylası Gölleri balığı] 3/144

âdem balığı 1/291

alabalık bkz. alabalık maddesi

alabalık la'l gün pul ile halk olunmuş bkz. alabalık maddesi

alakerde/alakerda balığı [orta boy torik?] ⁶⁵ 1/290, 6/86, 8/175, 8/314

alcık balığı [Bingöl Yaylası Gölleri balığı] 3/144

atrına [gümüş balığı] ⁶⁶ 1/290

beğ balığı [Yeniçağa Gölü-Bolu balığı] 5/44

buncu [deniz böceği] 1/291, 8/267

Çağa [Yeniçağa Gölü-Bolu] balığı 5/44

çıga bkz. çıka

62 Keyif veren ve vermeyen bal suyu çeşitleri için bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler.

63 Metinde *baldır suyu*.

64 Dizinde sadece yenilebilir balıklar ve kabuklular yer alır. Dalgıçları, inci avcılarını yutan masalsı dev balıklar ya da yağları için avlanan yunuslar ve diğerleri konu dışıdır, bkz. Sekizinci Bölüm: Balıklar.

65 “Lâkerde Simâk-i bahriyyeden bir semekdür. Gâyet kebirinün tûli bir zirâ'dan ekser olur”, Âşık Mehmed, s. 1508. Sekizinci Bölüm: Balıklar.

66 Yunanca *atherina*'dan, bkz. FishBase <http://www.fishbase.org>

çıka/çığa balığı [çuka balığı]⁶⁷ 1/19, 2/68, 3/168, 3/192, 5/113, 5/200, 7/175
 çime balığı [yılanbalığı yavrusu] 9/27
 ciroz 1/290
 çuçurya [cırçır ya da çurçur] 1/290
 çüngüs balığı [Bingöl Yaylası Gölleri balığı] 3/144
 deniz kestanesi 1/291, 8/267
 dilçe balığı [Vitoş Yaylası Gölü-Sofya] 3/228
 elhalinübe ya da elhalinye balığı [İznik gölü balığı] 3/9
 Ereçek [Erçek-Van] balığı 4/171
 fıçıda balığı [piçota/poçıda, büyük torik] 1/290, 6/86, 8/175
 gelincik 1/290, 10/365
 gümüş balığı 1/290, 10/154⁶⁸
 hamsi bkz. hapsi
 hapsi/hamsi balığı⁶⁹ 1/29, 1/290, 2/53, 2/54, 2/179, 3/62
 hârûn balığı [Bingöl Yaylası Gölleri balığı] 3/144
 hediye [balığı]⁷⁰ 9/305
 horosya [horozbina?] 1/290
 hûb balığı 8/275
 hût-i İdris [Nil Nehri balığı]⁷¹ 10/190
 hût-i Yûsuf bkz. Yûsuf balığı
 ihtapot [ahtapot] 1/290, 7/93, 8/267
 ırgı balığı [Baksan Nehri balığı-Kafkasya] 7/295
 istakoz 1/290, 9/125
 iskorbid/iskorpit balığı 1/290, 6/86, 8/68
 ismodik [Tuna Nehri balığı] 5/200
 istaride [?] 1/290
 istavrid/istavriz balığı 1/231, 1/290
 istiridye 1/204, 1/291, 7/93, 8/63, 8/169, 8/267, 9/125, ayrıca bkz. lakoz
 izmarid 1/290, 6/86
 kalaklı kefal bkz. kefal balığı maddesi
 kalkan balığı 1/290, 1/291, 2/53, 5/48, 6/86, 7/262, 8/175, 9/133
 kaloz bkz. kolyoz
 kara sazan [çamur sazanı] 8/48
 kaya balığı 1/196, 1/290, 6/86, 8/68
 kefal bkz. kefal balığı maddesi
 kepî balığı [Hazar Denizi balığı] 2/153
 kerevit 1/290⁷², 5/147, 7/93, 8/267, 9/125
 kılıçbalığı 1/229, 1/290, 5/48
 kırgı balığı [Bingöl Yaylası Gölleri balığı] 3/144
 kızıl kalkan balığı [?] 1/291
 kızılca tekir 2/53

67 Bulgarca *çıka*'dan (*chiga*), (*Acipenser ruthenus*). Mersinbalığı türlerinden biri, bkz. FishBase <http://www.fishbase.org/> ve <http://www.fishbase.org/ComNames>

68 Benzetme ögesi.

69 Hapsi, Evliyâ'nın uydurduğu bir sözcük değildir, Trabzon ağzıydı. "Halk-ı Tarabzon hamsini lafzını tagyir ile [bozarak] ana habsi balığı tesmiye iderler [adlandırırılar]". Âşık Mehmed, s. 1027.

70 Çölde "suluca kum içinde" avlanan (efsanevi?) bir balık. Tanımlanamadı.

71 "Alabalık gibi münakkaş bir balıktır kim niçe derde devâdır." Tanımlanamadı.

72 Metinde *kereviz*.

kolyoz 1/290, 2/53⁷³, 5/150, 8/175, 8/314
 kulaklı [kalaklı?] kalkan balığı 1/291
 kürek balığı [külenk]⁷⁴ 1/290
 küreki [külenk]⁷⁵ 8/68
 lakoz [istiridye anlamında] 1/290, 1/291, 10/484
 levrek bkz. levrek balığı maddesi
 liçse balığı [Tuna Nehri balığı] 5/113
 lipâta balığı [Hazar Denizi balığı] 2/153
 livne balığı [Sapanca Gölü balığı]⁷⁶ 2/89
 lom balığı [Tuna Nehri balığı] 3/181, 3/192, 5/113
 lüfer/ülüfer/nîlüfer 1/290, 1/291, 8/68, 8/175, 10/365
 mâr-i mâhî bkz. yılan balığı maddesi
 mercân balığı [Kızıldeniz balığı] 9/412
 mersin bkz. mersin balığı maddesi
 midye 1/291, 7/93, 8/63, 8/169, 8/267, 9/125
 minâ balığı [Hazar Denizi balığı] 2/153
 misarya [Ohri Gölü balığı] 8/326
 misk balığı [Kızıldeniz balığı] 9/412
 morina balığı bkz. morina/moruna balığı maddesi
 müteferrika [azman morina balığı]⁷⁷ 3/194, 5/113, 7/169
 Nîl balığı 10/455, 10/505
 nîlüfer balığı bkz. lüfer
 paçoz [küçük boy kefal]⁷⁸ 1/290
 pağurya [pavurya] 1/290, 7/93, 8/267, 9/125
 palamıd/palamide/palamit [palamut] 1/290, 6/86, 8/175
 pisi balığı 1/240, 1/291, 3/168, 3/169, 5/48, 6/58, 6/86
 Popova [Popovo Polje-Bosna-Hersek] balığı 6/282
 pullu balık [dikence balığı]⁷⁹ 3/10, 3/14
 sağorine [muhtemelen deniz kabuklusu] 7/93
 sala balığı [İznik Gölü balığı] 3/9
 sarık balığı [Bingöl Yaylası Gölleri balığı] 3/144
 sazan bkz. sazan balığı maddesi
 sebz balığı [Hazar Denizi balığı] 2/153
 semek-i İbrâhîm⁸⁰ [barbunya] 9/199
 semek-i ri'âde⁸¹ [Nil balığı] 10/190
 semek-i Yûsuf bkz. Yûsuf balığı
 serdelye [sardalya] balığı 7/295

73 Metinde *kalo*.

74 Kürek balığı kaynaklarda bulunamadı. Bu balık muhtemelen Farsçada turnanın ve turnabalığının (*Esox lucius*) adı olan *külenk*'tir. Bkz. Sekizinci Bölüm: Balıklar, dipnot 49.

75 Sözcüğün okunuşu tartışmalıdır. Selanik balıkları arasında sayılan bu balık da külenk (turnabalığı) olabilir.

76 Krş. Âşık Mehmed, s. 1509, *ligya/linya* balığı.

77 "Müteferrika ta'bir olunan morina mâhileri [...] Üsküdar kayığı cüssesi kadar balıklardır." (3/194).

78 Bkz. Deveciyan 2006 [1915], s. 217.

79 Bkz. Deveciyan 2006 [1915], s. 260-261.

80 Günümüzde Suriye ve Lübnan'da barbunyanın (*Mullus barbatus*) adı *sultan brahim*'dir, ancak Evliya'nın anlatıtlarına bakılırsa balığın adı Sultan İbrahim'le değil, Hazreti İbrahim'le ilişkilidir.

81 Arapça titreme anlamındaki *ra'âde*'den *semek-i ra'âde* de olabilir, krş. Âşık Mehmed, s. 1494; bkz. Sekizinci Bölüm: Balıklar.

- sıka balığı [Bingöl Yaylası Gölleri balığı] 3/144
 sîmî balığı [Hazar Denizi balığı] 2/153
 sindiye⁸² balığı [Nil balığı] 10/514
 som balığı [yayınbalığı]⁸³ 5/113, 7/175
 söve balığı 7/288
 sülügen [deniz kabuklusu] 8/267
 sülüne [denizçakısı] 1/290, 1/291
 sürhendâm [kızılbalık]⁸⁴ 2/153
 şıba balığı [Vitoş Yaylası Gölü-Sofya] 3/228
 şilbe balığı [Nil balığı] 10/335, 10/514
 tarak 1/291, 8/267
 teke [karides] 1/290, 8/267, 9/125
 tekir balığı bkz. tekir/tekür balığı maddesi
 tirkis/tirkiz balığı [tirsi balığı] 1/290, 7/220, 7/259, 8/68
 turna balığı bkz. turnabalığı maddesi
 uskumru 1/290, 1/291, 2/53, 5/48, 6/86, 7/259, 8/68, 8/175
 uştuk/uştuka balığı [turnabalığı]⁸⁵ 1/19, 2/68, 5/113, 5/200, 7/175, 8/326, ayrıca bkz. turnabalığı
 üsmük [Tuna Nehri balığı] 5/200
 Van deryasının balıkları [inci kefalı] 4/88
 vilya balığı [Beşik/Volvi Gölü balığı-Selanik] 8/43
 yassı balık [Bingöl Yaylası Gölleri balığı] 3/144
 yengeç 1/290, 7/93, 8/267, 9/125
 yılan balığı/mâr-i mâhî bkz. yılan balığı maddesi
 yılyara [ılyara balığı]⁸⁶ 1/290, 3/168
 Yûsuf balığı/hût-ı Yûsuf/mâ'ide-i Yûsuf/semek-i Yûsuf [Fayyum Gölü balığı] 10/157
 zer nişânî/zerefşân alabalık [gölalası?] bkz. alabalık maddesi
 balık ağı 1/24, 1/238, 1/289, 1/290, 1/291, 1/292, 1/310, 5/59, 8/111, 10/201, ayrıca bkz. balık şebekesi, ıgır ve saçma
 balık ağı örücü esnâfi bkz. esnaflar
 balık aşçıları 1/291, ayrıca bkz. aşçıyân-ı balık, balık pişiriciler ve balıkbâzânı aşbâzları
 balık başı 1/290, 8/326
 balık bâzârı 1/290, 8/189, ayrıca bkz. semek bâzârı
 balık bâzergânları 5/60, 7/144, 7/176, ayrıca bkz. balıkcıyân-ı satıcıyân esnâfi
 balık bendi 6/121, ayrıca bkz. bend-i mâhî ve dalyan
 balık beyni 1/288
 balık çorbası {1/291}, {2/54}, 3/9, {5/311}, 8/28
 balık dalyanı bkz. dalyan
 balık emâneti 1/252, 7/175, 7/259, 8/43
 balık emîn/balık emîni ağası 1/229, 1/288, 1/289, 1/290, 1/291, 1/292, 2/48, 2/54, 3/189, 3/194, 7/175, 7/254, 7/260, 8/43, 8/277, {8/325}, 8/327
 balık eti, çiğ 7/342
 balık havyarı bkz. havyar
 balık kapaması 5/300

82 Sözcüğün okunuşu tartışmalıdır.

83 Bulgarca *som*'dan, (*Silurus glanis*). FishBase, <http://fish.mongabay.com/data/Bulgaria.htm>.

84 Hazar Denizi'nin endemik balığı kızılâğaç ringası, *Caspialosa curensis*.

85 Bulgarca *štuka*'dan (*shtuka*) (*Esox lucius*), bkz. <http://fish.mongabay.com/data/Bulgaria.htm>

86 Bulgarca *ilaria*'dan, 300 gramdan az çeken küçük kefal balığı, *Liza saliens*, Deveciyan 2006 [1915], s. 217; FishBase, <http://fish.mongabay.com/data/Bulgaria.htm>.

balık kassâbları 3/194, 5/60, 5/113
 balık kebâbı bkz. kebab çeşitleri
 balık kurusu/kuru balık 5/60, 5/311, 7/325, 7/328
 balık mahzeni 6/99, 7/176, 7/341
 balık pilâvı bkz. pilav çeşitleri
 balık pişiriciler 1/288, ayrıca bkz. aşcıyân-ı balık ve balık aşçıları
 balık salamurası/salamura balığı 5/60, 5/311, 6/282, {8/325}, 10/389, 10/484, ayrıca bkz. tuzlu balık
 balık satıcıları bkz. balıkcıyân-ı satıcıyân
 balık sayyâdları/balık sayyâdı esnâfı 1/229, 5/113, 6/122, 8/325, 9/27, 10/197, 10/397, ayrıca bkz. balıkcı ve sayyâd-ı mâhî
 balık şebekesi/şebeke [balık ağı] 1/24, 1/229, 1/289, 2/20, 2/199, 4/57, 4/73, 4/186, 6/122, 8/325, 9/199, 9/274, 9/417, 10/154, 10/156, 10/158, 10/190, 10/513, ayrıca bkz. balık ağı ve ıgırp
 balık tavası [kızartması] 3/9, 5/311, 6/153
   {sala balığı} tavası 3/9
   uştuka balığı tavası 6/153
 balık turşusu 2/70, ayrıca bkz. balık salamurası
 balık tuzlaması bkz. tuzlu balık
 balık yağı 7/169
 balık yahnisi bkz. yahni çeşitleri
 balık yumurtası [kefal balığı yumurtası]⁸⁷ 6/222, 8/276, 8/277, 8/314, 10/389, 10/390
 Balıkbâzârı [Belgrat] 5/197
 Balıkbâzârı [Filibe] 3/218
 Balıkbâzârı [Galata-İstanbul] 1/213
 Balıkbâzârı [İskenderiye/İşkodra] 6/57
 Balıkbâzârı [Selanik] 8/74, 8/76
 Balıkbâzârı [Yenikapı-İstanbul] 1/290
 Balıkbâzârı, eski [Unkapanı-İstanbul] 1/289, 1/290
 Balıkbâzârı, yeni [İstanbul] 1/355
 balıkbâzârı aşbâzları 1/291, ayrıca bkz. balık aşçıları, aşcıyân-ı balık ve balık pişiriciler
 balıkbâzârı aşcıyân esnâfı 1/291
 Balıkbâzârı kapusu [Kefe-Kırım Özerk Cumhuriyeti] 7/256
 balıkcı/balıkcı 1/225, 1/227, 1/288, 1/289, 5/173, 5/311, 7/97, 8/160, 8/276, 8/277, 8/314, 8/326, 10/372, 10/429, ayrıca bkz. balık sayyâdları ve sayyâd-ı mâhî
 balıkcı kayıkları 10/371, 10/383, 10/514
 balıkcıyân-ı satıcıyân esnâfı bkz. esnaflar ve balık bâzergânları maddesi
 balıkcı dükkânı 5/48, 7/170, 8/238
 balıkçılar çârsüsü [Silistre] 3/192
 balıkçılık 7/221
 balısica/balıcsica arakı bkz. arak çeşitleri
 balısira bkz. bal çeşitleri
 balkapanı 1/275, 1/299, 10/207
 ballı börek bkz. börek çeşitleri
 ballı danı [incir]⁸⁸ 2/91,
 ballı gözleme 9/341
 ballı gure [harnûb]⁸⁹ 3/103

87 “Ve kefal balığı yumurtası olur kim gûyâ akik-i Yemenî olup sarı balmûmuna batırup bu dâhi Frengistân’a gidüp...” (8/276); “Balmumuna banmış kehrûbâ-misâl balık yumurtası” (10/389).

88 Evliyâ’nın açıklaması, Bolu ağzı.

89 Evliyâ’nın açıklaması, Maraş ağzı.

- ballı kaykana 8/331
 ballı kaymak 8/331
 ballı lokma 1/265
 bâlûde bkz. pâlûde
 {Balyambolu [Beydağı]} biyankökü 9/95
 bamyâ 10/158, 10/196, 10/206, 10/270, 10/275
 Banyaluka [Bosna-Hersek] kirazı 5/268, 7/250
 bardak⁹⁰ 1/327, 2/90, 2/212, 2/215, 3/153, 6/37, 6/95, 7/162, 7/252, 8/33, 8/56, 8/86, 8/326,
 9/44, 9/211, 9/386, 9/389, 10/186, 10/193, 10/201, 10/305, 10/321, 10/408, ayrıca bkz. câm
 [bardak çeşitleri]
   ardıç bardak 2/90
   çam bardak 2/90, 3/153, 9/211
   Dimetoka [Didymoteicho-Yunanistan] kırmızı bardağı 8/33
   fağfûrî bardak 10/321
   kâşi-i çin[i] bardak 9/44
   sîm bardak 6/37
   surâhî bardak 7/252
   toprak bardak 2/212
   Zihne [Zihni-Yunanistan] bardağı 8/56
 bardakçı/bardakçı/bardakçı dükkânları 1/194, 1/326, 8/33, 10/314
 basdı [pestil] 9/180, ayrıca bkz. pasdık ve pestil
   bağrı basdı 9/180
 basdırma bkz. pasdırma
 Basra helvâsı {3/262}, 4/227, 4/291, {9/82}
 Basra hûrmâsı 3/72, 10/267, 10/506
 Basra sükkeri şerbeti 4/255
 baş 1/281, 1/283, ayrıca bkz. kelle ve koyun başı
 baş paça bkz. paça çeşitleri
 başçı bkz. başcıyân-ı aşcıyân esnâfı
 başçı dükkânı 3/108
 başcıbaşı 1/281, 1/282, 1/284
 başcıyân-ı aşcıyân esnâfı/başçı 1/281, 1/282, 1/283, 6/10, 6/75, 7/69, 10/196
 bathıcan bkz. patlıcan
 battih bkz. bittih
 battih-i ahzar bkz. bittihu'l-ahzar
 battih-i asfer bkz. bittihu'l-asfer
 batyal bkz. sût çeşitleri
 bâzâr-ı attârân bkz. attârlar bâzârı
 bâzâr-ı balıkcıyân 3/258
 bâzâr-ı helvâcıyân 3/258
 bâzâr-ı mâhî 3/192
 bâzâra gidenler esnâfı bkz. esnaflar
 bâzârbaşı 10/197
 bâzârcılar 9/244
 bâzârcılar piri 9/244
 Bâzârköy [Orhangazi] kumla üzümü 4/185
 bazın [kavun]⁹¹ 4/57
 bazlama [mayalı saç ekmeği] 3/228, 4/220

90 Pişmiş topraktan ya da çam ağacından testilere de bardak denirdi.

91 Evliyâ'nın açıklaması, Kürtçe, Sorani lehçesi. Türkiye Kürtçesinde bugün de kullanılmaktadır.

- parya bazlaması 4/220
 tereyağlı bazlama 3/228
 bedevine şarâbı bkz. şarap çeşitleri
 beğ aş [yumurta]⁹² 2/92, ayrıca bkz. kaplıca burka
 beğ balığı bkz. balık çeşitleri
 beğ emrûdu 2/53, 3/214, 4/16, 8/329
 Beğbâzârî emrûdu 2/243
 Beğbâzârî kavunu {2/242}, 4/215
 Beğbâzârî pirinci 1/274, 2/243
 Beğkoz [Beykoz] kılıçbalığı dalyanı 1/229, 1/290
 bekmez/pekmez 1/354, 1/355, 2/98, 2/198, 2/207, 3/124, 3/132, 4/57, 5/46, 5/156, 5/164,
 9/12, 9/77, 9/96, 9/180, 9/257, 10/271, 10/438, 10/443, ayrıca bkz. dıbs
 [bekmez çeşitleri]
 Ayntâb bekmezi 2/207, 3/124, 9/96, 9/180
 Donduran [Yenipazar-Aydın] bekmezi 9/96
 dud bekmezi 2/198, 3/132
 Halilü'r-rahmân [el-Halîl-Batı Şeria] bekmezi 10/271
 hûrmâ bekmezi 10/443
 karpuz bekmezi 10/438
 Kuşadası bekmezi 1/354, 9/77
 {Merzifon} bekmezi 2/207
 üzüm bekmezi 9/96
 bekmez şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 bekrî/bekrî cânlar 1/288, 1/290, 7/341, ayrıca bkz. harâbâtîler/harâbâtî erenler
 bekriyân-ı fâsıkan-ı fâcirân [sapık ve günahkâr bekriler] 5/150
 beksumât/peksumât [peksimet] 1/223, 1/226, 1/266, 2/42, 2/106, 3/106, 4/112, 4/131, 5/68,
 5/91, 5/198, 5/205, 5/281, 6/52, 6/92, 6/116, 6/228, 6/232, 7/30, 7/42, 7/44, 7/46, 7/65,
 8/99, 8/181, 8/182, 8/187, 8/189, 8/194, 8/232, 8/287, 8/320, 9/69, 9/293, 9/295, 9/302,
 9/306, 9/416, 9/417, 10/92, 10/173, 10/179, 10/196, 10/233, 10/248, 10/313, 10/435,
 10/464
 beyâz peksumât/hâs ve beyaz beksumât 1/223, 7/46
 beksumât emâneti 1/252
 beksumât emîni 1/266, 1/268, 1/293, 7/42, 7/47
 beksumât/peksumâtçı furunu 1/251, 5/48
 beksumâtçı/peksumâtçı kârhâneleri 1/226
 beksumâtçıbaşı/peksumâtçıbaşı 1/268
 beksumâtçıyân/peksumâtçıyân esnâfı bkz. esnaflar
 Belgrad baklavası/Baklava-yı Belgrad 5/199, 6/53
 Belgradî güllaç baklavaları 8/291
 Belh âlûsü⁹³ 4/159
 bend-i mâhî 4/88, 8/325, ayrıca bkz. balık bendi ve dalyan
 benefşe [menekşe] şerbeti 9/369, 10/210, 10/242
 beng [û] bâde/beng-i bâde⁹⁴ 7/293, 10/206, 10/271, ayrıca bkz. benglik
 beng [û] bâde şerbetciyân esnâfı bkz. esnaflar
 bengî [beng tiryakisi, esrarkeş] 1/327, 10/137

92 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

93 Semerkant'ın güneyinde, günümüzde Afganistan topraklarında bir kent.

94 Farsça *beng* ya da *benc*'den. Yapraklarından uyuşturucu madde elde edilen siyah banotu (*Hyoscyamus niger*), beng bâdesi "Rûm balı ile esrarı [bengi?] ısladup bir gece mayalanup sabâh elekden süzüp yeşil reng bir bâde-i beng [...] olur kim bir ayak için ayağın kande atduğın bilmez." (10/271), bkz. benglik/bengilik.

benglik/bengilik⁹⁵ 1/327, 1/354, 10/206, 10/271
 benglikciyân esnâfı bkz. esnaflar
 berberis şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 berekât-ı Halil 1/278, 9/256, 9/257, 10/138, 10/169, 10/315
 Berekâtî âlusu/Bereketli eriği [Daton-Yunanistan] 8/53, 8/244
 berş [Ar. afyonlu şurup]⁹⁶ 1/354, 10/58
 berşnâk [berş tiryakisi] 3/50, 4/71
 besbâse/besebâse [küçük hint cevizi, muskat]⁹⁷ 1/262, 1/326, 3/264, 7/102, 8/119, ayrıca
 bkz. cevz-i bevâ
 beyâz çörek bkz. hâs ve beyâz çörek
 beyâz dud/tut 2/198, 3/132, 6/100, 10/269
 beyâz ekmek bkz. hâs ekmek
 beyâz kâhî/kâhk-i ebyâz bkz. kâhî/kahki çeşitleri
 beyâz kiraz bkz. kiraz çeşitleri
 beyâz nân/nân-ı beyâz bkz. hâs u/ve beyâz nân
 beyâz poğaç 5/268, 7/67, 8/297
 beyâz Ramazân pideleri bkz. pide çeşitleri
 beyâz somun bkz. hâs ve beyâz somun
 beyâz un bkz. hâs ve beyâz un
 beyzâ [Ar. yumurta]⁹⁸ 4/231, 10/496
 bezir yağı 1/291, 1/299, 1/340, 4/112, 5/144, 10/194, 10/333, 10/345, ayrıca bkz. zeyt-i hâr
 Mısır bezir yağı 1/291
 Tekirdağ bezir yağı 1/291
 bezir yağı kârhânesi/bezirhâne kârhânesi 1/299, 8/348, 10/344, ayrıca bkz. yağ değirmeni
 bezirciyân enâfı bkz. esnaflar
 bezirhâne kârhânesi bkz. bezir yağı kârhânesi
 bildirçin 4/162, 8/169, 8/268, 10/385, 10/390
 bildirçin böreği bkz. börek çeşitleri
 bildirçin kuşu turşusu bkz. turşu çeşitleri
 bittîh/battîh [Ar. kavun, karpuz] 3/46, 9/340, 9/398, 10/269, 10/457
 bittîhu'l-ahzar [yeşil bittîh, karpuz] 10/506, ayrıca bkz. karpuz
 bittîhu'l-asfer ya'nî kavun 9/67, 10/269, 10/506, ayrıca bkz. kavun
 bi-kaydhâne [meyhane anlamında] 1/356
 biber/büber [karabiber] 1/283, 4/260, 5/184, 6/46, 6/240, 6/285, 7/119, 7/277, 10/267, ayrıca
 bkz. fülful
 biberdân [biberlik] 9/297
 Bingöl Yaylası kaymağı 2/205, 6/55
 Bingöl Yaylası yoğurdu 1/278
 Birgili [Birgi] eriği 8/89
 Birimbâl [Mısır] pirinci {1/274}, {3/218}, 8/245, {10/241}
 Bitlis emrûdu 8/329
 biryân bkz. büryân
 biryânciyân esnâfı bkz. esnaflar

95 Keyif verici bir madde. Bazı kaynaklarda datura (*Datura stramonium*) ve siyah banotu (*Hyoscyamus niger*) tohumunun karışımıyla hazırlandığı belirtiliyor, Byzantios 1862, c. III, s. 372.

96 Kenenir tohumu ve afyon şurubuyla yapılan keyif verici terkip. *Helvahane Defteri*'nde padişah için hazırlanan ve adını Romalı Philon'dan alan *Berş-ı Filunniya-i Rûmî*'nin tarifi vardır, Terzioğlu 1992, s. 16; Yerasimos 2002, s. 59.

97 Arapça *basbâsah*'tan (*Myristica fragrans* ya da *myristica officinalis*). Cevz-i buvvâ ile eşanlamlıdır, Bedevian, s. 407 (2363); MMPND, *Myristica*.

98 Paskalya anlamındaki *beyz-i ahmer* (kırmızı yumurta) dizine dahil değildir.

- biyankökü [meyankökü, deva otu]⁹⁹ 9/78, 9/95, 10/193, ayrıca bkz. ırk-ı süs
 Balat [Söke] biyankökü 9/78
 {Balyambolu [Beydağı]} biyankökü 9/95
 biyankökü suyu 10/193, 10/271
 bizife [su]¹⁰⁰ 2/62
 bodana [toprak kap] 1/283
 boduç/buduç¹⁰¹ 1/323, 2/90, 2/92, 2/209, 3/153, 4/28 ayrıca bkz. senek
 boğa 6/30
 boğaça bkz. poğaça
 boklice/buklice [yoğurt kabı, testi]¹⁰² 5/268, 6/247, 8/86
 borani bkz. bûrânî
 Bosna lahanası 5/239¹⁰³
 bostan 1/148, 1/206, 1/207, 2/21
 [İstanbul'un meşhur bostânları]
 Hacı Haydar bostânı 1/206
 Lanka bostânı 1/148, 2/21
 Teferrücgâh-ı Dede bostânı 1/207
 botom bkz. butum
 boza 1/60, 1/220, 1/291, 1/353, 1/354, 2/15, 2/18, 2/19, 2/23, 2/60, 2/90, 2/93, 2/108, 2/129,
 2/190, 2/227, 3/152, 3/192, 3/205, 3/262, 3/272, 4/211, 4/274, 4/294, 5/63, 5/99, 5/116,
 6/44, 7/195, 7/197, 7/200, 7/213, 7/243, 7/214, 7/215, 7/234, 7/235, 7/246, 7/262,
 7/271, 7/277, 7/284, 7/285, 7/286, 7/288, 7/304, 7/311, 7/315, 7/323, 7/332, 7/341, 8/5,
 8/21, 8/301, 8/310, 8/322, 9/53, 10/52, 10/193, 10/205, 10/206, 10/210, 10/271, 10/430,
 10/435, 10/436, 10/438, 10/449, 10/450, 10/462, 10/463, 10/480, 10/484, 10/489,
 10/493, 10/496, ayrıca bkz. subya
 [boza çeşitleri]
 buğday bozası bkz. mavza
 darı bozası 1/220, 2/129, 3/192, 8/310, {10/436}, 10/462
 datlı boza bkz. tatlı boza
 dolu [boza türü] 7/341
 hümüllü [şerbetçiotlu] boza 1/354
 İslâmbol bozası 1/354
 karpuz bekmezli boza 10/438
 kaymaklı boza 1/354
 keskin boza 1/354, 7/197, 7/271, 7/277, 7/285, 8/5
 Kırım bozası 10/462
 kutu bozası 1/354, 2/90, 2/93
 maksima bozası¹⁰⁴ 1/354, 7/214, 7/234, 7/271, 7/277, 7/284, 7/285, 7/304
 mavza [buğday bozası] 10/271
 Mısır'ın pirinç subyası 8/310
 pirinc bozası 2/129, 3/152, 4/211, {4/294}, 8/310, 10/210, 10/271

99 Deva otlarından *Glycyrrhiza glabra*, Bedevian, s. 298 (1732).

100 Evliya'nın açıklaması, "Lisân-ı Sadşe Abaza". Günümüzde Ublıçça olarak bilinen Kuzeybatı Kafkasya dillerinden biriydi.

101 Ağaç ya da topraktan kısa boylu kap; emzikli su kabı: "Cümle halkı çam ağacından boduç [yapar], lisân-ı Türkî'de emzikli bardaklara boduç derler" (2/209); krş. *Tarama Sözlüğü*.

102 "Bir buklice yoğurd" (5/268); "Boklice nâm desti" (8/86). Muhtemelen Boşnakça.

103 Adana kabağı gibi benzetme ögesi olarak kullanılıyor. "Bosna lahanası-misâl kellesi galtân oldu [kopup yere yuvarlandı]." Bu tür benzetmeler için bkz. Dokuzuncu Bölüm: Sebzeler.

104 "Maksima nâm tatlı bal gibi bozadır" (7/214). Tatlı bozanın, ekşi/keskin bozanın aksine, alkol oranı daha düşüktü, ayrıca bkz. dipnot 476.

- subya ya'nî pirinc bozası 1/354, 8/310, 10/193, 10/210, 10/271
 süzme boza 2/23
 Tatar bozası 5/116, 7/197, 7/200, 7/234, 7/262
 tatlı/datlı boza 1/353, 1/354, 3/205, 7/197, 7/304
 [İstanbul'un meşhur bozaları]
 Arnavud Kâsım bozası [Süleymaniye'de] 1/354
 Momo bozası [Unkapanı'nda] 1/354
 Usta Ahmed bozası [Unkapanı'nda] 1/354
 Sinân bozası [Unkapanı'nda] 1/354
 Taşaklı bozası [Ayasofya'da] 1/354
 Yâsemen bozası [Süleymaniye'de] 1/354
 boza bekrisi 1/353, 1/354, 5/101, 7/215, 7/341
 boza darısı bkz. darı çeşitleri
 boza dükkânı bkz. bozacı dükkânı
 boza fıçısı bkz. fıçı çeşitleri
 boza küreği 1/357
 boza sâkisi 2/19
 bozacı/bozahâneci/bozacıyân esnâfı 1/251, 1/323, 1/353, 1/357, 5/110, 5/173, 7/179, 7/246,
 10/194, ayrıca bkz. esnâf-ı subyacı
 Arnabud bozacı 2/251, 5/110
 ekşi bozacılar 1/353
 Tatar bozacı 7/246
 tatlı bozacıyân esnâfı 1/353
 bozacı dükkânı 2/36, 6/73, 7/201, 7/246, 10/452, 10/455, ayrıca bkz. bozahâne
 bozacı kâfirler/kefereler 5/111, 5/173
 bozacıbaşı 1/353, 1/357, 1/358
 bozacıyân esnâfı bkz. bozacı/bozahâneci
 bozahâne/dükkân-ı bozahânı/60, 1/62, 1/107, 1/110, 1/142, 1/203, 1/217, 1/225, 1/251, 1/256,
 1/282, 1/354, 2/18, 2/38, 2/227, 3/209, 5/63, 5/96, 5/128, 5/144, 5/221, 7/153, 7/170,
 7/200, 7/215, 7/222, 7/232, 7/258, 7/339, 7/340, 7/341, 8/72, 8/98, 8/175, 8/180, 8/190,
 8/230, 8/329, 8/338, 9/53, 10/106, 10/194, 10/204, 10/205, 10/312, 10/329, 10/374,
 10/389, 10/411, 10/430, 10/435, 10/436, 10/438, 10/441, 10/442, 10/445, 10/451, 10/452,
 10/456, 10/461, 10/469, 10/470, 10/474, 10/481, 10/482, 10/484, 10/487, 10/490, 10/500,
 10/501, 10/502, 10/503, 10/506
 bozahâneci alayı 357
 Bozcaada şarâbı/misket şarâbı¹⁰⁵ 1/213, 1/358, {6/153}
 Bozcaada üzümü/misket üzümü {1/203}, 4/185, 5/158, 7/71, 8/174
 Bozdağ Yaylası [Alaşehir] kirazı 9/31
 bozon şarâbı bkz. şarap çeşitleri
 böbrek 1/282, 7/277
 böbrek kebâbı bkz. kebab çeşitleri
 böbrek yağı bkz. yağ çeşitleri
 böğrölce/böğrilce [börölce]¹⁰⁶ 3/262, 4/220, 5/164, 5/199, 5/300, 6/33¹⁰⁷, 6/153, 8/60,
 8/75, 10/272

105 Bozcaada'nın şarabını Batılı seyyahlar da metheder, bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler, dipnot 87.

106 *Vigna unguiculata* ssp. *Unguiculata* (L.) Walp. (eşanlamlısı *Vigna sinensis*) (Arapça *lûbiyâ baladî*, İngilizce *Black-eyed bean*). MMPND, Vigna; Bedevian, s. 614 (3598).

107 “Ve bu dağlarda [Macaristan] fısıdık lezzetinde üç köşeli bir güne leziz meyve biter, böğrölce kadar ancak vardır [...] acep leziz ve yağlı meyvedir.” Evliyâ'nın anlatmaya çalıştığı meyve muhtemelen *Macarca hóllyagos mogyoró* denen ufak bir fısıdık türüdür. Rahmetli sevgili Yılmaz Gülen aracılığıyla Macar Türkolog Pál Fodor'un verdiği bilgi.

- böğrülce/böğrilce çorbası bkz. çorba çeşitleri
 börek 1/265, 2/54, 2/92, 2/108, 2/128, 2/174, 2/190, 3/20, 3/108, 3/110, 3/124, 3/135, 4/54, 4/82, 4/125, 4/220, 5/169, 5/206, 5/228, 6/31, 7/67, 7/267, 8/166, 8/273, 8/291, 8/301, 8/310, 9/44, 9/89, 9/279, 9/287, 9/419, 10/411, 10/421, 10/464
 [börek çeşitleri, tatlı/tuzlu]
   bahârlı kabak böreği¹⁰⁸ 5/169
   bahârlı mutabbak börek 3/110
   ballı börek 3/20, 5/206
   bıldırcın böreği 8/273
   biberli börek 3/108
   çiriş [otu] böreği 2/108
   [hapsi] böreği 2/54
   kaymak börek 3/108
   keklik böreği 4/82, 4/125, 8/166, 8/273
   komoştovar¹⁰⁹ 8/301, 8/310
   lahm-ı acınlı börek [etli, kıymalı börek] 9/279
   mekik böreği, baharlı¹¹⁰ 9/44
   mutabbak [katmerli] börek 2/190, 3/108, 10/411
   peynirli börek 9/279
   sini börekleri 1/265
   Şam börekleri 1/265
   tabla börekleri 1/265
   Taman [Kırım] böreği 7/267
   tava böreği 8/310
   tavuk böreği 2/128, 2/174, 3/124, 3/214, 5/228, 7/67, 8/291, 8/310, 9/89
   tereyağlı mutabbak börek 2/190
   turaç böreği 4/220
   yumurtalı börek 10/411
 börek furunu 1/251
 börekci dükkânı 3/108
 börekçiler/börekciyân esnafı 1/264, 1/265, 10/195
 buduç bkz. buduç
 buğday 1/243, 1/264, 1/266, 1/268, 1/272, 2/60, 2/108, 2/109, 2/132, 2/183, 2/207, 3/20, 3/41, 3/80, 3/106, 3/124, 3/141, 3/209, 3/262, 4/15, 4/44, 4/82, 4/112, 4/124, 4/185, 4/255, 4/294, 5/6, 5/40, 5/60, 5/63, 5/91, 5/96, 5/100, 5/102, 5/115, 5/151, 5/152, 5/164, 5/198, 5/199, 5/228, 5/246, 5/248, 5/268, 5/300, 6/14, 6/44, 6/116, 6/153, 6/158, 6/215, 6/229, 6/247, 6/268, 7/30, 7/65, 7/100, 7/124, 7/147, 7/154, 7/234, 7/270, 7/323, 7/343, 8/75, 8/21, 8/60, 8/75, 8/91, 8/99, 8/126, 8/127, 8/128, 8/136, 8/157, 8/165, 8/181, 8/189, 8/213, 8/232, 8/245, 8/322, 8/337, 8/349, 8/350, 9/30, 9/78, 9/130, 9/157, 9/193, 9/288, 9/302, 10/169, 10/192, 10/271, 10/272, 10/286, 10/315, 10/323, 10/393, 10/397, 10/400, 10/417, 10/420, 10/428, 10/461, 10/471, 10/480, 10/502, ayrıca bkz. gendüm ve hinta
 [buğday çeşitleri]
   beğlerce buğdayı 3/262
   Beşdepe [Karahirmen-Karadeniz] buğdayı 9/398
   deve dişi buğday 1/295, 2/98, 2/108, 2/109, 2/174, 3/20, 3/37, 3/80, 3/262, 7/154, 7/234, 8/213, 8/349, 8/350, 9/398

108 Kapak böreği de olabilir, bkz. Dördüncü Bölüm: Ekmekler, dipnot 71.

109 “Komoştovar nâm peynir ve yumurtalı tava böreği” (8/310, Arnavutluk).

110 Adını beyzi biçiminden alan bir börek olmalı.

- Havrân [Suriye] buğdayı 3/20, 3/41, 4/15, 5/152, {8/349}, 9/273
 kılçıksız buğday 2/108, 3/262, 7/154, 9/288
 kızıl/kızılca/kırmızı buğday 3/262, 5/63, 9/157
 Kosova buğdayı 5/300
 Ofçabolı buğdayı 5/300
 Tekirdağ buğdayı 6/153, {8/349}, 9/398
 buğday anbârı/buğday kuyuları 2/105, 2/195, 2/200, 2/210, 2/218, 2/224, 3/79, 3/88, 3/91, 3/216, 4/183, 4/324, 5/59, 5/94, 5/96, 5/107, 5/114, 5/155, 5/160, 5/186, 5/205, 5/235, 5/276, 5/310, 6/10, 6/56, 6/60, 6/106, 6/111, 6/153, 6/240, 6/308, 7/147, 7/197, 8/232, 9/13, 9/19, 9/39, 9/116, 9/119, 9/126, 9/133, 9/141, 9/214, 9/180, 10/365, 10/369, 10/375, 10/425, 10/490
 buğday bâzârı 4/290, 9/23, 10/119, 10/387, 10/396
 buğday çalkayıcıyân esnâfı bkz. esnaflar
 buğday çorbası/gendüm, hinta çorbası, aş¹¹¹ 1/93, 1/234, 1/264, 2/156, 3/29, 3/44, 3/94, 3/219, 5/168, 5/170, 6/96, 6/148, 7/111, 7/188, 8/199, 9/256, 9/271, 9/273, 9/327, 9/398, 10/99, 10/323, 10/340, 10/487, ayrıca bkz. baba çorbası
 [buğday çorbası çeşitleri]
 kuzulu buğday çorbası 10/487
 lahm pâreli buğday çorbası 3/44
 tavuklu buğday çorbası 10/487
 yoğurdlı buğday çorbası 10/487
 buğday ekmeği/etmeği 1/241, 7/196, 7/271, 8/157, 8/268, 9/18, 10/345, 10/442, 10/498, ayrıca bkz. hâs ekmek, hâs ve beyâz nân, hâs ve beyâz somun
 buğday firiki bkz. firik
 buğday kuyusu bkz. buğday anbârı
 buğday ve şa'îr esnâfı 1/272
 Buhârâ âlûsü (âlû-yı Buhârî) 1/285, 2/122, 2/135, 4/159, 4/211, 5/20, 8/53, 8/89, 8/96, 8/244
 buhûr/mâ-i buhûr¹¹² 1/326, 2/123, 2/124, 2/238, 3/167, 3/198, 5/3, 5/87, 5/88, 5/125, 5/136, 5/298, 6/76, 6/77, 9/224, 9/249, 9/309, 9/345, 9/346, 9/349, 9/365, 9/369, 10/170, 10/181, 10/201, 10/203, 10/207, 10/210, 10/212, 10/220, 10/226, 10/240, 10/241, 10/246, 10/254, 10/278, 10/341, 10/346, 10/535, bkz. ikram
 buhürçiyân esnafı bkz. esnaflar
 buhûrdân¹¹³ 1/275, 1/310, 2/53, 2/174, 2/179, 2/190, 3/126, 4/152, 4/159, 5/88, 5/125, 5/199, 5/229, 5/302, 8/107, 9/249, 10/250, 10/464
 [buhurdan çeşitleri]
 altın ile mutallâ [altın yıldızlı] buhûrdân 5/229
 fağfûrî buhûrdân 10/464
 mücevher buhûrdân 1/275, 1/310, 4/159, 5/125
 müşebbek [kafes örgülü] buhûrdân 5/199, 5/302
 pirinçden buhûrdân 9/249
 sîm-âvân-ı buhûrdân 2/174, 5/88
 sîm [û] zeheb-mutallâ [gümüş ve altın yıldızlı] buhûrdân 2/190
 buk [ekmek]¹¹⁴ 6/59
 bukliçe bkz. bokliçe
 bulama [koyu pekmez] 5/152, 5/155, 5/156, 5/164

111 *Gendüm*: Far. buğday; *hinta*: Ar. buğday.

112 Gıda maddesi olmamakla birlikte Osmanlı sofrâ kültürünün önemli bir öğesi olduğundan dizine dahil edildi.

113 Cami, türbe, tekke, kilise ve benzeri dini mekânlardaki buhurdanlar dahil değildir.

114 Evliyâ'nın açıklaması, Arnavutça.

- bulamaç aş¹¹⁵ 2/216
 Bulduklu [Amasya] şarâbı¹¹⁶ 2/98
 bulgur/bulkur¹¹⁷ 2/92, 2/114, 4/112, 7/38, ayrıca bkz. sıkı
 bulgur aş¹¹⁷ 4/70, ayrıca bkz. hatik
 bulgur pilâvı bkz. pilav çeşitleri
 buncu bkz. balık çeşitleri
 bûrânî/borani [Far.] 1/291, 6/223, 10/270
   {bamya} bûrânisi 10/270
   hıyâr bûrânisi 1/291
   {ıspanak} bûrânisi 10/270
   {mülûhiyye} bûrânisi 10/270
 burçak 10/272
 Burlos [Burullus-Mısır] karpuzu 10/269, 10/383
 Bursa etmeği 9/206
 Bursa kestânesi {2/20}, {2/23}, 8/338
 Bursa turpu 10/270
 Burullûsî [Burlos-Mısır] hûrmâ 10/267, {10/385}
 burun otu/burun tütünü [enfiye] 1/188, 10/423
 butum/botom¹¹⁸ 4/38, 5/6
 büy tohumu [boyotu tohumu, çemen]¹¹⁹ 2/226, ayrıca bkz. hülbe
 buz 1/287, 1/288, 2/18, 2/21, 3/136, 3/190, 3/228, 5/226, 7/341, 9/89, ayrıca bkz. kar ve yah
   Keşiş Dağı buzları 1/287, 1/288, {2/21}
 buz kesiciler 1/287
 buz mahzenleri 7/341
 buz pâreli hoşâb 5/226
 buzâne 2/18, 2/101, 5/221
 Bûhtân/Bohtân [Botan, Siirt-Hakkâri bölgesi] kavunu 4/37, 4/39, 4/215
 Bükreş balı 7/183, 7/184
 bülbül¹²⁰ 1/152, 3/264
 büryân/biryân/piryân/püryân/puryân [Far. kebab]¹²¹ 1/285, 2/116, 2/128, 2/132, 3/228,
   4/158, 4/178, 4/215, 5/136, 5/300, 6/153, 7/67, ayrıca bkz. kebâb
   düzde büryân bkz. düzde büryân/düzdeh büryân pilav maddesi
   kuzu büryân 3/228, 5/300
   Leh tavuğu [hindi] puryânı/büryânı 6/153, 7/67
 büryân kebâbı şişi 5/136

115 “Bulmac bulamac aşına denir. Sâde undan ve sıvık [civık] ve etsiz ederler. Fukarâ ta’âmıdır ve Türkî’dir.” Ahmed Cavid 2006 [1789], s. 94 (bundan böyle Ahmed Cavid); Steingass, s. 198, *bulmâk*, *bulamâj* maddesi.

116 Polonyalı Simeon da sözünü eder, bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler, dipnot 86.

117 Bulgurun kaynaması bazen mecaz olarak kullanılıyor: “[kaplıca suyu] çömlekte bulgur kaynar gibi kaynar” (2/114); “dikdik içinde gûyâ bulgur kaynar gibi kurşumdan su kaynayup...” (7/38).

118 Arapça *butm*’dan. Güneydoğu’da bitim olarak bilinen menengiç, çitlembik ağacı ve meyvesi, *Pistacia terebinthus*. “Butm; Türkî menevişdür,” Âşık Mehmed, s. 1242.

119 Çemen otu ve çemen yapımında kullanılan tohumu, *Trigonella foenum-graecum*, Baytop 1997, s. 52; Bedevian, s. 593 (3468).

120 Hastalara verilen yiyeceklerden biriydi.

121 Farsça *biryân/büryân*: kavru olarak, tandır ya da ızgarada susuz pişirilmiş et, kebab.

C

cacih [yenilebilir ot]¹²² 2/109

cacihlı peynir bkz. peynir çeşitleri

câm/cam [bardak anlamında] 2/131, 5/19, 7/34, 10/154

câmhâne [meyhane] 1/355

câmûs/câmûs-ı beyâbânı [manda] 1/113, 1/263, 1/264, 1/265, 1/277, 1/279, 1/291, 1/299, 1/305, 1/346, 2/102, 2/129, 2/146, 3/30, 3/102, 3/274, 4/92, 4/103, 4/125, 4/193, 4/292, 4/305, 4/355, 5/27, 5/74, 5/206, 5/268, 7/182, 8/2, 8/60, 8/137, 8/247, 9/167, 10/185, 10/196, 10/211, 10/315, 10/460, 10/462, 10/490, 10/491, ayrıca bkz. dombay

[camus cinsleri]

Adana câmusu 3/30, 4/103, 4/125, 6/301, 8/60, 10/185, {10/315}

Alman câmusu 1/346

câmûs-i Habeşi 10/490

Circe [Girga-Mısır] câmusu 1/279

Siroz [Serres-Yunanistan] câmusu 4/125, 8/60

Tarsus câmusu 8/60

Van câmusu 4/103, 4/125, 4/140, 4/292, 8/60

câmûs bâzârı 8/337

câmûs eti 4/112, 10/340,

câmûs kaymağı 6/55, 8/99, 9/10

câmûs südü bkz. süt çeşitleri

câmûs yoğurdu bkz. yoğurt çeşitleri

cân helvâsı bkz. helva çeşitleri

cân otu¹²³ 9/53, 9/189, 10/272, 10/407

cân perver meşrûbât bkz. meşrûbât

cân suyu [şarap?] 9/423

cârre/cerre¹²⁴ 2/170, 3/64, 4/15, 7/44, 9/203, 9/219, 9/386, 10/158, 10/193, 10/201, 10/257, 10/267, 10/273, 10/305, 10/438, 10/440, 10/442, 10/452, 10/453, 10/505, 10/517

cedvâr/cedvâr-ı Rûmî [deva otu]¹²⁵ 2/109, 5/234, 6/279

cedvâr habbı bkz. hab çeşitleri

celeb-keşân-ı basdırmacıyân-ı sığır bkz. esnaflar

celeb-keşân-ı ganem/koyun celebı bkz. esnaflar

celebân-ı koyun bkz. celeb-keşân-ı ganem

celebân-ı sığır bkz. celeb-keşân-ı basdırmacıyân-ı sığır

cemel eti bkz. deve/cemel eti, lahmı

cemel südü bkz. deve/cemel südü maddesi

cencebil bkz. zencebil

122 “İlkbaharda tarlalarda biten ve yenilebilen otlar”, *Derleme Sözlüğü*. “Güneydoğuda ağbandır olarak da bilinen yenilebilir ot.” Bu bilgiyi, ekmekler ile otlar konusunda hiçbir yardımı esirgemeyen Musa Dağdeviren'e borçluyum. Ağbandır kavurması için bkz. <http://www.ciya.com.tr/?yemek:es>. Bazı kaynaklarda “ak baldır” olarak da geçer (*Ornithogalum narbonense*), Baytop 1997, s. 25. 1940'lı yıllara ait bir tanıma göre ise “Cacık diye burada, karavuluk (karaavluk), mercimek (mercimelek), çıtlık, kuşkuşu, iğnelik, yemlik gibi otlara derler. Kadınlar kızlar, bahar boyunca, akşamlara kadar dere bayır dolaşıp sele ve çantalar dolusu bu otları toplarlar. Tuzlayarak yufka ekmeğe sarılıp dürülerek yenir. Yahut kaynaklı olarak veryansın edilir kaşıkla”, Makal 1950, s. 125-126.

123 “Can otu derler, o kim buğday otudur” (10/272); “Cân otu ki ekmekdir” (10/407). 9/53 ve 9/189'da mecazi anlamda.

124 “Cârreler ile ya'nî toprak destiler” (10/193); krş. *Derleme Sözlüğü*, cere maddesi.

125 Zencefil familyadan bir rizom (kökgövde) *Curcuma zedoaria*, Şahin 2007, s. 577; Bedevian, s. 217 (1288); Terzioğlu 1992, s. 76.

- cerre bkz. cârre
 cevâriş¹²⁶ 1/354
 ceviz yağı bkz. yağ çeşitleri
 cevizlik 2/202
 cevz [cev, arpa] 4/205, 4/211, 4/214
 cevz/ceviz 1/262, 1/286, 1/298, 1/300, 2/59, 2/132, 2/183, 2/223, 3/8, 3/153, 4/57, 5/143, 5/268, 6/103, 6/120, 6/281, 6/282, 7/28, 7/277, 8/244, 9/28, 9/70, 9/85, 9/156, 9/399, 9/419, 10/121, 10/268, 10/370, 10/371, 10/399, 10/486, 10/512
 Mudurnu cevizi 3/153, 5/268
 Rûm [Anadolu] cevizi/cevz-i Rûmî 1/222, 9/56, 9/279, 10/371, 10/486
 cevz-i bevvâ [küçük hint cevizi]¹²⁷ 10/151, 10/193, ayrıca bkz. besbâse
 cevz-i bevvâ murabbası bkz. murabba çeşitleri
 cevz-i gülbeser [?] 8/244
 cevz-i Hindî [hindistancevizi] 8/244, ayrıca bkz. hindistâncevizi
 cevz-i Hindî murabbası bkz. murabba çeşitleri
 cevz-i Rûmî bkz. ceviz
 cevz-i Rûmî murabbası bkz. murabba çeşitleri
 cevziyye bkz. helva çeşitleri
 ceyrân/ceyrân eti, lahmı [ceylan eti] 2/68, 4/330, 7/91, 9/296, 9/299, 9/342, 10/223, 10/255, 10/290, 10/450, 10/459, 10/462, 10/471, 10/473, 10/486, 10/488, 10/489, 10/491, 10/495, 10/496, ayrıca bkz. gazâl
 cezîre-i Mecdeddîni [harbeze-i Mecdü'd-dînî] bkz. karpuz/harbuze çeşitleri
 cızbiz kebâbı¹²⁸ 2/252, 5/255, 6/139, 7/41, 10/456
 ciğer 1/282, 6/281, 6/222, 7/277, 9/14, 9/17, 10/206, {10/196}, 10/466
 koyun/kuzu ciğeri 1/282, 6/281, 6/222, 7/277, 9/14, {10/196}
 deve ciğeri 10/206, {10/466}
 ciğer köftesi kebâbı 1/282
 ciğerciyan-ı koyun/koyun ciğercisi bkz. esnaflar
 cilav bkz. çilâv
 Circe [Girga-Mısır] câmûsu 1/279
 Circe ganemi/koyunu 1/279, 6/16, 10/421
 Cize [Giza-Mısır] ganemi 10/517
 Cize kaymağı/kışta kaymağı 10/305, 10/517
 Cize lebeni [sütü] 10/517
 Cize sığırları 10/517
 Cize yoğurdu 10/305, 10/517
 cübn-i ganem [koyun peyniri] 10/196, ayrıca bkz. peynir
 cübn-i hâlûm/hallûm [helim peyniri] 3/172, 10/196, 10/233, 10/248, 10/267, 10/275, ayrıca bkz. peynir
 cübn-i hâlûm turşusu ya'nî peynir turşusu [peynir salamurası] 10/267
 cübn-i hâlûmiyan ya'nî peynirciyan esnâfı bkz. esnaflar
 cüllâb¹²⁹ 1/286, 1/353, 1/354, 2/21, 2/118, 3/192, 3/262, 4/82, 8/294, 9/97, 10/138 10/193,

126 “Hazım yapan anlamındadır. Daha çok mideyi kuvvetlendiren terkipler”, Terzioğlu 1992, s. 76. 1640'ta İstanbul'da 5 dirhem *cuvâriş* 1 akçeye satılırdı, Kütükoğlu 1983, s. 103.

127 Arapça *gawz būwâ*'dan. Cevz-i buvvâ olarak da bilinir, (*Myristica fragrans*, eşanamlısı *Myristica officinalis*). Günümüz yemek tariflerinde muskat olarak geçer, bkz. dipnot 97.

128 Cızbiz, cızbiz kebâbı, metinde sadece mecaz olarak geçer “Cızbiz kebâbı olup hâkister [kül] olurlardı” (5/255), ancak o dönemde de var olan bir kelep türü olduğunu belgelemek için dizine dahil edildi.

129 Farsça *gûlâb*'ın (gülsuyu) Arapçalaştırılmış hali. Ayrıca şekerli, baharatlı gül/gülsuyu şerbetine ve müşhil ilacına da cüllâb denirdi, Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) 1999 [14. yüzyıl], s. 73; Terzioğlu 1992,

10/269, 10/271, 10/383, 10/409, 10/436, 10/496
 [cüllâb çeşitleri]
 cüllâb-ı Hamavî 9/97
 katr-ı nebât-ı cüllâbî [şeker cüllâbı] 2/118, 8/294
 kaysı cüllâbî [şerbeti] 4/82, 10/193
 pâlûde cüllâbî [şerbeti] 2/21
 zerdâlû cüllâbî [şerbeti] 10/193
 cüllâbcıyân/cüllâbyân esnâfı bkz. esnaflar
 cümmezz ağacı/meyvesi [cümbez]¹³⁰ 4/74, 7/91, 8/244, 9/196, 9/208, 9/215, 9/217, 10/125, 10/138, 10/156, 10/168, 10/174, 10/255, 10/258, 10/262, 10/268, 10/269, 10/333, 10/374, 10/390, 10/395, 10/411, 10/442, 10/529, 10/532, 10/533
 [cümmezz çeşitleri]
 ahmer/kırmızı/la'lgûn cümmezz 9/196, 10/262, 10/268
 beyâz cümmezz 9/196, 10/262, 10/268
 sarı cümmezz 10/262, 10/268

Ç

Çağa [Yeniçağa Gölü-Bolu] balığı 5/44
 çakal makal [kalye borani]¹³¹ 2/92
 çakıl ekmeği/etmeği/nâni¹³² 2/22, 2/98, 2/128, 3/37, 4/37, 4/82, 4/220, 9/249, 9/279, 10/195, 10/411
 anisonlu ve çörekotlu çakıl ekmeği 10/411
 beyâz çakıl ekmeği 4/37, 9/249, 9/279
 çakıl nâni, hâs ve beyâz 4/220
 çakılı [çağla]¹³³ 4/38
 çakır [şarap] 1/116, 1/118, 2/128, 2/130, 2/131, 4/174, ayrıca bkz. bâde, hamr, mey, müdâm ve şarâb
 çakır-ı nâb [hâlis, katıksız şarap] 2/130
 çakırhâne [meyhane] 1/356
 çaku [ekmek]¹³⁴ 7/276, 7/277
 çalav pilav bkz. çilâv pilav
 çam sakızı/kara çam sakızı 1/269, 1/278, 2/120, 4/354
 çamiç [kuru üzüm]¹³⁵ 3/130
 çamuka [hamur işi?]¹³⁶ 8/301, 8/310
 çanak 1/313, 1/326, 1/327, 2/212, 2/217, 5/255, 6/172, 7/122, 7/188, 7/252, 7/342, 8/33, 8/175, 8/199, 8/239, 9/17, 10/110, 10/305, 10/517
 [çanak çeşitleri]

s. 46. Evliyâ, sözcüğü şerbet, sürgün veren şurup/ilaç ve de tatlı meyvelerle lezzetli içecekleri (su dahil) övmek için mecaz olarak kullanır. Örneğin “[incirlerin] her biri birer tulum cüllâb-ı Hamavidir” (9/97); “beyâz darı bozası güyâ cüllâbdır” (3/192).

130 Arapça *gummayz*'dan. Günümüzde tropikal incir ve firavun inciri olarak da bilinen *Ficus sycomorus*, Bedevian, s. 278.

131 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı. Aslında kalye ve borani iki farklı yemektir.

132 Zemini çakıllarla döşeli fırında pişen ekmek; bkz. Dördüncü Bölüm: Ekmekler.

133 Kabuklu yenen yeşil badem, Diyarbakır lehçesi, Bruinessen-Boeschoten 2003, s. 373.

134 “Ekmeğe bu diyârda çaku derler” (7/277, Çerkezce).

135 Evliyâ'nın açıklaması, Ermenice.

136 “Pişiler ve çamukalar ve komoştovar nâm börek gibi şeyler” (8/301, Arnavutluk).

Dimetoka [Didymoteicho-Yunanistan] kırmızı çanakları 8/33
 fağfûrî çanak 7/122
 {Kütâhiyye} çanak 9/17
 toprak çanak 2/212
 çanakçı/çanakçı 1/326, 10/314
 çanakçı dükkânları 1/194
 çapçak [çamçak, genellikle ağaçtan su kabı] 7/341
 çâşnigir 1/284, 2/180, 2/218, 2/220, 2/236, 3/45, 3/232, 3/288, 6/109, 7/94, 7/112, 7/228, 9/286, 10/178, 10/208
 çâşnigir/çâşnigirân alay/alay-ı çâşnigirân 5/140, 10/82, 10/177, 10/191, 10/214, 10/220
 çâşnigirân askeri 4/105
 çâşnigirân-ı vüzerâ ve aşbâzân bkz. esnaflar
 çâşnigirbaşı 1/49, 1/93, 1/77, 1/78, 1/86, 1/93, 1/122, 1/284, 2/185, 2/186, 2/187, 2/190, 2/198, 2/208, 4/61, 4/159, 4/178, 5/19, 5/20, 5/186, 7/184, 7/341, 9/182, 9/347, 10/209, 10/488, 10/490, 10/493
 çâşnigirbaşı konakları 10/99
 çavdar 5/82, 5/96, 5/199, 5/228, 7/260, 10/272
 çavdar ekmeği bkz. ekmeğin çeşitleri
 çavdar suyu 5/184
 çay/çay şerbeti¹³⁷ 1/274, 1/298, 1/354, 2/132, 4/76, 4/185, 5/87, 6/176, 9/274, 9/369, 9/397, 10/193, 10/250, 10/444, 10/445
 çekirdek 10/194, 10/269, ayrıca bkz. abdüllâvî ve kavun çekirdeği
 çelav pilav bkz. çilâv pilav
 çengâl hâst [omaç aş] ¹³⁸ 2/120
 çepeç [tavuk] ¹³⁹ 7/244
 cevah [yoğurt] ¹⁴⁰ 2/62
 çevren ¹⁴¹ 5/173
 çevrenân-ı Ârnâbüdân [Arnavut] bkz. esnaflar
 çıbrı [küçük ağaç fıçı] ¹⁴² 1/327, 5/185
 çıka/çıga balığı bkz. balık çeşitleri
 çılır bkz. çıbrı
 çıntıyana [deva otu] ¹⁴³ 10/151
 çiçekciyân-ı meyveciyân esnâfı bkz. esnaflar
 çikâli [su] ¹⁴⁴ 2/161
 çil/çili [çil keklük] ¹⁴⁵ 1/316, 2/190, 4/317, 5/117, 7/220, 8/44
 çilâv/çilâv pilav ¹⁴⁶ 2/116, 2/132, 4/76, 4/158, 4/178
 çile [fıçı] 3/226

137 Sürekli bâdyânla birlikte adı geçen, Mısır'da "şerbet-i çay ve bâdyân" esnafı (10/193) tarafından satılan, kahvehanelerde pişirilen, ikramlarda sunulan bu içeceğin hangi bitkinin çayı olduğu belli değil.

138 Evliya'nın açıklaması, Farsça. "Cengâl-hast Ve omaç ve yağcamur dedikleri taam ki Arapça delik derler", bkz. *Tarama Sözlüğü*, omaç II maddesi. Ayrıca bkz. omaç maddesi ve dipnot 539.

139 Evliya'nın açıklaması, Tatarca.

140 Evliya'nın açıklaması, "Lisân-ı Sadşe Abaza", yani Ubihça, bkz. dipnot 100.

141 Karın zarına (gömlek) sarılmış çiğ kebap, bkz. Beşinci Bölüm: Etler, dipnot 54.

142 Krş. *Derleme Sözlüğü*, çıbrı III maddesi. 5/185'te çılır.

143 Centiyane otu (*Gentiana lutea*). Terzioğlu 1992, s. 76; Bedevian, s. 292 (1698).

144 Evliya'nın açıklaması, Gürcüce.

145 *Perdix perdix*.

146 Farsça haşlanmış sade pirinç anlamındaki *çulav/çilov*'dan, Steingass, s. 398. Metinde *çalav* (2/116), *çelâv* (2/132) ve *cilav* (4/178) olarak geçer.

çilek/yer çileği¹⁴⁷ 3/144, 3/228, 5/206, 5/234, 6/97, 6/279, 7/28, 8/244¹⁴⁸, 8/331, 10/272

çini kâse bkz. kâse çeşitleri

çini küze bkz. küze

çini tabak bkz. tabak çeşitleri

çiniciyân esnâfı 1/327

çiriş [çirişotu]¹⁴⁹ 2/108, 2/109, 4/125

çiriş böreği bkz. börek çeşitleri

çiroz bkz. balık çeşitleri

çoban [u] râ'iyân esnâfı bkz. esnaflar

çoban-ı bahâdırân esnâfı bkz. esnaflar

çobra bkz. çorba

çoçra bkz. çotra

çoçtura bkz. çotra

çom [kızılıçık]¹⁵⁰ 7/244

çorba/çobra/şorbâ/sûrbâ/aş 1/93, 1/111, 1/152, 1/234, 1/264, 1/283, 1/284, 1/291, 1/324, 2/39, 2/52, 2/54, 2/60, 2/89, 2/116, 2/128, 2/156, 2/185, 2/207, 2/219, 2/243, 3/7, 3/9, 3/29, 3/44, 3/92, 3/101, 3/124, 3/173, 3/212, 3/219, 3/232, 4/76, 4/82, 4/125, 4/178, 4/185, 4/193, 4/220, 4/231, 4/317, 5/14, 5/27, 5/87, 5/88, 5/168, 5/170, 5/206, 5/228, 5/231, 5/311, 6/30, 6/76, 6/96, 6/148, 6/150, 6/153, 6/159, 6/198, 6/214, 6/251, 6/282, 7/111, 7/188, 7/195, 7/214, 7/235, 7/244, 7/263, 7/271, 7/342, 8/5, 8/28, 8/73, 8/103, 8/127, 8/177, 8/187, 8/199, 8/290, 8/330, 9/95, 9/140, 9/171, 9/194, 9/195, 9/226, 9/256, 9/265, 9/271, 9/273, 9/293, 9/327, 9/356, 9/396, 9/400, 10/99, 10/110, 10/132, 10/141, 10/147, 10/271, 10/286, 10/300, 10/323, 10/340, 10/487, ayrıca bkz. maslûka ve paça

[çorba çeşitleri]

ades çorbası/çorba-yı ades bkz. mercimek/ades çorbası maddesi

anberli çorba 5/14

baba çorbası bkz. baba çorbası/aş-ı baba çorbası maddesi

balık çorbası {1/291}, {2/54}, 3/9, {5/311}, 8/28

böğrilce [börülce] çorbası 2/60

buğday çorbası bkz. buğday çorbası/gendüm, hinta çorbası maddesi

darı çorbası/pasta çorbası¹⁵¹ 7/195

dutmaş [tutmaç] çorbası¹⁵² 7/195

firik [olgunlaşmamış buğday tanesi] şorbası, yoğurdlu 6/30

gatnabur¹⁵³ bkz. südlü aş

gendüm çorbası bkz. buğday çorbası/gendüm, hinta çorbası maddesi

{hapsi} çorbası 2/54

hinta çorbası bkz. buğday çorbası/gendüm, hinta çorbası maddesi

{hülbe}¹⁵⁴ çorbası 10/271

işkembe çorbası/ta'âm-ı mahmûrân/zerâfet ü kabâhat çorbası 1/282, 1/283

kefâl balığı çorbası 1/291

147 Söz konusu olan belki de yabani dağ çileğidir. 16. yüzyılda Âşık Mehmed (s. 1315) çileği şöyle tasvir eder: "Çilek, bergi sebz-i benefsece müşâbihdür [benzer] [...] ve meyvesi tut gibi[dür] ve bilâd-ı Rûm'un ekserinde kesrû'l-vücûddur ve meyve-i kühîdûr. Kûh ve deşde [dağ ve ekilmemiş ovada] olur."

148 Benzetme ögesi.

149 Dağ pırasası olarak da bilinen *Asphodelus ramosus* ya da *Asphodelus albus* bitkisi.

150 Evliyâ'nın açıklaması, Tatarca.

151 Bkz. dipnot 550

152 "... lākşe çorbası yerler [...] kim ana un çorbası ve dutmaş derler." Bkz. dipnot 167.

153 Bkz. dipnot 244.

154 Bkz. dipnot 323.

kızı çorbası/kızılı çorba 4/76, 5/27
 kırak¹⁵⁵ çorbası 5/206, 6/153, 6/159
 kuzulu buğday çorbası 10/487
 lahana çorbası 6/159
 lahm pâreli buğday çorbası 3/44
 lahşa çorbası bkz. lahşa/lakişe çorbası maddesi
 limon sulu ekşi çorba 2/39
 mastaba çorbası bkz. mastaba çorbası/mastaba aşısı maddesi
 mercimek/ades çorbası bkz. mercimek/ades çorbası maddesi
 nemekdân çorbası [?] ¹⁵⁶ 2/116
 nohud-âb [nohut çorbası] 1/291
 nohudap bkz. nohud-âb
 otlu çorba 5/228
 pasta çorbası bkz. darı çorbası
 perhiz çorbası 5/88
 piliç çorbası 3/232
 Pir Dede Sultan çorbası ¹⁵⁷ 2/207
 pirinç/rüz ¹⁵⁸ çorbası 3/92, 5/88, 10/99, 10/110
 roz çorbası bkz. pirinç rüz çorbası
 rüz bkz. pirinç/rüz çorbası
 {sala balığı çorbası} 3/9
 südlü aş 1/285, 3/102, 5/40, 9/256
 şorbâ-yı Halil ¹⁵⁹ 9/256
 tarhana çorbası/tarhana aşısı 5/27, 9/287
 tavuklu buğday çorbası 10/487
 tovgâ çorbası ¹⁶⁰ 3/124, 5/6, 5/27
 un çorbası 7/111, 7/195
 yılan çorbası ¹⁶¹ 10/147
 yoğurdlu buğday çorbası 10/487
 yoğurdlu firik şorbası bkz. firik şorbası
 çorbacıbaşı 2/190
 çorba-yı ades bkz. mercimek/ades çorbası maddesi
 Çorlu'nun kaşkaval peyniri 3/172
 çotra/çoçra/çoçtura [sarap testisi] ¹⁶² 1/186, 1/187, 1/188, 5/316, 7/44
 çömçe [büyük kepçe] 1/353, 1/354, 2/15, 7/341
 çömlek 1/285, 1/290, 1/308, 1/313, 1/326, 8/175, 10/201
 çömlekçi/çömlekciyân esnâfı 1/193, 1/326, 1/327, 8/32, 8/33, 9/77, 10/194
 Eyyûb çömlekçileri 1/326
 çömlekçi dükkânları 1/194, 1/326

155 Bkz. dipnot 411.

156 “[...] sebzevât ve nemekdân ve mastaba çorbası [...] tenavül olunup...” cümlesindeki Farsça “tuz kileri” ve “tuzluk” anlamındaki *nemekdân*’ın çorbayla ilgisi anlaşılmadı, bkz. Steingass, 1427.

157 Merzifon’da Pir Dede Sultan Tekkesi imâretinde dağıtılan buğday çorbası.

158 Metinde *roz*.

159 El-Halil’de Hz. İbrahim imaretinde dağıtılan buğday çorbası, bkz. Altıncı Bölüm: Çorbalar.

160 Farsça yoğurtlu yemek anlamındaki *dogh-wâ’dan* (*dogh*: Far. yoğurt), Steingass 1963, s. 545; krş. *Tarama Sözlüğü*, *tovgâ* maddesi. 3/124’te *toğâ çorbası*, 5/6’da *tuğla aşısı*. Türkçede “bozca aşısı” olarak da bilinir, bkz. *Tarama Sözlüğü*.

161 Bkz. dipnot 756.

162 Evliya’nın açıklaması, 5/316; bkz. *Tarama Sözlüğü*, *çotra* maddesi.

çöpçini [deva otu]¹⁶³ 6/279, 8/244, ayrıca bkz. saparna
 çörek 1/208, 1/265, 1/267, 2/108, 2/109, 2/128, 2/174, 2/190, 3/20, 3/108, 3/110, 3/135,
 3/214, 4/37, 4/54, 4/82, 4/124, 4/200, 4/220, 5/14, 5/19, 5/79, 5/169, 5/189, 5/206,
 5/228, 5/268, 6/30, 6/31, 7/67, 7/77, 8/235, 8/273, 8/291, 8/310, 8/322, 9/44, 9/68, 9/89,
 9/206, 9/279, 9/287, 10/92, 10/171, 10/195, 10/196, 10/211, 10/411, 10/421, ayrıca bkz.
 kâhi/kâhki, kâk ve kete

[çörek çeşitleri]

Acem çöreği 9/279

bâdemli çörek 1/265, 3/108

bahârlı ve şekerli firançile çöreği bkz. firancıla/firançile çöreği

beyâz çörek bkz. hâs ve beyâz çörek

çörekotlu çörek 1/267, 3/108, 6/30

firancıla/firançile çöreği 5/79, 8/235, 8/322

futûr [kahvaltı] çöreği¹⁶⁴ 10/411

halka çörek 10/92, ayrıca bkz. kahk

hâs ve beyâz çörek 3/108, 4/37, 5/14, 8/322, 9/287

hâs ve beyâz yağlı çörek bkz. yağlı çörek

hürmâli çörek [Mısır] 10/195

kâhi bkz. kâhi/kâhki/kehak maddesi

kakulalı yağlı çörek bkz. karanfil ve kakulalı

karanfil ve kakulalı yağlı çörek 6/30

katmer beyâz çörek bkz. katmer çörek

katmer beyâz yağlı çörek bkz. katmer çörek

katmer çörek/katmer beyâz yağlı çörek 2/109, 2/174, 3/110, 4/124, 5/268

katmer şeref çöreği 4/82

katmer yezd çöreği 2/128

katmerce [bir çeşit yağlı çörek] 3/228

kehak bkz. kâhi/kâhki/kehak maddesi

kete bkz. kete/kete çöreği maddesi

kirde çöreği 7/67

mutabbak [katmerli, yağlı] çörek 5/14

nohutlu çörek 3/214, 5/189, 8/310, 9/44

nohutlu simit çöreği 5/189

pişmiş yumurtalı yağlı çörek 6/30

ruçka [kahvaltı] çöreği¹⁶⁵ 5/228

sûsâmlı çörek 1/267, 3/108

şekerli françile çöreği bkz. firancıla/firançile çöreği

şilbe çörek [?] 4/220

tereyağlı futûr çöreği bkz. futûr çöreği

yağlı çörek bkz. yağlı çörek, hâs ve beyâz maddesi

yumurtalı çörek 1/265, 1/267

za'ferânli çörek 1/267

çörekçiler/çörekciyân esnâfı 1/264, 1/265, 3/108, 10/195

çörekciyân esnâfı bkz. çörekçiler

çörekçi dükkânı 3/108

çörekotlu çörekler bkz. çörek çeşitleri

163 Çûb-ı Çinî, Çin saparnası ve kına kına ağacı olarak da bilinen *Smilax China*, Terzioğlu 1992, s. 76; Bedevian, s. 554 (3230); *Derleme Sözlüğü*, "saparna" maddesi.

164 Bkz. aşağıda futûr/futûr ta'âmı maddesi.

165 Bkz. dipnot 594.

çörekotlu ekmekler bkz. ekmek çeşitleri
 çörekotu 1/264, 1/267, 4/124, 6/30, 7/71
 çuçurya balığı bkz. balık çeşitleri
 çullu cücük [tavuk]¹⁶⁶ 2/92
 çuluk [dutmaç]¹⁶⁷ 2/92
 çüngüs balığı bkz. balık çeşitleri
 çür [su]¹⁶⁸ 3/130
 çürüş yağı [iç yağı]¹⁶⁹ 3/193, ayrıca bkz. iç yağı

D

dakik [un] 1/19, 2/132, 3/93, 3/108, 4/308, 5/152, 5/198, 5/199, 6/67, 6/14, 6/30, 6/106, 6/318, 7/61, 7/89, 7/100, 7/154, 8/73, 8/108, 8/232, 9/43
 dakik-i değirmen/dakik-ı rakik değirmeni bkz değirmen
 dakik-i gendüm [buğday unu] 5/152, 8/108
 dakik-i rakik [ince un] 4/308, 5/199, 5/225, 6/67, 7/61, 7/89, 7/100, 7/154, 8/73, ayrıca bkz. hâs ve beyâz un
 dalyan/dalyanhâne/dalyan-ı mâhî 1/24, 1/226, 1/227, 1/229, 1/251, 1/252, 1/290, 2/41, 3/193, 3/194, 3/195, 4/89, 5/113, 5/150, 6/58, 6/274, 7/134, 7/175, 7/255, 7/338, 8/110, 8/111, 8/275, 8/276, 8/277, 8/278, 8/280, 8/283, 8/295, 8/310, 8/314, 8/315, 8/326, 8/330, 9/27, 9/73, 10/357
 [Seyahatnâme'deki dalyanlar]
 Azak dalyanları 7/255
 Beğkoz [Beykoz] kılıçbalığı dalyanı 1/229, 1/290
 dalyan-ı kılıçbalığı bkz. Beğkoz kılıçbalığı dalyanı
 Erdek dalyanı 5/150
 {İslâmbol Boğazı} dalyanları 1/290
 Karataşlar [Boğaziçi-İstanbul] kalkan balığı dalyanı 1/290
 {Kızılada} [Büyükada] balık dalyanları 2/41
 Terkoz'da kürek¹⁷⁰ balığı dalyanı 1/290
 Tuna dalyanları 3/193, {5/113}, {7/175}
 dalyan sarayı 3/194, 5/113
 dalyancıyân esnâfı bkz. esnafılar
 dalyanhâne bkz. dalyan
 damzırma [süt ürünü?] 3/228
 dana 1/279, 1/299, 6/30
 darçın/dâr-ı çini/dar-ı şîn 1/262, 1/283, 1/286, 1/326, 1/354, 2/54, 2/243, 4/39, 4/125, 5/184, 5/199, 6/46, 6/240, 7/102, 7/119, 7/120, 7/164, 8/119, 8/244, 10/151, 10/193, 10/210
 darçın arakı bkz. arak çeşitleri

166 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

167 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı. Dutmaç/tutmaç mantı ya da bir tür erişteydi. Evliyâ lâkşe çorbası için "un çorbası ve dutmaç çorbası" der (7/195). 15. yüzyıl Osmanlıca yemek kitaplarında, Arapçada makarna anlamına gelen *itrıyye* (MÖ 6. yüzyılda, Eski Yunancada mayasız ekmek anlamındaki *itrion*'dan; sözcük daha sonra Arami ve İbrani dillerinde hamur anlamında kullanılırdı) tutmaç olarak çevrilir, Şirvanî 2005 [15. yüzyıl], s. 167. Öte yandan Şirvanî mantıyı anlatırken (s. 232) "börek tutmaç yufkası"nı içi doldurulabilecek kadar büyükçe kesilmiş hamur olarak tarif eder.

168 Evliyâ'nın açıklaması, Ermenice, doğrusu *çur*.

169 Farsça *çerbiş*'ten *çerviş*. Evliyâ mum yapımında kullanıldığını yazar. *Redhouse*'a göre Rusya'dan ithal edilen ve İstanbul'da mutfakta kullanılan bir yağ.

170 Muhtemelen *külenk*, yani turnabalığı, bkz. dipnot 74.

darçın suyu 1/354, 1/356, 6/31

darçınlı hacı şerbeti bkz. şerbet çeşitleri

darçınlı zerde bkz. zerde çeşitleri

darı/dârû 1/285, 1/353, 1/357, 2/60, 2/173, 2/177, 2/183, 2/195, 3/106, 4/44, 4/50, 4/103, 4/112, 4/159, 4/171, 4/325, 4/355, 5/4, 5/6, 5/62, 5/64, 5/91, 5/96, 5/100, 5/194, 5/199, 5/228, 5/248, 5/268, 5/307, 6/116, 6/229, 6/282, 7/147, 7/195, 7/196, 7/200, 7/229, 7/234, 7/269, 7/270, 7/271, 7/277, 7/312, 7/323, 7/343, 8/21, 8/91, 8/99, 8/126, 8/157, 8/158, 8/162, 8/165, 8/169, 8/173, 8/322, 9/126, 10/272, 10/286, 10/434, 10/435, 10/436, 10/437, 10/439, 10/442, 10/443, 10/450, 10/454, 10/455, 10/459, 10/461, 10/464, 10/471, 10/477, 10/480, 10/484, 10/486, 10/489, 10/495, 10/496, 10/499, ayrıca bkz. erzen

[darı çeşitleri]

beyâz darı 10/428, 10/436

boza darısı 1/357, 7/234

kavrulmuş darı 7/229, ayrıca bkz. taklan

kızıl/kırmızı darı 4/44, 4/82, 7/168, 10/286, 10/435

lazot darı 2/177, 2/183

Tekirdağ darısı 1/353

darı aş 4/159

darı bozası 1/220, 2/129, 3/192, 8/310, {10/436}, 10/462

darı çorbası bkz. çorba çeşitleri

darı ekmeği/kızıl darı ekmeği 4/47, 4/82, 4/112, 4/178, 5/4, 5/228, 7/271, 10/348, 10/428, 10/434, 10/437, 10/441, 10/443, 10/449, 10/450, 10/458, 10/459, 10/462, 10/487, 10/495

dâr-ı fülûl/dârû-yı fülûl [karabiber türü]¹⁷¹ 1/262, 1/326, 5/184, 7/102, 8/119, 10/151, ayrıca bkz. fülûl

dâr-ı it'âm/dârû'l-it'âm bkz. imâret

darı lapası bkz. pasta/darı pastası

darı nân[ı] bkz. nân çeşitleri

darı pastası bkz. pasta/darı pastası

darı potğası [darı lapası] 7/195, ayrıca bkz. potga/potğa

dâr-ı çînî bkz. darçın

dar-ı şîn bkz. darçın

dârû'z-ziyâfe/dârû'z-ziyâfât [ziyafet evi, imâret] 1/65, 1/67, 1/69, 1/74, 1/76, 1/102, 1/149, 2/52, 2/97, 2/243, 3/22, 3/110, 3/117, 3/123, 3/219, 3/236, 3/262, 3/270, 4/82, 4/92, 4/113, 4/125, 4/211, 4/220, 4/255, 4/278, 4/287, 4/293, 4/314, 4/317, 4/325, 5/40, 5/51, 5/63, 5/166, 5/168, 5/169, 5/190, 5/199, 5/207, 5/208, 5/228, 5/275, 5/291, 5/300, 6/64, 6/96, 6/237, 6/247, 6/251, 6/253, 6/282, 7/110, 7/153, 7/188, 7/233, 7/251, 7/258, 8/27, 8/32, 8/50, 8/52, 8/73, 8/77, 8/93, 8/103, 8/121, 8/145, 8/166, 8/224, 8/285, 8/288, 8/309, 8/320, 8/349, 8/330, 10/4, 10/66, ayrıca bkz. imâret

dârû'l-imâret bkz. imâret

datlıcı 2/190

debbe¹⁷² 1/323, 2/216, ayrıca bkz. yağbâr ve yağdân

debbeciyan esnâfı bkz. esnaflar

defne bkz. tefne

değirmen/değirmân/değirmen-ı dakik [un değirmeni] 1/19, 1/237, 1/251, 1/252, 1/266, 1/267, 1/287, 1/298, 1/341, 1/354, 1/360, 2/16, 2/100, 3/66, 3/93, 3/168, 3/189, 3/195,

171 Arapça biber anlamındaki *fulful*'dan (*Piper longum* L.); karabiberden daha az yakıcı, zarif kokulu bir biber türü.

172 Çeşitli kaplar için kullanılan Arapça *debbe* sözcüğü, metinde deriden yağ kabı anlamında kullanılıyor, Steingass, s. 503; Stachowski 1998, s. 55; *Tarama Sözlüğü*, *debe* II maddesi.

- 3/199, 3/220, 4/308, 4/351, 5/4, 5/49, 5/84, 5/96, 5/143, 5/158, 5/161, 5/182, 5/199, 5/211, 5/225, 5/236, 5/260, 5/265, 5/298, 6/14, 6/17, 6/33, 6/71, 6/103, 6/111, 6/151, 6/154, 6/169, 6/228, 6/229, 6/246, 6/253, 6/261, 6/289, 6/290, 6/318, 7/61, 7/66, 7/88, 7/89, 7/100, 7/154, 7/215, 7/227, 7/257, 7/259, 7/269, 7/340, 8/25, 8/26, 8/35, 8/36, 8/73, 8/80, 8/82, 8/86, 8/108, 8/126, 8/154, 8/155, 8/201, 8/232, 8/237, 8/245, 8/247, 8/257, 8/261, 8/273, 8/303, 8/317, 8/341, 8/350, 9/13, 9/31, 9/35, 9/47, 9/68, 9/80, 9/101, 9/125, 9/131, 9/134, 9/140, 9/143, 9/160, 9/175, 9/197, 9/199, 9/421, 10/50, 10/194, 10/196, 10/345, 10/351, 10/365, 10/369, 10/374, 10/377, 10/389, 10/396, 10/400, 10/409, 10/411, 10/412, ayrıca bkz. âsiyâb-ı mâ ve yağ değirmeni
 at değirmeni bkz. at değirmeni/değirmân-ı esb maddesi
 Devne [Devnya-Bulgaristan] değirmenleri 3/168, 5/49, 7/175
 el değirmeni 7/100, 7/196, 7/259, 8/126, 8/350, 10/345, 10/351
 Manyâ [Mani-Yunanistan] değirmenleri 8/261
 Mataracı değirmenleri [Cübeyle/Jablah-Suriye] 9/199
 Mitroviçe [Kosova] değirmenleri 6/103
 sığır değirmeni 6/151
 su değirmeni bkz. âsiyâb-ı mâ maddesi
 Tuna/Duna değirmenleri 1/19, 3/195, 5/199, 6/151
 yel değirmeni bkz. yel değirmeni maddesi
 değirmân-ı esb bkz. at değirmeni
 değirmenciyan esnâfı bkz. esnaflar
 değirmenciyan-ı esb esnâfı bkz. esnaflar
 değirmenciyan-ı üzüm esnâfı bkz. esnaflar
 değirmen-i mâ esnâfı bkz. esnaflar
 delve [delv, su kovası] 10/216
 Demirhisâr [Sidirokasrto-Yunanistan] nârı 8/63
 deniz amı [deniz anası?] ¹⁷³ 8/267
 deniz kestânesi bkz. balık çeşitleri
 Derende [Darende-Malatya] âlûsu 8/53
 Dergezîn kavunu 4/215
 derrâkî şeftâlû bkz. şeftali çeşitleri
 deryâ haşerâtları bkz. balık çeşitleri
 destehân [sofra örtüsü] 2/116, 2/119, 4/157, 4/158, 4/159, 4/178, bkz. sofrâ ve kap
 destî [testi] 1/62, 1/284, 1/357, 7/71, 7/252, 8/86, 8/141, 8/146, 8/149, 8/175, 8/177, 9/77, 9/115, 10/193
 sivri toprak testi 7/71
 destici dükkânları 7/252
 destmâl [elbezi, havlu, mendil] 4/157, 4/177, 10/210
 devâ otcuları/otcular esnâfı 1/327, ayrıca bkz. ispençer/ispençerân esnâfı
 devâ otları/devâ-i giyâhât bkz. ahşâb/ahşâbât, edviye otları
 devâhâne [meyhane anlamında] 1/356
 deve/deve-cemel eti, lahmnı 7/260, 7/323, 8/3, 8/4, 8/5, 8/21, 9/300, 9/345, 9/424, 10/179, 10/196, 10/206, 10/211, 10/212, 10/350, 10/397, 10/428, 10/434, 10/441, 10/443, 10/450, 10/457, 10/459, 10/462, 10/466, 10/467, 10/468, 10/480, 10/486, 10/491, 10/493, 10/499, 10/518
 yaban[i] deve 7/323, 8/3, 8/4
 deve ciğeri 10/206, {10/466}
 deve ciğeri satıcı esnâfı bkz. esnaflar
 deve dişi buğday bkz. buğday

173 “Hattâ denizde yüzer gezer deniz amını dahi yerler kim anda aslâ kandan bir katre eser yokdur.”

deve dişi gendüm bkz. gendüm
 deve eti (pişmiş) satıcı esnâfı 10/206
 deve kuşu [eti] bkz. et/lahm çeşitleri
 deve kuşu yumurtası 8/337, 9/342, 10/462
 deve/cemel südü¹⁷⁴ 7/195, 7/311, 7/323, 8/21, 10/348, 10/428, 10/434, 10/449, 10/450,
 10/459, 10/463, 10/480, 10/489, 10/493, 10/496, ayrıca bkz. şîr-i şütür
 dibek [büyük havan] 1/292, 10/149, 10/194, 10/271, 10/351, ayrıca bkz. havân
 dıbs [pekmez] 1/286, 9/12, 9/257, ayrıca bkz. bekmez
 dıbs-i Halil [el-Halil-Batı Şeria] 9/257
 inebü'd-dıbs [üzüm pekmezi] 1/286
 Tavşanlı [Kütahya] dıbsı 9/12
 dıbs-i Halil pâlûdesi bkz. palûde çeşitleri
 dicâc/dücâc [Ar. tavuk] 1/318, 3/22, 9/260
 dikdik [çömlek] 1/264, 7/38
 dikdük [kiraz kurusu]¹⁷⁵ 2/91
 dil peyniri 3/172, 3/274
 dilber/dilber lebi ma'cûnu 1/262, 1/354, 9/43, 9/53
 dilberân-ı helvâciyan bkz. helvâci dilberânları
 dilçe balığı bkz. balık çeşitleri
 Dimetoka [Didymoteicho-Yunanistan] kırmızı bardağı/çanağı/ıbrığı/kâsesi 8/33
 Dimyât [Mısır] pirinci {1/274}, 3/218, 10/193, {10/241}, 10/389, {10/390}, 10/393
 dînâr şarâbı [şurup; ilaç]¹⁷⁶ 9/369
 dink/ding [dibek] 9/83, 10/374, 10/389, ayrıca bkz. dibek
 Diyârbekir gezengevîsi [kudret helvâsı]¹⁷⁷ 3/144, {4/37}
 Diyârbekir kavunu¹⁷⁸ {4/37}, 4/39, 4/215, ayrıca bkz. Şatt kavunu
 dokat [öğütülmüş acıbakla]¹⁷⁹ 5/33
 dolma 1/285, 1/291, 5/199, 5/206
 [dolma çeşitleri]
 kabak dolması 1/285, 5/206
 lahana dolması 1/285, 5/206
 mumbâr dolması 1/285
 patlıcan dolması 1/285
 soğan dolması 1/285, 1/291
 yaprak dolması 1/285
 dolma kabağı bkz. kabak çeşitleri
 dolma tavuk kapaması bkz. kapama çeşitleri
 dolmacı/dolmacıyan esnâfı 1/285, 2/190
 dom hûrmâsı ya'nî âsî hûrmâ¹⁸⁰ 10/426, ayrıca bkz. âsî hûrmâ

174 “Deve südü bozadan ziyâde sekir verir {arak gibi}” (10/463).

175 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

176 Hekim Cibril ibn Bahtîşu [9. yüzyıl] tarafından hazırlanan ve bir dinara satıldığı için bu adla anılan şurup/ilâç, Terzioğlu 1992, s. 81. *Şarab-ı Dinârî* okka fiyatı 130 akçe ile 1640 tarihli Narh Defteri'nin en pahalı şerbetidir, Kütükoğlu 1983, s. 103.

177 “Gökten mişe ağaçları yaprağı üzre yağar lâtif ü müşil havlâdır” (4/37). “Kudret helvasının bir cinsi, Urfa-Mardin-Diyarbakır-Bitlis-Siirt arasında, gayet sınırlı bir bölgede bulunur”, Bruinessen-Boeschoten 2003, s. 324, dn. 140.

178 Bkz. aşağıda dipnot 648; Onuncu Bölüm: Meyveler.

179 “Lisân-ı Arab'da dokat ya'nî [...] bakla gibi tûrmüs nâm bir habbe olur. Anı un edüp sabun gibi el yıkarlar” (5/33); krş. Dankoff-Tezcan, s. 121, “dukât” maddesi.

180 Bkz. dipnot 31.

- dombak [kestane]¹⁸¹ 2/91
dombay/donbay/dombay eti [manda] 8/3, 8/4, 8/5, 8/60, ayrıca bkz. cāmûs
yaban[i] dombay 7/323, {8/3}
dombay kebâbı bkz. kebab çeşitleri
domuz/hinzîr/domuz eti/hinzîr eti 2/62, 2/183, 5/69, 5/312, 7/43, 7/44, 7/280, {7/284}, 7/285,
{7/286}, 7/320, 7/323, 7/325, 8/2, {10/486}, 10/150
don yağı [iç yağı] 4/112, 5/181, 7/183
donbay bkz. dombay
Donduran [Yenipazar-Aydın] bekmezi 9/96
döngel [muşmula]¹⁸² 2/92
döş [göğüş] 1/283
dud/tut [dut] 1/222, 1/263, 1/285, 2/23, 2/98, 2/198, 3/63, 3/64, 3/66, 3/68, 3/72, 3/80,
3/84, 3/97, 3/98, 3/132, 3/144, 3/147, 4/52, 4/189, 6/97, 6/100, 6/118, 7/235, 7/260,
8/36, 8/141, 8/146, 8/151, 8/155, 8/244, 8/266, 8/273, 8/276, 8/316, 8/317, 8/321, 9/60,
9/152, 9/168, 9/180, 9/194, 9/197, 9/199, 9/200, 9/202, 9/208, 9/209, 9/211, 9/215,
9/217, 9/221, 9/226, 9/229, 9/258, 10/269, 10/506
[dut çeşitleri]
Arabkîr dudı/dud-ı Arabgîr 1/285, 3/144
beyâz dud/tut 2/198, 3/132, 6/100, 10/269
{Divriği} dudı 3/132
ekşi dud 1/222
ekşi kara dud 8/155, 9/152, 10/269
kara dud 7/260
mor dud 2/198, 3/132, 10/269
sarı dud 2/198
siyâh dud 2/198, 3/132, 6/118, 9/60
siyâh ekşi dud bkz. ekşi kara dud
dud bağları/bağçesi 2/23, 3/68, 3/90, 3/98, 9/197
dud balı bkz. bal/asel çeşitleri
dud bekmezi bkz. bekmez çeşitleri
dud hoş-âbı bkz. hoşaf çeşitleri
dud kurusu 2/198
dud pilavı bkz. pilav çeşitleri
dud şarâbı 1/354, 1/355, 2/98, 3/94
dud şarâbı [şerbet anlamında]¹⁸³ 1/276, 3/132, 5/154, 9/369, 10/210
dudum [kabak]¹⁸⁴ 8/41
duhân [Ar. tütün] 4/159, 5/87, 6/52, 6/232, 8/152, 8/78, 8/275, 8/340, 10/242, ayrıca bkz.
tütün ve tütün/duhân çeşitleri
duhân-fürûş esnâfı bkz. esnaflar
duhter-i rez şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
duhter-i rez şırası bkz. şıra çeşitleri
durrâki şeftâlû bkz. şeftali çeşitleri
dutmaç [tutmaç]¹⁸⁵ 2/92
dutmaş çorbası bkz. çorba çeşitleri
dücâc bkz. dicâc

---

181 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

182 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

183 3/132 ve 5/154'te şerbet, diğer sayfalarda şarap olarak geçer.

184 Evliyâ'nın açıklaması, Lisân-ı Çingene.

185 Bkz. dipnot 167.

dühn-i hâlis [hâlis yağ] 10/400
 dükkân-ı bozahân bkz. bozahâne
 dükkân-ı duhân-fürûş bkz. duhân-fürûş
 dükkân-ı ehl-i harâbât ya'nî meyhâne 8/146, ayrıca bkz. meyhâne
 dükkân-ı mâ-fürûş bkz. esnaflar
 dükkân-ı meykede bkz. meykede
 dürbülû/dürbili/dürbali bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri
 dürme etmeği bkz. ekmek/somun çeşitleri
 dürüş otu [durak otu, dereotu] 8/120, 8/347
 düzde büryân/düzdeh büryân pilav¹⁸⁶ 2/116, 2/128, 2/132, 4/76, 4/158, 4/178, 4/215
 düzenciyan esnâfı bkz. esnaflar

E

ebkâme [ekmek aş] ¹⁸⁷ 2/120
 {Edirne} ayva perverdesi [marmelâtu] 3/262
 {Edirne} ayvası 3/262
 {Edirne} gülâbı 3/262
 {Edirne} helvâsı 3/262
 Edremit şarâbı 1/213
 {Edremit} zeytûnu 9/56
 {Edremit} zeytûnyağı 9/56
 edviye/edviye otları [deva otları, ilaçlar] 1/262, 1/326, 1/327, 2/109, 2/117, 4/185, 5/75, 6/229, 6/279, 8/120, 8/243, 8/310, 9/43, 9/78, 10/10, 10/147, 10/149, 10/151, 10/201, 10/268, ayrıca bkz. ahşâb, deva otları, ma'cun ve tiryâk
 edviye-i ahşâbât/edviye-i ahşâbât ispençer bkz. ahşâb/ahşâbât, deva otları
 Eflâk tuzu 5/60, 6/8
 Eflâk-Boğdan aselleri/balları 1/274, 1/299
 eftûmûn-ı ıkrîti [deva otu] ¹⁸⁸ 8/244
 eğir/eğirotu/eğir kökü ¹⁸⁹ 1/30, 1/238, 1/326, 3/152, 3/194, 4/88, 5/43, 5/44, 6/111, 6/122, 6/313, 6/319, 7/23, 7/102, 7/288, ayrıca bkz. yel otu
 Azak eğiri 1/30, 1/238, 3/152, 6/319
 Çağa eğiri/Çağa kökü [Yeniçağa Gölü-Bolu] 3/152, 6/319, 7/288
 Gere de eğiri 1/30
 Kanije gölü eğiri/Kanije kökü 1/30, 1/238, 3/152, 6/122, 7/288
 Ten suyu [Don nehri] eğiri 7/288
 eğlencehâne [meyhane anlamında] 1/356
 Eğriboz köfteri bkz. Ağriboz köfteri

186 Etli pilav olarak yorumlanabilir. Metinde *düvdeh* (2/116), *düzde* (2/128, 2/132), *düvezde* ve 4. ciltte *düzdeh* olarak geçer, krş. Dankoff 1990, s. 117, dn. 2.

187 Evliyâ'nın açıklaması, Farsça. Doğrusu *âb-gâme*'dir. Şirvanî, s. 249; Ahmed Cavid, s. 5, *âb-kâme* maddesi.

188 Eskiden ayrıca bağboğan, küsküt, günümüzde ise bostanbozan, şeytansaçı olarak bilinen Yunanca "tymian üstü" anlamındaki *epithymon*'dan türeyen eftûmûn (*Cuscuta epithymum*), çoklukla kekik üstünde gelişen sarılcı bir parazittir. Ancak tıbbi kullanımı olan bu bitkinin Girit'e özgü bir çeşidi yoktur. Evliyâ parazitile kekiği karıştırmış ve "eftûmûn-ı ıkrîti" derken Girit'te bol miktarda bulunan kekik türlerinden birini kastediyor olabilir. Ayrıca bu parazit-kekik ilişkisinden dolayı Yunancada *epithymon* yabancı kekik çiçeği anlamına da gelir, bkz. Georgiadēs-Panagiotidēs 1897, s. 771; Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) 1999 [14. yüzyıl], s. 184; Baytop 1997, s. 50; Bedevian, s. 217 (1290).

189 *Acorus calamus*, Terzioğlu 1992, s. 7, 78; *Tarama Sözlüğü*; bkz. ayrıca dipnot 369.

ekir¹⁹⁰ 3/228

ekmek/etmek/ekmeğ 1/43, 1/50, 1/61, 1/197, 1/213, 1/220, 1/223, 1/241, 1/263, 1/264, 1/265, 1/267, 1/274, 1/278, 1/284, 2/22, 2/45, 2/52, 2/89, 2/90, 2/98, 2/108, 2/109, 2/116, 2/128, 2/202, 2/204, 2/220, 2/252, 3/20, 3/32, 3/37, 3/94, 3/103, 3/108, 3/110, 3/135, 3/152, 3/155, 3/181, 3/192, 3/195, 3/197, 3/205, 3/214, 3/289, 3/290, 3/292, 4/37, 4/47, 4/57, 4/82, 4/112, 4/124, 4/127, 4/128, 4/147, 4/178, 4/211, 4/294, 5/4, 5/53, 5/60, 5/63, 5/68, 5/72, 5/79, 5/87, 5/88, 5/124, 5/152, 5/164, 5/174, 5/185, 5/199, 5/200, 5/227, 5/228, 5/230, 5/254, 5/255, 5/291, 5/311, 6/30, 6/31, 6/46, 6/47, 6/50, 6/51, 6/52, 6/73, 6/91, 6/96, 6/103, 6/172, 6/185, 6/198, 6/202, 6/214, 6/247, 6/256, 6/272, 6/277, 6/284, 6/291, 6/296, 6/297, 7/27, 7/47, 7/55, 7/71, 7/81, 7/93, 7/119, 7/160, 7/183, 7/195, 7/196, 7/244, 7/247, 7/260, 7/271, 7/276, 7/277, 7/285, 7/311, 7/323, 7/342, 8/2, 8/3, 8/21, 8/22, 8/28, 8/34, 8/73, 8/98, 8/127, 8/128, 8/157, 8/167, 8/181, 8/186, 8/187, 8/202, 8/268, 8/273, 8/291, 8/349, 8/350, 9/10, 9/17, 9/18, 9/31, 9/36, 9/44, 9/53, 9/56, 9/68, 9/84, 9/89, 9/132, 9/133, 9/138, 9/143, 9/152, 9/155, 9/157, 9/171, 9/180, 9/192, 9/193, 9/206, 9/221, 9/249, 9/256, 9/279, 9/340, 9/356, 9/428, 10/41, 10/42, 10/52, 10/100, 10/147, 10/171, 10/173, 10/176, 10/179, 10/195, 10/211, 10/235, 10/237, 10/266, 10/267, 10/274, 10/278, 10/133, 10/335, 10/340, 10/345, 10/346, 10/348, 10/351, 10/352, 10/366, 10/374, 10/390, 10/392, 10/400, 10/405, 10/407, 10/408, 10/411, 10/416, 10/418, 10/420, 10/421, 10/428, 10/434, 10/435, 10/437, 10/441, 10/442, 10/443, 10/449, 10/450, 10/458, 10/459, 10/462, 10/464, 10/487, 10/495, 10/496, 10/498, 10/515, ayrıca bkz. bazlama, gözleme, hon, hubz, kirde, lavaşa, nân (nân çeşitleri), pide ve somun

[ekmek/somun çeşitleri]

Amasiyye Lâdik ekmeği bkz. Lâdik ekmeği

anisonlu ve çörek otlu çakıl etmeği 10/411

anasonlu ve çörek otlu hâs ve beyâz ekmek 4/124, 9/44

arpa ekmeği/etmeği 7/196, 8/350, 9/18, 10/133, 10/345, 10/346, 10/450, {10/458}, 10/459, 10/462

beyâz çakıl ekmeği bkz. çakıl ekmeği

beyâz ekmek bkz. hâs ekmek maddesi

buğday ekmeği/etmeği bkz. buğday ekmeği/etmeği maddesi

çakıl ekmeği bkz. çakıl ekmeği/etmeği/nânı maddesi

çavdar ekmeği 9/18

çörekotlu ve râziyâne sulu ve anisonlu hâs ve beyâz somun 4/124

çörekotlu ve sūsâmlı hâs beyâz ekmek 1/264

darı ekmeği bkz. darı ekmeği/kızıl darı ekmeği maddesi

dürme etmeği 9/152

esmerü'l-levn ekmek/esmer nân 4/221, 9/256, 10/420, ayrıca bkz. siyâh ekmek

fotula [fodla/fodula]¹⁹¹ 1/264

françile ekmeği bkz. françile/francıla/firancıla ekmeği maddesi

gâsûl tohumu ekmeği¹⁹² 10/352

girde bkz. kirde

hâs ekmek/hâs ve beyâz ekmek bkz. hâs ekmek maddesi

hâs ve beyâz girde 2/128

hâs ve beyâz somun; 2/89, 3/9, 4/124, 6/91, 7/135

heldine ekmeği 5/228, {6/284}

kalimbok ekmeği bkz. kalimbok ve kalimbok ekmeği maddesi

karanfil ve darçın suyuyla yoğrulmuş ekmek 6/31

190 Ekir ya da hekir, "Eritilmiş yağın tortusu", *Derleme Sözlüğü*, *hekir* maddesi.

191 Yunanca pidecik anlamındaki *pitula*'dan.

192 Evliya'nın açıklaması için bkz. 10/351.

- kirde/girde bkz. kirde maddesi
 külde pişmiş ekmek 7/277
 Lâdik ekmeği/memecik ekmeği 1/220, 2/204, 4/124, 5/152
 Latin ekmeği/somunu 5/199, 5/228
 lavaşa bkz. lavaşa/levaşe/lavâşa nânı maddesi
 Macar ekmeği/somunu bkz. sipov ekmeği
 mekik ekmeği¹⁹³ 9/36
 memecik ekmeği bkz. Lâdik ekmeği
 Osmânî ekmek 10/173, 10/420
 pirinç ekmeği 4/294
 pişi 3/103, 3/228, 7/149, 7/277, 8/301, 10/346
 pişi lavaşa yufka ekmeği 3/32
 Sabanca ekmeği/nânı 4/124, 8/349
 Sabanca somunu 1/220, 2/89, 2/204, 5/152
 sacda pişen yufka ekmeği 3/94, ayrıca bkz. yufka ekmeği
 sipov ekmeği/ Macar somunu bkz. sipov ekmeği maddesi
 siyâh ekmek 4/211, ayrıca bkz. esmerü'l-levn ekmek
 somun bkz. somun maddesi
 söbü [beyzi] ekmek 9/36
 tennûr ekmeği 2/109
 Tophâne somunu 1/220, 2/22, 3/166, 3/289, 4/124, 4/128, 8/248
 Tophâne'nin İsa Çelebi somunu 3/166, 4/124
 yufka ekmeği/yufka aş ekmeği 3/94, 5/53, 9/152
 yulaf ekmeği 6/214
 ekmek aş 2/120, 4/38, ayrıca bkz. ebkâme ve nân u mûz aş
 ekmek ayvası 2/98, 3/262, 4/16, 5/300, 8/89, 8/329
 ekmek/etmek furunu 1/251, 1/252, 2/52, 9/130, 10/195, 10/266, 10/400, 10/409
 ekmek tiridi 1/291
 ekmekci/etmekçi dükkânı 1/264, 2/36, 2/38, 2/89, 7/168, 7/170, 8/238, 9/289, 10/195, 10/383
 ekmekci/etmekçi/ekmekciyân esnâfı 1/188, 1/264, 1/265, 1/266, 1/268, 1/285, 1/293, 2/249, 1/358, 3/49, 10/195, 10/203, 10/206, 10/326, ayrıca bkz. habbâz ve nânâz
 ekmekciyân-ı yeniceryân esnâfı bkz. esnaflar
 ekmekçi hâkimi 8/34
 ekmekçibaş/etmekçibaş 1/43, 1/264, 1/267, 1/268, 1/273, 1/285, 1/293, 1/295, 2/190, 4/79, 10/136, 10/196, 10/203, 10/209
 ekmekçibaş kârhânesi 10/153
 ekmekhâne/ekmekhâne kârhânesi 6/228, 7/174, 10/100
 ekşi bozacılar bkz. bozacı
 ekşi dud bkz. dut çeşitleri
 ekşi kara dud bkz. dut çeşitleri
 ekşi su 5/231
 el değirmeni 7/100, 7/196, 7/259, 8/126, 8/350, 10/345, 10/351
 elma 1/285, 1/300, 2/40, 2/53, 2/109, 3/14, 3/135, 4/15, 4/16, 4/125, 4/296, 4/341, 5/70, 5/79, 5/80, 5/82, 5/85, 5/86, 5/144, 5/200, 5/228, 5/233, 5/268, 5/291, 5/300, 5/304, 6/1, 6/2, 6/47, 6/91, 6/99, 6/103, 6/215, 6/281, 6/295, 6/296, 6/308, 7/28, 7/91, 7/161, 7/234, 7/235, 7/244, 7/247, 7/250, 7/262, 7/306, 7/312, 7/341, 8/5, 8/8, 8/244, 8/247, 8/322, 8/329, 8/340, 9/60, 9/116, 9/143, 9/145, 9/162, 9/257, 9/273, 9/279, 9/328, 9/423,

---

193 "Mekik-misâl bir söbü [beyzi, oval] ekmekdir".

- 10/268, 10/506, 10/515, ayrıca bkz. tūffāh, sīb ve yabluka¹⁹⁴
 [elma/tūffāh çeşitleri]¹⁹⁵
 Akhisār [Bosna-Hersek] elması 5/233
 Akşehir tebekânî elması 3/14
 asfaru'l-levn tūffāh [sarı elma] 7/250
 Aspuzu [Malatya] elması 7/250
 cângülü [cân gülü?] tūffāh 4/125
 Duvrak [Basra] elması 4/296
 ferik elması 4/16
 Firenk elması 4/341
 Harput hezârî elması 3/135
 hayevânî elma [?] 5/268, 5/300
 İzmit'in ferik elması 4/16
 İzmit misket elması 4/16
 kırmızı-sarı elma 4/16
 kış elması 2/109, 8/247
 Kocaeli elması/tūffāhı 1/285
 Kocaeli misket elması 3/135
 Köstendil [Bulgaristan] elması 4/125, 5/304, 7/250
 Malatıyye elması 4/16, 5/304, 7/250
 Medîne elması 9/328
 misket elması 3/135, 4/16, 4/125, 4/341, 7/250
 seylânî tūffāh¹⁹⁶ 4/125
 sibet milânî¹⁹⁷ 2/128
 Sinop elması 2/53
 Sudak [Kırım] elması/tūffāhı 4/16, 4/125, 5/304, 7/250
 Şamî tūffāh 4/125, {9/279}
 tebekânî elma/tūffāh¹⁹⁸ 3/14, 3/177, 4/71, 4/125, 6/28, 6/91, 9/89
 {Van} elması 4/125
 yeşil elma 4/16
 za'ferânî tūffāh¹⁹⁹ 4/125
 elma suyu 1/203, 1/354, 1/356

- Küpeli Yahûdî'nin mümessek elma suyu 1/203
 emlec²⁰⁰ 3/264, 7/122, 8/96
 emlec/emlec ü Kâbüli [Kâbil emleci] murabbası 3/264, 4/76, 8/45
 emlec/emlec ü Kâbüli reçeli 4/159, 8/96, 10/242
 emlec-i Kâbüli [şerbeti] bkz. şerbet çeşitleri
 emrûd/armud 1/228, 1/285, 1/301, 2/36, 2/45, 2/53, 2/98, 2/109, 2/118, 2/122, 2/128, 2/135,
 2/139, 2/140, 2/149, 2/161, 2/176, 2/198, 2/204, 2/210, 2/222, 2/243, 3/20, 3/147,
 3/214, 3/228, 4/15, 4/16, 4/57, 4/82, 4/125, 4/177, 4/185, 4/189, 4/194, 4/205, 4/211,
 4/220, 4/229, 5/20, 5/53, 5/70, 5/79, 5/80, 5/82, 5/85, 5/86, 5/144, 5/199, 5/206, 5/228,

194 Tūffāh: Ar. elma; sīb: Far. elma; yabluka: Slav. elma.

195 3/177 ve 4/71 benzetme ögesi.

196 Lâl taşı renginde kırmızı elma.

197 Muhtemelen Milân [İran] elması anlamında sīb-i Milânî, krş. Âşık Mehmed, s. 910, sīb-i meylânî.

198 Bkz. dipnot 17.

199 Safran renginde sarı elma; metinde za'ğāfranî olarak geçen sözcük cildin 2. baskısında düzeltilti.

200 Günümüzde "amla" olarak bilinen Hindistan kökenli *Phyllanthus emblica* (eşanamlısı *Embolica officinalis*, *Mirobalanus embilica*) ağacının genellikle tıbbi amaçla kullanılan, şurup ya da reçel yapılan meyvesi, Terzioğlu 1992, s. 47, şarâb-ı emlec.

5/232, 5/233, 5/261, 5/291, 5/295, 6/47, 6/118, 6/215, 6/231, 6/256, 6/281, 7/19, 7/27, 7/28, 7/154, 7/160, 7/161, 7/168, 7/233, 7/234, 7/235, 7/244, 8/5, 8/244, 8/246, 8/322, 8/329, 8/331, 8/332, 8/349, 9/17, 9/26, 9/31, 9/60, 9/104, 9/116, 9/145, 9/399, 9/423, 10/268, 10/506, 10/515

[emrûd/armut çeşitleri]

Abbâsî armudu 2/118, 2/122, 2/135, 2/139, 2/149, 4/82, 4/125, 4/194, 4/229, 5/20
ahlât emrûdu bkz. ahlât emrûdu maddesi

{Armudlu} emrûdu 2/36

Âzerbâyecân emrûdu 1/285

beğ emrûdu 2/53, 3/214, 4/16, 8/329

{Beğbâzârı} emrûdu 2/243

Beybini emrûdu [Kazvin-İran] 4/220

Bitlis emrûdu 8/329

Engürü [Ankara] emrûdu 4/125

Gılân [Hemedan-İran] emrûdu 4/211

gök sulu emrûd²⁰¹ 1/301, 2/204, 4/16

gülâbî emrûdu 2/53

Hoy [Azerbaycan eyaleti-İran] emrûdu 2/204

hüsn-i yûsuf emrûdu²⁰² 3/214

ıssı yemez emrûdu 6/215

Karamân emrûdu²⁰³ 2/204

kış emrûdu 8/331

{Kütâhiyye} emrûdu 9/17

{Lâdik} emrûdu 2/204

Lahicân [Gilan eyaleti-İran] emrûdu 2/53

Malatıyye emrûdu²⁰⁴ 1/301, 2/204, 4/16, 4/82, 8/329

meleçe/melece/melçe emrûdu²⁰⁵ 2/118, 2/122, 2/135, 2/149, 2/243, 4/82, 4/125, 4/185, 4/194, 4/205, 4/229, 5/20

Merend [Marand, Azerbaycan eyaleti-İran] emrûdu 2/204

nebî emrûdu bkz. peygamber emrûdu

Necm-i halef emrûdu 2/128

{Ohri} emrûdu 8/329

Ordubâr emrûdu [Ordubad-Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti] 1/301, 2/118, 2/122, 2/204, 2/243, 5/20, 8/329

peygamber emrûdu/nebî emrûdu 2/128, 2/140, 4/185, 4/194

sebz-gûn [yeşil] emrûd 2/243

Tesû emrûdu/Tesü emrûdu [Tasuj, Azerbaycan eyaleti-İran] 1/301, 2/204, 2/243, 4/194, {8/329}

Ürdibâri emrûd bkz. Ordubâr emrûdu

yere basmaz emrûdu²⁰⁶ 5/228, 5/232, 6/256

zenâne emrûdu 2/128

emrûd kakı/emrûd kurusu 2/198, 3/114

201 Eylülde olgunlaşan bir armut cinsi, Kut 2008, s. 59.

202 "Tirnovi ve Şumnu'dan. Bir tarafı al bir tarafı sarı, misk rayıhalı üzüm mevsiminde olur, beheri elli dirhem [150 gr]", Kut 2008, s. 58.

203 "Rengi sarı [...] âbdâr ve kumsuz, üçü bir kıyye [okka], ağustos sonracı olur", Kut 2008, s. 58.

204 "Seksen güne âbdâr emrûdu sicillâtda mastûr olup..." (4/16).

205 "Acem diyârı"nın leziz armut cinslerinden biriydi, Evliyâ ayrıca Bitlis ve Van'da da kaydeder.

206 "Konya Ereğlisi'nden güz mevsiminde olur. Uzunca yeşil, beheri yüz dirhem [300 gr]", Kut 2008, s. 55.

- emrûd şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 emrûd turşusu bkz. turşu çeşitleri
 emzikli bardak [ağızlıklı kap] 2/209, ayrıca bkz. boduç
 enâcîr bkz. incîr
 enâr bkz. nâr
 encâs [Ar. iccâs yerine]²⁰⁷ 1/285, 2/122, 5/20²⁰⁸, 7/108²⁰⁹, 8/53, ayrıca bkz. âlû ve erik
 encâs-ı Mardin bkz. Mardin âlûsu/encâsı
 encîr bkz. incîr
 enginar²¹⁰ 6/272
 engübîn/bal-ı engübîn [bal]²¹¹ 2/120, 2/138, 3/174, ayrıca bkz. asel, asel-i musaffâ ve bal
 engübîn şerbeti bkz. bal/asel/engübîn şerbeti
 engür/engür [Far. üzüm] 1/208, 1/263, 1/285, 2/23, 2/53, 2/122, 2/128, 2/135, 2/139, 2/140, 2/144, 2/149, 2/160, 2/176, 2/210, 2/212, 3/114, 3/124, 3/135, 3/172, 3/177, 3/214, 4/17, 4/20, 4/49, 4/50, 4/52, 4/82, 4/102, 4/125, 4/185, 4/189, 4/194, 4/195, 4/204, 4/205, 4/211, 4/220, 5/20, 5/156, 6/24, 6/91, 6/122, 6/153, 6/256, 7/27, 7/67, 7/71, 7/235, 8/131, 8/146, 8/149, 8/155, 8/160, 8/163, 8/169, 8/174, 8/244, 8/247, 8/271, 8/273, 8/309, 9/17, 9/22, 9/28, 9/36, 9/55, 9/70, 9/93, 9/95, 9/106, 9/107, 9/131, 9/132, 9/179, 9/249, 9/257, 9/261, 9/279, 9/328, 9/399, 9/423, 10/101, 10/172, 10/268, 10/421, 10/424, 10/515, ayrıca bkz. üzüm ve ineb
 engür ağacı/asması/dırahtı/şeceri [üzüm asması] 9/44, 9/55, 9/70, 9/95, 9/106, 9/143
 engür sirkesi bkz. sirke çeşitleri
 engür şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 engür şîresi/şîre-i engür bkz. şîra çeşitleri
 Engürü [Ankara] emrûdu 4/125
 Engürü paçası 2/226
 Engürü pasdırması 2/226
 Erdek dalyanı 5/150
 Erdek mikset üzümü 5/150
 Erdek şarâbı 5/150
 Erdel [Transilvanya] balı 1/299
 Erdel [Transilvanya] tuzu 5/210, 6/8
 Ereçek [Erçek-Van] balığı 4/171
 Erganî engürü 4/20
 erik 3/201, 5/47, 5/70, 5/79, 5/80, 5/82, 5/85, 5/86, 5/199, 5/206, 5/228, 5/300, 6/1, 6/2, 6/47, 6/100, 6/153, 6/215, 6/295, 6/296, 6/308, 7/27, 7/28, 7/55, 7/59, 7/149, 7/154, 7/160, 7/168, 7/234, 7/235, 7/244, 7/247, 7/262, 7/341, 8/53, 8/89, 9/60, 10/268, ayrıca bkz. âlû (âlû çeşitleri) ve encâs [iccâs]
 [erik/âlû çeşitleri]
 Ali Fakular eriği²¹² 8/89
 bardak eriği 5/300
 Belhî âlûsu [Belh-Afganistan] 4/159
 Berekatlı âlusu/Bereketli eriği [Daton-Yunanistan] 8/53, 8/244
 Birgili [Birgi] eriği 8/89

207 Evliyâ'nın kelime oyunlarından biri, Arapça erik anlamındaki *iccâs* yerine, pislik anlamındaki *encâs* sözcüğünü kullanır. Mardin âlûsu/encâsı için bkz. Onuncu Bölüm: Meyveler, dipnot 55.

208 Metinde *Mardin acası*.

209 Benzetme ögesi, "gözleri *Mardin encâsı* gibi."

210 "Enginar nâm bir zerzevâtı..." (Dubrovnik).

211 Farsça *angubîn*: bal.

212 "Her bir dânesi pilic yumurtası gibi olur", Sefercioğlu 1985, s. 76.

- Buhârâ âlûsu (âlû-yı Buhârî)²¹³ 1/285, 2/122, 2/135, 4/159, 4/211, 5/20, 8/53, 8/89, 8/96, 8/244
 dal eriği 7/59
 Derende âlûsu 8/53
 Fransa eriği 9/60
 göğem 1/285, 2/165, 3/201, 3/228, 5/206, 6/1, 6/231, 8/5, 8/8, 10/272
 göğem-i Timişvar [Temeşvar-Romanya] 1/285
 Horasan âlûsu (âlû-yı Horasanî) 4/159
 Mardin âlûsu/encâsî/icâsî/eriği²¹⁴ 1/285, 5/20²¹⁵, 7/108²¹⁶, 8/53, 8/89, 8/244
 Nehar âlûsu (âlû-yı Nehârî)²¹⁷ [Nahar-İran?] 4/229
 {Ohri} âlûsu 8/329
 Pojeğa [Pozega-Hırvatistan] eriği 7/59
 sarı erik/âlû-yı zerd 2/128, 4/220
 sarı küçük erik 8/53
 siyâh erik 6/215, 7/168
 erik ağası 8/53
 erik hoşâbı bkz. hoşaf çeşitleri
 erkeç teys-i beyâbânî [yabani erkek keçi, teke] 4/306
 Ermenek nârî 9/155
 erneb [Ar. tavşan] 4/330, 9/304, 10/290, ayrıca bkz. hargûş ve tavşan
 erzen [Far. darı] 2/120, 4/89, 4/220, 4/255
 esbi beyâbânî bkz. yaban at
 esnaflar
 [yiyecek-içecek, keyif verici maddeler ve mutfak-sofra gereçleriyle ilgili esnaflar]
 esnâf-ı âb-ı gülâbcıyân 1/262, ayrıca bkz. esnâf-ı mâ-i gülâb-fürûş
 esnâf-ı adesciyân 1/275
 esnâf-ı afyoncuân 1/327
 esnâf-ı ağcıyân [ağ ile balık avlayanlar] 1/290
 esnâf-ı ağcıyân [balık ağı örenler] 1/291, 10/201
 esnâf-ı ağda tüccârî 1/287
 esnâf-ı ağdacıyân 1/286, 1/287
 esnâf-ı ağılcıyân 1/277
 esnâf-ı akideciyân 1/289
 esnâf-ı amercıyân 1/326
 esnâf-ı arakcıyân 1/355
 esnâf-ı arka sakkâsı 1/265
 esnâf-ı aşbâz-ı başcıyân bkz. başcıyân-ı aşcıyân esnâfı maddesi
 esnâf-ı aşcıyân bkz. aşcı/aşcıyân esnâfı maddesi
 esnâf-ı attârân bkz. attâr/attârân esnâfı maddesi
 esnâf-ı attârân-ı kahveciyân 1/327, ayrıca bkz. esnâf-ı kahve tüccârî
 [esnâf-ı] attârân-ı Mısır 1/326
 esnâf-ı attâr-ı çömlekiyân 1/326, 10/201
 esnâf-ı ayş-çakılıyân 10/195
 esnâf-ı bâdemli köfterciyân 1/286
 esnâf-ı bağbân 1/263, 10/192

213 Bkz. Onuncu Bölüm: Meyveler.

214 Encâs/icâs için bkz. dipnot 207.

215 Metinde *Mardin acası*.

216 Benzetme ögesi, bkz. dipnot 209.

217 “Âlû-yı Nehârîsi bat beyzası [kaz yumurtası] kadardır.”

esnâf-ı bağçevân 1/300
 [esnâf-ı] bahârlı şerbetciyân²¹⁸ bkz. şerbetci/şerbetciyân esnâfı maddesi
 esnâf-ı bakkâlân bkz. bakkâl/bakkâlân esnâfı maddesi
 esnâf-ı bakkâlân-ı tâcirân 1/298
 esnâf-ı bakkâl-ı pasdirmacıyân 1/299
 esnâf-ı bal-sucuyân 1/354
 esnâf-ı balcıyân bkz. esnâf-ı tüccârân-ı balcıyân
 esnâf-ı balık ağı örücü bkz. esnâf-ı ağcıyân
 esnâf-ı balık emîni bkz. balık emîn/balık emîni ağası maddesi
 esnâf-ı balık sayyâdı bkz. balık sayyâdları/balık sayyâdı esnâfı maddesi
 esnâf-ı balıkcıyân-ı satıcıyân 1/290
 esnâf-ı bâzâra gidenler 10/100, 10/205, 10/240
 esnâf-ı bâzergân-ı pirincciyân bkz. esnâf-ı pirincciyân
 esnâf-ı beksumâtciyân/peksumâtciyân 1/266, 10/195
 esnâf-ı beng [ü] bâde şerbetciyân 10/206
 esnâf-ı benglikciyân 1/327
 esnâf-ı bezirciyân 1/299, ayrıca bkz. esnâf-ı zeyt-i hârciyân
 esnâf-ı biryânciyân 1/285
 esnâf-ı bozaciyan bkz. bozacı/bozahânci/bozacıyân esnâfı maddesi
 esnâf-ı börekciyân 1/264, 1/265, 10/195
 esnâf-ı buğday çalkayıcıyân 1/266
 esnâf-ı buhûrciyân 1/326, 10/210
 esnâf-ı celeb-keşân-ı basdirmacıyân-ı sığır 1/281
 esnâf-ı celeb-keşân-ı ganem/koyun celebi 1/277, 1/281, 3/272
 esnâf-ı ciğerciyân-ı koyun/koyun ciğercisi 1/282, 10/196
 esnâf-ı cûbn-i hâlûmiyân ya'nî peynirciyân 1/277, 10/196
 esnâf-ı cüllâbcıyân/cüllâbyân 1/286, {10/193}
 esnâf-ı çâşnigîrân-ı vüzerâ ve aşbâzân 1/284
 esnâf-ı çerçiden hâcetcıyân ya'nî ayakda gezen attâr 1/327
 esnâf-ı çevrenân-ı Ârnâbûdân [Arnavut] 1/282
 esnâf-ı çiçekciyân-ı meyveciyân 1/301
 esnâf-ı çoban [u] râ'iyân 1/277
 esnâf-ı çoban-ı bahâdırân 1/280
 esnâf-ı çömlekciyân bkz. çömlekçi/çömlekciyân esnâfı maddesi
 esnâf-ı çörekciyân bkz. çörekçiler/çörekciyân esnâfı maddesi
 esnâf-ı dalyancıyân 1/290
 esnâf-ı debbeciyan²¹⁹ 1/323
 esnâf-ı değirmenciyan 1/266
 esnâf-ı değirmenciyan-ı esb [at] 10/196
 esnâf-ı değirmenciyan-ı üzüm 1/287
 [esnâf-ı] değirmen-i mâ 1/266
 esnâf-ı devâ otciyan bkz. ispençerân esnâfı
 esnâf-ı deve ciğeri satıcı[sı] 10/206
 esnâf-ı dihkân, ya'nî çiftci 10/192
 esnâf-ı dolmacyân 1/285, 2/190
 esnâf-ı duhân-fürüş 10/194
 esnâf-ı dükkân-ı ırka sūs²²⁰ 10/193, 10/206

218 Metinde *buhârlı*.

219 Bkz. dipnot 172.

220 "İrka [ırk-ı] sūs, ya'nî biyankökü [meyankökü] suyu kaynadup satarlar" (10/193).

esnâf-ı dükkân-ı mâ-fürûş 10/193
 esnâf-ı düzenciyan²²¹ 1/290
 esnâf-ı eğrekciyan²²² 1/277
 esnâf-ı ehl-i keyf, afyoncuyan bkz. esnâf-ı afyoncuyan
 esnâf-ı ehl-i şevk, benglikciyan bkz. esnâf-ı benglikciyan
 esnâf-ı ekmekciyan bkz. ekmekci/etmekçi/ekmekciyan esnâfı maddesi
 esnâf-ı ekmekciyan-ı yeniçeriyan 1/264
 esnâf-ı eşribe-i mümessek [misk kokulu] 1/276
 esnâf-ı eyvâycı ya'nî çiniciyan 1/327
 esnâf-ı filcân kinedcisi [porselen tamircisi] 1/326
 esnâf-ı fincânciyan 1/326, 10/201
 esnâf-ı galburciyan 1/266
 esnâf-ı gevrekciyan 11/264, 1/265, 1/286, 10/195
 esnâf-ı gırbâlât [buğdayı kalburdan geçirenler] 10/192
 esnâf-ı gözlemeciyan 1/265, 10/195, 10/326
 esnâf-ı gurâbiyyeciyan 1/265, 10/195
 esnâf-ı güllâccıyan 1/266
 esnâf-ı habbâzân ya'nî ekmekciyan bkz. habbâz/habbâzân/habbâzîn maddesi
 esnâf-ı hardalcıyan 1/285
 esnâf-ı helvâciyan bkz. helvâcı/helvâciyan esnâfı maddesi
 esnâf-ı helvâciyan-ı birün 1/289
 esnâf-ı helvâciyan-ı şîrîn-zebân 1/288
 esnâf-ı helvâciyan-ı tablakârân 1/289
 esnâf-ı helvâ-yı mirây 10/206
 esnâf-ı hoşâbcıyan bkz. hoşâbcı/hošâbcıyan esnâfı maddesi
 esnâf-ı hûrmâlî çörek bkz. esnâf-ı temr-ayşciyan
 esnâf-ı ıgırıcıyan-ı sayyâdân²²³ 1/290
 esnâf-ı ırka sûs 10/193, 10/206
 esnâf-ı ısıcak pâlûdecıyan 1/286
 esnâf-ı ısıcak pâlûdecıyan-ı kavvâfân 1/286
 esnâf-ı ispanakciyan [ve] sebzeciyan 1/285
 esnâf-ı ıssı şerbetciyan şerbetci/şerbetciyan esnâfı maddesi
 esnâf-ı ispençerân ya'nî devâ otcuyan bkz. ispençerân/ispeçer
 esnâf-ı istiridyeciyan 1/291, 1/289
 esnâf-ı işkembeciyan, ta'am-ı mahmûrân 1/282, 1/283, 10/196
 esnâf-ı kâhîciyan 1/264, 1/265, 10/195
 esnâf-ı kahve dögücü 4/249, 10/194
 esnâf-ı kahve tüccârı 1/276, 10/201
 esnâf-ı kahvecıyan 10/193
 esnâf-ı kahvecıyan-ı piyâde 10/193
 esnâf-ı kâkciyan 10/195
 esnâf-ı kanaracıyan-ı Bağçekapusu 1/279
 esnâf-ı kanaracıyan-ı Yedikule 1/279
 esnâf-ı karcıbaşı 1/287, 1/288, 2/21
 esnâf-ı kârhâne-i çömlekciyan 1/326
 esnâf-ı kârhâne-i yoğurdcubaşı 1/278

221 “Çırnık [küçük kayık] ile liman liman olta sicimlerden deryâya bırağup [balık] sayd ede[nler]”.

222 *Eğrek*, sürü hayvanlarının istirahat ettiği yer, *Tarama Sözlüğü*.

223 İğrip ağıyla balık avlayanlar.

- esnâf-ı karıtyacıyân/karıtyacılar²²⁴ 1/289, 1/290, 1/291
esnâf-ı karpuzcuyân bkz. esnâf-ı manavân
esnâf-ı kassâbân bkz. kassâb/kassâbân esnâfı
esnâf-ı kassâbân-ı Etmeydânı 1/278
esnâf-ı kassâbân-ı sığır/sığır kasâbı esnafı 1/277, 7/99, 10/196
esnâf-ı kassâbân-ı Yahûdân/hıref-i Yahûdî kassâbı 1/277, 10/196
esnâf-ı kaşıkciyân 1/335
esnâf-ı katâyıfciyân 1/265, 10/195
esnâf-ı kaymakciyân 1/278
esnâf-ı kazancıbaşı [bakırcılar] 1/308, 1/309
esnâf-ı kebâbcı ve köfteciyan 1/285
esnâf-ı kebâbcıyan 10/196
esnâf-ı keyyâl, ya'nî buğday ölçücü 10/192
[esnâf-ı] kışta lebbân ya'nî yoğurdcular 10/196
esnâf-ı köfteciyan bkz. esnâf-ı kebâbcı ve köfteciyan
esnâf-ı köfterciyan bkz. esnâf-ı bâdemli köfterciyan
esnâf-ı kuru sarımsakciyan 1/283
esnâf-ı lebbân-ı germâ [sıcak süt] 10/193
[esnâf-ı] lebbân-ı teys [keçi sütü] 10/196
esnâf-ı leblebiciyan 1/300, 10/197
esnâf-ı levzü'n-nebî fûrûş 10/194
esnâf-ı lokmacıyan 1/265, 10/195
esnâf-ı ma'âcinciyan/ma'âcuncıyan 1/262, 10/197
esnâf-ı ma-fûrûş 10/193
esnâf-ı mahlebiyan 1/286
esnâf-ı mâ-i devâkâr 10/197
esnâf-ı mâ-i gülâb-fûrûş 10/201, ayrıca bkz. esnâf-ı âb-ı gülâbciyan
esnâf-ı manavân ya'nî karpuzcuyân 1/301
esnâf-ı mandracıyan 1/277, 1/279, 6/87
esnâf-ı mandracıyan-ı yeniçeriyan 1/279
esnâf-ı me'kûlât u meşrûbâtçılar bkz. me'kûlât [u] meşrûbât fûrûht edici esnâf maddesi
esnâf-ı meşrûbât-ı devâ 1/262
esnâf-ı meyhâneciyan bkz. meyhâneci/meyhâneciyan esnâfı maddesi
esnâf-ı meyhâneciyan-ı piyâde 1/355
esnâf-ı meyhâneciyan-ı Yahûdân 1/357
esnâf-ı meyhâne-i koltuk 1/355
esnâf-ı meyveciyan bkz. esnâf-ı çiçekciyan-ı meyveciyan
esnâf-ı miskciyan 10/201
esnâf-ı mutabbakciyan [katmerciler] 10/195
esnâf-ı müselleciyan 1/355
esnâf-ı natrûncıyan 10/195
esnâf-ı nışasdacıyan 1/266, 10/195
esnâf-ı pâlüdecıyan bkz. pâlüdecı/pâlüdecıyan esnâfı maddesi
esnâf-ı pasdırmacıyan bkz. esnâf-ı bakkâl-ı pasdırmacıyan ve esnâf-ı tâcirân-ı pasdırmacıyan
esnâf-ı peksumâtciyan bkz. esnâf-ı beksumâtciyan
esnâf-ı peynirciyan bkz. esnâf-ı cûbn-i hâlûmiyan ve esnâf-ı teleme peynirciyan
esnâf-ı pirincciyan/pirincciler 1/274, 1/275, 10/201

---

224 Karıtya ağıyla balık avlayanlar.

- esnâf-ı pişmiş deve eti satıcı[sı] 10/206
esnâf-ı pişmiş sıçan satıcı 10/206
esnâf-ı saçmacıyân²²⁵ 1/290
esnâf-ı sakkâyân-ı şehir 1/265
esnâf-ı sakkâyân-ı yeniçeriyân/yeniçeri sakkâsı 1/265, 10/211, {10/215}
esnâf-ı sakkâ-yı cemmâl/deve sakkâsı 10/152, 10/193, 10/235
esnâf-ı sakkâ-yı hammâr [eşek] 10/193, 10/235
esnâf-ı sakkâ-yı piyâde 10/193
esnâf-ı salatacıyân 1/285
esnâf-ı sa'lebciyân 1/286, 10/193
esnâf-ı salhaneci/salhaneciyân 1/276, 10/196
esnâf-ı sanâyi' fincânciyân bkz. esnâf-ı fincânciyân
esnâf-ı sarımsakcıyân bkz. esnâf-ı kuru sarımsakcıyân
esnâf-ı saya-i [ağıl] celebân-ı koyun 1/277
esnâf-ı sayyâd-ı çömlekçi²²⁶ 1/290
esnâf-ı sebzeçiyân bkz. esnâf-ı sebzevâtçı
esnâf-ı sebze hâne emîni 1/252, 1/291, 1/295
esnâf-ı sebzevâtçı/sebzeçiyân/sebzevâtçıyân 1/263, 1/285, 10/196
esnâf-ı sepetçiyân-ı sayyâd-ı mâhi 1/290
esnâf-ı sıfırcıyân [sofırcıyân] 1/323
esnâf-ı sığır kasâbı bkz. esnâf-ı kassâbân-ı sığır
esnâf-ı sıpkıncıyân²²⁷ 1/290
esnâf-ı simitçiyân/simitçiler 1/265, 1/348, 10/195
esnâf-ı sirkeci 1/283, 10/193
esnâf-ı sirkeci başı 1/283, 1/284, 10/194
esnâf-ı soğancıyân 1/284
esnâf-ı subyacı/subyacıyân 1/354, 10/193, 10/206
esnâf-ı sucukcuyân 1/285
esnâf-ı südcıyân bkz. südcıyân/südcü esnâfı maddesi
esnâf-ı südcıyân-ı ganem 1/277
esnâf-ı südcıyân-ı sevr 1/277
esnâf-ı südcıyân-ı sühteyân 1/286
esnâf-ı südlü aşçı/südlü aşçıyân 1/285, 10/196
esnâf-ı şehriyeciyan 1/265, 10/195
esnâf-ı şekerçiyân bkz. şekerçi/şekerçiyân esnâfı maddesi
esnâf-ı şerbetçiyân bkz. şerbetçi/şerbetçiyân esnâfı maddesi
esnâf-ı şerbetçiyân-ı beng [û] bâde bkz. şerbetçi/şerbetçiyân esnâfı maddesi
[esnâf-ı] şerbetçiyân-ı berberîs bkz. şerbetçi/şerbetçiyân esnâfı maddesi
[esnâf-ı] şerbetçiyân-ı bi-dükân bkz. şerbetçi/şerbetçiyân esnâfı maddesi
esnâf-ı şerbetçiyân-ı piyâde bkz. şerbetçi/şerbetçiyân esnâfı maddesi
[esnâf-ı] şerbet-ı çay ve badyân bkz. şerbetçi/şerbetçiyân esnâfı maddesi
esnâf-ı şırlugancı/şırlugancıyân 1/298, 10/194
esnâf-ı şışeciyan [üretici] 1/326, 10/201
esnâf-ı tâcirân-ı pasdırmacıyân 1/281
esnâf-ı tâcirân-ı şışeciyan 1/327
esnâf-ı tatlı bozacıyân bkz. bozacı/bozahânci/bozacıyân esnâfı maddesi
esnâf-ı tavukcuyân 1/318, 10/199

225 Saçma ağı ile balık avlayanlar.

226 Çömlekle balık avlayanlar.

227 Zıpkınla balık avlayanlar.

- esnâf-ı teleme peynirciyân 1/278
 esnâf-ı temîrhindî şerbetçileri bkz. şerbetci/şerbetciyân esnâfı maddesi
 esnâf-ı temr-ayşciyân [hûrmâlî çörek esnafı] 10/195
 esnâf-ı tereyağciyân 1/278
 esnâf-ı tokad [ağıl]-celebân-ı sığır 1/277
 esnâf-ı tulumciyân ve sakâ meşki yapıcı 1/323, 10/200
 esnâf-ı turşucuyân, ta'âm-ı fâsikân/turşucu 1/283, 10/193
 esnâf-ı tuzcuyân 1/264, 10/195, 10/196
 esnâf-ı tüccârân-ı ankâ-yı Mısır 1/275
 esnâf-ı tüccârân-ı balciyân 1/299
 esnâf-ı tüccârân-ı gılâl 10/195, 10/196
 esnâf-ı tüccârân-ı yağciyân 1/292
 esnâf-ı tüccâr-ı gılâl bkz. esnâf-ı tüccârân-ı gılâl
 esnâf-ı tüccâr-ı kahveciyân bkz. esnâf-ı kahve tüccârı
 esnâf-ı üd ü amerciyân 1/326, 10/201
 esnâf-ı un elekciyân/elekciyân-ı dakik 1/266, 10/195
 esnâf-ı uncuyân bkz. uncu/uncular/uncuyân esnâfı maddesi
 esnâf-ı yağ değirmeni cendrecisi 1/339
 esnâf-ı yağciyân-ı günâgün 1/298
 esnâf-ı yağciyân-ı zeyt 1/292
 esnâf-ı yahniciyân bkz. yahnici/yahniciyân esnâfı maddesi
 [esnâf-ı] Yahûdî kasâbı bkz. esnâf-ı kassâbân-ı Yahûdân
 esnâf-ı yemişciyân-ı bâzârbaşı 1/300
 esnâf-ı yoğurdcuyân/yoğurdcular 1/278, 10/196
 esnâf-ı zerdeciyân 1/284
 esnâf-ı zeyt-i hârciyân ya'nî bezirciyân 10/194
 esnâf-ı zeyyâtân bkz. zeyyâd/zeyyât/zeyyâtân esnâfı maddesi
 esrik [sarhoş] 7/215, 7/326, 8/21
 eşho [kestane]²²⁸ 2/62
 eşribe [içecekler; şerbetler] bkz. şerbet/eşribe
 eşribe kâsesi bkz. kâse çeşitleri
 eşribe-i mümessek esnâfı bkz. esnâflar
 et/et parçası 1/274, 1/279, 1/308, 2/226, 4/306, 5/74, 5/186, 5/200, 5/275, 6/46, 6/202, 6/247, 6/272, 7/23, 7/44, 7/93, 7/100, 7/155, 7/184, 7/196, 7/223, 7/235, 7/260, 7/286, 7/323, 7/325, 7/326, 7/331, 8/2, 8/3, 8/124, 8/181, 8/248, 9/133, 9/249, 9/424, 10/149, 10/150, 10/196, 10/206, 10/271, 10/340, 10/380, 10/397, 10/428, 10/434, 10/441, 10/443, 10/450, 10/455, 10/457, 10/459, 10/466, 10/467, 10/480, 10/493, ayrıca bkz. lahm
 [et/lahm çeşitleri]²²⁹
 âdem eti/insan eti 7/325, 10/150
 âhû bkz. vahşî âhû
 arslan [eti] 10/462, 10/495, 10/496
 asğul ya'nî yaban sığın 8/3, ayrıca bkz. sığın
 at eti bkz. at/at eti, lahmı maddesi
 at kulunu [tay eti] 5/88
 av eti/şikâr eti 4/317, 5/275
 bagal-i berri bkz. kazık boynuz
 bakar lahmı/lahm-ı bakar [Ar. sığır eti] 6/272, 9/68

228 Evliyâ'nın açıklaması, "Lisân-ı Sadşe Abaza", yani Ubihça, bkz. dipnot 100.

229 Dizin'de Evliyâ'nın yediği ya da yenildiğini belirttiği et çeşitleri yer alır. Avlanan hayvanlar arasında adı geçen, ancak eti yenip yenilmediği açıkça belirtilmeyenler ayrı madde olarak kaydedildi.

bakar-ı beyâbânî 4/285
 câmûs/câmûs-ı beyâbânî ve Habeşi [eti] 4/112, 10/340, 10/490
 celmel eti bkz. deve/cemel eti, lahmı maddesi
 ceyrân [ceylan] eti bkz. ceyrân/ceyrân eti, lahmı maddesi
 çiğ et 7/311, 7/323, 7/325, 10/466
 deve/cemel eti bkz. deve/cemel eti, lahmı maddesi
 deve kuşu [eti] 9/342, 10/462
 dombay eti 8/5
 domuz eti bkz. domuz/hınzîr maddesi
 erkek teys-i beyâbânî [yabani teke] eti 4/306
 erneb bkz. tavşan
 fil/pil eti 10/450, 10/462, 10/473
 ganem [Ar. koyun] eti bkz. ganem eti, lahmı maddesi
 gergedân eti bkz. gergedân/gergedân eti maddesi
 geyik/gazal [eti] 4/285, 4/344, 5/275, 5/305, 7/91, 8/4
 gûsfend [koyun] lahmı bkz. gûsfend/gûsfend lahmı maddesi
 hargûş [Far. tavşan] bkz. hargûş/hargûş-i sahrâyî maddesi
 hımâr-ı beyâbânî bkz. yaban eşek [eti]
 hınzîr eti bkz. domuz/hınzîr maddesi
 inek eti 5/74
 insân eti bkz. âdem eti
 kaplan [eti] 10/462, 10/495
 kaplıbağa [eti] 1/30, 7/93, 10/365
 karaca eti bkz. karaca/karaca eti, lahmı maddesi
 kazık boynuz/bagal-i berrî [antilop cinsi]²³⁰ 10/457, 10/462, 10/473, 10/496
 keçi eti bkz. keçi/keçi eti, lahmı maddesi
 kedi eti bkz. kedi eti maddesi
 kıvrıcık koyun eti 3/192
 koyun eti bkz. koyun eti, lahmı maddesi
 kulun bkz. at kulunu
 kuzu eti 4/71, 5/200, 7/247
 kûsfend bkz. gûsfend
 maymun 10/471
 misk kedisi [eti] 10/455
 murg [kuş] eti 1/152
 sakankur [kertenkele türü] eti 10/189
 semîn/semiz et 3/192, 7/260
 sıçan/yer sıcanı eti, lahmı²³¹ 10/206, 10/261, 10/471
 sığn eti bkz. sığn/sığn eti, lahmı maddesi
 sığır eti bkz. sığır eti, lahmı maddesi
 şikâr eti bkz. av eti
 tablalı lahmı bkz. tablalı/tablalı lahmı maddesi
 tavşan/erneb 6/249, 8/338, 9/304, 9/342, 10/290, ayrıca bkz. hargûş
 tay eti 7/228
 taylak [tay] eti 7/263
 tayr lahmı [kuş eti] 10/450
 tiftik keçisi eti bkz. keçi/keçi eti, lahmı maddesi
 tilki [eti] 10/455

230 Bkz. dipnot 395.

231 Firavun faresi, *Herpestes ichneumon*? Bkz. Beşinci Bölüm: Etler.

timsâh/timsâh eti 3/194, 10/455, 10/190, 10/455
 tuzlanmış etler 4/112
 vahşi âhû [eti] 2/190
 yaban at [eti] 7/323, 8/3, 8/4
 yaban deve [eti] 7/323, 8/3, 8/4
 yaban dombay [eti] 7/323, {8/3}
 yaban eşek/humâr-ı beyâbânî [eti] 4/344, 7/91, 7/323
 yer sıçanı eti/lahmı bkz. sıçan
 yılan eti [tırnak terkibi için] 7/325, 10/149, 10/150, 10/261
 zurlapâ/zurnapâ/zürâfe [zürefa eti] 10/450, 10/462, 10/496
 zürâfe bkz. zurlapâ
 et sucuğu 1/285, 3/110
 et'ime bkz. ta'âm
 et'ime-i nefise bkz. ta'âm-ı nefis
 etmek bkz. ekmek
 etmek bâzârı 10/326
 etmek kâtibi 10/209
 etmekçi bkz. ekmekçi
 evşe²³² 3/144
 eyvâcî [çinici] esnâfı 1/327
 Eyyûb çömlekçileri 1/326
 {Eyyûb} kaymağı 1/196, 1/197, 1/278
 Eyyûb lüffân nârı 1/197
 Eyyûb yoğurdcubaşı 1/287
 {Eyyûb} yoğurdu 1/196, 1/197, 1/278
 ezme²³³ 3/228

F

fağfûrî/fağfûrî çinî [Çin işi porselen; porselen] 1/278, 2/132, 2/185, 2/190, 2/191, 3/123, 4/76, 4/127, 4/158, 4/160, 5/126, 6/9, 6/32, 8/204, 9/286, 10/464
 fağfûrî bardak bkz. bardak çeşitleri
 fağfûrî buhûrdân bkz. buhurdan çeşitleri
 fağfûrî çanak bkz. çanak çeşitleri
 fağfûrî fincân 1/107, 1/286, 4/168, 4/360, 9/397
 fağfûrî hokka bkz. hokka çeşitleri
 fağfûrî kadeh bkz. kadeh çeşitleri
 fağfûrî kâse/kâse-i fağfûr/ fağfûr-i Çin misâl kâse 1/278, 1/285, 1/326, 2/190, 2/222, 3/123, 4/76, 4/60, 4/158, 4/159, 4/168, 4/192, 4/360, 5/125, 6/31, 6/119, 7/162, 8/27, 8/56, 9/279, 10/250, 10/461
 fağfûrî kavanoz bkz. kavanoz çeşitleri
 fağfûr-i kûze bkz. kûze çeşitleri
 fağfûrî küp bkz. küp çeşitleri
 fağfûrî leğen ibrik bkz. leğen ibrik
 fağfûrî tabak/tabak-ı fağfûrî 1/265, 1/281, 1/283, 1/284, 4/43, 4/60, 4/158, 4/178, 5/14, 5/15, 5/87, 5/88, 5/125, 5/260, 10/210

232 Adı Bingöl otları ve çiçekleri arasında kenger ve ravetle birlikte geçer, Buğday (1996, s. 342), “eşşe yani bulgur” olarak açıklıyor, Far. eşşe: bulgur.

233 “Ezme ve yazma misili ta'âmlar ki [...] yürükâna mahsûs et'ime-i hafifeler[dir]” (3/228).

fahfara [kepek] 4/92

fahfara nân [kepekli ekmek] 5/126, 9/183, 9/271

fahta [üveyik kuşu]²³⁴ 4/49

fâkihe/fevâkih/fevâkih dirahhtarları [meyve, meyveler meyve ağaçları] 2/23, 2/53, 2/128, 3/34, 3/117, 4/185, 4/189, 4/220, 4/227, 5/6, 5/125, 5/233, 6/256, 8/75, 8/329, 9/148, 9/161, 10/454, ayrıca bkz. meyve

fârûk bkz. tiryâk-ı fârûk

Fereskür/Feresgür [Fariskur-Mısır] pirinci {1/274}, {3/218}, 8/245, 10/193, {10/241}, 10/271, 10/390, 10/393

ferik elması bkz. elma/tüffâh çeşitleri

fesâdhâne [meyhane anlamında] 1/356

fevâkih bkz. fâkihe

fıçı 1/214, 1/255, 1/283, 1/299, 1/354, 2/15, 2/45, 2/70, 2/71, 3/194, 3/226, 5/51, 5/99, 5/181, 5/185, 5/228, 5/220, 5/254, 6/31, 6/215, 7/59, 7/184, 7/195, 7/213, 7/215, 7/268, 8/169, 8/261, 8/303, 9/139

[fıçı çeşitleri]

Alman fıçıları 1/283

bal fıçısı bkz. bal fıçısı maddesi

balık havyarı fıçısı 7/268

balık turşusu fıçısı 2/70

Bartın fıçıları 1/283

boza fıçısı 1/354, 2/15, 7/195, 7/213

İngilis fıçıları 1/283

Mora'nın ardıc ağacı fıçıları 1/283

nârdenk fıçısı 5/99

sirke fıçısı 1/283

şarâb fıçısı 5/254, 8/303

turşu fıçısı 2/45, 5/220, 8/169

yağ fıçısı 5/181

fıçıda balığı [poçıda/pişota, büyük torik] 1/290, 6/86, 8/175

fındık 1/262, 1/289, 1/298, 1/300, 2/55, 2/59, 2/132, 3/50, 4/227, 6/97, 7/235, 7/342, 9/145, 9/419, 10/250, 10/272, 10/486

Şane [Yomra-Trabzon] fındığı 2/55

Rûm [Anadolu] fındığı 10/250

fındık mülebbesi bkz. mülebbes çeşitleri

fıncıla/fırançile çöreği 5/79, 8/235, 8/322, ayrıca bkz. francile/francile/fıncıla ekmeği

fırın bkz. furun

fısdık/pısdık 1/262, 1/289, 1/298, 1/300, 3/50, 4/136, 4/220, 5/6, 6/33²³⁵, 6/54, 6/153, 7/235, 8/244, 9/60, 9/77, 9/82, 9/192, 9/193, 9/211, 9/419, 10/250, 10/268, 10/272, 10/486, ayrıca bkz. butum, sanavber fısıdğı ve Şâm fısıdğı

fısdık şeker[i] 1/289, ayrıca bkz. mülebbes

fısdıkıyye bkz. helva çeşitleri

fıskhâne [meyhane] 1/355, 1/356

fışfış [zerdali] şarâbı bkz. şarap çeşitleri

fışfış şerbeti bkz. şerbet çeşitleri

fil/pil eti bkz. et/lahm çeşitleri

filcân kinedci esnâfı bkz. esnaflar

Filiba pirinci 1/274, 3/218

234 Arapça *fâhte*'den, bkz. üveyik kuşu.

235 Bkz. dipnot 107.

fincân/filcân/fenâcîn 1/107, 1/286, 1/299, 1/313, 1/326, 1/327, 1/352, 1/355, 2/222, 3/136, 4/76, 4/86, 4/96, 4/158, 4/159, 4/168, 4/197, 4/260, 4/360, 6/24, 7/106, 8/107, 8/120, 8/169, 8/314, 9/17, 9/273, 9/274, 9/397, 9/423, 10/210, 10/138, 10/147, 10/148, 10/193, 10/210, 10/238, 10/269, 10/383, 10/431, 10/444, 10/452, 10/513

[fincan çeşitleri]

cevâhirli fincânlar 4/76

çârgül²³⁶ filcânlar 1/326, 2/222, 4/159

fağfûrî fincân 1/107, 1/286, 4/168, 4/360, 9/397

Hıtâyî [Çin işi] fincân 9/397, 10/210

hindistancevizi kabuğundan fincân 4/260

kil-i ser [kabuğundan] fincân 4/260

Kütâhiyye filcân 1/286, 1/327, 9/17

mertebânî filcânlar 1/326

münakkaş [nakışlı] fincân 8/107

münebbid [kabartma bezeli] fincân 1/326, 10/210

neftî fincân 10/210

pîrûze [firuze] fincân 4/158

sarı fincân 10/210

zeytûni fincân 10/210

zümürd fincân 4/158, {10/431}

fincancıyân esnâfı 1/326, 10/201

firancıla bkz. françile

firik/buğday firiki²³⁷ 10/417, 10/421

firik pilâvı bkz. pilav çeşitleri

firik şorbası, yoğurtlu bkz. çorba çeşitleri

firna/firna arakı bkz. arak çeşitleri

fotula [fodla/fodula] bkz. ekmek çeşitleri

fotula kâtibi 1/264

françile/francile/firancıla ekmeği²³⁸ 1/213, 5/185, 5/311, 6/272, 7/183, ayrıca bkz. firancıla/ françile çöreği

Freng biberi, kırmızı²³⁹ 7/277

Freng inciri bkz. incir/lop çeşitleri

Freng inciri [kaktüs meyvesi]²⁴⁰ 9/196, 10/270

Freng kabağı bkz. kabak çeşitleri

Frenk üzümü bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri

fûl [Ar. bakla] 2/128, 2/136, 3/41, 3/117, 4/15, 4/37, 4/124, 4/185, 4/211, 4/255, 5/6, 8/75, 8/232, 9/295, 9/297, 9/341, 10/245, 10/400, 10/407, 10/448, 10/459, 10/471, 10/502, ayrıca bkz. bakla

fûm [Ar. sarımsak] 4/125

furun/fırın 1/43, 1/188, 1/225, 1/251, 1/252, 1/265, 1/266, 1/267, 1/332, 1/341, 2/52, 3/12, 3/22, 3/44, 3/195, 5/199, 6/228, 8/73, 8/186, 8/199, 9/130, 10/136, 10/195 10/260, 10/266, 10/400, 10/409

236 Farsça bir sözcük olan *çârgül*'un anlamı "dört gül"dür, ancak bunun ne tür bir fincan olduğu anlaşılmadı. Ayrıca Mısır'da "gîrân-bahâ [pahalı] çârgül kâseler"den söz ediyor (10/210).

237 Arapça *farik*'den. Olgunlaşmadan tütsülenmiş buğday tanesi.

238 Bkz. Dördüncü Bölüm: Ekmekler.

239 Çerkezlerin *sizba*'da kullandıkları baharat.

240 Türkçede kaynanadili olarak bilinen kaktüsün, eşek inciri ya da Hint inciri denen meyvesi, (*Opuntia ficus indica*). Orta Amerika (Meksika) kökenli bu bitkinin adı o dönemde Türkçeye Yunanca aynı anlamı taşıyan "*Frangosikia*: Frenk inciri"nden aktarılmış olmalı. Evliyâ'nın Lazkiye ve Mısır'da sözünü ettiği bitki ve meyvenin hoş tasviri için bkz. 10/270.

[fırın çeşitleri]

beksumât furunu 1/251, 1/266

börek furunu 1/251

ekmek/etmek furunu 1/188, 1/251, 1/252, 2/52, 9/130, 10/136, 10/195, 10/266, 10/400, 10/409

habbâzîn furunu bkz. ekmek/etmek furunu

piliç çıkarmak için mahsûs furun 10/260

simit furunu 1/251

futûr/fûtûr ta'âmı [kahvaltı]²⁴¹ 4/76, 4/162, 5/15, 5/16, 5/88, 5/229, 8/271, 10/91, 10/264, 10/410, 10/493, ayrıca bkz. tahte'l futûr, tahte'l kahve ve kahvealtı

fûlfül/fûlfül-i esved/fûlfül-i siyâh [karabiber]²⁴² 2/54, 3/46, 10/151 ayrıca bkz. dâr-ı fûlfül fûlfül-i Hindî 10/423

fûlfül-i siyâh bkz. fûlfül/fûlfül-i esved

Füvve [Mısır] nârı 10/278, 10/529

G

Galata meyhâneleri/meykedeleri 1/62, {1/213}, 1/355, 7/93

Galata şekerçiler çârşûsu 1/213

Galata şekerçileri esnafı 1/289

ganem/ganem eti, lahmı [Ar. koyun] 1/277, 1/280, 1/281, 4/355, 8/47, 9/44, 9/260, 9/307, 9/327, 9/417, 9/420, 10/216, 10/340, 10/421, 10/517, ayrıca bkz. gûsfend ve koyun

ganem-keşân 1/281, ayrıca bkz. celeb

garâibe bkz. gurâbiyye

gâsûl/kâsûl otu²⁴³ 10/351, 10/352

gâsûl tohumu ekmeği bkz. ekmek çeşitleri

gatnabur [sütlü aş]²⁴⁴ 5/40

gave [kahve]²⁴⁵ 3/103

gâv-ı beyâbânî [yabani sığır] 10/255

gazel/gazâlî vahşi/gazal-ı maral [ceylan] 4/162, 4/330, 4/346, 9/304, 10/490, ayrıca bkz. ceyrân

gâzîler helvâsı/helvâ-yı gâzîler 1/289, 6/210, 8/147, 9/83, 9/121, ayrıca bkz. cân, merhûm ve şühedâ helvâsı

Gazze hûrmâsı 3/80

Gazze zeytûnyağı 3/80, 10/143

Gazze zeytûnu 3/80, 10/143

{Gediz} üzüm köfteri 9/26

gebere bkz. kebbârî

Gelibolu müsellesi²⁴⁶ 5/164

gelincik balığı bkz. balık çeşitleri

Gemleyik [Gemlik] nârı/rummanı 3/94, 5/144

gendüm [buğday] 1/19, 1/241, 1/295, 2/57, 2/108, 2/128, 2/132, 2/136, 2/137, 2/160, 3/20,

241 "Futûr edelim ya'nî kahvealtı ta'âmı yiyelim" (10/91).

242 Arapça, karabiber anlamındaki *fulful aswad*'dan (*Piper nigrum*).

243 Evliyâ bu "alçak ve dikenli" bitkinin sanayideki çeşitli kullanımlarını anlatır, ayrıca Mısır'da fukaraların yediğini ve de tohumlarını öğütülerek unundan ekmek pişirdiklerini yazar. Tanımlanamadı.

244 "Ermeni lisânında Gatnabur sütlü aş derler." (*Gat*: süt ve *abur*: aştan.)

245 Evliyâ'nın açıklaması, Maraş ağzı.

246 Bkz. Eremya Çelebi 1988 [1698], s. 16.

- 3/41, 3/241, 3/117, 4/37, 4/44, 4/82, 4/185, 4/204, 4/205, 4/214, 4/219, 4/211, 4/220, 4/221, 4/227, 4/231, 4/255, 4/308, 5/152, 5/199, 5/225, 6/52, 6/153, 6/201, 6/268, 7/234, 7/260, 8/73, 8/83, 8/94, 8/232, 8/245, 9/43, 9/101, 9/126, 9/288, 9/398, 10/411, ayrıca bkz. buğday
 deve dişi gendüm 2/108, 6/153
 kızıl gendüm 4/204
 [Hamâ-Suriye] gendümü 3/41
 Havrân [Suriye] gendümü {4/220}, 5/152
 gendüm çorbası/şurbâ-yı gendüm bkz. buğday çorbası/gendüm, hinta çorbası maddesi
 gendüm emini 1/295
 gendüme aşı/gendime aşı [buğday aşı] 4/37, 4/38
 gergedân/gergedân eti 10/450, 10/462, 10/471, 10/473, 10/480, 10/495
 gevrek/gurâbiyye gevreği 1/208, 9/44, {10/195}
 gevrekci/gevrekciyân esnâfı bkz. esnaflar
 geyik 2/59, 5/275, 5/305, 7/91, 8/4, ayrıca bkz. sığın ve yağmurca
 Geyve kavunu²⁴⁷ {2/245}, 4/327
 gezengevü/gezengevi/kezenğü [kudret helvası; mana]²⁴⁸ 1/246, 3/144, 4/15, 4/37, 4/38, 4/51, ayrıca bkz. kudret helvası
 Diyarbekir gezengevisi²⁴⁹ 3/144, {4/37}
 gılâl [tahıllar] 2/109, 3/59, 3/116, 3/155, 4/44, 4/82, 4/185, 4/255, 4/257, 4/277, 4/308, 5/62, 5/100, 5/199, 6/229, 6/268, 7/51, 7/144, 8/136, 8/182, 9/29, 9/43 9/279, 9/289, 9/300, 9/310, 9/327, 9/398, 9/400, 9/427, 10/75, 10/77, 10/80, 10/81, 10/87, 10/91, 10/103, 10/132, 10/155, 10/158, 10/159, 10/160, 10/168, 10/169, 10/173, 10/192, 10/196, 10/245, 10/246, 10/259, 10/315, 10/343, 10/349, 10/387, 10/395, 10/400, 10/403, 10/405, 10/407, 10/409, 10/410, 10/411, 10/414, 10/415, 10/416, 10/417, 10/418, 10/422, 10/423, 10/425, 10/426, 10/427, 10/428, 10/430, 10/436, 10/500, 10/501, 10/502, 10/504, 10/511, 10/516, 10/523, 10/529, 10/534, 10/536, ayrıca bkz. hubûbât
 Havrân gılâlî/gılâl-ı Havrân-ı Şâm 4/185, 9/279
 gılâl ağası 10/395, 10/408, 10/415, 10/416, 10/418, 10/502, 10/504
 gılâl anbârları/mahzenleri/anbârân-ı gılâl 2/95, 2/209, 3/61, 3/98, 3/122, 4/101, 4/253, 5/34, 5/51, 5/162, 5/190, 5/193, 5/198, 5/223, 5/264, 5/270, 5/274, 5/291, 5/303, 6/61, 6/98, 6/111, 6/120, 6/158, 6/174, 6/214, 6/237, 6/245, 6/269, 6/294, 6/299, 7/17, 7/20, 7/50, 7/56, 7/58, 7/72, 7/73, 7/156, 7/168, 7/256, 7/339, 7/343, 8/97, 8/102, 8/105, 8/111, 8/134, 8/154, 8/178, 8/276, 8/281, 8/283, 8/297, 8/312, 8/327, 9/201, 10/168, 10/425
 gılâl bâzârı 10/411, 10/424
 gılâl emini 8/176
 gılâl tüccârı esnâfı 10/195, 10/196
 gılâl-i fül bkz. fül
 gılâl-i hinta bkz. hinta
 gılâl-i hubûbât bkz. hubûbât
 gırba bkz. kırba
 gırbâl [kalbur, elek] 10/192
 gırbâlât esnâfı bkz. esnaflar

247 “Sakarya [nehri] kenârı kavunu meşhûrdur [...] Geyve cisri kenârında sâfi besâtinlerdir.”

248 Farsça *gazangû*, *gazangubîn*’den (*gaz*: ılgın, *angubin*: bal), Tietze 1999/Per., 50; *Derleme Sözlüğü*, *gezengi* maddesi. “Dağlarında gezengüvü nâm kudret helvası bi-emrillah âsumândan yağup mişe ağacı ve pelid ağaçları berki üzre yağar leziz helvâ-yı müşhildir” (4/15, Malatya). “Kürdistan dağlarında mazı ağaçlarına yaz mevsiminde [...] menn yani kudret helvası yağar. [...] Kürdler buna ‘gezengü’ derler”, Kâtip Çelebi 2010, s. 530; bkz. ayrıca dipnot 433.

249 Bkz. dipnot 177.

- Gilân [İran] emrûdu 4/211
 Gilân pirinci 10/271, 10/390
 gingöşiyye/Gingöş-i Budin şarâbı [Macaristan şarabı]²⁵⁰ 1/358, 6/153, 7/71
 gîne [şarap]²⁵¹ 2/161
 girde bkz. kirde
 Girid balı/aseli/asel-i musaffâsı 1/299, 2/204, {8/174}, {8/239}, {8/245}, {8/246}, 8/314
 {Girid} zeytûnyağı 8/246
 Girid zeytûnu 8/36
 giyâhât [Far. taze ot] bkz. nebâtât/nebâtât [û] giyâhât
 gomil²⁵² 7/290, ayrıca bkz. şilharıcı/şilhirci
 göğem/göğem eriği²⁵³ 1/285, 2/165, 3/201, 3/228, 5/206, 6/1, 6/231, 8/5, 8/8, 10/272
 göğem-i Tımişvar [Temeşvar-Romanya] 1/285
 göksulu emrûd bkz. emrûd/armut çeşitleri
 göksulu emrûd turşusu bkz. turşu çeşitleri
 gölemez²⁵⁴ 1/277, ayrıca bkz. ağız ve anız
 gömeç balı [petek balı] 1/299, 4/82, 5/169, 6/103, 9/70
 göndürme [içecek ?]²⁵⁵ 7/285
 göydürme suyu (?) 1/354
 gözleme [ince, yağlı saç ekmeği] 1/265, 2/22, 9/341, 10/400
     katmer gözleme 10/400
     yağlı ballı gözleme 9/341
 gözlemeci/gözlemeciyan esnâfı bkz. esnaflar
 gözlemeci dükkânları 1/265
 gurâbiyye/garâibe 1/289, 3/15
 gurâbiyye gevreği 1/208
 gurâbiyyeci esnâfı bkz. esnaflar
 gûsfend/gûsfend lahımlı [Far. koyun] 2/182, 3/139, 3/228, 4/162, 4/172, 4/173, 4/193, 4/306,
     6/16, 6/217, 7/184, 8/331, 8/337, 9/186, 9/279, 10/473, 10/450, 10/490
     gûsfend-i kûhu [dağ koyunu] 10/490
     gûsfend-i Mahmûdî 4/172
     gûsfend-i yabanî bkz. yaban koyunu/gûsfend-i yabanî maddesi
 gûz [ceviz]²⁵⁶ 4/57
 güğüm bkz. göğem
 güğüm-i Tımişvar bkz. göğem-i Tımişvar
 göğü pilav bkz. kükü pilav
 güğüm 1/52, 1/105, 4/28, 6/72
     gümüş/sim güğüm 1/52, 4/28, 6/72
     kurşun güğüm 4/28
     tûtyâ [çinko] güğüm 4/28
 gül limon bkz. gül-i limon
 gül sirkesi bkz. sirke çeşitleri

250 “Gingöşiyye nâm bir güne sarı yâkût renginde billûr-misâl [...] hamr-ı harâmı olur.” (6/153). Günümüzde de bağları ve şaraplarıyla ünlü Macaristan'ın Gyöngyös kentinin şarabı.

251 Evliyâ'nın açıklaması, Gürcüce.

252 “Bir ta'âmdır kim ana Abazalar şilhirci derler.” Darı unu ve balla yapılan bir Çerkes, Kabartay yemeği.

253 Dağ eriği (*Prunus spinosa*), Şahin 2007, s. 581; *Tarama Sözlüğü*, göğem maddesi; krş. Dankoff-Tezcan, s. 138.

254 Yeni doğurmuş hayvanın sağılan ilk sütü ya da ondan yapılan yiyecek, *Derleme Sözlüğü*.

255 “Meşrubatları bal suyu [...] ve göndürme...” Çerkez içeceği?

256 Evliyâ'nın açıklaması, Kürtçe, Sorani lehçesi. Kürtçenin tüm lehçelerinde kullanılır, Soraniye mahsus değildir.

göl turşusu bkz. turşu çeşitleri
 gülâb/âb-ı gülâb/mâ-i gülâb²⁵⁷ 1/262, 1/275, 1/286, 2/123, 2/124, 3/198, 3/262, 6/31, 7/120,
 8/103, 9/224, 9/309, 9/346, 9/349, 10/181, 10/203, 10/226, 10/250, ayrıca bkz. cüllâb
 gülâbcıyân esnâfı bkz. esnaflar
 gülâbdân²⁵⁸ 1/275, 1/286, 1/297, 1/310, 2/53, 2/174, 2/179, 2/190, 3/126, 4/152, 4/159, 5/88,
 5/125, 5/199, 5/229, 9/249, 10/210, 10/250, 10/464
 altın ile mutallâ [altın yaldızlı] gülâbdân 5/229
 mücevher gülâbdânlar 1/275, 1/310, 4/159, 5/125
 müşebbek [kafes örgülü] gülâbdân 5/199
 pirinçden gülâbdân 9/249
 sîm-âvân-ı gülâbdân 2/174, 5/88
 sîm [û] zeheb-mutallâ [gümüş ve altın yaldızlı] gülâbdân 2/190
 gülbeşeker²⁵⁹ 5/87, 5/88, 10/268
 gülefsen/gülefsen arakı bkz. arak çeşitleri
 gül-i limon [şerbet çeşidi] 1/276, 1/285, 9/369, 10/210, 10/242
 güllâc/güllâc [yufkası] 1/266, 5/199, 5/268
 güllâccıyân esnâfı bkz. esnaflar
 güllâc baklavası bkz. baklava çeşitleri
 gülnâr/gülnâr kirazı²⁶⁰ 1/225, 1/227, 2/118, 2/135, 2/139, 4/177, 4/205, 6/281, 7/250, 8/137,
 9/53, 9/93, ayrıca bkz. kiraz
 beyâz gülnâr ya'nî kiraz 7/250
 gülnâr-ı Rûm²⁶¹ 1/225
 gülnâr pilâv bkz. pilav çeşitleri
 gülnâr şarabı/şerbeti 2/128, 4/211
 gümec [ekmek]²⁶² 3/103
 gümüş balığı bkz. balık çeşitleri
 gümüş sahan bkz. sahan çeşitleri
 gümüş/sîm âvâniler 1/107, 1/138, 1/311, 2/82, 2/173, 2/179, 2/184, 2/185, 3/126, 4/29, 4/50,
 4/272, 5/89, 5/125, 5/220, 5/258, 5/262, 7/5, 7/110, 7/114, 7/130, 8/17, 10/57
 güneyik kökü [hindiba kökü, deva otu] 1/327
 güşt [Far. et] 2/132, 4/57
 güvercin 2/132, 3/264, 5/283, 6/30, 6/198, 7/91, 7/119, 8/292, 10/171, 10/208, 10/209,
 10/421, ayrıca bkz. kebûter
 güvercin kebâbı bkz. kebab çeşitleri
 güvercin palazı 2/109
 {Güzelhisar-Aydın} helvâsı 9/82, 9/83

H

hab [hap, şifa ya da keyif verici terkip] 1/354, 9/138
 [hab çeşitleri]
 Bayrampaşa habbı 1/354

257 Cami ve türbelere koku için saçılan gülâb dahil değildir.

258 Cami, türbe, tekke, kilise ve benzeri dini mekânlardaki gülâbdânlar dahil değildir.

259 Metinde 5/87 ve 5/88'de *külbe şeker*.

260 "Hisâr kirazı nâmıyla şöhr-i şeh'r olan gülnâr." (1/227) "Âbdâr beyâz ve hâs gülnârı, ya'nî kirazı olur" (7/250). Steingass'a göre (s. 1095) gülnârın bir anlamı da vişnedir; "*guli anâr; pomegranate-flowers; sour cherry*."

261 "[Rumeli] Hisâr kirazı[na] [...] Acem'de gülnâr-ı Rûm derler" (1/225).

262 Evliya'nın açıklaması, Maraş ağzı krş. *Tarama Sözlüğü*, *gömeç* maddesi.

- cedvâr habbı 1/354
 ferah habbı 1/354
 hıyârşenbe habbı 9/138
 kara pehlivân 1/352
 rahîkî habbı 1/354
 safâyî habbı 1/354
 şâhî habbı 1/354
 şifâ habbı 1/354
 uşşâkî habbı 1/354
 habbâz/habbâzân/habbâzîn²⁶³ [ekmekçi] 1/52, 1/241, 1/264, 1/268, 1/272, 3/155, 5/313, 6/73, 8/337, 9/289, 10/136, 10/195, ayrıca bkz. ekmekci/etmekçi ve nânbâz
 habbâz dükkânı 9/354
 habbâzân ya'nî ekmekciyân esnâfı bkz. habbâz
 habbâzhâne 1/51
 habbâzlar çârsûsu 10/340
 habbu's-selâtîn [yenilebilen yumru?] 8/244
 habbû'l-kâr²⁶⁴ 10/151
 habbû'l-lezîz²⁶⁵ 8/244, 9/89, 9/196, 10/270
 Habeş tavuğu²⁶⁶ 10/482, 10/495, 10/496
 hâbiz [ekmek]²⁶⁷ 3/66
 hâç [ekmek]²⁶⁸ 3/130
 Haleb mersini 10/269
 Halilü'r-rahmân²⁶⁹ bekmezi/dibsi 9/257, 10/271
 Halilü'r-rahmân üzümü/inebi 5/158, 8/174, 9/257, 9/261
 halka 1/265, 1/267, 2/128, 10/196, 10/411
   simsimli halka kahki 10/411
   yağlı halka 2/128
 halka çini/halka-i çini helvâsi bkz. helva çeşitleri
 halka çörek bkz. çörek çeşitleri
 halka helvâ bkz. helva çeşitleri
 halka kökü²⁷⁰ 10/463
 hallûm/hâlûm [helim] peyniri bkz. cûbn-i hâlûm
 halvâ bkz. helvâ
 halvahâne bkz. helvâhâne
 ham bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri
 Hamavî/Hamevî kaysı, mışmış [Hama-Suriye] 1/301, 3/20, 4/16, 4/229, 9/279
 Hamevî halvâ 3/262
 hamîr bkz. hamur

263 Arapça ekmek anlamındaki *hubz*'dan.

264 Defne ağacı meyvesi (*Fructus lauri*), Terzioğlu 1992, s. 77.

265 Arapça *habb ül leziz* (leziz tane) ya da *habb el aziz*'den (aziz tane) türetilen çok yıllık otsu bir bitkinin yağlı ve besleyici yumruları (*Cyperus esculentus*). Günümüzde yerbademi, topalağ ve chufa olarak da bilinir, Baytop 1977, s. 159; Bedevian, s. 222 (1327). 19. yüzyılda içki sofrası çerezlerinden olan habbû'l-lezîz, sözlüklerde abdülleziz olarak da geçer, Arslan 2003, s. 236; *Ötüken Sözlüğü*.

266 Sülüngillerden turaç kuşunun lezzetinde "lahm-ı tarî ve semiz" bir kuş olarak tanımlanır. (10/496).

267 Evliyâ'nın açıklaması, Dürzistan'da [Lübnan] Timâni Kabilesi dili.

268 Evliyâ'nın açıklaması, Ermenice, doğrusu *hats*'dir.

269 El Halil/Hebron-Batı Şeria.

270 Yazar deve sütünü mayalandırarak alkol derecesini artırmaya yarayan bir bitki olarak açıklıyor. Tanımlanamadı.

- hamîre [şekerli meyve ya da çiçek ezmesi]²⁷¹ 5/14, 5/87, 5/88, 7/122, 7/109, 10/268, ayrıca bkz. murabba
- [hamire çeşitleri]
- bâdem hamîresi²⁷² 7/109
- hamîre-i benefşe [menekşe] 5/87
- hamîre-i itrifil [yonca] 5/87
- hamîre-i şekakul [yabani havuç] 5/87
- hamîre-i zambak 5/87
- {hıyârşenbe} çiçeği hamîresi 10/268
- mümessek hamîre 5/87, 5/88
- sükkerî hamîre 7/122
- hamr/hamr-ı harâm [Ar. içki, şarap] 1/293, 1/343, 1/355, 3/262, 4/112, 6/10, 6/14, 6/153, 6/261, 7/71, 7/183, 8/166, 8/231, 8/273, 10/440, ayrıca bkz. bâde, çakır, mey, müdâm ve şarâb
- hamr-ı ahmer [kırmızı şarap] 3/262, 8/231, ayrıca bkz. bâde-i lâl
- hamr-ı la'l gûn [kırmızı şarap] 3/262, 7/183
- hamr emîni 1/212, 1/293, 1/357, 2/48
- hamrhâne [meyhane] 1/355, 10/312²⁷³
- hamr-ı menhî [men edilmiş; haram şarap] emâneti 1/252
- hamsi balığı bkz. hapsi/hamsi balığı
- hamur/hamîr 1/267, 6/30, 7/195, 10/351
- hamurcubaşı 2/190
- hamurkârlık 1/264
- Hanya [Girit] üzümü 8/174
- {hapsi} baklavası (?) 2/54
- hapsi/hamsi balığı²⁷⁴ 1/29, 1/290, 2/53, 2/54, 2/179, 3/62
- {hapsi} böreği 2/54
- {hapsi} çorbası 2/54
- {hapsi} kebâbı 2/54
- {hapsi} pilakisi 2/54
- {hapsi} yahnisi 2/54
- harâbâtî/harâbâtî cân/harâbâtî eren [içkiye düşkün; ayyâş] 1/62, 1/186, 1/188, 1/203, 1/213, 1/226, 1/342, 4/73, 5/199, 6/153, 7/53, 7/233, 7/341, 8/72, 8/129, 8/155, 10/374, ayrıca bkz. bekrî ve meyhor
- harâm 1/134, 1/213, 1/274, 1/283, 1/343, 1/353, 1/355, 1/357, 2/131, 3/262, 5/255, 7/71, 7/93, 7/284, 8/75, 8/174, 9/379, ayrıca bkz. muharremât
- harbûcakı [karpuz]²⁷⁵ 2/161
- harbuz/harbuze [Far. karpuz] 2/149, 4/125, 4/220, ayrıca bkz. hindivâne
- hardal 1/285, 7/277
- hardalcı 10/207
- hardalcı Arnavudlar 1/285, 5/173
- hardalcıyân esnâfı bkz. esnafılar
- hardâliyye/hardâliye arakı 1/354, 1/356, 2/98, 3/262, 5/199, 5/229, 5/268, 5/300, 8/322
- hardâliyye şerbeti 8/349

271 Arapça *hamîra*'dan, gül ve menekşe reçeli, Steingass, s. 475.

272 Metinde *bâdem harîresi*.

273 10/312'de *hamîrhâne*.

274 Bkz. dipnot 69.

275 Evliyâ'nın açıklaması, Gürcüce; Farsça *harbuz*'dan.

- hargûş/hargûş-i sahrâyı [Far. tavşan] 2/118, 4/162, 4/330, 9/296, 9/299, 9/342, 10/255, 10/471, 10/473, 10/488, ayrıca bkz. erneb ve tavşan
- hârnûb/hârnûb ağacı, dırahtı [Ar. keçiboynuzu] 3/103, 9/422, 9/423, 10/391
- {Harpur} Ağırbinik üzümü 3/135
- {Harpur} hezâri elması 3/135
- hârûn balığı bkz. balık çeşitleri
- hâs ekmek/beyâz ekmek/hâs ve beyâz ekmek 1/43, 1/197, 1/223, 1/264, 1/267, 2/45, 2/52, 2/89, 2/108, 2/109, 2/116, 3/20, 3/32, 3/108, 3/110, 3/135, 3/152, 3/192, 3/197, 3/205, 3/214, 3/289, 4/82, 4/127, 5/53, 5/60, 5/63, 5/68, 5/72, 5/79, 5/152, 5/164, 5/200, 5/291, 6/30, 6/31, 6/96, 6/103, 6/247, 6/256, 6/272, 6/291, 6/297, 7/27, 7/71, 7/119, 7/183, 7/260, 8/128, 8/202, 8/273, 8/291, 8/349, 9/10, 9/17, 9/18, 9/31, 9/53, 9/68, 9/84, 9/89, 9/132, 9/143, 9/152, 9/155, 9/157, 9/171, 9/180, 9/192, 9/193, 9/206, 9/221, 9/279, 9/340, 10/176, 10/195, 10/211, 10/335, 10/345, 10/351, 10/352, 10/366, 10/374, 10/390, 10/400, 10/405, 10/420, 10/421, 10/515, ayrıca bkz. ekmek
- hâs ve beyâz un/beyâz ve hâs ve rakik [ince] un 1/266, 5/152, 5/199, 7/88, 7/89, ayrıca bkz. dakik-i rakik
- hâs ve beyâz çörek 3/108, 4/37, 5/14, 8/322, 9/287
- hâs ve beyâz lavaşa ekmeği bkz. lavaşa ekmeği
- hâs ve beyâz nân 2/160, 4/185, 4/231, 5/6, 5/170, 5/255, 6/44, 7/77, 9/256, 9/288, 10/136, ayrıca bkz. nân
- hâs ve beyâz somun 2/89, 3/9, 4/124, 6/91, 7/135
- Hasankeyf şalgamı 4/329, 5/6
- {Hâsköy} lüffân nârı 1/203
- {Hâsköy} meyhâneleri 1/203
- hastâvi/histâvi hûrmâ²⁷⁶ 3/82, 3/83, 4/255, 4/260, 7/6, 9/300, 10/267, 10/506, ayrıca bkz. Bağdad hûrmâsı
- haşhaş [tohumu]²⁷⁷ 1/267
- haşhaş [keyif verici madde] 9/22, ayrıca bkz. afyon
- haşhâş ve anisonlu Ramazân pideleri bkz. pide çeşitleri
- haşhâşî tiryakiler 7/293
- hatik [bulgur aşı]²⁷⁸ 4/70
- havân 1/238, 1/262, 1/274, 1/286, 1/292, 1/293, 1/313, 7/102, 7/277, 10/149, 10/189, 10/193, 10/194, 10/269, ayrıca bkz. dibek
- ağac havân 10/269
- dibek havân 10/149
- tuç [tunç] havân 1/262, 7/102
- havlân [deva otu]²⁷⁹ 1/262

276 Bağdat yöresinde yetişen, meyvesi uzun ve tatlı olan ünlü bir hurma cinsi, ayrıca “histâvi” (3/82) ve “hustâyî” (4/255) şeklinde de yazılmış. Bazı kaynaklarda “hâstüvi” olarak geçer, Bağdâdi 2009 [13. yüzül] s. 145 (bundan böyle Bağdâdi).

277 *Papaver somniferum*, küçük ve çok sayıdaki tohumları çörek, ekmek vb. yiyecek maddelerinin yapımında kullanılır, ayrıca yemeklik olarak da tüketilen yağı çıkarılır. Uyuşturucu etkisi olan afyon kapsül biçimindeki meyvesinin kabuğundan elde edilir.

278 Evliyâ'nın açıklaması, Kürtçe, Rojiki ağzı. Evliyâ kitabın Bitlis bölümünde “Rojikî kavminin lehce-i mahsûsaları” başlığı altında uzun bir şiir ve elli yedi sözcük ile kısa cümlelerden oluşan bir liste sunar. Kürtçe sözcükler konusunda yardımlarını esirgemeyen Mahmut Akyürekli, Rojiki hakkında şu bilgileri verdi “Rocki veya Rojki bir aşiretin adıdır, aşiretlerin aksanı veya ağzı vardır, bu lehçe değildir zaten birçok seyyah aynı hataya düşmüştür, Kürtçeyi bilmedikleri için gördükleri her farklılığı lehçe olarak izah etmek kolaylarına gelmiş olmalı. Tarihin hiçbir döneminde Kürtçenin böyle bir lehçesi olmamıştır.” Bu bilgilerin ışığında Evliyâ'nın açıklamaları “Rojiki ağzı” şeklinde belirtilirdi.

279 Meyve ve yaprakları müshil olarak kullanılan akdiken bitkisi (*Rhamnus cathartica*), Neumann 2006, s. 168.

- havlıncân [havlican, deva otu]²⁸⁰ 1/262
havlıcân-ı Rûmî [deva otu] 6/279
Havrân [Suriye] buğdayı/gilâli/gendümü 3/20, 3/41, 4/15, 4/185, {4/220}, 5/152, {8/349}, 9/273, 9/279
Havrân etmeği 9/206
havuç 2/91, 4/329, 5/6, 8/75, ayrıca bkz. kızıl ağaç, pürçüklü ve yer sapı
kırmızı/kızıl havuç 4/329, 5/6
havuç turşusu bkz. turşu çeşitleri
havyar [mersin balığı yumurtası] 3/194, 5/60, 5/113, 7/268, 7/341, 7/342, 9/133
kara havyar [siyah havyar] 5/113, 7/341, 7/342
karabalık [karamersin] havyarı 5/60
haykine [kaygana]²⁸¹ 2/120, ayrıca bkz. kaykana
hayyî'l-gârikûn kökü [deva otu]²⁸² 1/327
hazine-i sükker bkz. sükker hazinesi
hejir [incir]²⁸³ 4/57
hekîm şerbeti [müshil ilacı] 3/144, 5/231, 8/169²⁸⁴, 8/261, 8/334
hekîmhâne [meyhane anlamında] 1/356
heldine/heldine baklası²⁸⁵ 5/199, 5/228, 5/268, 6/282, 6/284, 10/272, 10/286
heldine ekmeği bkz. ekmek çeşitleri
helîle²⁸⁶ 5/87
helvâ/havlâ²⁸⁷ 1/45, 1/243, 1/246, 1/288, 1/289, 2/23, 2/93, 2/243, 3/20, 3/94, 3/262, 4/15, 4/227, 4/261, 4/291, 5/20, 5/200, 5/261, 6/83, 6/187, 6/210, 7/14, 7/142, 7/149, 7/235, 8/25, 8/147, 8/301, 8/342, 9/60, 9/70, 9/82, 9/83, 9/84, 9/121, 9/180, 9/298, 9/400, 9/416, 9/419, 10/206, 10/311, 10/330, 10/346, 10/428, ayrıca bkz. hulviyyât ve hulviyyât ü zülbiyyât
[helva çeşitleri]
arşın helvâsı 1/289
âsıdiyye²⁸⁸ 1/289
bâdemli helvâ 2/120, 6/83, ayrıca bkz. levzine
bâdemli samsa 8/310
bâdemiyye bkz. kırma bâdem
bahâr helvâsı [baharatlı helva] 1/213
Basra helvâsı {3/262}, 4/227, {4/291}, {9/82}
beyâz helva bkz. helvâ-yı ebyâz
cân helvâsı 9/298, ayrıca bkz. merhûm helvâsı

280 Zencefilgillerden baharat ve ilaç olarak kullanılan odunsu kök (*Alpinia galanga*), Bedevian, s. 41 (234).

281 Farsça “yumurtalı” anlamındaki *hâye-gîne*’den.

282 Katranköpüğü, ağaç mantarı (*Polyporus officinalis*), Terzioğlu 1992, s. 77; Bedevian, s. 478 (2785)

283 Evliyâ’nın açıklaması, Kürtçe, Sorani lehçesi. Kürtçenin tüm lehçelerine kullanılır, Soraniye mahsus değildir.

284 Metinde *hakîm şerbeti*.

285 “Bakla-misâl hubûbât” (6/284). Bkz. Dokuzunca Bölüm: Sebzeler, dipnot 32. Tanımlanamadı.

286 Sarı (*Terminalia citrina*) ve kara (*Terminalia chebula ya da Mirobalanus chebula*) cinsleri olan, bağırsak florasını düzenlemek, sindirim sistemini güçlendirmek için kullanılan, anavatani Hindistan olan şifalı bir bitki ve meyvesi, MMPND, Terminalia.

287 Arapça tatlı anlamındaki *hulv*’dan. *Helvâ*, Osmanlı metinlerinde nişasta, şeker (veya bal) ve yağla yapılmış tüm tatlı yiyecekleri tanımlar.

288 18. yüzyıl yemek risalesinde nişasta, un, bal ve yağla yapılan “helva-yı âsûde” tarifi vardır, Sefercioğlu 1985, s. 24.

cevziyye [cevizli helva?] 1/289
 {Edirne} helvâsı 3/262
 elvân helvâ 4/291, 9/83
 fisdıkiyye 1/289, 9/83
 gâzîler helvâsı/helvâ-yı gâzîler 1/289, 6/210, 8/147, 9/83, 9/121
 {Güzelhisar-Aydın helvâsı} 9/82, 9/83
 halka çini/halka-i çini helvâsı [hamur tatlısı]²⁸⁹ 1/289, 3/20, 9/82
 halka helva 9/419
 helvâ-yı dervîş bkz. helvâ-yı mirây
 helvâ-yı ebyâz/beyâz helva 1/289, 2/23
 helvâ-yı guzât bkz. gâzîler helvâsı
 helvâ-yı Hamevî 3/262
 helvâ-yı kettân bkz. ketâniyye
 helvâ-yı Kureyşî 3/262
 helvâ-yı mirây 10/206
 hûrmâ helvâsı {4/261}, 10/428
 ketâniyye/helvâ-yı kettân 1/289, 9/83
 kırma bâdem/kırma bâdemiyye 1/289, 9/83
 {Konya helvâsı} 3/20, 9/82
 kozlu [cevizli] helvâ 2/93
 leblebili helvâ 2/93
 levzine [bademli helva] 2/120
 mâhîce bkz. mâhîce maddesi
 merhûm helvâsı 9/298
 {Mısır helvâsı} 9/82
 mümessek helvâ 2/23, 6/83, 6/187, 8/301, 8/342, 9/82, 9/83
 mümessek ve mu'amberîn helvâ 3/262
 nûriyye helvası²⁹⁰ 9/83
 pandı [?] 3/20
 pişmâniye/pişmânî²⁹¹ 1/289, 3/20
 reşîdiyye/râşidiyye²⁹² 1/289, 9/83
 sâbûnî/sabûne/sâbûniyye 1/289, 3/20, 9/83
 samsa [hamur tatlısı]²⁹³ 1/289, 8/310
 sebinsam²⁹⁴ 9/83
 sinepine 9/83

289 Un, nişasta ve böbrek ya da kuyruk yağıyla yapılan bir hamur tatlısı, bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar, dipnot 51.

290 Kaynaklarda nûriyye (Sefercioğlu 1985, s. 20) ve nevriyye (Ünver 1948, s. 14) olarak geçen helva olmalı.

291 Farsça *peşmine*: yün ipliği.

292 Şirvanî'nin tariflerinde (s. 238) ballı, tarçınlı, karanfilli bir tavuk yemeği; 1539 tarihli *Ziyâfet Defteri*'nde (Tezcan 1998, s. 29) nişasta, yağ, bal, şeker, badem ve safranla yapılan bir yemek; 18. yüzyıl tariflerinde (Sefercioğlu 1985, s. 25) ve 1890 tarihli *Redhouse'a* göre gülsuyuyla tatlandırılmış tarçınlı, karanfilli bir helvadır; krş. Yerasimos 2002, s. 104.

293 “Ve samsa [böreği], senbusenin bozulmuşudur”, Ahmed Cavid, s. 43. Farsça üçgen anlamındaki *sambûsa*'den türetilen samsa, tuzlu veya tatlı (metindeki tatlıdır) bir muska böreğiydi. “A kind of triangular *pasty*; anything triangular”, Steingass, s. 700. 15. yüzyılda saray mutfağında samsanın tuzlu çeşidi pişirilirdi, Barkan 1971, s. 226; krş. Yerasimos 2002, s. 132.

294 Güzelhisar'ın helvaları arasında sayıldığına göre bu da bir helva ya da hamur tatlısıdır. Belki de senbuse'nin yanlış yazımıdır, bkz. yukarıda dipnot 293. Aynı paragraftaki *sinepine* de tanımlanamadı.

- sûsâmiyye 1/289
 sükkeri helvâ 9/60
 Şâm fisdıklı helvâ 6/83
 {Şâm} helvâsı 9/82
 şühedâ [şehitler] helvâsı 7/14, 7/142, ayrıca bkz. gâzîler helvâsı
 tahîne [tahin helvası] 1/289, 2/23, 3/20
 za'ferânlı helvâ 8/301
 zülbiyye [hamur tatlısı] 3/20, 9/83
 helvâ delisi 1/288, 9/83, 9/416
 helvâ-fürüş cûvânları bkz. helvâciyân cûvânları
 helvâ sohbetleri 4/15, 4/115, 4/252
 helvâci/helvâciyân esnâfı 1/52, 1/276, 1/287, 1/288, 1/289, 2/98, 2/249, 3/19, 3/49, 4/291, 8/25, 9/83, 9/110, 10/196
 hünkâr helvâcıları 9/110, 9/115
 helvâci çarşûsu [Konya] 3/20
 helvâci dilberânları/dilberân-ı helvâciyan 9/82, 9/83, ayrıca bkz. helvâciyân cûvânları
 helvâci dükkânları 9/82, 9/83
 helvâcibaşı 1/288, 1/289, 10/242
 hünkâr helvâcibaşısı 1/289
 helvâcibaşı-yı enderûn 1/288
 helvâciyân cûvânları 9/82, ayrıca bkz. helvâci dilberânları
 Helvâciyân çarşûsu [Güzelhisar-Aydın] 9/82
 helvâciyân esnâfı bkz. helvâci
 helvâciyân-ı birûn esnâfı bkz. esnaflar
 helvâciyân-ı hâssa-i enderûn 1/288
 helvâciyân-ı şîrîn-zebân esnâfı bkz. esnaflar
 helvâciyân-ı tablakârân esnâfı bkz. esnaflar
 helvâhâne 1/51, 1/287, 2/21, 2/249, 7/174, 9/82
 helvâhâne-i hâssa 9/115, 10/242, 10/267
 herise/herse²⁹⁵ 1/282, 1/284, 2/92, 2/108, 2/109, 2/116, 2/117, 2/118, 2/128, 2/132, 3/124, 4/193, 4/211, 4/231, 5/27, 5/88, 6/30, 8/349, 9/398, 10/136, ayrıca bkz. keşkek
 herse pilâv bkz. pilav çeşitleri
 hevây dızlık [börek gibidir]²⁹⁶ 2/92
 hezârî elma/Harput hezârî elması bkz. elma/tüffâh çeşitleri
 hınta [buğday] 1/58, 2/109, 2/119, 4/44, 4/211, 4/277, 5/100, 9/33, 9/288, 9/402, 10/141, 10/240, 10/245, 10/345, 10/407, 10/417, 10/418, ayrıca bkz. buğday ve gendüm
 hınta çorbası bkz. buğday çorbası/gendüm, hınta çorbası maddesi
 hınza [kereviz]²⁹⁷ 2/91
 hınzîr eti bkz. domuz/hınzîr
 hınzîr kebâbı bkz. kebap çeşitleri
 hışır [kavun]²⁹⁸ 3/202
 hışırka [karpuz]²⁹⁹ 3/202

295 Arapça dövmek anlamındaki *harasa*'dan. Evliyâ'nın kutsallık atfettiği yiyeceklerden biridir "Hakkında hadis var: Yemeklerin hayırlısı herisedir" (1/282); 1/284 ve 2/132'de *herise pilâv/herse pilâv* şeklinde geçer. Ayrıca mecaz olarak pelte gibi ezilmiş anlamında da kullanır "Ve benî âdem dahi atların ayakları altında herse ve ma'cûn ve lahm-ı acın olur" (7/204); "... küffârları herise eder, bir mehib âmâde toptur" (6/164).

296 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

297 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

298 Evliyâ'nın açıklaması, Çıtak ağzı.

299 Evliyâ'nın açıklaması, Çıtak ağzı.

- hiyâr 1/263, 1/285, 1/341, 2/21, 4/70, 5/200, 7/116, 8/124, 9/211, 10/196, 10/269, 10/424, 10/438
 Lanka hıyarı {2/21}, 7/116
 hiyâr bûrânîsi 1/291
 hiyâr turşusu bkz. turşu çeşitleri
 hiyârşenbe/hiyârşember [Hint hıyarı]³⁰⁰ 8/244, 10/242, 10/268, 10/515
 {hiyârşenbe} çiçeği hamîresi bkz. hamîre çeşitleri
 hiyârşenbe emîni 10/242, 10/515
 hiyârşenbe habbı bkz. hab çeşitleri
 hiyârşenbe murabbası bkz. murabba çeşitleri
 hiyârşenbe reçeli bkz. reçel çeşitleri
 hiçhôr [elma]³⁰¹ 3/130
 hileb [ekmek]³⁰² 5/85
 hilete³⁰³ 1/291
 Hind/Hindistân pirinci 5/184, 10/271, 10/390
 Hind tavuğu bkz. tavuk çeşitleri
 hindibâ 1/262, 10/197, ayrıca bkz. güneyik kökü
 Hindistân reçelleri 8/45
 hindistâncevizi 1/354, ayrıca bkz. cevz-i hindi
 hindivâne/hinduvâne [Far. karpuz] 4/220, 4/230, 4/332, ayrıca bkz. harbuz, karpuz
 hingivî [bal]³⁰⁴ 4/57
 Hisâr [Rûmeli Hisarı-İstanbul] kirazı 1/225, 1/227, 3/276, 8/137, ayrıca bkz. gülnâr ve kiraz
 Hitâyî kâse [Çin işi kâse]³⁰⁵ 1/285, 2/222, 3/123, 3/126, 4/76, 8/17, 10/210
 hokka 1/261, 1/262, 1/276, 1/335, 1/354, 4/159, 4/260, 5/20, 5/298, 7/110, 9/139, 10/149, 10/150, 10/194, 10/423, 10/458, 10/465
 [hokka çeşitleri]
 Acemî [İran işi] hokka 4/159
 amel-i İznik [İznik işi] hokka 4/159
 balgamî eşribe hokkaları 10/194
 balgamî ma'âcîn hokkaları 10/194
 fağfûrî ve kâr-ı Çini hokka 1/275
 gümüş hokka 1/262
 kâr-i Kudüs [Kudüs işi] hokka 4/159
 kil-i ser [kabuğundan] biber koyacak hokka 4/260
 sîm-i hâlis hokka 1/354
 şuğl-i Kütahiyevî [Kütahya işi] hokka 4/159
 hon/hon-i beyâz [Far. ekmek]³⁰⁶ 7/111, 9/140, 10/41, 10/304, ayrıca bkz. ekmek
 hora üzümü 1/225, 1/236, 6/24
 Horasan âlûsu 4/159

300 Arapça *hiyâr şanbar*'dan, *Cassia fistula* ağacı ve meyvesi. Sinemeki ile (*Cassia acutifolia*) akraba olan *hiyârşenberin* yaş meyvesinden reçel ve murabba yapılır, meyvesinin siyah balı tıbbi amaçla kullanılırdı, bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar.

301 Evliyâ'nın açıklaması, Ermenice, doğrusu *khintzor*.

302 Evliyâ'nın açıklaması, Rusça, doğrusu *khleb*.

303 *Hilete* her ne kadar "yağsız Urum ta'amları" arasında yer alsada Yunancada öyle bir sözcük ve yemek adı yoktur, ancak "helmelenmiş yemekler" anlamındaki *hilotâ*'nın değişime uğramış hali olabilir.

304 Evliyâ'nın açıklaması, Kürtçe, Sorani lehçesi. Sadece Soraniye mahsus değildir, Kürtçenin tüm lehçelerinde kullanılır.

305 *Hitây* ya da *Kitay*, Çin'in Türkçedeki adıydı.

306 Evliyâ'nın açıklaması "Lisân-ı Pârsî'de hon etmeğe derler" (10/41).

- horilka/horilka arakı, rakısı [pancar rakısı]³⁰⁷ 1/354, 1/355, 1/356, 5/68, 5/79, 5/81, 5/85, 5/184, 7/183, 7/315, 7/333
- horos [horoz] 1/318, 10/209
- ımlık [imlik] horos 1/318³⁰⁸
- hoşâb/hoş-âb [hoşaf] 1/220, 1/285, 2/18, 2/23, 2/190, 2/219, 3/176, 3/225, 3/228, 4/76, 4/159, 4/178, 5/20, 5/40, 5/87, 5/88, 5/200, 5/226, 6/83, 7/260, 8/53, 8/75, 8/155, 8/330, 8/349, 9/44, 9/89, 9/400, 10/193
- [hoşaf çeşitleri]
- âlû-yı Buhârâ hoşâbı 1/285, 5/20³⁰⁹
- amberîn/mu'amber [amberli] hoş-âblar³¹⁰ 1/285, 4/159
- buz pâreli hoşâb/yah pâreli hoşâb 3/190, 3/228, 5/226
- buzlu hoşaf turşusu 2/219
- dud hoşâbı 3/132
- dud-i Arabgîr hoşâbı 1/285
- emrûd-i Azerbâyçân hoşâbı 1/285
- encâs-ı Mardin [iccâs-ı Mardin yerine] hoşâbı 1/285, 5/20
- engür-i İzmir hoşâbı 1/285
- erik hoşâbı 8/53
- gügüm-i Timişvar hoşâbı 1/285
- karanfilli vişne hoşâbı 8/349
- kaysı hoşâbı 1/285
- kızılıcığ-ı Çubuklu Bağçe hoşâbı 1/285
- meşve hoşâbı 10/193
- mümessek [miskli] hoşâblar 1/285, 3/225, 4/159, 5/20, 5/87, 7/260
- mümessek vişne hoşâbı bkz. vişne hoşâbı
- müsmirrât-ı yâbis [kuru meyve] hoşâblar 1/285
- nebâtî hoşâblar [şekerli ?] 5/88
- Ohri hoşâbları 8/330
- sükkerî hoşâb 3/176, 4/159
- seftâlû-yı İslâmbol hoşâbı 1/285
- Şehribân rümmânî hoşâbı 5/20
- tüffâh-ı Kocaeli hoşâbı 1/285
- vişne hoşâbı/buz pâreli vişne hoşâbı 3/190, 3/228, 5/20, 5/226, 8/349, 9/44, 9/89
- vişne-i Tekirdağ hoşâbı 1/285
- yah pâreli hoşâb bkz. buz buz pâreli hoşâb
- zerdâlû hoşâbı 1/285
- hoşâbcı/hoşâbcıyân esnâfı 1/285, 1/287, 1/288, 2/18, 10/193, 10/194
- ser-i hoşâbcıyân (Bülbül nâm üstâd) 1/285
- hoşâbcı dükkânı {2/18}, 3/108
- hoşik/hüşek pilâv: bkz. pilav çeşitleri
- hoşmerim 1/277, 3/228, 7/220, 8/331, 9/138
- {Hoy} [Azerbaycan eyaleti-İran] emrûdu/peygamber emrûdu³¹¹ 2/140, 2/204
- Hoy engürü 2/140, 9/257
- {Hoy} pirinci 2/140

307 Bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler, dipnot 91.

308 İğdiş edilmiş horoz.

309 Metinde âl Buhârâ hoşâbı.

310 Genellikle “mümessek u mu'amber hoşâblar” şeklinde geçer.

311 “[Hoy] engürü firâvândur ve meyvelerinden emrûd-ı peygamberî azimü'l hacm ve şîrîn ve âbdârdur”, Aşık Mehmed, s. 770.

Hoy zerdâlûsu 3/119

hubûbât/hubûbât-ı me'kûlâtı/hubûbât-ı mahsûlât 2/108, 2/112, 2/128, 2/132, 2/137, 2/140, 2/169, 2/175, 2/195, 2/198, 2/207, 3/9, 3/11, 3/20, 3/80, 3/94, 3/110, 3/117, 3/124, 3/139, 3/201, 3/262, 3/264, 4/15, 4/37, 4/44, 4/50, 4/82, 4/112, 4/124, 4/185, 4/194, 4/205, 4/211, 4/222, 4/227, 4/255, 4/277, 5/6, 5/40, 5/62, 5/164, 5/199, 5/228, 5/268, 5/300, 6/153, 6/284, 7/124, 7/147, 7/154, 7/169, 7/234, 8/39, 8/60, 8/75, 8/94, 8/127, 8/165, 8/181, 8/232, 8/245, 8/322, 8/349, 9/98, 9/288, 9/398, 9/427, 10/22, 10/28, 10/169, 10/244, 10/245, 10/259, 10/272, 10/366, 10/374, 10/389, 10/393, 10/400, 10/414, 10/437

hubûbât-ı nebatât bkz. nebâtât

hubz [Ar. ekmek] 3/289, 9/196, 10/195, ayrıca bkz. ekmek ve nân

hubz-ı dârû [darı ekmeği] 10/499, ayrıca bkz. darı ekmeği

huccâc lokumu bkz. lokum/lokma çeşitleri

hulviyyât [tatlılar]³¹² 1/276, 1/283, 4/15, 4/54, 4/76, 4/159, 4/227, 4/291, 5/25, 5/27, 5/88, 7/110, 8/330, 9/82, 9/97, 9/416

sükkerî/şeker işi hulviyyât 4/54, 5/25

hulviyyât ü zülbiyyât/zülbiyyât ü hulviyyât [tatlı yiyecekler]³¹³ 1/295, 2/190, 4/73, 5/20, 5/125, 5/200, 9/369, 10/196, 10/233, 10/250, ayrıca bkz. zülbiyyât/zülâbiyyât mûmessek hulviyyât ü zülbiyyât 5/88

hum [Far. geniş ağızlı küp] 1/58, 1/262, 3/80 4/159, 5/150, ayrıca bkz. küp

hum-ı husrevânî bkz. husrevânî küp

humâr [sarhoşluk] 2/53, 6/261, 8/166, 9/66, ayrıca bkz. sekr/sekir

humhâne [meyhane]³¹⁴ 1/213, 8/72

hummâs/hummâs limonu³¹⁵ 10/192, 10/242, 10/267

hummâs rubu bkz. rub çeşitleri

hummâs şerbeti/eşribe-i hummâs 1/276, 1/285, 9/60, 9/369, 10/210, 10/242, {10/267}, 10/455

hummûs [nohut] 3/80, 3/94, 4/15, 10/326, 10/471

hummûs-ı Bedevî ya'nî leblebi 10/326, ayrıca bkz. leblebi

hunza³¹⁶ 6/224

hûric [et]³¹⁷ 2/161

hûrmâ/hûrmâ ağacı/hûrmâlık/hûrmâ bağları 1/61, 1/230, 1/298, 1/300, 1/360, 3/20, 3/57, 3/72, 3/80, 3/82, 3/83, 3/94, 3/195, 4/74, 4/255, 4/260, 4/261, 4/275, 4/277, 4/285, 4/287, 4/294, 4/325, 4/352, 5/71, 5/228, 6/24, 6/221, 6/270, 6/271, 7/6, 7/91, 7/106, 8/45, 8/110, 8/240, 8/244, 8/247, 9/53, 9/59, 9/89, 9/106, 9/127, 9/130, 9/132, 9/148, 9/152, 9/167, 9/195, 9/196, 9/197, 9/202, 9/206, 9/209, 9/214, 9/211, 9/215, 9/223, 9/226, 9/228, 9/271, 9/278, 9/279, 9/297, 9/300, 9/302, 9/306, 9/310, 9/312, 9/328, 9/335, 9/336, 9/338, 9/340, 9/341, 9/342, 9/362, 9/399, 9/400, 9/401, 9/403, 9/409, 9/411, 9/412, 9/417, 9/419, 9/420, 9/421, 9/423, 9/425, 9/427, 9/429, 10/67, 10/103, 10/111, 10/184, 10/242, 10/261, 10/267, 10/315, 10/316, 10/318, 10/332, 10/340,

312 Arapça tatlı anlamındaki *hulv*'ün çoğulu.

313 Bkz. aşağıda zülbiyye, zülbiyyât maddelerine ve On Birinci Bölüm: Tatlılar, dipnot 53.

314 Arslan 2003, s. 90.

315 Osmanlı kaynaklarında *hummâs/hummâz* (Arapçada *hummâd*) kuzukulağı (*Rumex oxalis*, *R. acetosa*) olarak geçer. *Seyahatnâme*'de sözü edilen bir limon türüdür. Bkz. Onuncu Bölüm: Meyveler, dipnot 68. 10/192'de *hummâsh*.

316 Evliyâ'ya göre, Amsterdam bostanlarında biten, Yenidünya'dan gelen "lahana gibi katmer katmer [...] yeşil yaprağı olur, ammâ ribâs gibi meyhoşdur [...] ortasında [...] beyâz kabağı olur [...] leb-ber leb sarı balı var." Tanımlanamadı.

317 Evliyâ'nın açıklaması, Gürcüce.

10/341, 10/344, 10/345, 10/347, 10/349, 10/352, 10/361, 10/362, 10/366, 10/367, 10/368, 10/370, 10/371, 10/372, 10/375, 10/378, 10/382, 10/383, 10/384, 10/385, 10/387, 10/397, 10/398, 10/404, 10/405, 10/406, 10/412, 10/415, 10/416, 10/421, 10/423, 10/424, 10/435, 10/437, 10/439, 10/441, 10/442, 10/443, 10/451, 10/454, 10/455, 10/458, 10/461, 10/500, 10/501, 10/502, 10/503, 10/506, 10/508, 10/512, 10/518, 10/530, 10/531, ayrıca bkz. nahl/nahl-i hûrmâ ve temr

[hurma çeşitleri]

{Akka} hûrmâsı 3/72

âsi hûrmâ/dom hûrmâsı 9/297, 10/267, 10/423, 10/426, 10/429, 10/455

Bağdad hûrmâsı/Bağdâd'ın histâvî hurması 3/72, 3/82, {4/255}, {4/260}, 10/267, 10/506

Basra hûrmâsı 3/72, 10/267, 10/506

bedrayî hûrmâ³¹⁸ 4/255, 4/260

beledî hûrmâ 10/267

beyâz hûrmâ 10/267, 10/372

Burullûsî [Burlos-Mısır] hûrmâ³¹⁹ 10/267, {10/385}

Cevâzir [Irak] hûrmâsı 3/72

çelebi hûrmâsı [Medine] 10/506

dom hûrmâsı bkz. âsi hûrmâ

elif hûrmâsı 9/302

{Gazze} hûrmâsı 3/80

hastâvî hûrmâ bkz. hastâvî/histâvî hûrmâ maddesi

Hicâz hûrmâsı 10/506

hûrmâ-yı bestânî 10/267

hûrmâ-yı Elvâhî [Mısır]³²⁰ 10/267, {10/503} {10/506}

hûrmâ-yı Hamevî 10/267

hûrmâ-yı İsvânî [Assuan] 10/267

hûrmâ-yı kaderî 10/267

hûrmâ-yı medenî 10/267

hûrmâ-yı selvânî 10/267

hûrmâ-yı şahmî 10/267

hûrmâ-yı tıyn 10/267

Kâhire hûrmâsı 3/72

kırmızı hûrmâ 10/267, 10/372, 10/506

Kureyn [Mısır] hûrmâsı 10/530

Lahsa [Suudi Arabistan] hûrmâsı 3/72, 10/267, 10/506

la'l pâre hûrmâ 10/506

Medîne hûrmâsı 1/230, 4/260, 9/328, 10/111

mor hûrmâ 10/267

Sa'îdî hûrmâ [Port Said hurması] 10/267

sarı hûrmâ 10/267, 10/372, 10/506

Sebz-i Râ'/Seb'a zirâ hûrmâsı³²¹ 10/506

siyâh hûrmâ 10/267, 10/372

yaban hûrmâ 9/417

hûrmâ arakı 4/255, 10/271, 10/436

hûrmâ bekmezi bkz. bekmez çeşitleri

318 Bağdat'ın lezzetli hurmalarından biri.

319 "İri ve kırmızı hûrmâdır ve müdevver [yuvarlak] şekillidir" (10/267).

320 "Bir güne kuru hûrmâsı olur [...] çakıl taşı gibi çakır çakır öter" (10/267).

321 "Sebz-i Râ' derler bir güne sarı ve kırmızı hûrmâsı olur, yedisi bir arşın geldiğiçün Seb'a Zirâ derler, Bağdad[ın] hastavî hûrmâsı gibi uzundur ve gayet lezizdir" (10/506, Mısır).

hûrmâ bekmezi şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 hûrmâ helvâsı bkz. helva çeşitleri
 hûrmâ nahlistânı bkz. nahlistân
 hûrmâ sirkesi bkz. sirke çeşitleri
 hûrmâ şarâbı şarap/bâde çeşitleri
 hûrmâ şerbeti 4/255, {4/261}, 10/443
 hûrmâ turşusu bkz. turşu çeşitleri
 hûrmâlî çörek bkz. çörek çeşitleri
 hûrmâlî çörek esnâfı bkz. esnaflar, esnâf-ı temr-ayşçıyan
 husrevânî/hüsrevânî küp/hum-ı husrevânî [büyük küp]³²² 1/58, 1/262, 1/283, 1/298, 1/305,
 2/186, 2/201, 3/80, 3/187, 4/159, 6/60, 8/190, 10/457
 hûş u tuyûr bkz. tuyûr
 huşk-i Abbâsî emrûd bkz. Abbâsî armudu kurusu
 huşk-i engûr bkz. kuru üzüm
 hût [Ar. büyük balık] 6/61, 6/86, 10/157, 10/190, ayrıca bkz. balık, mâhî, mâ'ide ve semek
 hût-i İdrîs bkz. balık çeşitleri
 hût-i Yûsuf bkz. balık çeşitleri
 hûlbe³²³ 10/271, ayrıca bkz. bûy otu
 {hûlbe} çorbası bkz. çorba çeşitleri
 hûmûl/hûmûl kökü³²⁴ 1/354
 hûmûl şarâbı bkz. şarap çeşitleri
 hûmüllü boza bkz. boza çeşitleri
 hûnkâr helvâcıları bkz. helvâcî/helvâcıyân esnâfı
 hûnkâr helvâcıbaşısı bkz. helvâcıbaşısı
 hûnkâr karcıbaşısı 1/287
 hûnkâr sakkâbaşısı /266
 Hûrmûz sükkerî şerbeti 4/227

I

ıgırn [balık ağı] 1/24, 1/290, 8/325, ayrıca bkz. balık şebekesi ve saçma
 ıgırn kayıkları 8/272
 ıgırncılar 1/289
 ıgırncıyân-ı sayyâdân esnâfı bkz. esnaflar
 ihlamur bkz. ohlamur
 ihtapot [ahtapot] 1/290, 7/93, 8/267
 innâb bkz. unnâb
 ırka sûs suyu, ya'ni biyan kökü suyu³²⁵ 10/193, 10/271
 ırka sûs şerbetçileri/dükkân-ı ırka sûs esnâfı 10/193, 10/206
 ırka sûs şerbeti ya'nî biyankökü şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 ırkî'l-cenâh [deva otu?] 6/279

322 Sasanî hükümdarı Hüsrev'in eseri anlamındaki *hûsrawanî*'den. Sözcük, güzel, değerli ve büyük şeyleri betimlerdi, Tietze 1993. Evliyâ benzetme ögesi olarak sıkça kullanır "Hüsrevânî küp-misâl sâhib-i şikem idi" (2/186), (10/457); "Ol kadar büyük başdır kim güyâ [...] husrevânî küp kadar var" (2/201); dahası, öfkeli Kaya Sultan'ı "husrevânî küpe binmiş cadıya" benzetir (3/187).

323 Arapça *hulbah*'tan. Türkçede boyotu olarak da bilinen, tohumu çemen yapımında kullanılan bitki (*Trigonella foenum-graecum*), Aşık Mehmed, s. 1277; Bedevian, s. 593 (3468).

324 Şerbetçiotu, maya otu ve hemel olarak da bilinir (*Humulus lupulus*), Bedevian, s. 323 (1872).

325 Bkz. dipnot 99.

ısıcak pâlûdecıyân esnâfı bkz. esnaflar
 ısıcak pâlûdecıyân-ı kavvâfân esnâfı bkz. esnaflar
 ıskara [ızgara] 1/291, 5/199
 ıslama şarâbı bkz. şarap çeşitleri
 ıspanak 4/15, 10/158, 10/196, 10/270
 ıspanak bûrânisi bkz. bûrânî/borani maddesi
 ıspanakcıyân [ve] sebzecıyân esnâfı bkz. esnaflar
 ıssı sa'lebci 1/286
 ıssı südcü 1/286
 ıssı şerbetçiler bkz. şerbetçi/şerbetciyân esnâfı
 ıstakoz 1/290, 9/125
 ışıkını [lapa, tirit]³²⁶ 2/108, 4/82
 ışkın/ışgın³²⁷ 2/109, 6/279, 8/120, 8/331, ayrıca bkz. reybâs
 ışkın murabbası bkz. murabba çeşitleri
 ıyş [u] işret bkz. ayş [u] işret
 ıyş [u] tarab bkz. ayş [u] tarab

i

ıbrık/abârik 1/50, 1/286, 2/190, 2/215, 3/9, 3/153, 4/79, 4/159, 5/125, 5/302, 8/32, 9/326,
 9/401, 10/141, 10/147, 10/193, 10/229, 10/305, ayrıca bkz. leğen ve ıbrık
 [ıbrık çeşitleri]
   bakır ıbrık 1/286
   çam ıbrık 3/153
   Dimetoka [Didymoteicho-Yunanistan] kırmızı ıbrıkları 8/33
   kâşî [çini] ıbrık 3/9
   sım ıbrık 4/159, 5/125
 iccâs [Ar. erik] 8/89, ayrıca bkz. âlû, erik ve encâs
 iç kilârcıbaşı bkz. kilârcıbaşı
 iç yağı 1/278, 1/299, ayrıca bkz. çürüş
 iğde 4/189
 ileğen bkz. leğen
 imâm şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 imâm yoğurdu bkz. yoğurt çeşitleri
 imâmiyye/imâmiyye arakı bkz. arak çeşitleri
 imâret-i dâru'z-ziyâfe bkz. dâru'z-ziyâfe/dâru'z-ziyâfât
 imâret³²⁸ /imâret-i dâr-ı it'âm/dârü'l-it'âm/imâret-i ta'âm/imâret-i me'kel/dârü'l-imâret 1/69,
 1/76, 1/197, 1/102, 1/152, 1/195, 1/197, 1/212, 1/230, 1/234, 1/252, 2/15, 2/33, 2/52,
 2/89, 2/97, 2/129, 2/203, 2/206, 3/7, 3/9, 3/22, 3/29, 3/44, 3/92, 3/110, 3/141, 3/168,
 3/173, 3/212, 3/218, 3/219, 3/225, 3/245, 3/262, 3/270, 3/271, 4/15, 4/82, 4/101, 4/125,
 4/211, 4/220, 4/317, 4/325, 5/40, 5/164, 5/190, 5/199, 5/228, 5/300, 5/315, 6/7, 6/91,
 6/96, 6/100, 6/104, 6/117, 6/135, 6/143, 6/150, 6/157, 6/247, 6/251, 6/253, 6/256,

326 Metinde herise ve çorbalarla birlikte sayılan ıskın, "ışıkını" olarak okunmalı. *İşıkını*, Farsça et suyuna batırılmış ekmek anlamındaki *ışkına*'nın değişime uğramış halidir, Steingass, s. 66; Tietze 1999/Per., 68; Dankoff-Tezcan, s. 151; *Derleme Sözlüğü*, *ışkene* maddesi.

327 Sapları çiğ ya da pişmiş olarak yenilen, reçeli ve şerbeti yapılan, kökleri tıbbi amaçla kullanılan çeşitleri çok olan *Rheum* familyasından bir bitki, Baytop 1977, s. 139; MMPND, *Rheum*. Reybâs, ıskın/ışgın ile eşanlamlıdır, bkz. dipnot 590.

328 Metinde imâret hem külliye hem de yolculara, öğrencilere, fukaralara yiyecek dağıtan kurum, aşevi olarak geçer. Dizinde sadece "aşevi" anlamındaki imaretler yer alır.

6/260, 6/282, 6/318, 7/110, 7/111, 7/169, 7/188, 7/233, 7/296, 7/303, 8/32, 8/35, 8/38, 8/47, 8/73, 8/75, 8/77, 8/80, 8/82, 8/85, 8/145, 8/166, 8/177, 8/224, 8/225, 8/290, 8/309, 8/320, 8/326, 8/330, 8/337, 8/349, 9/20, 9/21, 9/23, 9/25, 9/27, 9/31, 9/36, 9/42, 9/47, 9/59, 9/66, 9/71, 9/73, 9/90, 9/104, 9/130, 9/153, 9/159, 9/170, 9/175, 9/179, 9/189, 9/194, 9/199, 9/226, 9/245, 9/246, 9/248, 9/265, 9/272, 9/273, 9/276, 9/327, 9/396, 10/112, 10/118, 10/137, 10/139, 10/141, 10/144, 10/152, 10/160, 10/163, 10/207, 10/253, 10/257, 10/297, 10/298, 10/303, 10/304, 10/306, 10/323, 10/340, 10/388, 10/405, 10/408, 10/442, ayrıca bkz. dâru'z-ziyâfe/dâru'z-ziyâfât

incîr/enâcîr 1/231, 1/298, 1/301, 2/9, 2/53, 2/91, 2/204, 3/20, 3/32, 3/38, 3/68, 3/80, 4/52, 4/211, 4/295, 4/325, 5/6, 5/70, 5/71, 5/82, 5/154, 5/199, 5/206, 5/228, 5/241, 5/253, 5/259, 5/261, 6/47, 6/95, 6/153, 6/220, 6/221, 6/267, 6/268, 6/272, 6/281, 6/291, 6/292, 7/91, 7/234, 7/235, 7/250, 7/281, 8/36, 8/93, 8/127, 8/129, 8/140, 8/143, 8/146, 8/155, 8/166, 8/168, 8/169, 8/177, 8/223, 8/239, 8/240, 8/244, 8/246, 8/247, 8/265, 8/266, 8/282, 8/286, 8/294, 8/297, 8/304, 8/305, 8/310, 8/313, 8/314, 8/317, 9/17, 9/30, 9/31, 9/36, 9/53, 9/60, 9/83, 9/11, 9/89, 9/93, 9/96, 9/97, 9/98, 9/99, 9/109, 9/111, 9/115, 9/116, 9/132, 9/141, 9/148, 9/152, 9/162, 9/167, 9/170, 9/180, 9/182, 9/183, 9/197, 9/215, 9/223, 9/229, 9/239, 9/257, 9/258, 9/271, 9/278, 9/279, 9/297, 9/328, 9/425, 10/268, 10/270, 10/361, 10/364, 10/365, 10/366, 10/369, 10/374, 10/397, 10/421, 10/506, 10/515, ayrıca bkz. lop ve tîn

[incîr/lop çeşitleri]

Agriyomasa incîri³²⁹ 8/294

âhir-i şitâ incîri [kış incîri] 9/99

ak lop 9/97, 9/98

Aydın lopu 9/98

bâdencân incîri/pathıcan lopu 2/53, 9/98

ballı lop 9/98

beyâz incîr 10/421

çiçek incîri 8/146

dede salı lopu 9/98

Freng/Frenk incîri³³⁰ 9/60, 9/132

gök [yeşil] lop 9/96, 9/97, 9/98

haşhaşlı lop 9/98

hurde [küçük] yeşil incîr 9/60

ısı yemez lopu 9/98

kara lop 9/97

kızıl lop 9/97

Kilis incîri 9/182

Köşk şehri [Aydın] lopu 9/96, 9/97

mışmış lop 9/98

mor lop 9/97, 9/98

müşklü [miskli] lop 9/98

nakîb lopu 9/98

Nâzlı [Nâzilli] incîri/lopu 1/298, 2/53, 8/223, 9/97, 9/98, 9/99

pathıcan lopu bkz. bâdencân incîri

Rûm [Anadolu] incîri 9/60

sarı lop 9/98

siyâh incîr 8/155

329 Yunanistan'da Yanya yakınlarındaki Aydonat (Agios Donatios, günümüzde Paramithia) yöresinin meşhur inciriymiş. Evliyâ'nın anlatıtları dışında bilgi bulunamadı.

330 "Fındık kadar bir yeşil Freng incîri olur" (9/132).

- sultân lopu 9/98
 Sultanhisâr [Aydın] incîri 9/97
 şeker incîri 8/246
 şekerli lop 9/98
 ter lop 9/98
 {Trabzon} inciri 2/53
 yedi veren [incîr] 9/99
 yeşil lop 9/98
 incîr kurusu/kuru incîri/incîri yâbisi 8/168, 8/294, 9/77, 9/95, 9/96, 9/97, 9/99, 9/107
 incîr yâbisi bkz. incîr kurusu
 ineb [Ar. üzüm] 1/286, 1/288, 3/46, 8/174, 9/399, 9/420, 10/345, ayrıca bkz. üzüm ve engür
 dıraht-ı ineb [asma] 9/55, ayrıca bkz. üzüm asması/ağacı
 ineb-i Halil bkz. Halilü'r-rahmân üzümü/inebi
 inebü'd-dibs [üzüm pekmezi] 1/286
 inebü'd-dibs şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 inek 1/277, 1/278, 1/279, 1/299, 9/187, 9/254
 inek eti bkz. et çeşitleri
 İngiliz sirkesi bkz. sirke çeşitleri
 İngiliz şarâbı bkz. şarap çeşitleri
 ipsarya [balık]³³¹ 2/53, 8/111, 8/124
 ipsomi [ekmek]³³² 8/124
 ipsomisko³³³ ya'nî ekmek tirîdi 1/291
 iskemle³³⁴ 2/53, 5/199, 5/261, 6/67, 7/283
 iskorbid/iskorpid balığı 1/290, 6/86, 8/68
 İslâmbol [İstanbul] bozası 1/354
 İslâmbol işkembecileri 1/282
 İslâmbol kirazı 4/17, {8/137
 İslâmbol köfteri 1/286
 İslâmbol lüffâmı 3/94
 İslâmbol müsellesi 1/355
 İslâmbol nârı 3/94
 İslâmbol şarâbı 1/358
 İslâmbol şeftalüsü 1/285
 İslâmboli pirinç³³⁵ 10/223
 ispençer/ispençerân ya'nî devâ otucyân³³⁶ 1/289, 1/327, 3/104, 4/79, 5/79, 8/243, ayrıca bkz. devâ otuları
 İstanköy [Kos-Yunanistan] engürü 9/257
 {İstanköy} lüffân nârı 9/115
 istaride [izmarit?] bkz. balık çeşitleri
 istavrid bkz. balık çeşitleri
 istiridye 1/204, 1/291, 7/93, 8/63, 8/169, 8/267, 9/125, ayrıca bkz. lakoz

331 Evliyâ'nın açıklaması, Yunanca (8/124), doğrusu *psária* (tekili *psári*). Trabzonlular da balığa ipsarya derlermiş (2/53).

332 Evliyâ'nın açıklaması, Yunanca, doğrusu *psomí*.

333 Bu da tıpkı *ankuryasa* gibi uydurulmuş bir sözcüktür, bkz. dipnot 26.

334 Üzerine sini, tepsi vb. konulan dört ayaklı tahta, demir ya da sedefkâri altlık. "Rezeli" olanlar, yani açılıp kapananları da vardı (6/67).

335 Muhtemelen Mısır'dan İstanbul'a gönderilen kaliteli pirincin adıydı.

336 İспенçiyar ya da ispenciyyar önce deva otçularına (botanikçilere) zamanla da eczacılara verilen addı, İtalyanca *special/speciale*'den. Metinde ayrıca ispeçer ve işpeçar olarak da geçer.

istiridyeciyân esnâfı bkz. esnaflar
 işkembe/şikenbe aş, çorbası 1/282, 1/283, 2/185³³⁷, ayrıca bkz. zerâfet ü kabâhat çorbası ve
 ta'âm-ı mahmûrân
 işkembeci eşekleri 1/283
 işkembeciler/işkembeciyân esnâfı bkz. esnaflar
 işkuk [armut]³³⁸ 4/57
 işpeçar bkz. işpençer
 işrethâne [meyhane] 1/356
 izmarid bkz. balık çeşitleri
 İzmir bâdemi 9/53
 İzmir balı 9/53
 İzmir engürü/üzümü 1/285, 9/257
 İzmir nârı 9/53
 İzmit ferik elması 4/16
 İzmit misket elması 4/16
 İznik/İznik-i Rûm çiniler [çanak, hokka, kâse, kavanoz, tabak] 1/285, 1/327, 4/159, 5/66

K

kaba parmak bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri
 kabak 1/222, 1/263, 1/285, 4/125, 5/200, 6/49, 6/60, 6/153, 6/223, 7/312, 7/340, 10/270,
 10/459
 [kabak çeşitleri]
 Adana kabağı³³⁹ 1/190, 2/187, 2/201, 4/327, 6/60, 7/108, 7/324, 8/292, 9/301, 9/425
 bal kabağı³⁴⁰ 7/116
 dolma kabağı³⁴¹ 6/60
 Elvâh [Mısır] kabağı 10/270
 Freng kabağı 10/270
 Mısır kabağı 10/270
 Rûm [Anadolu] kabağı 10/270
 su kabağı 4/125, 10/270
 sürâhî dolma kabağı 1/222, 9/301³⁴², 10/270
 kabak böreği bkz. börek çeşitleri
 kabak dolması bkz. dolma çeşitleri
 kablıçsa³⁴³ 5/199, 6/101
 kâbüli³⁴⁴ 5/14, 5/87, 5/88
 kâcî [bulamaç]³⁴⁵ 2/120
 kadeh 1/355, 1/357, 2/215, 4/50, 5/76, 5/81, 6/26, 6/37, 7/44, 7/235, 8/115, 9/121, 10/383

337 Mecazi anlamda kullanılıyor "Vezir iken vizir olup [...] bî-meze işkembe çorbası oldular."

338 Evliyâ'nın açıklaması, Kürtçe, Sorani lehçesi. Kürtçenin tüm lehçelerinde kullanılır, Soraniye mahsus değildir.

339 Tümü benzetme ögesi. O nedenle cilt ve sayfa numaraları "kabak" maddesinde gösterilmedi.

340 Benzetme ögesi, "Bal kabağı gibi sürâhî kellesi var."

341 Benzetme ögesi, "tohuma gelmiş dolma kabağı kadar kalın bâzûlar var."

342 Benzetme ögesi.

343 "Maho ya kablıçsayı getire' ya'nî 'Bire Mehemmed ağaçdan bakracı getire' derler" (5/199, Belgrat).

344 Hindistan kökenli bir bitkinin özellikle tıbbi amaçla kullanılan meyvesi, (*Embelia ribes*, eşanamlısı *Embelia garciniifolia*). 5/87'de kâblı.

345 Evliyâ'nın açıklaması, Farsça.

[kadeh çeşitleri]

altun arak kadehi 7/44
 altun kadeh 6/37, 9/121
 billûr kadeh 1/357
 fağfûrî, mücevher kadeh 1/357
 gümüş kadeh 5/76, 6/26, 6/37
 moran [murano] kadeh 1/357
 necef kadeh 1/357
 sîm kadeh 7/44

kadehkâr 5/185

kadın parmağı bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri

kahâvî/kahhâvî bkz. kahvehâne

kâhî/kâhki/kehak³⁴⁶ {1/264}, 2/22, 2/109, 2/128, 3/15, 3/20, 4/37, 4/82, 9/279, 9/340, 9/401, 10/92, 10/193, 10/195, 10/411, 10/421

[kâhî/kâhki çeşitleri]

beyâz kâhî/kâhk-i ebyâz 3/15, 3/20
 kahk/kehak halka çöreği 4/82, 10/92
 katmer kâhî 2/22, 2/128, 4/37
 mutabbak [katmerli] kâhk 9/340
 simsimli halka kâhki 10/411
 yağlı kâhî 2/109, 10/92

kâhîci/kâhîciyân esnâfı bkz. esnaflar

kahve 1/134, 1/274, 1/276, 1/292, 1/296, 1/298, 1/327, 1/352, 1/354, 2/23, 2/104, 2/132, 2/186, 2/189, 2/202, 2/220, 2/232, 2/238, 2/247, 3/53, 3/145, 3/155, 4/76, 4/79, 4/185, 4/214, 5/27, 5/87, 5/200, 5/255, 5/259, 6/46, 6/52, 6/75, 6/176, 7/115, 7/119, 8/67, 8/103, 8/279, 9/11, 9/36, 9/43, 9/83, 9/98, 9/138, 9/190, 9/273, 9/274, 9/309, 9/346, 9/349, 9/369, 9/397, 9/398, 9/400, 9/401, 9/409, 9/418, 9/419, 10/58, 10/76, 10/80, 10/138, 10/193, 10/201, 10/203, 10/207, 10/210, 10/212, 10/220, 10/223, 10/229, 10/233, 10/236, 10/240, 10/242, 10/250, 10/264, 10/313, 10/395, 10/417, 10/418, 10/435, 10/497, 10/513, ayrıca bkz. kışır
 mümessek kahve 10/193, 10/236
 mümessek ve mu'amber kahve 4/76, 9/274
 sükkîrî ve mu'amberî kahve 1/298
 kahve-i Yemen/kahve-i Yemenî 1/298, 2/23, 4/185, 10/138, 10/395

kahve bkz. kahvehâne

kahve dâne mülebbesi bkz. mülebbes çeşitleri

kahve değirmeni 6/67

kahve döğücü esnâfı bkz. esnaflar

kahve dükkânı bkz. kahvehâne

kahve ibriği 2/206, 8/344, 10/229

kahve makraması 4/54, 10/210, 10/393, 10/401, 10/412

kahve tabisi/tabî civânları/tabîyân [kahveci çırağı] 2/40, 9/83, 9/190, {9/274}

kahve tepsisi 10/458

kahve tüccârî esnâfı bkz. esnaflar

kahvealtı/kahvealtı ta'âmı 2/191, 2/221, 5/228, 5/229, 6/202, 7/77, 10/91, ayrıca bkz. futûr/
 futûr ta'âmı, tahte'l kahve ve tahte'l futûr

346 Metinde *kahik*, *kahk*, *kehak*, *kehk* ve *kehki* şeklinde geçer. Farsça bir sözcük olan *kâhî*'nin Osmanlıca sözlüklerdeki karşılığı “üçgen küçük börek” (Kelekian 1911) ya da “kuru poğaçaya neviden üç köşeli çarşı böreği; bir çeşit simit”tir (Devellioğlu 2002). Evliyâ *kehak* için “halka çöreği” açıklamasını yapar (4/82, 10/92); krş. Dankoff-Tezcan, s. 158.

kahveci [kahvehane sahibi, çalışan] 3/205, 9/274, 10/194, 10/203

kahveci [toptancı kahve tüccarı] 1/274

kahvecibaşı 5/21, 10/194, 10/209, 10/223, 10/534

kahveciyân esnâfı [kahvenâne sahipleri] bkz. esnaflar

kahveciyân-ı piyâde esnâfı bkz. esnaflar

kahvehâne/kahve/kahâvî/kahvehân 1/107, 1/109, 1/238, 1/274, 1/354, 2/18, 2/40, 2/91, 2/93, 2/149, 2/174, 2/218, 2/225, 3/32, 3/166, 3/177, 3/194, 3/195, 3/201, 4/185, 4/189, 4/191, 4/194, 4/204, 4/213, 4/219, 4/256, 4/287, 4/297, 5/38, 5/46, 5/63, 5/113, 5/118, 5/128, 5/144, 5/147, 5/148, 5/197, 5/205, 5/221, 5/290, 5/308, 5/309, 6/64, 6/91, 6/246, 6/286, 6/318, 7/57, 7/58, 7/67, 7/153, 7/154, 7/232, 7/246, 7/258, 7/293, 7/340, 8/72, 8/73, 8/98, 8/106, 8/126, 8/142, 8/161, 8/174, 8/175, 8/176, 8/177, 8/180, 8/185, 8/190, 8/230, 8/279, 8/286, 8/290, 8/309, 8/310, 8/319, 8/320, 8/329, 8/333, 8/338, 9/21, 9/24, 9/27, 9/37, 9/38, 9/43, 9/48, 9/53, 9/55, 9/56, 9/64, 9/83, 9/98, 9/111, 9/114, 9/130, 9/145, 9/151, 9/180, 9/182, 9/190, 9/210, 9/274, 9/275, 9/327, 9/336, 9/362, 9/364, 9/365, 9/397, 9/400, 9/401, 9/407, 9/408, 9/412, 10/58, 10/106, 10/138, 10/155, 10/156, 10/160, 10/164, 10/168, 10/193, 10/194, 10/204, 10/250, 10/277, 10/315, 10/316, 10/323, 10/326, 10/335, 10/337, 10/338, 10/340, 10/342, 10/344, 10/351, 10/364, 10/369, 10/374, 10/377, 10/378, 10/379, 10/380, 10/381, 10/382, 10/383, 10/384, 10/385, 10/389, 10/393, 10/394, 10/395, 10/396, 10/397, 10/398, 10/400, 10/401, 10/402, 10/404, 10/405, 10/406, 10/409, 10/411, 10/412, 10/415, 10/416, 10/423, 10/424, 10/426, 10/427, 10/430, 10/435, 10/436, 10/438, 10/441, 10/442, 10/445, 10/451, 10/461, 10/469, 10/484, 10/487, 10/490, 10/500, 10/501, 10/502, 10/503, 10/506, 10/507, 10/509, 10/513, 10/516, 10/517, 10/528, 10/529

[meşhûr kahvehaneler]

Addâsiyye kahvesi [Şam] 9/274

Arap kahvehânesi [Mısır] 10/377

Arslan Dede kahvesi [Halep] 9/43, 9/190

Bâb-ı Fütûh kahvesi [Kahire] 10/193

Bâb-ı Şa'riyye kahvesi [Kahire] 10/193

Beğ kahvesi [Güzelhisâr-Aydın] 9/83

Cemâmiz kahvesi [Kahire] 10/193

Cin Mü'ezin kahvesi [Bursa] 2/18

Çadırcılar kahvesi [Şam] 9/274

Çârdâk kahvesi [Bâzârköy/Orhangazi-Bursa] 5/144

Çelebi kahvesi [Bâzârköy/Orhangazi-Bursa] 5/144

Emîr kahvesi [Bursa] 2/18

Fahhâmîn kahvesi [Şam] 9/274

Gavriyye kahvesi [Kahire] 10/193

Habeşli Kethudâ kahvesi [Kahire] 10/193

Hacı kahvesi [Güzelhisâr-Aydın] 9/83

Harâbâbâd kahvesi bkz. Harâbe kahvesi

Harâbe kahvesi [Kahire] 9/43, 10/193

Harrâtîn kahvesi [Şam] 9/274

İğneciler kahvesi [Şam] 9/274

Karaköy kahvehanesi [Manisa] 9/43

Kessâr kahvesi [Bağdat] 4/253

Mahkeme kahvesi [Şam] 9/274

Mansıb kahvesi [Şam] 9/274

Mevlevihâne kahvesi [Güzelhisâr-Aydın] 9/83

Mukli kahvesi [Şam] 9/274

- Nâşif kahvesi [Şam] 9/274
 Paşa kahvesi [Güzelhisâr-Aydın] 9/83
 Rûmeli Meydânı kahvesi [Kahire] 10/193
 Serdâr kahvesi [Bursa] 2/18
 Serdâr kahvesi [İzmit] 2/40
 Sinâniyye kahvesi [Şam] 9/43, 9/274
 Sipâhî kahvesi [Şam] 9/274
 Sultân Hasan kahvesi [Kahire] 10/193
 Sunkuriyye kahvesi [Kahire] 10/193
 Sükkerî kahvesi [Şam] 9/274
 Şerefyâr kahvesi [Bursa] 2/18
 Tahtalkal'a kahvehaneleri [Manisa] 9/43
 Türkmâniyye kahvesi [Şam] 9/274
 Uzun Çârşû kahvehâneleri [Dimyat-Mısır] 10/389
 Yaz kahvehâneleri [Mısır] 10/193
 Yeni kahve [Kahire] 10/193
 Yûsuf Şâh kahvesi [İstanbul] 1/109
 kahvehâne-i münakkaş [nakışlı, reşimli] 2/18, 2/40, 8/290, {8/309}, {8/320}
 kahvehâne-i tiryâki 8/161
 kahve-i Yemen bkz. kahve
 kahve-i zibâ [süslü kahvehane] 9/43, 9/44, 10/378
 kâk [peksimet]³⁴⁷ 9/288, 9/400, 9/419
 kakac [pasdırma]³⁴⁸ 2/92
 kâkciyân esnâfı bkz. esnaflar
 kakule/kâkûle/kakula³⁴⁹ 1/262, 1/326, 3/264, 6/30, 7/102, 8/119, 8/244, 10/151, 10/447, 10/451, 10/460, 10/465, 10/466, 10/481, 10/486, 10/488, 10/489, 10/493, 10/494
 kâkûle-i Habeş 8/244
 kakule-i kebîr 10/447, 10/451, 10/460, 10/466, 10/481, 10/486, 10/488, 10/493, 10/494
 kakule-i sagîr 10/465
 kalbe bkz. kalye
 kalimbok³⁵⁰ 8/127, 8/128, 8/151, 8/157, 8/165, 8/169, 8/263
 kalimbok ekmeği 8/128, 8/151, 8/157, 8/267
 kalkan balığı 1/290, 1/291, 2/53, 5/48, 6/86, 7/262, 8/175, 9/133
 kızıl kalkan balığı [?] 1/291
 kulaklı [kalaklı?] kalkan balığı³⁵¹ 1/291
 kalkan balığı dalyanı bkz. Karataşlar dalyanı
 kalye³⁵² 3/192
 kamereddîn bkz. kayısı çeşitleri
 kamerî kayısı bkz. kayısı çeşitleri

347 “Kek, kâk ve peksimete denir”, Ahmed Cavid, s. 55. “Şâm'ın hâs u beyâz nânı ve kâkı rub'ı meskûnda meşhûrdur” (9/288).

348 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

349 *Elettaria cardamomum* bitkisinin hem baharat, hem ilaç olarak kullanılan tohumları. Evliyâ Afrika'da yaptığı alışverişlerde kakuleden sıkça söz eder.

350 Arnavutça kökenli sözcük Yunancaya *kalamboki* olarak geçti. Evliyâ'ya göre “Kalimbok Mısır buğdaydır, kim kamış gibi şeyde bitüp ondan bir güne beyâz ekmecek ederler” (8/128, Argos-Yunanistan); krş. Dankoff-Tezcan, s. 159; Dördüncü Bölüm: Ekmekler, dipnot 35.

351 Bkz. Sekizinci Bölüm: Balıklar, dipnot 36.

352 Arapça bir sözcük olan *kalye* kızarmış, kavrulmuş et ve sebze yemeklerinin ortak adıydı. Metinde *kalbe*.

kamerü'd-devle bkz. kayısı çeşitleri
kamh [buğday]³⁵³ 10/91, 10/133
kanara/kanarahâne/kanâre evleri [mezbaha] 1/274, 1/279, 5/59, 10/106, ayrıca bkz. salâhâne
kanaracıyân-ı Bağçekapusu esnâfi bkz. esnaflar
kanaracıyân-ı Yedikule esnâfi bkz. esnaflar
kanarahâne bkz. kanara
kand-i nebât [şekerkamışı şekeri]³⁵⁴ 8/204, 9/96, 9/279, ayrıca bkz. katr-ı nebât
kand-i nebât-ı Hamevî/Hameviyyât [Hama şekerkamışı şekeri] 1/360, 4/76, 9/369
kandır [hiyâr]³⁵⁵ 4/70
Kanlıca yoğurdu 1/230, 1/278
kapama [yemek türü] 5/199, 5/300, 6/153, 8/75, 8/291
[kapama çeşitleri]
dolma tavuk kapaması 5/199
kuzu kapaması 8/75, 8/291
Leh tavuğu [hindi] kapaması 6/153
sazan balığı kapaması 6/153
Vardar balık kapaması 5/300
kaplıbağa [eti] 1/30, 7/93, 10/365
kaplıca [buğday türü] 10/272
kaplıca burka [yumurta]³⁵⁶ 2/92, ayrıca bkz. beğ aşısı
kapuska/kapusta³⁵⁷ 5/268, 6/159
kapusta ya'nî lahana turşusu bkz. turşu çeşitleri
kar 1/287, 2/21, 3/55, 5/221, 5/226, 9/89, 9/93, 9/281, ayrıca bkz. buz
kar/buz kesiciler bkz. karcılar
kara dud bkz. siyâh dud
kara havyar bkz. havyar
kara talak bkz. kebab çeşitleri
{Karaburun} [İzmir] zeytûnyağı 9/56
Karaburun zeytûnu 8/294, 9/46, {9/56}, {9/58}
karaca/karaca eti, lahmi 1/226, 1/240, 2/183, 4/162, 4/171, 5/284, 7/91, 7/219, 7/277, 7/285³⁵⁸, 7/301, 7/332, 8/4, 8/44, 8/338
Karaferye [Veria-Yunanistan] lufanı/narı 3/94, {8/83}, 8/89
karâkîş [yağlı lokum]³⁵⁹ 10/92
Karamân emrûdu 2/204
Karamân koyunları 1/276, 3/108, 6/218
Karamân mahallesi [İstanbul] yoğurdu 1/278
karanfil [baharat]³⁶⁰ 1/283, 1/286, 1/354, 2/243, 4/39, 5/184, 5/199, 6/30, 6/47, 7/119, 7/164, 10/151, 10/193, 10/210
karanfil arakı bkz. arak çeşitleri
karanfil ve darçın suyuyla yoğrulmuş ekmek bkz. ekmek çeşitleri

353 Evliyâ'nın açıklaması, Arapça (10/91).

354 Şeker kamışı şekeri; Farsça *kând*: şeker.

355 Evliyâ'nın açıklaması, Kürtçe, Rojiki ağzı.

356 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

357 *Kapusta*: Slavca, lahana, Eren 1999.

358 "Sığınları ve kara ve tablalı [...] nâm mahlûklar" cümlesindeki *kara* herhalde karacadır.

359 Evliyâ'nın açıklaması, Arapça.

360 *Syzygium aromaticum* ya da *caryophyllus aromaticus*, MMPND, Syzygium.

- karanfil ve kakulalı yağlı çörek bkz. çörek çeşitleri
 karanfiliyye bkz. şerbet çeşitleri
 karanfilli Göle şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 karanfilli seferce[1] [ayva yemeği] 4/125
 karanfilli üzüm şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 karanfilli vişne hoşabı bkz. hoşaf çeşitleri
 karanfilli zerde bkz. zerde çeşitleri
 Karataşlar [Boğaziçi-İstanbul] kalkan balığı dalyanı 1/290
 karatavuk ya'nî talak kebâbı bkz. kebab çeşitleri
 karatlı aşı [?] ³⁶¹ 4/125
 karayemiş ³⁶² {2/53}, 10/272
 karcıbaşı esnâfı bkz. esnaflar
     hünkâr karcıbaşısı 1/287
 karcılar/kar-keşânlar 1/287, 1/288, 9/281
 kardamânâ [kurdumâne?] ³⁶³ 10/151
 Karınca köyünün [Merzifon] üzümü 2/207
 karış katış [aşır aşı] ³⁶⁴ 2/92
 karışe/karışe peyniri ³⁶⁵ 2/195, 3/172, 5/14, 10/411
 karitya [bir tür balık ağı] 1/290
 karityacılar/karityacıyân esnâfı bkz. esnaflar
 karlık 1/197, 1/252, 1/287, 1/288
 [İstanbul'un karlıkları]
     Ağa karlığı 1/197
     Ebû'l-feth karlığı 1/287
     Hasan karlığı [Kasımpaşa'da] 1/287, bkz. bağlar/korular, Hasan karlığı mesiregâhı
     hünkâr karlığı [Okmeydanı'nda] 1/287
     İdris Şeyh karlığı [Eyüp'te] 1/287
     Korucu karlığı 1/287
     Lenduhâ karlığı 1/287
     Sultan karlığı 1/287
     Şücâ karlığı 1/287
 karman [meyve cinsi] ³⁶⁶ 10/471
 karnebût/karnabît [karnabahar] ³⁶⁷ 9/196, 9/206, 10/196, 10/206, 10/270, 10/405, 10/459
 karpuz/karbu 1/301, 2/89, 2/109, 2/119, 2/204, 3/77, 3/80, 3/181, 3/209, 4/39, 4/57, 4/230,
     5/94, 5/155, 5/199, 7/27, 7/138, 7/144, 7/149, 7/154, 7/155, 7/200, 7/312, 7/340, 7/341,
     7/343, 9/32, 9/36, 9/37, 9/46, 9/67, 9/84, 9/137, 9/193, 9/297, 9/342, 9/399, 9/409,
     10/157, 10/262, 10/269, 10/314, 10/326, 10/383, 10/405, 10/424, 10/435, 10/437,
     10/438, 10/441, 10/442, 10/451, 10/456, 10/457, 10/458, 10/528, 10/530, ayrıca bkz.

361 Van'ın meşhur yiyecekleri arasında sayılır.

362 2/53'te sadece "siyah kiraza benzeyen" meyvenin tasviri var ancak karayemiş ve Laz kirazı olarak da bilinen *Prunus laurocerasus* L. (eşanamlısı *Cerasus laurocerasus*) bitkisinin meyvesinden söz ettiği açıktır. Bkz. Onuncu Bölüm: Meyveler, dipnot 24; krş. Âşık Mehmed s. 1255.

363 Metinde *kırdımânâ*; Hekim Halyuş terkininde de adı geçen bu madde kardamon ya da karaman kimyonu olabilir, bkz. kakule/kâkûle/kakula ve dipnot 349

364 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

365 Bir çeşit çökelek ya da lor, Barthélémy (s. 647) *lait caillé*, yani kesik süt olarak tanımlar.

366 "Dağlarında karman derler kestâne lezzetinde içi çekirdekli bir meyvedir" (10/471, Donkade/Dongola-Sudan). Tanımlanamadı.

367 "Lahana-misâl bir ni'mettir, lâkin sarı sarı çiçeği var" (10/270); krş. Âşık Mehmed, s. 1284, *kunnebit* maddesi.

- bittih, bittihu'l-ahzar, hindivâne ve harbuz
 [karpuz/harbuze çeşitleri]
 Burlos [Burullus-Mısır] karpuzu 10/269, 10/383
 cezîre-i Mecdeddîni bkz. harbeze-i Mecdü'd-dîni
 harbeze-i Mecdü'd-dîni³⁶⁸ 2/128
 Kureyn [Mısır] karpuzu 10/530
 Lapseki karpuzu 5/155
 Luby [Mısır] karpuzu 10/435
 mâvî karpuz 10/269, 10/383
 Mekke karpuzu 9/399
 Remle [Filistin] karpuzu 3/77
 karpuz bâzârı 10/326
 karpuz bekmezi bkz. bekmez çeşitleri
 karpuz şarâbı/bâdesi 1/354, 1/355, {10/383}
 karpuz turşusu bkz. turşu çeşitleri
 karpuzcuyân esnâfı bkz. esnaflar
 ka'sa [çanak, yemek kabı] 1/327, 9/256, 9/273, 9/287, 10/100, 10/141, 10/508, ayrıca bkz.
 kâse ve sahan
 kasab/kasabû's-sükker [şeker kamışı] bkz. şeker kasab
 kasab-ı mürr bkz. kasabû'z-zerîre
 kasabû'z-zerîre [eğir otu]³⁶⁹ 10/151
 kâse 1/30, 1/94, 1/118, 1/202, 1/265, 1/278, 1/281, 1/283, 1/284, 1/285, 1/326, 1/327, 1/353,
 1/354, 1/357, 2/18, 2/132, 2/185, 2/186, 2/189, 2/190, 2/198, 2/222, 2/230, 3/9, 3/123,
 3/126, 3/232, 4/73, 4/76, 4/86, 4/157, 4/158, 4/159, 4/168, 4/178, 4/192, 4/197, 4/260,
 4/325, 5/14, 5/125, 5/150, 5/261, 6/31, 6/32, 6/119, 7/109, 7/120, 7/122, 7/162, 7/252,
 8/17, 8/27, 8/33, 8/45, 8/56, 8/107, 8/310, 8/343, 9/17, 9/78, 9/279, 10/133, 10/147,
 10/193, 10/204, 10/206, 10/210, 10/238, 10/249, 10/250, 10/269, 10/271, 10/403,
 10/409, 10/431, 10/443, 10/444, 10/458, 10/459, 10/461, 10/479, 10/508
 [kâse çeşitleri]
 ağaç kâse 8/45, 10/443
 akîk kâse 4/158
 armudî kâse 10/210
 balgamî kâse 4/60
 billûr kâse 1/265, 6/31
 câm kâse 1/265, 6/31
 çârgül kâse 10/210³⁷⁰
 çini kâse/kâse-i çin 1/278, 1/285, 1/327, 4/159, 6/260
 dehen-i gül kâse 10/210
 Dimetoka [Didymoteicho-Yunanistan] kırmızı kâseleri 8/33
 elvân kâse 7/162
 eşribe kâsesi 2/190
 fağfûrî kâse bkz. fağfûrî kâse/kâse-i fağfûr maddesi
 firûze şerbet kâsesi 4/157
 Hıtâyî [Çin işi] kâse 1/285, 2/222, 3/123, 3/126, 4/76, 8/17, 10/210

368 Metinde "Cezîre-i Mecdeddîni" Tebriz'in meyveleri arasında sayılıyor. Evliyâ'nın yararlandığı *Menâzirü'l Avâlim*'de "harbeze-i Mecdü'd-dîni" (*Mecduddin karpuzu*) olarak geçer, Âşık Mehmed, s. 911; bkz. Giriş, dipnot 102.

369 Azak eğiri olarak da bilinen *Acorus calamus* bitkisi, metinde kasab-ı mürr. *Helvahane Defteri*'ne göre *kasabû'z-zerîre*, Tiryâk-ı Fârûk'a giren deva otlarından biriydi, Terzioğlu 1992, s. 7, 78.

370 Bkz. dipnot 236.

- hindistancevizi kabuğundan kâse 4/260
hoşâb kâsesi 7/252
İznik kâse/kâse-i İznik 1/285, 1/327, 4/159, 9/17
kâşi [çini] kâse 3/9
kil-i ser [kabuğundan] kâse 4/260
{Kütâhiyye} kâse 9/17
mertebânî kâse 1/278, 1/285, 1/326, 2/230, 3/123, 4/60, 4/158, 4/159
moran [murano] kâse 6/31
mücevher fağfûri kâse 10/249
mücevher kâse 1/94
münebbet Portukalî [Portekiz işi] kâse 4/159
münebbid/münebbid/münebbit kâse [kabartma bezeli]³⁷¹ 1/285, 2/222, 3/126, 4/76, 5/125, 8/17, 10/249
müzevvak kâse³⁷² 7/122
necef kâse 1/265, 6/31
panî³⁷³ kâse 10/210
penc-merdî [beş kişilik] kâse 1/202
Sennâr [Sudan] kâseleri 10/479
sırçalı kâse 10/204
şerbet kâsesi 4/76, 4/157, 10/45
şeşhâne [altıgen] kâse 10/210
tıhtâb [kristal] kâse 1/265, 1/285
yek-merdî [tek kişilik] kâse 1/202
Yemen kâsesi/kâse-i Yemenî [akik kâse?] 1/327, 4/158
Zihne [Zihni-Yunanistan] kâsesi 8/56
zî-kıymet kâseler 1/284, 2/18
zümürüddenden kâse 10/431
Kâsım günü şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
Kâsımpaşa İmâm yoğurdu 1/278
Kâsımpaşa sirkesi 1/283
kassâ/kıssa³⁷⁴ 9/196, 10/196, 10/269, 10/405
kassâb/kassâbân esnâfı [kasap] 1/159, 1/262, 1/272, 1/274, 1/275, 1/276, 1/277, 1/278, 1/279, 1/280, 1/281, 1/282, 1/291, 1/292, 3/108, 3/194, 5/60, 5/113, 6/168, 6/266, 7/99, 8/190, 9/14, 10/120, 10/145, 10/146, 10/147, 10/196, 10/326
balık kassâbları 3/194, 5/60, 5/113
hınzîr kassâbları 7/99
koyun kassâbları 1/274, 1/276, 7/99
sığır kassâbları bkz. kassâbân-ı sığır
yılan kassâbları 10/145, 10/146
kassâb bıçakları 1/276
kassâb dükkânı 7/222, 9/327
kassâbân-ı Etmeydânî esnâfı [yeniçeri kasapları] bkz. esnaflar
kassâbân-ı cömerdân-ı merd-i meydân [koyun kasapları] bkz. esnaflar

371 “Kazıma bezemeli kristal”, Dankoff 1990, s. 117. Diğer bir açıklama “çiçekli motiflerle bezeli”, Buğday 1996, s. 347.

372 Sözlüklerde *müzevvak* nakış yapan; *müzevvek* cıva yardımıyla yaldızlanmış (tombak); *müzevvâ* ise zaviyeli, köşeli anlamındadır, Devellioğlu 2002; Muallim Nâcî, 2009 [1894]. Evliyâ'nın ne tür bir kâseden söz ettiği belli değildir.

373 Sözcüğün okunuşu tartışmalıdır.

374 “Bu dahi hıyarın bir nev'idir” (10/269, Mısır). Tanımlanamadı.

kassâbân-ı sığır/sığır kassâbı esnâfı bkz. esnaflar
 kassâbân-ı Yahûdân esnâfı/hıref-i Yahûdî kassâbı bkz. esnaflar
 kassâbbâşı 1/121³⁷⁵, 1/280, 1/282, 1/284, 1/295, 1/321, 5/186, 7/184, 10/196
 kassâbhâne [mezbaha anlamında] 7/215, 9/65, 9/106
 kâsûl otu bkz. gâsûl otu
 kaşer [Yahudilerin helâl yiyeceği] 3/74, 7/223
 kaşık 2/245, 3/199, 4/76, 4/260, 5/100, 5/125, 5/312, 8/45, 8/78, 8/343, 10/383
 [kaşık çeşitleri]
 {ağaç} kaşık 8/45
 akîk-i Yemenî hoş-âb kaşığı 4/76
 bağa hoş-âb kaşığı 4/76³⁷⁶
 ceviz hoş-âb kaşığı 4/76
 çemşir [şimşir] kökünden kaşık 8/78, 8/343
 erik ağacından kaşık 8/78
 hindistancevizi kabuğundan kaşık 4/260
 kara çalı kökünden kaşık 3/199, 8/78, 8/343
 kehribâr kaşık 5/125
 kızılıcak ağacından kaşık 8/78
 kil-i ser [kabuğundan] kaşık 4/260
 kuknus burnu kaşık³⁷⁷ 4/76, 5/125
 mercan kaşık 5/125
 murassa' [kıymetli taşlarda bezenmiş] kaşık 5/125
 mücevher saplı kaşık 4/76
 sedef hoş-âb kaşığı 4/76
 sedefkârî musanna' [usta işi] kaşık 8/343
 seylân [lâl taşı] kaşık 4/76, 5/125
 şimşir kaşık 2/245
 zeytûn kökünden kaşık 8/343
 zümürred hoş-âb kaşığı 4/76
 kaşıklık 2/220
 kaşıkciyân esnâfı bkz. esnaflar
 kâşî³⁷⁸ 2/132, 3/9, 9/44, ayrıca bkz. avani, bardak, kâse ve ibrik çeşitlerine
 kaşîr bkz. kışır
 kaşkaval peyniri³⁷⁹ 1/277, 3/50, 3/172, 3/274, 7/185
 katâyif 9/206, 10/196
 katâyif rişteleri 1/265
 katâyifciyân esnâfı bkz. esnaflar
 katık [ekmekle yenen besin] 7/71
 katık peyniri³⁸⁰ 2/195, 3/172, 3/228, 6/66, 7/220

375 1/121'de mecazen kan dökücü "Hûnhâr [kan dökücü] olup her gün âdem katl eylediğinden kassâbbâşı dedikte bizzât kendüleri [IV. Murad] tebessüm ederlerdi."

376 Metinde *bığa*.

377 Kuş gagasından kaşık. Farsça, büyük gagalı efsanevi bir kuşun adı olan *kaknus*'tan.

378 İran'da İsfahan'ın kuzeyindeki Kâşân şehrinde yapılan sırlı çiniler ve bu üretimden dolayı duvar çinilerine ve kaplara verilen ad. Duvar kaplaması "kâşiler" dizine dahil değildir.

379 Yuvarlak ve sert bir peynir. İtalyanca "at sırtında peynir" anlamındaki *caciocavallo*'dan, Barthélémy 1935, s. 720.

380 Krş. *Derleme Sözlüğü*. Yazar, Kemah'ta halkın katık peynirini yazın serin, kışın sıcak olan Ermeni Marik köyünün (Marék, günümüzde Ayrınpınar, Nişanyan 2010, s. 474) mağaralarında koruduğunu nakleler (2/195).

- katmer çörek 2/109, 2/174, 2/128, 3/110, 4/82, 4/124, 5/268
katmer gözleme bkz. gözleme çeşitleri
katmer kâhî bkz. kâhî çeşitleri
katmer peyniri bkz. peynir çeşitleri
katmer şeref çöreği bkz. çörek çeşitleri
katmer yezd çöreği bkz. çörek çeşitleri
katmerce bkz. çörek çeşitleri
katremîz şişe³⁸¹ 1/213, 1/262, 1/283, 1/289, 1/292, 1/298, 1/299, 10/146, 10/147
katr-ı nebât/kutr-ı nebât/sükker-i katr-ı nebât³⁸² 1/289, 1/295, 2/78, 2/117, 2/118, 2/206, 2/171, 3/142, 4/73, 4/159, 4/163, 4/177, 4/178, 5/20, 5/88, 5/125, 5/148, 5/269, 5/313, 6/248, 7/93, 7/110, 8/45, 8/243, 8/289, 8/294, 8/329, 9/59, 9/66, 9/82, 9/96, 9/211, 10/109, 10/112, 10/176, 10/179, 10/409, 10/519, ayrıca bkz. kand-i nebât
katr-ı nebât-ı Hamavî/Hamevî [Hama şeker kamışı şekeri] 1/289, 2/206, 2/171, 3/142, 4/159, 5/88, 5/125, 5/313, 7/110, 8/45, 8/294, 9/59, 9/96, 10/179
katr-ı nebât-i Şâmî [Şam/Suriye şekeri] 2/171
katr-ı nebât eşribe bkz. şeker şerbeti
katr-ı nebât-ı Hamavî cüllâbî bkz. cüllâb çeşitleri
katr-ı nebâtîlî ni'met-i nefîseler bkz. ni'met-i nefîse/ ni'met-i lezzîz
katu şeker bkz. şeker çeşitleri
kavanoz 1/276, 4/15, 4/159, 5/298, 7/110, 10/149, 10/211, 10/223, 10/242, 10/267, 10/444, 10/455
[kavanoz çeşitleri]
Acemî [İran işi] kavanoz 4/159
fağfûrî ve kâr-ı Çini kavanoz 1/275
İznîk kavanoz 4/159
kâr-ı Kudûs [Kudûs işi] kavanoz 4/159
suğl-i Kûtahiyevî [Kûtahya işi] kavanoz 4/159
kavata [ağaç çanak]³⁸³ 8/146
kavun 1/301, 2/89, 2/109, 2/119, 2/204, 2/242, 2/243, 2/245, 3/80, 3/179, 3/180, 3/204, 3/209, 4/37, 4/39, 4/57, 4/215, 4/327, 5/94, 5/148, 5/149, 5/199, 6/272, 7/27, 7/138, 7/144, 7/149, 7/154, 7/155, 7/200, 7/312, 7/340, 7/341, 7/343, 8/124, 8/286, 9/32, 9/36, 9/37, 9/46, 9/67, 9/84, 9/97, 9/137, 9/297, 9/342, 9/399, 10/157, 10/262, 10/269, 10/270, 10/314, 10/326, 10/366, 10/405, 10/424, 10/437, 10/438, 10/442, 10/451, 10/456, 10/458, 10/528, ayrıca bkz. bittîh ve bittîhu'l-asfer
[kavun çeşitleri]
Beğbâzârî kavunu {2/242}, 4/215
beyâz bakır [?] kavunu [Narda-Arta] 8/286
Bostân Adası kavunu [Mısır] 10/366
Bühtân/Bohtân [Botan] kavunu³⁸⁴ 4/37, 4/39, 4/215
çay kavunu 4/37
Deli Re'îs kavunu [Mihâlîç] 5/148
{Dergezîn} kavunu 4/215
Diyârbekîr kavunu {4/37}, 4/39, 4/215, ayrıca bkz. Şatt kavunu

381 Büyük cam kavanoz ya da şişe. Evliyâ'ya göre bazıları içine "bir âdem sığacak kadar büyük" olabiliyordu (1/283); krş. *Derleme Sözlüğü*.

382 Şeker kamışı şekeri, "kand-i nebât"ın değişime uğramış halidir. Dankoff (1999, s. 311), "sugarcane syrup from Hama" şeklinde çevirir. Ayrıca bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar, dipnot 22.

383 Bkz. *Tarama Sözlüğü*. Evliyâ "kavata" olarak bilinen yeşil domatesten söz etmez.

384 *Cucumis melo L. var. Cantalupensis*. Bedevian, s. 213 (1261); Onuncu Bölüm: Meyveler.

- dümeýrî kavun³⁸⁵ 10/269
 Geyve kavunu {2/245}, 4/327³⁸⁶
 Mekke kavunu 9/399
 Sakarya [nehri] kenârı kavunu bkz. Geyve kavunu
 sarı kavun 9/67
 Şatt [Dicle] kavunu 4/37, 4/39, ayrıca bkz. Diyârbekir kavunu
 şellâye kavunu [?] 10/269
 şemâme [şamama] kavun³⁸⁷ 6/272
 Van diyârı kavunu [Bühtân/Bohtân kavunu] 4/37, 4/39
 kavun bâzârı 10/326
 kavun çekirdeği 10/194, 10/269
 kavun turşusu bkz. turşu çeşitleri
 kavun zerdesi/kavundan zerde {2/89}, 2/243, 4/39
 kaya balığı 1/196, 1/290, 6/86, 8/68
 kaya tuzu bkz. tuz
 kayısı bkz. kaysı
 kaykana [kaygana]³⁸⁸ 2/120, 8/331
 kaymak/kaymağ 1/196, 1/197, 1/236, 1/277, 1/278, 2/205, 3/29, 3/228, 3/274, 4/82, 4/274, 5/53, 5/173, 5/199, 5/234, 6/54, 6/55, 6/101, 6/244, 7/220, 8/96, 8/99, 8/107, 8/331, 9/10, 9/138, 9/254, 9/287, 10/305, 10/421, 10/493, 10/517, ayrıca bkz. kışta/kışta kaymak [kaymak çeşitleri]
 Adana câmûs kaymağı 6/55
 Bingöl Yaylası kaymağı 2/205, 6/55
 camûs kaymağı 6/55, 8/99, 9/10
 Cîze [Giza-Mısır] kaymağı 10/305, 10/517
 çiğ kaymak 5/53
 {Eyyûb} kaymağı 1/196, 1/197, 1/278
 koyun kaymağı 8/99
 {Lâdik, Boğazköy} kaymağı 2/205
 Üsküdar kaymağı 1/278
 taze kaymak 6/101
 {Vitoş Yaylası-Sofya} kaymağı 3/228
 Zûmon/Zemon [Zemlin-Belgrat] kaymağı 5/199, 6/101
 kaymak baklavası 5/228, 5/268, 8/310
 kaymak börek bkz. börek çeşitleri
 kaymakçı 1/196
 kaymakçı dükkânları 1/196
 kaymakçıân esnâfı bkz. esnaflar
 kaysâlû [kayısı eriği?]³⁸⁹ 2/122
 {Kayseri} pasdırması 3/110
 kayısı [kayısı]³⁹⁰ 1/197, 1/204, 1/208, 1/285, 1/300, 1/301, 2/23, 2/109, 2/122, 3/20, 3/114,

385 “Bir güne müdevver [yuvarlak] dilim dilim yeşil kavun olur, gâyet lezizdir.”

386 Benzetme ögesi “Geyve kasabası kavunu kadar kelle-i zî-devleti var idi.”

387 Arapça koklama anlamındaki şemm'den, güzel kokulu, şekli topatan kavununa benzer bir kavun cinsi (*Cucumis dudaim L. var Aegyptiacus*), Bedevian, s. 212 (1258).

388 Bkz. dipnot 281.

389 Meyve Defteri'nde “kayısı eriği” kaydı var (Kut 2008, s. 62), fakat Evliyâ'nın sözünü ettiği bir erik cinsi olup olmadığı belli değildir, belki de zerdâlû'ya uyak olsun diye yazarın ürettiği bir sözcüktür. “Ve zerdâlû ve kaysâlû ve encâs ve...”

390 *Prunus armeniaca* (eşanlamlısı *Armeniaca vulgaris*), Bedevian, s. 486 (2836).

- 4/15, 4/16, 4/229, 5/199, 6/118, 6/291, 7/235, 8/244, 8/246, 9/60, 9/180, 9/279, 9/328, 10/268, 10/272, 10/424, 10/506, 10/515, ayrıca bkz. mışmış ve zerdâlû
- [kayısı/mışmış çeşitleri]
- al Hamavî 4/16
- beğ kumru 4/16
- beyâz kumru 4/16
- etli kumru 4/16
- Hamavî/Hamevî kayısı/mışmış 1/301, 3/20, 4/16, 4/229, 9/279
- kamereddîn/kamerü'd-devle³⁹¹ 3/20
- kamerî kayısı³⁹² 1/208, 4/229, 5/199, 6/118, 9/279
- kamerü'd-devle bkz. kamereddîn
- kumru kayısı 1/301
- mışmış âlûsu 3/20, 9/279
- sarı Hamavî 4/16
- sulu kumru 4/16
- Şâm kaysısı 1/301, 3/20, 4/16, 4/229, {9/279}
- kaysı/kayısı cüllâbı bkz. cüllâb çeşitleri
- kaysı nârî [?] 8/89
- kaysûn mac'ûnı bkz. macun çeşitleri
- kaz 1/240, 1/316, 1/318, 3/205, 3/264, 4/162, 5/26, 5/147, 5/148, 5/152, 6/86, 6/125, 6/215, 6/221, 7/91, 7/219, 7/269, 7/277, 8/4, 8/46, 8/78, 8/292, 8/330, 10/259
- kaz yumurtası bkz. yumurta çeşitleri
- kazan/kazgan/kazgan-ı azîm 1/238, 1/262, 1/269, 1/283, 1/286, 1/287, 1/299, 1/308, 1/309, 2/14, 2/117, 2/129, 2/170, 3/56, 3/193, 3/220, 3/260, 4/17, 4/45, 4/102, 4/159, 4/193, 5/51, 5/63, 5/87, 5/88, 5/92, 5/179, 5/224, 5/313, 6/30, 6/68, 6/198, 7/130, 7/283, 8/3, 8/21, 8/103, 8/104, 8/213, 8/242, 9/256, 9/287, 9/293, 9/327, 9/336, 9/398, 10/99, 10/141, 10/147, 10/149, 10/198, 10/315, 10/329, 10/332, 10/340, 10/442, 10/508
- [kazan çeşitleri]
- altın ve gümüş kazanlar 7/283³⁹³
- bakır kazan/kazgan {1/308}, 2/14, 3/260, 10/147
- demirden kazanlar 1/308
- {imâret} çorba kazanları 5/313
- imâret kazanları 10/198
- Tatar kazganı 6/68
- kazancıbaşı esnafı [bakırcılar] bkz. esnaflar
- kazancılar/kazgancılar/kazancıyân esnafı/ kazancı tâifesi [bakırcılar] 1/52, 1/308, 1/309, 5/40, 5/199, 8/310, 10/242
- kazancılar çârşûsu [bakırcılar çarşısı] 1/308, 5/228³⁹⁴, 5/302, 8/309
- kazancıyân esnafı bkz. kazancılar
- kazı bkz. at kazısı
- kazık boynuz³⁹⁵ 10/457, 10/462, 10/473, 10/496
- kebâb 1/60, 1/109, 1/110, 1/220, 1/236, 1/282, 1/285, 1/308, 1/357, 2/19, 2/21, 2/22, 2/23,

391 Pek çok seyyahın övgüyle söz ettiği bir kayısı cinsi, bkz. Onuncu Bölüm: Meyveler, dipnot 38.

392 Muhtemelen makbul bir kayısı cinsi olan “kamereddîn”nin adından.

393 Efsanevi hazinenin altın avanileri, bkz. Birinci Bölüm: Mutfak Eşyaları.

394 Saraybosna bakırcılar çarşısı yangınıyla ilgili bir menkıbe.

395 “Lisân-ı Arabî'da bagal-i berri derler” (10/457), günümüzde de kılıç boynuzlu antilop (*Oryx beisa*) derler. Bir metreyi geçen boynuzlarıyla Afrika'nın en görkemli antilobudur. Evliyâ yaratığın ayrıntılı bir tasvirini şöyle bitirir: “... ve turnakları çataldır. Mezâhib-i erba'ada [dört mezhepte] yenilmesi helâldir” (10/457).

2/54, 2/102, 2/108, 2/128, 3/94, 3/191, 3/198, 3/228, 4/18, 4/51, 4/76, 4/82, 4/185, 5/87, 5/88, 5/136, 5/199, 5/255, 5/261, 5/284, 5/309, 5/310, 5/311, 5/312, 6/30, 6/31, 6/51, 6/104, 6/119, 6/198, 6/254, 6/272, 6/276, 7/43, 7/44, 7/46, 7/109, 7/213, 7/234, 7/235, 7/277, 7/281, 7/295, 7/301, 7/325, 7/333, 7/334, 8/3, 8/129, 8/202, 8/291, 8/303, 8/325, 8/331, 8/338, 8/342, 9/17, 9/30, 9/38, 9/89, 9/137, 9/138, 9/173, 9/272, 10/205, 10/208, 10/434, 10/450, 10/459, 10/464, 10/477, 10/496, ayrıca bkz. büryân/biryân

[kebab çeşitleri]

âdem leşi kebâbı 7/325

at eti kebâbı 5/88, 7/213, 7/301, 8/3

balık kebâbı 5/311

böbrek kebâbı 1/282

büryân kebâbı 5/136

ciğer kebâbı 1/282

ciğer köftesi kebâbı 1/282

dombay kebâbı 8/3

güvercin kebâbı 10/208

[hapsi/hamsi] kebâbı 2/54

hınzır kebâbı {5/312}

kanlı kebâb 8/338, 9/137, 9/138

kara talak [kebâbı] 1/282

karaca eti kebâbı 7/301

karatavuk ya'nî talak [dalak] kebâbı 1/282

keklik kebâbı 2/128, 4/82, 6/272, {7/277}

kirde/girde kebâbı 1/220, 2/22, 2/23

koyun kebâbı bkz. koyun kebâbı maddesi

kuzu kebâbı bkz. kuzu kebâbı maddesi

{Leh tavuğu} [hindi] kebâbı 7/234

Mısır tavuğu [hindi] kebâbı 5/199

pençevis [kebâbı]³⁹⁶ 1/282

sayd u şikâr kebâbı 5/284

sığın [geyik türü] kebâbı 7/301, 10/496

sığır kebâbı 3/191, 6/30, 6/198, 7/213

sirkeli kebâb 7/109

şirden kebâbı 1/282

şiş kebâb, tencerede pişmiş soğanlı 10/464

şişde kebâb 2/23, 7/43, 7/44, 7/235

talak [dalak] kebâbı bkz. karatavuk kebâbı

tavuk kebâbı bkz. Mısır tavuğu [hindi] kebâbı

tennûr kebâbı 1/236, 2/108, 3/94, 7/277, 9/17, 9/89

timsâh kebâbı 10/434

toklu kuzu kebâbı 8/331

{yılan balığı} kebâbı 8/325

yürek kebâbı 1/282

zürâfe-pîçe [zûrafa yavrusu] kebâbı 10/450

kebâb çarhları bkz. kebâb dollâbları

kebâb çevirmek 3/191, 5/309, 7/281, 7/333, 8/5, 8/338, 9/30, 9/138

kebâb dollâbları/çarhları³⁹⁷ 2/19, 4/18, 5/309, 6/119, 6/254, 7/100, 8/81, 8/244, {9/272}

396 Bumbar dolması. Muhtemelen karaciğer, dalak, böbrek ve yürek parçalarıyla doldurulmuş bumbar kebâbı, bir tür kokoreç, Yerasimos 2002, s. 49.

397 Bkz. Beşinci Bölüm: Etler.

kebâb şişi bkz. şiş
 kebâb yağı 2/23
 kebâbcı [özel mutfakların kebab ustası] 2/190
 kebâbcı ve köfteciyan esnafı bkz. esnaflar
 kebâbcıbaşı 2/190
 kebâbcılar çarsüsü [Bursa] 2/18
 kebâbcıyan esnafı bkz. esnaflar
 kebâbcı dükkânları 10/205
 kebâbe [kubabe, karabiber türü]³⁹⁸ 1/262, 1/326, 3/264, 7/102, 8/119
 kebâblık [et] 1/276
 kebbârî ya'nî kebere [kapari] 2/94
 kebbârî/gebere turşusu 1/283, {2/94}, 10/366
 kebbât/kübbât³⁹⁹ 1/203, 1/300, 4/159, 5/14, 5/87, 5/261, 7/122, 8/96, 8/127, 8/140, 8/143, 8/149, 8/239, 8/244, 8/246, 9/60, 9/115, 9/145, 9/148, 9/279, 9/302, 9/308, 9/328, 9/399, 10/101, 10/242, 10/421, 10/515, ayrıca bkz. ağaç kavunu
 kebbât mürabbası bkz. murabba çeşitleri
 kebbât perverdesi bkz. perverde çeşitleri
 kebbât reçeli 4/159, {7/122}, 8/96, 10/242
 kebere bkz. kebbârî
 kebş/keş/kepiş [koç] 1/119, 1/276, 1/280, 9/307
 kebş-i beyâbânî [yabani koç] 4/306, 7/91, 7/219
 kebûter [güvercin] 1/152, 9/379
 keçi/keçi eti, lahmı 1/277, 1/279, 1/280, 2/41, 2/183, 2/200, 2/205, 2/226, 3/64, 3/102, 4/51, 4/92, 4/112, 4/165, 4/173, 4/305, 5/117, 5/228, 6/267, 6/276, 6/272, 7/182, 7/323, 8/44, 8/158, 8/181, 8/247, 8/264, 8/267, 8/304, 8/331, 8/337, 9/66, 9/68, 9/280, 10/196, 10/259, 10/434, 10/442, 10/462, 10/486, 10/489, 10/491, 10/506, ayrıca bkz. teys ve erkek yaban keçisi/yabânî keçi 5/284, 8/240
 keçi memesi bkz. kiraz çeşitleri
 keçi oğlağı bkz. oğlak
 keçi südü 4/92, 5/228, 5/229, 5/230, 5/268, 6/284, 10/196
 keçi südü surutkası bkz. surutka
 keçi tulumları 2/152, 7/285, 8/5, 9/289, 10/152, 10/153, 10/154
 keçiboyunu 1/298
 kedi eti 10/450, 10/455, 10/462, 10/471, 10/495, 10/496, ayrıca bkz. misk kedisi
 kefal balığı 1/290, 1/291, 2/53, 5/48, 5/113, 6/58, 6/86, 7/260, 8/43, 8/165, 8/166, 8/175, 8/236, 8/273, 8/277, 8/314
 kalaklı [burunlu] kefal 2/53, 7/260
 kefal balığı çorbası bkz. çorba çeşitleri
 kefal balığı yumurtası bkz. balık yumurtası
 Kefe [Kırım Özerk Cumhuriyeti] balığı 7/259
 Kefe tuzu 7/198, 7/220
 Kefe yağı/tereyağı 1/298, 7/259
 kefk-i Hemedân [?] ⁴⁰⁰ 4/220
 kehak bkz. kâhî/kâhki/kehak maddesi

398 Arapça *kaḥābat*'tan. Günümüzde kübabe, kebabıye ve kuyruklu biber olarak da bilinen bir karabiber türü, *Piper cubeba*, Bedevian, s. 465 (2711).

399 İri limon türlerinden biri "Ve turunc ve kebbât ve hummâs ve ağaç kavunun envâ'ları..." (9/60). Bkz. dipnot 13; krş. Dankoff-Teczan, s. 187. Metinde *kübbât* (1/203, 7/122, 8/127) ve *kepat* (4/159) şeklinde de geçer.

400 Yazarın Gazvîn'in [İran] hamur işi yiyecekleri arasında saydığı bir ekmek ya da çörek türü.

kehki bkz. kâhi/kâhik
 keklik 1/152, 1/316, 2/21, 2/128, 2/190, 3/205, 3/264, 4/71, 4/162, 4/317, 5/46, 5/117, 7/220,
 7/277, 8/4, 8/44, 9/17, 9/59, 9/117
 keklik böreği 4/82, 4/125, 8/166, 8/273
 keklik kebâbi 2/128, 4/82, 6/272, {7/277}
 keklik pilâvi bkz. pilav çeşitleri
 keklik yahnisi bkz. yahni çeşitleri
 kekremisi [şarap]⁴⁰¹ 2/92, 2/216, 3/103
 kelem [lahana] 2/91
 kelle 1/281, 2/161, 4/102, 10/466, ayrıca bkz. baş
 koyun, kuzu kelleleri 1/281, 2/161, 4/102
 sığır kelleleri 1/281, 4/102
 kelle paça bkz. paça çeşitleri
 kelle şeker 1/313, 4/101, 10/173, 10/179
 kelleci dükkânı 10/207, ayrıca bkz. başcı, başcı dükkânı
 kelle-i ganem 1/281
 Kemâh peyniri, katık peyniri 2/195, 3/172, 6/66
 Kemâh tuzu/tuzlası 2/194, 2/195, 2/198
 kemertme [ahlat armudu]⁴⁰² 7/244
 kendir tohumu 5/199
 kener [ekmek]⁴⁰³ 6/14
 kenevir tohumu 1/299
 kenger⁴⁰⁴ 3/144
 kenger sakızı bkz. sakız çeşitleri
 kepçe 1/238, 1/284, 1/285, 1/286, 4/178, 8/103, 9/398, 10/147
 kefgir kepçe 9/398
 müdevver [yuvarlak] tahta kepçe 1/286
 kepek 7/88, 7/89
 keş bkz. keş
 keral [peynir]⁴⁰⁵ 8/41
 kerefis [kereziz] 1/263, 1/285, 2/54, 2/91, 2/117, 4/125, 5/261, 8/349
 kerefis turşusu bkz. turşu çeşitleri
 kerevit [tatlı su istakozu] 1/290⁴⁰⁶, 5/147, 7/93, 8/267, 9/125
 Kerkük ekmeği 9/17
 Kerş [Kırım] yağı 1/298
 kertme [süt ürünü] 1/277
 kesme peyniri bkz. peynir çeşitleri
 kesmik bkz. peynir çeşitleri
 kesmik yoğurdu bkz. yoğurt çeşitleri
 kestâne 1/170, 1/228, 1/241, 1/291, 1/300, 1/305, 2/20, 2/23, 2/91, 3/50, 3/228, {5/146},
 7/235, 8/244, 8/246, 8/247, 8/322, 8/331, 8/338, 9/85, 9/89, 9/328, 9/399, 10/272
 aşlama kestâne 9/85
 Bursa kestânesi {2/20}, {2/23}, 8/338

401 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı (2/92), Maraş ağzı (3/103).

402 Evliyâ'nın açıklaması, Tatarca.

403 Evliyâ'nın açıklaması, Macarca, doğrusu *kenyér*.

404 *Onopordon tauricum* ya da *Onopordon acanthium*; Bingöl'un deva otları arasında sayılır.

405 Evliyâ'nın açıklaması, Lisân-ı Çingene.

406 Metinde *kereziz*.

keş/keş kurut [yoğurt kurusu]⁴⁰⁷ 7/195, 7/229, ayrıca bkz. kurut
 keşkek⁴⁰⁸ 2/117, 2/196, 4/211⁴⁰⁹, 8/349, ayrıca bkz. herise
 keşkurut/keş kurut bkz. keş
 keşkül [deriş çanağı] 1/202, 3/199, 5/313, 6/149, 7/120, 8/78, 8/343, 8/344, 10/136, 10/321
 keşür [kara havuç] 1/263
 ketâniyye/helvâ-yı kettân bkz. helva çeşitleri
 kete/kete çöreğı 2/108, 2/174, 2/196, 3/124, 5/27
 Ketehorya [Kasımpaşa-İstanbul] şarâbı 1/358
 keyfhâne [meyhane] 1/356
 keyyâl, ya'nî buğday ölçücü esnâfı bkz. esnaflar
 kezengû helvâsı bkz. gezengevü
 Kıbrıs şarâbı 1/358
 kiji [yenilebilir ot türü]⁴¹⁰ 2/109
 kiji çorbası/kijili çorba bkz. çorba çeşitleri
 kiji şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 kijili peynir bkz. peynir çeşitleri
 kılıçbalığı 1/229, 1/290, 5/48
 kılthâne [meyhane] 1/356
 kımız 1/354, 3/277, 7/195, 7/234, 7/244, 7/263, 7/277, 7/304, 7/311, 7/315, 7/323, 8/21,
 10/52, ayrıca bkz. at südü ve batyal
 kıradına bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri
 kırâh [bezelye; fasulye]⁴¹¹ 5/199, 5/228, 5/300
 kırâh çorbası 5/206, 6/153, 6/159
 kırba/gırba [su tulumu] 1/265, 1/323, 2/129, 6/145, 7/95, 8/115, 9/386, 9/424, 10/153,
 10/226, 10/312, 10/504
 telâtin [yumuşak sığır derisi] kırbalar 1/265
 kırdimânâ bkz. kardamânâ
 Kırım bozası 10/462
 Kırım maksiması [tatlı boza] 1/354
 kırkbayır⁴¹² 1/283, 7/277
 Kırkçeşme suyu/uyûnu 1/18, 1/20, 1/74, 1/155, 1/192
 kırma bâdem/kırma bâdemiyye bkz. helva çeşitleri
 kırpıs [yenilebilir ot türü?] 4/125
 kırüh [ekmek]⁴¹³ 5/200, 5/258

407 “Yoğurt keşin ıslatıp yerler” (7/195). Kurutulmuş yoğurt, bkz. dipnot 436. Bu “çok kültürlü” *kaşk/kişk* sözcüğü için bkz. Aubailé-Sallenave 2000.

408 Farsça arpa anlamındaki *kaşkak*'tan, Tietze 1999/Per., 77; Steingass, s. 1033. Dövlümüş buğday ya da arpayı ve eti macun haline getirene dek tokmakla döverek yapılan yemek; herise. Evliyâ herise için naklettiğı hadisi tekrarlar “Yemeklerin hayırlısı keşkektir” (8/349).

409 Metinde *keşik*. İmarat yemekleri arasında heriseyle birlikte geçer.

410 Kürtçesi *kiji*. Dankoff-Tezcan'a göre (s. 173) *kiji*, “tereotu veya hardalotu”dur, krş. *Derleme Sözlüğü*, kıcı VI maddesi; Musa Dağdeviren'e göre Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde hâlâ “kiji” adıyla da bilinen ve bahar aylarında çeşitli biçimlerde (salata, karışık otlu şerbet vb) tüketilen bir tür su teresidir. Su teresi cinsleri için bkz. Bedevian, s. 358 (2073), s. 411 (2392). Mahmut Akyürekli'ye göre *kiji* bir tür semizotudur, bkz. Altıncı Bölüm: Çorbalar, dipnot 27.

411 Bulgarca bezelye anlamındaki *grah*'tan, Tietze 1999/Slav, 47; bkz. Dokuzuncu Bölüm: Sebzeler, dipnot 31.

412 Geviş getiren hayvanların dört bölümlü midelerinin üçüncü bölümü.

413 Evliyâ'nın açıklaması, Sırça-Hırvatça.

kıryaş [et]⁴¹⁴ 8/124

kıssâ bkz. kassâ

kışır/kışır [Ar. kabuk]⁴¹⁵ 1/354, 9/274, 9/369, 9/397, 9/400, bkz. içecekler

kışta/kışta kaymak [kaymak] 1/196, 1/278, 2/205, 9/340, 10/421, 10/517, ayrıca bkz. kaymak/kaymağ

kışta lebbân ya'nî yoğurtdcular bkz. esnaflar

kışta-yı beyâz/kışta-yı ebyaz bkz. kışta

kıvırcık koyunu bkz. koyun cinsleri

kıymacı [aşçı] 2/190

kıymalık [et] 1/276

kızıl ağaç [havuç]⁴¹⁶ 1/263, 2/91, 2/192, 9/33

kızıl/kızılca buğday 3/262, 5/63, 9/157

kızıl darı bkz. darı çeşitleri

kızıl darı ekmeği bkz. darı ekmeği

kızıl kalkan balığı bkz. balık çeşitleri

kızılca tekir bkz. balık çeşitleri

kızılçık 1/230, 1/285, 1/300, 1/341, 2/100, 6/120, 7/28, 7/244, 8/78, 8/244, 8/246, 8/247, 8/322, 9/89, 9/328, 10/272

kızılçığ-ı Çubuklu Bağçe [İstanbul] 1/285

kibrît suyu [alkollü içki anlamında] 1/354, 1/356

kılâr/kılâr-ı azîm/kılâr odası 1/51, 1/238, 2/52, 2/249, 3/22, 3/44, 3/93, 3/173, 3/223, 3/253, 5/89, 5/163, 5/182, 6/59, 6/259, 6/266, 7/90, 7/229, 8/30, 8/34, 8/225, 8/289, 8/322, 8/342, 9/140, 9/194, 9/265, 10/102, 10/160, 10/164, 10/173, 10/176, 10/390

kılâr ağası/kılâr beği 8/293, 10/242

kılâr emîni 1/295, 9/267, 9/289, 9/291

kılâr kâtibi 10/209

kılârcı/kılârlı 2/198, 2/220, 2/233, 3/45, 3/49, 3/232, 3/288, 6/109, 7/94, 7/228, 8/294, 9/115, 9/286, 10/82, 10/141, 10/178, 10/242

kılârcı alayı/kılârcıyân alayı/alay-ı kılârcıyân 5/140, {10/82}, 10/177, 10/191, 10/220

kılârcıbaşı 1/52, 1/115, 1/118, 1/131, 2/88, 2/190, 5/186, 6/81, 6/302, 7/184, 8/53, 10/209, 10/260, 10/417

kılârcıbaşı konakları 10/99

kılârcıyân askeri 4/105

kılâr-ı âmire 5/144, 7/228, 9/115, 10/76, 10/87, 10/365

kılâr-ı hâs/kılâr-ı hâssa/kılâr-ı pâdişâhî/kılâr-i Sultânî 1/51, 1/52, 1/115, 1/147, 1/252, 5/68, 6/81, 8/293, 8/294, 9/291, 10/241, 10/242

kılâr-ı pâdişâhî bkz. kılâr-ı hâs

kılâr-ı pâdişâhî beği 10/241

kılâr-i Sultânî bkz. kılâr-ı hâs

kılârlı bkz. kılârcı

Kili koyunları 1/276

Kili pasdırması 1/281, 1/299, 5/59, 5/115

Kili yağı 1/298

Kilis incîri 9/182

kil-i ser [hindistancevizi türü]⁴¹⁷ 4/260, ayrıca bkz. küliser ağacı

414 Evliyâ'nın açıklaması, Yunanca, doğrusu *kréas*.

415 Kahve meyvesinin kurutulmuş kabuğu ve ondan özellikle Yemen'de yapılan serinletici tatlı içecek. 9/274'te kışır, 9/369'da kaşır; bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler, dipnot 45.

416 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı (2/91).

417 "Kil-i ser nâm bir cevizi olur [...] yağlı meyvesin yeyüp [...] kabuğun biber koyacak hokka ve fincan

- kimyon 1/281, 3/110, 9/398
kimyonlu pasdırma 1/281
kimyonlu sığır pasdırması 3/110
kinaf [hamur]⁴¹⁸ 4/70
kiraz/kiras 1/225, 1/227, 1/241, 1/273, 2/23, 2/40, 2/53, 2/89, 2/90, 2/91, 2/98, 2/204, 3/20, 3/29, 3/110, 3/192, 3/214, 3/276, 4/15, 4/17, 4/325, 5/70, 5/165, 5/199, 5/228, 5/229, 5/268, 5/318, 6/28⁴¹⁹, 6/64, 6/153, 6/253, 6/254, 6/256, 6/281, 6/295, 6/297, 6/308, 7/168, 7/234, 7/235, 7/247, 7/250, 8/46, 8/75, 8/98, 8/110, 8/106, 8/113, 8/123, 8/137, 8/244, 8/246, 8/254, 8/260, 8/322, 9/9, 9/17, 9/27, 9/31, 9/34, 9/60, 9/83, 9/89, 9/93, 9/94, 9/95, 9/105, 9/145, 9/328, 9/399, 10/272, 10/515, ayrıca bkz. gŭlnâr/gŭlnâr kirazı [kiraz çeşitleri]
Banyaluka [Bosna-Hersek] kirazı 5/268, 7/250
beyâz gŭlnâr ya'nî kiraz 7/250
beyâz kiraz 2/40, 2/89, 5/318, 6/281, 6/297, 6/308, 7/168, 7/250, 8/75, 8/113, 8/123, 9/27, 9/89, 9/105
Bozdağ Yaylası [Alaşehir] kirazı 9/31
dilberlebi [dilber dudağı] kirazı 2/53, {9/94}
gŭlnâr-ı Rŭm 1/225
Hisâr [Rŭmeli Hisarı-İstanbul] kirazı 1/225, 1/227, 3/276, 8/137
İslâmbol kirazı 4/17, {8/137}
Kayacık [Akhisar] kirazı 9/34
keçi memesi [kirazı] 6/64
la'l-gŭn [kırmızı] kiraz 2/98, 3/276, 8/123
Mevlevihâne kirazı 5/228
Nif [Kemalpaşa-İzmir] kirazı 9/93
Secova [Alagonia-Yunanistan] kirazı 8/260
siyâh kiraz 2/53
{Sudak} kirazı 7/250
yayla kirazı 3/29, 8/246
kiraz kurusu 2/91, 9/33
kirde/girde⁴²⁰ [pide] 1/220, 1/236, 2/22, 2/98, 2/128, 3/124, 9/17, 9/44, 9/89, ayrıca bkz. etmek ve pide
tennŭr [tandır] kirdesi 2/22, 9/44, 9/89
kirde çöreği bkz. çörek çeşitleri
kirde kebâbı 1/220, 2/22, 2/23
kişmiş/kişmikiş [kuş üzümü]⁴²¹ 1/289, 3/114, 6/24⁴²², 8/277
kişmiş pilav bkz. pilav çeşitleri
kişne [vişne]⁴²³ 2/91
Kocaeli misket elması/tŭffâhı 1/285, 3/135, 4/125, 4/341, 7/250

ve kâse ve kaşık yaparlar.” Yazar ayrıca Mısır’da “kŭliser ağacı ya'nî kara hindistan cevizi ağacı”ndan söz eder. Tanımlanamadı.

418 Evliyâ'nın açıklaması, Kürtçe, Rojiki ağzı. Kürtçenin tüm lehçelerinde kullanılır.

419 Benzetme ögesi.

420 Mayalı ya da mayasız hamurdan, tandırda pişen pide, Farsça *garda/girda*’dan. “*Girda, a kind of round cake, but not thin*”, Steingass, s. 1081; “İnce bir nevi pide, acem pidesi”, *Kâmûs-ı Türkî*.

421 “Kişmiş nâmiyle meşhûr olan kuş üzümü” (3/114). Küçük taneli üzüm cinsinin yaşı ve kurusu, krş. *Tarama Sözlüğü*, *kişniç* maddesi; Steingass, s. 1034.

422 Metinde *keşmekeş* ancak üzümlerin arasında sayıldığına göre “kişmikiş” olması daha mantıklı.

423 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

- kocayemiş⁴²⁴ 8/280, 10/272
 koç 1/280, 10/223, ayrıca bkz. kebs/keps/kepiş
 koknar [kôknar, deva] 1/262, 10/272
 koknar sirkesi bkz. sirke çeşitleri
 koknar şarâbı 1/354, 1/355, 2/128⁴²⁵
 koknar şerbeti 4/82, 4/211, 4/227, 4/325
 koltuk meyhânesi esnâfı bkz. esnaflar
 kolyoz [balığı] 1/290, 2/53⁴²⁶, 5/150, 8/175, 8/314
 komoştovar bkz. börek çeşitleri
 {Konya helvâsı} 3/20, 9/82
 Konya zülbiyyâtı {3/20}, 4/227
 kor tavuğu bkz. tavuk cinsleri
 kormidya/koromidya [soğan]⁴²⁷ 1/291, 8/124
 Koron [Yunanistan] zeytünü 8/36, 8/149, 8/294, {9/58}
 koru/korular bkz. bağlar
 koruk 10/262
 koruk [şerbeti] bkz. şerbet çeşitleri
 Kosova buğdayı 5/300
 koyal [ekmek]⁴²⁸ 2/183
 Koylhisâr [Erzurum] balı 2/101
 koyun 1/210, 1/276, 1/277, 1/278, 1/279, 1/281, 1/282, 1/299, 2/21, 2/40, 2/59, 2/101, 2/102, 2/114, 2/116, 2/183, 2/200, 3/10, 3/29, 3/32, 3/64, 3/102, 3/108, 3/139, 3/141, 3/145, 3/172, 3/173, 3/191, 3/192, 3/199, 3/228, 3/274, 4/18, 4/53, 4/112, 4/167, 4/171, 4/172, 4/173, 4/178, 4/340, 5/26, 5/64, 5/68, 5/86, 5/88, 5/174, 5/179, 5/180, 5/181, 5/193, 5/206, 5/230, 5/248, 5/281, 5/283, 5/284, 5/312, 6/5, 6/12, 6/16, 6/30, 6/50, 6/87, 6/101, 6/125, 6/185, 6/198, 6/218, 6/238, 6/271, 6/273, 6/276, 7/44, 7/119, 7/127, 7/156, 7/170, 7/182, 7/184, 7/191, 7/215, 7/220, 7/235, 7/271, 7/277, 7/284, 7/285, 7/297, 7/301, 7/319, 7/323, 7/332, 7/334, 7/342, 8/3, 8/4, 8/21, 8/98, 8/169 8/181, 8/242, 8/247, 8/248, 8/264, 8/267, 8/304, 8/331, 8/338, 8/344, 9/66, 9/68, 9/120, 9/260, 9/262, 9/272, 9/280, 9/302, 9/340, 9/345, 9/361, 9/420, 10/73, 10/136, 10/137, 10/171, 10/179, 10/196, 10/198, 10/211, 10/212, 10/216, 10/235, 10/315, 10/323, 10/350, 10/417, 10/418, 10/421, 10/431, 10/435, 10/441, 10/442, 10/449, 10/460, 10/462, 10/486, 10/489, 10/491, 10/506, 10/517, 10/518, 10/532, ayrıca bkz. koyun eti, lahmi, ganem ve güşfend [koyun/ganem cinsleri]
 Benî İsrâ'il koyunu 9/262
 beyâbân koyunu bkz. yaban koyunu
 Circe [Girga-Mısır] koyunu/ganemi 1/279, 6/16, 10/421
 Cîze [Giza-Mısır] ganemi 10/517
 Karamân koyunu 1/276, 3/108, 6/218
 Mekke koyunu 10/198
 kıvırcık koyunu 3/192, 9/420
 Kili koyunu 1/276
 Osmâncık koyunu 1/276

424 Maki bitki örtüsünden *Arbutus unedo* çalısı ve sonbaharda olgunlaşan kırmızı, pütürlü, "ayı yemişi" de denen lezzetli meyveleri, krş. Baytop 1997, s. 180.

425 Metinde şarâb-ı koknaz.

426 Metinde kaloz.

427 Evliyâ'nın açıklaması, Yunanca (8/124), doğrusu *kromidia* (tekili *kromidi*).

428 Evliyâ'nın açıklaması, "İsân-ı Mikril". Mikril ya da Megrelce Gürcüce'ye yakın, Güney Kafkasya dillerinden biridir.

- Türkmân koyunu [Adana yöresi koyunu] 1/276
 yaban koyunu bkz. yaban koyunu/güsfend-i yabanî maddesi
 koyun başı/kellesi 1/281, 1/299, 4/102, 4/354, 7/44, 7/285, 7/342
 koyun bâzârı 3/259, 8/180, 8/231, 8/337, 10/111, 10/326, 10/396, 10/411
 koyun celebi bkz. celeb-keşân-ı ganem
 koyun ciğercisi 1/282, 10/196
 koyun ciğeri 1/282, 6/222, 6/281, 7/277, 9/14, {10/196}
 koyun dollâbları bkz. kebâb dollâbları/çarhları
 koyun emîni 1/252, 1/277, 1/280, 1/281, 1/291, 1/295, 10/211
 koyun eti, lahmı 1/53, 1/208, 1/279, 1/281, 2/60, 2/109, 3/94, 3/192, 4/71, 4/112, 5/115, 5/200, 5/268, 6/272, 7/27, 7/67, 7/235, 7/247, 7/323, 8/3, 8/101, 9/17, 9/68, 10/397, 10/428, ayrıca bkz. ganem, güsfend ve koyun kebâbı
 koyun kassâbı bkz. kassâb
 koyun kaymağı bkz. kaymak çeşitleri
 koyun kebâbı {3/191}, 4/51, 5/87, {5/312}, 6/198, 7/43, 7/44, 7/46, 7/234, 7/235, {7/334}, {8/338}, 10/459, 10/496
 koyun kellesi bkz. koyun başı
 koyun paçası 1/281, 1/282, 1/299, 2/161, 4/102, 4/354, 7/44, 7/285
 koyun pasdırması 1/299, 5/228, 5/230, 10/489
 koyun südü bkz. sūd çeşitleri
 koyun tulumları 7/285
 koyun yoğurdu bkz. yoğurt çeşitleri
 kozlu helvâ bkz. helva çeşitleri
 köfte [ciğer köftesi kebâbı] 1/282
 köfte kebâbcıları bkz. esnaflar
 köfteciyan esnafı bkz. esnaflar
 köfter/küfter [tatlı sucuk]⁴²⁹ 1/286, 2/100, 3/20, 3/114, 4/17, 5/6⁴³⁰, 5/46, 5/51, 5/152, 5/156, 5/164, 8/110, 9/26, 9/77, 9/180, 9/211
 [köfter çeşitleri]
 Ağriboz [Eğriboz/Evia-Yunanistan] köfteri 1/286, {8/110}
 Ayntâb köfteri, bâdemli 1/286, 9/180
 bâdemli ve Şâm fisdıklı köfter 9/180
 cevizli ve bâdemli köfter 8/110
 {Gediz} üzüm köfteri 9/26
 İslâmbol köfteri 1/286
 köfter bâdem kırması 3/20, 4/17
 {Kuşadası} köfteri 9/77
 Ma'nisa köfteri 1/286
 {Niksâr} köfteri 2/100
 pâlûde köfteri 9/211
 sıra köfteri 5/152
 köfterciler/köfterciyan, bâdemli köfterciyan esnafı bkz. esnaflar
 kök çemeni [?] 8/347
 kölemeç/kölemes aşı [sütlü yiyecek]⁴³¹ 2/216, 3/228, 3/274, 5/234, 7/220, 8/331, 9/138

429 Üzüm sırasıyla yapılan, genellikle cevizli tatlı sucuk. "İçi cevizli, bâdemli bir leziz ve ter köfteri olup..." (8/110).

430 Metinde *köfte* olarak geçer ancak Evliyâ köfteyi övülmeye değer yiyeceklerden saymadığından sözcüğün "köfter" olması muhtemeldir.

431 Çobanların süt ile yoğurt ya da kaymağı karıştırarak yaptıkları yiyecek, krş. *Tarama Sözlüğü*, *göremez*; *Derleme Sözlüğü*, *kölemes*; Ahmed Cavid *nişşik* maddesi.

- kömeç [ekmek]⁴³² 7/244
 kömüş [manda] 8/60
 Köstendil [Bulgaristan] elması 4/125, 5/304, 7/250
 kudret helvâsi/helvâ-yı kudret [menn; mana]⁴³³ 3/144, 4/15, 4/37, 4/51, 5/4, ayrıca bkz. ge-
 zengevü
 kudret meyvesi [?] 1/289
 {Kudüs} zeytûnyağı 10/143
 {Kudüs} zeytûnu 10/143
 kulun [tay eti] bkz. at kulunu
 kumkuma [metal su kabı] 1/186, 2/170, 3/56, 3/72, 4/79, 4/256, 4/321, 5/35, 5/38, 8/293,
 8/334, 9/114, 9/219, 9/335, 9/386, 10/305, 10/452, 10/505
 [kumkuma çeşitleri]
   bakır kalaylı kumkuma 10/305
   bakır kumkuma 10/505
   kalay kumkumalar 4/79
   kurşum/kurşumlu kumkuma 10/452, 10/505
   tuç [tunç] kumkuma 3/56, 4/321
 Kumla bağları [Azerbaycan eyaleti-İran] engürü 2/135, 4/195
 kumla üzümü bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri
 kupa [bardak] 2/214, 7/114
 kurd ayranı bkz. kurud ayranı
 Kureyn [Mısır] hûrmâsı 10/530
 Kureyn karpuzu 10/530
 kurkâs/kurkas [yenilebilen yumru]⁴³⁴ 9/196, 9/206, 10/196, 10/206, 10/270, 10/275, 10/405,
 10/459
 kurs-ı ef'â⁴³⁵ 10/151
 kuru balık bkz. balık kurusu
 kuru inciri/yâbis inciri bkz. inciri kurusu
 kuru sarımsakçıyân esnâfı bkz. esnafılar
 kuru siyâh üzüm şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 kuru üzüm/üzüm kurusu/huşk-i engür 1/300, 2/122, 2/139, 4/52, 9/12, 9/30, 9/33, 9/37,
 9/107, 9/111, 9/257, 10/193, ayrıca bkz. süz
 kurud/kurut [yoğurt kurusu]⁴³⁶ 1/354, 5/73, 5/179, 6/17, 7/196, 7/199, 7/214, 7/235, 7/263,
 7/271, 7/325, ayrıca bkz. keş
 kurud ayranı 7/195, 7/277, ayrıca bkz. ayran ve keş
 kurum [sebze türü?] 10/405
 kurzeni [üzüm]⁴³⁷ 2/161
 kûsfend bkz. gûsfend
 kuskus pilâvı bkz. pilav çeşitleri

432 Evliyâ'nın açıklaması, Tatarca.

433 Çiçekli Dişbudak (*Fraxinus ornus*) ağacının gövdesinden akan tatlı beyaz mayı ya da meşe ve ilgın ağaçlarının yapraklarında biriken tatlı madde. "Yerleri meşeliktir. Buraya [Hısn-ı Keyfa/Hasankeyf] menn, yani kudret helvası yağar", Kâtip Çelebi 2010, s. 527; ayrıca bkz. dipnot 177, 248 ve 494.

434 Arapça *kulkas*'tan. Kolokas ve göleveze olarak bilinen bitki ve yenilebilen yumrusu (*Colocasia esculenta*, eşanlamlısı *Arum esculentum* ya da *Arum colocasia*), Bedevian, s. 83 (496); Dokuzuncu Bölüm: Sebzeler.

435 Tiryâk-ı Fârûk'ta kullanılan ergene yılanı tableti, Terzioğlu 1992, s. 78. Metinde *kurs-ı ef'i*.

436 Peynir altı suyunun ya da ayranın kurutulmasıyla yapılan bir çeşit peynir; kaynatılıp suyu alınan ayran kurusu, yoğurt kurusu, keş, *Tarama Sözlüğü*; bkz. dipnot 407.

437 Evliyâ'nın açıklaması, Gürcüce.

- kuş südü⁴³⁸ 1/213, 4/163, 5/313, 6/49, 7/110, 8/45, 8/96, 8/120, 8/337, 9/53, 9/249, 9/423, 10/233, 10/407
- kuş turşusu bkz. turşu çeşitleri
- kuş üzümü bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri
- kuş yemişi⁴³⁹ 10/272
- Kuşadası bekmezi 1/354, 9/77
- Kuşadası engürü 9/257
- {Kuşadası} köfteri 9/77
- kuşhâne 1/51
- kuatr-ı nebât bkz. katr-ı nebât
- kutu bozası 1/354, 2/90, 2/93, ayrıca bkz. boza
- kuyrukyağı bkz. yağ çeşitleri
- kûzât [pirinç aşı]⁴⁴⁰ 2/120
- kûze⁴⁴¹ 1/30, 1/194, 1/230, 1/326, 1/327, 2/120, 3/84, 3/153, 4/73, 4/205, 6/119, 7/162, 8/56, 9/17, 9/99, 9/279, 9/326, 9/343, 9/400, 10/134, 10/305, 10/461
- [kûze çeşitleri]
- fağfûr-i kûze 8/56, 9/279
- {Kûtâhiyye} kûze 9/17
- kûze-i sanavber⁴⁴² 3/153
- sürâhî kûze 7/162, 9/389
- tîn-i mahtûm kûze: 1/194
- tîn-i Sariyâr'dan kûze 1/194
- tûtyâ [çinko] kûze 10/193
- Zihne [Zihni-Yunanistan] kûzesi 8/56
- kûze-kârlar 1/230
- kuzu/kuzucuk 1/277, 1/281, 1/291, 3/108, 3/173, 3/228, 3/274, 4/171, 5/206, 5/234, 6/30, 6/119, 6/125, 6/247, 6/271, 6/273, 6/276, 6/281, 6/290, 7/81, 7/138, 7/170, 7/191, 7/220, 7/271, 7/277, 7/285, 8/4, 8/44, 8/73, 8/169, 8/181, 8/247, 8/248, 8/338, 9/38, 9/138, 9/173, 9/262, 9/272, 9/287, 10/186, 10/271, 10/417, 10/421, 10/454, 10/486, 10/491, 10/495, ayrıca bkz. toklu
- kış kuzusu 8/169, 8/247
- semîn yayla kuzusu 6/271
- yaban kuzusu 8/4
- kuzu başı/kellesi 1/281, 7/285
- kuzu büryân/piryân 3/228, 5/300
- kuzu eti 4/71, 5/200, 7/247, ayrıca bkz. kuzu ve kuzu kebâbı
- kuzu kapaması 8/75, 8/291
- kuzu kebâbı/kebâb-ı kuzu 2/21, 5/312, 6/119, 8/75, 8/291, 8/338, 9/38, 9/138, 9/173, 10/459, 10/496
- kuzu paçası bkz. paça çeşitleri
- kübbât bkz. kebbât

438 “Kuş südü ya'nî yumurta” (5/313). Ancak Evliyâ kuş sütünü bazen nadide yiyecek anlamında da kullanır, örneğin “Âdem cânı ve rûh gıdâsı ve kuş sütü dahi bu Galata'da bulunur” (1/213); “kuş südün istesen der-akâb peyda edüp getirirler” (9/249 Kudüs, muhtemelen Ermeni Surp Hagop manastırı imaret-i). Kuş sütü çoklukla “arslan südü”yle birlikte manastır ikramlarının tasvirlerinde mecazen kullanılır (8/45, 8/96, 8/120).

439 Alıç türü olabilir, bkz. Baytop 1997, s. 29.

440 Evliyâ'nın açıklaması, Farsça.

441 Kulplu çömlek, küçük testi, *Derleme Sözlüğü*, kûze maddesi; Steingass, s. 1061.

442 Fıstık çamı ağacından testi. “İkişer kulplu çam bardakları...” (3/153), bkz. ayrıca boduç ve senek.

- kübeybe [içli köfte]⁴⁴³ 9/206
 kübeybe pilav bkz. pilav çeşitleri
 küfter bkz. köfter
 kükü pilāv [yumurtalı pilav]⁴⁴⁴ 2/116, 2/132, 4/76, 4/158, 5/19
 külbe şeker [gülbeşeker?] 5/87, 5/88
 külek/gülek⁴⁴⁵ 2/205
 küliser ağacı [kil-i ser?] ya'nî kara hindistan cevizi ağacı 10/261, ayrıca bkz. kil-i ser
 külümbe⁴⁴⁶ 5/27
 künige [künefe]⁴⁴⁷ 4/38
 küp 1/283, 1/285, 1/298, 1/299, 3/80, 4/159, 6/145, 8/177, 8/190, 10/145, 10/146, 10/147, 10/235, 10/236, 10/267, 10/278, 10/457, ayrıca bkz. hum
 [küp/hum çeşitleri]
 Atina [Yunanistan] husrevânî küpü 1/283
 balgamî küp 4/159
 Enez husrevânî küpü 1/283
 fağfûrî küp 1/283
 husrevânî küp bkz. husrevânî küp/hum-ı husrevânî maddesi
 ma'âcin humları [macun küpleri] 1/262
 Mağrib küpü 1/283, 10/278
 sırcalı küp 10/145, 10/146, 10/147
 Kütâhiyye/şuğl-i Kütâhiyyevî [Kütahya işi] 1/286, 1/327, 4/159, 9/17, ayrıca bkz. çanak, fincân, hokka, kâse, kavanoz, küze, maşraba ve tabak
 {Kütâhiyye} emrûdu 9/17
 {Kütâhiyye} kirdesi 9/17
 Kütâhiyye paçası 2/226, 9/17
 {Kütâhiyye} tennûr kebâbı 9/17

L

- labada/labada kökü [deva otu]⁴⁴⁸ 1/327, 6/279, 8/120
 lâden [deva otu]⁴⁴⁹ 8/244, 10/151
 Lâdik ekmeği 1/220, 2/204, 4/124, 5/152, ayrıca bkz. memecik ekmeği
 Lâdik emrûdu 2/204
 {Lâdik, Boğazköy} kaymağı 2/205

443 Arapça "top" anlamındaki *kubbah*'tan; Suriye ve Lübnan'da *kibbe*, *kibbeh* ya da *kubbeh* olarak bilinir, Evliyâ da zaten Trablusşam'ın (Tripoli) "meşhur-i âfâk" yemekleri arasında sayar.

444 Farsça *kükü*: yumurta. 2/116'da *göğü*, 5/19'da *avşulalı kükü pilav*.

445 İçine süt sağılan ağaçtan kova, *Tarama* ve *Derleme Sözlüğü*, *külek* maddesi.

446 *Külümbe*, Ahmed Cavid'e göre (s. 55, *kölünbe*) içi badem ve fıstıkla dolu bir börektir; Dankoff-Tezcan'a göre (s. 183, *kölümbe*) kaynamış buğday yemeğidir ve adı Yunanca *koliva*'dan türetilmiştir (burada yazarlar Tietze'ye atıfta bulunuyor); Musa Dağdeviren'e göre közde pişen etli börek, bir nevi kömbedir. *Derleme Sözlüğü*'de ise *külümbe* (Tavas-Denizli), kalın saç ekmeği, bazlamadır. Evliyâ'nın Erzurum'da Cafer Efendi Köyü'nde yediği *külümbe*'yi açıklayan en doğru tanım, kanımca, Musa Dağdeviren'inkidir.

447 *Künige*'nin yazım hatası olması ihtimali kuvvetlidir. Bruinessen-Boeschoten'de (s. 226 ve 278) *künife* olarak geçer, misra da ancak bu şekilde anlam kazanıyor "Sabahdan serikle künife [künefe] yayar."

448 *Rumex* cinslerinden biri, belki de *Rumex hippolapathum* (eşanlamlısı *Rumex aquaticus* L.), Baytop 1997, s. 195; Bedevian, s. 350 (2024); MMPND, *Rumex*.

449 Girit ladeni, ladenotu yaprağı, tüylü laden de denilen mor çiçekli *Cistus creticus* çalısı. Yaprakları tıbbi amaçla kullanılır, Baytop 1999, s. 284; Terzioğlu 1992, s. 78.

- ladna [ladine?]⁴⁵⁰ 10/286
- lahana 1/222, 2/91, 2/109, 4/15, 4/125, 5/82, 5/200, 5/268, 6/49, 6/159, 6/223⁴⁵¹, 6/224, 7/154, 8/75, 10/270, ayrıca bkz. kaputsa ve kelem
- Bosna lahanası⁴⁵² 5/239
- Van lahanası⁴⁵³ 2/201, 4/125, 4/327, 6/159, 9/425
- lahana dolması bkz. dolma çeşitleri
- lahana turşusu 1/283, 5/228, 5/230, ayrıca bkz. kaputsa turşusu
- lahm/luhüm [Ar. et] 1/226, 2/152, 2/68, 2/196, 3/44, 3/155, 3/181, 3/293, 6/272, 7/27, 7/184, 7/235, 7/247, 9/68, 9/211, 9/300, 9/361, 10/137, 10/141, 10/196, 10/206, 10/247, 10/260, 10/270, 10/306, 10/374, 10/450, 10/457, 10/466, 10/491, 10/496, ayrıca bkz. et/ lahm çeşitleri
- lahm-ı kurbân 3/293
- lahm-ı semîn/semîn lahm [semiz et] 3/155, 10/374, 10/466
- lahm-ı şahm [yağlı et] 2/68, 10/206, 10/260, 10/270, 10/457
- lahm-ı tarî [taze et] 10/496
- lahm-ı kadid [kurutulmuş et, pastırma]⁴⁵⁴ 3/110, 5/115
- Lahsa [Suudi Arabistan] hûrmâsı 3/72, 10/267, 10/506
- lahşa şorbası/lakişe çorbası/lâkşe/lahiše⁴⁵⁵ 3/199, 4/76, 4/220, 5/27, 7/195, 7/214, 7/235, 7/263, 7/271, 9/273, 9/356, 10/286
- lakoz [istiridye] 1/290, 1/291, 10/484
- lâkişe/lâkşe şurbası bkz. lahşa şorbası
- Lanka bağları bkz. bağ, koru, mesîregâh
- Lanka bostâmı 1/148, 2/21
- Lanka hıyarı⁴⁵⁶ {2/21}, 7/116
- Lanka yoğurdu 1/278
- lapa/lapa ta'âmı 7/244, 7/271, ayrıca bkz. darı pastası ve potga
- Lapseki karpuzu 5/155
- Latin ekmeği/somunu 5/199, 5/228
- lavaşa/levaşe/lavâşa nânı/lavâşa yufkası/hâs ve beyâz lavaşa ekmeği⁴⁵⁷ 1/243, 1/264, 2/98, 2/202, 3/32, 3/94, 3/103, 3/110, 4/82, 4/124, 4/220, 4/318, 5/6, 5/19, 9/152, 9/155
- lavaşa ekmek hakkı 5/19, bkz. tuz ekmek ve nân u nemek hakkı
- lavaşa yufkası/lavaşa yufka ekmeği bkz. lavaşa/levaşe
- lavaşalı keklik yahnisi bkz. yahni çeşitleri
- lazot darısı/lazud/lazut [darı cinsi]⁴⁵⁸ 2/177, 2/183, 10/272
- lebbân [sütçü] 10/517
- lebbân-ı hâlis çârşûsu 1/196
- lebbân-ı germâ [sıcak süt] esnâfı bkz. esnaflar
- lebbân-ı teys [keçi sütü] esnâfı bkz. esnaflar
- leben/leben-i hâlis [süt; halis süt] 1/196, 1/228, 1/274, 1/277, 1/278, 1/286, 3/46, 3/102,

450 Farsça *ladine*: kendir, kenevir.

451 Yenidünya'dan getirilen yazarın hunza dediği lahana, bkz. dipnot 316.

452 Benzetme ögesi.

453 2/201, 4/327, 9/425'te benzetme ögesi.

454 "Lahm-ı kadid nâmiyle şöhet bulan kimyonlu ve bahârlı sığır pasdırması" (3/110).

455 Un ya da erişte çorbası. Farsça *lâkcha*'dan, "*lâkcha vermicelli, macaroni, or long slices of paste put into broth*", Steingass, s. 1112. Metinde, 3/199 ve 9/273'te *ta'âm-ı lahişe/lâkişe*, 4/220'de *lahışbası* (lahış aşısı?) olarak geçer.

456 Benzetme ögesi, "Parmakları Lanka hıyarı kadar vardı" (7/116).

457 Farsça *lavâş*: ince yufka ekmeği; Steingass, s. 1130.

458 Günümüzde bazı yörelerde mısır anlamında kullanılır, bkz. *Derleme Sözlüğü*, *lazot* ve *lazut* maddesi.

- 4/37, 4/185, 9/274, 9/340, 9/369, 9/386, 9/397, 10/196, 10/250, 10/421, 10/428, 10/517, ayrıca bkz. sūd
- leben-i hâlis yoğurdu bkz. yoğurt çeşitleri
- leblebi 1/289, 1/298, 1/300, 3/50, 9/23, 9/419, 10/250, 10/326, 10/330, 10/331, ayrıca bkz. hummûs-ı Bedevî
- leblebi şeker[i] 1/289
- leblebi unu 1/300
- leblebici dükkânları 9/23, 10/326
- leblebiciyân esnâfı bkz. esnaflar
- leblebili helvâ bkz. helva çeşitleri
- Lefke ayvası 9/279
- leğay [incir]⁴⁵⁹ 2/161
- leğen 1/61, 5/125, 5/302, 7/114, ayrıca bkz. taşt
- gümüş/sim leğen 5/125, 7/114
- leğen ibrik/ileğen ve ibrik 1/281, 1/283, 1/284, 1/291, 2/185, 3/126, 4/76, 4/159, 4/178, 9/82, 10/77, 10/209, 10/458
- fağfûrî leğen ibrik 4/158
- mücevher altun leğen ve ibrik 4/76
- mutallâ [yaldızlı] leğen ve ibrik 1/284
- mücevher ileğen ve ibrik 5/87
- pirinc ileğen ve ibrikler 10/209
- sîm leğen ve ibrik 4/159, 5/125
- Leh tavuğu⁴⁶⁰ [hindi] 6/153, 7/67, 7/234, ayrıca bkz. Mısır tavuğu
- Leh tavuğu kapaması 6/153
- {Leh tavuğu} kebâbı 7/234
- Leh tavuğu puryânı/büryânı 6/153, 7/67
- lehmak [incir]⁴⁶¹ 2/62
- lenger/lengeri [büyük, kenarlı tabak] 3/38, 4/60, 4/76
- altun lengeri 4/60
- gümüş lengeri 4/60, 4/76
- levaşe bkz. lavaşa
- levrek balığı [deniz ve tatlı su levreği] 1/290, 2/53, 5/48, 5/311, 6/58, 6/86, 7/259, 8/175, 8/273, 8/314, 9/120 9/133, 10/365
- levz [badem] 1/300, ayrıca bkz. bâdem/bâdâm
- levzine bkz. helva çeşitleri
- levzü'n-nebî/levzünnebî ya'nî peygamber bâdemi⁴⁶² 6/279, 9/303, 9/342, 10/194, 10/270
- levzü'n-nebî fûrûş esnâfı bkz. esnaflar
- levzûrimte⁴⁶³ 10/471
- limon/limon şüküfesi 1/203, 1/204, 1/285, 1/300, 2/53, 2/54, 3/20, 3/37, 3/80, 4/74, 4/211, 4/295, 5/70, 5/71, 5/79, 5/82, 5/228, 5/242, 5/261, 6/47, 6/153, 6/220, 6/221, 6/268, 7/235, 7/250, 7/281, 8/100, 8/101, 8/111, 8/124, 8/127, 8/129, 8/132, 8/140, 8/143, 8/146, 8/149, 8/155, 8/162, 8/169, 8/175, 8/177, 8/239, 8/240, 8/244, 8/247, 8/279, 8/285, 8/286, 8/294, 8/297, 8/302, 8/310, 8/313, 8/314, 8/317, 9/17, 9/36, 9/53, 9/60, 9/67, 9/80, 9/81, 9/83, 9/84, 9/86, 9/89, 9/93, 9/94, 9/106, 9/109, 9/110, 9/115, 9/127,

459 Evliyâ'nın açıklaması, Gürcüce.

460 "Leh tavuğu nâmiyle meşhûr fil hortumu gibi sarkmış kırmızı et pâresi burnu üzre durur" (7/234).

461 Evliyâ'nın açıklaması, "Lisân-ı Sadşe Abaza", yani Ubihça, bkz. dipnot 100.

462 "Yerde bir karış alçacık ağaçlarda hâsil olur, gayet leziz bâdemdir" (9/303); "her birinde ikişer üçer bâdem biter, hemân bâdem lezzetindedir" (10/270). 6/279'da lûzi'n-nebî. Tanımlanamadı.

463 "Levzûrimte meyvesi hurde balık gibi bir meyvedir" (Sudan). Tanımlanamadı.

- 9/132, 9/141, 9/142, 9/145, 9/147, 9/148, 9/152, 9/161, 9/162, 9/167, 9/170, 9/179, 9/180, 9/182, 9/187, 9/197, 9/198, 9/199, 9/202, 9/204, 9/205, 9/206, 9/210, 9/211, 9/215, 9/223, 9/228, 9/279, 9/297, 9/302, 9/308, 9/328, 9/335, 9/362, 9/399, 10/101, 10/140, 10/176, 10/192, 10/242, 10/267, 10/268, 10/333, 10/366, 10/374, 10/389, 10/397, 10/405, 10/411, 10/421, 10/454, 10/459, 10/461, 10/515, ayrıca bkz. ağaç kavunu, hummâs/hummâs limonu ve kebbât/kübbât
- limon rubu [limon usâresi] 9/110, 9/115, 10/374, ayrıca bkz. rub
- limon suyu 2/39, 5/231, 8/149, 8/166, 9/115, 10/270
- limon şükûfeleleri gülâbı [limon çiçeği suyu] 9/198, ayrıca bkz. mâ-i narenc
- limon-ı kâtı'u's-sümûm⁴⁶⁴ 9/148, 10/267
- lisân-ı sevr/lisân-ı sevr kökü [deva otu, kökü]⁴⁶⁵ 1/262, 1/327, 10/197
- lobya [lubya]⁴⁶⁶ 4/205, 4/211, 4/220
- lokma bkz. lokum
- lokma [sokum] 1/284, 1/288, 3/22, 3/53, 3/199, 7/115, 9/191, 10/304
- lokmacı dükkânları 1/265
- lokmaciyân esnâfı bkz. esnaflar
- lokum/lokma [hamur işi yiyecek; tatlı] 1/246, 1/265, 2/37, 2/98, 7/14, 9/83, 10/92, 10/133, 10/196, 10/331, 10/444
- [lokum/lokma çeşitleri]
- ballı lokma 1/265
- huccâc lokumu⁴⁶⁷ 10/331
- şeker lokum 10/444
- yağlı lokum 10/92, 10/331
- lop [incir, incir cinsi]⁴⁶⁸ 1/301, 5/154, 9/96, 9/97, 9/98, ayrıca bkz. incîr, tîn ve incir/lop çeşitleri
- lor peyniri bkz. peynir çeşitleri
- Lubye [Mısır] karpuzu 10/435
- lûzi'n-nebî bkz. levzü'n-nebî
- lûfer/ülûfer/nîlûfer balığı 1/290, 1/291, 8/68, 8/175, 10/365
- lûffân/lûffân nârî⁴⁶⁹ 1/197, 1/203, 1/301, 2/100, 3/94, 5/144, 4/299, 8/286, 8/310, 9/115, ayrıca bkz. nâr ve nar/lûffân/rummân çeşitleri

M

- mâ-i asel bkz. bal suyu
- mâ-i buhûr bkz. buhûr
- mâ-i devâkâr esnâfı bkz. esnaflar
- mâ-i esrâr 10/271
- mâ-i gülâb bkz. gülâb
- mâ-i gülâb-fürûş esnâfı bkz. esnaflar
- mâ-i Hamrevât bkz. âb-ı Hamrevât

464 Sözlük anlamı “zehiri kesen”; küçük, yuvarlak, sarı bir limon türü.

465 Sığırdili ya da hodan (*Anchusa officinalis*) bitkisi; 1/262'de lisân-ı servi.

466 Arapça *lûbiyâ*'dan.

467 “Hurdece [küçük] yağlı lokum”; lokma ve lokum, Arapça yudum anlamındaki *lukum*'dan türemiştir; krş. Bağdâdî, s. 164, *lokma'l-kâdî* (kadı lokması).

468 “Kavm-i Etrâk [Türkler] incire ‘lop’ derler” (5/153); Ahmed Cavid (s. 44, *şâh incir*) ve Redhouse'a göre lop, büyük ve lezzetli bir incir cinsidir.

469 Mayhoş bir nar türü. Arapça *laffân*'dan, Barthélémy 1935, s. 720; *Tarama Sözlüğü*.

mâ-i nârenc 9/364

mâ-i Zemzem bkz. âb-ı Zemzem

mâ-fürûş esnâfı bkz. esnaflar

ma'âcin/ma'cûn/me'âcin/ma'âcinât⁴⁷⁰ 1/262, 1/280, 1/287, 1/354, 1/359, 3/264, 4/76, 4/159, 4/185, 5/20, 5/21, 5/75, 6/229, 6/282, 7/96, 7/110, 9/41, 9/43, 9/273, 9/398, 9/304, 10/10, 10/80, 10/144, 10/145, 10/149, 10/151, 10/197, 10/204, 10/242, 10/269, 10/281, ayrıca bkz. tiryâk ve tiryâk-ı fârûk

[macun çeşitleri]

afyon ma'cûnu 10/197

afyonlu ma'cûnlar 1/280

akreb ma'cûnu 10/204, 10/242

baharlı mukavviyât ma'âcinler 7/122

cihân-bahş ma'cûnu 1/354

dârûlu ma'cûnlar 1/280

devâ-yı misk [macunu] 1/262

dilber/dilber lebi ma'cûnu 1/262, 1/354, 9/43, 9/53

dilkûşâ ma'cûnu 1/354

dil-şâd ma'cûnu 1/354

esrâr ma'cûnu 10/197

felâsife ma'cûnu 1/354

hâşimî ma'cûnu 10/197

kâkvîh ma'cûnu [?] 1/354

kaysûn ma'cûnu 1/354

kuvvetu'r-rûh ma'âcini 9/273

ma'cûn-ı sakankur-ı berri⁴⁷¹ 10/242

ma'cûn-ı sakankur-ı mâhi⁴⁷² 6/282, 10/242

miş [misk?] ma'cûnu 1/354

mümessek ü mukavvî ma'cûnlar 5/20, 6/282, 10/242

müşhilât ma'âcinler 9/304

pîrecân ma'cûnu 1/354

sükkerî ma'âcin 7/96, 7/110

Uşşâkî ma'âcini 9/43

ma'âcin humları [macun küpleri] bkz. küp/hum çeşitleri

ma'âcinciyan/ma'âcuncıyan esnâfı bkz. esnaflar

Macar somunu 7/20, ayrıca bkz. sipov ekmeği

ma'cûncu çârsûsu 1/293

ma'cûncu tâ'ifesi 1/262

ma'denos/ma'denivâz [maydanoz]⁴⁷³ 1/263, 1/285, 2/54, 2/117, 5/261, 4/125, 8/349

ma'denüs turşusu bkz. turşu çeşitleri

mâhi [Far. balık] 1/17, 1/196, 1/213, 1/222, 1/226, 1/227, 1/229, 1/288, 1/289, 1/290, 1/291, 2/21, 2/53, 2/89, 2/137, 2/153, 2/190, 2/199, 2/204, 2/205, 3/9, 3/96 3/137, 3/144, 3/152, 3/168, 3/181, 3/190, 3/192, 3/193, 3/194, 3/199, 3/228, 4/28, 4/73, 4/88, 4/100, 4/102, 4/171, 4/186, 5/44, 5/200, 5/208, 5/216, 5/229, 5/235, 5/265, 5/299, 5/311, 6/58, 6/86, 6/105, 6/111, 6/122, 6/227, 6/252, 6/258, 6/278, 6/280, 6/281, 6/282, 6/288, 7/23, 7/92, 7/137, 7/141, 7/152, 7/166, 7/169, 7/184, 7/217, 7/219, 7/259, 7/295, 7/338, 8/43, 8/47,

470 Tatlı ve ilaç anlamındaki tüm macunları kapsar.

471 Karada yaşayan bir kertenkele türü, Âşık Mehmed, s.1368.

472 Suda yaşayan bir kertenkele türü, Âşık Mehmed, s.1368.

473 Yunanca *makedonisî*'den (*Petroselinum crispum*, eşanlamlısı *Petroselinum hortense*); *ma'denivâz*, *mi'denüvâz* biçimleri için bkz. Dankoff-Tezcan, s. 33, 193.

- 8/48, 8/49, 8/68, 8/74, 8/78, 8/110, 8/288, 8/292, 8/305, 8/309, 8/325, 8/326, 8/330, 8/341, 9/27, 9/48, 9/53, 9/69, 9/95, 9/99, 9/117, 9/133, 9/142, 9/144, 9/148, 9/149, 9/190, 9/199, 9/202, 9/207, 9/260, 9/261, 9/265, 9/274, 9/305, 9/413, 9/417, 10/154, 10/156, 10/157, 10/158, 10/186, 10/365, 10/370, 10/371, 10/383, 10/389, 10/392, 10/397, 10/400, 10/480, 10/483, 10/491, 10/513, 10/514, ayrıca bkz. balık, hût, mâ'ide ve semek
- mâhî sayyâdları bkz. sayyâd-ı mâhî
- mâhîce [bademli tatlı]⁴⁷⁴ 1/289, 4/82, 5/300, 8/75, 9/83
- mahleb 1/286, 1/298, 1/354, 2/132, 4/76, 4/185, 6/279, 9/369, 9/397, 10/250
- mahlebciyân esnâfi bkz. esnafılar
- mahrâma bkz. makrama
- mâ'ide (I) [gökten gelen yiyecek] 1/17, 2/196, 8/74, 9/95, 9/244, 9/271, 9/425, 10/157, 10/209, ayrıca bkz. menn ü selvâ
- mâ'ide (II) [balık, gökten gelen balık] 1/24, 1/288, 1/290, 2/153, 3/192, 5/311, 6/282, 7/295, 8/47, 8/48, 8/325, 8/326, 9/27, 9/142, 9/199, 9/260, 9/305, 10/190, 10/370, ayrıca bkz. balık, mâhî ve semek
- mâ'ide-i Erçek bkz. balık çeşitleri
- mâ'ide-i hediye bkz. balık çeşitleri
- mâ'ide-i kudret/kudret mâ'idisi bkz. mâ'ide (I)
- mâ'ide-i mâhî [gökten inen pişmiş balık] 6/86, 6/252, 8/48, 9/417, {10/190}
- mâ'ide-i Mûsâ [Hz. Musa'ya gökten inen yemek, balık] 1/17, 2/21, 2/137, 2/205, 3/141
- mâ'ide-i Rabbi'l-İzzet 1/240
- mâ'ide-i Sübhânî 2/54, 5/146, 6/280
- mâ'ide-i tuyûr [gökten inen pişmiş kuşlar] 4/52, ayrıca bkz. selvâ
- mâ'ide-i Yûsuf bkz. balık çeşitleri
- makiyan [Far. tavuk] 4/49, ayrıca bkz. tavuk ve dücâc
- makrama/makreme/mahrâma⁴⁷⁵ 1/291, 1/320, 1/332, 1/353, 2/53, 2/190, 2/222, 4/54, 4/157, 4/178, 7/116, 10/209, 10/210, 10/393, 10/401, 10/412, 10/443, ayrıca bkz. peşkir ve yağlık
- kahve makraması 4/54, 10/210, 10/393, 10/401, 10/412
- mahalle makraması [büyük?] 10/209
- yağlık mahrâma 1/320
- zerdûz makrama 2/190
- maksima [tatlı boza]⁴⁷⁶ 1/354, 7/214, 7/234, 7/271, 7/277, 7/284, 7/285, 7/304
- ayrıca bkz. boza
- Kırım maksiması 1/354
- Malatıyye balı 4/15
- Malatıyye elması 4/16, 5/304, 7/250
- Malatıyye emrûdu 1/301, 2/204, 4/16, 4/82, 8/329
- Malkara/Mugalkara yağlı çöreği 5/169
- Malkara/Mugalkara tereyağı 5/169
- Malkara/Mugalkara gömeç balı 5/169
- manav/manav bâzârcı 1/220, 1/300,

474 Adını balığı andıran şeklinden alan, badem, nişasta, bal, gülsuyu ve miskle yapılan bir tatlı. Çeşitli kalıplarla balık, tavuk, kuzu vb şekli verilen tatlılar için bkz. Bağdâdî, s. 157; Şirvanî, s. 220, *semek akrâs* [balık ekmek] tarifi.

475 Dikdörtgen, iki ucu işlemeli, kullanıldığı yere göre adlandırılan örtü. Dizin'de sadece sofrada ya da kahve ikramında kullanılan makramalar yer alır.

476 "Ve ulemâları ve ihtiyârları maksima nâm sekir vermez ilik gibi koyu ve tatlı boza içerler" (7/304), bkz. dipnot 104.

manavân ya'nî karpuzcuyân esnâfı bkz. esnaflar
manca [yemek]⁴⁷⁷ 5/255
mancamerd [?] 6/25
mandıra 1/277, 1/279, 1/321, 3/274, 6/87, 7/220, 8/99
Levent Çiftliği mandıraları 1/277
mandıra-yı pâdişâhî 6/87
mandıra oğlanları/gulâmları 1/277, 6/87
mandıracılar/mandıracıyân esnâfı bkz. esnaflar
mandıracıyân-ı yeniçeriyân esnâfı bkz. esnaflar
Ma'nisa köfteri 1/286
Ma'nisa pâlûdesi 9/44
manro [ekmek]⁴⁷⁸ 8/41
Mar'aş nârı 3/94, 3/124, 8/63, {9/176}
Maraş pirinci 3/102
Mardin âlûsu/encâsı/icâsı/eriği⁴⁷⁹ 1/285, 5/20⁴⁸⁰, 7/108⁴⁸¹, 8/53, 8/89, 8/244
mâr-i mâhî bkz. yılan balığı
marul 8/166
ma'sara ya'nî yağ değirmeni 10/396, ayrıca bkz. yağ değirmeni
maslûka/maslûka çorbası⁴⁸² 2/39, 5/87, 5/88, 7/109, 10/147, 10/148, 10/149
ayrıca bkz. çorba
piliç maslûkası suyu 2/39
tavuk maslûkası 7/109
yılan maslûkası 10/147, 10/148, 10/149
mâst [yoğurt] 2/120, 4/193⁴⁸³
mastaba çorbası/mastaba aş [yoğurtlu çorba]⁴⁸⁴ 2/116, 2/128, 4/37, 4/76, 4/82, 4/125, 4/220, 7/342
mastaki/mastaki sakızı⁴⁸⁵ 2/120, 4/354, 9/62, 9/67, 9/279
maş [fasülye cinsi]⁴⁸⁶ 4/220, 4/255, 5/6, 5/40, 7/30
maş [et]⁴⁸⁷ 8/41
maşraba/meşrebe 1/194, 1/286, 1/327, 1/354, 9/17, 10/388
bakır maşraba 1/354
kalaylı ve altun yaldızlı maşraba 10/388
Kûtâhiyye meşrebeler 1/327
sîm-i hâlis meşrebeler 1/286
tîn-i Kâğızhâne'den maşraba 1/194
tîn-i Sarıyâr'dan maşraba 1/194

477 İtalyanca *mangiare*'den.

478 Evliyâ'nın açıklaması, Lisân-ı Çingene.

479 Encâs/icâs için bkz. dipnot 207.

480 Metinde *Mardin acası*.

481 Benzetme ögesi.

482 Arapça (Mısır, Lübnan) "haşlama" anlamındaki *maslug* sözcüğünden, et suyu ya da tavuk, piliç suyu. Bkz. Altıncı Bölüm: Çorbalar, s. 142-143.

483 Metinde *maht*.

484 Farsça yoğurtlu yemek anlamındaki *mast-bâ*'dan, sözlükte *mastâba* ve *mâstâwa* şeklinde de geçer, Steingass 1963, s. 1140. Bkz. Altıncı Bölüm: Çorbalar

485 Yunanca *mastiha*'dan (Mastix).

486 *Vigna radiata* (eşanamlısı *Phaseolus mungo*), Bedevian, s. 452 (2627). Türkçede mürdümük de denirdi, Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) 1999 [14. yüzyıl], s. 207; *Tarama Sözlüğü mürdümek* maddesi.

487 Evliyâ'nın açıklaması, Lisân-ı Çingene.

- matara 1/265, 1/268, 1/323, 4/105, 9/263, 9/307, 9/347, 9/424, 10/178, 10/216, 10/312, 10/431, 10/504
cevâhirli matara 9/347
mücevher ve murassa' matara 4/105, 9/307, 10/216
mutallâ [yaldızlı] mataralar 1/323
- matbah/matbahhâne [mutfak] 1/51, 1/67, 1/149, 1/152, 1/153, 1/202, 1/218, 1/295, 2/19, 2/21, 2/52, 2/190, 2/191, 3/22, 3/93, 3/102, 3/173, 3/167, 3/188, 3/194, 3/195, 3/199, 3/219, 3/223, 3/252, 3/253, 4/317, 5/78, 5/163, 5/182, 5/283, 5/287, 6/24, 6/59, 6/251, 6/259, 6/263, 6/266, 6/296, 7/7, 7/26, 7/184, 7/229, 7/233, 7/258, 7/282, 7/319, 8/81, 8/103, 8/104, 8/202, 8/241, 8/285, 8/292, 9/12, 9/29, 9/84, 9/95, 9/140, 9/248, 9/257, 9/272, 9/274, 10/99, 10/100, 10/132, 10/134, 10/137, 10/138, 10/141, 10/153, 10/156, 10/164, 10/173, 10/176, 10/219, 10/224, 10/238, 10/240, 10/252, 10/254, 10/256, 10/257, 10/260, 10/510
- matbah emîni 1/113, 1/252, 1/295, 1/296, 2/88, 2/190, 2/198, 3/45, 10/209
- matbah-ı âl-i Osmân 10/170, ayrıca bkz. matbah-ı pâdişâhi
- matbah-ı âmire 1/295, 1/296, 2/48, 7/183
- matbah-ı azîm 8/225
- matbah-ı Ba'lbek-i Süleymân/matbah-ı Hazret-i Süleymân 2/191, 3/58
- matbah-ı dârü'n-ni'me[t] 10/141
- matbah-ı Halil/matbah-ı Hazret-i İbrâhîm Halilullâh 9/256, 9/257, 9/369, 10/99, 10/136, ayrıca bkz. sofrâ-i Halil/summât-ı Halil
- matbah-ı Haydarî 10/136
- matbah-ı Hudâ 10/110
- matbah-ı it'âm imâret/matbah-ı imâret 1/152, 8/71, 8/103, ayrıca bkz. imâret
- matbah-ı Keykâvûs/matbah-ı Keykâvusî⁴⁸⁸ 1/52, 1/149, 1/152, 1/207, 1/218, 1/238, 1/246, 2/74, 2/155, 2/156, 2/191, 2/243, 3/12, 3/102, 3/199, 3/206, 3/218, 3/264, 3/267, 3/270, 4/18, 4/55, 4/126, 4/193, 5/88, 5/163, 5/168, 5/309, 5/313, 6/24, 6/149, 6/256, 7/81, 7/228, 7/306, 8/30, 8/34, 8/35, 8/73, 8/77, 8/88, 8/242, 8/244, 8/273, 8/280, 8/289, 8/312, 8/322, 8/338, 8/342, 8/344, 9/60, 9/66, 9/84, 9/66, 9/90, 9/95, 9/140, 9/171, 9/190, 9/248, 9/265, 9/276, 9/327, 9/365, 9/398, 9/423, 10/99, 10/140, 10/141, 10/254, 10/340, 10/363, 10/391, 10/488
- matbah-ı Mesîhiyye [manastır mutfâğı anlamında] 5/184, 8/328
- matbah-ı pâdişâhi/matbah-ı pâdişâhiye 1/287, 5/181, 10/80, ayrıca bkz. matbah-ı sultânî ve matbah-ı şehriyârî
- matbah-ı Selçukiyân 5/168
- matbah-ı sultânî/matbah-ı sultânîye 7/174, 10/48, 10/241
- matbah-ı şehriyârî 6/67, ayrıca bkz. matbah-ı pâdişâhi
- mâ'u'l-asel ya'nî bal suyu bkz. mâ-i asel
- mavza bkz. boza çeşitleri
- may/may-ı sâfi [yağ]⁴⁸⁹ 1/277, 7/192, 7/244, 7/259
- Mayak [Ukrayna] yağı 1/298, 5/63, 7/192, 7/259
- Maydos [Eceabat] şarâbı 5/161
- maymun 10/471
- me'âcin bkz. ma'âcin
- mecur [toprak leğen, testi, çömlek]⁴⁹⁰ 1/278, 7/120, 10/141, 10/145, 10/201, 10/305, 10/517

488 İran'ın efsanevi hükümdarı Keykavus'un adından, Evliyâ'nın zengin ikramlar ya da nimetleri bol olan imaret, tekke ve manastır mutfakları için kullandığı ifadelerden biri.

489 Evliyâ'nın açıklaması, Tatarca.

490 "Sırçalı büyük toprak mecurlar" (10/145).

med [bal]⁴⁹¹ 5/85

med/med suyu [bal suyu, alkollü içki]⁴⁹² 1/354, 5/68, 5/72, 5/184, 6/44, 6/272, 7/183

7/315, 7/333, ayrıca bkz. bal suyu

medci dükkânları 5/82

Medîne elması 9/328

Medîne hürmâsi 1/230, 4/260, 9/328, 10/111, {10/506}

mekân-ı bekriyân [meyhane] 1/356

me'kel/imâret-i dâr-ı me'kel bkz. imâret

mekik böreği bkz. börek çeşitleri

mekik ekmeği bkz. ekmek çeşitleri

Mekke karpuzu 9/399

Mekke kavunu 9/399

Mekke koyunu 10/198

{Mekri/Fethiye} zeytünü 8/36

me'külât [yiyecekler] 1/32, 1/213, 1/354, 2/22, 2/53, 2/98, 2/108, 2/128, 3/20, 3/77, 3/110, 3/117, 3/262, 4/15, 4/37, 4/82, 4/124, 4/211, 4/220, 5/6, 5/164, 5/199, 5/228, 5/268, 5/300, 6/49, 6/153, 6/291, 7/229, 7/234, 7/332, 8/75, 8/166, 8/310, 8/314, 9/89, 10/242, 10/269, 10/436, 10/462

me'külât [u] meşrûbât [yiyecekler ve içecekler] 1/13, 1/35, 1/110, 1/118, 1/208, 1/213, 1/222, 1/236, 1/269, 1/273, 1/287, 1/298, 1/300, 1/301, 1/354, 2/18, 2/40, 2/45, 2/53, 2/64, 2/78, 2/79, 2/90, 2/100, 2/116, 2/117, 2/118, 2/122, 2/124, 2/132, 2/140, 2/141, 2/174, 2/179, 2/198, 2/204, 2/207, 2/212, 2/226, 2/247, 3/9, 3/32, 3/33, 3/34, 3/37, 3/45, 3/56, 3/80, 3/82, 3/94, 3/124, 3/126, 3/132, 3/133, 3/135, 3/139, 3/145, 3/155, 3/159, 3/172, 3/190, 3/192, 3/197, 3/205, 3/212, 3/231, 3/272, 3/275, 4/39, 4/45, 4/49, 4/50, 4/51, 4/66, 4/101, 4/163, 4/177, 4/185, 4/194, 4/203, 4/231, 4/238, 4/255, 4/294, 4/303, 4/310, 4/321, 4/327, 5/2, 5/57, 5/71, 5/78, 5/125, 5/126, 5/176, 5/185, 5/204, 5/213, 5/233, 5/279, 6/11, 6/46, 6/52, 6/91, 6/96, 6/229, 6/247, 6/248, 6/254, 6/264, 6/272, 6/281, 7/27, 7/30, 7/60, 7/81, 7/96, 7/106, 7/110, 7/119, 7/153, 7/170, 7/185, 7/187, 7/214, 7/297, 7/305, 7/306, 7/307, 7/309, 7/321, 7/332, 7/344, 8/17, 8/21, 8/46, 8/55, 8/73, 8/75, 8/76, 8/83, 8/98, 8/103, 8/129, 8/132, 8/136, 8/159, 8/166, 8/179, 8/181, 8/182, 8/194, 8/217, 8/234, 8/239, 8/246, 8/247, 8/248, 8/273, 8/286, 8/292, 8/297, 8/302, 8/310, 8/314, 8/322, 9/11, 9/17, 9/19, 9/36, 9/44, 9/53, 9/55, 9/59, 9/67, 9/68, 9/73, 9/89, 9/94, 9/98, 9/115, 9/133, 9/137, 9/140, 9/143, 9/148, 9/167, 9/170, 9/176, 9/180, 9/192, 9/193, 9/196, 9/197, 9/206, 9/215, 9/216, 9/221, 9/244, 9/246, 9/249, 9/259, 9/266, 9/267, 9/274, 9/279, 9/286, 9/289, 9/292, 9/297, 9/306, 9/327, 9/339, 9/345, 9/365, 9/369, 9/371, 9/398, 9/401, 9/416, 9/417, 9/420, 9/421, 9/422, 9/429, 10/13, 10/22, 10/27, 10/81, 10/93, 10/109, 10/110, 10/131, 10/134, 10/156, 10/157, 10/160, 10/171, 10/176, 10/211, 10/212, 10/222, 10/226, 10/227, 10/229, 10/231, 10/232, 10/233, 10/234, 10/238, 10/241, 10/247, 10/248, 10/251, 10/252, 10/267, 10/277, 10/281, 10/313, 10/335, 10/340, 10/345, 10/374, 10/376, 10/382, 10/384, 10/390, 10/393, 10/400, 10/408, 10/436, 10/460, 10/465, 10/486, 10/489, 10/493, 10/495, 10/496, 10/503, 10/514, 10/515, 10/524, 10/529

me'külât [u] meşrûbât fûrûht edici esnâf/me'külât [u] meşrûbâtçılar 1/287, 1/301, 2/118, 7/183, 8/337

me'külât-ı müsmirât bkz. müsmirât

meleçe/melece/melçe emrûdu 2/118, 2/122, 2/135, 2/149, 2/243, 4/82, 4/125, 4/185, 4/194, 4/205, 4/229, 5/20

memecik ekmeği bkz. ekmek çeşitleri

491 Evliyâ'nın açıklaması, Rusça.

492 "Med [...] nâm müskirâtı meşrûbâtlar [sarhoş eden içecekler]" (7/183).

- me'mûniyye⁴⁹³ 9/83
 menn ü selvâ⁴⁹⁴ 2/195, 4/51, 9/271, 9/425, ayrıca bkz. selvâ
 Menzile pirinci/Menzilâvî pirinç [Manzala-Mısır] 1/274, {3/218}, 8/245, 10/193, {10/241},
 10/271, 10/390, {10/397
 mercimek/mercümek 1/266, 1/273, 1/274, 1/275, 1/291, 3/94, 3/124, 3/155, 3/262, 4/112,
 4/124, 5/40, 5/199, 5/228, 6/153, 8/60, 8/127, 8/165, 8/322, 10/76, 10/192, 10/223,
 10/242, 10/270, 10/271, 10/323, 10/392, 10/417, ayrıca bkz. ades
 {Mısır mercimeği} 1/275, 10/271, 10/392
 Rûm [Anadolu] mercimeği 1/275
 mercimek çorbası/ades çorbası 1/291⁴⁹⁵, 10/99, 10/110, 10/132, 10/141, 10/323, 10/340
 Merend emrûdu [Marand, Azerbaycan eyaleti-İran] 2/204
 Merend engürü 9/257
 Merende zerdâlûsu 3/119
 merhûm helvâsı bkz. helva çeşitleri
 mersin ağacı/mersin yemişi 9/192, 10/269
 Haleb mersini 10/269
 mersin balığı 1/19, 2/68, 3/168, 3/190, 3/194, 5/60, 5/112, 5/113, 5/199, 5/200, 6/98, 6/111,
 7/170, 7/338, 7/341
 mersin balığı kurusu 5/60
 mertebânî/nertebânî⁴⁹⁶ 1/265, 1/278, 1/281, 1/284, 1/285, 1/326, 2/132, 2/185, 2/190, 3/123,
 4/60, 4/158, 4/159, 4/160, 4/360, 5/88, 5/126, 5/134, 6/32, 8/17, 8/204⁴⁹⁷, 10/73, 10/120
 mertebânî âvâniler bkz. avani çeşitleri
 mertebânî filcânlar bkz. fincan çeşitleri
 mertebânî kâse 1/278, 1/285, 1/326, 2/230, 3/123, 4/60, 4/158, 4/159
 mertebânî tabak 1/265, 1/281, 4/158, 5/134, 10/73
 mertebânî-i Gavri/mertebânî-i Mısır 1/284, 4/76, 4/158, {4/159}, 4/160, 10/73
 mertebânî-i Mısır bkz. mertebânî-i Gavri
 {Merzifon} bekmezi 2/207
 mesîregâh bkz. bağlar
 mest/mest ü medhûş/mest ü harâb [sarhoş]⁴⁹⁸ 1/213, 2/131, 8/72, 9/66
 mest-i müdâm [şarap sarhoşu] 1/116, 10/383
 mestâne [sarhoş] 1/213
 meşk [kırba] 1/323, 10/200, 10/216
 meşrebe bkz. maşraba
 meşrûbât 1/32, 1/213, 1/354, 1/356, 2/23, 2/53, 2/98, 2/108, 2/128, 3/192, 3/205, 3/262, 4/15,
 4/37, 4/82, 4/125, 4/211, 4/220, 4/227, 4/255, 4/325, 5/40, 5/164, 5/185, 5/199, 5/206,
 5/228, 5/268, 5/300, 6/49, 6/153, 7/234, 7/277, 7/285, 8/21, 8/310, 8/349, 9/41, 9/273,
 9/369, 10/152, 10/210, 10/242, 10/271, 10/329, 10/462, 10/489, 10/496, ayrıca bkz.
 şerbet/eşribe

493 Zaman içinde değişime uğramış yiyeceklerden biri. Şirvanî'nin tariflerinde (s. 233) tavuklu, sütlü bir tatlı, bazı kaynaklara göre de şekerli bir gevrek, bir tür kurabiyedir, Kütükoğlu 1983, s. 355; krş. Yerasimos 2002, s.130.

494 İsrailoğullarına Tih sahrasında bulundukları sürece Tanrı'nın ihsan ettiği kudret helvası (men/mana) ve bildircin türü kuş (selvâ). Evliyâ 2/195'te ve 4/51'de "menn ü selvâ"yı kuş anlamında kullanır.

495 Mercimek yemeği de olabilir, nohut çorbasının (nohud-âb, metinde *nohutap*) ardından geldiği için çorba olma ihtimali kuvvetlidir. Yağsız, sirkeli mercimek dini perhizlerde yenen bir "Urum ta'âmı"ydı ve halen de öyledir.

496 Birmanya'nın (Myanmar) Martaban limanından gelen, mavi-yeşil sırlı, hareli seramikler, seladon.

497 Metinde *nertebânî*.

498 Mecazi anlamdaki sarhoşluklar dahil değildir.

- meşrûbât-ı devâ esnâfı bkz. esnaflar
 meşrûbât-ı mükeyyefât bkz. müskirât/meşrûbât-ı mükeyyefât
 meşrûbât-ı müskirât bkz. bkz. müskirât/meşrûbât-ı mükeyyefât
 meşrûbât-ı muharremât bkz. muharremât
 meşrûbâtıcı/meşrûbât satıcıları 1/353, 8/337, 10/194
 mevz/muz 1/275, 4/74, 6/221, 8/244, 9/211, 9/215, 10/268, 10/269, 10/390, 10/411
 mevz-i Veys el-Karanî 9/211
 mey/mey-i nâb [Far. şarap; halis şarap] 1/358, 6/296, arıca bkz. bâde, çakır, hamr, müdâm ve şarâb
 mey fûrûş/mey-fûrûş [şarap satan] 1/251, 8/72
 mey'a-i sâile⁴⁹⁹ 10/151
 meyhâne 1/62, 1/107, 1/110, 1/118, 1/187, 1/203, 1/212, 1/213, 1/217, 1/223, 1/225, 1/251, 1/256, 1/290, 1/354, 1/355, 1/356, 1/357, 1/358, 3/33, 3/201, 3/209, 3/239, 4/191, 5/59, 5/82, 5/96, 5/128, 5/144, 5/147, 5/150, 5/184, 5/185, 5/210, 5/221, 5/261, 5/262, 6/33, 7/7, 7/93, 7/246, 7/258, 7/341, 8/72, 8/98, 8/146, 8/174, 8/180, 8/230, 8/282, 8/329, 8/338, 9/26, 9/27, 9/53, 9/133, 10/106, 10/194, 10/204, 10/205, 10/389, 10/411, ayrıca bkz. ankâhâne, ârâmhâne, ayakhâne, ayşhâne-i mün'im, bâdehâne, bâdehâne-i Yahüdiyân, bi-kaydhâne, câmhâne, çakırhâne, devâhâne, dükkân-ı ehl-i harâbât, eğlencehâne, fesâdhâne, fiskhâne, Galata meyhâneleri, hamrhâne, Hasköy meyhâneleri, hekimhâne-i kibrît suyu, humhâne, işrethâne, keyfhâne, kultuhâne, koltuk meyhânesi, mekân-ı bekriyân, meyhâne-i bekriyân, meyhâne-i şarâb-ı nâb, meyhorhâne, meyke-de, meykede hâne, meykede-i erbâb-ı harâb, mezehâne, müdminhâne, müskirhâne, nedîmhâne, nekbethâne, nuklhâne, nûşhâne, peymânehâne/peymenhâne, piyâlehâne, rûsvâhâne, sâgarhâne, sâkihâne, sohbethâne, şarâbhâne, şîrhâne, tarabhâne, tembelhâne, tûvân hâne
 meyhâne bâzârı [Edirne] 3/259
 meyhâne şarâbları bkz. şarap çeşitleri
 meyhâne ta'âmı bkz. ta'âm çeşitleri
 meyhâne-i bekriyân 3/239
 meyhâne-i koltuk esnâfı 1/355
 meyhânegi/meyhânegiyan esnâfı 1/213, 1/227, 1/251, 1/355, 1/356, 1/357, 1/358, 7/179, 10/194
 [İstanbul'un meşhur meyhane ve meyhânegileri]
 Galata meyhâneleri 1/62, 1/355, 7/93
 {Hasköy} meyhâneleri 1/203
 Kaşkaval [Galata'da] 1/213
 Kefeli [Galata'da] 1/213
 Kostanti [Galata'da] 1/213
 Kumkapu meyhânegileri 2/251
 Küpeli Yahüdi [Hasköy'de] 1/203
 Manyalı [Galata'da] 1/213
 Mihalaki [Galata'da] 1/213
 Saranda [Galata'da] 1/213
 Sünbüllü [Galata'da] 1/213
 Taş Nerdübân [Far. merdiven] [Galata'da] 1/213
 Tiryandafila⁵⁰⁰ Rum [Hasköy'de] 1/203

499 Tiryâk-ı fârûk'ta kullanılan karagünlük yağı, Terzioğlu 1992, s. 79. Metinde *mey'a-i sâ'ilme*.

500 *Triandafila* Yunancada "güller" anlamına gelir. Bu meyhane, metindeki Kostanti ve Mihalaki gibi sahibinin adıyla ünlendiyse eğer o zaman adı *Triandafilos* ya da sicillerde sıkça karşılaşılan *Triandafilis* şeklinde yazılması daha doğru olacak.

- Unkapamı meyhâneleri 1/187
 Urum meyhâneçiler 1/357
 Yahûdî meyhâneçiler bkz. meyhâneciyân-ı Yahûdân
 meyhâneçi kâfirler/kefereler 2/251, 5/110, 5/111, 5/173
 meyhâneçilik 5/150
 meyhâneciyân esnâfı bkz. meyhâneçi
 meyhâneciyân-ı piyâde esnâfı 1/355
 meyhâneciyân-ı Yahûdân esnâfı 1/357, 1/358
 meyhör [şarap içen] 1/204, 1/291, 4/50, 8/72
 meyhörhâne [meyhane] 1/356
 meykede/meykede-hâne [meyhane] 1/213, 1/355, 8/72, 8/146, 10/374
 meykede-i erbâb-ı harâb ya'nî meyhâne 8/72
 meyve 1/53, 1/202, 1/213, 1/220, 1/230, 1/263, 1/289, 1/300, 1/301, 2/18, 2/41, 2/53, 2/54, 2/109, 2/116, 2/122, 2/123, 2/128, 2/135, 2/136, 2/140, 2/176, 2/198, 2/202, 3/117, 3/214, 4/17, 4/125, 4/205, 4/213, 4/229, 5/40, 5/70, 5/125, 5/164, 5/173, 5/228, 5/304, 5/233, 5/268, 5/304, 6/33, 6/97, 6/153, 6/171, 6/232, 6/291, 7/6, 7/19, 7/20, 7/28, 7/59, 7/67, 7/91, 7/96, 7/161, 7/226, 7/234, 7/235, 7/244, 7/250, 7/281, 7/326, 7/332, 7/341, 8/34, 8/75, 8/81, 8/129, 8/160, 8/169, 8/234, 8/239, 8/241, 8/244, 8/247, 8/254, 8/291, 8/314, 8/329, 8/332, 8/338, 8/349, 9/26, 9/27, 9/56, 9/68, 9/94, 9/97, 9/108, 9/129, 9/173, 9/176, 9/196, 9/211, 9/278, 9/308, 9/328, 9/399, 9/423, 10/121, 10/148, 10/176, 10/186, 10/211, 10/258, 10/262, 10/267, 10/268, 10/269, 10/270, 10/272, 10/345, 10/366, 10/374, 10/375, 10/392, 10/399, 10/406, 10/407, 10/451, 10/471, 10/480, 10/496, 10/514, 10/515, 10/516, ayrıca bkz. fâkihe/fevâkih, müsmirât ve abdüllâvî, ağaç kavunu, ahlâd, alıc, âlû, armud, ayva, bâdem, cevz, butîhu'l-ahzarî, butîhu'l-asfer, butum, cevz-i hindî, cümmeiz, çilek, döngel, dud, elma, emlec, emrûd, engür, erik, fındık, fisdık, Freng incîri, göğem, gülnâr, habbû'l-lezîz, harbuze, hârnûb, hiyârsenbe, hindivâne, hummâs, hûrmâ, iğde, incir, ineb, karayemiş, karman, karpuz, kavun, kaysı, kebbât, keçiboyunuz, kestane, kızılık, kil-i ser, kiraz, kocayemiş, kuş yemişi, levz, levzû'n-nebî, levzûrimte, limon, lop, lüffân, mersin yemişi, mevz, mışmış, muşmula, muz, nâbika, nâr, nârenc, pelit, rummân, sanavber fisdığı, sefercel, Şâm fisdığı, şeftalû, sîb, temirhindî, tîn, Trabuzan hûrmâsî, tûffâh, turunc, unnâb, üvez, üzüm, vişne, yabluka, zerdâlû
 Eski dünya meyveleri 8/244
 Yeni dünya meyveleri 8/244
 meyve bazarı 10/396
 meyveciyân esnâfı bkz. esnaflar
 meze 1/290, 1/291, 1/357, 7/44, 8/277
 mezehâne [meyhane anlamında] 1/356
 Mısır bezir yağı 1/291
 Mısır buğdayı [mısır] 8/128
 {Mısır helvâsı} 9/82
 Mısır kabağı 10/270
 Mısır kahvecileri 1/274
 Mısır katr-ı nebâtî 9/82
 Mısır patlıcanı⁵⁰¹ 4/327
 Mısır pirinci 1/274, {3/218}, {10/193}, {10/271}, {10/393}
 Mısır şeker kamışı 10/492

501 Polonyalı Simeon'a göre Mısır patlıcanı "Karpuzdan daha iri fakat tatsız"dı, Andreasyan 1964, s. 110. Mısır ve Mora patlıcanları Evliya'nın eşkal belirtmek için yararlandığı sebzelerdir, bkz. Dokuzuncu Bölüm: Sebzeler.

- Mısır şekerçileri 1/274
 Mısır şekeri/Mısır şekeri kellesi 1/274, 1/313
 Mısır tavuğu [hindi]⁵⁰² 1/318, 5/199, 6/221, ayrıca bkz. Leh tavuğu
 Mısır'ın cübn-i hallûmu [helim peyniri] 3/172
 Mısır'ın pirinc subyası/pirinç subya bozası 1/354, 8/310
 mışmış [Ar. kayısı; zerdali] 4/16, 4/211, 4/229, ayrıca bkz. kayısı ve zerdâlû
 mışmış âlûsu bkz. kayısı/mışmış çeşitleri
 mî'ad şekeri/sükkeri bkz. sükker-i mî'ad
 mi'denüvâz bkz. ma'denos
 Midilli peyniri 3/172, 9/136
 Midilli'nin lor peyniri 2/195
 midye 1/291, 7/93, 8/63, 8/169, 8/267, 9/125
 midye pilavı bkz. pilav çeşitleri
 Mihâliç'in Deli Re'is kavunu 5/148
 mirişk [tavuk]⁵⁰³ 4/57
 mis [et]⁵⁰⁴ 3/130
 misk bkz. müşk ve mümessek
 misk kedisi [eti] bkz. et/lahm çeşitleri
 miskcibaşı 10/213, 10/241, 10/246
 miskciyân esnâfi bkz. esnaflar
 misket alaca üzümü bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri
 misket elması 3/135, 4/16, 4/125, 4/341, 7/250
 misket sirkesi bkz. sirke çeşitleri
 misket şarâbı 1/203, 1/213, 1/354, 1/356, 1/358, 5/150
 misket (şerbeti) bkz. şerbet çeşitleri
 misket üzümü 1/203, 1/283, 2/128, 4/185, 5/150, 5/158, 6/24, 7/71, 9/55
 miyan [meyan] kökü 1/327, ayrıca bkz. biyankökü ve ırk-ı süs
 Modon [Yunanistan] zeytûnu 8/36
 mor dud 2/198, 3/132, 10/269
 mor lop bkz. incir/lop çeşitleri
 mor patlıcan bkz. patlıcan çeşitleri
 mor hürmâ bkz. hürma çeşitleri
 mor zeytûn bkz. zeytin çeşitleri
 Mora Arhuza⁵⁰⁵ şarâbı 1/358
 Mora balı 1/299
 Mora patlıcanı 2/201, 4/327, 7/108, 7/116
 moran [murano] câm bkz. kadeh, kâse, şişe ve tas çeşitleri
 morina/moruna balığı [mersin morinası]⁵⁰⁶ 1/19, 1/240, 2/68, 3/168, 3/190, 3/192, 3/194, 5/60, 5/112, 5/113, 5/200, 6/72, 6/98, 7/170, 7/175, 7/338, 7/341
 morina balığı kurusu 5/60
 morina havyarı bkz. havyar
 mu'amber [amberli] eşribe bkz. mümessek şerbetler
 mu'amber kahve {1/298}, 4/76, 9/274, ayrıca bkz. mümessek kahve
 mu'amber ni'met-i nefîse bkz. ni'met-i nefîse

502 “Ve Mısır tavuğu add etdikleri kırmızı hortum burunlu tavuk” (5/199).

503 Evliyâ'nın açıklaması, Kürtçe, Sorani lehçesi. Kürtçenin tüm lehçelerinde kullanılır, Sorani'ye mahsus değildir.

504 Evliyâ'nın açıklaması, Ermenice.

505 Arhoz, günümüzde Argos-Yunanistan.

506 Bulgarca *moruna* dan (Huso huso).

mu'amber/mu'amberin pilav bkz. pilav çeşitleri
mu'amber reçel bkz. mümessek ve mu'amber reçeller
mu'amber şekerler 1/213
mu'amber ta'âm bkz. mümessek ve mu'amber ta'âm
mu'amber ve mümessek eşribe bkz. mümessek şerbetler
Mudanya şarâbı 1/213
{Mudanya} üzümü 2/9
Mudurnu cevizi 3/153, 5/268
muhallebî/aş-ı muhallebî/ ta'âm-ı muhallebî 1/163, 1/264, 2/190
muharremât [haram olan şeyler]⁵⁰⁷ 2/130, 7/303, 8/75, 8/166, 9/7, ayrıca bkz. harâm
mukle [mukla]⁵⁰⁸ 9/206
mumbâr 1/282
mumbâr dolması bkz. dolma çeşitleri
murabba/mürabba [marmelât]⁵⁰⁹ 3/264, 4/76, 4/159, 8/45, ayrıca bkz. perverde ve reçel
[murabba çeşitleri]
cevz-i bevâ [küçük hindistancevizi] murabbası⁵¹⁰ 4/159
cevz-i hindî [hindistancevizi] murabbası 4/159
cevz-i Rûmî [ceviz] murabbası 4/159
emlec/emlec ü Kâbüli [Kâbil emleci] murabbası 3/264, 4/76, 8/45
felec murabbası⁵¹¹ 4/76
hıyârşenbe/hıyârşember⁵¹² murabbası 4/76, 4/159
ışkın murabbası 4/159
kebbât murabbası/kebbât-ı mürabba 3/264, 4/76
reybâs/ribâs murabbası 4/76, 4/159⁵¹³
şekakul [yabani havuç] murabbası 4/76
temr-i Habeşî murabbası 4/159
zencebil murabbası 3/264, 4/159, 8/45
musuv [üzüm]⁵¹⁴ 2/62
muşmula⁵¹⁵ 2/92, 3/228, 7/235, 8/246, 9/89, 9/328, 9/399, 10/272, ayrıca bkz. döngel
mutabbak [katmerli]⁵¹⁶ 10/92, 10/346, 10/400 10/411, 10/421
mutabbak börek [katmerli, yağlı börek] 2/190, 3/108, 3/110
mutabbak çörek bkz. çörek çeşitleri
mutabbak kâhk bkz. kâhi/kâhki çeşitleri
mutabbakçıyan esnafı bkz. esnafılar
muz bkz. mevz

507 Sadece yiyecek-içecek bağlamındaki “muharremât”.

508 Soğanlı kıyma üstüne yumurta kırılarak yapılan bir yemek. Polonyalı Simeon Halep'in meşhur mıklasından söz eder, Andreasyan, 1964, s. 100, 154.

509 Arapça “terbiye edilmiş” anlamındaki *mürebbâ'dan*; Farsçası *perverde*'dir. Günümüzde ise reçel ya da marmelât. Bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar, s. 262-263.

510 Muhtemelen taze ya da kurutulmuş meyvenin etli kısmıyla yapılırdı. Avrupa'da küçük hindistan-cevizi ile şekerleme üretilirdi, Dalby 2004 (2), s. 84-88; şekerleme çeşitleri için bkz. I. Kitap, On Birinci Bölüm: Tatlılar, s. 195 vd.

511 Tanımlanamadı.

512 Bkz. dipnot 300.

513 Metinde *riyâs*. Reybâs için bkz. dipnot 327.

514 Evliyâ'nın açıklaması, “Lisân-ı Sadşe Abaza”, yani Ubihça, bkz. dipnot 100.

515 *Mespilus germanica*. “Muşmula İstanbul'un ehl-i sükı buna döngel dirler”, Âşık Mehmed, s. 1260.

516 Arapça katmerli anlamındaki *mutabbak*'ı Evliyâ “yağlı kâhi” (10/92); “dühn-i hâlis ile mülemma' katmer gözlemesi” (10/400) olarak açıklar.

muza'fer pilav [safranlı pilav] 2/116, 2/132, 4/76, 4/158, 4/178, 4/215
muza'ferin ni'met-i nefise bkz. ni'met-i nefise
mübtcel françile ekmeği bkz. françile ekmeği
mübtcel şerbeti/suyu bkz. şerbet çeşitleri
müdâm [Ar. şarap; yıllanmış şarap] 1/115, ayrıca bkz. bâde, çakır, hamr, mey ve şarâb
müdminhâne [meyhane anlamında] 1/356
mükeyyefât bkz. müskirât/meşrûbât-ı mükeyyefât
mukîm [keyif verici madde?] 1/354
mülebbes [şekerle kaplı, şekerleme]⁵¹⁷ 1/289, 10/210, 10/250
[mülebbes çeşitleri]
bâdem mülebbesi/mülebbes bādâm 1/289, 10/250
fındık mülebbesi 1/289
kahve dâne mülebbesi 1/289
kişmikiş [kuş üzümü] mülebbesi 1/289
leblebi mülebbesi {1/289}, 10/250
nârenc [turunç] kabuğu mülebbesi 1/289
râzyâne mülebbesi 1/289
sanavber [çam] fısıdığı mülebbesi 1/289
Şâm fısıdığı mülebbesi 1/289, 10/250
ûd-ı mülebbes⁵¹⁸ 1/289
mülûhiyye⁵¹⁹ 10/158, 10/196, 10/206, 10/270, 10/275
mümessek [miskli] elma suyu 1/203
mümessek hamîre bkz. hamire çeşitleri
mümessek helvâ bkz. helva çeşitleri
mümessek hoşâblar bkz. hoşaf çeşitleri
mümessek hulviyyât ü zülbiyyât 5/88
mümessek kahve 10/193, 10/236, ayrıca bkz. mu'amber kahve
mümessek reçeller bkz. reçel çeşitleri
mümessek şerbetler/mümessek ve mu'amber eşribe 1/276, 5/20, 5/86, 5/261, 6/31, 6/32, 9/398, 10/80, 10/210, 10/223, 10/242, 10/249, 10/250, 10/267, 10/341, 10/535
mümessek ve mu'amber bekmez şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
mümessek ve mu'amber eşribe bkz. mümessek şerbetler
mümessek ve mu'amber hoşâblar bkz. hoşaf çeşitleri
mümessek ve mu'amber ni'met-i nefise bkz. ni'met-i nefise çeşitleri
mümessek ve mu'amber reçeller bkz. reçel çeşitleri
mümessek ve mu'amber ta'âm/ta'âm-ı mümessek 2/190, 2/191, 3/123, 3/220, 4/76, 4/158, 4/159, 5/15, 5/19, 5/29, 5/126, 5/262, 7/77, 7/120, 8/204, 9/90
mümessek ve mu'amberîn helvâ bkz. helva çeşitleri
mürabba bkz. murabba
müselles⁵²⁰ 1/355, 2/53, 4/227, 5/46, 5/155, 5/156, 5/164, 5/199, 5/229, 6/153, 8/322, 10/322
[müselles çeşitleri]

517 Arapça *lebs*'ten (giyilecek şey), badem, leblebi vb söz konusu olduğunda "şekerle kaplanmış" anlamında, bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar, s. 271.

518 Galata şekerlerinde satıldığına göre üd kokulu bir şekerleme olmalıydı. Üd ağacının (*Aloexylum agallochum*) kabuğundan elde edilen üd (ya da öd), güzel kokusundan dolayı hem buhur hem de baharat olarak kullanılırdı, bkz. dipnot 717.

519 *Corchorus olitorius* bitkisi, bkz. Dokuzuncu Bölüm: Sebzeler.

520 *Müselles* Arapça "üç" anlamındaki *selâse*'den türetilmiştir; üçte biri kalıncaya kadar kaynatılmış şıra ya da şarap. "Üç kere tasfiye olunarak çekilmiş bir nevi şarap", Muallim Nâcî 2009 [1894]. 4/227'de müselli; bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler.

- Gelibolu müsellesi 5/164
 İslâmbol müsellesi 1/355
 müselles-i şer'i/müselles-i şer'iyye 1/355, 2/53, 8/75, 8/166
 reyhâniyye müsellesi 8/322
 müselles şarâbı bkz. şarap çeşitleri
 müselles-i şer'iyye bkz. müselles çeşitleri
 müselleşciyân esnâfı bkz. esnaflar
 müskirât/meşrûbât-ı mükeyyefât/mükeyyefât [keyif veren içecekler] 1/357, 2/130, 3/262, 4/82, 6/44, 6/153, 6/284, 7/183, 7/303, 7/315, 8/75, 8/166, 8/349, 9/7
 müskirhâne [meyhane anlamında] 1/356
 müsmirrât/me'külât-ı müsmirrât/müsmirât-ı fâkihât [Ar. meyve]⁵²¹ 1/204, 1/283, 1/285, 1/301, 2/23, 2/53, 2/118, 2/122, 2/124, 2/128, 2/135, 2/137, 2/140, 2/165, 2/175, 2/176, 3/20, 3/94, 3/117, 3/155, 3/196, 3/262, 3/264, 3/276, 4/15, 4/16, 4/37, 4/66, 4/82, 4/125, 4/177, 4/185, 4/211, 4/220, 4/227, 4/229, 4/230, 4/255, 4/325, 5/6, 5/125, 5/199, 5/228, 5/300, 6/291, 7/27, 7/96, 7/234, 7/235, 8/100, 8/143, 8/245, 8/247, 8/267, 8/286, 8/310, 8/322, 8/349, 9/19, 9/116, 9/139, 9/206, 9/244, 9/328, 10/156, 10/267, 10/409, 10/411, 10/496, 10/514, ayrıca bkz. meyve
 müsmirrât-ı yâbis hoşâblar [kuru meyve hoşafı] bkz. hoşaf çeşitleri
 müşk [misk]⁵²² 4/158, ayrıca bkz. mümessek
 müşk-i Hoten⁵²³ 4/158, 4/168, 4/291, 7/115
 müteferrika [azman morina balığı]⁵²⁴ 3/194, 5/113, 7/169

N

- nâbık/nâbika ağacı/meyvesi⁵²⁵ 9/399, 9/416, 9/417, 9/422, 10/101, 10/106, 10/112, 10/119, 10/121, 10/125, 10/127, 10/138, 10/163, 10/258, 10/268, 10/292, 10/299, 10/304, 10/306, 10/315, 10/323, 10/334, 10/337, 10/338, 10/343, 10/344, 10/345, 10/366, 10/371, 10/387, 10/399, 10/407, 10/411, 10/412, 10/442, 10/512, 10/529, 10/533
 nahl/nahl-i hûrmâ [hurma ağacı] 3/46, 3/72, 4/260, 4/261, 6/270, 9/252, 9/214, 9/297, 9/312, 9/407, 10/122, 10/124, 10/126, 10/127, 10/153, 10/163, 10/184, 10/261, 10/267, 10/292, 10/314, 10/361, 10/385, 10/518, ayrıca bkz. hûrmâ
 nahlistân/hûrmâ nahlistânı [hürmalık, ağaçlık] 4/255, 4/287, 4/298, 9/329, 9/334, 9/340, 9/403, 10/98, 10/112, 10/139, 10/159, 10/184, 10/316, 10/333, 10/338, 10/340, 10/341, 10/349, 10/350, 10/358, 10/362, 10/375, 10/381, 10/392, 10/393, 10/397, 10/402, 10/404, 10/409, 10/415, 10/424, 10/473, 10/492, 10/497, 10/502, 10/503, 10/515, 10/517, 10/530
 nakıl bkz. nukl
 nân/nân-pâre [ekmek] 1/43, 1/152, 1/60, 1/61, 1/139, 1/234, 1/263, 1/264, 2/52, 2/89, 2/112, 2/132, 2/160, 2/178, 2/223, 2/243, 3/7, 3/29, 3/44, 3/124, 3/139, 3/145, 3/155, 3/159,

521 Dizine meyve ağaçları, yani *şecere-i müsmirrât/eşcâr-ı müsmirrât* dahil edilmedi.

522 Misk metinde "hoş-bû" maddesi olarak çok sık tekrarlanmasına karşın, yemek tatlandırıcısı olarak sadece bir kez geçer.

523 Hoten/Hotan bölgesinden [günümüzde Sincan Uygur Özerk Bölgesi-Çin] getirilen ve metinde adı amber-i hâm ile birlikte makbul hediyeler arasında tekrarlanan bu meşhur miskin (*Khotanese musk*) koku maddesi dışında misk gibi yiyecek/şerbet tatlandırıcısı olarak kullanıp kullanılmadığı meçhuldür. Ancak her ihtimale karşı ve "âdemin demâğını mu'attar" eden nadide bir ıtriyyât olduğundan Dizin'e dahil edildi. Bkz. 4/291.

524 Bkz. dipnot 77.

525 Arapçada *nabk* ve *sidr* olarak bilinen, hünnap ailesinden *Zizyphus spina Christi* ağacı ve meyvesi, Bedevian, s. 625 (3753). Evliyâ'nın alıça benzettiği ağacın tasviri için bkz. 10/268.

3/166, 3/173, 3/219, 3/232, 3/289, 3/290, 3/292, 3/293, 4/37, 4/57, 4/73, 4/127, 4/128, 4/185, 4/193, 4/211, 4/220, 4/221, 4/231, 4/317, 5/6, 5/14, 5/126, 5/152, 5/168, 5/170, 5/226, 5/230, 5/255, 5/268, 5/303, 6/30, 6/44, 6/96, 6/150, 6/214, 6/247, 6/282, 6/287, 7/42, 7/71, 7/77, 7/188, 8/73, 8/77, 8/191, 8/193, 8/202, 8/290, 8/330, 8/349, 9/83, 9/84, 9/95, 9/118, 9/171, 9/182, 9/183, 9/194, 9/225, 9/226, 9/256, 9/265, 9/271, 9/288, 9/306, 9/327, 9/402, 10/110, 10/136, 10/137, 10/247, 10/297, 10/300, 10/306, 10/323, 10/340, 10/352, 10/438, 10/443, 10/458, ayrıca bkz. ekmek ve ekmek/somun çeşitleri

[nân çeşitleri]

beyâz nân/nân-ı beyâz bkz. hâs u/ve beyâz nân

çakıl nânı, hâs ve beyâz 4/220

darı nân pâresi 10/438

delice nân 2/112

esmer nân 4/221, ayrıca bkz. esmerül'levn ekmek

fahfara nân [kepelki ekmek] 5/126, 9/183, 9/271

hâs u/ve beyâz nân 2/160, 4/185, 4/231, 5/6, 5/170, 5/255, 6/44, 7/77, 9/256, 9/288, 10/136

lavaşa nânı/nân-ı lavaş 4/220, 4/318, 5/6

Sabanca nânı 8/349

Tiflis nânı 2/160

nân-ı lavaş bkz. lavaşa ve nân çeşitleri

nân-ı mûz ta'âmı/nânümûz aşı [ekmek aşı]⁵²⁶ 4/37, 4/38

nân ü nemek hakkı⁵²⁷ 1/13, 1/50, 2/37, 2/220, 1/245, 2/255, 3/167, 3/208, 3/293, 4/147, 5/17, 5/19, 8/199, 9/73, 9/398

na'nâ/nâne 1/262, 2/109, 5/261, 7/234, 8/349, 10/197, 10/270

na'nâ arakı bkz. arak çeşitleri

na'nâ turşusu bkz. turşu çeşitleri

nânâz 4/185, ayrıca bkz. ekmekci ve habbâz

nâr/nar/anâr/enâr 1/197, 1/203, 1/300, 1/301, 1/317, 2/100, 2/122, 3/20, 3/80, 3/94, 3/124, 4/211, 4/325, 4/295, 5/6, 5/70, 5/71, 5/79, 5/82, 5/144, 5/199, 5/206, 5/228, 5/242, 5/253, 5/261, 6/47, 6/153, 6/220, 6/268, 6/280, 6/281, 6/291, 6/292, 7/91, 7/235, 7/250, 7/281, 8/36, 8/63, 8/83, 8/89, 8/100, 8/101, 8/129, 8/140, 8/162, 8/166, 8/169, 8/174, 8/177, 8/239, 8/240, 8/246, 8/247, 8/286, 8/291, 8/294, 8/297, 8/302, 8/304, 8/313, 8/317, 9/17, 9/27, 9/42, 9/53, 9/83, 9/89, 9/93, 9/99, 9/109, 9/116, 9/176, 9/180, 9/141, 9/148, 9/152, 9/155, 9/161, 9/162, 9/167, 9/170, 9/176, 9/180, 9/182, 9/423, 10/268, 10/278, 10/279, 10/397, 10/421, 10/506, 10/515, 10/529, ayrıca bkz. lüffân ve rummân

[nar/lüffân/rummân çeşitleri]

Acem diyârı nârı 8/286

Demirhisâr [Sidirokasrto-Yunanistan] nârı 8/63

Ermenek nârı 9/155

Eyyüb lüffân nârı 1/197

Füvve [Mısır] nârı 10/278, 10/529

Gemleyik [Gemlik] lüffân nârı/rummânı 3/94, 5/144

{Hâsköy} lüffân nârı 1/203

İslâmbol lüffânı 3/94

{İstanköy} lüffân nârı 9/115

İzmir nârı 9/53

Karaferye [Veria-Yunanistan] nârı/rummânı/lüffânı 3/94, {8/83}, 8/89

Mar'âş nârı 3/94, 3/124, 8/63, {9/176}

526 Evliyâ'nın açıklaması, Kürtçe, Diyarbakır lehçesi, krş. Bruinessen-Boeschoten 2003, s. 381.

527 Şükrân, minnet borcu anlamındaki "tuz ekmek hakkı" deyiminin Farsçası.

- Narda [Arta-Yunanistan] nârî/lüffân nârî 8/286
 Niksâr nârî/lüffân nârî {2/100}, 3/94, 8/63
 Şehribân [Irak] lüffân nârî/rûmmânî 3/94, 4/299, 4/325, 5/20, 5/144, 6/291, 8/63, 8/83, 9/176
 Urfa nârî 3/94, 8/63
 nâr şarâbî/rummân şarâbî 1/354, 1/355, 2/128
 nâr şerbeti/rummân şerbeti 4/82, 4/325, 8/166
 nâr yâbisi [nar kurusu] 9/99
 Narda [Arta-Yunanistan] nârî, lüffân nârî 8/286
 {Narda} beyâz bakır[?] kavunu 8/286
 nârdeng/nârdenk 2/45, 6/281
 nârdenk şarâbî bkz. şarap çeşitleri
 nârenc [turunc]⁵²⁸ 1/289, 5/242, 8/127, 8/140, 8/143, 8/149, 8/240, 8/286
 nârenc kabuğu mülebbesi bkz. mülebbes çeşitleri
 natrûn [natron tuzu, sodyum karbonat]⁵²⁹ 10/204, 10/271, 10/380, 10/432
 natrûncıyân esnâfı bkz. esnaflar
 natrûnlu ta'âm bkz. ta'âm çeşitleri
 Nâzlı [Nâzilli] incîri/lopu 1/298, 2/53, 8/223, 9/97, 9/98, 9/99
 nebâtât/nebâtât [û] giyâhât/nebâtât u ahşâbât/hubûbât-ı nebâtât [bitkiler ve otlar] 1/101, 1/129, 1/149, 1/201, 1/327, 1/355, 2/116, 2/117, 2/132, 2/136, 2/160, 2/165, 2/170, 2/222, 3/20, 3/29, 3/104, 3/110, 3/143, 3/174, 3/196, 3/274, 4/69, 4/155, 4/194, 4/205, 4/208, 4/211, 4/214, 4/234, 4/291, 4/303, 4/332, 5/61, 5/66, 5/228, 5/234, 5/278, 6/101, 6/153, 6/221, 6/224, 6/232, 6/271, 6/279, 7/124, 7/161, 7/169, 7/234, 7/235, 7/269, 8/98, 8/120, 8/127, 8/166, 8/243, 8/244, 8/245, 8/246, 8/247, 8/267, 8/310, 8/331, 8/347, 9/139, 9/409, 10/158, 10/193, 10/267, ayrıca bkz. ahşâb/ahşâbât
 nebâtât kökleri 4/342, 10/148
 nebâtât-ı sebzevât bkz. sebzevât
 nebât-ı akîde 10/171, ayrıca bkz. akîde
 nebât-ı Hamavî/Hamevî [Hama-Suriye şekeri] 1/278, 2/190, 9/82, 10/171, 10/249, 10/267, 10/409, ayrıca bkz. katr-ı nebât-ı Hamavî
 nebât-ı Hamavî bâzârı [Şam] 9/275
 nebî emrûdu bkz. peygamber emrûdu
 Necm-i Ahmedi [meyve, üzüm?]⁵³⁰ 2/128
 Necm-i halef emrûdu bkz. emrûd/armut çeşitleri
 nedîmhâne [meyhane anlamında] 1/356
 nefec ya'nî zâter [deva otu] 3/152, ayrıca bkz. zâter
 nekbethâne [meyhane anlamında] 1/356
 nemek [Far. tuz] 9/97
 nemekdân [tuzluk] 9/97, 9/297
 nero [su]⁵³¹ 8/124
 nesü [kavun]⁵³² 2/161
 Nif [Kemalpaşa-İzmir] kirazı 9/93
 {Niksâr} köfteri 2/100

528 “Nârenc [...] Rûm'da turunc didükleri nârencdür ve turunc nârencden kebîrdür ki ana ütrünc dirler. Bilâd-ı Rûm'da olan halk nârence turunc tesmiye itmişlerdür.” Âşık Mehmed, s. 1260.

529 “Mısır'da odunun az olduğundan ta'âm tîz pişsin deyü bu natrûnu korlar” (10/204).

530 Muhtemelen yetiştiricisinin adından, ancak hangi meyve olduğu belli değildir, belki üzümdür; krş. Âşık Mehmed, s. 911.

531 Evliyâ'nın açıklaması, Yunanca.

532 Evliyâ'nın açıklaması, Gürcüce.

Niksâr nârı/lüffânı {2/100}, 3/94, 8/63

{Niksâr} pirinci 2/100

nilûfer şerbeti 1/285, 9/369, 10/210, 10/242

ni'met/ni'met-i firâvân/ni'met-i uzmâ 1/62, 1/152, 1/234, 1/263, 1/274, 1/277, 1/283, 1/289, 2/52, 2/97, 2/109, 2/185, 2/205, 2/206, 2/219, 2/220, 2/234, 3/42, 3/54, 3/108, 3/124, 3/168, 3/173, 3/179, 3/183, 3/188, 3/199, 3/201, 3/205, 3/213, 3/220, 3/225, 3/236, 3/253, 3/254, 3/267, 3/270, 4/81, 4/82, 4/125, 4/126, 4/158, 4/172, 4/178, 4/211, 4/213, 4/227, 4/261, 4/292, 4/317, 4/325, 5/27, 5/28, 5/63, 5/78, 5/87, 5/88, 5/184, 5/199, 5/125, 5/208, 5/222, 5/230, 5/300, 5/303, 6/31, 6/32, 6/64, 6/72, 6/94, 6/103, 6/117, 6/149, 6/198, 6/224, 6/247, 6/253, 6/284, 6/291, 6/293, 7/30, 7/47, 7/140, 7/214, 7/218, 7/222, 7/223, 7/233, 7/234, 7/235, 7/258, 7/266, 7/306, 8/71, 8/27, 8/32, 8/35, 8/50, 8/55, 8/71, 8/73, 8/75, 8/77, 8/80, 8/82, 8/85, 8/88, 8/103, 8/132, 8/137, 8/145, 8/161, 8/165, 8/166, 8/167, 8/169, 8/177, 8/224, 8/225, 8/239, 8/241, 8/243, 8/264, 8/271, 8/277, 8/285, 8/288, 8/290, 8/305, 8/312, 8/317, 8/320, 8/322, 8/328, 8/330, 8/344, 8/349, 9/5, 9/21, 9/23, 9/26, 9/29, 9/31, 9/42, 9/47, 9/59, 9/66, 9/67, 9/77, 9/84, 9/85, 9/90, 9/95, 9/115, 9/130, 9/147, 9/153, 9/159, 9/171, 9/172, 9/175, 9/179, 9/180, 9/190, 9/197, 9/199, 9/205, 9/215, 9/223, 9/225, 9/226, 9/245, 9/249, 9/256, 9/265, 9/272, 9/273, 9/279, 9/356, 9/369, 9/396, 10/73, 10/74, 10/99, 10/100, 10/110, 10/118, 10/131, 10/132, 10/133, 10/134, 10/137, 10/138, 10/139, 10/140, 10/141, 10/155, 10/156, 10/157, 10/171, 10/179, 10/208, 10/224, 10/236, 10/248, 10/252, 10/253, 10/270, 10/271, 10/277, 10/280, 10/282, 10/290, 10/299, 10/304, 10/307, 10/315, 10/316, 10/333, 10/363, 10/399, 10/340, 10/374, 10/380, 10/388, 10/391, 10/396, 10/404, 10/406, 10/408, 10/459, 10/506, 10/530

ni'met-i Âl-i Osmân 1/152

ni'met-i Celil 4/158

ni'met-i Halil 9/365 ayrıca bkz. matbah-ı Halil ve sofrâ-i Halil

ni'met-i Hudâ 10/208

ni'met-i me'kûlât/ni'met-i uzmâ-yı me'kûlât 5/199, 5/228, 7/234, 8/75

ni'met-i mümessek/ni'met-i nefise-i mümessek 4/76, 4/159, 8/120

ni'met-i nefise/ni'met-i lezziz 1/229, 2/234, 3/176, 3/267, 4/158, 4/172, 4/215, 5/88, 5/207, 5/125, 5/255, 5/287, 6/24, 6/31, 6/53, 6/117, 6/149, 6/150, 8/75, 7/88, 7/260, 8/30, 8/38, 8/71, 8/75, 8/81, 8/120, 8/224, 8/301, 8/344, 9/298, 9/365, 10/135, 10/180, 10/208, 10/270, 10/313, 10/329

bahârlı ni'met-i nefiseler 5/88

katr-ı nebâtî ni'met-i nefiseler 5/287

mümessek ve mu'amber ni'met-i nefise 5/125, 10/208

muza'ferin [safranlı] ni'met-i nefise 5/125

şeker işi ni'met-i nefiseler 7/88

ûd u amber ve müşk ile tabh olmuş ni'met-i nefiseler 4/158

ni'met-i Perverdigâr 5/88

ni'met-i Rabb-i Rahîm 2/247

ni'met-i uzmâ bkz. ni'met/ni'met-i firâvân/uzmâ

nişasdacıyân esnâfi bkz. esnaflar

nişasta 1/266, 9/82

nohud/nohut 3/124, 3/155, 4/112, 4/124, 5/102, 5/228, 6/153, 7/30, 7/260, 7/286, 8/60, 9/23, 10/73, 10/192, 10/223, 10/242, 10/271, 10/326, 10/331, 10/393, ayrıca bkz. humûs

nohud-âb⁵³³ bkz. çorba çeşitleri

nohutap bkz. nohud-âb

nohutlu çörek 3/214, 5/189, 8/310, 9/44

533 Metinde *nohutap*.

nohutlu simid bkz. simit çeşitleri
 nuhve [deva otu?]⁵³⁴ 10/151
 nukl/nukül/nakl [Ar. meze, çerez]⁵³⁵ 1/290, 1/357, 4/203, 5/284, 6/176, 10/250, 10/270
 sükkerî nakıllar 4/203
 nukl-ı tarab/nukl-ı iş-i tarab [içki mezesi anlamında]⁵³⁶ 1/291, 5/147, 8/277, 10/156
 nuklhâne [meyhane anlamında] 1/356
 nûn [balık] 3/141, ayrıca bkz. balık, mâhî, mâ'ide ve semek
 nûriyye bkz. helva çeşitleri
 nûşdâr [nûş-dârû, keyif verici madde?]⁵³⁷ 1/356
 nûşhâne [meyhane] 1/356

O

oğlak/keçi oğlağı 8/44, 8/73, 8/169
 oğlan pabucu [armud kurusu]⁵³⁸ 2/91
 ohlamur [ıhlamur] arakı bkz. arak çeşitleri
 {Ohri} âlûsu 8/329
 {Ohri} emrûdu 8/329
 Ohri Gölü balığı [misarya balığı] 8/326, 9/27
 Ohri hoşâbları 8/330
 Ohri ziyâfetleri 8/330, 8/331
 olta [balık oltası] 4/57, 4/73, 4/186, 7/342, 9/417, 10/155
 omaç⁵³⁹ 2/120, 4/318
 opsimata⁵⁴⁰ 1/291
 Ordubâr emrûdu [Ordubad-Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti] 1/301, 2/118, 2/122, 2/204, 2/243, 5/20, 8/329
 Ordubâr zerdâlûsu 3/119
 Osmâncık koyunları 1/276
 otcular/otcu attârlar bkz. devâ otcuları
 otlu çorba bkz. çorba çeşitleri
 oyan [çorba]⁵⁴¹ 7/244

534 Nuhve tanımlanamadı. Eğer sözcük *nahve* ise (Ar. *nakhwah*'tan) Mısır anasonudur (*Carum copticum*), Bedevian, s. 149. Ancak tiryak-ı fârûk terkininde adı geçen bu madde *Helvahane Defteri*'ndeki aynı terkinin listesinde görünmüyor. O nedenle safranla birlikte sayılan *nuhve* bir yazım hatası olup terkipteki *füvve/fuvve*, yani kızılkök (*Rubia tinctorum*) olabilir, Terzioğlu 1992, s. 76; Bedevian, s. 515 (3001).

535 Tath veya tuzlu çerezler. Sözcüğün kökeni için bkz. Tietze 1999/Ar., 259. Steingass'a göre (s. 1420) "*nuql, anything given at entertainments along with wine, as fruits or sweetmeats; Confection of almonds.*"

536 "Mukavî nukl-i tarabdır ya'nî şarâb-ı bî-hicâb mezesidir" (8/277). *Tarab*: Ar. şenlik, eğlence.

537 Farsça olan *nûş-dârû*'nun sözlük karşılığı, tiryak, panzehir ve şaraptır. Fakat Evliyâ afyon ve berş'ten sonra saydığı için keyif verici maddelerden biri olma ihtimali yüksektir.

538 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

539 "İçine ekmek, peynir, soğan ve bazen yağ yağ, pekmez konup yoğrularak yapılan bir yemek", *Tarama Sözlüğü*, omaç II maddesi. Metinde, 4/318'de *omaş*.

540 *Opsón*, Eski Yunancada ateşte pişirilmiş her türlü yiyeceği tanımlayan bir sözcüktü. Zamanla önce katık, yemek öncesi atıştırılmalık ve giderek de (MÖ 3.-4. yüzyıl) balık (*psári*) anlamına geldi (*opsón*, *opsáron*, *psári*), Koukoules 1957-1955, c. 5, s. 79, dn. 1. Evliyâ'nın *opsimata* sözcüğünü tam olarak hangi anlamda kullandığı açık değildir.

541 Evliyâ'nın açıklaması, Tatarca.

Ö

öd bkz. üd

öküz 1/279, 10/16

ördek 1/240, 1/316, 1/318, 1/321⁵⁴², 3/205, 3/264, 5/26, 5/147, 5/148, 5/152, 6/86, 6/221, 7/91, 7/219, 7/269, 7/277, 8/4, 8/46, 8/78, 8/330, 10/259

öyle [öğle] ta'âmı bkz. ta'âm çeşitleri

P

paça/pây-çe 1/163, 1/276, 1/281, 1/282, 1/283, 1/299, 2/108, 2/161, 2/226, 3/206, 4/102, 4/354, 6/73, 9/17, ayrıca bkz. başcıyân-ı aşcıyân esnâfı

[paça çeşitleri]

baş paça/kelle paça 1/276, 1/281, 1/282

Engürü [Ankara] paçası 2/226

kelle paça bkz. baş paça

koyun paçası bkz. koyun paçası maddesi

kuzu paçası 1/281

Kütâhiyye paçası 2/226, 9/17

sığır paçaları 1/281, 4/102

sirkeli ve sarımsaklı paça 1/163, {1/281}, {1/283}

zifâf paçası 6/73

pağurya [pavurya] 1/290, 7/93, 8/267, 9/125

palamıd/palamide/palamit [palamut] 1/290, 6/86, 8/175

pâlûde [pelte]⁵⁴³ 1/264, 1/274, 1/285, 1/286, 1/299, 2/21, 2/92, 2/128, 2/190, 4/76, 7/294, 8/120, 9/22, 9/44, 9/256, 9/274, 10/193, 10/250

[pâlûde çeşitleri]

bâdâmlı pâlûde 9/22

bahârlı pâlûde 1/286

bal pâlûdesi 8/314

dibs-i Halil pâlûdesi 9/256

ıssı/ıssı [sıcak] pâlûde/pâlûde-i sahan⁵⁴⁴ 1/274, 1/286, 4/76

Ma'nisa pâlûdesi, üstü bâdâmlı 9/44

pâlûde-i sahan bkz. ıssı/ıssı [sıcak] pâlûde

pâlûde-i ter 2/128, 8/314

sükkeri pâlûde 1/264, 1/285, {2/190}

pâlûde cüllâbı bkz. cüllâb çeşitleri

pâlûde köfteri bkz. köfter çeşitleri

pâlûdeci/pâlûdeciyân esnâfı 1/285, 1/286, 1/287, 10/193, 10/196

ısıcak pâlûdeciyân/ıssı pâlûdeci 1/286

ısıcak pâlûdeciyân-ı kavvâfân esnâfı 1/286

pâlûdeciyân esnâfı bkz. pâlûdeci

pâlûdeciyân-ı kavvâfân esnâfı pâlûdeci

pâlûze bkz. pâlûde

542 İstanbul'da Terkos ve Çekmece göllerinde avlanan ördeklerin tüyleri okçulara, yelpazecilere satılırdı. Evliya 8/4'te ördek yavrularını pişirip yediklerinden söz eder.

543 Farsça süzölmüş anlamındaki *pâlûda*'dan. Bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar, s. 184.

544 Arapça sıcaklık, kızgınlık anlamındaki *sahânet*'ten.

- pan [ekmek]⁵⁴⁵ 5/262
 pandı bkz. helva çeşitleri
 pangi [su]⁵⁴⁶ 8/41
 Paris şarâbı 1/358
 pasdik [bastuk; pestil] 2/100, 5/156, ayrıca bkz. pestil
 pasdırma/basdırma 1/226, 1/240, 1/277, 1/281, 1/299, 1/300, 2/92, 2/219, 2/226, 3/50⁵⁴⁷,
 3/110, 3/193, 5/59, 5/115, 5/228, 5/230, 7/182, 7/229, 7/271, 8/181, 8/189, 10/489,
 10/490, ayrıca bkz. kakac ve lahm-ı kadid
 [pastırma çeşitleri]
 at egeği kemikleri [kaburga] basdırması [at kazısı] 7/271
 bahârlı pasdırma bkz. kimyonlu pasdırma
 Engürü pasdırması 2/226
 is pasdırması⁵⁴⁸ 5/228, {5/230}
 {Kayseri} pasdırması 3/110
 Kili pasdırması 1/281, 1/299, 5/59, 5/115
 kimyonlu pasdırma/kimyonlu ve bahârlı 1/281, 3/110
 koyun pasdırması 1/299, 5/228, 5/230, 10/489
 sığır pasdırması 1/281, 1/300, 3/110, 5/115, 5/228, 5/230, 10/489
 su pasdırması [?] 2/219
 yüz⁵⁴⁹ pastırması 7/229
 pasdırma çuvalları 5/51
 pasdırma emîni 1/252, 1/281, 1/295, 1/299
 pasdırma keşân 3/272
 pasdırma nâ'ibi 1/281
 pasdırma sığırı 1/299
 pasdırma tâcirleri/pasdırmacı bâzergânlar 1/281, 1/299, 3/193
 pasdırmacı 1/213
 pasdırmacı bakkâl esnâfı bkz. esnaflar
 pasdırmacıyân esnâfı bkz. esnaflar
 pasdırmacıyân-ı sığır esnâfı 1/281
 pasdırmahâne [Yedikule-İstanbul] 1/253
 pasta/darı pastası [darı/darı lapası]⁵⁵⁰ 2/59, 2/60, 2/62, 2/177, 2/183, 3/277, 7/277, 7/285,
 7/286, ayrıca bkz. potga/potğa
 peynirli Çerkes pasdası 3/277
 pasta çorbası bkz. çorba çeşitleri
 pastaliko [börek]⁵⁵¹ 3/74
 pathican/batıcan/badincân 1/263, 1/285, 2/109, 9/211, 10/345
 [pathican çeşitleri]
 Mısır pathicanı⁵⁵² 4/327
 mor pathican 4/327, 10/345

545 Evliyâ'nın açıklaması, İtalyanca, Venedik lehçesi.

546 Evliyâ'nın açıklaması, Lisân-ı Çingene.

547 *Pasâtırma* uydurmaca Arapça çoğullardandır, Dankoff-Tezcan, s. 32.

548 İslî (fûme) et anlamında "Meşe odunu isinde kurumuş koyunun ve sığırların is pasdırması" (5/228).

549 Anlaşılmadı, yüz sözcüğünün okunuşu tartışmalıdır.

550 "[Çerkezlerin] ekmekleri pastadır, ya'nî darı lapasıdır" (7/285); "... darı lapasını pekçe pişirüp elle-
 rinde top top edüp sizbala batırup yerler" (7/277). Muhtemelen Eski Yunanca akdarı anlamındaki *pistós*'dan
 türetilmiştir, Dalby 2004, s. 209. Rize Hemşin'de *pasta*: darı, krş. *Derleme Sözlüğü*, *pasta* maddesi.

551 Evliyâ'nın açıklaması, Lisân-i Yahûdî [Ladino].

552 Bkz. dipnot 501.

Mora [Yunanistan] patlıcanı 2/201, 4/327, 7/108, 7/116
 patlıcan dolması bkz. dolma çeşitleri
 patlıcan turşusu bkz. turşu çeşitleri
 pazı 4/15
 peç [fırın]⁵⁵³ 5/230
 pekmez bkz. bekmez
 peksumât bkz. beksümât
 peksumât emâneti bkz. beksümât emâneti
 peksumât emîni bkz. beksümât emîni
 peksumâtçı furunu bkz. beksümât/peksumâtçı furunu
 peksumâtçı kârhâneleri bkz. beksümâtçı kârhâneleri
 peksumâtçıbaşı bkz. beksümâtçıbaşı
 peksumâtçıyân esnâfı bkz. beksümâtçıyân esnâfı
 pelit meyvesi [meşe palamudu] 8/5, 10/272
 pençe⁵⁵⁴ 7/277
 pençeвиş bkz. kebab çeşitleri
 pepon [kavun]⁵⁵⁵ 8/124
 Perezen [Kırım Özerk Cumhuriyeti] yağı 1/298
 perverde [marmelat, reçel]⁵⁵⁶ 2/98, 3/10, 3/262, 3/264, ayrıca bkz. murabba ve reçel
 [perverde çeşitleri]
 ayva perverdesi 2/98, 3/10, 3/262
 kebbât perverdesi 3/264
 pesde-i handân [Far. fıstık] 4/227
 pestil 1/298, 1/300, 4/16, ayrıca bkz. basdı
 peşkin [küçük, alçak sofa]⁵⁵⁷ 1/284, 1/291, 7/283, ayrıca bkz. sofa
 peşkir/pişkir 1/283, 1/284, 1/332, 2/185, 2/190, 3/80, 4/76, 4/157, 4/158, 4/178, 5/315, 9/82,
 ayrıca bkz. makrama, destemâl ve yağlık
 destmâl pîşkirler [el peşkirleri] 4/157
 Gazze peşkirleri 3/80
 harîr peşkirler 1/284
 ibrişim münakkaş peşkirler 5/315
 zerdûz/zer-ender-zer [altın işlemeli] peşkir 2/190, 4/158
 peygamber bâdemi bkz. levzû'n-nebî
 peygamber emrûdu/nebî emrûdu⁵⁵⁸ 2/128, 2/140, 4/185, 4/194
 peymâne [Far. büyük kadeh] 1/213, 1/357, 3/202, 4/231
 peymânehâne [meyhane] 1/356
 peynir 1/277, 1/278, 2/100, 2/195, 3/50, 3/172, 3/228, 3/272, 3/274, 4/51, 4/82, 4/112, 5/60,
 5/228, 5/230, 5/234, 5/254, 6/66, 7/44, 7/220, 7/285, 7/286, 8/124, 8/167, 8/310, 8/331,
 9/133, 9/136, 9/138, 9/187, 9/254, 10/196, 10/267, 10/400, 10/411, 10/435, ayrıca bkz.
 cûbn-i ganem ve cûbn-i hâlûm
 [peynir çeşitleri]

553 Evliyâ'nın açıklaması, Boşnakça. Rusça aynı anlamdaki *peç'ten*, Tietze 1999/Slav, 169; *Derleme Sözlüğü*, *piç* maddesi.

554 "... şirdeni ve kırkbayırı ve pençesini ve böbreği..." cümlesindeki *pençesin* tanımlanamadı.

555 Evliyâ'nın açıklaması, Yunanca. Yaklaşık MS 4. yüzyıldan itibaren halk ağzında *pepóni*'ye dönüşen sözcüğü Evliyâ'nın 17. yüzyılda Atina'da *pépon* olarak kaydetmesi dikkat çekicidir.

556 Farsça terbiye etme anlamındaki *parvarda*'dan; tatlının Arapça adı *murabba*'dır. Bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar, s. 191.

557 Dankoff-Tezcan, s. 222; *Derleme Sözlüğü*, *peşgin* maddesi.

558 Azerbaycan yöresinin ünlü armudu, bkz. Âşık Mehmed, s. 770-771.

- cacılı peynir [otlu peynir?] 4/51, 4/82
 Çorlu peyniri 3/172
 dil peyniri 3/172, 3/274
 ganem [koyun] peyniri bkz. cübn-i ganem maddesi
 hâlûm [helim] peyniri bkz. cübn-i hâlûm maddesi
 karişe peyniri 2/195, 3/172, 5/14, 10/411
 kaşkaval peyniri⁵⁵⁹ 1/277, 3/50, 3/172, 3/274, 7/185
 katık peyniri 2/195, 3/172, 3/228, 6/66, 7/220
 katmer peyniri⁵⁶⁰ 2/195
 Kemâh katığı bkz. katık peyniri
 kesme peyniri 1/277
 kesmik [çökelek?] 1/277, 7/220
 kılılı peynir 4/82
 lor peyniri⁵⁶¹ 2/195
 Midilli peyniri 2/195, 3/172, 9/136
 Şâm karişesi 2/195, 3/172
 surutka peyniri⁵⁶² 5/228
 tekerlek peyniri 7/220, 9/138
 teleme peyniri 1/277, 1/278, 3/228, 3/274, 5/234, 7/220, 8/331
 tulum peyniri 7/185
 Varna peyniri 3/172
 peynir suyu 10/267
 peynir turşusu [salamura] 10/267
 peynirci/peynirciyân esnâfı 1/277, 1/278, 10/196
 Yahûdî peynirciler 10/196
 peynirli börek bkz. börek çeşitleri
 peynirli Çerkes pasdası bkz. pasta/darı pastası
 pıhtı⁵⁶³ 1/283, bkz. yemek çeşitleri
 pırasa/purası 1/263, 2/54, 5/82, 5/200, 6/71, 6/153, 8/75, 8/349
 pırasa turşusu bkz. turşu çeşitleri
 pısdık bkz. fısdık
 pışav [süt ürünü] 1/277
 pıvaz bkz. pıvaz
 pide 1/236, 1/264, 1/267, ayrıca bkz. kirde/girde
 [pide çeşitleri]
   bâdemli Ramazân pideleri 1/267
   beyâz Ramazân pideleri 1/264
   çörekotlu Ramazân pideleri 1/267
   hâs ve beyâz pide 1/236
   haşhâş ve anisonlu Ramazân pideleri 1/267
   za'feranlı Ramazân pideleri 1/267
 pîl bkz. fîl
 pilaki tavası 2/54
 pilâv/pilav 1/234, 1/284, 1/291, 2/52, 2/53, 2/116, 2/118, 2/128, 2/132, 3/92, 3/173, 3/270,
 4/76, 4/82, 4/158, 4/178, 4/185, 4/193, 4/211, 4/215, 4/231, 4/317, 5/63, 5/87, 5/88,

---

559 Bkz. dipnot 379.

560 “Katık peyniri ta’bîr etdikleri katmer peyniri”.

561 Farsça krem, yumuşak peynir anlamındaki *lor* ya da *lorâ*’dan, Steingass, s. 1131.

562 Bkz. dipnot 631.

563 Baş ve paça suyundan yapılan, genellikle içinde baş eti parçaları olan yoğun çorba ya da jöle.

5/168, 6/30, 6/96, 6/153, 6/198, 6/214, 6/282, 7/30, 7/48, 7/110, 7/318, 8/28, 8/103, 9/171, 9/256, 9/273, 9/327, 9/400, 10/111, 10/136, 10/137, 10/206, 10/423, 10/459

[pilav çeşitleri]

amber pilâv 4/76, 4/158, ayrıca bkz. mu'amber pilav

avşıla pilâv/âbşula pilâv⁵⁶⁴ 2/116, 2/132, 4/76, 4/158

avşulalı kükü pilâv 5/19, ayrıca bkz. kükü pilâv

bâdem/bâdâm pilâv 4/158

balık pilâv 8/28

balık suyuna pilavcık 2/53

bulgur pilâvı 10/423

çalav pilâv bkz. çilav pilâv

çelav pilâv bkz. çilav pilâv

çilav/çilâv pilâv 2/116, 2/132, 4/76, 4/158, 4/178

dûd pilâv 4/76, 4/158

düzde büryân pilâv⁵⁶⁵ 2/116, {2/132}, 4/76

fısdık pilâv 4/76

firik [olgunlaşmamış buğday tanesi] pilâvı 6/30, 7/30

gülnâr pilâv [kirazlı/vişneli pilav?] 4/158

haşek pilâv bkz. hoşik pilâv

herise pilâv/herse pilâv 1/284, 2/132

hoş [hoşik?] pilâv 2/116

hoşik/hûşek/haşek pilâv⁵⁶⁶ 4/158, 4/211, 4/215, 4/317

huşek pilâv bkz. hoşik pilâv

keklik pilâv 4/76, 4/82

kırma bâdem pilâv 4/76

kişmiş pilâv [kuş üzümlü pilav] 4/76

köfte pilâv 4/76

köse pilâv 2/116

kuskus pilâvı⁵⁶⁷ 10/206

kübeybe pilâv⁵⁶⁸ 4/158

kükü pilâv [yumurtalı pilâv]⁵⁶⁹ 2/116, 2/132, 4/76, 4/158

mâverd pilâv [gülsulu pilav] 4/158

midye pilâvı 1/291

mu'amber/mu'amberîn pilâv 2/116, 2/128, ayrıca bkz. amber pilâv

muza'fer pilâv [safranlı pilav] 2/116, 2/132, 4/76, 4/158, 4/215

nâr pilâv/rummân pilâv 4/76

od [öd] pilâv bkz. üd pilâv

pirinç pilâvı/rûz pilâv⁵⁷⁰ 2/118, 3/92, 4/159, 6/30, 6/96, 6/166, 7/318, 10/459

Revân [Erivan] pirinci pilavları bkz. pirinç pilâvı

rûz pilâv bkz. pirinç pilâvı

sanavber pilâv [çamfıstıklı pilav] 4/158

sarımsak pilâv 2/116, 4/158

564 Bkz. dipnot 37.

565 Bkz. dipnot 186.

566 Bkz. Yedinci Bölüm: Pirinç ve Pirinç Pilavları, dipnot 21.

567 "Kuskus pilâvı ve mülûhiyye ve bamya ve kurkas ve karnebit, bu ta'âmlar dahi Mısır'a mahsûsdur."

568 Arapça "top" anlamındaki kubbah'tan "köfteli pilav" ya da karabiber türü *kebâbe*'den (*piper cubeba*) "karabiberli pilav".

569 Bkz. Yedinci Bölüm, dipnot 25. 2/116'da göğü.

570 Metinde *roz*.

- şehriyye pilâvı 10/423
 şille pilâv⁵⁷¹ 2/116, 4/76
 tâze teleme yağıyla tabh olmuş pilâv 6/153
 ûd pilav/od pilâv 2/116, 4/76
 yoğurdlu pilâv 10/137
 pilâv bâzârı [Basra] 4/290
 piliç 10/260
 piliç çorbası bkz. çorba çeşitleri
 piliç maslûkası suyu bkz. maslûka
 pîr baba çorbası bkz. baba çorbası
 pirinc/pirinc 1/173, 1/273, 1/274, 1/275, 1/285, 1/354, 2/100, 2/116, 2/118, 2/132, 2/139, 2/140, 2/141, 2/144, 2/149, 2/152, 2/171, 2/172, 2/195, 2/200, 2/243, 3/97, 3/99, 3/102, 3/106, 3/155, 3/216, 3/218, 3/219, 3/293, 4/39, 4/44, 4/103, 4/112, 4/197, 4/211, 4/255, 4/287, 4/289, 4/292, 4/295, 4/327, 5/6, 5/149, 5/184, 5/189, 5/194, 5/198, 5/199, 5/200, 6/30, 6/46, 6/116, 6/224, 6/232, 6/240, 6/284, 7/48, 7/119, 7/147, 7/318, 8/60, 8/67, 8/75, 8/83, 8/91, 8/99, 8/126, 8/162, 8/181, 8/245, 8/275, 8/279, 8/294, 8/310, 9/160, 9/161, 10/73, 10/76, 10/80, 10/110, 10/133, 10/169, 10/192, 10/193, 10/206, 10/223, 10/233, 10/241, 10/242, 10/271, 10/374, 10/377, 10/383, 10/387, 10/389, 10/390, 10/392, 10/393, 10/397, 10/459, ayrıca bkz. rûz
 [pirinç çeşitleri]
 ahmer-gûn pirinc 3/218
 {Arnavud Belgradı/Berat} pirinci 8/310
 {Ayn-i rûz [Harran yöresi]} pirinci 3/97
 Ayntâb [Gaziantep] pirinci 3/102
 Beğbâzârı pirinci 1/274, 2/243
 Birimbâl [Mısır] pirinci {1/274}, {3/218}, 8/245, {10/241}
 Dimyât [Mısır] pirinci {1/274}, 3/218, 10/193, {10/241}, 10/389, {10/390}, 10/393
 Fereskûr/Feresgûr [Fariskur-Mısır] pirinci {1/274}, {3/218}, 8/245, 10/193, {10/241}, 10/271, 10/390, 10/393
 Filibe pirinci 1/274, 3/218
 Gilân [İran] pirinci 10/271, 10/390
 Hind/Hindistân pirinci 5/184, 10/271, 10/390
 {Hoy} [Azerbaycan eyaleti-İran] pirinci 2/140
 İslâmbolî pirinç⁵⁷² 10/223
 kabuklu pirinç 5/149, 8/91
 kılçıklı pirinç 8/99, 8/126, 8/162
 Maraş pirinci 3/102
 Menzile pirinci [Manzala-Mısır] 1/274, {3/218}, 8/245, 10/193, {10/241}, 10/271, 10/390, {10/397}
 Mısır pirinci 1/274, {3/218}
 {Niksâr} pirinci 2/100
 pişegen [çabuk pişen] pirinç 2/100, 2/243
 Reşid [Rosetta-Mısır] pirinci {10/241}
 Revân [Erivan] pirinci 2/118, 2/139, 2/171, {2/141}, 4/197, 6/166⁵⁷³, 10/271, 10/390
 Sa'îrd [Siirt] pirinci 4/327, {5/6}
 sultânî pirinç 10/271

571 Haşlanmış pirinç (Dankoff 1999, s.117, dn. 2) ya da kızartma etle sunulan pilav (şila: roast meat, Steingass, s. 791); bkz. Yedinci Bölüm: Pirinç ve Pirinç Pilavları dipnot 27.

572 Muhtemelen Mısır'dan İstanbul'a gönderilen kaliteli bir pirincin adıydı.

573 Benzetme ögesi, "Mermer çanak içre oyulmuş pirinç pilâvı göstermiş, pirincün her dânesi güyâ Revân pirinci gibi dâne dâne durur" (Estergon).

pirinc bozası 2/129, 3/152, 4/211, {4/294}, 8/310, 10/210, 10/271, ayrıca bkz. subya
 pirinc/pirinç çorbası 5/88, 10/99, 10/110, ayrıca bkz. rûz çorbası
 pirinc/pirinç dingi 10/374, 10/389
 pirinc kârhânesi 10/389
 pirinc subyası/pirinç subya bozası bkz. pirinc bozası ve subya
 pirincciler/pirincciyân esnafı bkz. esnaflar
 pirinç pilâvı 2/118, 4/159, 6/30, 6/96, 6/166, 7/318, 10/459
 piryân bkz. büryân
 pishâli [armut]⁵⁷⁴ 2/161, bkz. meyve
 pisi balığı [dere ve deniz pisisi] 1/240, 1/291, 3/168, 3/169, 5/48, 6/58, 6/86
 pişi⁵⁷⁵ 3/32, 3/103, 3/228, 7/149, 7/277(?), 8/301, 10/346
 pişi lavaşa yufka ekmeği bkz. ekmek çeşitleri
 pişmâniye/pişmânî bkz. helva çeşitleri
 pivaz/pıvaz [soğan]⁵⁷⁶ 4/51
 pivo [Slav. bira] 1/354, 5/68, 5/72, 5/85, 5/184, 6/44, 6/272, 6/284, 7/183, 7/315, 7/333
 pivocu dükkânlar 5/82
 piyâle [şarap kadehi] 2/130, 3/202, 8/72, 10/154
 piyâle-keş 7/341, ayrıca bkz. bekrî, şarhoş
 piyâlehâne [meyhane] 1/355
 pizuli [dut]⁵⁷⁷ 2/161
 poğaça/boğaça 1/146, 3/195, 3/220, 3/228, 5/84, 5/268, 6/30, 6/31, 7/67, 8/297, 8/302
 pohin⁵⁷⁸ 4/171
 poloniyye/poloniyye arakı 1/354, 1/356, 3/262⁵⁷⁹, 5/199, 5/268, 5/300, 8/302
 Popova balığı bkz. balık çeşitleri
 potga/potğa aş [lapa]⁵⁸⁰ 7/244, 7/271, ayrıca bkz. pasta/darı pastası
 pullu balık bkz. balık çeşitleri
 pûrî [ekmek]⁵⁸¹ 2/161
 puryân bkz. büryân
 pürçihli/pürçikli bkz. pürçüklü
 pürçüklü/ pürçihli [havuç]⁵⁸² 2/91, 2/192, 4/38, 4/329, 5/6
 Sa'ird [Siirt] pürçüklüsü 4/329
 puryân bkz. büryân

R

rağîf ekmeği/rıgîf ya'nî ekmek⁵⁸³ 10/91, 10/274, 10/408
 rakı 1/354, 2/214, 3/272, 4/79, 5/68, 5/72, 5/99, 5/184, 5/281, 6/44, 6/64, 6/272, 7/183,
 7/303, 7/315, 7/332, 9/114, ayrıca bkz. arak

574 Evliyâ'nın açıklaması, Gürcüce.

575 Mayalı hamurdan, çoklukla yağda kızartılarak yapılan çörek. Evliyâ ekmek olarak açıklıyor (3/103, Maraş ağzı), krş. *Tarama Sözlüğü*, bişi maddesi.

576 Kürtçe, Farsça *piyâz*'dan." "Pivaz hoşest' ya'nî 'soğan iyidir,' derler".

577 Evliyâ'nın açıklaması, Gürcüce.

578 Evliyâ'nın açıklaması "Süd ve darı ve tereyağıyla bir ta'âm". "Poxîn; hububat unundan yapılan helva", Bender 2003, s. 318; krş. Dankoff-Tezcan, s. 225.

579 Metinde *pilavniyye*.

580 Evliyâ'nın açıklaması, Tatarca (7/244).

581 Evliyâ'nın açıklaması, Gürcüce.

582 *Pürçihli/pürçikli*; Diyarbakır lehçesi. 4/329'da kırmızı havuç olarak açıklanır.

583 Arapça, yufka ekmeği, pide.

- rakı şarâbı bkz. şarap çeşitleri
 rakıcı dükkânlar 5/82
 Ramazân pideleri bkz. pide çeşitleri
 ramazâniyye bkz. şerbet çeşitleri
 râşidiyye bkz. reşidiyye
 râvend [deva otu]⁵⁸⁴ 1/326, 2/109, 3/144
 râvend-i çinî [deva otu]⁵⁸⁵ 8/244
 râvend-i ıkrîti [Girit raventi, deva otu] 8/244
 râvend-i Rûmî [deva otu]⁵⁸⁶ 5/234, 6/279, 8/120
 razakî üzümü 2/128, 6/24, 9/55, 9/115
 râziyâne/râzyâne [rezene] 1/289, 4/124, 6/31⁵⁸⁷, 7/71, 9/398, 10/431, ayrıca bkz. şemer
 râziyâne sulu ve anisonlu somun ekmek/somun çeşitleri
 reçel⁵⁸⁸ 3/10, 4/76, 4/159, 5/87, 5/88, 5/164, 7/122, 8/45, 8/96, 9/60, 10/242, 10/268, 10/493,
 ayrıca bkz. hamîre, murabba ve perverde
 [reçel çeşitleri]
 âlû-yı Belhî reçeli 4/159
 âlû-yı Buhârî reçeli 4/159, 8/96
 âlû-yı Horasânî reçeli 4/159
 ayva reçeli 3/10
 emlec/emlec ü Kâbüli [Kâbil] reçeli 4/159, 8/96, 10/242
 hıyârşenbe reçeli 10/242, 10/268
 Hindistân reçelleri 8/45
 kebbât reçeli 4/159⁵⁸⁹, {7/122}, 8/96, 10/242
 mümessek reçeller 5/87, 5/164
 mümessek ve mu'amber reçeller 4/159, 5/87, 5/88, 5/164
 sükkerî reçel/reçelât 4/76, 8/45, 9/60
 turunc reçeli 10/242
 tûffâh reçeli 4/159
 Remle [Filistin] karpuzu 3/77
 Reşîd [Rosetta-Mısır] pirinci {10/241}
 reşidiyye/râşidiyye bkz. helva çeşitleri
 Revân [Erivan] pirinci 2/118, 2/139, 2/171, {2/141}, 4/197, 6/166, 10/271, 10/390
 revgan [yağ] 2/247, ayrıca bkz. yağ
 reybâs/ribâs [deva otu]⁵⁹⁰ 2/109, 3/144, 6/223, 6/248, 6/279, 8/120, 8/331, 9/279, 10/242,
 ayrıca bkz. ışgın
 reybâs murabbası bkz. murabba çeşitleri
 reybâs/ribâs şerbeti 1/276, 1/285, 2/108, 4/82, 4/125, 6/248, 9/369, 10/210, 10/444
 reybâs-ı amber-bâris bkz. şerbet çeşitleri
 reyhân⁵⁹¹ 4/38, 4/39, 4/187

584 Kökleri müşhil olarak kullanılan *Rheum* familyasından *Rheum officinale*, MMPND, Rheum.

585 *Rheum palmatum*. Çin'den gelen ravent türlerinin en makbulu.

586 İstanbul'a Bursa Keşiş Dağı'ndan (Uludağ) gelirdi, Kütükoğlu 1983, s. 99.

587 Metinde *zârbaye*.

588 Farsça *riçâr/riçâl*'dan bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar, s. 241-242.

589 Metinde *reçel-i kepat*.

590 Arapça *ribâs*'tan. "Ribâs, Türkîsi işgundur", Âşık Mehmed, s. 1279. Günümüzde ışkın/ışgın olarak bilinen *Rheum* familyasından bir bitki, bkz. dipnot 327.

591 Yazar genellikle "gül-i gülîstân ve sünbül ü reyhânîstân" ifadesinde kullandığı ve güzel kokulu çiçekler arasında saydığı reyhânı Diyarbakır'da özellikle över ve şöyle der "Lâkin reyhânı dahi eyle iri ağaçlar olur kim yedi sekiz ayda çadırlara direk ve kazık yaparlar. Âteşe yaksalar sünbül-i Hitayî gibi kokar" (4/39).

reyhâniyye/reyhâniyye şerbeti/reyhâniyye müsellesi⁵⁹² 8/302, 8/310, 8/314, 8/322
 rıgîf bkz. rağîf
 ribâs bkz. reybâs
 roka 6/279
 rub⁵⁹³ 9/110, 9/115, 10/267, 10/374
 [rub çeşitleri]
     hummâs [limon cinsi] rubu 10/267
     limon rubu 9/110, 9/115, 10/374
     turunç rubu 9/110
 ruçka [kahvaltı]⁵⁹⁴ 5/228, 5/229
 Rûm [Anadolu] aselleri/Rûm balı 1/274, 10/271
 Rûm cevizi 10/371, 10/486, ayrıca bkz. cevz
 Rûm fındığı 10/250
 Rûm inciri 9/60
 Rûm kabağı 10/270
 Rûm mercimeği 1/275
 Rûm sakızı 2/120
 Rûm salatası 7/6
 Rûm sarımsağı 10/270
 Rûmiyye [Urmiye, Azerbaycan eyaleti-İran] engürü 4/185
 rummân/rümmân [Ar. nar] 2/53, 2/122, 3/46, 4/325, 5/20, 5/144, 6/221, 6/291, 7/234, 8/63,
     8/83, 8/89, 8/127, 8/143, 8/146, 8/174, 9/94, 9/161, 9/206, 9/215, 9/228, 9/257, 9/278,
     9/328, 9/399, 10/316, 10/366, 10/411, ayrıca bkz. nâr
 rummân pilavı bkz. pilav çeşitleri
 rummân sırası bkz. sıra çeşitleri
 rûz/ruz/rûz [Ar. pirinç] {3/97}, 3/219, 8/232, 10/141
 rûz çorbası bkz. çorba çeşitleri
 rûz pilavı bkz. pilav çeşitleri
 rûsvâhâne [meyhane anlamında] 1/358

S

Sabanca somunu/ekmeği/nânı 1/220, 2/89, 2/90, 2/204, 4/124, 5/152, 8/349
 sâbûnî/sabûne/sâbûniyye [helva türü]⁵⁹⁵ 1/289, 3/20, 9/83
 sacda pişen yufka ekmeği bkz. ekmek çeşitleri
 saçma ağı [balık ağı] 1/290, ayrıca bkz. serpme
 saçmacıyân esnâfı bkz. esnaflar
 sade [sedefotu, deva otu]⁵⁹⁶ 6/279
 sadîç [deva otu]⁵⁹⁷ 10/151
 sâğarhâne [meyhane] 1/355
 sağorine: bkz. balık çeşitleri

592 “Üzüm şiresinin bir güne kaynamış la'l-gün şiresi olur ana reyhâniyye derler. Bir kâse andan nûş eden sarhoş ve sermest olup...” (8/310).

593 *Rub* ya da *rubb*. “Meyve ve sebzelerden çıkarılan öz suyun güneşte terbiye edilerek koyulaştırılmış şeklidir”, Terzioğlu 1992, s. 80.

594 “Bire bizim diyârda [Saraybosna] ruçka kahvealtı ta'âmına derler” (5/229). Sırpça-Hırvatça *rucak*'tan.

595 Tarif için bkz. Bağdâdî, s. 154; Şirvanî, s. 234.

596 Şifalı otlardan *Ruta graveolens* ya da *Ruta montana*, Bedevian, s. 519 (3020).

597 Malabar tarçını (*Cinnamomum citriodorum*), Terzioğlu 1992, s. 80; Bedevian, s. 177 (1038).

sahan/sahûn/suhûn 1/163, 1/207, 1/218, 1/238, 1/309, 1/314, 2/14, 2/132, 2/173, 2/185, 2/190, 2/191, 2/234, 2/243, 3/38, 3/126, 3/141, 3/173, 3/220, 3/252, 3/260, 3/270, 3/289, 4/50, 4/60, 4/76, 4/158, 4/159, 4/162, 5/40, 5/87, 5/88, 5/89, 5/125, 5/199, 5/200, 6/32, 6/37, 6/262, 6/293, 7/44, 7/110, 7/120, 7/283, 8/14, 8/103, 8/104, 8/204, 8/330, 9/82, 9/84, 9/90, 9/163, 9/256, 9/273, 9/287, 9/398, 10/73, 10/77, 10/100, 10/141, 10/147, 10/170, 10/171, 10/182, 10/207, 10/208, 10/209, 10/217, 10/300, 10/486

[sahan çeşitleri]

altun suhûn 7/110, 7/283⁵⁹⁸

bakır suhûnlar {3/252}, 3/260, 4/158, 6/293, 7/110, 9/256, 10/486

gümüş/sîm sahan 2/173, 2/185, 4/60, 4/76, 5/125, 6/37, 7/44, 7/110, 7/283, 8/204

kalay suhûnlar 6/293, 7/110

kalaylı sahan 2/132

mücevher gümüş sahan 5/88

mücevher sahan/suhûn 3/126, 3/289

müzehheb ü mutallâ [altın yaldızlı] suhûnlar 4/158

sarı pirincten sahan 9/82

sîm/sîm-i hâlis suhûnlar bkz. gümüş sahan

sîm/sîm ü zer suhûnlar 2/190, 4/158, 5/88, 6/32

sîm-i mutallâ [gümüş yaldızlı] sahan 4/159

tuc/tuç [tunc] sahanlar 1/314, 10/207

sahan dökmeçileri 1/314

sahûn bkz. sahan

Sa'îrd [Siirt] pirinci 4/327, {5/6}

Sa'îrd pürçüklüsü ya'nî kırmızı havucu 4/327, {5/6}

sakâ/sâkiye [su testisi]⁵⁹⁹ 4/73, 9/400, 9/416

sakankur eti bkz. et çeşitleri

sakankur-ı berri ma'cûnu bkz. macun çeşitleri

sakankur-ı mâhî ma'cûnu bkz. macun çeşitleri

Sakarya [nehri] kenârı kavunu bkz. Geyve kavunu

sakız 1/269, 1/278, 2/205, 2/120, 4/354, 7/220, 8/244, 9/62, 9/67, 9/70, 9/279, 10/186

[sakız çeşitleri]

çam sakızı/kara çam sakızı 1/269, 1/278, 2/120, 4/354

kara sakızı bkz. çam sakızı

kenger sakızı 9/67

mastaki sakızı 2/120, 4/354, 9/62, 9/67, 9/279

Rum sakızı 2/120

sakız ağacı 8/244, 9/67, 9/212

Sakız [Adası] şarâbı 1/358

Sakız cezîresi sığırı 6/272, 9/68

sâkihâne [meyhane] 1/355

sakkâ/sakâ/sakkâgân 1/265, 1/266, 2/129, 3/255, 4/105, 4/253, 4/315, 5/197, 6/145, 7/95, 8/88, 8/93, 8/115, 9/189, 9/286, 9/287, 9/326, 9/339, 9/347, 9/419, 10/83, 10/152, 10/153, 10/166, 10/170, 10/178, 10/193, 10/194, 10/211, 10/215, 10/235, 10/312, 10/340, 10/513

arka sakâsı/arka sakkâsı esnâfı 1/265, 3/255, 5/197 10/152, 10/170

at sakkâsı 3/255, 5/197, 6/145, 8/88, 8/93, 8/115, 10/152

sakkâ bârgiri 10/66, 10/216, 10/236

sakkâ çeşmesi 1/39, 1/309

598 Yazarın Viyana umarhanesinde ve efsanevi mağarada gördüğünü iddia ettiği sahanlar.

599 İki kulplu su testisi, *Derleme Sözlüğü*, *saka VII* maddesi.

sakkâ develeri 10/81
sakkâ himârları [eşekleri] 10/81
sakkâbaşı 1/59, 1/265, 1/266, 1/268, 10/152, 10/216, 10/226, 10/230
sakkâhâne 1/253
sakkâ-yı cemmâl esnâfı/deve sakkâsı bkz. esnaflar
sakkâ-yı hammâr [eşek] esnâfı bkz. esnaflar
sakkâ-yı piyâde esnâfı bkz. esnaflar
sakkâyân-ı şehir esnâfı bkz. esnaflar
salamura 5/230, 6/47, 8/246, 8/268, 10/490, ayrıca bkz. balık salamurası
salâhâne bkz. salhâne
salata 1/285, 7/6, 8/75, 8/166, 8/349, 10/158, 10/196
Rûm [Anadolu] salatası 7/6
salata yapıcı 10/207
salataciyân esnâfı bkz. esnaflar
sa'leb/sağleb [salep] 1/274, 1/286, 1/298, 1/354, 2/132, 4/76, 4/185, 5/234, 6/279, 9/274, 9/369, 9/397, 10/193, 10/250
sa'lebciyân esnâfı bkz. esnaflar ve ıssı sa'lebcî
salhâne/salâhâne 1/53, 1/189, 1/192, 1/252, 1/253, 1/279, 1/280, 1/291, 1/295
salhâne emîni 1/280, 1/291, 1/295
salhaneci/salhaneciyân esnâfı bkz. esnaflar
saman arakı bkz. arak çeşitleri
samsa [hamur tatlısı]⁶⁰⁰ 1/289, 8/310
bâdemli samsa 8/310
sanavber fisdığı [Ar. çamfıstığı] 1/289, 1/300, 2/19, 9/77, ayrıca bkz. fisdık
sanavber fisdığı mülebbesi bkz. mülebbes çeşitleri
sanavber pilav bkz. pilav çeşitleri
sandal şarâbı [şerbet anlamında] bkz. şerbet çeşitleri
saparna [deva otu]⁶⁰¹ 6/279, ayrıca bkz. çöpçini
saplıca [kiraz]⁶⁰² 2/91
Saragoza [Zaragoza-İspanya] şarâbı 5/149
Sakuza [Siraküza-İtalya] şarâbı 1/213, 1/358
saraş [zerde]⁶⁰³ 2/92
sarhoş bkz. serhoş
sarı yağ [sadeyağ] 1/292, 6/66, 7/252 ayrıca bkz. say yağı
sarı yâkût şarâb bkz. şarap çeşitleri
sarığı burma [hamur tatlısı]⁶⁰⁴ 2/92
sarımsak/sarmısak/sarımsağ 1/163, 1/229, 1/281, 1/283, 1/284, 1/285, 1/286, 5/200, 6/153, 8/75, 8/349, 9/133, 9/415, 10/270, 10/462, ayrıca bkz. füm
Rûm [Anadolu] sarımsağı 10/270
sarmısak pilav bkz. pilav çeşitleri
sarmısak turşusu bkz. turşu çeşitleri
sarmısakciyân esnâfı bkz. kuru sarımsakciyân
say yağı [sadeyağ] 1/265, 1/291, 1/292, 1/299, 3/193, 4/112, 7/223, 7/267, 7/319, 7/322, 8/3, ayrıca bkz. sarı yağ
sayyâd-ı çömlekçi esnâfı bkz. esnaflar

600 *Sambûsa*'den türeyen samsa, tuzlu veya tatlı bir muska böreğiydi. Bkz. dipnot 293.

601 *Smilax aspera*, Bedevian, s. 553 (3228); bkz. dipnot 163.

602 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

603 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

604 "Baklava gibidir." Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı, krş. *Derleme Sözlüğü*, sarığıburma maddesi.

sayyâd-ı mâhî/mâhî sayyâdları [balıkçı] 1/24, 1/226, 1/229, 1/242, 1/288, 1/289, 1/291, 2/52, 3/9, 3/190, 4/186, 4/299, 5/216, 6/122, 7/169, 8/166, 8/292, 9/68, 10/158, ayrıca bkz. balıkçı ve balık sayyâdları
 sayyâd-ı semek [balıkçı] 10/389
 sazan balığı 2/89, 2/234, 3/152, 3/192, 3/228, 5/44, 5/113, 5/147, 5/148, 5/199, 5/200, 5/311, 6/58, 6/86, 6/153, 8/47, 8/48, 8/175, 8/292, 8/314, 8/326, 9/27, 10/514
 kara sazan [çamur sazanı] 8/48
 sazan balığı kapaması bkz. kapama çeşitleri
 sebinsam bkz. helva çeşitleri
 sebze bkz. sebzevât
 sebzeciyan bkz. esnaflar
 sebzehâne 1/53, 1/285, 1/287, 1/291, 1/295, 1/301, 3/155
 sebzehâne ağası 1/285
 sebzehâne emîni bkz. esnaflar
 sebzevât/nebâtât-ı sebzevât/sebze 1/53, 2/88, 2/108, 2/116, 2/128, 2/132, 2/135, 2/165, 2/198, 3/20, 3/94, 3/106, 3/110, 3/145, 4/15, 4/39, 4/69, 4/125, 4/183, 4/211, 6/153, 6/215, 6/272, 7/154, 8/75, 8/129, 8/166, 8/169, 8/349, 9/89, 9/399, 10/158, 10/186, 10/271, 10/496, 10/528
 sebzevâtçı/sebzeciyan/sebzevâtçıyan bkz. esnaflar
 sefercel [Ar. ayva] 4/125, 8/89⁶⁰⁵, 8/329
 seğırdim açıcıları 1/279
 sehâ [ekmek]⁶⁰⁶ 2/62
 Sehlân [Azerbaycan] şarâbı 2/129
 sekr/sekir [sarhoşluk] 1/353, 1/354, 6/103, 7/197, 7/304, 7/341, 8/349, 10/462, 10/463, 10/496, ayrıca bkz. humâr
 sele/şele sepetler⁶⁰⁷ 1/300, 4/185⁶⁰⁸, 5/125, 5/229, 7/120, 7/235, 10/421
 selihâ⁶⁰⁹ 10/151
 selvâ⁶¹⁰ 1/246, 2/195, 4/51, 9/271, 9/425, ayrıca bkz. menn ü selvâ
 semek/semke/simâk [Ar. balık, balıklar] 1/196, 3/46, 3/62, 3/96, 4/28, 4/73, 4/88, 4/171, 4/299, 5/148, 5/152, 5/229, 5/311, 6/280, 7/23, 7/141, 7/295, 8/43, 8/47, 8/78, 8/292, 8/341, 9/48, 9/199, 9/260, 9/262, 9/417, 10/514, ayrıca bkz. balık, mâhî ve mâ'ide
 semek bâzârı 10/396
 semek-i îbrâhîm bkz. balık çeşitleri
 semek-i nehr-i Bahsan bkz. ırgı balığı
 semek-i ri'âde bkz. balık çeşitleri
 semek-i Yûsuf bkz. balık çeşitleri
 Semendire [Smederovo-Sırbistan] balı 1/299
 Semendire [Smederovo-Sırbistan] üzümü 5/318
 senek [ağaç oyma su kabı]⁶¹¹ 2/90, 3/153, 4/28, ayrıca bkz. boduç
 sepet 1/207, 1/300, 1/301, 1/327, 6/174, 7/120, 7/235, 7/250, 8/294, 9/95

605 Metinde *sefercelis*.

606 Evliyâ'nın açıklaması, "Lisân-ı Sadşe Abaza", yani Ubihça, bkz. dipnot 100.

607 Arapça *salla*'dan, Tietze 1999/Ar., 99, krş. *Derleme Sözlüğü*, *selle II* maddesi.

608 Metinde *şeledirende*.

609 Yalan tarçın ağacı (*Cinnamomum cassia*), Bedevian, s. 177 (1037), krş. Terzioğlu 1992, s. 80.

610 Tanrı'nın İsrailoğullarına ihsan ettiği kuş. Bazı kaynaklar selvâyı bıldırcınla özdeşleştirilir. "Nüzhetü'l-kulûb'da mezkûrdur ki selvâ sümmanedür ve Arabî'de sümânî dahi dirler ve Türkî'de bıldırcın [...] dirler", Âşık Mehmed, s. 1581; bkz. dipnot 494.

611 "Senek ta'bîr etdikleri çam boduç" (4/28). "Çam ağacından oyularak yapılan su kabı, tahta testi", *Derleme Sözlüğü*; *Tarama Sözlüğü*; Bruinessen-Boeschoten 2003, s. 383.

sepetciyân-ı sayd-ı mâhî esnâfı bkz. esnaflar
 sepüger [turp]⁶¹² 2/91, bkz. otlar ve sebzeler
 serçe 1/152⁶¹³
 serdelye balığı bkz. balık çeşitleri
 sergi-hâne [meyve kurutma yeri] 9/97
 serhoş/sarhoş 1/62, 1/159, 1/357, 2/186, 2/131, 3/202, 3/240, 6/31, 6/103, 6/224, 6/296,
 7/114, 7/215, 7/341, 8/21, 8/302, 8/310, 10/211, 10/463, ayrıca bkz. bekri, harâb/
 harâbât, sermest ve sekir
 sermest [sarhoş] 7/197, 8/310, ayrıca bkz. serhoş
 serpme [balık ağı] 1/291, ayrıca bkz. saçma
 sıçan/yer sıçanı eti/lahmı bkz. et/lahm çeşitleri
 sıçan eti (pişmiş) satıcı esnâfı bkz. esnaflar
 sıfracıyân [sofracılar] esnâfı bkz. esnaflar
 Sığla/Sığla [Sığacık-Seferihisar] balı 2/204, 9/70
 sığın/sığın eti, lahmı [geyik türü]⁶¹⁴ 1/31, 1/226, 1/240, 1/254, 1/279, 1/316, 1/321, 2/59,
 2/183, 2/200, 4/162, 4/112, 4/171, 5/141, 5/284, 5/305, 7/91, 7/219, 7/277, 7/285,
 7/301, 7/325, 8/3, 8/4, 8/5, 8/44, 8/338, 10/450, 10/471, 10/486, 10/489, 10/491, 10/496,
 10/450
 sığın kebâbı bkz. kebab çeşitleri
 sığır 1/137, 1/210, 1/228, 1/240, 1/263, 1/277, 1/279, 1/281, 1/295, 1/299, 1/305, 2/102, 2/114,
 3/64, 3/102, 3/139, 3/141, 3/191, 3/193, 3/199, 3/274, 4/92, 4/102, 4/193, 5/27, 5/59, 5/64,
 5/68, 5/74, 5/88, 5/115, 5/174, 5/179, 5/180, 5/206, 5/230, 6/5, 6/12, 6/16, 6/30, 6/87,
 6/101, 6/198, 6/214, 6/272, 6/273, 7/182, 7/191, 7/215, 7/260, 7/271, 7/301, 7/323, 7/332,
 7/342, 8/21, 8/242, 8/247, 8/304, 8/338, 9/66, 9/68, 9/210, 9/152, 9/184, 9/424, 10/185,
 10/196, 10/211, 10/212, 10/223, 10/315, 10/323, 10/421, 10/442, 10/460, 10/486, 10/506,
 10/517, ayrıca bkz. bakar
 Çize [Giza-Mısır] sığırı 10/517
 çöl sığırı 9/424
 {Dobra-Venedik [Ragusa]} sığırı 6/272
 Sakız cezîresi sığırı 6/272, 9/68
 sığır bâzârı 3/173, 3/259, 8/231, 8/337, 10/326, 10/396
 sığır celebi pasdırmacı bâzergânlar 3/193, ayrıca bkz. esnâf-ı celeb-keşân-ı basdırmacıyân-ı sığır
 sığır eti, lahmı 1/277, 2/109, 3/192, 4/112, 5/115, 5/200, 5/268, 6/272, 7/27, 7/247, 7/260,
 9/17, 9/68, 10/397, 10/450
 sığır kassâbı esnâfı/kassabân-ı sığır bkz. esnaflar
 sığır kebâbı 3/191, 6/30, 6/198, 7/213
 sığır kellesi 1/281, 4/102
 sığır lahmı bkz. sığır eti, lahmı
 sığır paçası bkz. paça çeşitleri
 sığır pasdırması 1/281, 1/300, 3/110, 5/115, 5/228, 5/230, 10/489
 sığır tulumu 7/214
 sığır-keşân 1/281, ayrıca bkz. sığır celebi
 sıkı [bulgur]⁶¹⁵ 2/92
 sıpkın [zıpkın] 1/290, 1/291
 sıpkıncıyân esnâfı bkz. esnaflar

612 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

613 Hastalara verilen gıdalar arasında geçer.

614 İri bir geyik türü (muhtemelen *Alces alces*). Erkeklerin büyük, yayvan boynuzları var. Evliyâ "fil cüssesi kadar sığınların şahsları [boynuzları] çatal-misal" şeklinde tasvir eder (5/284).

615 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

- sızırma [süt ürünü?] 3/228
 sîb/sîv [Far. elma] 4/57, 4/189, 4/205, 4/211
 sîbet milâni⁶¹⁶ bkz. elma/çeşitleri
 sîfâl [toprak çanak, çömlek] 1/30, 1/230, 9/356, 10/141
   kârhâne-i sîfâl 1/194
 sigbâ [sirkeli aş]⁶¹⁷ 2/120
 sîh [Far. demir şiş; kebab şişi] 9/272, ayrıca bkz. şiş
 simid/simit 1/208, 1/213, 1/265, 5/189, 8/291, 8/297, 8/302, 8/310, 8/322
 [simit çeşitleri]
   araba tekerleği kadar simit 1/265
   Arnavud simidi 8/297, 8/302, 8/310
   bahârlı simid 1/213
   beyâz simid 1/208
   hurda [küçük] simit 1/265
   nohudlu simid/nohudlu simit çöreği 5/189, 8/322
 simit furunu 1/251
 simitciler/simitciyân esnâfi bkz. esnaflar
 simsim [susam] 1/298, 9/46, 10/448, ayrıca bkz. susam ve zeyt-i simsim
 simsimli halka kahki 10/411, ayrıca bkz. kâhi
 sinâmekî [deva otu]⁶¹⁸ 7/6, 8/244, 9/305
 sinâmekî beyâbânî [deva otu] 9/304
 {Sincâr} balı 4/47
 Sincâr üzümü 4/47, 5/158, 8/174
 sinepine bkz. helva çeşitleri
 sini/sînî 1/234, 2/89, 2/185, 2/190, 2/243, 3/7, 3/29, 3/44, 3/126, 3/173, 3/270, 3/289, 4/127,
   4/159, 5/14, 5/15, 5/88, 5/125, 5/168, 5/170, 6/293, 7/110, 7/120, 8/38, 8/77, 8/289,
   9/82, 9/265, 10/141, 10/145, 10/147, 10/208
 [sini çeşitleri]
   altun sini 3/289, 4/127
   bakır sini 1/234, 2/89, 2/243, 3/29, 3/44, 3/219, 3/270, 5/170, 5/303, 6/293, 9/265,
     10/147, 10/208
   beyâz siniler [kalaylı sini?] 9/82
   demir sini 9/265
   gümüş/sîm sini 2/185, 2/190, 3/126, 4/159, 5/14, 5/88, 5/125
   kalaylı sini 9/82
   musanna' [usta işi] sini 9/82
   münakkaş [nakışlı] sini 10/141
   sîm sini bkz. gümüş sini
 sini börekleri bkz. börek çeşitleri
 Sinop elması 2/53
 sipov ekmeği/sipov Macar somunu⁶¹⁹ 5/152, 5/206, 5/283, 6/30, 6/31, 6/46, 6/47, 6/50,

616 Herhalde “sib-i Milâni”, yani Milân [İran] elması, krş. Âşık Mehmed, s. 910.

617 Evliyâ'nın açıklaması, Farsça sirke anlamındaki *sîk* ve yemek anlamındaki *bâ'dan*, Arapçası *sîkbâc*'dir, Steingass, s. 688. Sirkeli bir yahni olan *sigbâ* ya da *sigbâc*'in adı *Seyahatnâme*'de sadece Farsça dilinden örnekler arasında geçmesi, 17. yüzyıl Osmanlı mutfağında unutulmaya yüz tutmuş yemeklerden biri olduğunu düşündürüyor. Tarif için bkz. Bağdâdî, s. 45; Şirvanî, s. 145.

618 “Müşhil bir ahşâbâtıdır”. *Senna acutifolia* (eşanlamlısı *Cassia acutifolia* ve *Cassia senna* L.), Bedevian, s. 151 (895).

619 “Beşer onar vukıyye gelir sipov Macar somunu ekmeği” (7/20). *Macarca cipó*'dan, Benderli-Yılmaz 2002, s. 115.

- 6/153, 6/296⁶²⁰, 7/20, 7/67, 7/71, 7/127, 7/135, 7/149, 7/154, 7/160, 7/161
beyâz ve hâs ve râyizâneli ve çörekotlu [sipov] ekmeği 7/71
sirke 1/229, 1/281, 1/283, 1/285, 2/9, 2/94, 4/72, 4/79, 4/112, 4/261, 4/329, 5/231, 6/47,
6/148, 6/263, 8/127, 8/301⁶²¹, 9/244, 9/257, 9/271, 9/425, 10/267, 10/329
[sirke çeşitleri]
amber sirkesi 1/283
Argane [?] sirkesi 4/329
engür [üzüm] sirkesi 2/9
gül sirkesi 1/283, 5/231
hûrmâ sirkesi 1/283, {4/261}, {10/267}
İngilis sirkesi 1/283
Kâsımpaşa sirkesi 1/283
koknâr [köknar] sirkesi 1/283
misket [üzümü] sirkesi 1/283
Tophâne sirkesi 1/283
tüffâh [elma] sirkesi 1/283
Üsküdar sirkesi 1/283
sirke fıcsı bkz. fıçı çeşitleri
sirke tulumu bkz. tulum çeşitleri
sirkeci/sirkeci esnâfı bkz. esnaflar
sirkeci başı/sirkeci başı esnâfı⁶²² bkz. esnaflar
sirkeci başı kârhânesi 1/253
sirkehâne 1/283
sirkeli kebâb bkz. kebab çeşitleri
sirkeli ta'âm bkz. ta'âm çeşitleri
sirkeli terator bkz. terator
sirkeli ve sarımsaklı paça 1/163, {2/281}, {2/283}
Siroz [Serres-Yunanistan] câmûsu 4/125, 8/60
Sivrihisâr [Seferihisar-İzmir] balı 9/70
siyâh dud/kara dud 2/198, 3/132, 6/118, 7/260, 8/155, 9/60, 9/152, 10/269
siyâh ekmek bkz. ekmek çeşitleri
siyâh turp bkz. turp
siyâh üzüm 4/9, 9/55, 10/189, {10/193}, {10/271}, 10/295
sizbal⁶²³ 2/59, 2/60, 7/277
sofra/sıfra [yemek sofrası, örtüsü] 1/202, 1/323, 2/116, 2/185, 2/190, 7/140, 7/277, 7/285,
9/22, 9/286, 10/208, ayrıca bkz. peşkin
[sofra çeşitleri]
ağaç sofralar 7/277
telâtin derisinden [yumuşak sığır derisi] sofa 1/202, 1/323
sığın derisinden sofa 7/285
sofra/sofra-i bî-imtinân [ziyafet] 2/15, 5/313, 7/140, 7/325, 9/5, 9/1170, 9/189, 10/73,
10/136, 10/141, 10/315, 10/323, 10/340
sofra-i Halil/summât-ı Halil [Halil İbrahim sofrası] 4/158, 7/46, 9/90, 10/171, 10/532, ayrıca
bkz. matbah-ı Halil
sofra iskemlesi bkz. iskemle

620 Metinde *lipo*.

621 Evliyâ sirkenin dezenfektan olarak da kullanıldığından söz eder.

622 “Ketehorya [Kasımpaşa-İstanbul] bağlarında sirkeci başıya mahsûs bin dönüm misket üzümü bağları var” (1/283).

623 Dövülmüş ceviz, hardal ve kırmızı biberle yapılan Çerkez ve Abaza yemeği, tarifi için bkz. 7/277.

sofracıbaşı 5/186, 7/184, 10/209
soğan 1/283, 1/284, 1/285, 1/291, 1/298, 2/54, 4/51, 4/125, 5/82, 5/200, 6/153, 7/100, 7/234, 8/75, 8/166, 8/167, 8/349, 9/133, 10/195, 10/248, 10/270, 10/462, 10/464, 10/500
soğan cücüğü 4/51
soğan dolması bkz. dolma çeşitleri
soğan turşusu bkz. turşu çeşitleri
soğancıyân esnâfı bkz. esnaflar
soğanlı şiş kebâb bkz. şiş kebâb
sohbethâne [meyhane anlamında] 1/356
som balığı [yayınbalığı] bkz. balık çeşitleri
somât-ı Muhammedî bkz. summât-ı Muhammedî
somon⁶²⁴ 1/220, 1/264, 1/267, 2/22, 2/89, 2/90, 2/128, 2/204, 3/9, 3/164, 3/166⁶²⁵, 3/289, 4/124, 4/128, 5/152, 6/91, 7/20, 7/116, 7/135, 7/331, 10/196, ayrıca bkz. ekmek, nân ve ekmek/somon çeşitleri
söğüş/söğüşler⁶²⁶ 2/60, 8/2,
su değirmeni bkz. âsiyâb-ı mâ
subya⁶²⁷ ya'nî pirinc bozası 1/354, 8/310, 10/193, 10/210, 10/271, ayrıca bkz. boza ve pirinc bozası
subyacı/subyacılar bkz. esnaflar
sucuk 1/285, 3/50⁶²⁸, 3/110
sucukcuyân esnâfı bkz. esnaflar
Sudak [Kırım Özerk Cumhuriyeti] elması/tüffâhı/yablokası 4/16, 4/125, 5/304, 7/250
{Sudak} kırazı 7/250
sudina/sudina arakı bkz. arak çeşitleri
suhûn bkz. sahan
suhûn-i lengeri 3/38, arıca bkz. lenger/lengeri
Sultanhisâr [Aydın] incîri 9/97
sumak [su tulumu] 1/265
summât [sofra] 1/323, 2/185, 5/88, 6/31, 10/77, ayrıca bkz. sofa/sıfra
summât/summât-ı azîm [ziyâfet, ziyâfet sofrası] 6/30, 6/31, 9/95, 9/182, 10/73, 10/77, 10/170, 10/208, 10/213, 10/217, 10/391, 10/428
summât-ı divânî/divan summâtı⁶²⁹ 10/217, 10/220, 10/221, 10/235
summât-ı Ebâbekrî 10/248
summât-ı Halîl/summât-ı Halîlû'r-rahmân bkz. sofa-i Halîl
summât-ı Muhammedî [büyük ziyâfet, ziyâfet sofrası]⁶³⁰ 1/49, 1/71, 1/284, 2/234, 3/208, 4/60, 4/76, 4/106, 5/19, 5/28, 5/87, 5/88, 5/125, 5/314, 6/30, 6/48, 7/81, 7/116, 7/120, 7/228, 8/288, 8/289, 9/121, 9/226, 9/365, 10/76, 10/83, 10/120, 10/156, 10/166, 10/170, 10/179, 10/182, 10/203, 10/208, 10/213, 10/217, 10/220, 10/226, 10/236, 10/248, 10/253, 10/313, 10/331, 10/458, 10/521, ayrıca bkz. ziyâfet ve ziyâfet-i azîm
summâtbaşı 10/213
surâhî bkz. sürâhî

624 Eski Yunancada ekmek anlamındaki *psomós*'dan; çağdaş Yunancada *psomí*.

625 Benzetme ögesi.

626 "Söğüş pişmiş koyun etleri" (2/60).

627 Günümüzde *sübye* bademden yapılan beyaz, boza kıvamındaki şerbetin adıdır.

628 Metinde *sucâyık*.

629 Saray'da Divan toplantılarından sonra sunulan ziyâfet.

630 "Hazret-i Risâlet-penâh [...] kim Mekke-i Mükerrreme, Hicretin (---) senesinde feth olup sürür günü Hazret mübârek destiyile herife ve çorba pişirüp cümle guzât-ı müslimîne hidmet edüp summât-ı Muhammedî çekdi" (1/284); "Cirmi bir summât-ı Muhammedî kadar vardır" (1/71); "Paşanın bir ziyâfet-i azîmî olup kırk yerde summât-ı Muhammedî çekilir. Her summâtı ikişer yüz sahandır" (10/170).

surâhî kûze bkz. kûze

surutka/surutka sūd [peynir altı suyu]⁶³¹ 5/228, 5/230, 5/231, 5/268, 6/159, 6/284, 7/220, 8/331

Sûsa/Süse [Sus-Tunus] zeyt yağı 8/246, 9/312, 10/146, 10/147, 10/241

susam/sûsâm 1/298, 5/199, 9/77, 9/79, 9/84, 9/152, 10/271, ayrıca bkz. simsim

susam yağı bkz. yağ çeşitleri

sûsâmiyye bkz. helva çeşitleri

sûsâmlı çörek bkz. çörek çeşitleri

sûšnâr arakı bkz. arak çeşitleri

sûz [kuru üzüm]⁶³² 4/57

sücü [şarap]⁶³³ 5/48

süd/süt 1/134, 1/201, 1/210, 1/240, 1/277, 1/278, 1/285, 1/286, 1/353, 1/354, 2/232, 3/57, 3/102, 3/172, 3/195, 3/228, 3/274, 3/277, 4/43, 4/76, 4/92, 4/159, 4/171, 4/274, 5/73, 5/228, 5/229, 5/230, 5/268, 6/24, 6/284, 7/71, 7/106, 7/195, 7/220, 7/234, 7/277, 7/311, 7/323, 8/21, 8/45, 8/337 9/53, 9/184, 9/254, 9/274, 9/280, 9/386, 9/423, 10/52, 10/133, 10/193, 10/196, 10/348, 10/428, 10/434, 10/435, 10/449, 10/450, 10/459, 10/463, 10/489, 10/480, 10/517, ayrıca bkz. leben

[süt çeşitleri]⁶³⁴

âdem sūd⁶³⁵ 8/337, 9/53

ağız [ağuz] 1/277, 3/228, 3/274, 7/220, 8/331

at sūd 3/277, 4/92, 5/73, 7/195, 7/234, 7/277, 7/311, 7/323, 8/21, 10/52

batyal ya'ni kısarak sūd 4/92

câmûs sūd 4/92, 7/195

cemel sūd bkz. deve/cemel sūd maddesi

deve sūd bkz. deve/cemel sūd maddesi

keçi sūd 4/92, 5/228, 5/230, 5/268, 6/284, 10/196

koyun sūd 4/92, 7/195

sarı keçi sūd 5/228, 5/229, 5/230, 5/268, ayrıca bkz. surutka

sığır [inek] sūd 4/92, 7/195

kuş sūd bkz. yumurta

südciyân/südcü esnâfı 1/241, 1/277, 1/278, 1/286, 1/287

ıssı südcü/esnâf-ı lebbân-ı germâ 1/286, 10/193

südciyân-ı ganem [koyun sütü] esnâfı bkz. esnaflar

südciyân-ı sevr [inek sütü] esnâfı bkz. esnaflar

südciyân-ı sühteyân esnâfı bkz. esnaflar

südcü bkz. südciyân

südhâne 1/23

südlü aş/südlü aş 1/285, 3/102, 5/40, 9/256, ayrıca bkz. gatnabur

südlü aşçı/südlü aşçıyân esnâfı bkz. esnaflar

südlüce [ot türü?] 2/109

süglün/süglün [sülün]⁶³⁶ 1/152, 1/316, 2/190, 3/264, 4/317, 7/220, bkz. tavuk kanatlı

sükker 1/173, 1/285, 1/286, 1/289, 1/298, 2/185, 4/17, 4/98, 4/172, 4/190, 5/260, 7/119,

631 Rusça *syvorotka*'dan türeyen, Lehçe *servatka*, Sırpça-Hırvatça *sûrutka*'dan, "Keçi sūdünden kâmil üç ay surutka suyu, ya'ni peynir suyu..." (5/228). Ayrıca bir çeşit kesmik, çökelek (7/220), Tietze 1999/ Slav., 193; krş. *Derleme Sözlüğü*, *sulutka* ve *şırka* maddesi.

632 Evliyâ'nın açıklaması, Kürtçe, Sorani lehçesi. Sadece Soraniye mahsus değildir, Kürtçenin tüm lehçelerinde kullanılır.

633 "Sücü şarâb-ı nâba derler"; krş. *Tarama Sözlüğü*, *süci* maddesi.

634 Yerel bir efsanede adı geçen "kelb (köpek) sūd" dahil değildir.

635 "Âdem sūdü avret sūdüdür" (8/337).

636 *Phasianus colchicus*.

- 8/67, 8/292, 10/242, 10/246, 10/249, 10/267, 10/271, 10/313, 10/316, 10/332, 10/341, 10/365, 10/374, 10/377, 10/379, 10/389, 10/409, 10/417, ayrıca bkz. şeker
mülebbes sükker 1/286, 10/249
sükker çârsûsu 1/212
sükker değirmenleri bkz. şekerhâne
sükker hazînesi 10/365
sükker kamışı bkz. şeker kamışı
sükker şerbeti/sükkerî eşribe bkz. şeker şerbeti
sükker şerbeti/şeker şerbeti [şekerkamışı sırası] 10/332, 10/409
sükkerhâne bkz. şekerhâne
sükker-i katr-ı nebât bkz. katr-ı nebât
sükker-i mî'âd/mî'âd şekerî [arıtılmış, beyaz şeker]⁶³⁷ 1/354, 2/190, 6/75, 10/176, 10/197, 10/242, 10/409
sükker-i mükerrer bkz. şeker çeşitleri
sükkerî âşûrâ bkz. âşûrâ
sükkerî hamîre bkz. hamîre çeşitleri
sükkerî hoşâb bkz. hoşaf çeşitleri
sükkerî helvâ bkz. helva çeşitleri
sükkerî hulviyyât bkz. hulviyyât
sükkerî işler 8/166
sükkerî kahve {1/298}
sükkerî kübbât bkz. reçel çeşitleri
sükkerî ma'âcin bkz. macun çeşitleri
sükkerî nukl bkz. nukl
sükkerî pâlûde bkz. pâlûde çeşitleri
sükkerî reçel/reçelât bkz. reçel çeşitleri
sükkerî şerbet bkz. şeker şerbeti
sükkerî ta'âm/sükkerî et'ime/ta'âm-ı sükkerî 2/185, 2/190, 2/191, 3/123, 5/28, 5/262, 7/81, 8/204, 10/213
sülice bağırsak⁶³⁸ 1/282
sülügen bkz. balık çeşitleri
sülüne bkz. balık çeşitleri
sümüklü böcek 7/93
sünbül-i Hindî [deva otu]⁶³⁹ 10/151
sünbül-i Hitâyî [deva otu]⁶⁴⁰ 1/326
sürâhî/surâhî 1/194, 1/213, 1/262, 4/205, 5/302, 6/10, 9/389, 10/321
altın sürâhî 6/10, 10/321
câm sürâhî 6/10
gümüş sürâhî 10/321
tîn-i Sariyâr'dan sürâhî 1/194
sürâhî dolma kabağı 1/222, 9/301, 10/270
süsenli sipov ekmeği⁶⁴¹ 7/71

637 Arapça *sukr mun'ad*: rafine şeker, Dankoff-Tezcan, s. 202, *mî'ad* maddesi.

638 *Sülice* sözcüğünün okunuşu tartışmalıdır. Şište çevrilmiş koyun sucuğuna *selhçe* denirdi, Bobovius 2002 [1665], s. 90.

639 *Nardostchys jatamansi*, *Valeriana jatamansi*, Bedevian, s. 410 (2386).

640 Melek otu (*Angelica archangelica*), Bedevian, s. 62 (369); s. 72 (436).

641 Ne tür bir ekmek olduğu anlaşılamadı. Gerçi safran (*Crocus sativus*) süsengiller (*Iridaceae*) familyasındandır, ancak "safranlı ekmek" için fazlaca dolaylı bir tanımdır. Söz konusu ekmek "susamlı" da olabilir.

Ş

- şah [lahana]⁶⁴² 8/41
 şâhtere [deva otu]⁶⁴³ 2/109, 6/279, 8/244
 şalgam/şargam 1/263, 1/285, 1/341, 3/192, 4/329, 5/6, 8/75, 10/496
 Hasankeyf şalgamı 4/329, 5/6
 {Şâm} ayvası 9/279
 Şâm bağları 9/279
 Şâm börekleri 1/265
 Şâm fısıdğı [antepfıstığı] 1/289, 1/300, 4/136, 6/83, 8/244, 9/60, 9/192, 10/250, 10/268, ayrıca bkz. fısıdık
 Şâm fısıdğı mülebbesi bkz. mülebbes çeşitleri
 Şâm fısıdıklı helvâ 6/83
 {Şâm} helvâsı 9/82
 Şâm karışesi/Şâm-ı Şerif'in karışe peyniri 2/195, 3/172
 Şâm kaysısı 1/301, 3/20, 4/16, 4/229, {9/279}
 Şâm nebâtı/Şâm'ın nebât-ı Hamavîsi 2/190, 4/76, 4/172
 Şâm üzümü/Şâm'ın zeynî üzümü 1/208, 3/135, 4/185, 9/279
 {Şâm} zeytûnyağı 10/143
 Şâm/Şâm-ı Şerif zeytûnu 8/149, 8/294, {9/58}, {9/279} {10/143}
 Şâmî tüffâh 4/125, {9/279}
 Şane [Yomra-Trabzon] fındığı 2/55
 şarâb/şarâb-ı bî-hicâb/şarâb [u] mükeyyefât 1/62, 1/109, 1/110, 1/115, 1/116, 1/187, 1/203, 1/213, 1/276, 1/283, 1/343, 1/353, 1/354, 1/355, 1/356, 1/357, 1/358, 2/92, 2/98, 2/122, 2/128, 2/129, 2/130, 2/216, 2/255, 3/272, 4/79, 4/112, 4/174, 4/214, 4/252, 5/48, 5/52, 5/65, 5/99, 5/115, 5/149, 5/150, 5/161, 5/184, 5/185, 5/206, 5/229, 5/254, 5/255, 5/281, 5/284, 5/316, 6/14, 6/44, 6/47, 6/49, 6/51, 6/70, 6/92, 6/121, 6/320, 7/34, 7/44, 7/69, 7/93, 7/108, 7/109, 7/110, 7/114, 7/129, 7/184, 7/197, 7/235, 7/284, 7/303, 7/315, 8/45, 8/72, 8/115, 8/129, 8/132, 8/174, 8/231, 8/267, 8/277, 8/286, 8/337, 9/53, 9/66, 9/76, 9/114, 9/133, 9/137, 9/257, 9/369, 9/398, 10/205, 10/211, 10/329, 10/440, 10/463, 10/486, 10/515, ayrıca bkz. bâde, çakır, hamr, mey, müdâm ve sücû
 [şarap/bâde çeşitleri]⁶⁴⁴
 Alman şarâbı 1/358
 amber şarâbı bkz. amber şerbeti
 Ankona şarâbı 1/213, 1/358, 6/153
 avşıla şarâbı⁶⁴⁵ 1/276, 1/354, 1/355, 2/129, 5/14, 5/19
 Ayazmend [Altınova-Balıkesir] şarâbı 1/358
 bedevine şarâbı (?) 1/354, 1/356
 beyâz şarâb 2/98
 Bozcaada şarâbı 1/213, 1/358, {6/153}
 bozon şarâbı 1/354, 1/356
 Bulduklu [Amasya] şarâbı⁶⁴⁶ 2/98
 dînâr şarâbı [ilaç] bkz. dînâr şarâbı maddesi
 Dol Deresi [Hersek] bâdesi 6/261

642 Evliyâ'nın açıklaması, Lisân-ı Çingene.

643 Farsça *şâh-terec*'ten (*Fumaria officinalis*).

644 Osmanlıcada şarap, şurup ve şerbet anlamına da geldiğinden Dizin'deki "şarap"ların tümü alkollü içki olarak algılanmamalı, bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler.

645 Bkz. yukarıda dipnot 37.

646 Bkz. dipnot 116.

- dud/tut şarâbı 1/354, 1/355, 2/98, 3/94
 Erdek şarâbı 5/150
 Erdemid [Edremid] şarâbı 1/213
 fişfiş [zerdali] şarâbı 1/354, 1/356
 gingöşiyiye/Gingöş-i Budin şarâbı [Macaristan] 1/358, 6/153, 7/71
 gülnâr şarâbı 2/128
 hûrmâ şarâbı 1/354, 1/355
 hümül şarâbı 1/354, 1/356
 ıslama şarâbı 1/354, 1/356
 İngilis şarâbı 1/358
 ıpsime şarâbı 1/354, 1/355
 karpuz şarâbı/bâdesi 1/354, 1/355, {10/383}
 Kete'horya [Kasımpaşa-İstanbul] şarâbı 1/358
 Kıbrıs şarâbı 1/358
 koknar [köknar] şarâbı 1/354, 1/355, 2/128⁶⁴⁷
 la'l-gün [kırmızı şarâb] 1/358
 mavuza şarâbı 1/354, 1/356
 Maydos [Eceabat] şarâbı 5/161
 melikî engürü şarâbı 2/128
 meyhâne şarâbları 1/358
 misket şarâbı 1/203, 1/213, 1/354, 1/356, 1/358, 5/150
 Mora Arhuza [Argos-Yunanistan] şarâbı 1/358
 Mudanya şarâbı 1/213
 müselles şarâbı 1/354
 nâr şarâbı 1/354, 1/355, 2/128
 nârdenk şarâbı 1/354, 1/356
 rummân şarâbı ya'nî şarâb-i nâr bkz. nâr şarâbı
 Paris şarâbı 1/358
 rakı şarâbı 1/356
 Sakız şarâbı 1/358
 sandal şarâbı bkz. şerbet çeşitleri
 Saragoza [Zaragoza-İspanya] şarâbı 5/149
 Sarakuza [Siraküza-İtalya] şarâbı 1/213, 1/358
 sarı yâkût şarâb 1/358
 Sehlân [Azerbaycan] şarâbı 2/129
 tut şarâbı bkz. dud şarâbı
 vişnâb şarâbı/şarâb-ı vişnayî/vişne şarâbı 1/355, 2/129, 8/349, 9/369
 ayrıca bkz. vişnâb/vişnâb suyu
 şarâb fıcsı bkz. fıçı çeşitleri
 şarâb sarnıçları 9/66, 9/126
 şarâbhâne [meyhane] 1/357
 şarâb-ı âb-ı şülle bkz. avşıla şarâbı/şerbeti maddesi
 şarâb-ı nâb [hâlis, katıksız şarap] 1/213, 1/354, 1/357, 2/122, 2/128, 2/130, 2/255, 4/174, 5/48, 9/66, 10/154, 10/383
 şarâbiye [keyif verici madde] 1/354
 şargam bkz. şalgam
 şargam [şalgam] turşusu bkz. turşu çeşitleri
 Şatt [Dicle] kavunu⁶⁴⁸ 4/37, 4/39, ayrıca bkz. Diyârbekir kavunu

647 Metinde şarâb-ı koknaz.

648 "Bağdad'da ise Şatt [Dicle] taşip sonra [...] Şatt kenarında ne miktar yerleri basar ise üzerinde kavun

şebeke bkz. balık şebekesi

şeftâlû/şeftâli 1/146, 1/197, 1/203, 1/204, 1/208, 1/285, 1/300, 2/91, 2/109, 2/160, 2/176, 3/57, 3/262, 4/220, 5/20, 5/199, 5/300, 6/291, 7/27, 7/235, 8/177, 8/244, 8/246, 9/60, 9/83, 9/115, 9/116, 9/180, 9/192, 9/328, 9/399, 10/268, 10/374, 10/421, 10/424, 10/506, 10/515

[şeftali çeşitleri]

baba şeftâlûsü 1/300

beyâz şeftâlû 2/160

cânî şeftâlû 1/300

çelebi cüce şeftâlûsü 1/300

derrâkî şeftâlû bkz. durrâkî

durrâkî/derrâkî şeftâlû⁶⁴⁹ 1/208, 1/300, 3/57

et şeftâlûsü 2/160, 2/176, 3/262, 5/300⁶⁵⁰, 9/328, 10/421

papa şeftâlûsü 1/208, 1/300

sultânî şeftâlû 1/300

şeftâlû-yı İslâmbol 1/285

tebekânî şeftâlû 2/160, 2/176, 3/262

şehir şekeribaşısı bkz. şekeribaşı

Şehribân [Irak] lüffânî/nânî/rümmânî⁶⁵¹ 3/94, 4/299, 4/325, 5/20, 5/144, 6/291, 8/63, 8/83, 9/176

şehriyye 1/265

şehriyye pilâvı bkz. pilav çeşitleri

şehriyyeciler/şehriyyeciyan esnafı bkz. esnaflar

şekakul bkz. hamire ve murabba çeşitleri

şeker 1/213, 1/273, 1/274, 1/275, 1/276, 1/286, 1/288, 1/289, 1/313, 1/337 1/343, 1/354, 1/357, 2/104, 2/190, 2/247, 3/144, 3/145, 3/155, 5/25, 5/200, 5/304, 6/46, 7/88, 7/164, 9/206, 9/211, 9/411, 9/419, 10/76, 10/80, 10/169, 10/173, 10/179, 10/193, 10/206, 10/210, 10/223, 10/234, 10/242, 10/250, 10/269, 10/342, 10/374, 10/409, 10/492, ayrıca bkz. sükker, şeker-i nebât, şeker kasab ve katr-ı nebât-ı Hamavî

[şeker/sükker çeşitleri]

Frengistân şekerî⁶⁵² 1/275

kelle şeker 1/313, 4/101, 10/173, 10/179

katu [kutu, kutı?] şeker⁶⁵³ 2/190

Mellevî [Mallavi-Mısır] şekerî 10/409

mî'ad şekerî bkz. sükker-i mî'ad/mî'ad şekerî maddesi

Mısır şekerî 1/274, 1/313, {10/409}

nebât şekeribkz. katr-ı nebât, katr-ı nebât-ı Hamavî, nebât şekerî madelleri

sükker-i mükerrer [birkaç kez arıtılmış şeker] 4/17, 10/409

Venedik sükkeri 8/292

şeker [şekerleme] 1/213, 9/411, ayrıca bkz. ağda, akide, ve mülebbes

karpuz, üzüm ve sebze bostanları ederler. [...] Bostanlara şâtır mukâta'ası detrlr ve [...] Yeniçeriler bu mukâta'ayı beş kiseye alıp..." Naîmâ 2007, s. 1570; bkz. Onuncu Bölüm: Meyveler.

649 Steingass'a göre (s. 507, *durrâqin.*) beyaz etli lezzetli bir şeftali cinsi. Her ne kadar Latince'de şeftalinin adı *duracinus/duracinum* ise de (bir görüşe göre *durus*, yani sert çekirdeğinden dolayı) sözcüğün kökeni belli değildir. 3/57'de benzetme ögesi.

650 Metinde *at şeftâlûsü*.

651 Bağdat'ın kuzeydoğusunda günümüzde Mikdadiye. Şehrin narlarını başka yazarlar da över "Şehriban [...] narı sert ve büyük olur, emsalı yoktur", Kâtip Çelebi, 2010 [1654], s. 550.

652 Muhtemelen 17. yüzyılda Avrupalıların Karayipler'deki plantasyonlarda ürettikleri şeker.

653 *Kutu şekerî*'ne 16. yüzyılda da rastlarız. "Şekere gark idüp sefineleri / Bahra girdi şeker defineleri" [...] "Kutu kutu nabât-ı âle'l-âl / Yüklünü nice bin katar-ı cemâl" Gelibolulu Mustafa Âli 1996 [1582], s. 96.

- şeker kafesi [?] 10/195, 10/206
 şeker kamışı/sükker kamışı 3/37, 4/295, 6/220, 8/240, 8/244, 9/148, 9/167, 9/170, 9/196, 9/215, 10/262, 10/269, 10/270, 10/332, 10/342, 10/393, 10/402, 10/409, 10/492, ayrıca bkz. katr-ı nebât/kand-i nebât
 şeker kasab/kasabû's-sükker [şekerkamışı] 10/269, 10/270, 10/342, 10/409, 10/492
 şeker lokum bkz. lokum çeşitleri
 şeker şerbeti/sükker şerbeti/sükkeri eşribe/katr-ı nebât eşribeler 1/276, 1/357, 4/54, 4/76, 4/185, 4/227, 4/255, 4/292, 6/142, 8/243, 9/326, 10/135, 10/171, 10/213, 10/388, 10/535
 şeker şerbetcileri 1/286
 şeker şerbeti [şekerkamışı sırası] bkz. sükker şerbeti
 şekerci/şekerciyân esnâfi 1/213, 1/223, 1/274, 1/276, 1/289, 10/197
 şekercibaşı 1/289
 şekerciler çârşusu 1/213
 şekerciyân esnâfi bkz. şekerci
 şekerciyân-ı Galata esnâfi 1/289
 şekerden elma ağacı 1/289
 {şekerden} emrûd ağacı 1/289
 {şekerden} kiraz ağacı 1/289
 {şekerden} meyveler 1/289
 şekerden selviler 1/289
 {şekerden} şeftâlû ağacı 1/289
 {şekerden} zerdâlû ağacı 1/289
 şekerhâne/şekerhâne kârhanesi/sükker değirmeni 10/197, 10/204, 10/332, 10/342, 10/409
 şeker-i nebât [şekerkamışı şekeri] 1/276, 10/211, 10/233, ayrıca bkz. katr-ı nebât
 şekerli süd 1/286
 şekerli françile çöreği bkz. çörek çeşitleri
 sele bkz. sele
 şemâme kavun bkz. kavun çeşitleri
 semer ya'nî râziyâne 10/431
 şerbet/eşribe 1/134, 1/213, 1/236, 1/274, 1/276, 1/285, 1/286, 1/296, 1/354, 1/357, 2/18, 2/23, 2/98, 2/108, 2/116, 2/124, 2/129, 2/190, 2/238, 2/247, 3/132, 3/167, 3/196, 3/205, 3/232, 4/15, 4/54, 4/76, 4/82, 4/125, 4/185, 4/211, 4/227, 4/255, 4/261, 4/292, 4/325, 5/14, 5/20, 5/86, 5/87, 5/125, 5/136, 5/150, 5/154, 5/184, 5/199, 5/229, 5/232, 5/261, 5/268, 6/31, 6/32, 6/76, 6/103, 6/142, 6/176, 6/224, 6/248, 6/302, 7/95, 7/96, 7/109, 7/115, 8/5, 8/75, 8/120, 8/166, 8/243, 8/310, 8/314, 8/331, 8/349, 9/41, 9/44, 9/78, 9/242, 9/274, 9/279, 9/309, 9/326, 9/345, 9/346, 9/349, 9/369, 9/397, 9/398, 9/411, 10/80, 10/135, 10/170, 10/171, 10/181, 10/193, 10/203, 10/205, 10/207, 10/210, 10/211, 10/212, 10/213, 10/223, 10/242, 10/249, 10/250, 10/267, 10/271, 10/329, 10/341, 10/388, 10/409, 10/440, 10/443, 10/444, 10/455, 10/535
 [şerbet çeşitleri]
 amber şerbeti/anber şarabı 9/369, 10/444
 amber-i bâris şerbeti 1/276, 1/285, 9/369, 10/210, 10/242, ayrıca bkz. berberis şerbeti
 asel şerbeti bkz. bal/asel/engübîn şerbeti
 asel-i musaffâ şerbeti 4/15, 8/120, 8/166, 8/331
 Atina [Yunanistan] balı şerbeti 1/213
 avşıla şerbeti 2/108, 2/116, 2/122, 2/124, 4/82, 4/125, 4/211
 ayva perverdesi şerbeti 2/98, 4/15
 bâdyân/bâdyân şerbeti⁶⁵⁴ 1/274, 1/298, 1/354, 2/132, 4/76, 4/185, 5/87, 6/176, 9/274, 9/369, 9/397, 10/193, 10/250, 10/444, 10/445

---

654 Bkz. dipnot 45.

bahârlı şerbet/bahârlı eşribe 1/134, 1/274, 1/286, 8/5, 9/397, 10/250 10/443
 bal/asel/engübîn şerbeti 3/205, 4/125, 4/211, 4/325, 6/31, 6/103, 7/95, 8/314, 8/349,
 9/326, 10/388
 baldıran şerbeti⁶⁵⁵ 4/82
 Basra sükkeri şerbeti 4/255
 bekmez şerbeti 2/98, {2/198}
 benefşe [menekşe] şerbeti⁶⁵⁶ 9/369, 10/210, 10/242
 berberis şerbeti⁶⁵⁷ 10/193, 10/271, 10/329, ayrıca bkz. amber-i bâris şerbeti
 biyankökü/ırka sūs şerbeti 9/78, 10/329
 çay/çay şerbeti⁶⁵⁸ 1/274, 1/298, 1/354, 2/132, 4/76, 4/185, 5/87, 6/176, 9/274, 9/369,
 9/397, 10/193, 10/250, 10/444, 10/445
 darçınlı hacı şerbeti 1/286
 dud şarâbı [şerbet anlamında]⁶⁵⁹ 1/276, 3/132, 5/154, 9/369, 10/210
 duhter-i rez şerbeti⁶⁶⁰ 5/150
 emlec-i Kâbüli [şerbeti]⁶⁶¹ 6/248
 emrûd şerbeti 5/232
 engübîn şerbeti bkz. bal/asel/engübîn şerbeti
 engür şerbeti bkz. üzüm şerbeti
 {eşribe-i} ergavân [erguvan] 10/210
 fışfış şerbeti 1/286, 10/329
 gül-limon/gül-i limon [şerbeti] 1/276, 1/285, 9/369, 10/210, 10/242
 gülnâr şerbeti 4/211
 hardâliyye şerbeti 8/349
 hekîm şerbeti [ilaç] bkz. hekîm şerbeti maddesi
 Hortas [Selanik] balı şerbeti 8/75
 hummâs şerbeti/eşribe-i hummâs⁶⁶² 1/276, 1/285, 9/369, 10/210, 10/242, {10/267},
 10/455
 hûrmâ bekmezi şerbeti 10/443
 hûrmâ şerbeti 4/255, {4/261}, 10/443
 Hürmüz sükkeri şerbeti 4/227
 ırka sūs şerbeti bkz. biyankökü şerbeti
 imâm şerbeti 1/286
 inebü'd-dibs [üzüm pekmezi] şerbeti 10/329
 karanfiliyye [şerbeti] 2/53
 karanfilli Göle⁶⁶³ şerbeti 1/286
 karanfilli üzüm şerbeti 1/236, 1/286

655 Zehirli bir bitki olan baldırandan (*Conium maculat*) ne tür bir şerbetin yapıldığı anlaşılmadı. Belki Evliyâ'nın kelime oyunlarından biridir ya da söz konusu şerbet Türkçede yine baldıran adıyla bilinen ve hekimlikte yatıştırıcı olarak kullanılan *Laserpitium glaucum*'dan yapıldı, Baytop 1997, s. 42.

656 Seyyahımız benefşe/menekşe, gül-i limon ve nilüfer şerbetinden Mekke ve özellikle Mısır'da söz eder. Tarif ve fiyatlar için bkz. Kütükoğlu 1983, s. 103; On İkinci Bölüm: İçecekler, dipnot 19.

657 Berberis (amberbaris'le eşanlamı), Evliyâ'nın belirttiği gibi "kuru siyâh üzüm şerbeti" değildir (10/193, 10/271). *Berberis* çalışının, kadıntuzluğu, karamuk, dikenüzümü adlarıyla bilinen yaş ya da kurutulmuş küçük kırmızı meyvesinin şerbetidir. Berberis'in Farsçası *zirîşk*'tir, bkz. dipnot 22.

658 Bkz. dipnot 137.

659 3/132 ve 5/154'te şerbet, diğer sayfalarda şarap olarak geçer.

660 Sözlük karşılığı "asmaşının kızı", "üzümün kızı", mecazen şarap.

661 1608 tarihli *Helvahane Defteri*'nde şarâb-ı emlec'in tarifi vardır, Terzioğlu 1992, s. 47.

662 Bkz. dipnot 315.

663 Sözcüğün okunuşu tartışmalıdır.

- Kâsım günü şerbeti 1/286
 kıyı şerbeti⁶⁶⁴ 4/211
 koknar [kôknar] şerbeti 4/82, 4/211, 4/227, 4/325
 koruk [şerbeti] 10/210
 kuru siyâh üzüm şerbeti 10/193, 10/271
 misket {şerbeti} 2/53
 mübtecel şerbeti/suyu [bal şerbeti]⁶⁶⁵ 1/213, 1/354, 1/356
 mümessek şerbetler bkz. mümessek şerbetler/mümessek ve mu'amber eşribe maddesi
 mümessek ve mu'amber bekmez şerbeti bkz. bekmez şerbeti
 nâr şerbeti/rummân şerbeti 4/82, 4/325, 8/166
 nîlüfer [şerbeti]⁶⁶⁶ 1/285, 9/369, 10/210, 10/242
 ramazâniyye [üzüm şerbeti]⁶⁶⁷ 1/354, 5/229, 5/268
 reyhâs/rihâs şerbeti 1/276, 1/285, 2/108, 4/82, 4/125, 6/248, 9/369, 10/210, 10/444
 reyhâs-ı amber-bâris/reyhâs u amber bâris 6/248, 9/299
 reyhâniyye şerbeti 8/310
 rummân şerbeti bkz. nâr şerbeti
 sandal şarâbı [şerbet anlamında]⁶⁶⁸ 1/276, 9/369, 10/210
 sükket şerbeti bkz. şeker şerbeti
 sükkeri ve aseli eşribe 3/196
 şeker şerbeti/sükker şerbeti/sükkeri eşribe/katr-ı nebât eşribeler 1/276, 1/357, 4/54, 4/76, 4/185, 4/227, 4/255, 4/292, 6/142, 8/243, 9/326, 10/135, 10/171, 10/213, 10/388, 10/535
 Şîrâz sükkeri şerbeti 4/227
 şükür şerbeti⁶⁶⁹ 2/129
 temr-i Hindî/temirhindî şerbeti 1/276, 1/285, 10/193, 10/210, 10/242, 10/271, 10/329, 10/440
 tiryâki şerbeti 1/286
 tûffâhiye [elma] şerbeti 4/125
 üzüm/engür şerbeti 1/236, 1/285, 9/44
 višnâb şerbeti 1/285, 5/199, ayrıca bkz. višnâb/višnâb suyu maddesi
 za'ferânlı şerbet 10/205
 zûfâ⁶⁷⁰ [şerbeti; ilaç] 1/285
 şerbet kâsesi 4/76, 4/157, 10/45
 şerbet taşı 5/199, bkz. kap kakak
 şerbetci/şerbetciyân esnâfı 1/182, 1/285, 1/286, 1/288, 3/15, 5/312, 10/193, 10/194, 10/206, 10/326
 bahârlı şerbetciyân esnâfı⁶⁷¹ 10/193
 beng [û] bâde şerbetciyân esnâfı 10/206

664 Bkz. dipnot 410.

665 “Mübtecel şerbeti nâm, Atina balı şerbeti.” (1/213). Mübteccel (ya da müdeccel), İspanya kökenli Müslümanlara verilen addı. “Mübtecel françile” için bkz. Dördüncü Bölüm: Ekmekler.

666 İstanbul'da şekerle yapılan nîlüfer şerbetinin okkası 77 akçeydi, Kütükoğlu 1983, s. 103.

667 “Müselles gibi üzümünden olur. Ol dahi âdemi ayağından alır [...] latif şerbetidir” (5/229).

668 Mekke'nin meşrubatları arasında sayılır, bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler.

669 Tebriz'de Muharrem'in 10'unda (metinde 12'sinde) dağıtılan şerbetti.

670 Zulfâ otu ya da çördükotu (*Hyssopus officinalis*). Uyarıcı ve idrar sökücü olarak kullanılan bir bitki, Terzioğlu 1992, s. 82; Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) 1999 [14. yüzyıl], s. 345; Bedevian, s. 327 (1897). Şarab-ı zofa'nın okkası 90 akçeydi, Kütükoğlu 1983, s. 103.

671 Metinde *buhârlı*.

- berberis şerbetciyân esnâfı ⁶⁷² 10/193
 eşribe-i mümessek esnâfı 1/276
 ıssı [sıcak] şerbetciler 1/286
 şeker şerbetciler 1/286
 şerbetciyân-ı bî dükkân esnâfı 10/193
 şerbetciyân-ı piyâde esnâfı 1/286
 şerbet-i çay ve bâdyân [esnâfı] 10/193
 temîrhindî şerbetcileri esnâfı 10/206
 [meşhur şerbetciler ve şerbetleri]
 Arnavud Kâsım şerbeti [Unkapanı-İstanbul] 1/286
 Beddâvî şerbetcisi [Mahmutpaşa-İstanbul] 1/182, 1/286, 3/15
 Bülbül Ermenî şerbeti [Tahtakale-İstanbul] 1/286
 Handân Beğ şerbeti [Bursa] 2/23
 Karanfilli şerbeti [Bursa] 2/23
 Sücâhoğlu şerbeti [Bursa] 2/23
 Şerbetcî Yano [Mahmutpaşa-İstanbul] 5/312
 Tirelioğlu şerbeti [Bursa] 2/23
 şerbetciyân esnâfı bkz. şerbetcî
 sıra/şîre 1/283, 1/355, 2/9, 2/53, 2/98, 2/128, 3/124, 3/205, 3/214, 3/262, 4/17, 4/125, 4/151, 4/194, 5/51, 5/144, 5/147, 5/155, 5/156, 5/300, 5/311, 6/99, 6/261, 8/75, 8/110, 8/149, 8/167, {8/231}, 8/310, 8/349, 9/34, 9/111, 9/180, {10/424}
 [şıra çeşitleri]
 datlı şıra 5/156
 dil buran üzüm şırası 2/98
 duhter-i rez şırası/şıra-i duhter-i rez [üzüm şırası] ⁶⁷³ 2/128, 5/300
 engür şîresi/şîre-i engür bkz. üzüm/engür şırası, şîresi
 la'l gün şîre 8/310
 rummân [nar] şırası 5/144
 Urûm şîresi 8/110
 üzüm/engür şırası, şîresi 1/283, 1/355, 2/9, 2/53, 2/98, 2/128, 3/205, 4/17, 4/151, 5/147, 8/75, 8/231, 8/310, 8/349, {10/424}
 şıra-hâne havzı [havuzu] 9/97
 şıra köfteri bkz. köfter çeşitleri
 şıralı/şîredâr üzüm bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri
 şırluğan/şırlagan/şîr-i revgan [susam yağı] ⁶⁷⁴ 1/265, 1/291, 1/298, 1/299, 1/316, 4/112, 8/77, 10/331, ayrıca bkz. zeyt-i simsim
 şırluğan yağı kârhânesi 1/299, 9/21
 şırlugancı/şırlugancıyân esnâfı bkz. esnaflar
 şikenbe bkz. işkembe
 şilharcı/şilhirci [Abaza yemeği] ⁶⁷⁵ 2/59, 2/60, 7/290
 Şîrâz sükkerî şerbeti 4/227
 şirden ⁶⁷⁶ 1/282, 1/283, 10/466
 şîre bkz. şıra
 şîre-i engür bkz. şıra çeşitleri
 şîrhâne [meyhane anlamında] 1/356

---

672 Bkz. dipnot 22 ve 657.

673 Bkz. dipnot 660.

674 Şırluğan/şırlagan, Farsça şîr: susam ve rugan: yağ'dan türemiştir.

675 Evliyâ'nın açıklaması (7/290), ayrıca bkz. gomil.

676 Geviş getiren hayvanların dört bölümlü midelerinin dördüncü bölümü.

- şîr-hûrmâ/şîr-i hûrmâ [hurma sütü]⁶⁷⁷ 2/78, 2/117, 2/171, 3/141, 4/159, 4/178, 5/269, 5/287, 5/313, 6/248, 7/93, 7/110, 8/243, 8/289, 10/109, 10/112
- şîr-i revgan bkz. şırluğan
- şîr-i şütür [Far. deve sütü] 10/426, 10/441, 10/499, ayrıca bkz. deve/cemel südü
- şikâr eti bkz. et/lahm çeşitleri
- şiş [kebâb şişi] 1/281, 5/305, 5/136, 6/119, 7/43, 7/44, 7/100, 7/110, 7/130, 7/234, 7/235, 7/283, ayrıca bkz. sîh
- şiş kebâb/şişde kebâb 2/23, 7/43, {7/44}, {7/235}, 10/464
- şişe 1/262, 1/283, 1/326, 1/355, 5/35, 5/150, 5/231, 8/293, 10/146, 10/147, 10/271, 10/351, 10/505
- [şişe çeşitleri]⁶⁷⁸
- billûr şişe 1/289, {1/327}
- câm şişe 1/289
- katremîz şişe bkz. katremîz şişe maddesi
- moran [murano] şişe 1/289, {1/327}
- necef şişe 1/289, {1/327}
- şîseciyân esnâfı [üretici] bkz. esnaflar
- şîseciyân-ı tâciran esnâfı bkz. esnaflar
- şorbâ/şûrbâ bkz. çorba
- şorbâ-yı Halil bkz. çorba çeşitleri
- şühedâ helvâsı bkz. helva çeşitleri
- şükûr şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
- sütür südü bkz. şîr-i şütür

T

- ta'âm/et'ime 1/62, 1/119, 1/152, 1/163, 1/190, 1/202, 1/207, 1/282, 1/283, 1/284, 1/285, 1/287, 1/288, 1/290, 1/308, 2/37, 2/54, 2/85, 2/89, 2/103, 2/117, 2/123, 2/128, 2/132, 2/135, 2/148, 2/152, 2/180, 2/185, 2/190, 2/191, 2/219, 2/227, 2/234, 2/238, 2/247, 2/252, 2/255, 3/7, 3/53, 3/54, 3/56, 3/94, 3/123, 3/124, 3/141, 3/144, 3/192, 3/199, 3/220, 3/224, 3/228, 3/262, 3/264, 3/277, 3/289, 4/55, 4/76, 4/82, 4/127, 4/147, 4/158, 4/159, 4/162, 4/171, 4/178, 4/292, 4/341, 5/14, 5/15, 5/19, 5/28, 5/51, 5/87, 5/88, 5/92, 5/115, 5/126, 5/200, 5/222, 5/226, 5/231, 5/255, 5/261, 5/262, 5/282, 5/300, 5/303, 5/312, 6/24, 6/25, 6/31, 6/51, 6/76, 6/94, 6/170, 6/214, 6/262, 6/272, 6/285, 6/287, 6/302, 7/12, 7/33, 7/89, 7/96, 7/109, 7/110, 7/116, 7/118, 7/119, 7/120, 7/122, 7/140, 7/170, 7/184, 7/195, 7/214, 7/228, 7/235, 7/271, 7/277, 7/286, 7/311, 7/324, 8/14, 8/34, 8/38, 8/53, 8/77, 8/96, 8/162, 8/204, 8/213, 8/264, 8/267, 8/289, 8/318, 8/322, 8/326, 8/330, 8/334, 8/342, 9/5, 9/8, 9/22, 9/41, 9/90, 9/127, 9/137, 9/138, 9/140, 9/149, 9/150, 9/163, 9/173, 9/192, 9/218, 9/248, 9/252, 9/256, 9/257, 9/265, 9/273, 9/283, 9/286, 9/292, 9/356, 9/365, 9/398, 9/400, 9/415, 9/418, 9/420, 9/423, 10/73, 10/77, 10/100, 10/120, 10/141, 10/143, 10/171, 10/204, 10/206, 10/208, 10/213, 10/217, 10/226, 10/236, 10/239, 10/270, 10/271, 10/273, 10/303, 10/315, 10/316, 10/329, 10/340, 10/380, 10/410, 10/450, 10/458, 10/459, 10/464, 10/473, 10/486, 10/496, 10/505, 10/519
- [ta'âm çeşitleri]
- aşbâz ta'amları 2/132

677 Farsça şîr: süt ve hurma'dan. Steingass (s. 774) "Süt ve hurma" olarak açıklıyor. Şîr-i hurma ve katr-ı nebât (şeker) ifadeleri Evliyâ'nın leziz, itibarlı yiyecek ve ikramlar için çok sık kullandığı ifadelerden biridir.

678 Galata şekerçilerinin mallarını teşhir ettikleri büyük şişe ya da kavanozlar.

- bayram ta'âmı 9/127
 cennet ta'âmı 4/159
 Çerkez ta'âmı 7/277
 fâsık ta'âmı/ta'âm-ı fâsıkân [turşu ve ıstakoz] 1/283, 1/290
 futûr ta'âmı bkz. futûr/fütûr ta'âmı ve tahte'l futûr maddesi
 garîb ü gurebâ ta'âmı 1/282
 ikindi ta'âmı⁶⁷⁹ 5/88
 imâret ta'âmı bkz. imâret/imâret-i dâr-ı it'âm/imâret-i ta'âm maddesi
 kahvealtı ta'âmı bkz. kahvealtı ta'âmı ve tahte'l kahve maddesi
 kand-ı nebâtlı mümessek ta'âm 8/204
 katr-ı nebâtlı ta'âm/nî'met 3/123, 5/287, 10/519
 meyhâne ta'âmı 1/62
 Mısır ta'âmı 10/204, 10/380
 mümessek ta'âm bkz. mümessek ve mu'amber ta'âm maddesi
 natrûnlu ta'âm 10/273
 nev-peydâ ta'âm 2/190
 öyle [ögle] ta'âmı 4/162, 5/88, ayrıca bkz. vakt-i zuhr ta'âmı
 perhîze müte'allik ta'âm 9/248
 râhatü'l-ervâh [ruhu rahatlatan] ta'âmlar 9/140
 râhatü'l-hulkûm [boğazı rahatlatan]⁶⁸⁰ 1/285, 9/398
 sirkeli ta'âm 5/261
 sovak ta'âm 7/311
 sükkerî ta'âm bkz. sükkerî ta'âm/sükkerî et'ime maddesi
 tuzlu ve sakıl ta'âm 3/136
 vakt-i zuhr ta'âmı [ögle yemeği] 8/289
 yağsız Urum ta'âmları⁶⁸¹ 1/291
 Yürükân'a mahsûs et'ime 3/228
 zifir [yağlı] ta'âm 9/400, 9/415
 ta'âm zifiri [yemek yağı] 10/271
 ta'âm-ı atık [kelle-paça] 1/281
 ta'âm-ı azîm/uzmâ [ziyafet] 6/31, 8/13, 8/318
 ta'âm-ı firâvân 2/128, 2/180, 4/60, 7/118, 8/318
 ta'âmı lahişe/lâkişe bkz. lahşa şorbası/lakişe çorbası
 ta'âm-ı lezîz/et'ime-i lezîzeler 1/152, 6/224
 ta'âm-ı mahmûrân bkz. işkembe çorbası
 ta'âm-ı muhallebî bkz. muhallebî
 ta'âm-ı mümessek bkz. mümessek ve mu'amber ta'âm/ta'âm-ı mümessek
 ta'âm-ı mümessek sükkerî 8/204
 ta'âm-ı nebâtât 2/117
 ta'âm-ı nefis/et'ime-i nefise 3/39, 3/196, 3/225, 3/264, 4/203, 4/291, 5/28, 5/184, 7/81, 7/228,
 7/253, 8/288, 8/330, 9/25, 9/66, 9/244, 9/369, 10/340
 ta'âm-ı tarab [içki mezesi anlamında]⁶⁸² 1/204, 1/290, ayrıca bkz. ays [u] tarab
 ta'âm-ı zarûret 5/115
 ta'âm-ı zülbiyyât [tatlı] 4/159
 ta'ayyünât bkz. ta'yîn/ta'yînât
 tabak 1/30, 1/202, 1/265, 1/281, 1/283, 1/284, 1/326, 1/327, 3/9, 4/60, 4/158, 4/159, 4/178,

679 Metinde *kindi ta'âmı*.

680 Sözlük karşılığı, boğazı rahatlatan [yiyecek], mecazen palûde ve herise.

681 Yavan pişirilen dini perhiz yemekleri.

682 Evliyâ bu deymi genellikle içki sofralarında yenen istiridye türü deniz kabukluları için kullanır.

- 4/197, 5/14, 5/15, 5/87, 5/88, 5/125, 5/134, 5/260, 7/119, 7/122, 8/17, 9/17, 9/60, 9/82, 9/356, 10/73, 10/210, 10/459, 10/479, 10/517
- [tabak çeşitleri]
- altun ve cevâhirli tabak 7/119
- balgamî tabak 4/159
- fağfûrî tabak bkz. fağfûrî tabak/tabak-ı fağfûrî maddesi
- Hıtâyî münebbid tabaklar⁶⁸³ 1/202
- kâşi [çini] tabak 3/9
- {Kütâhiyye} tabak 9/17
- mertebânî tabak 1/265, 1/281, 4/158, 5/134, 10/73
- münebbid tabak 8/17
- Sennâr [Sudan] tabakları 10/479
- seylân [lâl taşı] tabak 4/158
- Sûdân tabakları 10/459
- zî-kiymet tabaklar 4/159
- tabbâh/tabbâhîn [aşçı] 8/337, 10/91, 10/464, ayrıca bkz. aşbâz ve aşçı
- tabi civânları bkz. kahve tabisi
- tabiyân bkz. kahve tabisi
- tabla 1/278, 1/290, 1/301, 9/411, 10/195, 10/196, 10/241, 10/249, 10/250
- tabla börekleri bkz. börek çeşitleri
- tablalı/tablalı lahımlı [geyik türü] 1/226, 1/240, 2/183, 4/162, 5/284, 7/91, 7/277, 7/285, 8/4, 8/44, 8/338
- tahîne [susam yağı, tahin] 1/298, 1/341, 10/194, 10/400
- tahîne [tahin helvası] 1/289, 2/23, 3/20
- tahîne değirmeni [susam yağı değirmeni] 10/412, ayrıca bkz. yağ değirmeni,
- tahmîs/tahmîshâne [kahve kavrulan ve satılan yer] 1/292, 9/130, 10/207
- tahmîs emâneti 1/252
- tahmîs emîni 1/292
- tahte'l futûr [kahvaltı] 2/112, 2/227, 3/289, 4/127, 4/158, 5/87, 9/11, 9/60, 10/425, 10/471, 10/478, ayrıca bkz. futûr/fütûr ta'âmı ve tahte'l kahve
- tahte'l kahve/tahte'l kahve futûr [kahvaltı] 1/182, 2/191, 2/220, 2/238, 2/246, 3/199, 5/15, 5/126, 5/260, 7/122, 8/34, 8/35, 8/289, 9/119, 9/171, 9/259, 9/265, 9/286, 9/429, 10/171, 10/213, 10/236, 10/343, 10/407, 10/410, 10/426, 10/445, 10/476, ayrıca bkz. futûr/fütûr ta'âmı
- talak [dalak] kebâbı bkz. kebab çeşitleri
- talkan [kavrulmuş darı unu]⁶⁸⁴ 1/354, 5/73, 5/179, 6/17, 7/195, 7/196, 7/199, 7/214, 7/234, 7/235, 7/244, 7/263, 7/271, 7/277, 7/288, 7/315, 7/323, 7/325, 7/326, 8/21
- Taman [Taman Kırım] böreği 7/267
- Taman yağı 1/298
- tancere/tencere 1/238, 1/284, 1/308, 1/309, 2/14, 2/110, 2/152, 3/252, 3/260, 4/159, 5/27, 5/40, 5/199, 6/241, 7/110, 7/130, 7/283, 8/103, 8/104, 8/344, 9/84, 9/95, 9/260, 10/13, 10/147, 10/198, 10/464, 10/486
- [tancere/tencere çeşitleri]
- altun ve gümüş tancere 7/110, 7/283⁶⁸⁵
- bakır/nuhâs tancere 1/308, {3/252}, 3/260, 7/110, 10/147
- çömlekten tancere 1/308

683 Kabartma bezemeli Çin işi tabaklar.

684 Evliyâ'nın açıklaması, Tatarca (7/244). "Talkan nâmında dariyı kavurup değirmenden çeküp un gibi edüp anı at sūdū ve deve sūdūyle karışdırup içler" (7/195).

685 Viyana tumarhanesinin ve efsanevi hazinenin tencereleri.

- türâb [toprak] tencere 2/110
 tancerede pişmiş soğanlı şiş kebâb 10/464
 tarab bkz. ays [u] tarab, nukl-ı tarab ve ta'âm-ı tarab
 tarabhâne [meyhane] 1/356
 Tarabulus-i Şâm [Tripoli-Lübnan] zeyt yağı {9/203}, 9/205, 9/206
 Tarabulus-i Şâm zeytunu 9/203
 tarak [deniz kabuklusu] bkz. balık çeşitleri
 tarhana 5/27, 9/287, ayrıca bkz. çorba çeşitleri
 üzümlü tarhana 4/17
 Tarsus câmûsu 8/60
 tâs/tas 1/265, 1/285, 1/299, 1/309, 1/314, 2/52, 2/129, 2/222, 3/29, 3/44, 3/219, 3/270, 5/168, 5/170, 5/199, 6/96, 7/44, 8/73, 8/177, 8/290, 9/171, 9/226, 9/265, 9/327, 10/193
 [tas çeşitleri]
 akîk/akîk-i Yemenî tas 1/265, 2/129
 altun yaldızlı tas 1/265
 balgamî tas 2/129
 billûr tas 1/265, 2/129
 câm tas 1/265, 1/309, 2/129
 gümüş kulplu tâs 7/44
 moran [murano] tas 2/129
 necef tas 1/265, 2/129
 pirinc tas 1/285
 tıhtâb [kristal] tas 1/265, 1/285, 1/309, 2/129, 2/222
 tuç [tunç] tas 1/314
 yeşim tas 1/265
 taş [leğen] 1/298, 2/190, 4/159, 10/141, 10/351
 Tatar bozacı bkz. bozacı
 Tatar bozası bkz. boza çeşitleri
 tatlı boza bkz. boza çeşitleri
 tatlı bozacıyân esnâfi bkz. bozacı
 tatula⁶⁸⁶ 10/205
 tava [pişirme kabı] 1/291, 1/308, 1/309, 2/54
 [tava çeşitleri]
 bakır tava {1/308}
 kalaylı [bakır] tava 1/291
 pilaki tavası 2/54
 tava [kızartma] bkz. balık tavası
 tava böreği bkz. börek çeşitleri
 tavşan 2/41, 5/284, 6/30, 6/198, 6/249, 8/338, 9/342, 10/209, ayrıca bkz. erneb ve hargûş
 Tavşanlı [Kütahya] ağdası 9/12
 Tavşanlı dibi [pekmezi] 9/12
 tavuk 1/243, 1/296, 1/317, 1/318, 2/60, 2/108, 2/109, 2/132, 2/183, 3/22, 4/185, 4/231, 5/199, 5/283, 6/30, 6/125, 6/153, 6/198, 6/215, 6/221, 7/67, 7/119, 7/127, 7/244, 7/277, 7/281, 7/284, 7/286, 7/342, 8/292, 9/260, 9/287, 10/171, 10/208, 10/260, 10/271, 10/421, 10/457, 10/482, 10/495, 10/496, ayrıca bkz. ducâc ve makiyan
 [tavuk cinsleri]
 Habeş tavuğu⁶⁸⁷ 10/482, 10/495, 10/496
 Hind tavuğu [hindi?] 6/221

686 *Datura stramonium*, bu bitkinin tohumlarıyla hazırlanan keyif verici maddeler için bkz. dipnot 95.

687 Bkz. Habeş tavuğu maddesi ve dipnot 266.

- ımlık [imlik] tavuk 1/318⁶⁸⁸
 kor tavuğu [yaban tavuğu] 2/60⁶⁸⁹, 2/183, 7/277, 7/281
 Leh tavuğu [hindi]⁶⁹⁰ 6/153, 7/67, 7/234
 Mısır tavuğu [hindi]⁶⁹¹ 1/318, 5/199, 6/221
 yaban tavuğu 7/281, ayrıca bkz. kor tavuğu
 tavuk böreği 2/128, 2/174, 3/124, 3/214, 5/228, 7/67, 8/291, 8/310, 9/89
 tavuk çullaması 5/53
 tavuk emini 1/296
 tavuk maslûkası bkz. maslûka
 tavuk yumurtası bkz. yumurta
 tavuk yüreği [çiriş otu?]⁶⁹² 2/108
 tavukcuyân/tavukciyân esnâfı bkz. esnaflar
 tay eti bkz. et/lahm çeşitleri
 ta'yîn/ta'yînât/ta'ayyünât 1/264, 1/279, 1/281, 1/287, {2/252}, 3/145, 4/76, 5/26, 5/27, {5/88},
 6/47, 6/91, 6/202, 6/281, 7/81, 7/119, 7/129, 7/164, 7/183, 7/184, 7/270, 8/289, 9/59,
 9/130, 9/265, 10/100, 10/102, 10/247, 10/300, 10/417, 10/418, 10/459, 10/487, 10/519
 taylak [tay] eti bkz. et/lahm çeşitleri
 tayr lahmi bkz. et/lahm çeşitleri
 tebekânî elma/tüffâh bkz. elma/tüffâh çeşitleri
 tebekânî şeftali bkz. şeftali çeşitleri
 teferrücgâh bkz. bağlar [meşhur bâğ, koru, mesîregâh, teferrücgâh]
 tefne yaprağı/ağacı [defne] 1/276, 2/245, 8/280, 8/325
 teke [karides] 1/290, 8/267, 9/125
 tekerlek peyniri bkz. peynir çeşitleri
 tekir/tekür balığı 1/290, 1/291, 2/53, 6/86, 7/259, 8/68, 8/175, 8/254, 9/133, 10/365, 10/370
 kızılca tekir 2/53
 Tekirdağ bezir yağı 1/291, {8/348}
 Tekirdağ buğdayı 6/153, {8/349}, 9/398
 Tekirdağ darısı 1/353
 Tekirdağ vişnesi 1/285, 4/17, 9/60
 tekkeşîn/tekyeşîn ayvası bkz. ayva çeşitleri
 tekne 7/285
 ağaç tekne 7/120, 7/285
 teleme peynirciyân esnâfı bkz. esnaflar
 teleme peyniri⁶⁹³ 1/277, 1/278, 3/228, 3/274, 5/234, 6/153, 7/220, 8/331
 teleme yağı bkz. yağ çeşitleri
 tembelhâne/tenbelhâne [meyhane] 1/118, 1/356
 temîrhindî şerbetçileri esnâfı bkz. şerbetci/şerbetciyân esnâfı
 temr [Ar. hurma] 4/159, 9/415, 9/297, 10/269, ayrıca bkz. hûrmâ
 temr-i Habeşî [Habeş hurması] 4/159
 temr-i Hindî/temir-Hindî [Hint hurması]⁶⁹⁴ 9/415, 10/269
 temr-ayşciyân esnâfı bkz. esnaflar

688 Bkz. ımlık [imlik] horoz ve dipnot 308.

689 Metinde *koz*.

690 Bkz. dipnot 460.

691 Bkz. Beşinci Bölüm: Etler, s. 95.

692 “Bir güne tavuk yüreği ve çiriş derler bir güne sebzevâtdır.” Çirişotuna (*Asphodelus ramosus* ya da *albus*) çiçeğinin şeklinden dolayı Erzurum’da verilen ad olabilir.

693 Bkz. *Tarama Sözlüğü*, *deleme* maddesi; *Derleme Sözlüğü*, *teleme* maddesi.

694 Demirhindi, *Tamarindus indica*.

temr-i Hindî/temirhindî şerbeti 1/276, 1/285, 10/193, 10/210, 10/242, 10/271, 10/329, 10/440
 tencere bkz. tancere
 tennûr [tandır] 1/282, 2/109, 4/309, 5/27, 5/199, 5/284, 5/300, 7/277, 10/195
 tennûr ekmeği bkz. ekmek çeşitleri
 tennûr kebâbı 1/236, 2/108, 3/94, 7/277, 9/17, 9/89
 tennûr kirdesi bkz. kirda
 tepsi 5/76, 5/89, 7/110, 7/120, 7/283, 9/82, 10/458
   gümüş tepsi 5/76
   kalaylı tepsi 9/82
   sarı pirincten tepsi 9/82
   sîm ü zer tepsi 7/283⁶⁹⁵
 ter gömlek bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri
 terator [tarator]⁶⁹⁶ 1/229
 tere⁶⁹⁷ 1/246, 1/263, 2/109, 4/125, 7/234, 8/75, 8/166, 9/271, 9/425, 10/196
 tereyağcıyân esnâfı bkz. esnaflar
 tereyağı 1/240, 1/274, 1/277, 1/278, 1/291, 1/292, 1/299, 2/21, 2/174, 2/190, 3/29, 3/173, 3/228, 4/171, 4/231, 5/169, 5/189, 5/199, 5/229, 6/258, 7/220, 7/259, 7/267, 8/96, 8/149, 8/246, 10/435, 10/496
 tereyağlı bazlama bkz. bazlama maddesi
 tereyağlı futûr çöreği bkz. çörek çeşitleri
 tereyağlı mutabbak [katmerli] börek bkz. börek çeşitleri
 Terkoz kürek balığı dalyanı 1/290
 Tesû emrûdu [Tasuj, Azerbaycan eyaleti-İran] 1/301, 2/204, 2/243, 4/194, {8/329}
 Tesû zerdâlûsu 3/119
 teyek bkz. üzüm teyekleri
 teys [keçi] 2/205, 4/306, 4/355, 10/434, ayrıca bkz. keçi
 teys-i kûhî [dağ keçisi] 7/91
 Tımışvar [Temeşvar-Romanya] balı 1/299
 Tiflis nâmı 2/160
 tiftik keçisi eti bkz. keçi eti
 tıhtâb [kristal] bkz. kâse çeşitleri ve tas çeşitleri
 tilki [eti] bkz. et/lahm çeşitleri
 timsâh/timsâh eti, kebâbı 3/194, 10/190, 10/434, 10/455
 tîn [incir] 9/96, 9/97, 9/98, 9/99, 9/228, 9/260, 10/421, ayrıca bkz. incîr ve lop
 tirepaze⁶⁹⁸ 5/261
 tiri [peynir]⁶⁹⁹ 8/124
 tirî [üzüm]⁷⁰⁰ 4/57
 tirkis/tirkiz balığı [tirsi balığı] 1/290, 7/220, 7/259, 8/68

695 Efsanevi hazinenin altın avanilerinden.

696 Farsça *taradoht*'tan. Sözcük her ne kadar ispanak, maydanoz türü bitkiler anlamındaki tara ile yoğurt anlamındaki *doh*'tan türediyse de (Steingass, s. 298) Evliyâ'nın yemek zevki sayesinde İstanbul mutfağında en azından 17. yüzyıldan itibaren sirkeli, sarımsaklı bir "sos" a dönüştüğünü görüyoruz: "Ammâ kılıçbalığı [...] eti sarımsaklı ve sirkeli terator ile tabh olunsa gâyet ni'met-i nefisedir" (1/229).

697 *Lepidium sativum*.

698 "Tirepeze nâm yüksek iskemlelerinde beyâz çarşaf lar üzre [...] kebâblar ve.." Split'te gördüğümüz "alafrağa" bir sofradan söz ediyor. Yunanca *trapeza/trapezi*: yüksek dikdörtgen masa; masa.

699 Evliyâ'nın açıklaması, Yunanca.

700 Evliyâ'nın açıklaması, Kürtçe, Sorani lehçesi. Kürtçenin tüm lehçelerinde kullanılır, Sorani'ye mahsus değildir.

- tiryāk⁷⁰¹ 10/151
 [tiryak çeşitleri]
   tiryāk-ı Albanuş 10/151
   tiryāk-ı ekber 10/151
   tiryāk-ı Emîr Baylus 10/151
   tiryāk-ı erba'a 10/151
   tiryāk-ı fârûk 10/145, 10/149, 10/150, 10/151, 10/189, 10/204, 10/242
   tiryāk-ı Hekîm Halyuş 10/151
   tiryāk-ı Hürmüs-i kebîr 10/151
   tiryāk-ı tîn 10/151
   tiryāk-ı tîn-i mahtûm 10/151
   tiryāk-ı yâbis 10/151
 tiryāk-ı fârûk kursu⁷⁰² 10/145, 10/149, ayrıca bkz. yılan kursu
 tiryâkî 1/286, 1/327, 1/331, 1/352, 2/18, 3/50, 6/118, 6/243, 7/293, 9/21
 tiryâkî şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 toğa çorbası bkz. tovgâ çorbası
 toklu [bir yaşından küçük kuzu] 1/291, 5/234, 8/331
 toklu kuzu kebâbı bkz. kebab çeşitleri
 Tophâne sirkesi 1/283
 Tophâne somunu 1/220, 2/22, 3/289, 8/248
 Tophâne'nin İsa Çelebi somunu 3/166, 4/124
 tostagansa [boza türü?] 1/354
 tostağan ya'nî kulplu kadeh⁷⁰³ 7/197, 7/235, 7/341
 tovgâ çorbası 3/124, 5/6, 5/27
 toy kuşu⁷⁰⁴ 2/234, 3/205, 7/220, 8/4
 Trabuzan [Trabzon] hürmâsi⁷⁰⁵ 2/53, 10/268, 10/272
 {Trabzon} inciri 2/53
 tuffâh bkz. tüffâh
 tukmağı [herîse aşısı]⁷⁰⁶ 2/92
 tulğa aşısı⁷⁰⁷ 5/6
 tulum 1/299, 2/60, 2/152, 3/64, 4/50, 7/214, 7/285, 8/5, 8/187, 8/293, 8/294, 9/139, 9/180, 9/289, 9/292, 9/293, 9/305, 9/335, 9/339, 9/342, 9/343, 9/386, 9/415, 9/420, 10/152, 10/153, 10/158, 10/193, 10/194, 10/312, 10/449, 10/453, 10/463, 10/467, 10/483, 10/495, 10/498, 10/504, ayrıca bkz. kırba
 [bazı gıda maddeleri için kullanılan tulumlar]
   bal tulumları 2/60
   bekmez tulumu 9/180
   boza tulumu 10/449
   sirke tulumu 4/50, 4/329

701 *Tiryāk* sözcüğü, Yunanca *thério*: canavar kökünden türemiş *thériakon*'dan gelir. İlk anlamı zehirli hayvan ısırıklarına karşı panzehirdi, sonra en genel anlamda ilaç ve keyif verici madde anlamını kazandı. Evliya'nın üretim aşamasını uzun uzun anlattığı en önemli tiryaklardan biri olan tiryāk-ı fârûk'un terkinde çeşitli bitki ve baharatın yanı sıra yılan eti de vardı, Terzioğlu 1992, s. 6.

702 Yılan eti içeren kapsül, hap anlamında.

703 Tatarların büyük boy boza bardağı. "Tostağanları ikişer vukiyye [okka] pāk boza alır" (7/341).

704 Keklik, kaz ve ördeklerle birlikte avlanan kuşlardan biri, ancak yenip yenilmediği belli değildir.

705 Bkz. Onuncu Bölüm: Meyveler.

706 Evliya'nın açıklaması, Bolu ağzı.

707 Muhtemelen tovgâ çorbası. Bkz. çorba çeşitleri.

- su tulumu 7/214, 8/187, 9/289, 9/292, 9/293, 9/305, 9/339, 9/342, 9/420, 10/152, 10/158, 10/193, 10/312, 10/495
yağ tulumları 1/298, 3/64, 7/109, 10/194
tulum peyniri bkz. peynir çeşitleri
tulumciyân ve sakâ meşki yapıcı esnâfı bkz. esnaflar
Tuna balıkları/mâhîleri 3/168, 3/192, 3/193, 3/194, 3/199, 5/113, 7/17, 7/169, 7/175
Tuna dalyanları 3/193, {5/113}
Tuna/Duna değirmenleri 1/19, 3/195, 5/199, 6/151
turac/turaç/tûrâc/tûrâc⁷⁰⁸ 1/152, 1/316, 2/190, 3/264, 4/317, 7/220, 7/277, 10/496
turmus/türmüs [acıbakla]⁷⁰⁹ 5/33, 10/271
turna balığı 2/89, 2/205, 3/152, 5/147, 5/148, 5/152, 8/43, 8/47, 8/48, 8/292, 9/27, ayrıca bkz. uştuka
turna [kuş] 4/162, 8/4
turp 1/263, 1/341, 2/91, 6/215, 8/75, 10/158, 10/196, 10/270
Bursa turpu 10/270
siyâh turp 6/215
turrâc bkz. turaç
turşu⁷¹⁰ 1/283, 2/45, 2/70, 2/94, 2/196, 2/219, 2/245, 3/10, 4/16, 5/53, 5/113, 5/152, 5/155, 5/156, 5/228, 5/230, 5/232, 6/47, 6/103, 7/267, 8/169, 8/268, 9/115, 10/267, 10/366, 10/384
[turşu çeşitleri]
balık turşusu [salamurası] 2/70, 5/113
bıldırcın turşusu bkz. kuş turşusu
emrûd turşusu 2/45, 5/23, {5/232}
gebere turşusu bkz. kebbârî
{gök sulu emrûd} turşusu⁷¹¹ 4/16, 5/232
gül turşusu⁷¹² 1/283
havuç turşusu 1/283
hıyâr turşusu 1/283
hoşaf turşusu 2/219
hûrmâ turşusu {10/267}, 10/384
kapusta ya'nî lahana turşusu 5/228
karpuz turşusu 7/267
kavun turşusu 5/53, 7/267
kebbârî ya'nî kebere [kapari] turşusu 1/283, {2/94}, 10/366
kerefis turşusu 1/283
kuş turşusu [salamurası] {2/195-196}⁷¹³, 8/169, 8/268
lahana turşusu 1/283, 5/230, ayrıca bkz. kapusta

708 Turaç, sülüngillerden eti lezzetli bir kuş (*Tetrao francolinus*).

709 Yunanca kızgın, sıcak anlamındaki *thermio* (çoğulu *thermia*) sözcüğünden türetilen (Tietze 1999/ Gr., 84) ve acıbakla, Yahudi baklası, Mısır baklası, tirmis ve termiye olarak da bilinen *Lupinus albus* (eşanlamlısı *Lupinus termis*) bitkisi; krş. Bedevian, s. 373 (2158). Evliyâ Mısır'da türmüs ununun sabun yerine el yıkamak için kullanıldığını belirtir, ayrıca bkz. dokat.

710 Farsça ekşi anlamındaki *turş'tan*.

711 Ba'zısı [...] bu emrûdu bir güne şerbet ile turşu ederler. Her biri güyâ birer tulum baldır, ammâ bu turşu suyun içenlere keyf verir" (5/232, Travnik).

712 Metinde gül ve kebere turşusu olarak geçer. Belki de "gül ve kebere" yerine "gül-i kebere" (kapari gülü, çiçeği) okunmalı.

713 Metinde "menn ü selvâ nâm bir tuyûr'un" turşusu anlatılıyor. Sözü edilen muhtemelen bir bıldırcın türü olan "tayr-ı selvâ"dır, bkz. dipnot 494.

- ma'denüs turşusu 1/283
na'nâ turşusu 1/283
patlıcan turşusu 1/283
peynir turşusu [salamurasi] 10/267
pırasa turşusu 1/283
sarımsak turşusu 1/283
soğan turşusu 10/267
şargam [şalgam] turşusu 1/283
üzüm turşusu 2/243, 2/245, 3/10, 5/152, 5/155, 5/156, 6/103, 9/115
turşu suyu 5/232
turşucubaşı 1/115, 1/253
turşucuyân, ta'âm-ı fâsikân esnâfı bkz. esnaflar
turunc/turunç/turunc şüküfesi 1/203, 1/300, 1/319, 2/53, 2/54, 3/20, 3/32, 3/37, 3/80, 4/74, 4/211, 4/295, 5/70, 5/71, 5/79, 5/82, 5/228, 5/242, 5/261, 6/47, 6/153, 6/220, 6/221, 6/268, 7/124, 7/235, 7/250, 7/281, 8/100, 8/101, 8/111, 8/124, 8/127, 8/129, 8/132, 8/146, 8/155, 8/162, 8/169, 8/175, 8/177, 8/239, 8/244, 8/247, 8/279, 8/285, 8/286, 8/294, 8/297, 8/302, 8/310, 8/313, 8/314, 8/317, 9/17, 9/36, 9/53, 9/60, 9/67, 9/80, 9/81, 9/83, 9/84, 9/86, 9/89, 9/93, 9/94, 9/106, 9/109, 9/110, 9/114, 9/115, 9/127, 9/132, 9/141, 9/142, 9/145, 9/147, 9/148, 9/152, 9/161, 9/162, 9/167, 9/170, 9/179, 9/180, 9/182, 9/187, 9/197, 9/198, 9/199, 9/202, 9/204, 9/205, 9/206, 9/210, 9/211, 9/215, 9/223, 9/228, 9/279, 9/297, 9/302, 9/308, 9/328, 9/335, 9/362, 9/399, 10/101, 10/140, 10/176, 10/192, 10/268, 10/333, 10/366, 10/374, 10/389, 10/397, 10/405, 10/411, 10/421, 10/454, 10/459, 10/461, 10/515
turunc reçeli bkz. reçel çeşitleri
turunc şüküfeleleri gülâbı [turunç çiçeği suyu] 9/198, ayrıca bkz. mâ-i narenc
turunç rubu bkz. rub çeşitleri
tut bkz. dud
tut şarâbı bkz. dud şarabı
tûtyâ [deva otu] 2/109
tûtyâ [çinko] güğüm, kûze 4/28, 10/193
tuyûr [Ar. kuşlar] 2/195, 2/196, 4/52, 5/152, 6/86, 7/220, 8/46, 8/78, 10/148, 10/397
tuz 1/168, 1/190, 1/252, 1/264, 1/268, 1/283, 1/284, 1/293, 1/299, 2/40, 2/56, 2/152, 2/60, 2/194, 2/195, 2/196, 2/220, 2/222, 3/102, 3/124, 3/144, 4/55, 4/112, 4/291, 5/47, 5/48, 5/51, 5/60, 5/93, 5/124, 5/176, 5/208, 5/210, 5/311, 6/8, 6/98, 6/99, 6/282, 6/283, 6/285, 7/140, 7/163, 7/182, 7/183, 7/198, 7/201, 7/214, 7/217, 7/220, 7/277, 7/323, 8/63, 8/122, 8/243, 8/246, 8/268, 8/314, 8/315, 8/325, 9/46, 9/97, 9/110, 9/200, 9/425, 10/195, 10/204, 10/263, 10/270, 10/271, 10/345, 10/366, 10/380, 10/432, 10/488, 10/489, 10/490
[tuz çeşitleri]
Eflâk tuzu 5/60, 6/8
Erdel [Transilvanya] tuzu 5/208, 5/210, 6/8
Gabele [Bosna-Hersek] tuzu 6/282
Hacı Bektâş-ı Velî tuzu 2/194, 6/8
Kefe [Kırım Özerk Cumhuriyeti] tuzu 7/198, 7/220
Kemâh tuzu 2/194, 2/195
Or [Kırım Özerk Cumhuriyeti] tuzu 7/198
{Varvul-Milâs} tuzu 9/110
tuz anbârı 1/252
tuz bâzergânları 7/140, 7/144
tuz/tuzcu dükkânları, mahzenleri 1/264, 5/48, 5/210, 7/140

tuz ekmek hakkı⁷¹⁴ 1/264, 2/219, 2/220, 2/222, 8/269, ayrıca bkz. nân ü nemek hakkı
 tuz emîni/tuzla emîni 1/268, 1/293, 2/40, 2/194, 2/196, 2/198, 6/282, 6/285, 7/198
 tuz mahzenleri 7/140
 tuzcubaşı 1/268
 tuzcular 1/264, 6/8, 8/314
 tuzcuyân esnâfi bkz. esnaflar
 tuzla 2/40, 2/90, 2/169, 2/194, 6/269, 6/285, 7/201, 7/217, 8/21, 8/122, 8/136, 8/168, 8/315,
 9/46, 9/110
 tuzla emîni bkz. tuz emîni
 tuzlama 8/268
 tuzlanmış balık bkz. tuzlu balık
 tuzlanmış etler 4/112
 tuzlu balık/tuzlanmış balık 3/194, 4/88, 4/112, {5/113}, 6/61, 6/282, 7/259, 7/268, {8/278},
 10/389, 10/484, ayrıca bkz. balık salamurasi
 tuzlu yılan balığı bkz. yılan balığı
 tuzluk kisesi [kese] 2/220
 tüffâh/tüffâh [Ar. elma] 3/46, 3/135, 4/16, 4/125, 5/233, 5/304, 7/250, 8/329, 9/192, 9/273,
 9/279, 9/328, ayrıca bkz. elma ve elma/tüffâh çeşitleri
 tüffâh reçeli bkz. reçel çeşitleri
 tüffâh sirkesi bkz. sirke çeşitleri
 tüffâhiye [elma yemeği, dolması] 4/125
 tüffâhiye şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 tûğlice donbak [dikenli kestâne]⁷¹⁵ 2/91
 tülûce yumru [şeftali]⁷¹⁶ 2/91
 türmüs bkz. turmus
 tütün 1/107, 1/172, 1/190, 1/352, 1/354, 2/232, 3/53, 4/72, 4/79, 4/214, 5/255, 5/312, 7/100,
 7/288, 8/21, 8/78, 8/101, 8/127, 8/152, 8/275, 8/340, 9/108, 9/109, 9/110, 10/194,
 10/229, 10/242, ayrıca bkz. burun otu/tütünü ve duhân
 [tütün/duhân çeşitleri]
 {Milâs tütünü} 9/109
 Vetrine tütünü [Vetrina/Neo Petritsion-Yunanistan] 8/340
 Zebân [Zapanti/Megali Hora-Yunanistan] tütünü 8/275
 tütün kisesi 3/50
 tütün satıcı 10/194, ayrıca bkz. duhân-fürûş esnâfi
 tüvânihâne [meyhane anlamında] 1/356

U

ûd⁷¹⁷ 1/326, 4/158, 10/213
 ûd pilav bkz. pilav çeşitleri
 ûd u amber 4/158
 ûd u amberciyân esnâfi bkz. esnaflar
 ûd-ı mülebbes bkz. mülebbes çeşitleri

714 Şükran, minnet borcu anlamındaki deyim.

715 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

716 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

717 *Aloexylum gallochum* (eşanlamlısı *Aquilaria malaccensis*), Osmanlı mutfağında yiyecek ve içeceklerle de kaulan güzel kokulu madde. Metinde genellikle buhur maddesi olarak geçer, buhur bağlamındaki ûd Dizin'e dahil edilmedi, bkz. ayrıca dipnot 518.

ûdü'l-kahr [deva otu]⁷¹⁸ 1/262, 1/326, 8/119, 10/151, ayrıca bkz. âkırkarhâ,
ulbe⁷¹⁹ 4/37, 9/273, 10/141, 10/196, 10/459, 10/508
un 1/266, 1/341, 3/108, 4/112, 4/351, 5/102, 5/151, 5/152, 5/161, 5/199, 6/14, 6/67 6/215,
6/228, 6/229, 6/240, 7/30, 7/88, 7/89, 7/100, 7/195, 8/35, 8/108, 8/181, 8/189, 8/232,
9/295, 10/100, 10/195, 10/233, 10/486, ayrıca bkz. dakik
[un çeşitleri]
hâs beyâz un 1/266, 5/199, 7/88, 7/89
hâs ve beyâz ve rakik [ince] un 5/152, 5/161, 7/89
kabaca un 7/89
rakik ve beyâz un bkz. hâs ve beyâz ve rakik un
un çorbası bkz. çorba çeşitleri
un elekciyân esnâfı bkz. esnaflar
uncu/uncular/uncuyân esnâfı 1/266, 3/155, 5/152
uncu dükkânı 10/207
unculuk ticâreti 5/151
uncuyân esnâfı bkz. uncu
unkapanı 1/187, 1/266, 1/272, 1/283, 1/284, 1/286, 1/290, 1/293, 1/295, 1/297, 1/308, 1/354,
1/355, 10/207
unkapanı emîni 1/291
Unkapanı meyhâneleri 1/187
unnâb [hünnap] 1/300, 4/189, 5/154, 5/228⁷²⁰, 8/81, 9/28
unnâb suyu [deva] 5/154
Urfa narı 3/94, 8/63
{Urla zeytûnu} 9/55, 9/56
{Urla zeytûnyağı} 9/55, 9/56
Urla'nın çârşû üzümü 9/55
Urum [Rum] kassâblar 1/278
Urum meyhâneciler bkz. meyhâneci/meyhâneciyân esnâfı
Urum ta'âmları, yağsız 1/291
uskumru balığı 1/290, 1/291, 2/53, 5/48, 6/86, 7/259, 8/68, 8/175
Usta Ahmed bozası 1/354
uştuka balığı tavası bkz. balık tavası
uyku [süt ürünü] 3/228

Ü

üğeyik [üveyik kuşu]⁷²¹ 1/318, 3/264, ayrıca bkz. fahta
ülûfer bkz. lüfer
Üsküdar kaymağı 1/278
Üsküdar sirkesi 1/283
Üsküdar yoğurdu 1/278
üvez 3/228, 7/235, 8/246, 9/89, 9/328, 9/399, 10/272

718 Nezleotu, akırkarha (*Anacyclus pyrethum* ya da *Anthemis pyrethum*), Terzioğlu 1992, s. 81; Bedevian, s. 53 (319).

719 Arapça (Suriye) *ulba*: yuvarlak ya da beyzi ahşap kutu, kâse, Tietze 1999/Ar., 149. "Süt, yoğurt koymaya yarayan küçük tahta kova, külek", *Derleme Sözlüğü*, *ölbe* maddesi.

720 Metinde *innâb*.

721 Güvercingiller familyasından eti için avlanan bir kuş (*Streptopelia turtur*). Metinde, hastalara verilen gıdalar arasında da geçer.

üzüm 1/203, 1/208, 1/225, 1/236, 1/263, 1/283, 1/287, 1/288, 1/298, 2/9, 2/45, 2/53, 2/94, 2/98, 2/109, 2/128, 2/198, 2/207, 3/20, 3/32, 3/34, 3/80, 3/114, 3/135, 3/147, 3/175, 3/179, 3/192, 3/205, 3/214, 4/15, 4/17, 4/47, 4/52, 4/57, 4/96, 4/185, 4/255, 4/260, 5/46, 5/48, 5/51, 5/70, 5/79, 5/86, 5/143, 5/144, 5/149, 5/150, 5/158, 5/169, 5/199, 5/228, 5/229, 5/253, 5/259, 5/267, 5/268, 5/295, 5/318, 6/24, 6/47, 6/120, 6/224, 6/261, 6/267, 6/272, 6/281, 6/291, 6/296, 7/55, 7/71, 7/91, 7/106, 7/154, 7/160, 7/166, 7/183, 7/234, 7/235, 7/247, 7/250, 7/312, 8/33, 8/131, 8/163, 8/165, 8/167, 8/168, 8/174, 8/177, 8/244, 8/246, 8/276, 8/277, 8/302, 8/314, 9/17, 9/26, 9/30, 9/31, 9/33, 9/55, 9/60, 9/69, 9/70, 9/77, 9/89, 9/90, 9/106, 9/107, 9/108, 9/115, 9/131, 9/143, 9/148, 9/173, 9/176, 9/180, 9/182, 9/193, 9/197, 9/257, 9/271, 9/278, 9/279, 9/425, 10/101, 10/140, 10/189, 10/193, 10/262, 10/271, 10/295, 10/345, 10/416, 10/424, 10/463, 10/506, 10/515, 10/529, ayrıca bkz. engür ve ineb

[üzüm/engür/ineb çeşitleri]

âb-ı can üzümü 9/115

Agırbinik⁷²² üzümü [Harput] 3/135

al engür 3/214

alaca üzüm 9/55

âveng üzümü⁷²³ 5/144

avnik üzümü⁷²⁴ 2/198

bakrâni engürü⁷²⁵ 2/128

barmak üzümü 6/24

Bâzârköy [Orhangazi] kumla üzümü 4/185

beğlerce üzümü 6/24, 9/55

beyâz üzüm 7/160

Bozcaada üzümü/misket üzümü {1/203}, 4/185, 5/158, 7/71, 8/174

Cem Şâh engürü 1/208

cem üzümü 9/115, 9/176

çekirdeksiz üzüm 8/276

Dol deresi üzümü 6/261

dürbülü/dürbali/dürbili üzüm⁷²⁶ 3/20, 4/15, 4/17

düzenli (?) üzümü 6/24

Erdek mikset üzümü 5/150

Erganî engürü 4/20

Feyyûm [Mısır] üzümü 10/345, 10/424

Frenk üzümü 2/53

Furuşka [Fruška Gora-Sırbistan] üzümü 7/55

Gingöş [Gyöngyös-Macaristan] engürü 7/67

Halîlül'r-rahmân [el-Halil-Batı Şeria] üzümü/inebi 5/158, 8/174, 9/257, 9/261

ham [üzümü] 6/24

Hanya [Girit] üzümü 8/174

hora üzümü 1/225, 1/236, 6/24⁷²⁷

Hoy [Azerbaycan eyaleti-İran] engürü 9/257

722 Tanımlanamadı.

723 Farsça "asmak" anlamındaki *aveh*'ten, ipe gerilmiş askı; üzüm, incir avengi.

724 Aveng olması muhtemeldir, "... şiddet-i şitâ idi [...] Paşa'ya bağ tepeğinde yapraklarıyla hâk-i amber-i pâkde gömülmüş avnik üzümü getirdiler."

725 Krş. Âşık Mehmed, s. 911.

726 "En makbulü zeynî üzümü ve kurusunun makbulü dürbülü üzümüdür", Kâtip Çelebi 2010 [1654], s. 663, Şam.

727 Metinde *hore*.

hurde engür 2/128
 hüsâmî [üzümü] 6/24
 ıstafilya⁷²⁸ 8/276, 8/277
 ineb-i Halil bkz. Halilü'r-rahmân [el-Halil] üzümü
 İstanköy [Kos-Yunanistan] engürü 9/257
 İzmir üzümü/engürü 1/285, 9/257
 kaba parmak 9/115, ayrıca bkz. barmak üzümü
 kabak üzümü 9/176
 kadın parmağı 9/55
 Karabâğlar [Muğla] engürü 9/257
 Karınca köyünün [Merzifon] üzümü 2/207
 keşmekeş üzümü bkz. kişmiş/kişmikiş
 Kınâ [Mısır] üzümü 10/424
 kıradina⁷²⁹ [üzümü] 9/55
 kırmızı kış üzümü 9/55
 kış üzümü 9/55, {9/173}⁷³⁰, {9/176}⁷³¹
 kişmiş/kişmikiş [kuş üzümü]⁷³² 1/289, 3/114, 6/24⁷³³, 8/277
 koruk 10/262
 kudsi [üzümü] 6/24
 Kumla bağları [Azerbaycan eyaleti-İran] engürü 2/135, 4/195
 kumla üzümü 9/55
 kuru siyâh üzüm 10/193, 10/271
 kuru üzüm bkz. kuru üzüm/üzüm kurusu/huşk-i engür maddesi
 kuş üzümü 3/114, 8/276, ayrıca bkz. kişmiş
 Kuşadası engürü 9/257
 la'l-gün üzüm 7/166
 melikî üzümü/engürü 2/53, 2/128
 Merend [Marand, Azerbaycan eyaleti-İran] engürü 9/257⁷³⁴
 misket alaca üzümü 9/55
 misket üzümü 1/203, 1/283, 2/128, 4/185, 5/150, 5/158, 6/24, 7/71
 {Mudanya} üzümü 2/9
 nâmik üzümü 2/53
 Necm-i Ahmedi (üzümü?) 2/128
 razakî üzümü/engürü 2/128, 6/24, 9/55, 9/115
 Rûmiyye [Urmiye, Azerbaycan eyaleti-İran] engürü 4/185
 saralı üzüm 8/302
 sarı kış üzümü 9/55
 sarı üzüm⁷³⁵ 9/176
 Semendire [Smederovo-Sırbistan] üzümü 5/318
 Sincâr üzümü 4/47, 5/158, 8/174

728 “İstafilya dedikleri çekirdeksiz hurde ve siyâh kuş üzümü bundan hâsıl olup...” (8/276). Evliyâ muhtemelen Yunanca üzüm anlamındaki *stafili* (çoğulu *stafilia*) ile kuru üzüm anlamındaki *stafida* sözcüklerini karıştırıyor.

729 Bulgarca *gradina*’dan, Dankoff-Tezcan, s. 174.

730 “Kâsım gününden iki ay sonra kar altından bir güne üzümü çıkar, gâyet meşhûrdur.”

731 “Cümleden kabak üzümü ve Cem üzümü ve sarı üzümü kar altından çıkarup tenâvül ederler.”

732 Bkz. dipnot 421.

733 Metinde *keşmekeş*.

734 Metinde *Menendi*.

735 “Sarı kış üzümü” ile aynı cins olabilir, çünkü “kar altından çıkarup tenâvül ederler.”

sirgi üzümü 3/147
 siyâh üzüm 4/9, 9/55, 10/189, 10/193, 10/271⁷³⁶, 10/295
 Şâm üzümü 1/208, 3/135, 4/185
 Şâm'in zeynî üzümü⁷³⁷ 3/135, 4/185, 6/24, 9/279
 sıralı üzüm/şîredâr engür 6/91, 6/120, 8/33, 8/131, 8/163, 8/165, 9/70, 10/172, 10/345
 tabarze [engürü]⁷³⁸ 2/128
 ter gömlek [üzümü] 9/55, 9/89
 tilki kuyruğu [üzümü] 6/24
 Urla'nın çârşû üzümü 9/55
 yaban üzümü 2/45
 yarbaşı bağları üzümü [Babadağ-Dobruca] 3/205
 yediveren üzüm 8/246, {9/55}
 yeşil kış üzüm 9/55
 zeynî üzüm bkz. Şâm'in zeynî üzümü
 Zirikî [Elazığ-Keban-Gökbelen Köyü] engürü 4/82
 üzüm asması/ağacı/seceresi/teyekleri⁷³⁹ 1/263, 4/70, 8/60, 8/131, 8/177, 8/244, 8/317, 8/321,
 9/55, 9/69, 9/70, 9/104, 9/116, 9/127, 9/180, 9/336, 10/395, ayrıca bkz. dıraht-ı ineb
 üzüm bekmezi bkz. bekmez çeşitleri
 üzüm değirmenleri 1/287
 üzüm köfteri bkz. köfter çeşitleri
 üzüm kurusu bkz. kuru üzüm/üzüm kurusu/huşk-i engür maddesi
 üzüm sarması/dürbülü üzüm sarması [pestil türü?]⁷⁴⁰ 3/20, 4/17
 üzüm/engür şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 üzüm şîresi/sırası bkz. sıra çeşitleri
 üzüm turşusu 2/243, 2/245, 3/10, 5/152, 5/155, 5/156, 6/103, 9/115
 üzümlü tarhana bkz. tarhana

V

vakt-i zuhr ta'âmı bkz. ta'âm çeşitleri
 Van câmusu 4/103, 4/125, 4/292
 Van deryâsı balıkları [inci kefalî] 4/88, 4/100
 Van diyârı kavunu⁷⁴¹ 4/37, 4/39
 {Van} elması 4/125
 Van lahanası⁷⁴² 2/201, 4/125, 4/327, 6/159, 9/425
 Vardar balığı kapaması 5/300
 Varna peyniri 3/172
 varul [varil; fiçi] 1/287, 2/71, 7/121, 8/124, 8/146
 Verek [Erek Dağı-Van] balı şerbeti 4/125
 Vetirne tütünü [Vetrina/Neo Petritsion-Yunanistan] 8/340

736 10/193 ve 10/271'deki "siyâh üzüm" aslında *berberis*'tir, bkz. dipnot 657.

737 "Âbdâr kehrübâr-vâr bir bâr-ı berdir [meyvedir]" (9/279). Parmak üzümü şeklinde pembe renkte bir üzüm cinsi olarak da tarif edilir, Kut 2008, s. 69.

738 Farsça *tabarza*: beyaz, rafine şeker; bir üzüm cinsi, Steingass, s. 279.

739 *Üzüm teyekleri*: üzüm bağı, kütüğü.

740 Metinde *üzüm sarısı*. Her iki cildin 2. baskılarında düzeltilti.

741 Bkz. Onuncu Bölüm: Meyveler.

742 Sıkça benzetme ögesi olarak kullanır "Adana kabağı ve Van lahanası kadar âdem kelleleri" (9/425); bkz. Dokuzuncu Bölüm: Sebzeler.

Vidin [Bulgaristan] balı 1/299
 višnâb/višnâb suyu/vişne suyu⁷⁴³ 1/285, 1/354, 2/122, 3/262⁷⁴⁴, 5/206, 5/229, 5/268, 5/300,
 6/103, 6/153, 8/75, 8/166, 8/322, 8/349
 višnâb şarâbı/şarâb-ı vişnayî/vişne şarâbı 1/355, 2/129, 9/369, 8/349
 višnâb şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
 vişne 1/285, 2/91, 3/192, 3/228, 4/17, 5/165, 5/199, 5/206, 5/228, 6/153, 6/256, 7/55, 7/234,
 7/235, 7/247, 7/341, 8/244, 8/254, 8/331, 8/349, 9/60, 9/328, 9/399, 10/272, 10/515
 Tekirdağ vişnesi/vişne-i Tekirdağ 1/285, 4/17, 9/60
 yer vişnesi 5/234, 6/153, 7/28, 8/331
 vişne hoşâbı 1/285, 3/190, 3/228, 5/20, 5/226, 8/349, 9/44, 9/89
 buzlu vişne hoşâbı 9/44, 9/89
 karanfilli vişne hoşâbı 8/349
 vişne kurusu 1/300
 vişne suyu bkz. višnâb
 vişne şarabı bkz. višnâb şarâbı
 volta bkz. olta

Y

yaban at [eti] bkz. et/lahm çeşitleri
 yaban deve [eti] bkz. et/lahm çeşitleri
 yaban eşek [eti] bkz. et/lahm çeşitleri
 yaban keçi [eti] bkz. keçi/keçi eti, lahmanı
 yaban koyunu/güsfend-i yabanî⁷⁴⁵ 2/200, 4/162, 4/171, 4/172, 4/173, 5/284, 7/334, 8/4,
 9/186, 10/473
 yaban tavuğu bkz. tavuk cinsleri
 yaban sığını bkz. sığın/sığın eti, lahmanı maddesi
 yaban üzümü bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri
 yabluka/yabloka [elma]⁷⁴⁶ 5/79, 5/85, 6/53, 7/250
 yabrûhu's-sanem bkz. yebrûhu's-sanem
 yağ [bitkisel ve hayvansal] 1/204, 1/265, 1/270, 1/276, 1/278, 1/291, 1/297, 1/298, 1/299,
 1/300, 1/316, 1/340, 3/80, 3/181, 3/193, 5/60, 5/64, 5/66, 5/68, 5/115, 5/169, 5/173,
 5/181, 5/185, 5/189, 5/198, 5/206, 5/268, 5/275, 6/46, 6/66, 6/101, 6/103, 6/106, 6/153,
 6/215, 6/240, 6/297, 7/30, 7/48, 7/67, 7/119, 7/182, 7/183, 7/191, 7/192, 7/244, 7/252,
 7/259, 7/260, 7/277, 7/278, 7/318, 7/319, 8/137, 8/246, 9/21, 9/77, 9/82, 10/47, 10/133,
 10/147, 10/149, 10/194, 10/233, 10/234, 10/241, 10/348, 10/418, 10/421, 10/423,
 10/442, 10/486, 10/489, ayrıca bkz. dühn-i hâlis ve zeyt yağı/zeytûnyağı
 [yağ çeşitleri, bitkisel ve hayvansal]⁷⁴⁷
 Akkirman [Ukrayna] yağı 1/298
 bezir yağı 1/291, 1/299, 1/340, 4/112, 5/144, 10/194, 10/333, 10/345, ayrıca bkz. zeyt-i
 hâr
 böbrek yağı 7/277

743 Vişne suyunun hem hafif alkollü hem alkolsüz çeşidi vardı, bkz. On İkinci Bölüm: İçecekler.

744 Metinde şinnâb.

745 Metinde ayrıca *küsfend-i beyâbânî*, *güsfend-i yabanî*, *beyâbân koyunu* ve *koyun-ı beyâbânî* olarak geçer.

746 Evliya'nın açıklaması, Rusça (6/53). Elma, Ukraynacada *yabluka*, Rusçada *yabloko*'dur.

747 Zeytinyağı çeşitleri için bkz. zeyt yağı/zeytûnyağı maddesi Sabun ve mum yapımında kullanılan iç yağ, çürüş yağ [çerviş] (1/278, 3/193) ve gemilerin yağlanması için kullanılan donyağı (5/181, 7/183) dizine dahil değildir. Tüm yağ dökümü için bkz. Ekler, Liste II.

ceviz yağı 7/277
 ilik yağı 3/193
 Kefe [Kırım Özerk Cumhuriyeti] yağı, tereyağı 1/298, 7/259
 Kerş [Kırım] yağı 1/298
 Kili [Karadeniz kıyısı-Ukrayna] yağı 1/298
 kuyrukyacağı⁷⁴⁸ 9/82
 Malkara/Mugalkara tereyağı 5/169
 Mayak [Ukrayna] yağı 1/298, 5/63, 7/192, 7/259
 Mısır bezir yağı 1/291
 Perezen [Kırım] yağı 1/298
 sarı yağ [sadeyağ] 1/292, 6/66, 7/252
 say yağı bkz. say yağı maddesi
 simsim yağı/susam yağı/zeyt-i simsim 10/194, 10/325, 10/423
 şırluğan bkz. şırluğan/şırlagan/şir-i revgan maddesi
 Taman [Kırım] yağı 1/298
 Tekirdağ bezir yağı 1/291, {8/348}
 teleme yağı 6/153
 tereyağı bkz. tereyağı maddesi
 zeyt yağı bkz. zeyt yağı/zeytûnyağı maddesi
 zeyt-i asfûr [aspir yağı]⁷⁴⁹ 10/194, {10/423}
 zeyt-i hâr/zeytû'l-hâr [bezir yağı] 10/194, 10/345
 zeyt-i simsim bkz. simsim yağı
 zifir bkz. zifir/ta'âm zifiri maddesi
 yağ bâzergânları/yağ satanlar 1/298, 3/272, 7/267, ayrıca bkz. zeyyâd
 yağ değirmeni [susam ve bezir yağı değirmenleri] 1/298, 1/341, 1/360, 10/374, 10/377,
 10/389, 10/396, 10/400, 10/409, 10/411, ayrıca bkz. ma'sara ve tahine değirmeni
 yağ değirmeni cendrecisi bkz. esnaflar
 yağ emini 1/29
 yağ fıçısı bkz. fıçı çeşitleri
 yağ satanlar bkz. yağ bâzergânları/yağ satanlar
 yağ tulumları 1/298, 3/64, 7/109, 10/194
 yağbâr [yağ kabı, testisi] 1/323, ayrıca bkz. debbe ve yağdân
 yağbâzârı [Galata] 1/212
 yağcıyân-ı gûnâgûn esnâfı bkz. esnaflar, ayrıca bkz. zeyt-i hârciyân, bezirciyân ve şırlugancı
 esnâfı
 yağcıyân-ı tüccârân esnâfı bkz. esnaflar
 yağcıyân-ı zeyt esnâfı bkz. esnaflar, ayrıca bkz. zeyyâd/zeyyât
 yağdân [yağ tulumu]⁷⁵⁰ 1/323, ayrıca bkz. yağbar
 yağhâne 10/507, ayrıca bkz. yağ değirmeni
 yağkapamı 1/211, 1/212, 1/252, 1/292, 1/298, 10/207
 yağkapamı emâneti 1/252, 1/292
 yağlı çörek 1/208, 2/108, 2/174, 5/169, 5/206, 5/228, 6/30, 7/67, 9/44, 9/68, 10/171
 yağlı halka bkz. halka
 yağlı kâhî bkz. kâhî çeşitleri
 yağlı lokum [lokma] bkz. lokum
 yağlı poğaçâ bkz. poğaçâ çeşitleri

748 Esnaf Alayı'nda "Gümrük arayıcıları"nın şakalarında geçen kuyruk yağı dahil değildir (1/297).

749 Arapça *uşfur*'dan. Aspür ve yalancısafra adlarıyla da bilinen, tohumlarından yağ ve çiçeklerinden sarı boya elde edilen bitki, *Carthamus tinctorius*.

750 "Deve hâmindan [ham derisinden?] yağdanlar."

yağlı ve sirkeli salata 1/285
yağlık [mendil, peşkir] 1/320, 2/220, 2/222, 2/247, 5/86, 5/88, 5/111, 5/262, 5/281, 7/110,
10/210, ayrıca bkz. makrama
münakkaş yağlıklar 10/210
saray yağlıkları 1/320, 5/125
şerbeti yağlık 2/247
yağlık mahrama 1/320
yağlıkcıyân esnâfı 1/320, 1/332
yağmâ [çanak yağması] 1/93, 5/88, 6/31, 10/208, 10/212, ayrıca bkz. ziyâfet-i yağmâ
yağmurca [yabani geyik türü] 5/284, 7/285, 8/4, 8/44, 8/338
yağsız Urum ta'âmları [dini perhiz yemekleri] 1/291
yah/yah-pâre [buz] 1/20, 2/21, 3/136, 3/190, 3/224, ayrıca bkz. buz
yahni/yahni 1/285, 2/52, 2/54, 3/173, 3/270, 4/82, 5/87, 5/88, 5/168, 5/228, 6/96, 6/214,
6/282, 8/28, 8/103, 9/171, 9/256, 9/273, 10/111, 10/149
[yahni çeşitleri]
balık yahni 8/28
{hapse} yahnisi 2/54
keklik yahnisi, lavaşlı 4/82
pilâv yahni mahlût [karışık] 3/270
yahnici/yahniciyân esnâfı 1/285, 2/190, 10/196
Yahûdî kassâblar esnâfı bkz. esnâf-ı kasâbân-ı Yahûdân
Yahûdî meyhânegiler bkz. esnâf-ı meyhânegiyân-ı Yahûdân
Yahûdî peynirciler 10/196
yaprak dolması bkz. dolma çeşitleri
yabrûhu's-sanem bkz. yebrûhu's-sanem
yâsemen bozası bkz. boza çeşitleri
yayık [süt ürünü] 3/228
yazma [ayranı]⁷⁵¹ 1/354, 3/228, 5/73, 5/179, 6/17, 7/195, 7/214, 7/234, 7/235, 7/244, 7/263,
7/271, 7/315
yebrûhu's-sanem ya'nî abdüsselâm [adamotu, deva otu]⁷⁵² 2/109, 3/60, 3/144, 5/234, 6/279,
8/120, 10/10, 10/261, ayrıca bkz. abdüsselâm otu
yel değirmeni 1/237, 5/158, 5/161, 7/215, 8/35, 8/232, 8/257, 9/68, 9/125, 9/126, 9/130,
10/365
yel otu ya'nî eğirotu [deva otu] 3/152, ayrıca bkz. eğirotu
yelip [palûde]⁷⁵³ 2/92
Yemen kahvesi/kahve-i Yemenî 1/298, 2/23, 4/185, 10/138, 10/395
yemiş bazarıcıları çârsûsu [Bursa] 2/18
yemiş bâzârı 10/326,
Yemiş iskelesi [İstanbul] 1/53, 1/287, 1/301, 3/155
yengeç 1/290, 7/93, 8/267, 9/125
yer çileği bkz. çilek
yer sapı [havuç]⁷⁵⁴ 2/91, ayrıca bkz. havuç, kızıl ağaç ve pürçüklü
yer sıçanı [eti]bkz. et/lahm çeşitleri

751 Evliyâ'nın açıklaması, Tatarca. "Yazma nâmında ilik gibi bir kaymağı alınmamış yoğurdu at sūdüyile ayran edüp anı içirler" (7/195). Yörük yiyeceği olarak da geçer (3/228).

752 "Lisân-ı Arabî'da 'yebrûhu's-sanem' ve 'abdüsselâm' derler. Bazı hukemâ bu otu edviye için ma'âcinlere korlar." Farsça *ebur-yı sanem*'den (*Mandragora officinarum* ya da *Atropa mandragora*), Bedevian, s. 382 (2206); 3/60'da bi-rûhu's-sanem.

753 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

754 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

- yer vişnesi 5/234, 6/153, 7/28, 8/331
 yere basmaz emrûdu 5/228, 5/232, 6/256
 yığma tepe [pilav]⁷⁵⁵ 2/92
 yılan balığı/mâr-i mâhî 1/290, 3/152, 3/168, 3/169, 5/148, 5/152, 6/58, 8/43, 8/68, 8/278, 8/292, 8/325
     tuzlu yılan balığı 8/43, 8/278
 yılan balığı kebâbı bkz. kebab çeşitleri
 yılan çorbası⁷⁵⁶ 10/147
 yılan eti 7/325, 10/149, 10/150, 10/261
 yılan kursu 10/145, 10/149, ayrıca bkz. tiryâk-ı fârûk kursu
 yılan maslûkası [yılan haşlaması suyu] 10/147, 10/148, 10/149
 yılan yahnisi 10/149
 yoğurd 1/196, 1/197, 1/208, 1/228, 1/230, 1/277, 1/278, 2/41, 3/29, 3/205, 3/228, 3/274, 4/37, 4/274, 5/199, 5/200, 5/234, 5/268, 6/101, 6/172, 6/247, 7/195, 7/234, 7/342, 8/99, 8/331, 9/138, 9/180, 9/187, 9/287, 10/233, 10/270, 10/305, 10/517
 [yoğurt çeşitleri ve meşhur yoğurtlar]
     Bingöl Yaylası yoğurdu 1/278
     camûs yoğurdu 8/99
     Cîze [Giza-Mısır] yoğurdu 10/305, 10/517
     Cübbealî [Cibali] kapusu yoğurdu 1/278
     {Eyyûb} yoğurdu 1/196, 1/197, 1/278
     Hacı Hasan yoğurdu [Zeyrek-İstanbul] 1/278
     İmâm yoğurdu [Ortaköy-İstanbul] 1/278
     Kanlıca yoğurdu {1/230}, 1/278
     Karamân mahallesi [İstanbul] yoğurdu 1/278
     Kâsımpaşa İmâm yoğurdu 1/278
     kaymaklı yoğurd 1/208
     kesmik yoğurd 3/274
     koyun yoğurdu 8/99
     Lanka yoğurdu [İstanbul] 1/278
     leben-i hâlis yoğurdu 1/230
     Ma'cûncu mahallesi yoğurdu [İstanbul] 1/278
     Ortaköy yoğurdu bkz. İmâm yoğurdu
     Silivrikapu yoğurdu [İstanbul] 1/278
     Sütlüce İmâm yoğurdu 1/278
     Üsküdar yoğurdu 1/278
     Yaylacık mahallesi [İstanbul] yoğurdu 1/278
     Zûmon/Zemon [Zemlin-Belgrat] yoğurdu 5/199, 6/101
 yoğurd keşi bkz. keş,
 yoğurd yazması bkz. yazma
 yoğurdcıyân esnâfı/yoğurdcular bkz. esnaflar
 yoğurdcubaşı 1/278, 1/287
 yoğurdçu dükkânları 10/193
 yoğurdhâne 1/252
 yoğurdlu buğday çorbası bkz. çorba çeşitleri
 yoğurdlu firik çorbası bkz. çorba çeşitleri
 yoğurdlu pilav bkz. pilav çeşitleri
 yufka/hâs un yufkası 5/199

755 Evliyâ'nın açıklaması, Bolu ağzı.

756 Yılan çorbası, eti, yahnisi vb tiryâk-ı fârûk terkihiyle ilgilidir, bkz. dipnot 701.

yufka ekmeği/yufka aş ekmeği 3/94, 5/53, 9/152
 yufka levaşe ekmeği bkz. lavaşa yufka ekmeği
 yulaf 5/82, 5/199, 5/228, 5/268, 7/260, 10/272
 yulaf ekmeği bkz. ekmek çeşitleri
 yulaf suyu 5/184
 yumurta⁷⁵⁷ 2/91, 2/109, 4/185, 4/354, 5/131, 5/200, 6/30, 6/49, 6/221, 6/222, 8/4, 8/181
 8/310, 8/337, 9/342, 10/146, 10/147, 10/233, 10/260, 10/407, 10/462, 10/496, ayrıca
 bkz. beyzâ ve kuş südü
 [yumurta çeşitleri]
 deve kuşu yumurtası 8/337, 9/342, 10/462
 kaz yumurtası 5/304
 tavuk yumurtası 6/222, 8/181, 10/496
 yılan yumurtası 10/146, 10/147
 yumurtalı börek bkz. börek çeşitleri
 yumurtalı çörek bkz. çörek çeşitleri
 yutak yeri⁷⁵⁸ [yemek borusu] 1/283
 yürek 1/282, 10/466
 yüz pastırması bkz. pastırma çeşitleri

Z

za'ferân/za'frân [safran] 1/267, 1/276, 1/279, 1/281, 1/284, 2/152, 3/108, 3/145, 5/199,
 6/285, 7/120, 8/301, 10/151, 10/272, ayrıca bkz. muza'fer ve muza'ferin
 Za'ferânbolu za'ferânı 2/152
 {Bakû} za'ferânı 2/152
 za'ferânlı çörek bkz. çörek çeşitleri
 za'ferânlı helvâ bkz. helva çeşitleri
 za'ferânlı Ramazân pideleri bkz. pide çeşitleri
 za'ferânlı şerbet bkz. şerbet çeşitleri
 za'ferânlı zerde bkz. zerde çeşitleri
 zârbaye bkz. râziyâne
 zâter/zâter kökü⁷⁵⁹ 1/262, 1/327, 2/109, 3/152, 10/196, 10/197, ayrıca bkz. nefnec
 zâ'ter-i Halil [yenilebilir ot türü?] ⁷⁶⁰ 10/459
 zater-i Halil arakı bkz. arak çeşitleri
 Zebân [Zapanti/Megali Hora-Yunanistan] duhânı, tütünü 8/275
 zebeş [karpuz] ⁷⁶¹ 4/57
 zenbîl 1/327, 4/32, 4/261, 9/275, 9/307, 10/142, 10/145, 10/157, 10/194, 10/196, 10/242,
 10/254, 10/267, 10/278, 10/297, 10/298
 zencebîl/cencebîl [zencefil] ⁷⁶² 1/262, 1/286, 1/326, 1/354, 3/264, 6/285, 7/102, 8/119, 8/244,
 10/151, 10/193
 zencebîl murabbası 3/264, 4/159, 8/45
 zencebîl şeker[i] 1/289, ayrıca bkz. mülebbes

757 Paskalya anlamındaki “kızıl yumurta” ve “kızıl yumurta günleri”ndeki “yumurta” Dizin’e dahil değildir.

758 Metinde *yatak yeri*.

759 Zahter (*Satureja hortensis*); krş. Bedevian, s. 531 (3085).

760 “İbtidâ ta’âmları [...] arpa ekmeği ile za’ter-i Halil’dir” (10/459, Sudan).

761 Evliyâ’nın açıklaması, Kürtçe, Sorani lehçesi. Kürtçenin tüm lehçelerinde kullanılır, Sorani’ye mahsus değildir.

762 *Zingiber officinale*.

zer nişanlı/zerefşân alabalık bkz. alabalık

zerâfet ü kabâhat çorbası ya'nî işkembe aşı 1/283

zerâvend [deva otu]⁷⁶³ 10/151

zerdâlû [zerdali]⁷⁶⁴ 1/285, 1/300, 2/109, 2/122, 2/128, 2/198, 3/119, 4/15, 4/16, 5/20, 6/153, 7/235, 8/246, 9/36, 9/60, 9/180, 9/328, 10/268, 10/515, ayrıca bkz. mışmış

[zerdali çeşitleri]

Hoy [Azerbaycan eyaleti-İran] zerdâlûsu 3/119

Merende [Marand, Azerbaycan eyaleti-İran] zerdâlûsu 3/119

Ordubâr [Ordubad-Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti] zerdâlûsu 3/119

Tesû [Tasuj, Azerbaycan eyaleti-İran] zerdâlûsu 3/119

zerdâlû-yi hulvî 2/128

zerdâlû cüllâbî bkz. cüllâb çeşitleri

zerdâlû kuruşu 3/119

{zerdâlû pestili} 4/16

zerde/zerde aşı 1/173, 1/234, 1/284, 1/285, 2/52, 2/89, 2/92, 2/243, 3/173, 4/39, 4/178, 4/274, 5/63, 5/87, 5/88, 5/168, 5/199, 6/96, 6/198, 6/224, 6/282, 8/103, 8/301, 9/171, 9/256, 9/273, 9/327, 10/111, ayrıca bkz. saraş

[zerde çeşitleri]

bâdemli ve darçın ve karanfilli ve za'feranlı zerde 5/199

darçın ve karanfilli kavun zerdesi 2/243

karanfilli aseli zerde 5/88

kavun zerdesi/kavundan zerde {2/89}, 4/39

zerdeciyân esnâfı/zerdeciler bkz. esnaflar

zerhar⁷⁶⁵ 10/496

zeynî üzüm bkz. üzüm/engür/ineb çeşitleri

zeyt yağı/zeytûnyağı⁷⁶⁶ 1/204, 1/211, 1/291, 1/292, 1/299, 2/54, 3/64, 3/80, 4/112, 8/149, 8/243, 8/246, 8/297, 9/55, 9/56, 9/203, 9/205, 9/206, 9/257, 9/312, 10/80, 10/143, 10/146, 10/147, 10/149, 10/241

[zeytunyağı çeşitleri]

{Edremit} zeytûnyağı 9/56

{Gazze} zeytûnyağı 3/80, 10/143

{Girid} zeytûnyağı 8/246

{Karaburun [İzmir]} zeytûnyağı 9/56

{Kudüs} zeytûnyağı 10/143

Sûsa/Sûse [Sus-Tunus] zeyt yağı 8/246, 9/312, 10/146, 10/147, 10/241

{Şâm} zeytûnyağı 10/143

{Tarabulus-i Şâm [Tripoli-Lübnan]} zeyt yağı {9/203}, 9/205, 9/206

{Urla} zeytûnyağı 9/55, 9/56

zeyt yağı bâzergânları {1/292}, 1/299, ayrıca bkz. zeyyâd/zeyyât

zeyt yağı dükkânları [Galata-İstanbul] 1/211

zeyt yağı esnâfı 1/292

zeyt yağıyla {istridyê} 1/204

zeyt-i asfûr bkz. yağ çeşitleri

zeyt-i hâr [bezir yağı] bkz. yağ çeşitleri

zeyt-i hârciyân ya'nî bezirciyân esnâfı bkz. esnaflar

763 Belki de Tiryâk-ı Faruk terkinde kullanılan *zirâvend-i tavîl* ya da *zirâvend-i müdahrec* (*Aristolochia longa* ya da *Aristolochia rotunda*), Terzioğlu 1992, s. 6, 82.

764 Farsça *zer-âlû*'dan; *Prunus pseudoarmeniaca*, Bedevian, s. 489 (2848).

765 Sudan'da yetişen, "şalgama benzer" bir yumru. Tanımlanamadı.

766 Dalgıç ve süngerçilerin dalarken ağızlarına aldıkları "zeyt yağı" dahil değildir (1/270, 9/121).

zeyt-i simsim bkz. yağ çeşitleri

zeytül' hâr ya'nî bezir yağı bkz. zeyt-i hâr

zeytûn/zeytûn ağacı/dırahtı 1/61, 2/53, 3/8, 3/9, 3/20, 3/61, 3/63, 3/64, 3/66, 3/72, 3/80, 3/84, 3/195, 4/112, 4/295, 5/14, 5/70, 5/71, 5/79, 5/144, 5/199, 5/206, 5/228, 5/253, 5/261, 6/47, 6/153, 6/220, 6/221, 6/268, 6/272, 6/281, 6/292, 7/91, 7/106, 7/234, 7/235, 7/250, 7/281, 8/36, 8/45, 8/100, 8/113, 8/121, 8/124, 8/127, 8/129, 8/140, 8/143, 8/146, 8/149, 8/162, 8/166, 8/169, 8/174, 8/177, 8/239, 8/240, 8/246, 8/247, 8/262, 8/264, 8/265, 8/266, 8/271, 8/273, 8/276, 8/279, 8/286, 8/293, 8/294, 8/297, 8/302, 8/305, 8/310, 8/313, 8/314, 8/317, 8/343, 9/36, 9/46, 9/53, 9/55, 9/56, 9/57, 9/58, 9/94, 9/115, 9/132, 9/148, 9/152, 9/160, 9/167, 9/170, 9/182, 9/193, 9/194, 9/197, 9/202, 9/203, 9/206, 9/208, 9/211, 9/215, 9/217, 9/221, 9/223, 9/226, 9/228, 9/229, 9/230, 9/239, 9/249, 9/257, 9/258, 9/260, 9/278, 9/279, 9/328, 9/400, 9/423, 10/143, 10/153, 10/268

[zeytin çeşitleri]

Aydonat [Agios Donatios/Paramithia-Yunanistan] zeytûnu 8/293, 8/294

{Edremit} zeytûnu 9/56

Gaçıça [Mani-Yunanistan] zeytûnu 8/264

{Gazze} zeytûnu 3/80, 10/143

Girid zeytûnu 8/36

Karaburun [İzmir] zeytûnu 8/294, 9/46, {9/56}, {9/58}

Koron [Yunanistan] zeytûnu 8/36, 8/149, 8/294, {9/58}

{Kudûs} zeytûnu 10/143

{Mekri/Fethiye} zeytûnu 8/36

Modon [Yunanistan] zeytûnu 8/36

mor zeytûn 9/56

Şâm/Şâm-ı Şerif zeytûnu 8/149, 8/294, {9/58}, {9/279} {10/143}

{Tarabulus-i Şâm [Tripoli-Lübnan]} zeytûnu 9/203

{Urla} zeytûnu 9/55, 9/56

zeytûn bağı 9/193, 9/252, 9/287

zeytûnluk 3/62, 9/183, 9/193, 9/194, 9/216, 9/252

zeytûnyağcı [zeytinyağı üreticisi] 8/247

zeytûnyağı bkz. zeyt yağı

zeytûnyağı değirmenleri [yağhane] 8/247, 9/56

zeyyâd/zeyyât/zeyyâtân esnafı [zetinyacı satıcısı] 1/299, 5/311⁷⁶⁷, 6/73, 10/155, ayrıca bkz.

yağcıyân-ı zeyt

zirva⁷⁶⁸ 1/173, 2/185

zibâd [baharat cinsi?] 7/120

zibdiyye [kap cinsi?] 7/120

zifir/ta'âm zifiri [yağ, yemek yağı] 2/118,⁷⁶⁹ 5/33, 6/214, 7/33, 9/400, 9/415, 10/271

zifir ta'âm bkz. ta'âm çeşitleri

Zihne [Zihni-Yunanistan] kâsesi, bardağı, kûzesi 8/56

Zirikî engürü [Elazığ-Keban-Gökbelen Köyü] 4/82

ziyâfet 1/33, 1/50, 1/202, 1/216, 1/221, 1/238, 1/264, 1/285, 1/287, 1/295, 2/59, 2/102, 2/104, 2/116, 2/139, 2/180, 2/199, 2/202, 2/205, 2/234, 2/238, 3/158, 3/183, 3/196, 3/206, 3/214, 3/220, 4/76, 4/127, 4/128, 4/162, 4/171, 5/28, 5/51, 5/78, 5/83, 5/84, 5/86, 5/88, 5/89, 5/90, 5/93, 5/97, 5/200, 5/236, 5/260, 5/284, 5/300, 6/8, 6/30, 6/31, 6/32, 6/44, 6/51, 6/53, 6/73, 6/74, 6/83, 6/103, 6/153, 6/198, 6/199, 6/238, 6/276, 7/73, 7/77, 7/85,

767 Metinde *zenânlar*.

768 Farsça kimyonlu yemek anlamındaki *zirebâ*'dan. Metinde mecazi anlamda kullanılmasına rağmen yemegin öneminden dolayı Dizin'e dahil edildi, bkz. Giriş, dipnot 94. 2/185'teki *zerve* muhtemelen *zirva*'dır.

769 Metinde *sıfr*.

- 7/86, 7/87, 7/89, 7/110, 7/118, 7/119, 7/140, 7/158, 7/160, 7/165, 7/184, 7/213, 7/226, 7/271, 7/277, 7/278, 7/279, 7/285, 7/288, 7/301, 7/303, 7/341, 7/344, 8/10, 8/96, 8/136, 8/147, 8/204, 8/242, 8/330, 9/24, 9/48, 9/83, 9/92, 9/137, 9/192, 9/254, 9/326, 9/365, 9/369, 9/401, 10/93, 10/159, 10/171, 10/178, 10/179, 10/180, 10/181, 10/182, 10/203, 10/211, 10/212, 10/213, 10/219, 10/220, 10/226, 10/236, 10/239, 10/240, 10/245, 10/247, 10/248, 10/253, 10/267, 10/277, 10/304, 10/313, 10/415, 10/476, 10/520
- ziyâfet-i âli/âli ziyâfet 2/116, 2/234, 3/40, 3/197, 4/136, 5/127, 5/261, 9/48, 9/429, 10/180, 10/181
- ziyâfet-i azîm/ziyâfet-i uzmâ/azîm ziyâfet 1/287, 2/102, 2/103, 2/111, 2/123, 2/171, 2/180, 2/198, 2/205, 2/214, 2/234, 3/38, 3/126, 3/145, 3/177, 3/181, 3/194, 3/211, 3/220, 3/275, 4/76, 4/106, 4/126, 4/172, 4/180, 5/64, 5/86, 5/87, 5/159, 5/186, 5/199, 5/200, 5/210, 5/240, 5/249, 5/282, 6/30, 6/31, 6/198, 6/235, 6/262, 6/276, 7/53, 7/71, 7/73, 7/74, 7/81, 7/84, 7/88, 7/96, 7/121, 7/122, 7/129, 7/140, 7/157, 7/158, 7/184, 7/253, 7/286, 7/290, 7/301, 7/304, 7/320, 7/332, 7/333, 8/13, 8/17, 8/23, 8/25, 8/27, 8/53, 8/75, 8/81, 8/96, 8/204, 8/262, 8/296, 8/303, 8/330, 8/331, 9/92, 10/41, 10/170, 10/171, 10/181, 10/212, 10/213, 10/236, 10/240, 10/244, 10/255, 10/275, 10/331, 10/374, 10/519
- ziyâfet-i Bitlis Han 4/106
- ziyâfet-i Halilü'r-rahmân 6/129
- ziyâfet-i it'âm 2/139
- ziyâfet-i Ma'dikerb⁷⁷⁰ 2/104
- ziyâfet-i murdâr [içkili ziyafet anlamında] 6/44
- ziyâfet-i şâhâne 6/32
- ziyâfet-i yağma 6/198, ayrıca bkz. yağmâ
- zûfâ şerbeti bkz. şerbet çeşitleri
- zurnapâ/zürâfe/zurlapâ [zürâfa] 10/450, 10/462, 10/473, 10/496
- zülbiyyât/zülâbiyyât [tatlılar]⁷⁷¹ 1/289, 2/206, 4/159, 4/227, 5/20, 5/88, 9/59, 9/66, 9/82, 9/211, ayrıca bkz. hulviyyât ü zülbiyyât
- katr-ı nebât mümessek zülâbiy[y]ât 5/20
- Konya zülbiyyâtı 4/227
- zülbiyyât u hulviyyât bkz. hulviyyât ü zülbiyyât
- zülbiyye [zülâbiyye, hamur tatlısı]⁷⁷² 3/20, 9/83
- Zümon [Zemlin-Belgrat] kaymağı 5/199
- Zümon yogurdu 5/199, 6/101
- zürâfe ya'nî zurlapâ bkz. zurnapâ/zürâfe/zurlapâ
- zürâfe-pîçe kebâbı bkz. kebap çeşitleri

770 "Tika basa doymak" anlamında deyim.

771 Zülbiyyât/zülâbiyyât Arapça *zülâbiyye*'den. Evliyâ, "helvâ" ve "hulviyyât"ta olduğu gibi çoklukla "tatlı yiyecekler" anlamında kullanır. "İllâ hulviyyâtı Basra helvâsından ve Konya zülbiyyâtından terdir" (4/227).

772 Zülbiyye. Nişasta ile yapılan, lokma gibi yağda kızartılarak pişirilen kadim bir hamur tatlısı. Lokmadan farkı iç içe geçmiş halkalar şeklinde dökülmesi ve piştikten sonra enlik otuyla (*Anchusa tinctoria*) renklendirilmesidir; bkz. On Birinci Bölüm: Tatlılar.

Sonsöz Yerine

“Ammâ efsâne kelâmdır. Her ne gûne ta’âm tenâvül olunsa yine benî Âdem def’-i cû’ eder; istersen şîr-i hurma [ve] katr-ı nebât ye, istersen siyâh mürre darı ekmeği ye, cümle def’-i cû’ etmede yeksândır.”

Evliyâ Çelebi (4/187-188)

İster hurma sütüyle şeker ye, ister acı darı ekmeği, hepsi açlığı gidermekte birdir.

Ekler Bölümü

Listeler

Listeler

Listelerdeki kısaltmalar

(k): kurutulmuş gıda

(ky): kurutulmuş gıda, yöresel ad

(y): Arapça-Farsça dışındaki dilde ya da yöresel ad

Liste I: *Seyahatnâme*'de adı geçen kap kakak ve sofr gereçleri (416 adet, % 10,45)

acemî hokka	bakır âvânî
acemî kavanoz	bakır ibrik
ağac havân	bakır kalaylı kumkuma
ağac kâse	bakır kazan
ağac kaşık	bakır kumkuma
ağac sofr	bakır maşraba
ağac tekne	bakır sini
akîk kâse	bakır suhûn
akîk-i Yemenî hoş-âb kaşığı	bakır tava
akîk-i Yemenî tas	bakır/nuhâs tancere
Alman fıçılar	bakrac
altın kazan	bal fıçısı
altın sürahî	bal tulumları
altın arak kadehi	balgamî âvânî
altın âvânî	balgamî eşribe hokkaları
altın ile mutallâ buhûrdân	balgamî kâse
altın ile mutallâ gülâbdân	balgamî küp
altın kadeh	balgamî tabak
altın lengeri	balgamî tas
altın sini	balık havyarı fıçısı
altın suhûn	balık turşusu fıçısı
altın ve cevâhirli tabak	bardak
altın ve gümüş tancere	Bartın fıçıları
altın yıldızlı tas	bekmez tulumu
altınla mutallâ bakır âvânî	beyâz sini
amel-i İznik hokka	biberdân
ardıç bardak	billûr kadeh
armudî kâse	billûr kâse
aşçı bıçakları	billûr şişe
Atina küpü	billûr tas
âvânî	bodana
badya	boduç
bağ hoş-âb kaşığı	bokliçse

boza fıçısı
 boza küreği
 boza tulumu
 buhûrdân
 bûryân kebâbı şişi
 câm
 câm kâse
 câm sûrahî
 câm şişe
 câm tas
 cârre/cerre
 cevâhirli fincân
 cevâhirli matara
 ceviz hoş-âb kaşığı
 cevizlik
 çam bardak
 çam ibrik
 çanak
 çapçak
 çârgül filcân
 çârgül kâse
 çemşir kökünden kaşık
 cıbrı
 çile
 çini kâse
 çorba kazan
 çotra
 çömçe
 çömlek
 çömlekden tancere
 debbe
 deheni gül kâse
 delve
 demir kazan
 demir sini
 destehân
 desti
 destmâl
 dibek
 dibek havân
 dikdik
 Dimetoka kâssi
 Dimetoka kırmızı bardağı
 Dimetoka kırmızı çanağı
 Dimetoka kırmızı ibriği
 dink
 el değirmeni
 elvân kâse
 emzikli bardak
 Enez küpü

erik ağacından kaşık
 eşribe kâsesi
 fağfurî
 fağfurî bardak
 fağfurî buhûrdân
 fağfurî çanak
 fağfurî fincân
 fağfurî hokka
 fağfurî kâse
 fağfur-i kûze
 fağfurî küp
 fağfurî leğen ibrik
 fağfurî tabak
 fağfurî ve kârî Çini kavanoz
 fağfurî, mücevher kadeh
 fıçı
 fincân
 firûze şerbet kâsesi
 Gazze peşkir
 gurbâl
 güğüm
 gülâbdân
 gümüş güğüm
 gümüş hokka
 gümüş kadeh
 gümüş kazan
 gümüş kulplu tās
 gümüş lengeri
 gümüş sahan
 gümüş sürâhî
 gümüş tepsi
 harîr peşkir
 havân
 Hıtâyî fincân
 Hıtâyî kâse
 Hıtâyî münebbid tabakla
 hindistancevizi kabuğundan fincân
 hindistancevizi kabuğundan kâse
 hindistancevizi kabuğundan kaşık
 hokka
 hoşâb kâsesi
 hum
 husrevânî küp
 ığrıb
 ığrıb kayıkları
 ıskara
 ibrik
 ibrişim münakkaş peşkir
 imâret kazan
 İngiliz fıçı

iskemle
 İznik kâse
 İznik kavanoz
 kabliçsa
 kadeh
 kahve değirmeni
 kahve ibriği
 kahve makraması
 kahve tepsisi
 kalay âvânî
 kalay kumkuma
 kalay suhûn
 kalaylı âvânî
 kalaylı sini
 kalaylı tava
 kalaylı tepsi
 kalaylı ve altun yaldızlı maşraba
 kara çalı kökünden kaşık
 kâr-ı Çini hokka
 kâr-ı Kudûs kavanoz
 kâr-ı Kudûs hokka
 karıtya balık ağı
 kas'a
 kâse
 kassâb bıçağı
 kaşık
 kaşıklık
 kâşî âvânî
 kâşî ibrik
 kâşî kâse
 kâşî tabak
 kâşî-i çini bardak
 katremiz şişe
 kavanoz
 kavata
 kazan
 kebâb dollâbı
 kebâb şişi
 keçi tulumları
 kefgîr kepçe
 kehribâr kaşık
 kepçe
 keşkül
 kırba
 kızılıcak ağacından kaşık
 kil-i ser fincân
 kil-i ser hokka
 kil-i ser kâse
 kil-i ser kaşık
 koyun tulumu

kuknus burnu kaşık
 kumkuma
 kupa
 kurşum kumkuma
 kurşun güğüm
 kûze
 kûze-i sanavber
 külek
 küp
 Kûtâhiyye çanak
 Kûtâhiyye filcân
 Kûtâhiyye kâse
 Kûtâhiyye kûze
 Kûtâhiyye meşrebe
 Kûtâhiyye tabak
 leğen
 leğen ibrik
 lenger
 ma'âcîn hokkası
 ma'âcîn küp
 Mağrib küpü
 mahalle makraması
 makrama
 matara
 mecur
 mercan kaşık
 mertebânî
 mertebânî âvânî
 mertebânî filcân
 mertebânî kâse
 mertebânî tabak
 meşk
 meşrebe
 moran kadeh
 moran kâse
 moran şişe
 moran tas
 Moranın ardıc ağacı fıçısı
 murassa kaşık
 musanna sini
 mutallâ [yaldızlı] matara
 mutallâ leğen ve ibrik
 mutallâ ve müzehheb âvânî
 mücevher altun leğen ve ibrik
 mücevher buhûrdân
 mücevher fağfûri kâse
 mücevher gülâbdânlar
 mücevher ileğen ve ibrik
 mücevher kâse
 mücevher sahan

mücevher saplı kaşık
 mücevher ve murassa âvânî
 mücevher ve murassa matara
 müdevver tahta kepçe
 münakkaş fincân
 münakkaş sini
 münakkaş yağlık
 münebbet Portukali kâse
 münebbid fincân
 münebbid tabak
 münebbit kâse
 müşebbek buhûrdân
 müşebbek gülâbdân
 müzehheb ü mutallâ suhûn
 müzevvak kâse
 nârendk fıçısı
 necef kadeh
 necef kâse
 necef şişe
 necef tas
 neftî fincân
 nemekdân
 panî kâse
 pasdırma çuvalı
 penc merdî kâse
 peşkin
 peşkir
 peymâne
 pilaki tavası
 pirinc ileğen ve ibrik
 pirinc tas
 pirinçden buhûrdân
 pirinçden gülâbdân
 pîrûze fincân
 piyâle
 sahan
 sâkiye testisi
 saray yağlıkları
 sarı fincân
 sarı pirincten sahan
 sarı pirincten tepsi
 savatlı âvânî
 sedef hoş-âb kaşığı
 sedefkârî musanna kaşık
 sele
 senek su kabı
 Sennâr kâse
 Sennâr tabak
 sepet
 seylân kaşık

seylân tabak
 sığır derisinden sofrâ
 sığır tulumu
 sırçalı kâse
 sırçalı küp
 sıfâl
 sıh
 sim âvân buhûrdân
 sim âvân gülâbdân
 sim bardak
 sim ibrik
 sim kadeh
 sim leğen ve ibrik
 sim sini
 sim ü zer suhûn
 sim ü zer tepsi
 sim zeheb mutallâ gülâbdân
 sim zeheb-mutallâ buhûrdân
 sim-i hâlis hokka
 sim-i hâlis meşrebe
 sini
 sirke fıçısı
 sirke tulumu
 sivri toprak testi
 sofrâ
 su tulumu
 Sûdân tabağı
 sumak [su tulumu]
 summât
 surâhî bardak
 sūrâhî
 sūrâhî kûze
 şarâb fıçısı
 şerbet kâsesi
 şerbetî yağlık
 şeşhâne kâse
 şimşir kaşık
 şiş
 şişe
 şişe
 şuğl-i Kütahiyevî hokka
 şuğl-i Kütahiyevî kavanoz
 tabak
 tabla
 tâs
 taş
 Tatar kazganı
 tava
 tekne
 telâtin derisinden sofrâ
 telâtin kırba

tencere
tennûr
tepsi
tıhtâb kâse
tıhtâb tas
tîn-i Kâğızhânedan maşraba
tîn-i mahtûm kûze
tîn-i Sarıyârdan maşraba
tîn-i Sarıyâr kûze
tîn-i Sarıyârdan sûrâhî
tirepaze
toprak bardak
toprak çanak
tostağan yanî kulplu kadeh
tuç tas
tuç havân
tuç kumkuma
tulum
tunç sahan
turşu fıçısı
tûtiyâ kûze
tûtyâ güğüm
tuzluk kîsesi
türâb tencere
tûtûn kîsesi

ulbe
varul fıçı
yağ fıçısı
yağ tulumu
yağbâr
yağdân
yağlık
yağlık mahrama
yek-merdi kâse
Yemen kâsesi
yeşim tas
zenbîl
zerdûz makrama
zerdûz peşkir
zeytûn kökünden kaşık
zeytûni fincân
zibdiyye?
Zihne bardağı
Zihne kâsesi
Zihne kûzesi
zî-kıymet kâse
zî-kiymet tabak
zûmrûd fincân
zûmürrûd hoş-âb kaşığı
zûmürrûdden kâse

**Liste II: Seyahatnâme'de adı geçen hayvansal ve bitkisel yağlar
(43 adet, % 1,92)**

Akkirman yağı
balık yağı
bezir yağı/zeyt-i hâr
böbrek yağı
ceviz yağı
çürüş yağı
don yağı
Edremit zeytûnyağı
Gazze zeytûnyağı
Girid zeytûnyağı
iç yağı
ilık yağı
Karaburun zeytûnyağı
kebâb yağı
Kefe tereyağı
Kefe yağı
kendir tohumu
kenevir tohumu
Kerş yağı
Kili yağı
Kudûs zeytûnyağı
kuyruk yağı

Malkara Tereyağı
may
Mayak yağı
Mısır bezir yağı
Perezen yağı
say yağı/sarı yağ
simsim yağı
Sûsa zeytyağı
Şâm zeytûnyağı
şîr-i revgan/şırluğan
taâm zifiri
tahîne (susam yağı)
Taman yağı
Tarabulus-i Şâm zeyt yağı
Tekirdağ bezir yağı
teleme yağı
tereyağı
Urla zeytûnyağı
yağ/revgan
zeyt yağı/zeytûnyağı
zeyt-i asfûr
zifir

**Liste III: *Seyahatnâme*'de adı geçen baharat ve tatlandırıcılar
(74 adet, % 3,30)**

amber	kebâbe
amber sirkesi	Kefe tuzu
anison	Kemâh tuzu
Argane sirkesi	kimyon
asfûr	koknâr sirkesi
bahâr	limon rubu
Bakû zaferânı	limon suyu
besbâse	limon şükûfeleleri gülâbı
bûy tohumu	mâ-i nârenc
cevz-i bevvâ	misk/müşk
çörekotu	misket sirkesi
darçın	müşk-i Hoten
dâr-ı fûlûl	nârdeng
Edirne gülâbı	natrûn
Eflâk tuzu	Or tuzu
engür sirkesi	râziyâne
Erdel tuzu	rub
Freng biberi	Rûm sakızı
fûlûl	sakız/çam sakızı
fûlûl-i Hindî	sakız/mastaki sakızı
fûlûl-i siyâh/fûlûl-i esved	simsim/susam
Gabele tuzu	sirke
gül sirkesi	şemer yanî râziyâne (y)
gülâb/âb-ı gülâb/cüllâb	tefne (defne) yaprağı
Hacı Bektâş-ı Velî tuzu	Tophâne sirkesi
hardal	turunc şükûfeleleri gülâbı
haşhaş (tohumu)	turunc rubu
hummâs rubu	tuz/nemek
hûrmâ sirkesi	tüffâh sirkesi
İngilis sirkesi	ûd
kakule	ûd ü amber
kâkûle-i Habeş	Üskûdar sirkesi
kakule-i kebîr	Varvul tuzu
kakule-i sagîr	zaferân
karanfil	Zaferânbolu zaferânı
kardamânâ	zencebîl
Kâsımpaşa sirkesi	zibâd ?

**Liste IV: *Seyahatnâme*'de adı geçen unlu mamuller,
hamur işi ve ekmekler (193 adet, % 8,60)**

Acem çöreği	Arab gevreği
Akhisâr mekik ekmeği	Arnavud simidi
Alanya düreme etmeği	arpa ekmeği
Alanya yufka aş ekmeği	ays (y)
anasonlu ve çörekotlu ekmek	azık (y)
anisonlu çakıl etmeği	bâdemli çörek
anisonlu ve çörekotlu çakıl etmeği	bâdemli Ramazân pidesi

bahârlı börek
 bahârlı simid
 ballı börek
 ballı gözleme
 ballı kaykana
 ballı lokma
 bazlama
 beksumât
 beyâz çakıl ekmeği
 beyâz kâhî
 beyâz peksumât
 beyâz poğaça
 beyâz Ramazân pidesi
 beyâz simid
 bıldırcın böreği
 biberli börek
 börek
 buğday ekmeği
 buk (y)
 Bursa etmeği
 çakıl ekmeği
 çaku (y)
 çamuka?
 çavdar ekmeği
 çirişotu böreği
 çörek
 çörekotlu Ramazân pidesi
 çörekotlu ve râziyâneli ve anisonlu somun
 çörekotlu çakıl etmeği
 çörekotlu çörek
 çörekotlu ve sūsâmlı hâs ekmek
 darı ekmeği/hubz-i dâru/darı nânı
 delice nân
 dutmaç
 dürme etmeği
 ekmek/nân/hubz/hon
 esmerül levn ekmek/esmer nân
 fahfara nân
 fırancıla çöreği
 fotula
 françile
 futûr çöreği
 gâsûl tohumu ekmeği
 gevrek
 gözleme
 güllâç yufkası
 gümeç (y)
 hâbiz (y)
 haç (y)
 halka

halka çörek
 hamur/hamîr
 hâs [u] beyâz çörek
 hâs ekmek/nân
 hâs ve beyaz ekmek/nân
 hâs ve beyâz girde
 hâs ve beyâz lavaşa ekmeği
 hâs ve beyâz pide
 hâs ve beyâz somun
 haşhâş ve anisonlu Ramazân pidesi
 Havrân etmeği
 heldine ekmeği
 hevây dızlık (y)
 hileb (y)
 hurda simit
 hûrmâlî çörek
 ipsomi (y)
 kabak böreği
 kâhî
 kâhki
 kâk
 kalimbok ekmeği
 karâkîş (y)
 karanfil ve darçın suyuyla ekmek
 karanfil ve kakulalı yağlı çörek
 katmer beyâz çörek
 katmer beyâz yağlı çörek
 katmer çörek
 katmer gözleme
 katmer kâhî
 katmer şeref çöreği
 katmer yezd çöreği
 katmerce
 kaymak börek
 kefk-i Hemedân?
 kehak halka çöreği
 kehak (y)
 keklik böreği
 kener (y)
 Kerkûk ekmeği
 kete
 kete çöreği
 kırüh (y)
 kızıl darı ekmeği
 kinaf (y)
 kirde
 kirde çöreği
 komoştovar (y)
 koyal (y)
 kömeç (y)

külde pişmiş ekmek	sacda pişen yufka ekmeği
Kûtâhiyye kirdesi	sehâ (y)
Lâdik ekmeği	simid
lahmı acınlı börek	simid halka
Latin ekmeği	simsimli halka kahki
lavaşa/lavaşa nânı	sini börekleri
lavaşa yufkası	sipov (y)
lokma	siyâh etmek
lokum	somun
Macar ekmeği	söbû etmek
manro (y)	sûsâmlı çörek
mekik böreği	süsenli sipov ekmeği
mekik ekmeği	Şâm börekleri
memecik ekmeği	şehriyye
mutabbak	şilbe çörek
mutabbak bahârlı börek	tabla börekleri
mutabbak börek	Taman [Kırım] böreği
mutabbak çörek	tava böreği
mutabbak kâhk	tavuk böreği
mübtecel françile ekmeği	tennûr ekmeği
nohudlu simit	tennûr kirdesi
nohutlu çörek	tereyağlı bazlama
nohutlu simit çöreği	tereyağlı futûr çöreği
Osmânî etmek	tereyağlı mutabbak börek
parya bazlaması	Tiflis nânı
pastaliko (y)	Tophâne somunu
peynirli börek	Tophânenin İsa Çelebi somunu
pide	turaç böreği
pirinç ekmeği	yağlı çörek
pişi	yağlı halka
pişi lavaşa yufka ekmeği	yağlı kâhî
pişmiş yumurtalı yağlı çörek	yağlı lokum
poğaç	yufka
pûrî (y)	yufka ekmeği
rağîf ekmeği	yulaf ekmeği
râyizâneli ve çörekotlu sipov ekmeği	yumurtalı börek
raziyâneli, çörekotlu, susamlı sipov ekmeği	yumurtalı çörek
ruçka (y)	zaferânlı çörek
Sabanca ekmeği/nânı	zaferânlı Ramazân pidesi
Sabanca somunu	

Liste V: *Seyahatnâme*'de adı geçen etler ve sakatatlar

(183 adet, % 8,15)

Adana câmûsu	at egeği kemikleri basdırması (k)
âdem eti	at eti
âdem leşi kebâbı	at eti kebâbı
Alman câmûsu	at kaburgası kazısı
arslan eti	at kazısı
aşğul (y)	at kulunu
at bağıracağı	at şikenbesi

av eti/şikâr eti
 bagal-i berrî (y)
 bağırsak
 bakar
 bakar lahmı
 bakar-ı beyâbânî
 baş paça/kelle paça
 baş/kelle
 Benî İsrâîl koyunu
 boğa
 böbrek
 böbrek kebâbı
 büryân kebâbı
 câmûs
 câmûs eti
 câmûs-ı beyâbânî
 câmûs-ı Habeşi
 ceyrân
 cızbız kebâbı
 ciğer kebâbı
 ciğer köftesi kebâbı
 Circe câmûsu
 Circe ganemi
 Cize ganemi
 Cize sığırı
 çevren
 çiğ et
 çöl sığırı
 dana
 deve ciğeri
 deve/cemel
 deve/cemel eti
 Dobra-Venedik sığırı
 dombay eti
 dombay kebâbı
 domuz eti
 dös
 düzde büryân
 Engürü paçası
 Engürü pasdırması (k)
 erkeç
 erkeç teys-i beyâbânî eti
 et sucuğu (k)
 et/lahm/güşt
 fil eti
 gâv-ı beyâbânî
 gazâl eti
 gergedân eti
 geyik eti
 gûsfend eti

gûsfend-i kühi
 gûsfend-i Mahmûdî
 gûsfend-i yabanî
 hargûş-ı sahrâyî
 hınzır kebâbı
 hûric (y)
 inek eti
 is pasdırması
 işkembe
 kakac (k)
 kanlı kebâb
 kaplan eti
 kaplıbağa eti
 kara talak kebâbı
 karaca eti
 karaca eti kebâbı
 Karamân koyunu
 karatavuk kebâbı
 Kayseri pasdırması (k)
 kazık boynuz eti
 kebâblık et
 kebş
 kebş-i beyâbânî
 keçi eti
 kedi eti
 kebş
 kırkbayır
 kıryaş (y)
 kış kuzusu
 kıvırcık koyun eti
 Kili koyunları
 Kili pasdırması (k)
 kimyonlu pasdırma (k)
 kimyonlu sığır pasdırması (k)
 kirde kebâbı
 koç
 koyun başı/kelle-i ganem
 koyun ciğeri
 koyun eti/ganem eti
 koyun kebâbı
 koyun paçası
 koyun pasdırması (k)
 kômüş
 kulun eti
 kuzu büryân
 kuzu ciğeri
 kuzu eti
 kuzu kapaması
 kuzu kebâbı
 kuzu kellesi

kuzu paçası	şiş kebâb
Kütâhiyye paçası	şişde kebâb
Kütâhiyye tennûr kebâbı	tablalı eti
lahm-ı kadîd (k)	talak kebab
lahm-ı kurbân	Tarsus câmûsu
lahm-ı semîn/lahm-ı şahm/semiz et	tavşan/hargûş/erneb eti
lahm-ı tarî	tay eti
maş (y)	taylak eti (y)
Mekke koyunu	tennûr kebâbı
mis (y)	tayr eti
misk kedisi eti	teys
mumbâr	tiftik keçisi eti
oğlak	tilki eti
Osmâncık koyunu	timsâh eti
öküz	timsâh kebâbı
paça	toklu kuzu kebâbı
pasdırma (k)	tuzlanmış etler (k)
pençe?	Türkmân koyunu
pençeviş [kebâbı]	vahşî âhû eti
sakankur eti	Van câmûsu
Sakız cezîresi sığırı	yaban at eti
semîn yayla kuzusu	yaban deve eti
semiz et	yaban donbay eti
sıçan/yer sıçanı eti	yaban eşek eti/hımâr-ı beyâbânî
sığın eti	yaban keçi
sığın kebâbı	yaban koyunu
sığır eti	yaban kuzusu
sığır kebâbı	yaban sığını
sığır kelleleri	yaban tavuğu
sığır paçaları	yağmurca
sığır pasdırması (k)	yılan eti
Siroz câmûsu	yutak
söğüş et	yürek
su pasdırması? (k)	yürek kebâbı
sucuk (k)	yüz pastırması? (k)
sûlice bağırsak?	zifâf paçası
şirden	zurlapâ eti
şirden kebâbı	zürâfe pîçe kebâbı

Liste VI: *Seyahatnâme*'de adı geçen tavuklar, diğer kanatlılar ve yumurtalar (49 adet, % 2,19)

angıt kuşu	dicâc/dücâc
beğ aş (y)	dolma tavuk kapaması
bıldırcın	fahta
bûlbûl	güvercin/kebûter
çepeç (y)	güvercin kebâbı
çil	güvercin palazı
çullu cücük (y)	Habeş tavuğu
deve kuşu	Hind tavuğu
deve kuşu yumurtası	horos

ımlık horos
ımlık tavuk
kaplıca burka (y)
kaz
kaz yumurtası
keklik
keklik kebâbı
keklik yahnisi
kor tavuğu/yaban tavuğu
lahmı tuyûr
Leh tavuğu [hindi]
Leh tavuğu büryânı
Leh tavuğu kapaması
Leh tavuğu kebâbı
Mısır tavuğu [hindi]
Mısır tavuğu kebâbı

mirişk (y)
murg eti
ördek
piliç
selvâ
serçe
süglün
tavuk çullaması
tavuk yumurtası
tavuk/makiyan
toy kuşu
turac
turna kuş
üğeyik kuşu
yumurta/beyzâ

Liste VII: *Seyahatnâme*'de adı geçen çorbalar (45 adet, % 2,00)

anberli çorba
aşı baba/baba çorbası
böğrilce çorbası
buğday/gendüm/hınta çorbası
çorba/çobra/şorbâ/şûrbâ/aş
darı çorbası
dutmaş çorbası
firik şorbasi
hapsi/hamsi çorbası
hülbe çorbası
işkembe çorbası/ta'âm-ı mahmûrân/ zerâfet
ü kabâhat çorbası
kefal balığı çorbası
kujı çorbası
kıraklı çorbası
kuzulu buğday çorbası
lahana çorbası
lahm pâreli buğday çorbası
lahşa/lakişe çorbası
limon sulu ekşi çorba
maslûka
mastaba çorbası/aşı
mercimek /ades çorbası

nemekdân çorbası?
nohud-âb
otlu çorba
oyan (y)
pasta çorbası (y)
perhiz çorbası
piliç çorbası
piliç maslûkası suyu
Pir Dede Sultan çorbası
pirinç/rûz çorbası
sala balığı çorbası
südlü aş
şorbâ-yı Halil
taâm-ı atik
tarhana çorbası
tavuk maslûkası
tavuklu buğday çorbası
tovga çorbası
un çorbası
üzümlü tarhana?
yılan çorbası
yoğurdlu buğday çorbası
yoğurdlu firik şorbasi

Liste VIII: *Seyahatnâme*'de adı geçen pirinç çeşitleri ve pilavlar (62 adet, % 2,76)

ahmer-gün pirinc
amber pilâv
Arnavud Belgradı pirinci
avşıla pilâv
avşulalı kükü pilâv

Ayn-i rûz pirinci
Ayntâb pirinci
bâdem/bâdâm pilâv
balık pilâv
Beğbâzârı pirinci

Birimbâl pirinci
 bulgur pilâvı
 çilâv pilâv
 Dimyât pirinci
 dud pilâv
 düzdeh büryân pilâv
 Fereskûr pirinci
 fısdık pilâv
 Filibe pirinci
 firik pilâvı
 Gılân pirinci
 gülnâr pilâv
 herse pilâv
 Hindistân pirinci
 hoş [hoşık?] pilâv
 hoşık/hûşek/haşek pilâv
 Hoy pirinci
 İslâmbolî pirinç
 kabuklu pirinç
 keklık pilâv
 kılçıklı pirinç
 kırma bâdem pilâv
 kişmiş pilâv
 köfte pilâv
 köse [köfte?] pilâv
 kuskus pilâvı

kübeybe pilâv
 kükü pilâv
 Maraş pirinci
 mâverd pilâv
 Menzile pirinci
 Mısır pirinci
 mu'amber pilâv
 muza'fer pilâv
 nâr pilâv/rummân pilâv
 Niksâr pirinci
 pilâv
 pirinç pilâvı/rûz pilâv
 pirinç/rûz
 pişegen pirinç
 Reşid pirinci
 Revân pirinci
 Revân pirinci pilâvı
 Saîrd pirinci
 sanavber pilâv
 sarımsak pilâv
 sultânî pirinç
 şehriye pilâvı
 şille pilâv
 tâze teleme yağıyla pilâv
 ûd/od pilâv
 yoğurdlu pilâv

Liste IX: *Seyahatnâme*'de adı geçen deniz ürünleri ve yemekleri (139 adet, % 6,19)

acarlı balık
 âdem balığı
 alabalık
 alabalık la'l gûn pullu
 alakerda balığı
 alcık balığı
 atrina
 balık başı
 balık beyni
 balık çorbası
 balık kapaması
 balık kebâbı
 balık kurusu
 balık salamurası
 balık suyuna pilavcık
 balık tavaşı
 balık turşusu
 balık yahni
 balık yumurtası
 balık/mâhi/mâ'ide/semek/hût
 beğ balığı

buncu
 çağa balığı
 çıka balığı
 çiğ balık eti
 çime balığı
 çiroz
 çuçurya
 çüngüs balığı
 deniz amı?
 deniz kestânesi
 dilçe balığı
 elhalinûbe balığı
 Ereçek balığı
 fıçıda balığı
 gelincik balığı
 gümüş balığı
 hapsi böreği
 hapsi kebâbı
 hapsi pilakisi
 hapsi yahnisi
 hapsi/hamsi balığı

hârûn balığı
 havyar
 hediyye balığı
 horosya
 hûb balığı
 hût-i İdrîs/semek-i ri'âde
 ihtapot
 ırgı balığı
 ıstakoz
 ipsarya (y)
 iskorbid
 ismodik balığı
 istaride
 istavrid
 istiridye
 izmarid
 kalaklı kefal
 kalkan balığı
 kara havyar
 kara sazan
 karabalık havyanı
 kaya balığı
 kefal
 kepî balığı
 kerevit
 kılıçbalığı
 kırgı balığı
 kızıl kalkan balığı ?
 kızılcıa tekir/la'l-gün tekir
 kolyoz
 kulaklı (kalaklı?) kalkan
 kürek balığı
 küreki?
 lakoz
 levrek
 liçse balığı
 lipâta balığı
 livne balığı
 lom balığı
 lûfer/ülûfer/nîlûfer
 mâide-i mâhî
 mercân balığı
 mersin balığı
 midye
 midye pılavı
 minâ balığı
 misarya
 misk balığı
 morina balığı
 müteferrika

Nîl balığı
 paçoz
 pağurya
 palamıda
 pisi balığı
 Popova balığı
 pullu balık
 sağorine
 sala balığı
 sala balığı tavası
 sarık balığı
 sazan balığı
 sazan balığı kapaması
 sebz balığı
 semek-i İbrâhîm [barbunya]
 serdelye balığı
 sıkı balığı
 sîmî balığı
 sindiye balığı
 som balığı
 söve balığı
 sülügen
 sülüne
 sürhendâm
 şıba balığı
 şilbe balığı
 tarak
 teke
 tekir balığı
 tirkiz balığı
 turna balığı
 tuzlu balık
 tuzlu yılan balığı
 uskumru
 uştuka balığı
 uştuka balığı tavası
 üsmük
 Van deryâsı balıkları
 Vardar balığı kapaması
 vilya balığı
 yassı balık
 yengeç
 yılan balığı kebâbı
 yılan balığı/mâr-i mâhî
 yılaya
 Yûsuf balığı/semek-i Yûsuf
 zerefşân alabalık

Liste X: *Seyahatnâme*'de adı geçen baklagiller (12 adet, %0,53), sebzeler-yeşillikler-yumrular (70 adet, % 3,12) ve yenilebilir otlar (17 adet, % 0,76) Toplam: 99 adet, % 4,41

acûr	kök çemeni
acûru'l-ahzar	kurkâs
Adana kabağı	kurum ?
alabaş	lahana/kelem
ankurya (y)	Lanka hıyarı
bakla/fûl	lisân-ı sevr
bal kabağı	lobya
bamya	madenos
Bosna lahanası	marul
böğrölce	maş
Bursa turpu	mercimek/ades
cacih otu	Mısır kabağı
çiriş otu	Mısır mercimeği
dolma kabağı	Mısır patlıcanı
dudum (y)	mor patlıcan
dürüş otu	Mora patlıcanı
Elvâh kabağı	mülûhiyye
enginar	na'nâ
evşe?	nebâtât [û] giyâhât
Freng kabağı	nebâtât kökleri
habbu's-selâtîn?	nohud/hummûs
habbû'l-leziz	patlıcan
Hasankeyf şalgamı	pazı
havuç	pırasa
heldine baklası	pıvaz (y)
hınza (y)	pürçüklü (y)
hiyâr	reybâs/rîbâs
hunza (y)	reyhân
hülbe	roka
hümûl kökü	Rûm kabağı
ıspanak	Rûm mercimeği
ışkın/ışgın	Rûm salatası
kabak	Rûm sarımsağı
kandır (y)	Sâird pürçüklüsü
kapuska/kapusta	salata
karnebît	sarımsak/fûm
kassâ/kıssâ	sebzevât
kebbârî	sepüger (y)
kenger	siyâh turp
kerefis	soğan
keşür (y)	su kabağı
kıjı ot	sürâhî dolma kabağı
kırah	şâh lahana
kırmızı havuç	şalgam
kırpıs?	tavuk yüreği
kızıl ağaç (y)	tere
kormidya (y)	turmus

turp
Van lahanası
yer sapı (y)

za'ter-i Halil
zerhar (y)

**Liste XI: *Seyahatnâme*'de adı geçen kabuklu-kabuksuz,
yaş ve kuru meyveler (480 adet, % 21,38)**

abdüllâvî	abdüllâvî	ekmek ayvası	ayva
alıç	alıç	Lefke ayvası	ayva
Abbâsî armudu	armut	papa ayvası	ayva
ahlât armudu	armut	Şâm ayvası	ayva
armud/emrûd	armut	tekkeşin ayvası	ayva
Armudlu emrûdu	armut	bâdem/levz	badem
Âzerbâyçân emrûdu	armut	İzmir bademı	badem
beğ emrûdu	armut	çakılı (çağla)	badem (y)
Beğbâzârı emrûdu	armut	ceviz	ceviz
Beybini emrûdu	armut	Mudurnu cevizi	ceviz
Bitlis emrûdu	armut	Rûm cevizi/ceviz-i rûmî	ceviz
Engürü emrûdu	armut	gûz	ceviz (y)
Gilân emrûdu	armut	ahmer cümmeyz	cümmeyz
gök sulu emrûd	armut	beyâz cümmeyz	cümmeyz
gûlâbî emrûdu	armut	cümmeyz	cümmeyz
Hoy emrûdu	armut	sarı cümmeyz	cümmeyz
hûsn-i yûsuf emrûdu	armut	çilek	çilek
ısı yemez emrûdu	armut	yer çileği	çilek
Karamân emrûdu	armut	Arabkir dudu	dut
kış emrûdu	armut	beyâz dud	dut
Kûtâhiyye emrûdu	armut	Divriği dudu	dut
Lâdik emrûdu	armut	dud	dut
Lahicân emrûdu	armut	ekşi dud	dut
Malatıyye emrûdu	armut	ekşi kara dud	dut
melçe/meleçe emrûdu	armut	kara dud	dut
Merend emrûdu	armut	mor dud	dut
necm-i halef emrûdu	armut	sarı dud	dut
Ohri emrûdu	armut	siyâh dud	dut
Ordubâr emrûdu	armut	dud kurusu	dut (k)
peygamber/nebî emrûdu	armut	pizuli	dut (y)
sebz-gün emrûd	armut	Akhisâr elması	elma
Tesû emrûdu	armut	Akşehir elması	elma
yere basmaz emrûdu	armut	asfaru'l-levn tûffah	elma
zenâne emrûdu	armut	Aspuzu elması	elma
Abbâsî armudu kurusu	armut (k)	cângülü tûffah	elma
armud/emrûd kurusu	armut (k)	Duvrak-Basra elması	elma
oğlan pabucı	armut (ky)	elma/tûffâh/sib	elma
işkuk	armut (y)	ferik elması	elma
kemertme (ahlat armudu)	armut (y)	firenk elması	elma
pishâli	armut (y)	Harput hezârî elması	elma
ayva/sefercel	ayva	hayevânî elma	elma
baba ayvası	ayva	İzmit'in ferik elması	elma
Duvrak ayvası	ayva	İzmit'in misket elması	elma
Edirne ayvası	ayva	kırmızı-sarı elma	elma

kış elması	elma	cevz-i hindî	hindistancevizi
Kocaeli elması/ tûffâhı	elma	kil-i ser	hindistancevizi
Kocaeli misket elması	elma	Akka hûrmâsı	hurma
Köstendil elması	elma	âsî hûrmâ/dom hûrmâsı	hurma
Malatıyye elması	elma	Bağdad hûrmâsı	hurma
Medîne elması	elma	Basra hûrmâsı	hurma
misket elması	elma	bedrayî hûrmâ	hurma
seylânî tûffâh	elma	beledî hûrmâ	hurma
sibet milânî	elma	beyâz hûrma	hurma
Sinop elması	elma	Burullûsî hûrmâ	hurma
Sudak elması	elma	Cevâzir hûrmâsı	hurma
Şâmî tûffâh	elma	çelebi hûrmâsı	hurma
tebekânî elma	elma	elif hûrmâsı	hurma
Van elması	elma	Gazze hûrmâsı	hurma
yeşil elma	elma	hastâvî hûrmâ	hurma
zaferânî tûffâh	elma	Hicâz hûrmâsı	hurma
hiçhör	elma (y)	hûrmâ/temr	hurma
yabluka	elma (y)	hûrmây-ı bestânî	hurma
emlec	emlec	hûrmây-ı Elvâhî	hurma
Ali Fakılar eriği	erik	hûrmây-ı Hamevî	hurma
bardak eriği	erik	hûrmây-ı İsvânî	hurma
Belhî âlûsu	erik	hûrmây-ı kaderî	hurma
Berekâtlı âlûsu	erik	hûrmây-ı medenî	hurma
Birgili eriği	erik	hûrmây-ı selvânî	hurma
Buhârâ âlûsu	erik	hûrmây-ı şahmî	hurma
dal eriği	erik	hûrmây-ı tıyn	hurma
Derende âlûsu	erik	Kâhire hûrmâsı	hurma
erik/âlû/encâs	erik	kırmızı hûrmâ	hurma
etli kumru	erik	Kureyn hûrmâsı	hurma
Fransa eriği	erik	Lahsa hûrmâsı	hurma
göğem eriği	erik	la'l pâre hûrmâ	hurma
göğemi Timişvar	erik	Medîne hûrmâsı	hurma
Horasan âlûsu	erik	mor hûrmâ	hurma
Mardin âlûsu/encâsı/eriği	erik	Saîdî hûrmâ	hurma
Nehâr âlûsu	erik	sarı hûrmâ	hurma
Ohri âlûsu	erik	Sebzi Râ hûrmâsı	hurma
Pojeğa eriği	erik	siyâh hûrmâ	hurma
sarı erik/âlû-yı zerd	erik	temr-i Habeşî	hurma
sarı küçük erik	erik	temr-i Hindî	hurma
siyâh erik	erik	yaban hûrmâ	hurma
Freng incîri [kaktüs mey.]	eşek inciri	unnâb	hünnap
fındık	fındık	iğde	iğde
Rûm fındığı	fındık	Agriyomasa incîri	incir
Şane fındığı	fındık	âhîr-i şitâ inciri	incir
butum	fıstık	ak lop	incir
sanavber fısdığı	fıstık	Aydın lopu	incir
fısdık	fıstık	bâdencân incîri	incir
Şâm fısdığı	fıstık	ballı lop	incir
pesde-i handân	fıstık (y)	beyâz incir	incir
hiyârşenbe	hiyârşenbe	çiçek incîri	incir

dede salı lopu	incir	Bostân Adası kavunu	kavun
Freng incîri	incir	Bühtân kavunu	kavun
gök lop	incir	çay kavunu	kavun
haşhaşlı lop	incir	Deli Reîs kavunu	kavun
hurde yeşil incîr	incir	Dergezîn kavunu	kavun
ıssı yemez lopu	incir	Diyârbekir kavunu	kavun
incîr/tîn	incir	dümeyrî kavun	kavun
kara lop	incir	Geyve kavunu	kavun
kızıl lop	incir	kavun/bittîhul-asfer	kavun
Kilis incîri	incir	Mekke kavunu	kavun
Köşk şehri lopu	incir	sarı kavun	kavun
lop	incir	Şat kavunu	kavun
mısmış lop	incir	şellâye kavunu	kavun
mor lop	incir	şemâma kavun	kavun
müşklü lop	incir	Van diyârı kavunu	kavun
nakîb lopu	incir	bazın	kavun (y)
Nâzlı incîri	incir	hışır	kavun (y)
Rûm incîri	incir	hışırka	kavun (y)
sarı lop	incir	nesû	kavun (y)
siyâh incir	incir	pepon	kavun (y)
sultân lopu	incir	al Hamavî	kayısı
Sultanhisâr incîri	incir	beğ kumru	kayısı
şeker incîri	incir	beyâz kumru	kayısı
şekerli lop	incir	Hamavî kayısı	kayısı
ter lop	incir	Hamevî mişmiş	kayısı
Trabzon inciri	incir	kamerî kayısı	kayısı
yediveren incîr	incir	kamerûd-devle/ kamereddîn	kayısı
yeşil lop	incir	kayısı/mışmış	kayısı
incîr kurusu	incir (k)	kumru kayısı	kayısı
ballı darı	incir (y)	mişmiş âlûsu	kayısı
hejin	incir (y)	sarı Hamavî	kayısı
leğay	incir (y)	sulu kumru	kayısı
lehmak	inciy (y)	Şâm kayısı	kayısı
kâbüli	kâbüli	kaysâlû	kayısı?
karayemiş	karayemiş	keçiboynuzu/hârnûb	keçiboynuzu
Burlos karpuzu	karpuz	ballı gure	keçiboynuzu
karpuz/harbuz/ bittîhul ahzar	karpuz	(y)	
Kureyn karpuzu	karpuz	aşlama kestâne	kestane
Lapseki karpuzu	karpuz	Bursa kestânesi	kestane
Lubye karpuzu	karpuz	kestâne	kestane
mâvî karpuz	karpuz	dombak	kestane (y)
harbeze-i Mecdû'd-dînî	karpuz	eşho	kestane (y)
Mekke karpuzu	karpuz	tüğlice donbak	kestane (y)
Remle karpuzu	karpuz	kızılıç-ı Çubuklu Bağçe	kızılıçık
harbücakı	karpuz (y)	kızılıçık	kızılıçık
hindîvâne	karpuz (y)	çom	kızılıçık (y)
zebeş	karpuz (y)	Banyaluka kirazı	kiraz
Beğbâzârı kavunu	kavun	beyâz gülnâr	kiraz
beyâz bakır kavunu	kavun	beyâz kiraz	kiraz

Bozdağ Yaylası kirazı	kiraz	pelit meyvesi	pelit
dilberlebi kirazı	kiraz	baba şeftâlûsü	şeftali
gülnâr kirazı	kiraz	beyâz şeftâlû	şeftali
gülnârî Rûm	kiraz	cânî şeftâlû	şeftali
Hisâr kirazı	kiraz	çelebi cüce şeftâlûsü	şeftali
İslâmbol kirazı	kiraz	dilberân şeftâlûsü	şeftali
Kayacık kirazı	kiraz	durrâki şeftâl	şeftali
keçi memesi kirazı	kiraz	et şeftâlûsü	şeftali
kiraz	kiraz	papa (baba?) şeftâlûsü	şeftali
la'l-gün kiraz	kiraz	sultânî şeftâlû	şeftali
Mevlevihâne kirazı	kiraz	şeftâlû	şeftali
Nif kirazı	kiraz	şeftâlû-yı İslâmbol	şeftali
Secova kirazı	kiraz	tebekânî şeftâlû	şeftali
siyâh kiraz	kiraz	tûlûce yumru	şeftali (y)
Sudak kirazı	kiraz	Trabuzan hûrmâsı	Trabzon hurması
yayla kirazı	kiraz	nârenc	turunç
kiraz kurusu	kiraz (k)	turunc	turunç
dikdük	kiraz (ky)	ûvez	ûvez
saplıca	kiraz (ky)	âb-ı can üzümü	üzüm
bâk	kiraz (y)	Ağırbinik üzümü	üzüm
kocayemiş	kocayemiş	al engür	üzüm
ağaç kavunu	limon	alaca üzüm	üzüm
hummas limonu	limon	âveng üzümü	üzüm
kebbât	limon	avnik üzümü	üzüm
limon	limon	bakrânî üzümü	üzüm
limon-ı kâtî'u's-sümûm	limon	barmak üzümü	üzüm
Haleb mersini	mersin	Bâzârköy kumla üzümü	üzüm
mersin yemişi	mersin	beğlerce üzümü	üzüm
muşmula	muşmula	beyâz üzüm	üzüm
döngel	muşmula (y)	Bozcaada üzümü	üzüm
mevz	muz	Cem Şâh üzümü	üzüm
nâbık/nâbika	nabik	cem üzümü	üzüm
Acem diyârı nârı	nar	çekirdeksiz üzüm	üzüm
Demirhisâr nârı	nar	Dol deresi üzümü	üzüm
Ermenek nârı	nar	dürbülû üzüm	üzüm
Eyyüb lüffân nârı	nar	düzenli (?) üzümü	üzüm
Fûvve nârı	nar	Erdek mikset üzümü	üzüm
Gemleyik nârı	nar	Erganî engürü	üzüm
Hâsköy nârı	nar	Feyyûm üzümü	üzüm
İslâmbol lüffânı	nar	Frenk üzümü	üzüm
İstanköy lüffân nârı	nar	Furuşka üzümü	üzüm
İzmir nârı	nar	Gingöş üzümü	üzüm
Karaferye lufanı/nârı	nar	Halilü'r-rahmân üzümü	üzüm
Maraş nârı	nar	ham üzümü	üzüm
nâr/lüffân/rummân	nar	Hanya üzümü	üzüm
Narda nârı	nar	hora üzümü	üzüm
Niksâr nârı	nar	Hoy engürü	üzüm
Şehribân nârı	nar	hurde engür	üzüm
Urfa nârı	nar	hüsâmî üzümü	üzüm
nar kurusu	nar (k)	İstanköy üzümü	üzüm

İzmir üzümü	üzüm	kuru üzüm	üzüm (k)
kaba parmak üzümü	üzüm	çamıç	üzüm (ky)
kabak üzümü	üzüm	sûz	üzüm (ky)
kadın parmağı üzümü	üzüm	âvôh	üzüm (y)
Karabâğlar üzümü	üzüm	istafilya	üzüm (y)
Karınca köyü üzümü	üzüm	kurzeni	üzüm (y)
keşmekeş (?) üzümü	üzüm	musuv	üzüm (y)
Kınâ üzümü	üzüm	tirî	üzüm (y)
kıradına üzümü	üzüm	Tekirdağ vişnesi	vişne
kırmızı kış üzümü	üzüm	vişne	vişne
kış üzümü	üzüm	yer vişnesi	vişne
kişmiş üzümü	üzüm	vişne kurusu	vişne (k)
koruk	üzüm	kişne	vişne (y)
kudsi üzümü	üzüm	Hoy zerdâlûsu	zerdali
Kumla bağları engürü	üzüm	Merende zerdâlûsu	zerdali
kumla üzümü	üzüm	Ordubâr zerdâlûsu	zerdali
kuş üzümü	üzüm	Tesû zerdâlûsu	zerdali
Kuşadası engürü	üzüm	zerdâlû	zerdali
la'l-gûn üzüm	üzüm	zerdâlû-yi hulvî	zerdali
melikî üzümü	üzüm	zerdâlû kurusu	zerdali (k)
Merend engürü	üzüm	Aydonat zeytûnu	zeytin
misket alaca üzümü	üzüm	Edremit zeytûnu	zeytin
misket üzümü	üzüm	Gaçıça zeytûnu	zeytin
Mudanya üzümü	üzüm	Gazze zeytûnu	zeytin
nâmık üzümü	üzüm	Girid zeytûnu	zeytin
necm-i Ahmedî üzümü?	üzüm	Karaburun zeytûnu	zeytin
razakî üzümü	üzüm	Koron zeytûnu	zeytin
Rûmiye engürü/ üzümü	üzüm	Kudûs zeytûnu	zeytin
saralı üzümü	üzüm	Mekri zeytûnu	zeytin
sarı kış üzümü	üzüm	Modon zeytûnu	zeytin
sarı üzüm	üzüm	mor zeytûn	zeytin
Semendire üzümü	üzüm	Şâm-ı Şerîf zeytûnu	zeytin
Sincâr Dağı üzümü	üzüm	Tarabulus-i Şâm zeytûnu	zeytin
sirgi üzümü	üzüm	Urla zeytûnu	zeytin
siyâh üzüm	üzüm	zeytûn	zeytin
Şâm üzümü	üzüm	cevz-i gülbeser	tanımlanamadı
Şâm'in zeynî üzümü	üzüm	karman	tanımlanamadı
şıralı üzüm	üzüm	kaysı nârî	tanımlanamadı
tabarze engürü	üzüm	kudret meyvesi	tanımlanamadı
ter gömlek üzümü	üzüm	kuş yemişi	tanımlanamadı
tilki kuyruğu üzümü	üzüm	levzûrimte	tanımlanamadı
Urla'nın çârşû üzümü	üzüm	levzû'n-nebî	tanımlanamadı
üzüm/engürü/ineb	üzüm	Eski dünya meyveleri	diğer
yaban üzümü	üzüm	meyve/fakihe/müsmirat	diğer
yarbaşı bağları üzümü	üzüm	Yeni dünya meyveleri	diğer
yediveren üzüm	üzüm		
yeşil kış üzümü	üzüm		
Ziriki üzümü	üzüm		
kişmiş kuru üzüm	üzüm (k)		
kuru siyâh üzüm	üzüm (k)		

**Liste XII: *Seyahatnâme*'de adı geçen tatlılar ve şeker çeşitleri
(303 adet, % 13,50)**

ağda	ağda	oğul balı	bal
Tavşanlı ağdası	ağda	petek balı	bal
aseli âşûrâ	aşure	Rûm aselleri/balları	bal
âşûrâ	aşure	sarı bal	bal
sûkkerî âşûrâ	aşure	Semendire balı	bal
bâdemli baklava	baklava	Sıgla balı	bal
baklava	baklava	Sincâr balı	bal
Belgrad baklavası/		Sirem balı	bal
Belgradî güllaç baklavası	baklava	Sivrihisâr balı	bal
güllâç baklavası	baklava	süzme bal	bal
hapsi baklavası?	baklava	Timişvar balı	bal
kaymak baklavası	baklava	Vidin balı	bal
sarığı burma (baklava gibi)	baklava	hingivî	bal (y)
Abaza balı	bal	med	bal (y)
Adana balı	bal	bâdemli samsa	hamur tatlısı
Akdağ balı	bal	ballı kaykana	hamur tatlısı
aseli hâlis	bal	gurâbiyye	hamur tatlısı
aseli musaffâ	bal	gurâbiyye gevreği	hamur tatlısı
Atina balı	bal	halka çini helvâsı	hamur tatlısı
Avlonya asel-i musaffâsı	bal	halka helva	hamur tatlısı
Aydos balı	bal	katâyif	hamur tatlısı
bal/asel/engübin	bal	katâyif rişterleri	hamur tatlısı
balısıra balı	bal	Konya zülbiyyâtı	hamur tatlısı
Ballıbadra balı	bal	künige/künefe	hamur tatlısı
beyâz bal	bal	lokma	hamur tatlısı
Budin balı	bal	mâhîce	hamur tatlısı
Bûkreş balı	bal	memûniyye	hamur tatlısı
delice bal	bal	samsa	hamur tatlısı
dud balı	bal	yağlı ballı gözleme	hamur tatlısı
Eflak u Boğdan aselleri/		zülbiyye helvâsı	hamur tatlısı
balları	bal	arşın helvâsı	helva
Erdel balı	bal	âsıdiyye	helva
Furuşka balı	bal	bâdemli helvâ	helva
Girid balı	bal	bahâr helvâsı	helva
gömeç balı	bal	Basra helvâsı	helva
Hazret-i Şem'ün balı	bal	cân helvâsı	helva
Hortas balı	bal	cevziyye	helva
İzmir balı	bal	Edirne helvası	helva
Karahisar balı	bal	elvân helvâ	helva
kilise balı	bal	fısdıkıyye	helva
koç başı balı	bal	gâzîler helvâsı	helva
kovan balı	bal	Güzelhisar-Aydın helvâsı	helva
Koylhisâr balı	bal	Hamavî halvâ/helvây-ı	
Kûhî Verek balı	bal	Hamevî	helva
kurd balı	bal	helvâ	helva
Malatıyye balı	bal	helvây-ı ebyâz	helva
Mora balı	bal	helvây-ı Kureyşî	helva
neftî reng bal	bal	helvây-ı mirây	helva

hürmâ helvâsı	helva
ketâniyye	helva
kırma bâdem helvâsı	helva
Konya helvâsı	helva
kozlu helvâ	helva
leblebili helvâ	helva
levzine helvâsı	helva
merhûm helvâsı	helva
Mısır helvâsı	helva
mümessek helvâ	helva
mümessek ve muamberîn helvâ	helva
nûriyye helvası	helva
pişmâniyye	helva
reşîdiyye	helva
sâbûniyye	helva
sûsâmiyye	helva
sûkkerî hevîlâ	helva
Şâm fisdıklı helvâ	helva
Şâm helvâsı	helva
şühedâ helvâsı	helva
tahîne (tahin helvası)	helva
zaferânlı helvâ	helva
pandı	helva?
sebinsam	helva?
sinepine	helva?
âlû-yı Buhârâ hoşâbı	hoşaf
amberîn hoşâb	hoşaf
buz pâreli hoşâb	hoşaf
buzlu vişne hoşâbı	hoşaf
dud hoşâbı	hoşaf
dud-i Arabgîr hoşâbı	hoşaf
emrûd-i Azerbâyçân hoşâbı	hoşaf
encâs-ı Mardin hoşâbı	hoşaf
engür-i İzmir hoşâbı	hoşaf
erik hoşâbı	hoşaf
gügümi Tımışvar hoşâbı	hoşaf
hoşâb	hoşaf
karanfilli vişne hoşâbı	hoşaf
kaysı hoşâbı	hoşaf
kızılıcak hoşâbı	hoşaf
meyve hoşâbı	hoşaf
mümessek hoşâblar	hoşaf
müsmirrât-ı yâbis hoşâbı	hoşaf
nebâtî hoşâblar	hoşaf
Ohri hoşâbları	hoşaf
sûkkerî hoşâb	hoşaf
şeftâlû-yı İslâmbol hoşâbı	hoşaf
Şehribân rûmmânî hoşâbı	hoşaf
tüffâhı Kocaeli hoşâbı	hoşaf

vişne hoşâbı	hoşaf
vişne-i Tekirdağ hoşâbı	hoşaf
zerdâlû hoşâbı	hoşaf
Ağriboz köfteri	köfter
Ayntâb köfteri	köfter
bâdemli ve Şâm fisdıklı köfter	köfter
cevizli ve bâdemli köfter	köfter
Gediz üzüm köfteri	köfter
İslâmbol köfteri	köfter
köfter	köfter
köfter bâdem kırması	köfter
Kuşadası köfteri	köfter
Manisa köfteri	köfter
Niksâr köfteri	köfter
pâlûde köfteri	köfter
şıra köfteri	köfter
kudret helvâsı	kudret helvası
Diyârbekîr gezengevîsi/ kudret helvası	kudret helvası
gezengevü/kezenğü helvâsı	kudret helvası
(y)	
Amasiyye perverdesi	marmelat
ayva perverdesi	marmelat
cevzi bevî murabbası	marmelat
cevzi hindî murabbası	marmelat
cevzi rûmî murabbası	marmelat
Edirne ayvası perverdesi	marmelat
emlec murabbası	marmelat
emlec ü Kâbüli murabbası	marmelat
felec murabbası?	marmelat
hiyârşenber murabbası	marmelat
ışkın murabbası	marmelat
kebbât mûrabbası	marmelat
kebbât perverdesi	marmelat
murabba	marmelat
perverde	marmelat
ribâs murabbası	marmelat
şekakul murabbası	marmelat
temri habeşi murabbası	marmelat
zencebil murabbası	marmelat
bâdamlı pâlûde	palude
bahârlı pâlûde	palude
bal pâlûdesi	palude
dibs-i Halîl pâlûdesi	palude
ıssı pâlûde	palude
Manisa pâlûdesi	palude
pâlûde	palude
pâlûde-i sahan [suhun]	palude

pâlûde-i ter	palude	kandi nebât	şeker
sükkeri pâlûde	palude	kandi nebât-ı Hamevî	şeker
yelip	palude (y)	kasabû's sükker	şeker
Ayntâb bekmezi	pekmez	katr-ı nebât/kutr-ı nebât	şeker
bekmez/pekmez/dibs	pekmez	katr-ı nebât-ı Hamavî	şeker
bulama	pekmez	katr-ı nebât-i Şâmî	şeker
dibs-i Halîl	pekmez	katu şeker	şeker
Donduran bekmezi	pekmez	kelle şeker	şeker
dud bekmezi	pekmez	külbe şeker?	şeker
dud bekmezi bahârlı	pekmez	Mellevî şekerî	şeker
Halîlür-rahmân bekmezi	pekmez	Mısır katrı nebâtı	şeker
hûrmâ bekmezi	pekmez	Mısır şeker kamışı	şeker
inebü'd-dibs	pekmez	Mısır şekerî	şeker
karpuz bekmezi	pekmez	mî'âd şekerî	şeker
Kuşadası bekmezi	pekmez	nebât şekerî	şeker
Merzifon bekmezi	pekmez	nebâtı Hamavî	şeker
Tavşanlı dibsi	pekmez	sükker şerbeti	
üzüm bekmezi	pekmez	[şeker kamışı özü]	şeker
pestil	pestil	sükker-i katr-ı nebât	şeker
üzüm sarması	pestil	sükkeri miâd	şeker
zerdâlû pestili	pestil	sükkeri mükerrer	şeker
basdık/pasdık	pestil (y)	Şâm nebâtı	şeker
âlû-yı Belhî reçeli	reçel	şeker kafesi	şeker
âlû-yı Buhârî reçeli	reçel	şeker kamışı/şeker kasab	şeker
âlû-yı Horasânî reçeli	reçel	şeker/sükker	şeker
ayva ezmesi	reçel	Venedik sükkeri	şeker
ayva reçeli	reçel	akîde	şekerleme
bâdem hamîresi	reçel	bâdem mülebbesi	şekerleme
emlec reçeli	reçel	bâdem şeker	şekerleme
gülbeşeker	reçel	fındık mülebbesi	şekerleme
hamîre	reçel	fısdık şekerî	şekerleme
hamîre itrifil	reçel	kahve dâne mülebbesi	şekerleme
hamîre-i benefşe	reçel	kişmikiş mülebbesi	şekerleme
hamîre-i şekakul	reçel	leblebi mülebbesi	şekerleme
hamîre-i zambak	reçel	leblebi şekerî	şekerleme
hiyârşenbe çiçeği hamîresi	reçel	mu'amber şeker	şekerleme
hiyârşenbe reçeli	reçel	mülebbes	şekerleme
Hindistân reçelleri	reçel	mülebbes sükker	şekerleme
kebbât reçeli	reçel	nârenc kabuğu mülebbesi	şekerleme
mu'amber reçel	reçel	nebâtı akîde	şekerleme
mümessek hamîre	reçel	râzyâne mülebbesi	şekerleme
mümessek reçel	reçel	sanavber fısdığı mülebbesi	şekerleme
mümessek ve		Şâm fısdığı mülebbesi	şekerleme
muamber reçel	reçel	şeker lokum	şekerleme
reçel	reçel	şekerden elma ağacı	şekerleme
sükkerî hamîre	reçel	şekerden emrûd ağacı	şekerleme
sükkerî reçel	reçel	şekerden kiraz ağacı	şekerleme
turunc reçeli	reçel	şekerden meyveler	şekerleme
tüffâh reçeli	reçel	şekerden selviler	şekerleme
Frengistân şekerî	şeker	şekerden şeftâlû ağacı	şekerleme

şekerden zerdâlû ağacı	şekerleme	şeker işi nimeti nefiseler	tatlı
ûd-ı mülebbes	şekerleme	taâm-ı zülbiyyât/ zülbiyyât	tatlı
zencebîl şekeri	şekerleme	bâdemli, darçınlı, karanfilli	
hulviyyât	tatlı	ve zaferânlı zerde	zerde
hulviyyât ü zülbiyyât	tatlı	darçın ve karanfilli	
ma'âcin/ma'âcinât	tatlı	kavun zerdesi	zerde
katr-ı nebât mümessek		karanfilli aseli zerde	zerde
zülâbiy[y]ât	tatlı	kavun zerdesi	zerde
mümessek hulviyyât ü		zerde	zerde
zülbiyyât	tatlı	saraş	zerde (y)
şeker işi hulviyyât	tatlı		

Liste XIII: *Seyahatnâme*'de adı geçen içecekler (241 adet, % 10,73)

âb-ı Hamrevât	beyâz şarâb
âb-ı Zemzem	biyankökü/ırka sûs şerbeti
âb-ı zülâl	bizife (y)
Alman şarâbı	boza
amber şerbeti	Bozcaada şarâbı
amber-i bâris şerbeti	bozon şarâbı
anison arakı	buğday bozası
Ankona şarâbı	Bulduklu şarâbı
arak	Bülbül Ermenî şerbeti
Arnavud Kâsım bozası	cân suyu?
Arnavud Kâsım şerbeti	cüllâb [şerbet]
arpa suyu	çakır/çakır-ı nâb
arslan südü	çavdar suyu
aseli eşribe	çay
asel-i musaffâ şerbeti	çikâlı (y)
Atina balı şerbeti	çür (y)
av (y)	darçın arakı
avşıla ıssı/ıssi	darçın suyu
avşıla şarâbı	darçınlı hacı şerbeti
avşıla şerbeti	darı bozası
Ayazmend şarâbı	datlı boza
ayran	datlı sıra
ayva perverdesi şerbeti	dil buran üzüm sırası
bâde-i hamrâ/hamr-ı ahmer	dinâr şarâbı [şurup, ilaç]
bâde-i la'l gûn/hamr-ı la'l gûn	Dol Deresi [Hersek] bâdesi
bâde-i lâle hamrâ	dolu [boza]
bâdyân/bâdyân şerbeti	dud şarâbı
bahârlı şerbet/bahârlı eşribe	dud şerbeti
bal suyu/âb-ı asel/mâ-i asel/med suyu	duhter-i rez şerbeti
bal/asel/engübin şerbeti	duhter-i rez sırası
baldıran şerbeti?	Edremit şarâbı
balısica/balısica arakı	ekşi su
Basra sükkeri şerbeti	elma suyu
bedevine şarâbı	emlec-i Kâbüli şerbeti
bekmez şerbeti	emrûd şerbeti
benefşe şerbeti	Erdek şarâbı
berberis şerbeti	eşribe-i ergavân

eşribe-i hummâs
 fıfış şarâbı
 fıfış şerbeti
 firna/firna arakı
 gave [kahve] (y)
 Gelibolu müsellesi
 gîne (y)
 Gingöş-i Budin şarabı/gingöşkiye şarâbı
 göndürme?
 göydürme suyu?
 gülefser/gülefsen arakı
 gül-limon şerbeti
 gülnâr şarâbı
 gülnâr şerbeti
 Handân Beğ şerbeti
 hardâliyye arakı
 hardâliyye şerbeti
 horilka arakı/rakısı
 Hortas balı şerbeti
 hummâs şerbeti
 hûrmâ arakı
 hûrmâ bekmezi şerbeti
 hûrmâ şarâbı
 hûrmâ şerbeti
 hümül şarâbı
 hümüllü boza
 Hürmüz sükkeri şerbeti
 ıslama şarâbı
 imâm şerbeti
 imâmiyye/imâmiyye arakı
 inebû'd dıbs şerbeti
 İngilis şarâbı
 ipsime şarâbı
 İslâmbol bozası
 İslâmbol müsellesi
 kahve
 karanfil arakı
 karanfiliyye şerbeti
 karanfilli Göle şerbeti
 Karanfilli şerbet
 karanfilli üzüm şerbeti
 karpuz bekmezli boza
 karpuz şarâbı/bâdesi
 Kâsım günü şerbeti
 kaymaklı boza
 kaysı cüllâbı [şerbeti]
 kekremsi (y)
 keskin bal suyu
 keskin boza
 Kethorya şarâbı

Kıbrıs şarâbı
 kiji şerbeti
 kımız
 Kırım bozası
 Kırkçeşme suyu
 kısr/kısır
 kibrit suyu?
 koknar şarâbı
 koknar şerbeti
 koruk şerbeti
 kuru siyâh üzüm şerbeti
 kurut ?
 kutu bozası
 Küpeli Yahûdinin mümessek elma suyu
 la'l-gün şarap
 la'l-gün şire
 mahleb
 maksima bozası
 mavuza şarâbı
 mavza bozası
 Maydos şarâbı
 melikî engürü şarabı
 meşrûbât
 meşrûbâtı mükeyyefât
 meyhâne şarâbları
 Mısır'ın pirinc subyası
 misket şarâbı
 misket şerbeti
 Momo bozası
 Mora Arhuza şarâbı
 mu'amber eşribe
 mu'amber kahve
 Mudanya şarâbı
 mübtecel şerbeti/suyu
 mümessek elma suyu
 mümessek kahve
 mümessek ve muamber bekmez şerbeti
 mümessek ve muamber eşribe
 mümessek ve muamber kahve
 müselles
 müselles şarâbı
 müselles-i şerî
 müskirât
 nanâ arakı?
 nâr şarâbı/rummân şarâbı
 nâr şerbeti/rummân şerbeti
 nârdenk şarâbı
 nero (y)
 nilûfer şerbeti
 ohlamur arakı

pâlûde cüllâbı
 pangi (y)
 Paris şarâbı
 pivo
 poloniyye/poloniyye arakı
 rakı
 rakı şarâbı ?
 ramazâniyye
 reybâs/ribâs şerbeti
 reybâs-ı amberbâris şerbeti
 reyhâniyye müsellesi
 reyhâniyye şerbeti
 rûmmân şırası
 Sakız şarâbı
 sa'leb
 saman arakı
 sandal şarâbı
 Saragoza şarâbı
 Sarakuza şarâbı
 sarı yâkût şarâb
 Sehlân şarâbı
 Sinân bozası
 su/âb/mâ
 subya/pirinc bozası
 sudina/sudina arakı
 sûşnâr arakı
 Sücâhoğlu şerbeti
 sücû (y)
 sūd/leben
 sūkkerî eşribe/katr-ı nebât eşribeler
 sūkkerî ve mu'amberîn kahve
 süzme boza
 şarâb [u] mükeyyefât
 şarâb/şarâb-ı bî-hicâb/bâde/hamr/
 mey/müdâm

şarâb-ı nâb/bâde-i nâb/mey-i nâb
 şeker şerbeti/sūkker şerbeti
 şekerli sūd
 şerbet/eşribe
 şıra
 Şîrâz sūkkerî şerbeti
 şükür şerbeti
 talkan
 Taşaklı bozası
 Tatar bozası
 tatlı bal suyu
 tatlı boza
 temr-i hindi şerbeti
 Tirelioglu şerbeti
 tiryâki şerbeti
 tostagansa?
 turşu suyu
 tûffâhiye şerbeti
 Urum şîresi
 Usta Ahmed bozası
 üzüm/engür şerbeti
 üzüm/engür şırası
 Verek balı şerbeti
 vişnâb şarabı
 vişnâb şerbeti
 vişne şerbeti
 Yâsemen bozası
 yazma
 Yemen kahvesi
 yulaf suyu
 zaferânlı şerbet
 zater-i Halil arakı
 zerdâlû cüllâbı
 zûfâ şerbeti [şurup, ilaç]

Liste XIV: *Seyahatnâme*'de adı geçen keyif verici maddeler (24 adet, %0,60)

afyon
 Bayrampaşa habbı
 benglik/beng [û] bâde
 berş
 burun otu
 cedvâr habbı
 ferah habbı
 hab
 haşhaş
 kara pehlivân
 ma-î esrâr
 Milâs tütünü

mukîm ?
 nûşdâr ?
 rahîkî habbı
 safâyi habbı
 şâhî habbı
 şarâbiye
 şifâ habbı
 tütün/dühân
 uşşâkî habbı
 Vetirne tütünü
 Yenice duhânı
 Zebân tütünü

Kaynakça

Başvuru Eserleri ve Sözlükler

- Ahmed Cavid, 2006 [1789], *Tercüme-i Kenzü'l-İştihâ*, 15. Yüzyılda Bir Mutfak Sözlüğü, Seyit Ali Kahraman, Priscilla-Mary Işın (haz.), İstanbul.
- Akbayar, Nuri, 2001, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul.
- Akgündüz, Ahmed, 1990, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 2. Kitap, II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri, İstanbul.
- Arseven, Celâl Esat, 1943, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul
- Atalay, Besim, 1943, *Divanü Lûgat-i Türk*, Ankara.
- Barthélémy, Adrien, 1935, *Dictionnaire Arabe-Français, Dialecte de Syrie, Alep, Damas, Liban, Jérusalem*, Paris.
- Baytop, Turhan, 1997, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, İstanbul.
- Baytop, Turhan, 1999, *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi*, (2. basım), İstanbul.
- Bedevian, Armenag K., 1936, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Kahire.
- Benderli, Gün - Gülen, Yılmaz, 2002, *Magyar Török Szótár*, Budapeşte.
- Celalüddin Hızır (Hacı Paşa), 1990 [14. yüzyıl], *Müntahab-ı Şifâ I Giriş Metin*, Zafer Önler (haz.), Ankara.
- Celalüddin Hızır (Hacı Paşa), 1999 [14. yüzyıl], *Müntahab-ı Şifâ II, Sözlük*, Zafer Önler (haz.), İstanbul.
- Çağbayır, Yaşar, 2007, *Ötüken Türkçe Sözlük*, c. I-V, İstanbul.
- Dankoff, Robert, Tezcan, Semih, 2004, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*, İstanbul.
- Derleme Sözlüğü*: Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü: <http://www.tdkterim.gov.tr/ttas/>
- Devellioğlu, Ferit, 2002, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, (19. basım), Ankara.
- Encyclopædia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater, Londra ve Costa Mesa, internet: <http://www.iranica.com>
- Eren, Hasan, 1999, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, (2. basım), Ankara.
- Georgacas, Demetrius, 1978, *Ichthyological terms for the sturgeon and etymology of the international terms botargo caviar, and congeners (A linguistic, philological, and culture-historical study)*, Atina.
- Georgiadēs, G., Panagiotidēs, I., 1897, *Leksiko Hellēno-Tourkiko / Kamūs-i Rûmi*, Konstantinoupoli [İstanbul].
- Hacı Paşa: bkz. Celalüddin Hızır.
- Işın, Priscilla Mary, 2010, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, İstanbul.
- Kaşgarlı Mahmut, 1941 [1070], *Divan ü Lûgati't-Türk*, Besim Atalay (haz.), Ankara.
- Kélékian, Diran, 1911, *Dictionnaire Turc-Français*, Constantinople.
- Kriaras, Emmanouël, 1985, *Lexikon tēs Mesaionikēs Hellēnikēs Dēmodous Grammateias*, 1100-1669, [Ortaçağ Yunancası Sözlüğü, 1100-1669], Selanik.
- Kuran, Timur (ed.), 2010, *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, cilt I-II, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat (haz.), 1983, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul.

- Meninski, Franciscus, 2000 [1680], *Thesaurus Linguarum Orientalium*, c.I-III, (tıpkıbasım), İstanbul.
- Mostras C, 1995 [1873], *Dictionnaire Géographique de l'Empire Ottoman*, tıpkıbasım, İstanbul.
- Muallim Nâci, 2009 [1894], *Lûgat-i Nâci*, Ahmet Kartal (haz.), Ankara.
- Nişanyan, Sevan, 2009, *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, (4. basım), İstanbul.
- Nişanyan, Sevan, 2010, *Adını Unutan Ülke, Türkiye'de Adı Değiştirilen Yerler Sözlüğü*, İstanbul.
- Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, 2004, Haz. Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, Ankara.
- Ötügen Türkçe Sözlük: bkz. Çağbayır, Yaşar.
- Pitcher, Donald Edgar, 2007, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, İstanbul.
- Redhouse, James, 1921, *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople [İstanbul].
- Stachowski, Stanislaw, 1998, *Osmanlı Türkçesinde Yeni Farsça Alıntılar Sözlüğü / Wörterbuch der neupersischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen*, İstanbul.
- Stamatelatos, M., Bamba-Stamatelatos, Ph., 2006, *Epitimo Geographiko Lexiko tēs Hellados* [Yunanistan Coğrafi Adlar Sözlüğü], 2. basım, Atina.
- Steingass, Francis Joseph, 1963, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Londra, İnternette: <http://dsal.uchicago.edu/dictionaries/steingass/index.html>
- Steuerwald, Karl, 1988, *Türkisch-deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden.
- Şemsettin Sâmî, 1885, *Kamûs-ı Fransevî / Dictionnaire Turc-Français*, Constantinople.
- Şemsettin Sâmî, 2008 [1899], *Kamûs-ı Türkî*, (tıpkıbasım), İstanbul.
- Tarama Sözlüğü*: XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü: <http://www.tdkterim.gov.tr/tarama>
- Tietze, Andreas, 1999, *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im anatolischen Türkisch / Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü*, Mehmet Ölmez, (haz.), İstanbul.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), İstanbul.
- Wehr, H., 1979, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Wiesbaden.

Birincil Kaynaklar

- Aynural, Salih, 2001, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, Zahirî Ticareti (1740-1840)*, İstanbul.
- Barkan, Ömer Lütî, 1943, XV ve XVI'inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin *Hukukî ve Mali Esasları*, İstanbul.
- Barkan, Ömer Lütî, 1979, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, cilt IX, sayı 13, Ankara.
- Bilgin, Arif, 2004, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, İstanbul.
- Bruinessen, Martin, Boeschoten, Hendrik (haz.) 2003, *Evliyâ Çelebi Diyarbekir'de*, İstanbul.
- Buğday, Korkut, 1996, *Evliyâ Çelebis Anatolienreise Aus Dem Dritten Band Des Seyâhatnâme*, Leiden.
- Dankoff, Robert, 1990, *Evliyâ Çelebi in Bitlis. The Relevant Section of the Seyahatname*, Leiden.
- Dankoff, Robert, 2010, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, İstanbul.
- Demirtaş, Metin, 2008, *Osmanlıda Fırıncılık, 17. Yüzyıl*, İstanbul.
- Deveciyan, Karekin, 2006 [1915], *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, (yeni basım), İstanbul.
- Eren, Meşküre, 1960, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul.
- Faroghî, Suraiya, 2000, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (3. basım), İstanbul.
- Gelibolulu Mustafa Âli, 1978 [1600], *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyâfet Sofraları [Mevâidü'n-nefâis fî Kavâid'il mecâlis]*, c. I-II, Orhan Şaik Gökyay (haz.), İstanbul.

- Gelibolulu Mustafa Âli, 1996 [1582], *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, Ali Öztekin (haz.), Ankara.
- Hattox, Ralph, 1998, *Kahveler ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakınoğdu'daki Kökenleri*, 2. basım, İstanbul.
- Köhler, Wilhelm, 1989, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde Bitlis ve Halkı*, İstanbul.
- Mantran, Robert, 1986, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, c.I-II, Ankara.
- Naîmâ Mustafa Efendi, 2007 [1734], *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfîkayn)*, cilt I-IV, Mehmet İpşirli (haz.), Ankara.
- Nutku, Özdemir, 1972, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, Ankara.
- Singer, Amy, 2002, *Osmanlı'da Hayırs severlik, Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, İstanbul.
- Şirvanî, Muhammed bin Mahmûd, 2005, 15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı, Mustafa Argunşah, Müjgan Çakır (ed.), İstanbul.
- Terzioğlu, Arslan, (haz.), 1992, *Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık*, İstanbul.
- Tezcan, Semih (haz.), 1998, *Bir Ziyâfet Defteri*, İstanbul.
- Yaşar, Ahmet (haz.), 2009, *Osmanlı Kahvehaneleri, Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, İstanbul.

İkincil Kaynaklar

- Abdenmour, Samia, 2003, *Egyptian Cooking*, Kahire.
- Arslan, Mehmet (haz.), 1999, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, Ankara.
- Arslan, Mehmet (haz.), 2003, *Aynî, Sâkinâme*, İstanbul.
- Athenaios [Athenaeus], 1997-1998 [MS 200], *Deipnosophistai*, c. I-XII, (Yunanca ed.), Atina.
- Bağdadî, Muhammed b. Hasan, 2009 [13. yüzyıl], *Kitâbü't- Tabih, Abbasi Bağdatından Yemekler, Tathırlar, Çeşniler*, İstanbul.
- Baudier, Michel, 1650 [1626], "Histoire Générale du Sérail et de la Cour du Grand Seigneur, Empereur des Turcs", F. de Mézeray, *Histoire des Turcs, Second Tome [...] depuis l'an 1612 jusq'au l'année 1649*, içinde, Paris.
- Bender, Cemşid, 2003, *Kürt Mutfak Kültürü ve Kürt Yemekleri*, İstanbul.
- Bober, Phyllis-Pray, 1999, *Art, Culture & Cuisine Ancien & Medieval Gastronomy*, Chicago ve Londra.
- Bober, Phyllis-Pray, 2003, *Antik ve Ortaçağda Yemek Kültürü, Sanat, Kültür ve Mutfak*, İstanbul.
- Byzantios, Skarlatos, 1851-1862, "He Konstantinoupolis....", C. I-III, Atina.
- Dalby, Andrew, 2004, *Bizans'ın Damak Tadı*, İstanbul.
- Dalby, Andrew, 2004 (2), *Tehlikeli Tatlar: Tarih Boyunca Baharat*, İstanbul.
- Davidson, Alan, 2000, *Akdeniz Balık Yemekleri*, Ankara.
- Davidson, Alan - Jaine, Tom, 2006, *The Oxford Companion to Food*, (2. basım), New York.
- Dēmētriadēs, Basilēs, 1973, *He Kentrikē kai Dytikē Makedonia kata ton Ebligia Tselempē, (Eisagogē-Metafrasē-Scholia)* [Evliyâ Çelebi'ye Göre Batı Makedonya (Giriş-Çeviri-Yorumlar)], Selanik.
- Develi, Hayati (haz.), 2001 [1670?], *Risâle-i Garîbe*, İstanbul.
- D'Ohssoon, Mouradjea, 1788-1824, *Tableau general de l'Empire Ottoman*, c.I-III. Paris.
- Emecen, Feridun (haz.), 2003, *İstanbul'un Uzun Dört Yılı, Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi (1785-1789)*, İstanbul.
- Eremya Çelebi, Kômürçiyân, 1988 [1698], *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, İstanbul.
- Ergin, Osman Nuri (haz.), 1995, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, cilt I-II, İstanbul.
- Greenwood, Antony, 1988, *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System*, (Doktora tezi), Chicago.
- Gürân, Tevfik, 2006, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar, Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul.
- Halıcı, Fevzi (haz.) 1992, *Ali Eşref Dede'nin Yemek Risalesi*, Ankara.

- Hekmat, Forough, 1994, *The Art of Persian Cooking*, New-York.
- Heliopoulos, Gennadios, 1949, *Historia tou Megalou Reumatos*, [Arnavutköy Tarihi], İstanbul, s. 2.
- Işın, Priscilla-Mary, 2008, *Gülbeşeker; Türk Tatlıları Tarihi*, İstanbul.
- İnalcık, Halil, 2011, *Has-bağcede 'ayş u tarab, Nedimler, Şairler, Mutribler*, İstanbul.
- Kafadar, Cemal, 2009, *Kim var imiş biz burada yog iken. Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul.
- Karamete, Kemaleddin, 1942, *Kayserinin Şirin Bir Nahiyesi, Yeşil Erkilet*, Kayseri.
- Kâtip Çelebi, 2010 [1654], *Cihânnümâ*, Said Öztürk (ed.), İstanbul.
- Koukoules, Faidon, 1957-1955, *Byzandinon Bios kai Politismos*, [Bizanslıların Yaşamı ve Kültürü], Atina.
- Kürkman, Garo, 2005, *Toprak, Ateş, Sır; Tarihsel gelişimi, atölyeleri ve ustalarıyla Kütahya çini ve seramikleri*, İstanbul.
- Lemonidēs, Aleksandros, 1849, *To Emporion Tēs Tourkias* [Türkiye'nin Ticareti], Konstantinoupolei İstanbul.
- Lowry, Heath W, 2008, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi, 1350-1550*, Kuzey Yunanistan'ın *Fethi, Yerleştirme ve Altyapısal Gelişimi*, İstanbul.
- Mavrohalividēs, Yeorgios, 1990, *He Akso Kappadokias*, [Kapatokya'daki Akso (Hasaköy-Niğde)], cilt I-II, Atina.
- Mehmed Kâmil, 1997 [1844], *Melceü't Tabbâhîn*, Cüneyt Kut (haz.), İstanbul.
- Mintz, Sidney, 1997, *Şeker ve Güç, Şekerin Modern Tarihteki Yeri*, İstanbul.
- Mouzannar, İbrahim, 2005, *La Cuisine Libanaise*, Beyrut.
- Mustafa Sâfi, 2003 [1603-1615], *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, İbrahim Hakkı Çuhadar (ed.), cilt I-II, Ankara.
- Öztürk, Yücel, 2000, *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe 1475-1600*, Ankara.
- Penzer, N. M., 1967 [1936], *The Harem*, (4. basım), Londra.
- Sefercioğlu, Nejat (haz.), 1985, *Yemek Risâlesi, Türk Yemekleri, XVIII. Yüzyıla Ait Yazma Bir Yemek Risâlesi*, Ankara.
- Tulum, Mertol (ed.), 2008, *Sûrnâme, Sultan Ahmet'in Dügün Kitabı*, İstanbul.
- Turan, Ahmet Nezihi (ed.), 2007, *Acısıyla Tatlısıyla Boza*, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, 1984, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, (2. basım), Ankara.
- Ünver, Süheyl, 1948, *Tarihte 50 Türk Yemeği*, İstanbul.
- Yerasimos, Marianna, 2010, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, (5. basım), İstanbul.
- Yerasimos, Stefanos, 1993, *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul.
- Yerasimos, Stefanos, 2002, *Sultan Sofraları*, 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı, İstanbul.
- Yücel, Hasan-Âli, (haz.) 1937, *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eseri*, İstanbul.
- Zarinebaf, Fariba, Bennet, John, Davis L. Jack, 2005, *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, Atina.
- Zhukovsky, 1951, *Türkiye'nin Ziraî Bünyesi (Anadolu)*, İstanbul.

Seyahatnameler, Anılar, Günlükler

- Andreasyan, Hrand D. (haz.), 1964, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi, 1608-1619*, İstanbul.
- Âşık Mehmed, 2007 [1598], *Menâzırü'l-Avâlim*, cilt I-III, Mahmut Ak (haz.), Ankara.
- Babur, Zâhîreddin Muhammed, 2006, *Baburnâme (Vekayi)*, İstanbul.
- Belon, Pierre du Mans, 2001 [1553], *Voyage Au Levant, Les Observation de Pierre Belon du Mans*, Alexandra Merle (ed.), Paris.
- Bobovius, Albertus ya da Santuri Ufki Bey, 2002 [1665], *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Annie Berthier-Stefanos Yerasimos (ed.), İstanbul.
- Bon, Ottaviano, 1996 [1604-1607], *The Sultan's Seraglio, an Intimate portrait of Life at the Otoman*

- Court, (From the Seventeenth-Century Edition of John Withers), Goodwin Godfrey (ed.), Londra. [Türkçesi için bkz. Robert Withers: *Büyük Efendi'nin Sarayı*, 1996, İstanbul].
- Busbecq, Ogier Ghiselin de, 1939 [1554-1562], *Türk Mektupları*, İstanbul.
- Covel, John, 1998 [1670-1677], *Dr John Covel Voyages en Turquie*, Jean-Pierre Grémois (ed.), Paris.
- Covel, John, 2009 [1670-1677] *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü, Saray, Merasimler, Gündelik Hayat*, İstanbul
- Clavijo, Ruy Gonzalez de, 1928, *Embassy to Tamerlane: 1403-1406*, Guy Le Strange (ed.), İngiltere.
- Chardin, Jean, 1983, *Voyage de Paris à Ispahan*, c.I-II, Introduction notes et bibliographie de Stéphane Yerasimos, Paris.
- De Amicis, Edmondo, 1986 [1878], *İstanbul*, Ankara.
- Dernschwam, Hans, 1987 [1553-1555], *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Ankara.
- Galland, Antoine, 1973, 1987, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, cilt I (1987, 2. basım), c. II (1973, 1. basım), İstanbul.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed, 2000 [1325-1353], *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, A. Sait Aykut (haz.), cilt I-II, İstanbul.
- Makal, Mahmut, 1950, *Bizim Köy*, İstanbul.
- Pedro [de Urdemalas], 2002 [1557], *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, İstanbul.
- Pouqueville, EC.H.L., 1805, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Othoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*, c. I-III, Paris.
- Râlab, Claes, 2008 [1657-1658], *İstanbul'a Bir Yolculuk*, İstanbul.
- Tavernier, Jean-Baptiste, 1678 [1675], *Nouvelle Relation de l'Interieur du Serail du Grand Seigneur*, Amsterdam.
- Tavernier, Jean-Baptiste, 2007 [1675], *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, İstanbul.
- Tavernier, Jean-Baptiste, 1981 [1675], *Les Six Voyages de Turquie et de Perse*, c. I-II, Introduction et notes de Stéphane Yerasimos, Paris.
- Tavernier, Jean-Baptiste, 2006 [1675], *Tavernier Seyahatnamesi*, Stefanos Yerasimos (ed.), İstanbul.
- Thévenot, Jean, 2009 [1665] *Thévenot Seyahatnamesi*, Stefanos Yerasimos (ed.), İstanbul.
- Tournefort, Joseph de, 2005 [1700], *Tournefort Seyahatnamesi*, Stefanos Yerasimos (ed.), İstanbul.
- Wratislaw, Wenceslaw, 1981 [1597], *Anılar, 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, İstanbul.

Makaleler

- Adıyeke, Nühket, Adıyeke, Nuri, 2007, "Türk Denizcilik Tarihi Açısından Girit Savaşı ve Önemi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 9, (2/2007), Ankara, s.1-9 ve <http://www.akademiktarih.com>
- Alan, Hayrünnisa, 2006, "XV-XVI. Asırlarda Orta Asya'da İhraç Ürünü Olarak Meyveler", *Meyve Kitabı* içinde. Ed. Emine Gürsoy Naskali, Dilek Herkmen, İstanbul, s. 473-482.
- Artan, Tülay, 2006, "Osmanlı Elitinin Yemek Tüketiminin Bazı Yönleri, Değişen Bir Yüzyılda Temel Gıdalar, Lüks Tatlar ve Tadımlıkların İzinde", *Yemek ve Kültür*, sayı 6, s. 36-62, sayı 7, s. 48-95.
- Aubaile-Sallenave, Françoise, 2000, "El-Kışk: Geçmişle, Bugünle Karmaşık Bir Yemek," *Ortadoğu Mutfak Kültürleri* içinde. Ed. Sami Zubaida, Richard Tapper, İstanbul, s. 102-138.
- Aydar, Hidayet, 2006, "Âdem'in Meyvesi", *Meyve Kitabı* içinde. Ed. Emine Gürsoy Naskali, Dilek Herkmen, İstanbul, s. 83-104.
- Barkan, Ö.L., 1971, "Süleymaniye Cami ve İmaret Tesislerine Ait Yıllık Muhasebe Bilançosu 993 / 994 (1585-1586)" *Vakıflar Dergisi*, sayı, IX, s.109-161.
- Baytop, A[suman] 2003, "Hekimbaşı Salh Efendi'nin (1816-1895) Kullandığı Botanik Terimler", *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları* içinde. İstanbul, s. 231-258
- Bilgin, Arif, 2002, "Seçkin Mekânda Seçkin Damaklar: Osmanlı Sarayında Beslenme Alışkanlıkları

- (15.-17. Yüzyıl)", *Yemek Kitabı Tarih-Halkbilimi-Edebiyat* içinde. Haz. M. Sabri Koz, İstanbul, s. 35-75.
- Bilgin, Arif, 2008, "Osmanlı Sarayında Mutfak ve Sofra Eşyaları", *Türk Mutfağı* içinde. Ed. Arif Bilgin, Özge Samancı, Ankara, s. 281-305.
- Dağdeviren, Musa, 2010, "Dönerin Fırıldığı Nerede Dönüyor", *Yemek ve Kültür*, sayı 19, s. 108-128.
- Dankoff, Robert, 2009, "Ayıp Değil!" *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi* içinde. Ed. Nuran Tezcan, İstanbul, s. 109-122.
- David, Jean-Claude, 1999, "Osmanlı Döneminde Halep'teki Kahvehaneler: Çarşı ve Mahalle Kahvehaneleri", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* içinde. Ed. Hélène, Desmet-Grégoire, François Georjeon, İstanbul, s. 125-140.
- Desmet-Grégoire, Hélène, 1989, "Bread", *Encyclopaedia Iranica*; bread maddesi. <http://www.iranica.com/articles/bread-persian-nan>
- Dupree, Nancy Hatch, 1993, "Cooking in Afganistan", *Encyclopaedia Iranica*; cooking maddesi. <http://www.iranica.com/articles/cooking>
- Gippert, Jost, 1992, "The Caucasian language material in Evliyâ Çelebi's 'Travel Book'. A Revision, Caucasian Perspectives", Münih, s. 8-62; internette: <http://titus.uni-frankfurt.de/personal/jg/pdf/jg1991b.pdf>
- Greenwood, Antony, 2007, "Et İlaşesi ve Osmanlı Ekonomi İdaresi", *Yemek ve Kültür*, sayı 11, s. 49-69.
- Gueriguian, John, 2004, "Amirdovlat Amasiatsi'ye Göre 15. Yüzyıl Anadolu'sunda Hayvanlar, Bitkiler ve Besinler", *Kebikeç*, s. 17, Ankara, s. 225-237.
- Gökay, Orhan Şaik, 1985, "Sohbetnâme", *Tarih ve Toplum*, sayı 14, s. 128-136.
- Emecen, Feridun, 2006, "Şehzade'nin Mutfağı", *Soframız Nur Hanemiz Mamur, Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak* içinde. Ed. Suraiya Faroqhi, Christoph Neumann, İstanbul, s. 111-147.
- Franger, Bert, 2000, "Kafkaslardan Dünyanın Damına: Bir Mutfak Serüveni", *Ortadoğu Mutfak Kültürleri* içinde. Ed. Sami Zubaida, Richard Tapper, İstanbul, s. 49-62.
- Hobson, R. L., 1932, "Chinese Porcelain from Fostat", *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, c. 61, no. 354, s. 108-110. <http://www.jstor.org/stable/865177>.
- İvgin, Hayrettin, 1982 a, "Geleneksel Bir Türk Tatlısı: Pelte", *Türk Folkloru*, sayı 32, İstanbul, s. 17-18.
- İvgin, Hayrettin, 1982 b, "Bazı Halk Şairlerinin Şiirlerinde Yemeklerimiz", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, s. 235-243.
- Kahraman, Seyit Ali, 2009, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Yazılış Hikâyesi", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi* içinde. Ed. Nuran Tezcan, İstanbul, s. 203-216.
- Kremmydas, Basilēs, 1969, "Eisagogi kai diadosē tēs kalliergeias tou arabositou stēn Peloponnēso", *Hellēnika*, c. 22, s. 2, Selanik, s. 389-398.
- Kut, Günay, 2008, "Meyve Bahçesi", *Yemek ve Kültür*, sayı 12, s. 48-81.
- Kut, Turgut, 2002, "İstanbul'da Kâdirihâne Âsitânesi'nde 1906 Yılı Ramazan İftarları", *Yemek Kitabı* içinde. Ed. Sabri Koz, İstanbul, s. 116-131.
- Krumbacher, Karl, 1904, "Das Mittelgriechische Fischbuch, [Opsarologos]" in *Sitzungsberichte der philos.-philolo. und der historischen Klasse der K.B. Akademie der Wissenschaften zu München, Jah. 1903*, Münih, s. 345-380.
- MacKay, Pierre A, 2009, "Seyahatnâme'deki Gerçek ve Kurmaca Yolculuklar: 8. Kitaptan Bazı Örnekler", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi* içinde. Ed. Nuran Tezcan, İstanbul, s. 259-280.
- Mantran, Robert, 1980, "Le 'Bitirme', Taxe de l'Ihtisab d'Istanbul", *Mémorial Ömer Lûtfi Baran*, Paris.
- Maydaer, Saadet, 2008, "XVII. Yüzyılda Bursa'da Emekli Bir Kadı: Baldırzade Oğlu Derviş Mehmed Efendi ve Serveti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, sayı 2/2008, s. 569-592. Internette: [http://kutuphane.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2008-17\(2\)/M20.pdf](http://kutuphane.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2008-17(2)/M20.pdf)

- Melikoff, Irène, 1964, "Le Rituel du Helva, Recherches sur une coutume des corporations de metiers dans la Turquie médiévale", *Der İslam*, vol 39 (1).
- Milwright, Marcus, 1999, "Pottery in the Written Sources of the Ayyubid-Memluk Period (c. 567-923/1171-1517)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, c. 62, no. 3, s. 504-518. İnternette: <http://www.jstor.org/pss/3107577>
- Neumann, Christoph, 2006, "18. Yüzyıl Osmanlı Saray Mutfağında Baharat", *Soframız Nur, Hanemiz Mamur; Osmanlı Kültüründe Yemek ve Barınak* içinde. Ed. Suraiya Faroqhi, Christoph Neumann, İstanbul, s. 149-184.
- Pekin, Ersu, 2009, "Evliyâ Çelebi Müzik Değişiminin Neresinde?" *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi* içinde. Ed. Nuran Tezcan, İstanbul, s. 307-345.
- Reindl-Kiel, Hedda, 2006, "Cennet Taamları", *Soframız Nur, Hanemiz Mamur; Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak* içinde. Ed. Suraiya Faroqhi, Christoph Neumann, İstanbul, s. 55-109.
- Saraçgil, Ayşe, 1999, "Kahve'nin İstanbul'a Girişi", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* içinde. Ed. Hélène, Desmet-Grégoire, François Georgeon, İstanbul, s. 27-41.
- Sarı, Nil, 1982, "Osmanlı Sarayında Yemeklerin Mevsimlere Göre Düzenlenmesi ve Devrin Tababetiyle İlişkisi", *Türk Mutfağı Sempozyum Bildirileri*, Ankara, s. 245-255.
- Sarı, Nil, 2008, "Osmanlı Tıbbında Besinlerle Tedavi ve Sağlıklı Yaşam", *Türk Mutfağı* içinde. Ed. Arif Bilgin, Özge Samancı, Ankara, s. 137-151.
- Sarı, Nil, Aydın, B. Z., 1999, "Osmanlı Tıp Yazmalarında Balık Pişirme ve Yeme Tarifleri", *Beşinci Milletlerarası Yemek Kongresi, 1-3 Eylül 1994*, Ankara, s. 250-256.
- Stathi, Pinelopi, 2005-2006, "A Greek Patriarchial letter for Evliyâ Çelebi". *Archivum Ottomanicum*, 23, s. 263-268.
- Şahin, Hatice, 2007, "Câmi'ü'l-Fürs Örneğinde XVI. Yüzyıl Bitki İsimleri", *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, 2/2, s. 570-602. İnternette: <http://turkishstudies.net/sayilar/sayi4/%C5%9Fahinhatic.pdf>
- Teply, Karl, 1975, "Evliyâ Çelebi in Wien", *Der Islam*, 52/1, s. 125-131.
- Tezcan, Nuran, 2007, "Evliyâ Çelebi'nin Belgesel İzi Papinta Kâğız", *Toplumsal Tarih*, 161, s. 31-35.
- Tietze, Andreas, 1993, "Tarama Sözlüğü", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3, s. 267-270. http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/andreas_tietze_tarama_sozlugu.pdf.
- Tsalikoglou, Emmanouël, 1967, "Laografika ton Flavianon Kappadokias [Flaviana/ Zincidere Folkloru]", *Mikrasiatika Chronika*, c.13, Atina, s. 290-337.
- Tuchscherer, Michel, 1999, "Osmanlı Döneminde Mısır Kahvehaneleri (16.-18. Yüzyıllar)", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* içinde. Ed. Hélène, Desmet-Grégoire, François Georgeon, İstanbul, s. 101-123.
- Varlık, Mustafa Çetin, 1989, "Evliyâ Çelebi'ye Göre Kütahya ve Bu Bilgilerin Arşiv Belgeleri ile Karşılaştırılması", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 4, s. 299-301.
- Yenişehirlioğlu, Filiz, 2006, *İstanbul'da XV. yüzyıldan beri devam eden bir üretim: Eyüp Çömlekçiliği*. http://www.obarsiv.com/vct_0506_filiz_yenisehirlioglu.html.
- Zubaida, Sami, 2000, "Ortadoğu Yemek Kültürlerinin Ulusal, Yerel ve Kültürel Boyutları", *Ortadoğu Mutfak Kültürleri* içinde. Ed. Sami Zubaida, Richard Tapper, İstanbul, s. 32-45.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Kâmil Kepeci, (K.K.) Tayinat no 7268 (Tarihsiz, yaklaşık 1675-1676)

Cevdet Saray 1069 (1658-59)

Cevdet Saray 4902 (23 Za 1128 / 8 Kasım 1716)

Cevdet Saray 4980 (1128 / 1715-16)

Cevdet Saray 6581 (15 Z 1134 / 26 Eylül 1722)

Cevdet Saray 6581 (1134 / 1721-22)

- Cevdet Saray 6465 (15 M 1153 / 12 Nisan 1740)
 Cevdet Saray 4911 (1156 / 1743-44)
 Cevdet Saray 6606 (S 1158 / Mart-Nisan 1745)
 Cevdet Saray 5781 (L 1172 / Mayıs-Haziran 1759)
 Cevdet Saray 921 (23 N 1175 / 17 Nisan 1762)
 Cevdet Saray 6524.(19. S 1177 / 29 Ağustos 1763)
 Cevdet Saray 6136 (R 1185 / Ekim-Kasım 1771)
 Cevdet Saray 7023 (9 S 1185 / 24 Mayıs 1771)
 Cevdet Saray 6354 (12 L 1190 / 24 Kasım 1776)
 Cevdet Saray 5511 (Ş 1195 / Temmuz-Ağustos 1781)
 Cevdet Saray 7680 (N 1197 / Temmuz-Ağustos 1783)
 Cevdet Saray 6332 (25 Z 1202 / 26 Eylül 1788)
 Cevdet Saray 5289 (1208 / 1793-94)
 Cevdet Saray 4831 (9 Ş 1211 / 7 Şubat 1797)
 Cevdet Saray 4857 (1215 / 1800/01)
 Cevdet Saray 7185 (9 M 1221 / 29 Mart 1806)
 Cevdet Saray 3550 (26 Ş 1228 / 24 Ağustos 1813)
 Cevdet Saray 3622 (1229 / 1813-14)
 Cevdet Saray 3883 (1244 / 1828-29)
 D. BŞM.MTE 10544 (1086.3.19-1086.8.29 / Haziran 1675-Kasım 1675)
 D. BŞM.MTE 10630 (1102.6.1-1103. 8. 15 / Mart 1691-Mayıs 1692)
 D. BŞM.MTE 10688 (1107.11.1-1108.3.30 / Haziran 1696-Ekim 1696)
 D. BŞM.MTE 10926 (Gurre-i Muharrem: 1127 / 15 Ocak 1715)

CAMS (Centre for Asia Minor Studies) [Sözlü Tarih] Arşivi, Atina

Zarf 61 Endürlük-Talas

Zarf 53 Ağırnas.

Zarf 316 Ürgüp

Yayınlanmış Belgeler

- Ahkâm Defterleri: *İstanbul Esnaf Tarihi 1 (1742-1763)*, 1997, İstanbul.
 Ahkâm Defterleri: *İstanbul Esnaf Tarihi 2 (1764-1793)*, 1998, İstanbul.
 Ahmet Refik, 1931, *Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)* [1591-1668], İstanbul.
 Ahmet Refik, 1930, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)* [1668-1785], İstanbul.
 Mühimme Defteri: 6 Numaralı, (1564-1565), 1995, Ankara.
 Mühimme Defteri: 7 Numaralı, (1567-1569), 1999, Ankara.
 Mühimme Defteri: 12 Numaralı, (1570-1572), 1996, Ankara.
 Mühimme Defteri: 85 Numaralı, (1630-1632), 2002, Ankara.

İnternet siteleri

Balıklar

FishBase

<http://www.fishbase.org>

<http://www.fishbase.org/ComNames/CommonNameSearchList.php>

<http://fish.mongabay.com/data/Albania.htm>

<http://fish.mongabay.com/data/Greece.htm>

<http://fish.mongabay.com/data/Turkey.htm>

<http://www.issg.org/database/species/search>.

Bitkiler

The University of Melbourne, Multilingual Multiscript Plant Name Database (MMPND),
İnternet adresleri:

<http://www.plantnames.unimelb.edu.au/Sorting/.....html>.

http://www.plantnames.unimelb.edu.au/Sorting/Arabic_index.html

http://www.plantnames.unimelb.edu.au/Sorting/Persian_index.html

http://www.plantnames.unimelb.edu.au/Sorting/Turkish_index.html

<http://www.middleeastgarden.com/garden>

<http://www.cevreorman.gov.tr/sulak>

<http://www.agacler.net/forum/>

Diğer konular

http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/canlilar/TR_tur_listesi/liste_tatlisubalik.htm

Gernot Katzer's Spice Pages. Multilingual encyclopedic site (120 spices): <http://www.uni-graz.at/~katzer/engl/index.html>

Hicri tarihleri miladı tarihe çevirme kılavuzu: <http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=2&gun=&ay=11&yil=1074>

Halit Ziya Uşaklıgil

Aşk-ı Memnu
Mai ve Siyah

Philip Roth

Pastoral Amerika

Demir Özlü

Güvercinler ve Matmazeller - Düş Öyküleri

Thomas Bernhard

Sarsıntı

Ömer F. Oyal

Zaman Lekeleri
Gecelerin En Güzel

Andrea Camilleri

Unvansız Maktul

Ali Teoman

Horasan Elyazması

Rachel Cusk

Geçiş

Orçun Türkay

Tunç Bey

Kate Atkinson

Mahvolmuş Bir Tanrı

Javier Marias

Acı Bir Başlangıç Bu

Dag Solstad

Mahcubiyet ve Haysiyet

İlhan Durusel

Defterdar

Italo Calvino

Zor Sevdalar

Şiir Erkök Yılmaz

Aile İçi Muhabbet

Amin Maalouf

29 Numaralı Koltuğun Hikâyesi -
Fransa Tarihinin Dört Yüzyılı

Andrew Gibson

Samuel Beckett

Hilmi Yavuz

Lirik Defterler

Ian McEwan

Amsterdam'da Düello
Kefaret

Julia Kristeva - Philippe Sollers

Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Evlilik

Will Gompertz

Sanatçı Gibi Düşün -
... ve Daha Yaratıcı, Daha Verimli Bir Hayata Kavuş

John Berger - Selçuk Demirel

Saat Kaç?

Edip Cansever

Çağrılmayan Yakup

Ronit Matalon

Ayak Seslerimiz

Gürsel Korat

Ay Şarkısı

Anne Enright

Yeşil Yol

Margit Schreiner

İnsan Dengesi

Behçet Necatigil - Kâmuran Şipal

Dar Bir Çember İçinde

Kâmuran Şipal

Dua Çiçeği

Erlend Loe

Bildiğimiz Dünyanın Sonu

Eugenio Borgna

Şu Bizim Kırılğanlığımız

Darryl Cunningham

Büyük Çöküş

Bülent Gözkân

Kant'ın Şemsiyesi

Romain Rolland

Jean-Christophe - I
Jean-Christophe - II

Bülent Eczacıbaşı

İşim Gücüm Budur Benim

Betül Tarıman

Rıza Bıyık

Oğuz Demiralp

Ay ile Yıldız Aynı Düşünce -

Juan Rulfo Edebiyatı Üstüne Bir Okuma

Giorgio Bassani

Kuru Otların Kokusu

Surların İçinde - Beş Ferrara Öyküsü

Richard Yates

Mutluluk Fotoğrafı

Uğur Nazlıcan

Bir Dükkânı Beklemek

Ayfer Yavi

Bir Dünya Börek - Böreğin Tarihsel Yolculuğu

Priscilla Mary Işın

Avcılıktan Gurmeliğe - Yemeğin Kültürel Tarihi

Sabahattin Kudret Aksal

Yazılar, Yanıtlar

Hazırlayanlar: Ernesto Ferrero - Luca Baranelli

Calvino Albümü

Tarık Dursun K.

Bağışla Onları

Fredric Jameson

Antikler ve Postmodernler - Formların Tarihselliği

Üzerine

Isabelle Mons

Ruhun Kadınları - Psikanalizin Öncü Kadınları

Hazırlayan: Talat Parman

Psikanaliz Defterleri 1 - Çocuk ve Ergen Çalışmaları /
Çocuk ve Ergenle Çalışmak

Sébastien Dupont

Psikanaliz Hareketinin Kendini İmhası

John S. Allen

Obur Zihin - Yiyeceklerle İlimizin Evrimi

Christopher Bollas

Güneş Patladığında - Şizofreninin Gizemi

Anil Ananthaswamy

Ya Ben Yoksam? - Benliğin Labirentinde Bir Gezinti

Juan Enriquez - Steve Gullans

Kendi Evrimimizi Yönetmek - Yapay seçim ve
rastlantısal olmayan mutasyon yeryüzündeki
yaşamı nasıl değiştiriyor?

Thomas Lepeltier

Evrenin Saklı Yüzü - Evrenbilimin Bir Başka Tarihi

Hazırlayanlar: Erden Akbulut - Handan Durgut -

Mehmet Ulusel - Yeşim Bilge

Nâzım'ın Cep Defterlerinde - Kavga, Aşk ve Şiir
Notları (1937-1942)

Engin Kılıç-Nüket Esen

Orhan Pamuk'un Edebi Dünyası

Jale Parla

Orhan Pamuk'ta Yazıyla Kefaret

Ece Ayhan

İyi Bir Güneş

Kınar Hanımın Denizleri

Ortodoksluklar 50 Yaşında (Numaralı Özel Baskı)

Francis Russell

Türkiye'de Görülecek 123 Yer

Claudio Magris

Davanın Reddine

Hannah Kent

Irmağın Cinleri

Marcel Proust

"Kalan Son Güzel Kâğıdım"

Yüksel Pazarkaya

Çevirinin Estetiği ve Çeviri Serüveni

Hazırlayan: Mustafa Demirtaş

İkinci Bir Yaşam - Sevim Burak'ın Edebiyat Dünyası

Marc Augé

Evsiz Bir Adamın Güncesi

Turgut Uyar

Elele Okuyalım - Yazılar ve Söyleşiler 1978-1984

Gültekin Emre

Sere Serpe

Faruk Nafiz Çamlıbel

Şarkın Sultanları

Robert Dumezil

Mit ve Destan III - Roma Tarihleri

Philippe Mengue

Yürümek, Koşmak, Yüzmek / Kaçak Beden

Hüseyin Kıran

Yaşamak - Bir Çaba

Nikolay Semyonoviç Leskov

Çelik Pire

Mehmet Rifat

Ruhların İletişimi - Proust ve Müzik

Theodor W. Adorno

Müzik Yazıları - Bir Seçki

Bedirhan Toprak

Duino Buluşması

Mehmet Müfit

Akıllı Aşk, Aptal Aşk ve Amerika

Derleyen: Erman Gören

Homerosçu İlahiler'den Pindaros'a -

Arkaik Yunan Şiiri Antolojisi

Paul Valéry

Degas Dans Desen

José Ortega y Gasset

Quijote Üzerine Düşünceler

Füruzan

Kış Gelmeden ~ Seveda Dolu Bir Yaz

Onat Kutlar

Sinema... Sinema

Alberto Manguel

Yabancı Bir Ülkeden Haber Geldi

Elmore Leonard

Rom Kokteyli

Nikolay Vasilyeviç Gogol

Üç Hikâye

Oktaç Rifat

Yunan Antologyası

Latin Ozanlarından Çeviriler

Mehmet Can Doğan

Modern Türk Şiiri - Olgular, Eğilimler, Akımlar

Kazuo Ishiguro

Yirminci Yüzyıl Filmini İzlediğim Akşam ve

Başka Küçük Keşifler - Nobel Konuşması

Carlo Cassola

Bube'nin Sevgilisi

Hazırlayanlar: Aytaç Demirci - Sabri Sayarı

Mustafa Abdülhalik Renda - Hatırat

İpek Çalışlar

Mustafa Kemal Atatürk - Mücadelesi ve Özel Hayatı

Sue Gerhardt

Sevgi Neden Önemlidir? -

Şefkat Bir Bebeğin Beynini Nasıl Biçimlendirir?

Jean-Louis Fournier

Otopsim

David Wootton

Bilimin İcadı - Bilim Devrimi'nin Yeni Bir Tarihi

Ferdi Çetin

Evimizi Böyle Yaktım

Roger Ford

Cennetten Mahşere - Ortadoğu'da Birinci Dünya

Savaşı

Marina Warner

Bir Zamanlar, Bir Ülkede...

Roger Ford

Cennetten Mahşere - Ortadoğu'da Birinci Dünya

Savaşı

Maksim Gorki

Tolstoy'dan Anılar

Nazan İpşiroğlu - Zehra İpşiroğlu

Bugünden Düne Dünden Bugüne

**Hazırlayanlar: Claude Quétel - Jean-Christophe
Brisard**

Diktatörlerin Çocukları

Fazıl Hüznü Dağlarca

Karşıdüşünce - Vatan Gazetesi Yazıları 1961-1962

M. Kayahan Özgül

Osmanlı'nın Hazânında Gazel Dökümü -

Modern Türk Şiirini Ararken

Dîvan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle -

Modern Türk Şiirine Doğru

Aytaç Demirci - Yusuf Rıza Düvenci

Bir Mücadele Gazetesi! Demokrat İzmir

Wilson Amos Farnsworth

Kapadokya'daki Amerikalı Misyonerlerin Bilinmeyen

Tarihi (1853-1903)

Orlando Figes

Natasha'nın Dansı - Rusya'nın Kültürel Tarihi

